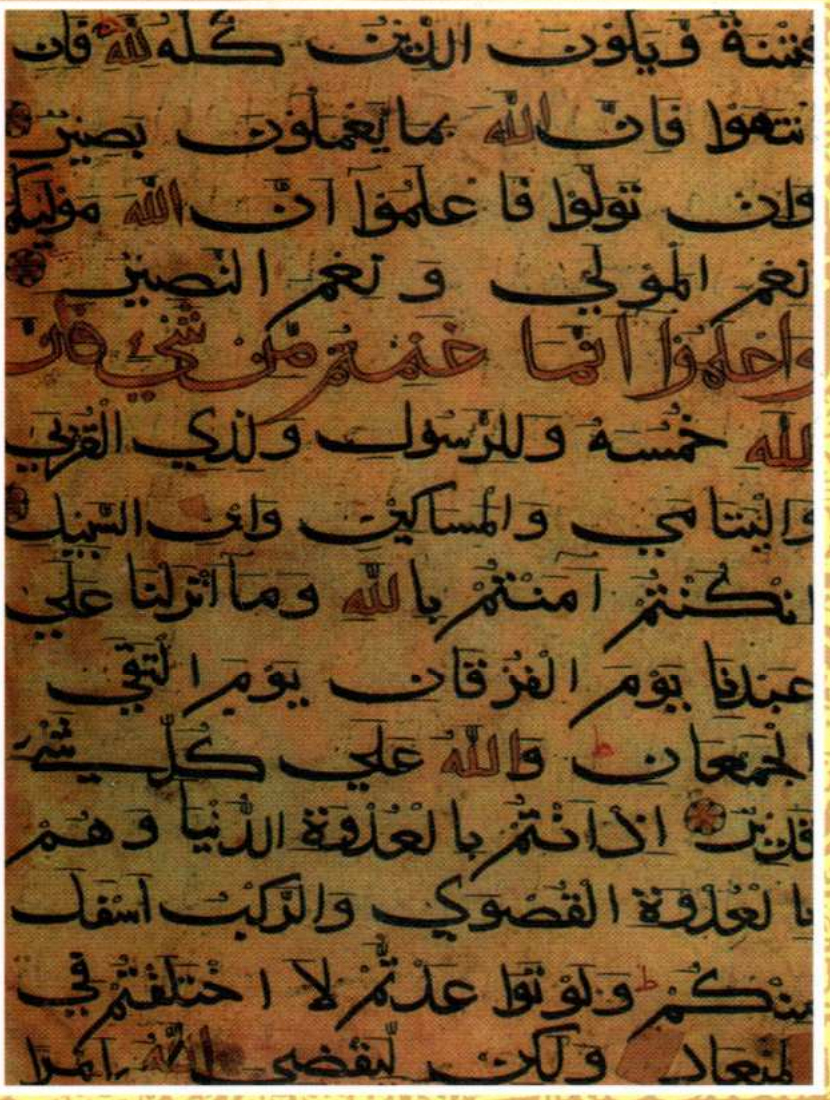
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

14. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 14

الجـامع لأحكام القرآن ، والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
14. Cild	:	Mayıs 2002
Birinci Baskı	:	Mayıs 2002

Ahzab Sûresi

1-73. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Bütün ilim adamlarının görüşüne göre Medine'de inmiştir.

Münafıkların, Rasûlullah (sav)'a verdikleri eziyetler, ona, evliliklerine ve başka hususlara dil uzatmaları hakkında nazil olmuştur. Yetmişüç âyet-i kerîme'dir.

Bu sûre Bakara Sûresi kadar uzun bir sûre idi.

"(الشيخ والشيخة إذا زَنَيا فارجموهما البَتَّةَ نكالاً من الله والله عزيز حكيم): Evli erkek ile evli kadın zina ettikleri takdirde onları kesin olarak recmediniz. Elbetteki bu Allah'tan ibretli bir cezadır. Allah Azîzdir, Hakîmdir" şeklindeki Recm âyeti de bu sûrede idi. Bunu Ebubekr el-Enbarî, Ubeyy b. Ka'b'dan zikretmiştir.

Bu hususu ilim adamları şöylece açıklarlar: Yüce Allah Ahzâb Sûresi'nden elimizde bulunan miktardan daha fazlasını kendi katına almıştır. Recm âyetinin ise lafzı kaldırılmıştır.

Bize Ahmed b. el-Heysem b. Halid anlattı, dedi ki: Bize Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm anlattı, dedi ki: Bize İbn Ebi Meryem, İbn Lehîa'dan anlattı. İbn Lehîa'nın Ebu'l-Esved'den, onun Urve'den, onun Âişe'den rivayetine göre Âişe şöyle demiştir: Ahzab Sûresi Rasûlullah (sav) döneminde 200 âyet kadardı. Mushaf yazıldığı vakit ancak şu andaki bölümü kadar yazılabildi.

Ebubekir (el-Enbarî) dedi ki: Mü'minlerin annesi Âişe'nin bu sözünün anlamı şudur: Yüce Allah Ahzab Sûresi'nde elimizde bulunan miktardan daha fazlasını kaldırmıştır.

Derim ki: İşte bu, nesh şekillerinden birisidir. el-Bakara Sûresi'nde (2/106. âyet, 3. başlık ve devamında) bu hususa dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun. (Doğrusunu bilen Allah'tır).

Zirr dedi ki: Ubeyy b. Ka'b bana şöyle dedi: Sizin saymanıza göre Ahzab

Sûresi kaç âyettir? Ben: Yetmişüç âyet, dedim. O şöyle dedi: Ubeyy b. Ka'b'ın adına kasem ettiği zat hakkı için o, Bakara Sûresi kadar veya daha uzundur ve biz bu sûreden olmak üzere: "Evli erkek ile evli kadın zina ettikleri takdirde o ikisini kesinlikle recmediniz. Allah'tan ibretli bir ceza olmak üzere. Allah Azîzdir, Hakîmdir" âyeti de bu sûreden idi. Ubeyy bununla bu âyetin Kur'ân-ı Kerîm'den olup neshedilen buyruklardan birisi olduğunu kastetmektedir. Bu fazlalığın, Âişe (r.anha)'nın odasında bir sahifede yazılı olup onu bir keçinin yediği şeklindeki nakil ise, inkârcıların ve rafızilerin uydurmalarındandır.

يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِيْنَ وَالْمُنَافِقِيْنَ ۗ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿١﴾

1. Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara itaat etme! Muhakkak Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

"Ey Peygamber! Allah'tan kork" buyruğundaki: "(أيّ): **Ey**"in ötreli olması müfred nidâ olduğundan dolayıdır. Bunun için ayrıca tenbih (he) gerekmektedir. "(النبيّ): **Peygamber"** nahivcilere göre "ey"in sıfatıdır. Ancak Ahfeş bunun "ey"in sılası olduğunu söyler. Mekkî şöyle demektedir: Arab dilinde müfred bir ismin herhangi bir şeye sıla olarak kullanıldığı bilinen bir husus değildir. en-Nehhas da şöyle demiştir: Bu nahivcilerin çoğunluğuna göre bir hatadır. Çünkü sıla ancak cümle halinde gelir. Ancak onun (Ahfeş'in) lehine şöyle bir açıklamada bulunulabilir: "Peygamber" lazım bir sıfat olduğundan ötürü ona sıla denilmiştir. İşte Kufeliler de nekrenin sıfatına onun sılası adını vermektedirler. Nahivcilerin çoğunluğuna göre mahallen mansub olduğunu söylemek mümkün değildir. el-Mâzinî ise bunun caiz olduğunu kabul etmiş ve: "(يا زيدُ الظريفَ): Ey zarif Zeyd" denilmesi halinde olduğu gibi, "zarif"in "Zeyd"in mahalline binaen, nasb ile gelmesi gibi kabul etmiştir. Mekkî dedi ki: Bu ihtiyaç duyulmaması mümkün olan bir sıfattır. "Ey"in sıfatına ise ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla bunun mahalline binaen nasb ile okunması güzel olmaz. Aynı zamanda "ey"in sıfatı mana itibariyle münâdadır. Dolayısıyla nasbedilmesi güzel olmaz.

Rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (sav) Medine'ye hicret ettiğinde yahudi olan Kureyza, Nadir ve Kaynukaoğullarının İslâm'a girmesini arzu ediyordu. Onlardan bazı kimseler de münafıklık ederek ona tabi olmuşlardı. O da

onlara yumuşak davranıyor, küçüklerine büyüklerine ikramlarda bulunuyordu. Bir kötülük yapacak olurlarsa, onu affediyor, onlardan (rahatsız edici pek çok şeyler) işitiyordu. İşte bu buyruklar bunun üzerine nâzil olmuştur.

Bir diğer açıklamaya göre; el-Vâhidî, el-Kuşeyrî, es-Sa'lebî, el-Maverdî ve başkalarının naklettiklerine göre bu buyruk, Ebu Süfyan b. Harb ile İkrime b. Ebi Cehil ve Ebu'l-A'ver Amr b. Süfyan hakkında nazil olmuştur. Bunlar Uhud'dan sonra Medine'ye gelmiş ve münafıkların başı Abdullah b. Ubeyy b. Selul'e misafir olmuşlardı. Peygamber (sav) onunla konuşmak hususunda kendilerine eman vermişti. Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh ile Tu'me b. Ubeyrik onlarla birlikte kalktı ve yanında Ömer b. el-Hattab bulunduğu halde Peygamber (sav)'a şöyle dediler: Artık ilâhlarımız Lat, Uzza ve Menat'tan sözetmekten vazgeç. Onların kendilerine ibadet eden kimselere şefaat edeceklerini, onları koruyacaklarını söyle, biz de seni Rabbinle başbaşa bırakırız. Onların bu sözleri Peygamber (sav)'a çok ağır geldi. Bunun üzerine Ömer (r.a): Ey Allah'ın Rasûlü! Onları öldürmek için bana izin ver, dedi. Peygamber (sav): "Ben onlara eman verdim" deyince, Ömer (r.a): Allah'ın lanet ve gazabı içerisinde çıkıp gidiniz, dedi. Peygamber (sav) Medine'den çıkmalarını emretti, bunun üzerine bu âyet-i kerîme nazil oldu.[1]

"Ey Peygamber! Allah'tan kork" ve Mekke ehli olan yani Ebu Süfyan, Ebu'l-A'ver ve İkrime gibi **"kâfirlere ve"** Medine ehlinden olan **"münafıklara"** yani Abdullah b. el-Ubeyy, Tu'me, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh ve benzerlerine senden alıkonulan hususlar noktasında **"itaat etme"** ve kendilerine meyletme! **"Muhakkak Allah"** onların kâfirliklerini **"çok iyi bilendir"** onlara yaptıklarında **"hikmet sahibidir."**

ez-Zemahşerî dedi ki: Rivayet edildiğine göre Ebu Süfyan b. Harb, İkrime b. Ebi Cehil, Ebu'l-A'ver es-Sülemî aralarındaki barış antlaşması esnasında Peygamber (sav)'ın yanına gelmişlerdi. Abdullah b. Ubeyy b. Selul, Muattib b. Kuşeyr ve el-Ced b. Kays da onlarla birlikte gelip Rasûlullah (sav)'a: İlahlarımızı diline dolamaktan vazgeç, dediler... Daha sonra ez-Zemahşerî az önce naklettiklerimizle aynı anlamda rivayeti kaydetmekte ve âyet-i kerîmenin ahdi bozmak ve yapılmış olan antlaşmanın bozulduğunu ilan etmek hakkında nazil olduğunu bildirmektedir. Yani senden istedikleri şeyler hususunda Mekke ehlinden olan **"kâfirlere"** ve Medine ehlinden olan **"münafıklara itaat etme."**

Yine rivayet edildiğine göre Mekkeliler Rasûlullah (sav)'ı dininden dönmesi karşılığında ona mallarının yarısını Şeybe b. Rabia kendisine kızını vermek teklifinde bulundu. Medine münafıkları da eğer dininden dönmeyecek

(1) Bk. el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an,* s. 264

olursa, onu öldürmekle tehdit ettiler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nazil oldu.

en-Nehhâs dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Muhakkak Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir"** buyruğu onları İslâm'a daha bir ısındırmak maksadıyla onlara bir parça meyletmiş olduğunu göstermektedir. Yani eğer yüce Allah, senin onlara meyletmende bir fayda olduğunu bilmiş olsaydı, bu işi sana yasaklamazdı. Çünkü o hikmet sahibidir. Diğer taraftan: Hitab hem ona, hem de ümmetinedir, denilmiştir.

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرًا ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٣﴾

2. Rabbinden sana vahyolunana uy! Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.
3. Allah'a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter.

"Rabbinden sana vahyolunana" yani Kur'ân-ı Kerîm'e **"uy!"** Bu buyruk cahiliye töre ve ayinlerine tabi olmayı yasaklamayı, onlara karşı cihad edip onlarla barış ilişkileri içerisinde bulunmayı reddetme emrini ihtiva etmektedir. Ayrıca nassın varlığı ile birlikte görüşlere tabi olmanın terkedilmesi gerektiğine de delil vardır. Hitab hem ona, hem de ümmetinedir.

"Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır." Genel olarak kıraat muhatab kipiyle: "(تَعْمَلُونَ): Yaptıklarınızdan" şeklinde "te" ile okunmuştur. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim'in tercih ettiği kıraat budur. es-Sülemî, Ebu Amr ve İbn Ebi İshak ise haber (gaib) kipi olarak "(يعملون): Yaptıkları" şeklinde okumuşlardır. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Allah yaptığınızı çok iyi görendir"* (el-Feth, 48/24) buyruğunda da böyledir.(1)

"Allah'a tevekkül et." Bütün hallerinde O'na güven, sana gelecek zararı önleyen O'dur, seni yardımsız bırakanın sana hiçbir zararı olmaz.

"Vekil" koruyucu **"olarak Allah yeter."** Şam ehlinden bir ilim adamı (şeyh) şöyle demiştir: Sakiflilerden bir heyet Peygamber (sav)'ın huzuruna gelerek ondan -Sakiflilerin tapındıkları put olan- Lat'a bir sene süre ile ibadet etmelerine izin vermesini istediler ve: Böylelikle Kureyşliler bizim senin

(1) Yani yaptıklarını çok iyi görendir anlamında "te" yerine "ye" ile de okunmuştur.

nezdindeki yerimizi bilmiş olsunlar, dediler. Peygamber (sav) bunu kabul edecek gibi olunca, **"Allah'a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter"** yani kendilerinden gelmesinden korktuğun zarar konusunda O, sana yeter.

"(بِاللهِ) **Allah"** buyruğu fail olduğundan ref' mahallindedir. "(وَكِيلًا): **Vekil olarak"** ise temyiz ya da hal olarak nasbedilmiştir.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ ۚ وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ
اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ۖ
ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ ۖ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي
السَّبِيلَ ﴿٤﴾ ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ فَإِنْ لَمْ
تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ ۚ وَلَيْسَ
عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ۚ
وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥﴾

4. Allah hiçbir adamın içinde iki kalb yaratmamıştır. "Zihâr" yaptığınız zevcelerinizi analarınız kılmamıştır. Evlat edindiğiniz kimseleri de öz oğullarınız kılmamıştır. Bunlar ağızlarınızla söylediğiniz sözlerinizden ibarettir. Allah hak olanı söyler, doğru yola ileten de O'dur.

5. Onları babalarına nisbet edip çağırın. Bu, Allah nezdinde daha âdildir. Eğer babalarını bilmiyor iseniz, dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdırlar. Hata etmenizden dolayı size bir günah yoktur, ama kalblerinizin kastettiği müstesnâdır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı (4. ayete dair) beş (beşinci ayete dair de altı) başlık (olmak üzere toplam onbir başlık) halinde sunacağız:[1]

(1) Merhum müfessirimiz, beşinci âyetin tefsirinde de, dördüncü âyete dair açıklamalarda bulunduğundan dolayı dört ile beşinci âyetlerini -Arapça bulunan baskıdan farklı olarak- alt alta yazmayı uygun bulduk. Âyetler ile ilgili tefsirleri de, arka arkaya kaydedeceğiz.

1- Âyetin Nüzul Sebebi:

Mücahid dedi ki: Bu âyet-i kerîme dehası dolayısıyla "iki kalbli" diye anılan Kureyş'ten bir adam hakkında nazil olmuştur. Bu kişi de: Benim içimde iki kalbim vardır. Bunların herbirisi ile Muhammed'in aklından daha üstün bir seviyede aklederim, diyordu. (Mücahid) dedi ki: Bu adam Fihr'den idi.

el-Vâhidî, el-Kuşeyrî ve başkaları da şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerîme Fihrli Cemil b. Ma'mer hakkında inmiştir. Duyduğunu ezberleyen bir adamdı. Kureyşliler: Bu adam bunca şeyi ancak iki kalb sahibi olduğu için ezberleyebilir, diyorlardı. Bu adam da şöyle dermiş: Benim iki kalbim var. Bu iki kalb sayesinde Muhammed'in aklından daha üstün bir akıl sahibiyim. Bedir günü müşrikler beraberlerinde Cemil b. Ma'mer de bulunduğu halde yenilgiye uğrayınca, Ebu Süfyan onu kervan arasında ayakkabılarından birisini ayağına giyinmiş, öbürünü ise eline asmış (almış) olduğu halde görünce, Ebu Süfyan kendisine: İnsanların hali nedir? diye sormuş, o da: Bozguna uğradılar diye cevab vermişti. Bu sefer Ebu Süfyan ona: Peki ne diye senin ayakkabılarından bir teki elinde, diğeri ayağında? diye sorunca, adam: Ben her ikisinin de ayağımda olduğunu zannediyordum, diye cevab verdi. İşte o vakit eğer iki kalbi bulunmuş olsaydı, o ayakkabılarından bir tekini elinde unutmazdı, diyerek gerçeği anlamış oldular.

es-Süheylî de dedi ki: Cemil b. Ma'mer el-Cumahî'nin nesebi geriye doğru şöyledir: Cemil'in babası Ma'mer, onun babası Hubeyb, onun babası Vehb, onun babası Huzafe, onun babası da Cumah'tır. Cumah'ın asıl adı da Teym'dir. Bu kişi "iki kalb sahibi" diye anılırdı. Âyet-i kerîme onun hakkında nazil oldu. Şairin şu beyiti de onun hakkındadır:

وكيف ثـوائي بـالمـدينة بعـد مـا قضى وَطَراً منهـا جَمِيـلُ بن معمـر

"Benim Medine'de kalışım nasıl olur ki,
Cemil b. Ma'mer oradan maksadını elde etmiş iken."

Derim ki: Adının bu şekilde Cemil b. Ma'mer olduğunu söylemişlerdir. ez-Zemahşerî ise adını Cemil b. Esed el-Fihrî diye vermektedir.

İbn Abbas da şöyle demektedir: Âyetin nüzul sebebi şudur: Bazı münafıklar: Muhammed'in iki kalbi vardır. Çünkü o herhangi bir husus ile meşgul iken bir başka işle uğraşıyor, sonra tekrar önceki işine geri dönüyor, demişlerdi. Onlar Peygamber hakkında bunu söylemişlerdi, yüce Allah da onları bu buyruğu ile yalanladı.

Âyetin Abdullah b. Hatal hakkında indiği de söylenmiştir. ez-Zührî ve İbn

Hibban dediler ki: Bu buyruk, Peygamber (sav)'ın Zeyd b. Harise'yi evlatlık edinmesi hakkında bir temsil olmak üzere nazil olmuştur. Yani bir adamın iki kalbi olmayacağı gibi, aynı şekilde tek bir evlat iki ayrı babanın oğlu olamaz.

en-Nehhas ise şöyle demiştir: Bu, dil bakımından sahih olmayan zayıf bir görüştür. Aynı zamanda bu ez-Zührî'den gelen munkatı' rivayetlerdendir. Bunu ondan Ma'mer rivayet etmiştir.

Bu buyruğun, zihar yapan kişiye verilmiş bir örnek olduğu da söylenmiştir. Yani bir adamın iki kalbi olamayacağı gibi, aynı şekilde iki annesi de olmaz, zihar yapan kimsenin hanımı o kimsenin annesi olamaz.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Münafıklardan bir kimse: Benim bana şunu emreden bir kalbim, şunu da emreden başka bir kalbim var, derdi. Buna göre münafık iki kalp sahibi olmaktadır. Maksat, münafıklığı reddetmektir.

Bir başka açıklamaya göre: Aynı kalbte hem Allah'ı inkâr ve küfür, hem de iman birarada bulunamaz. Tıpkı bir adamın göğsünde iki kalbin birarada olamayacağı gibi. Buna göre âyet, aynı kalpte birbirinden farklı iki inanç birarada bulunamaz, demektir.

Genel olarak âyet-i kerîmeden açıkça anlaşılan şudur: O dönemde Arapların inanmış olduğu birtakım şeyler reddedilmekte ve bu hususta işlerin hakikati onlara bildirilmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- Kalb:

Kalb, koniye benzer, küçük bir et parçasıdır. Yüce Allah bunu Âdemoğlunun bünyesinde yaratmış ve onu ilmin mahalli kılmıştır. Kul, bu kalbinde kitaplara sığmayacak bilgileri kaydeder. Yüce Allah hatt-ı ilahi ile bu bilgileri kalpte yazar, Rabbani hıfz ile onu tesbit eder. Öyle ki, onu etraflıca bellemiş olur ve ondan bir şey unutmaz. Kalb iki etki ve düşünceye maruzdur. Bunlardan birisi melektendir, birisi de şeytandandır. Peygamber (sav)'ın buyurduğu gibi. Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş olup (bu hususa dair açıklamalar) daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/7. âyet, 3. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Kalb hatıra gelen çeşitli düşüncelerin, vesvese-lerin, küfür ve imanın mahalli olduğu gibi; (günah) üzere ısrarın da, dönüşün de yeridir. Tedirginliğin, rahat ve sükûnun cereyan ettiği yer de orasıdır. Âyet-i kerîmede anlam şöyledir: Küfür ve iman, hidayet ve dalâlet, Allah'a dönüş ve günaha ısrar aynı kalpte birarada bulunamaz. Bu ifade ile herhangi bir kimsenin bu hususta vehim olarak kabul ettiği hakikat ya da mecaz anlamı ile ilgili herbir anlayışı reddetmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Kimsenin İki Kalbi Olamaz:

Yüce Allah bu âyet-i kerîme ile iki kalbli hiçbir kimsenin bulunmadığını haber vermektedir. Bu ifadelerle böylelikle daha önce sözleri edilen münafıklar tenkid edilmektedir. Herkesin sadece bir kalbi vardır ve bu kalpte ya iman ya da küfür bulunur. Münafıklık ise ortada bir yerdedir. Yüce Allah, bunu reddetmekte ve aslın tek kalb olduğunu beyan etmektedir. İşte kişi bu kabilden hususlara bu âyet-i kerîmeyi delil gösterebilir. Herhangi bir şey unutur yahut yanıldığı takdirde özür beyan etmek üzere: Allah hiçbir adamın içinde iki kalb yaratmamıştır, diyebilir.

4- Zihâr:

"Zihâr yaptığınız zevcelerinizi de analarınız kılmamıştır" buyruğu ile kişinin hanımına: Sen benim için anamın sırtı gibisin demesini kastetmektedir. Bu da yüce Allah'ın izni ile ileride açıklaması geleceği üzere el-Mücadele Sûresi'nde (58/3-4. âyetlerin tefsirinde) sözkonusu edilecektir.

5- Evlâtlıklar Öz Oğul Değildir:

"Evlât edindiğiniz kimseleri de öz oğullarınız kılmamıştır" buyruğu tefsir âlimlerinin icmaı ile Zeyd b. Hârise hakkında inmiştir. İmamların rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: Bizler Hârise oğlu Zeyd'i hep "Muhammed'in oğlu Zeyd" diye çağırırdık; tâ ki: **"Onları babalarına nisbet edip çağırın. Bu, Allah nezdinde daha âdildir"** âyeti nazil oluncaya kadar.

Enes b. Malik ve başkalarından rivayet edildiğine göre Zeyd, Şam taraflarından esir alınıp getirilmişti. Onu Tihame'den bir grup atlı esir almış, Hakîm b. Hizâm b. Huveylid onu satın almış, halası Hadice'ye hibe etmiş, Hadice de onu Peygamber (sav)'a hibe etmişti. Peygamber de Zeyd'i hürriyetine kavuşturup evlatlık edinmişti. Bir süre yanında kaldıktan sonra amcası ve babası onun fidyesini verip kurtarmak arzusu ile geldiler. Peygamber (sav) kendilerine -ki bu peygamber olarak gönderilmesinden önce olmuştur-: "Onu istediğini seçmekte serbest bırakın dedi. Eğer sizi tercih edecek olursa, sizden hiçbir fidye almaksızın sizin olsun." Ancak Zeyd Rasûlullah (sav)'ın yanında köle kalmayı hürriyetine ve kavminin yanına gitmeye tercih etti. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle dedi: "Ey Kureyşliler, tanık olunuz ki bu benim oğlumdur. O bana mirasçı olur ve ben ona mirasçı olurum." Peygamber Kureyşlilerin meclislerini tek tek dolaşır ve onları bu hususa şahit tutardı. Amcası ve babası bu işe razı olarak geri döndüler.

Zeyd, esir alındığı sırada babası Şam'da dolaşır durur ve şu beyitleri okurdu:

بكيتُ على زيدٍ ولم أدر ما فعل ... أحَيٌّ فيُرجَى أم أتى دونه الأجَلْ
فوالله لا أدري وإني لسائل ... أغالك بعدِي السَّهلُ أم غالك الجبل
فيا ليت شعري! هل لك الدهرَ أوْبَةٌ ... فحسبي من الدنيا رجوعُك لي بَجَلْ
تُذَكِّرُنِيه الشمس عند طلوعها ... وتَعْرِض ذكراه إذا غَرْبُهَا أفَلْ
وإن هَبَّت الأرياح هَيَّجْنَ ذِكرَه ... فيا طول ما حُزْنِي عليه وما وَجَلْ
سَأُعْمِل نَصَّ العِيسِ في الأرض جاهداً ... ولا أسأم التَّطواف أو تسأمُ الإبل
حياتِيَ أو تأتِي عليّ منيّتي ... فكل آمرىء فانٍ وإن غَرّه الأمل

"Ağladım, Zeyd için neler yaptığını bilmeyip
Hayatta mı acaba, umulur mu gelmesi? Yoksa ecel gelip onu buldu mu?
Bilemiyorum, Allah'a andolsun ve işte ben soruyorum:
Benden sonra acaba kır mı seni yuttu, yoksa dağ mı seni aldı?
Bilebilseydim keşke, bir gün gelip, dönecek misin acaba?
Evet, dünyada bana dönüşün yeter, başka şey istemem.
Hatırlatıyor güneş doğuşuyla bana onu,
Batıda kaybolduğu vakit de onun hatırası görünür bana.
Rüzgârlar esti mi onun hatırası canlanır,
Ah, ne kadar da uzadı ona duyduğum üzüntü ve onun için duyduğum endişe!
Bütün gayretimle hızlıca süreceğim devemi, yerin dört bir yanında.
Ben dolaşmaktan asla usanmayacağım develer usansa da.
Hayatım boyunca bu böyle gidecek yahut ölüm gelip bulacak beni.
Her kişi fânidir elbet, emel onu aldatsa da."

Ona Mekke'de olduğu haberi verilince, onun bulunduğu yere geldi ve orada öldü.

Yine rivayet edildiğine göre babası yanına gelince; Peygamber (sav) açıkladığımız şekilde onu muhayyer bırakmış, babası geri dönüp gitmişti.

Zeyd'in fazileti ve şerefine dair yeterli açıklamalar yüce Allah'ın: *"Nihayet Zeyd'in o kadın ile bir bağı kalmayınca..."* (el-Ahzab, 33/37) buyruğunu açıklarken -inşaallah- gelecektir.

Zeyd, Mute'de hicretin sekizinci yılında Şam topraklarında şehid düşmüştür. Peygamber (sav) sözü geçen gazada onu kumandan olarak tayin etmiş ve şöyle buyurmuştu: "Zeyd öldürülürse Ca'fer, Ca'fer öldürülürse Abdullah b. Revaha kumandan olsun." Her üçü de bu gazada şehit düştüler. Allah hepsinden razı olsun.

Rasûlullah (sav)'a Zeyd ile Ca'fer'in şehid düştüğü haberi verilince ağla-

yıp: "İki kardeşim, benim iki tesellicim ve benim kendileriyle konuşup sohbet ettiğim iki kişi" diye buyurdu.

6- Beşinci Âyetin Nüzûl Sebebi ve Evlatlıkların Babalarına Nisbet Edilmesi Gereği:

"Onları babalarına nisbet edip çağırın" buyruğu daha önce açıklandığı üzere Zeyd b. Hârise hakkında inmiştir. İbn Ömer'in: Biz Zeyd b. Hârise'yi ancak "Zeyd b. Muhammed" diye çağırırdık, sözü evlat edinmenin hem cahiliye döneminde, hem İslâm geldikten sonra uygulamada olduğuna delildir. Evlat edinmek dolayısıyla karşılıklı miras almak ve yardımlaşmak sözkonusu idi. Bu yüce Allah tarafından: **"Onları babalarına nisbet edip çağırın. Bu Allah nezdinde daha âdildir"** buyruğu ile Allah tarafından nesh edilinceye kadar böylece devam etti. Bu buyrukla yüce Allah, evlat edinme hükmünü kaldırdı ve bunun gereği olan sözleri kullanmayı yasaklayarak buyruğu ile daha uygun ve adaletli olanın kişinin babasına nisbet edilmesi olduğunu gösterdi. Denildiğine göre cahiliye döneminde bir kimse birisinin gayreti, yiğitliği ve görünüşü hoşuna gidecek olursa, onu kendisine katar ve mirasından diğer erkek çocuklarının payı gibi ona pay ayırırdı. Bu evlat da o kimseye nisbet edilir ve; "filan oğlu filan" denilirdi.

en-Nehhas dedi ki: Bu âyet-i kerîme Arapların uygulayageldikleri evlad edinmeyi neshetmektedir. Bu da sünnetin Kur'ân ile nesh edilmesine bir örnektir. Bu buyruğu ile çağırdıkları kimseyi bilinen babasına nisbetle çağırmalarını emretmektedir. Eğer o kişinin bilinen bir babası yok ise, bu sefer onun mevlasına (onu azad edene) nisbet ile çağırsınlar. Şâyet bilinen bir velası yoksa o takdirde ona -dinde- kardeşim, demek gerekir. Çünkü yüce Allah: *"Mü'minler ancak kardeştirler"* (el-Hucurat, 49/10) diye buyurmaktadır.

7- Evlatlıkları Bilerek Yada Bilmeyerek Babalarından Başkalarına Nisbet Etmenin Hükmü:

Bir kimse o evlatlığı evlat edinen babasına nisbet edecek olursa ve bunu hata ile yanılarak yapmış ise -ki bu da kasıt olmaksızın dilinden kaçırıvermesi ile olur- günah ya da sorumluluk sözkonusu değildir. Çünkü; **"hata etmenizden dolayı size bir günah yoktur, ama kalblerinizin kastettiği müstesnâdır"** diye buyurmaktadır. Aynı şekilde bir kimseyi babasının o olduğu zannı ile babasından başkasına nisbet ederek çağıran bir kişi için de bir mahzur sözkonusu değildir. Bunu Katade söylemiştir.

Ancak bu hüküm evlatlık olarak evlat edinen babasına nisbeti daha yaygın olarak bilinen kimseler hakkında cereyan etmez. el-Mikdad b. Amr'ın du-

rumunda olduğu gibi. O çoğunlukla evlatlık nesebi ile bilinirdi. Hatta el-Mikdad hemen hemen ancak el-Mikdad b. el-Esved diye bilinir. el-Esved b. Abdi Yağus cahiliye döneminde onu evlatlık edinmiş ve böylece meşhur olmuştur. Bu âyet-i kerîme nazil olunca el-Mikdad: Ben Amr'ın oğluyum, demişti. Bununla birlikte o "el-Esved'in oğlu" diye anılmaya devam etti. Bununla birlikte geçmişte onu el-Mikdad b. el-Esved diye çağıranların bunu kasten yapmış olsalar dahi günahkâr olduklarını söyleyen kimsenin olduğu bilinmemektedir.

Ebu Huzeyfe'nin azadlısı Salim'in durumu da böyledir. O, Ebu Huzeyfe'ye nisbet edilerek çağrılıyordu. Bunların dışında evlatlık edinilip babasından başkasına nisbet edilen, böylece ünlenen ve çoğunlukla bilinen ismi bu olan daha başka kimseler de böyledir.

Ancak bu durum Zeyd b. Hârise hakkında farklıdır. Onun: "Zeyd b. Muhammed" diye anılması caiz değildir. Bir kimse bunu kasten söyleyecek olursa, yüce Allah'ın: **"Ama kalblerinizin kastettiği müstesnâdır"** buyruğu dolayısıyla günah işlemiş olur. Yani içten içe, kasıtlı olarak böyle çağıracak olursanız sizin için günah vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. İşte bundan dolayı da daha sonra **"Allah"** kasten **"çok bağışlayandır"**; hata yoluyla yapılan çağırmaların günahını kaldırmak suretiyle de **"çok merhamet edendir"** diye buyurmaktadır.

8- Kasıt ve Hatanın Hükmü:

Şöyle denilmiştir: Şanı yüce Allah'ın: **"Hata etmenizden dolayı size bir günah yoktur"** buyruğu mücmeldir. Hangi konuda hata ederseniz, sizin için vebal yoktur, demektir. Ata ve birçok ilim adamının fetvâsı da bu doğrultuda idi. Buna göre bir kimse borçlusundan hakkını tamamiyle almadıkça, onun yakasını bırakmayacağına (yanından ayrılmayacağına) yemin edecek olur da kendi görüşüne göre kaliteli dinarlarla borcunun ödendiğini kabul edip daha sonra bunların kalitesiz (karışık) olduklarını tesbit ederse, bundan dolayı onun için bir vebal yoktur. Aynı şekilde ona göre bir kimse filan kimseye selam vermeyeceğine dair yemin edip de onu tanımaksızın o kişiye selam verecek olursa, yeminini bozmuş olmaz. Çünkü o, bu işi kasten yapmış değildir.

"Ama kalblerinizin kastettiği" buyruğundaki (لٰكِنْ) daha önce geçen **"hata etmenizden dolayı"** anlamındaki buyrukta yer alan (لٰكِنْ)'a uyarak cer konumundadır. Bununla birlikte bir mübtedâ takdiri ile ref' mahallinde olması da mümkündür. İfadenin takdiri de şu anlamda olur: Ama kendisinden dolayı sorumlu tutulacağınız, kalblerinizin kastettiğidir.

Katade ve başkaları şöyle demişlerdir: Bir kimse bir kişiyi babası odur zanıyla, babasından başkasına nisbet edecek olur da bunu hataen yaparsa, işte bu yüce Allah'ın üzerinden günahı kaldırdığı hususdur. Hitab ettiği esnada evlad edinmek kastı olmaksızın "oğulcuğum" demesidir, diye de açıklanmıştır.

9- Evlatlık Edinmenin Gerçekle Bir İlgisi Yoktur:

Yüce Allah'ın: **"Bunlar ağızlarınızla söylediğiniz sözlerinizden ibarettir"** buyruğunda yer alan **"ağızlarınızla"** lafzı böyle bir sözün batıl olduğunu pekiştirmektedir. Yani bu, vakıada gerçeği olmayan bir sözdür. Sadece dil ile söylenen bir sözden ibarettir. Bu da bir kimsenin: Ben ayaklarım üzerinde sana doğru yürüyerek geliyorum derken, bununla ona iyilik yapmayı kastetmesine benzer. Bu gibi ifadeler pek çoktur. Bu anlamda (sadece laftan ibaret olup gerçeği olmayan sözlerin mahiyeti hakkında) açıklamalar daha önceden birkaç yerde (Âl-i İmran, 3/167. âyetin tefsiri; et-Tevbe, 9/30. âyet, 4. başlık...) geçmiş bulunmaktadır.

"Allah hak olanı söyler." Burada **"hak olan"** hazfedilmiş bir masdarın sıfatıdır. Hak olan sözü söyler, demektir.

"Doğru yola ileten de O'dur." Yani doğru yolu o açıklar. Buna göre; "(يَهْدِي): **İletir"** harf-i cerre gerek olmaksızın teaddi eder (geçişli olur).

10- Evlatlıklar:

"Evlat edindiğiniz kimseler" anlamı verilen; (الأدعياء) lafzı, (الدّعيّ)'in çoğuludur. Bu da babasından başkasına nisbet ile çağırılan yahut ta kendisini babasından başkasına nisbet eden kimse demektir. Bunun masdarı da; (الدِّعْوة) diye "dal" harfi esreli olarak kullanılır.

Şanı yüce Allah, başkalarına nisbet ile çağırılan evlatlıkların, sulben babalarına nisbet edilmelerini emretmektedir. Bu hususta babası bilinmeyen ve nesebleri şöhret kazanmamış olan kimseler ise, dinde kardeş ve mevlâ (dost)dır.

et-Taberî'nin naklettiğine göre Ebubekre bu âyet-i kerîmeyi okumuş ve: Ben babası bilinmeyen kimselerdenim. İşte ben sizin dindeki kardeşinizim ve sizin dostunuzum, demiştir. Ondan bunu rivayet eden şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim, eğer babasının bir eşek olduğunu bilmiş olsaydı, kendisini ona nisbet edecekti.

Hadis alimleri ise Ebubekre'nin adının: Nufey b. el-Hâris olduğunu söylemişlerdir.

11- Bilerek Kendisini Babasından Başkasına Nisbet Edenin Durumu:

Sahih'de hem Sa'd b. Ebi Vakkas'tan, hem Ebubekre'den şöyle dedikleri rivayet edilmektedir: Şu sözü kulaklarım işitti ve kalbim belledi ki; Muhammed (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim babası olmadığını bile bile kendisinin babasından başkasının evladı olduğunu iddia eder (ve kendisini ona nisbet eder) ise, cennet o kimseye haram olur."(1)

Ebu Zerr'den gelen hadiste de o, Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiştir: "Bir kimse öyle olmadığını bildiği halde kendisini babasından başkasına nisbet ederek babasının o olduğunu iddia ederse, mutlaka nankörlük etmiş olur."(2)

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِيْنَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهٗٓ اُمَّهٰتُهُمْ ؕ
وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِيْ كِتٰبِ اللّٰهِ
مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُهٰجِرِيْنَ اِلَّآ اَنْ تَفْعَلُوْٓا اِلٰٓى اَوْلِيَآئِكُمْ
مَّعْرُوْفًا ؕ كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتٰبِ مَسْطُوْرًا ﴿٦﴾

6. Peygamber mü'minler için kendi öz canlarından önce gelir. Onun zevceleri de analarıdır. Akrabalar Allah'ın Kitabı gereğince de diğer mü'minlerden ve muhacirlerden birbirlerine daha yakındırlar. Dostlarınıza bir iyilik yapmanız müstesnâ. Bu, kitapta yazılmıştır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı da dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Mü'minlere Göre Peygamberin Konumu:

"Peygamber mü'minler için kendi öz canlarından önce gelir" âyeti ile yüce Allah, İslâm'ın ilk dönemlerinde benimsenen birtakım hükümleri ortadan kaldırmıştır. Bunlardan birisi şudur: Peygamber (sav) borcu olan bir kimsenin cenaze namazını kılmazdı. Yüce Allah, fetihleri müyesser kıldıktan son-

(1) *Buhârî,* IV, 1572, VI, 2485, *Müslim,* I, 998, II, 1147; *Tirmizî,* IV, 433; *Dârimî,* II, 442; *Ebû Dâvûd,* IV, 330; *İbn Mâce,* II, 870; *Müsned,* I, 174, 179, V, 38.

(2) *Buhârî,* III, 1292; *Müslim,* I, 79; *Müsned,* V, 166.

ra şöyle buyurdu: "Ben mü'minlere kendi öz canlarından daha yakınım. Her kim, borçlu olarak vefat ederse, onu ödemek bana düşer ve kim geriye bir mal bırakırsa, o da mirasçılarınındır." Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmişlerdir.(1)

Yine Buhârî ile Müslim'de yer alan rivayette: "Sizden kim bir borç yahut bakıma muhtaç çoluk çocuk bırakırsa, ben onun mevlâsıyım"(2) dediği de kaydedilmektedir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Şu anda durum günahlar sebebiyle ters yüz olmuştur. Ölenler geriye bir mal bıraktılar mı onun yakın akrabaları bu hususta sıkıştırılır, aleyhlerine daraltılır. Şâyet bakıma muhtaç çoluk çocuk bırakacak olurlarsa, bu sefer onlara göz kulak olmazlar. İşte Peygamber (sav)'ın açıklaması ve uyarması ile âyet-i kerîmede sözü geçen velâyet (daha yakın oluş)ın açıklaması bu şekildedir ve esasen onun açıklaması varken başkasına da iltifat edilemez.

İbn Atiyye dedi ki: Arif ilim adamlarından kimisi de şöyle demiştir: O kendilerine nefislerinden daha yakındır, nefislerinden önceliklidir. Çünkü nefisleri kendilerini helâke çağırırken, o kendilerini kurtuluşa davet etmektedir. Yine İbn Atiyye şöyle demektedir: Bunu da Peygamber (sav)'ın şu hadisi desteklemektedir: "Ben sizleri kemerlerinizi (bellerinizden) yakalayarak ateşten korumaya çalışırken sizler ise ateş böceklerinin atılması gibi oraya atılmaya çalışıyorsunuz."(3)

Derim ki: Bu açıklama âyetin anlamı ve tefsirine dair güzel bir açıklamadır. Sözü edilen hadis-i şerifi de Müslim, *Sahih*'inde Ebu Hureyre'den diye rivayet etmiştir. Ebu Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Benim ve ümmetimin durumu, ateş yakmış bir adamın durumuna benzer. Böcekler ve ateş böcekleri o ateşe düşmeye koyulurlar. Ben ise sizi (ateşe düşmeyesiniz diye) kemerlerinizden (bellerinizden) yakalıyorum; siz ise zorla oraya kendinizi atmaya çalışıyorsunuz."(4)

Hz. Cabir'den de bunun benzeri bir rivayet gelmiştir. Orada: "Sizler ise elimden kurtulmaya çalışıyorsunuz"(5) buyurulmaktadır.

İlim adamları derler ki: Bir kimse yere düşmesinden korktuğu kişiyi bu-

(1) *Buhârî,* II, 805, V, 2054, VI, 2476; *Müslim,* III, 1237; *Tirmizî,* III, 382; *Ebû Dâvûd,* III, 247; *Nesai,* IV, 66; *İbn Mâce,* II, 807; *Müsned,* II, 453.

(2) *Buhârî,* IV, 1795, 2480; *Müslim,* II, 592, III, 1237; *Müsned,* II, 464, 527, III, 310, 338, 371.

(3) Hemen arkasında hadisin tamamı zikredilecektir. Kaynakları için bir sonraki nota bakınız.

(4) *Buharî,* V, 2379; *Müslim,* IV, 1789, 1790; *Tirmizî,* V, 154, III, 312.

(5) *Müslim,* IV, 1790; *Müsned,* III, 361, 392.

rada belirtilen yerden yakalar.

Bu ifade, Peygamberimiz (sav)'ın kurtuluşumuz için ne kadar gayret gösterdiğine, önümüzdeki helâk edici tehlikelerden kurtulmamızı ne kadar çok istediğine dair bir misaldir. Gerçekten o kendi öz nefislerimizden bize daha yakındır. Biz bunun değerini bilemediğimiz, arzularımızın bize baskın gelmesi, lanetli düşmanın bize karşı zafer kazanmış olması dolayısıyla ateş böceklerinden daha hakir, kelebeklerden daha zelil olduk. Lâ havle velâ kuvvete illâ billahi'laliyyi'l azîm.

Şöyle de açıklanmıştır: Kendi öz nefislerinden önce gelmesi şu demektir: Bir hususa dair emir verip nefis ondan başkasına çağıracak olursa, Peygamber (sav)'ın emrine uymak önceliklidir.

Öz canlarından önce olması, mü'minler hakkında hüküm verip hükmünün kendileri hakkında geçerli olması bakımından onun önceliği vardır. Onun hükmüne muhalif olarak kendilerinin lehine verdikleri hükümler hususunda, demektir. (Rasûlün hükmü ile bir çatışma olursa, Rasûlün hükmü önceliklidir).

2- Ölen Fakirlerin Borçlarının İslâm Devleti Eliyle Ödenmesi:

Bazı ilim adamları şöyle demişlerdir: İmamın (İslâm devlet başkanının) Peygamber (sav)'a uyarak fakirlerin borçlarını Beytu'l-Mal'den ödemesi gerekir. Çünkü Peygamber (sav): "Onu ödemek bana aittir" diye buyurmakla bu işin vacib olduğunu açıkça ifade etmiş bulunmaktadır. Hadis-i şerifte geçen (الضِّياع): Bakıma muhtaç çoluk çocuk" tabiri: "(ضاع): Kayboldu" fiilinin mastarıdır. Daha sonra bu kaybolmaya müsait, ihtiyaçlarını karşılayacak kimseleri bulunmayan çocuklar, hanımlar ve kayyumu bulunmayan mal hakkında bir isim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yere; (ضَيعة) denilmesi ise, onun da kaybolmaya maruz oluşundan dolayıdır. Çoğulu "dat" harfi esreli olarak; (ضِياعاً) diye gelir.

3- Peygamberin Hanımları Mü'minlerin Anneleridir:

"Onun zevceleri de analarıdır" buyruğu ile yüce Allah, Peygamberinin hanımlarını mü'minlerin anneleri kılmakla şereflendirmiştir. Yani onları ta'zim etmek, onlara iyilikte bulunmak, onlara saygı göstermek, erkekler tarafından nikâhlanmalarının haram olması bakımından annelere benzerler. Ayrıca yüce Allah, annelerden farklı olarak, onlar hakkında hicab hükmünü indirmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Peygamberin hanımlarının mü'minlere karşı şefkati, tıpkı annelerin şefkati gibi olduğundan dolayı onlar da annelerin konu-

muna getirilmişlerdir. Diğer taraftan bu annelik bizzat evladın annesinde olduğu gibi, mirasçılığı da gerektirmemektedir. Ayrıca onların kızlarıyla evlenmek caizdir, mü'minlerin annelerinin kızları sair insanların kızkardeşleri olarak değerlendirilmemişlerdir.

Peygamber (sav)'ın hanımlarının sayısı ile ilgili açıklamalar yüce Allah'ın izni ile muhayyerlik âyeti (diye bilinen el-Ahzab, 33/28-29. âyetlerin tefsirinde) gelecektir.

İnsanlar (âlimler), peygamberin hanımları erkek ve kadın bütün mü'minlerin anneleri midirler? Yoksa özel olarak erkeklerin anneleri midirler, hususunda iki görüşe sahiptirler.

eş-Şa'bî'nin, Mesruk'tan, onun Âişe (r.anha)'dan rivayetine göre bir kadın ona: Anacığım demiş, ona: Ben senin annen değilim, ben ancak sizin erkeklerinizin anasıyım, diye cevab vermiştir. İbnu'l-Arabî dedi ki: Sahih olan da budur.

Derim ki: Burada anneliğin kadınları dışarda tutarak erkeklere münhasıran tahsis edilmesinin bir faydası yoktur. Benim anladığıma göre kuvvetli olan görüş onların hem erkeklerin, hem kadınların anneleri olduklarıdır. Böylece erkekler ve kadınlar üzerindeki hakları ta'zim edilmiş olur. Buna da âyetin baş tarafındaki: **"Peygamber, mü'minler için kendi öz canlarından önce gelir"** buyruğu delil teşkil etmektedir. Çünkü bu ifade zorunlu olarak hem erkekleri, hem kadınları kapsamına alır. Ayrıca Ebu Hureyre ile Cabir (r.anhuma) yoluyla gelen hadis de buna delildir. Buna göre yüce Allah'ın: **"Onun zevceleri de analarıdır"** buyruğu erkek kadın herkese ait olur.

Diğer taraftan Ubeyy b. Ka'b'ın Mushaf'ında: "(وأزواجه أمهاتهم وهو أبٌ لهم): Onun zevceleri analarıdır, o da kendilerine bir babadır" şeklindedir. İbn Abbas da şöyle okumuştur: "(من أنفسهم وهو أب لهم وأزواجه أمهاتهم): Öz canlarından (daha yakındır) ve o, onlar için bir babadır, onun zevceleri de analarıdır." Bütün bunlar Mesruk'un rivayet ettiği görüşün tercih bakımından sahih kabul edilmesi halinde, o görüşü zayıflatmakta, şâyet sahih olmuyorsa tahsis noktasında onu delil göstermenin sözkonusu olamayacağını göstermektedir. Böylelikle geriye hatıra ilk gelen ve analığın umumî olduğunu ortaya koyan asıl ilke sağlam görüş olarak kalmaktadır.

4- Akrabalık Bağı ile Dinî Bağlılıkların Hükümleri:

"Akrabalar Allah'ın Kitabı gereğince de diğer mü'minlerden ve muhacirlerden birbirlerine daha yakındırlar" buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Burada yüce Allah **"mü'minler"** ile Ensar'ı, **"muhacirler"** ile de Kureyşli mü'minleri kastetmiştir.

Bu hususta iki görüş vardır. Birincisine göre bu buyruk, hicret dolayısıyla sözkonusu olan miras almayı neshetmektedir. Said'in naklettiğine göre Katade şöyle demiştir: el-Enfal Sûresi'nde: *"İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret edene kadar sizin onlarla hiçbir velâyetiniz yoktur"* (el-Enfal, 8/72) buyruğu nazil olmuştur. Bundan dolayı müslümanlar hicret sebebiyle birbirlerine mirasçı olmaya başladılar. Hicret etmemiş bedevi bir müslüman hicret etmedikçe muhacir müslüman yakın akrabasından miras alamıyordu. Daha sonra bu hüküm, bu sûrede yer alan: **"Akrabalar Allah'ın Kitabı gereğince de... birbirlerine daha yakındırlar."** buyruğu ile nesh oldu.

İkinci görüşe göre bu buyruk, antlaşma, ahitleşme ve dinde kardeşlik sebebiyle mirasçı olmayı neshetmiştir. Hişam b. Urve babasından, o ez-Zubeyr'den: **"Akrabalar, Allah'ın Kitabı gereğince de... birbirlerine daha yakındırlar"** âyeti hakkında şunları söylediğini nakletmektedir: Bu şunu anlatmaktadır: Biz Kureyşliler, Medine'ye hiçbir malımız olmadığı halde geldik. Ensar'ın çok iyi kardeşler olduğunu gördük, onlarla kardeş olduk. Biz onlara mirasçı olduk, onlar da bize mirasçı oldular. Ebubekir, Harice b. Zeyd ile kardeş oldu. Ben de Ka'b b. Malik ile kardeş oldum. (Bir sefer) yanına geldiğimde silah darbelerinin onu çok ağırlaştırmış olduğunu gördüm. Allah'a yemin ederim o öldüğünde dünyada ona benden başka kimse mirasçı olmadı. Nihayet yüce Allah bu âyet-i kerîmeyi indirince, Şer'i mirasçılığımıza geri döndük.

Urve'den sabit olduğuna göre Rasûlullah (sav) ez-Zübeyir ile Ka'b b. Malik'i kardeş yapmıştı. Ka'b, Uhud günü ağır bir yara almıştı. ez-Zübeyir bineğinin yularından tutmuş, onu (bineği üzerinde) getirmişti. Şâyet Ka'b o gün vefat etmiş olsaydı, geriye pekçok dünyalık bırakmış olur ve ez-Zübeyr ona mirasçı olurdu. Yüce Allah: **"Akrabalar, Allah'ın Kitabı gereğince de diğer mü'minlerden... birbirlerine daha yakındırlar"** buyruğunu indirdi. Böylece yüce Allah, akrabalığın antlaşma yoluyla kurulan kardeşlik bağından daha öncelikli olduğunu açıklamış oldu. Bunun sonucunda da antlaşma yoluyla mirasçılık terkedildi, akrabalık sebebiyle birbirlerine mirasçı olmaya başladılar.

el-Enfal Sûresi'nde (8/72-75. âyetler, 7. başlıkta) Zevi'l-erham'ın miras alması ile ilgili açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın Kitabı gereğince"** buyruğu ile Kur'ân-ı Kerîm'in kastedilme ihtimali olduğu gibi, yüce Allah'ın yarattıklarının hallerini tesbit edip hükme bağladığı Levh-i Mahfuz'u kastetme ihtimali de vardır.

"(مِنَ الْمُؤْمِنِينَ): **Mü'minlerden"** buyruğu; "(أَوْلَى): **Önce gelir"** buyruğuna taalluk etmektedir. "(وَأُولُو الْأَرْحَامِ): **Akrabalar"** buyruğuna taalluk etmez ve bu, icmâ' ile kabul edilmiştir. Çünkü böyle olsaydı, bunun bazı müslümanlara tah-

sis edilmesi gerekirdi. Oysa buyruğun umumi olduğunda görüş ayrılığı yoktur. İşte böylelikle âyetin müşkil tarafı çözülmüş olmaktadır. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

en-Nehhâs dedi ki: **"Akrabalar Allah'ın Kitabı gereğince de diğer mü'minlerden ve muhacirlerden birbirlerine daha yakındır"** buyruğunda yer alan **"mü'minlerden"** anlamındaki buyruk; "(أُولُو): Sahibleri" (mealde: "akrabalar" lafzındaki çoğula tekabül eder)ne taalluk etmesi mümkündür. O takdirde ifadenin takdiri şöyle olur: Mü'min ve muhacirlerden akrabalık sahipleri, akrabalar... demek olur. Anlamın: Bu "...mü'minlerden daha yakındırlar" şeklinde olması da mümkündür.

el-Mehdevî dedi ki: Buyruğun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Akrabalar yüce Allah'ın Kitabı gereğince birbirlerine daha yakındırlar. Ancak peygamberin hanımlarının; mü'minlerin anneleri, diye çağırılmalarının caiz oluşu bundan müstesnâdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Mü'minlerin Anneleri ile İlgili Bazı Hükümler:

Mü'minlerin annelerinin mahremiyyet ve onlara bakmanın mubahlığı hususunda anneler gibi olup olmadıkları hakkında iki görüş vardır.

Birincisine göre onlar mahremdirler, onlara bakmak haram değildir.

İkinci görüşe göre onlara bakmak haram kılınmıştır, çünkü onların nikâhlanmalarının haram kılınması ancak Peygamber (sav)'ın onlardaki hakkını korumak içindir. Onun hakkının korunmasının bir parçası da onlara bakmanın da haram kılınmasıdır. Diğer taraftan Âişe (r.anha) bir adamın huzuruna girmesine müsaade etmek istediği takdirde, kızkardeşi Esma'ya, -kızkardeşinin süt oğlu olması için- onu emzirmesini emrederdi. Böylelikle bu kişi bakmanın mübah olduğu mahrem bir kimse olurdu.

Rasûlullah (sav)'ın hayatta iken boşamış olduğu hanımlara gelince, onlar hakkında böyle bir haramlığın sabit olup olmadığı noktasında üç görüş vardır:

1- Rasûlullah (sav)'ın saygınlığı ağır basarak onlar hakkında da böyle bir haramlık sabittir.

2- Bunlar için böyle bir haramlık sabit değildir, onlar da diğer kadınlar gibidirler. Çünkü Peygamber (sav) nikâhı altında bulunanlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Dünyada bana eş olan kadınlar, âhirette de benim eşim olacaktır."(1)

(1) el-Mâverdî, *en-Nuket*, IV, 374.

3- Boşadığı hanımlar arasında Rasûlullah (sav)'ın kendileriyle gerdeğe girdiği kadınlar hakkında haramlık sabit olur ve onun nikâhlanması -peygamber onu boşamış olsa dahi- peygamberin saygınlığını ve onun o kadınla yalnız başına kalma hukukunun korunması maksadıyla nikâhlanması haram olur.

Kendisi ile gerdeğe girmediği kadınlar hakkında ise, böyle bir haramlık sabit olmaz. Ömer b. el-Hattab (r.a), Rasûlullah (sav)'ın ayrıldığı ve daha sonra evlenen bir kadını recmetmek istemişti. Kadın ona: Böyle bir şeyi neden yapmak istiyorsun? Rasûlullah (sav) beni örtü arkasına almadığı gibi, bana mü'minlerin annesi adı da verilmemiştir, diye itiraz edince, Ömer (r.a) ona ceza vermekten vazgeçmişti.

6- Peygamber (sav)'a "Baba" Denilebilir mi?:

Yüce Allah'ın: ***"Muhammed, sizin adamlarınızdan kimsenin babası değildir"*** (el-Ahzab, 33/40) buyruğu dolayısıyla Pegamber (sav) "baba" demek caiz değildir. Şu kadar var ki; o mü'minler için baba gibidir, denilebilir. Nitekim kendisi de şöyle buyurmuştur: "Benim size karşı durumum, bir baba konumundadır. Size... öğretiyorum."(1) Bu hadisi Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.

Sahih olan ise; o mü'minlerin babasıdır, demenin caiz olduğudur. Bu da hürmet itibariyle böyledir, demektir. Yüce Allah'ın: ***"Muhammed, sizin adamlarınızdan birisinin babası değildir"*** (el-Ahzâb, 33/40) buyruğu ise, neseb babalığı hakkındadır. Buna dair açıklamalar gelecektir.

İbn Abbas: "(مِنْ أنفسهم وهو أبٌ لهم وأزواجه): Öz canlarından... ve o onların babasıdır. Zevceleri de..." diye okumuştur. Ömer (r.a) bu kıraati işitince bunu kabullenmemiş ve: Ey genç! Sen bu fazlalığı kazı, demiştir. Fakat İbn Abbas ona: Bu Ubeyy'in Mushafı'nda böyledir deyince, Ubeyy'in yanına gidip ona sormuş, Ubeyy de kendisine: Kur'ân beni meşgul edendi, seni ise çarşı-pazarlarda alışveriş meşgul ediyordu, diye cevab vermiş ve Ömer'e ağır sözler de söylemişti.(2)

Diğer taraftan Lut (a.s) hakkında da: ***"İşte bunlar kızlarım"*** (el-Hicr, 15/71) diye söylemiş ve bununla mü'min kızları kastetmiştir. Onlarla evlenebilirsiniz, demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmişti.

7- Peygamberin Kızları Mü'minlerin Kardeşleridir, Denilemez:

Peygamberin kızları, mü'minlerin de kızkardeşleridir, denilemez. Onların dayıları mü'minlerin dayıları, teyzeleri mü'minlerin teyzeleridir, de denilemez.

(1) *Ebû Dâvûd*, I, 33.
(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 596

Şafiî (r.a) şöyle demiştir: ez-Zubeyr, Ebubekir es-Sıddîk'in kızı Esma ile evlenmiştir ve Esma, Âişe'nin kızkardeşidir. O mü'minlerin teyzesidir, denilmemiştir. Bazıları bu ifadeleri mutlak olarak kullanmış ve: Muaviye mü'minlerin dayısıdır, demişlerdir. Maksat hürmeti itibariyle böyle olduğudur, yoksa neseb itibariyle de durumu böyledir, denilmek istenmemiştir.

8- İsteğe Bağlı Yapılan İyilikler:

"Dostlarınıza bir iyilik yapmanız müstesnâ" buyruğu ile hayatta iken yapılan ihsanlar ile ölüm esnasında vasiyyeti kastetmektedir, yani bunlar caizdir. Bu açıklamayı Katade, el-Hasen ve Ata yapmıştır.

Muhammed b. el-Hanefiyye dedi ki: Âyet-i kerîme yahudi ve hristiyana vasiyet yapmanın caiz oluşu hususunda inmiştir. Yani böyle bir iş kâfir dahi olsa dost ve akrabaya yapılabilir. Buna göre müşrik olan bir şahıs, din hususunda değil de neseb bakımından veli olabilir, bu sefer ona bir vasiyette bulunabilir. İlim adamları kâfirin vâsi kılınıp kılınmayacağı hususunda farklı görüşlere sahibtirler. Kimisi bunu caiz kabul ederken, kimisi kabul etmemektedir. Bazıları da bu hususta hüküm vermeyi sultana (İslâm devletinin yetkili kıldığı otoriteye) havale etmiştir ki, bunlardan birisi de Malik -yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun-dir.

Mücahid, İbn Zeyd ve er-Rummanî'nin kanaatine göre; mü'min olan dostlarınıza... anlamındadır. Âyetin lafzı da bu görüşü desteklemektedir. Bununla birlikte "veli: dost" tabirinin umumi olarak kabul edilmesi de güzel bir şeydir. Neseb yoluyla velâyet ise kâfiri kapsam dışına bırakmamaktadır. Kapsam dışında olan ise müslüman veli (dost)a karşı duyulan sevgi gibi ona da sevgiyle yaklaşmaktır.

9- Kitapta Yazılan:

"Bu Kitapta yazılmıştır" buyruğunda geçen **"Kitab"**ın daha önce sözü edilen "Allah'ın Kitabı" ile ilgili iki açıklama da ihtimal dahilindedir.

"(مَسْطُوراً): **Yazılmış"** buyruğu; "(سطرت الكتاب): Kitabı" satırlar halinde tesbit ettim" ifadesinden alınmadır.

Katade dedi ki: Aziz ve celil olan Allah'ın nezdinde kâfir bir kimsenin müslüman bir kimseye mirasçı olmayacağı yazılmıştır. Katade de şöyle demektedir: Bazı kıraatlerde: "(كانَ ذلِكَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْتُوباً): Bu, Allah'ın nezdinde yazılmıştır" şeklindedir.

el-Kurazî dedi ki: Bu hüküm Tevrat'ta mevcuttur.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ
وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ۖ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٧﴾

7. Hani Biz peygamberlerden, senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan ahitlerini almıştık. Evet, Biz onlardan sağlam bir ahit almıştık.

"Hani Biz peygamberlerden.. ahidlerini almıştık." Kendilerine yüklenilen göreve eksiksiz bağlı kalacaklarına, birinin diğerini müjdeleyeceğine ve birbirlerini tasdik edeceklerine dair ahitlerini almıştık, demektir. Yani yüce Allah olacakları yazdığında ve peygamberlerden ahitlerini aldığında bunlar Kitapta yazılı idi.

"Senden" ey Muhammed, **"Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan"** buyruğu ile her ne kadar peygamberler zümresi içerisinde iseler de, özellikle bu beş peygamberin sözkonusu edilmeleri onların faziletlerini belirtmek içindir.

Şeriat ve kitab sahibi peygamberler ile, rasûllerin ulu'l-azm'i ve ümmetlerin önderleri olduklarından ötürü anılmışlardır, diye de söylenmiştir.

Bu buyruğun müslümanlar ile kâfirler arasındaki velâyet (dostluk) bağının kopartılmasının büyüklüğüne dikkat çekmek maksadında olma ihtimali de vardır. Yani bu, şeriatlerin hakkında farklılık arzetmedikleri bir konudur. Bütün peygamberlerin şeriatleri bunu ortaya koymuştur. İslâm'ın başlangıç dönemlerinde hicret sebebiyle mirasçılık vardı. Hicret ise diyanette sağlam ve pekiştirilmiş bir sebeptir. Daha sonra iman şartı ile beraber akrabalık bağı esas alınarak birbirlerine mirasçı olmaya başladılar. Bu da sağlam bir sebeptir. Mü'min ile kâfir arasında mirasçılık ise, kendilerinden ahid alınmış peygamberlerden hiçbirisinin dininde yoktu. O bakımdan din hususunda sakın kâfirlere yumuşaklık göstermeyin, yağcılık yapmayın ve onların hoşlarına gitmeye çalışmayın.

Yüce Allah'ın: *"O dini dosdoğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin, diye dinden Nuh'a tavsiye ettiğini... size de şeriat yaptı"* (eş-Şura, 42/13) buyruğu da buna benzemektedir. Dinde ayrılığa düşmeyi terkeden kimse ise, kâfirleri veli ve dost edinmeyi terkeder.

Şöyle de açıklanmıştır: Peygamber (sav) mü'minler için kendi öz canlarından önce gelir. Bu Kitabta yazılmıştır ve buna dair gerekli ahidler peygam-

berlerden alınmıştır.

"Evet, Biz onlardan sağlam bir ahid almıştık." Risaleti tebliğ etmek, birbirlerini tasdik etmek gibi yerine getirmeyi üstlendikleri hususlara eksiksiz bağlı kalacaklarına dair onlardan çok büyük bir ahid almıştık.

Misak (ahid) Allah adına yapılan yemin demektir. Buna göre âyet-i kerîmede geçen ikinci misak (ahid) birinci misakın yemin ile te'kid edilmesi demektir.

Birinci misakın yüce Allah'ın varlığını kabul etmek olduğu, ikincisinin ise peygamberlik hakkında olduğu da söylenmiştir. Bunun bir diğer benzeri yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Hani Allah peygamberlerden, size verdiğim kitab ve hikmetten sonra, size beraberinizdekini doğrulayıcı bir peygamber gelince, ona mutlak iman edecek ve yardım edeceksiniz, diye sizden söz aldığı zaman: "Kabul ettiniz mi? ve bu ağır yükümü alıp yüklendiniz mi?" demişti."* (Âl-i İmran, 3/81)

Yani yüce Allah onlardan Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğunu ilan edeceklerine, Muhammed (sav) da kendisinden sonra bir peygamberin gelmeyeceğini ilan edeceğine dair söz almıştır.

Anılan isimler arasında Muhammed adının öne alınmasının sebebi, Katade'nin, el-Hasen'den onun Ebu Hureyre'den naklettiği şu rivayette belirtilmektedir: Buna göre Rasûlullah (sav)'a yüce Allah'ın: **"Hani Biz, peygamberlerden, senden, Nuh'tan... ahidlerini almıştık"** buyruğu hakkında sorulmuş, o da şöyle cevab vermişti: "Ben yaratılış itibariyle onların ilkiyim, peygamber olarak gönderilmek itibariyle de sonuncularıyım." Mücahid dedi ki: Bu Adem (a.s)'ın sulbünde böyledir.(1)

لِيَسْـَٔلَ الصَّـٰدِقِينَ عَن صِدْقِهِمْ ۚ وَأَعَدَّ لِلْكَـٰفِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٨﴾

8. Tâ ki o doğru sözlü kimselere doğruluklarına dair soru sorsun. Kâfirler için ise pek acıklı bir azab hazırlamıştır.

"Tâ ki o doğru sözlü kimselere doğruluklarına dair soru sorsun" buyruğu ile ilgili dört ayrı açıklama yapılmıştır:

1- Peygamberlere risaletlerini kavimlerine tebliğ ettiklerine dair soru sor-

(1) ed-Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 411; yakın manada Katade'den gelen bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, VI, 322, VII, 80.

sun. Bunu en-Nekkaş nakletmiştir. Bu ise bir uyarmadır. Yani peygamberlere soru sorulacağına göre; ya onların dışındakilerin hali nice olur?

2- Peygamberlere kavimlerinin kendilerine ne şekilde cevab verdiklerine dair soru sorsun. Bunu da Ali b. İsa nakletmiştir.

3- Peygamberlere kendilerinden alınmış ahide bağlı kalıp kalmadıklarına dair soru sorsun. Bunu da İbn Şecere nakletmiştir.

4- Doğru söz söyleyen kimselere, ihlâslı kalblere dair soru sorsun. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: *"Andolsun ki, kendilerine peygamber gönderilenlere de soracağız, gönderilen peygamberlere de soracağız."* (el-A'raf, 7/6) Bu buyruk, daha önceden geçmişti. Denildiğine göre; onlara soru sormanın faydası kâfirleri azarlamaktır. Yüce Allah'ın: *"İnsanlara... sen mi söyledin?"* (el-Mâide, 5/116) buyruğunda olduğu gibi.

"Kâfirler için pek acıklı bir azab" olan cehennem azabını **"hazırlamıştır."**

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَآءَتْكُمْ
جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا ۚ وَكَانَ اللهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ۚ ﴿٩﴾

9. Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani sizlere ordular gelmişti. Biz de üzerlerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görendir.

Bu buyrukla Hendek ve (diğer adıyla) Ahzab ile Kureyzaoğulları gazvesi kastedilmektedir. Bu, oldukça şiddetli bir hal idi. Bunun arkasından ise bir nimet, bolluk ve imrenilecek güzellikler ortaya çıkmıştı. Pek çok hükümler, göz kamaştırıcı ve güçlü belgeler ihtiva etmiş bir gazadır. Biz de şanı yüce Allah'ın yardımı ile yeterli gelecek kadarını on başlık halinde sunacağız:

1- Hendek ya da Ahzâb Gazvesinin Zamanı ve Sebebi:

Bu gazvenin hangi yılda olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. İbn İshak dedi ki: Bu gazve hicri beşinci yıl Şevval ayında olmuştur. İbn Vehb ve İbnu'l-Kasım'ın Malik'ten rivayetlerine göre ise Hendek gazvesi dördüncü yıl-

da olmuştur. Kureyzaoğulları gazvesi ile aynı günde olmuştur. Kureyza ile Nadiroğulları gazveleri arasında ise dört yıl vardır. İbn Vehb dedi ki: Ben Malik'i şöyle derken dinledim: Rasûlullah (sav)'a Medine içinde kalınarak savaşma emrini vermişti. İşte bu yüce Allah'ın: *"Hani onlar size hem üstünüzden, hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. O vakit gözler yerinden kaymış, yürekler de gırtlaklara varmıştı"* (el-Ahzab, 33/10) buyruğu bunu anlatmaktadır.

(Malik devamla) dedi ki: İşte bu Hendek günü olmuştu. Kureyşliler şuradan geldiler. Yahudiler şuradan, Necidliler de şu taraftan geldiler. Malik şunu anlatmak istiyor: Üst taraflarından gelenler Kureyzaoğulları, alt taraflarından gelenler Kureyşlilerle Gatafanlılardır.

Bu gazvenin sebebi şu idi: Aralarında Nadroğullarına mensub Kinane b. er-Rabî' b. Ebi'l-Hukayk, Sellâm b. Ebi'l-Hukayk, Sellam b. Mişkem ve Huyey b. Ahtab ile Vâiloğullarından Ebu Ammar ve Hevze b. Kays'ın bulunduğu -ki bunların hepsi de yahudi idi- yahudilerden bir grup, bu çeşitli kesimleri harekete geçirmiş, kışkırtmış ve onları bir araya getirmişlerdi. Bunlar Nadiroğullarına mensub bir grup ile Vailoğullarına mensub bir başka grup ile beraber yola koyulmuş ve Mekke'ye gitmişlerdi. Rasûlullah (sav) ile savaşmaya çağırmışlar, onlara bu işe koşacak kimselerin yardımı ile birlikte bizzat onlara yardımcı olacaklarına dair söz vermişler. Mekkeliler de onların bu isteklerini kabul etti. Daha sonra sözü geçen bu yahudiler Gatafanlılara gittiler. Onları da aynı şekilde savaşmaya çağırdılar, onlar da bu çağrıyı kabul ettiler.

Kureyşliler Ebu Sufyan b. Harb'ın kumandasında savaşa çıktılar. Gatafanlılar da Fezareli Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr'in kumandasında savaşa çıktılar. Uyeyne, Fezarelilerin, Murreoğullarına mensub el-Haris b. Avf, Murreoğullarının, Mes'ud b. Ruhayle de Eşcalilerin başında bulunuyordu.

Rasûlullah (sav) onların biraraya toplanıp müslümanlarla savaşmak üzere yola çıktıklarını haber alınca, ashabı ile istişare etti. Selman ona hendek kazma teklifini yaptı ve onun görüşünü beğendi.

O gün muhacirler: Selman bizdendir dediler, ensar da: Selman bizdendir, dedi. Rasûlullah (sav) da: "Selman bizden, biz ehl-i beyt'teniz" diye buyurdu.

Hendek gazvesi Selman'ın, Rasûlullah (sav) ile birlikte ilk katıldığı gazvedir ve o gün Selman hürriyetine kavuşmuş bulunuyordu. Ey Allah'ın Rasûlü, demişti. Biz İran'da etrafımız kuşatılacak olursa hendek kazardık. Bunun üzerine müslümanlar bütün gayretleriyle hendek kazma işinde çalıştılar. Münafıklar ise gerisin geri döndüler ve kimseye görünmemeye çalışarak biri diğerini siper ederek sıvışıp gitmeye koyuldular. Bunların hakkında

Kur'ân-ı Kerîm'den birtakım âyetler nazil oldu ki, bunları İbn İshak ve başkaları zikretmiş bulunmaktadır.

Müslümanlardan Hendek'ten payına düşeni bitirenler, diğerlerine yardıma gidiyordu. Bu hendek bitene kadar böylece sürdü.

Hendek kazımı esnasında apaçık belgeler ve peygamberin birtakım alâmetleri de ortaya çıkmıştı.

Derim ki: Zikretmiş olduğumuz bu haberde fıkhî bazı incelikler bulunmaktadır. Bu da bir sonraki başlığımızın konusunu teşkil etmektedir.

2- Hendek Gazvesine Dair Rivâyetten Çıkartılacak Bazı Hükümler:

İslâm devleti yöneticisi, arkadaşları ile ve özel yakınları ile savaş hususunda istişare eder. Buna dair açıklamalar daha önceden Âl-i İmran Sûresi (3/159. âyet, 2. başlık ve devamında) ile en-Neml Sûresi'nde (27/32-34. âyetler, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Yine bu rivayette düşmana karşı mümkün olan yollarla korunmanın ve bu yolların gereğini yerine getirmenin hükmü de anlaşılmaktadır. Bu husus da daha önceden bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır.

Bu rivayetten anlaşıldığına göre hendek kazma işi, insanlar arasında paylaştırılır. Kendi payına düşeni bitirenler, bitirmemiş olanlara yardımcı olurlar. Çünkü müslümanlar kendilerinin dışındakilere karşı tek bir eldirler. Buhârî ve Müslim'de el-Berâ b. Âzib'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Ahzab günü Rasûlullah (sav)'ın hendeğin kazılması sırasında hendekten toprak taşıdığını gördüm. Öyle ki tozlar onun karnının tenini görmemi engelleyecek kadar kapatmıştı. Saçları da çoktu. Onun İbn Revaha'nın recezini okurken şunları söylediğini duydum:

اللّٰهُمَّ لولا أنت ما اهتدينا ولا تصدّقنا ولا صَلّينا
فأنزلن سكينةً عَلَيْنَا وثَبِّت الأقدام إن لاَقَيْنَا

"Allah'ım, Sen olmasaydın eğer, hidayet bulamazdık biz,
Ne sadaka verir, ne namaz kılardık,
Üzerimize sekinet(ini) indir,
(Düşmanla) karşılaştığımız takdirde de ayaklar(ımız)a sebat ver."(1)

(1) *Buharî*, III, 1043, 1103, IV, 1507, VI, 2644; *Müslim*, III, 1340; *Müsned*, IV, 291, 302.

Bu gazvede görülen mucizelere gelince, bunu da bir sonraki başlıkta sözkonusu edeceğiz:

3- Hendeğin Kazılması Esnasında Görülen Mucizeler:

Nesaî rivayet ediyor: Muharrar (yani ateşte azad edilmişler)den bir kişi olan Ebu Sekine'den, o Rasûlullah (sav)'ın ashabından birisinden şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) hendeğin kazılmasını emredince, karşılarına bir kaya parçası çıktı. Bu onların hendeği kazmalarını (sürdürmeyi) engelledi. Rasûlullah (sav) kalktı, kazmayı aldı ve ridâsını da hendeğin bir tarafına bırakıp *"Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından eksiksizdir."* (el-En'am, 6/115) âyetini okudu. Taşın üçte biri kırıldı. Selman-ı Farisî de ayakta durmuş seyrediyordu. Rasûlullah (sav)'ın darbesi ile birlikte bir şimşek çaktı. Sonra ikinci darbeyi indirdi ve yine **"Rabbinin sözü... tamam oldu"** âyetini okudu. Bu sefer taşın diğer üçte biri kırıldı ve yine bir şimşek çaktı. Selman da bunu gördü. Sonra üçüncü darbeyi indirdi ve: **"Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından eksiksizdir"** âyetini okudu, taşın diğer üçte biri kırıldı. Rasûlullah (sav) hendekten çıktı, sonra ridasını alıp oturdu. Selman dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben senin darbe indirişini gördüm. İndirdiğin her darbe ile birlikte mutlaka bir de şimşek çakıyordu. Rasûlullah (sav) ona: "Sen bunu gördün mü, ey Selman?" diye sordu. Selman: Seni hak ile gönderen hakkı için yemin ederim ki gördüm, ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurdu: "Birinci darbeyi vurduğumda bana Kisra'nın Medain'i ve onun etrafındakiler ile daha pek çok şehirler yükseltilerek gösterildi. Öyle ki, ben bunları gözlerimle gördüm." Huzurunda bulunan ashabından olan kimseler ona: Ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Oraları fethetmeyi, onların çoluk çocuklarını ganimet almayı ve bizim ellerimizle diyarlarını tahrib etmeyi bize nasib kılması için Allah'a dua et. Rasûlullah (sav) dua etti. (Rasûlullah devamla buyurdu ki): "Sonra ikinci darbeyi vurdum. Bu sefer Kayser'in şehirleri, onların etrafındakiler bana yükseltildi ve nihayet ben onları gözlerimle gördüm." Ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Oraları fethetmek, çoluk-çocuklarını bizlere ganimet vermesi için ve ellerimizle yurtlarını tahrib etmesi için yüce Allah'a dua et, dediler. Rasûlullah (sav) da dua etti. "Sonra üçüncü darbeyi indirdim. Bu sefer bana Habeşlilerin şehirleri ve onların etrafında bulunan kasabalar onları gözlerimle görünceye kadar yükseltildi." Rasûlullah (sav) bu esnada şöyle buyurdu: "Sizlere ilişmedikleri sürece siz de Habeşlilere ilişmeyiniz. Türkler de sizleri terkettikleri sürece siz de onları bırakınız."(1)

(1) *Ebû Dâvûd,* IV, 112, Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra,* III, 28

Bunu aynı şekilde el-Berâ'dan da şöylece rivayet etmiştir: Rasûlullah (sav) bizlere hendeği kazmayı emredince karşımıza kazmaların işlemediği bir kaya çıktı. Durumu Rasûlullah (sav)'a bildirdik. Rasûlullah (sav) gelip üzerindeki elbiseyi bir kenara bıraktıktan sonra kazmayı aldı ve: "Bismillah" deyip bir darbe indirdi. Kayanın üçte biri kırıldı. Sonra şöyle buyurdu: "Allahuekber. Bana Şam diyarının anahtarları verildi. Allah'a yemin ederim, ben şu anda bu bulunduğum yerden oranın kırmızı (tuğlalı) saraylarını görmekteyim." Sonra bir darbe daha indirdi ve: "Bismillah" dedi. Bir üçte biri daha kırıldı ve arkasından şöyle buyurdu: "Allahuekber. Bana Farsların (diyarının) anahtarları verildi. Allah'a yemin ederim, Medain'in beyaz sarayını görüyorum." Sonra üçüncü bir darbe indirdi ve "Bismillah" dedi ve taş parçalandı ve buyurdu ki: "Allahuekber. Bana Yemen'in anahtarları verildi. Allah'a yemin ederim San'a'nın kapısını görüyorum."(1) Ebu Muhammed Abdu'l-Hak bu hadisin sahih olduğunu bildirmiştir.

4- Hendek Gazvesinde Cereyan Eden Olaylar:

Rasûlullah (sav) hendek kazma işini bitirdikten sonra Kureyşliler -beraberlerinde bulunan Kinane ve Tihameliler ile birlikte- yaklaşık onbin kişi ile; Gatafanlılar da beraberlerinde bulunan Necidlilerle birlikte geldiler ve Uhud'un yan tarafında konakladılar. Rasûlullah (sav) ile müslümanlar da Sel' dağı üzerinde konakladılar. Yaklaşık üçbin kişi idiler. Askerlerini yerleştirdiler. Hendek ise kendileri ile müşrikler arasında bulunuyordu. Medine'ye -İbn Şihab'ın görüşüne göre- İbn Um Mektum'u kendisinin yerine vekil olarak bıraktı.

Nadiroğullarından, Allah düşmanı Huyey b. Ahtab da çıkıp Kureyzalı Ka'b b. Esed'in yanına gitti. Ka'b Kureyzalıların adına konuşan ve onların başkanı idi. Rasûlullah (sav) ile barış antlaşması yapmış, onunla akitte bulunmuş ve ahiteşmiş idi. Ka'b b. Esed, Huyey b. Ahtab'ın geldiğini işitince, kale kapısını yüzüne kapattı ve ona kapıyı açmayı kabul etmedi. Huyey ona: Kapıyı aç kardeşim, dedi. Ka'b kendisine: Sana kapıyı açmam. Çünkü sen uğursuz bir adamsın. Muhammed'e muhalefet etmemi istiyorsun, ona çağırıyorsun. Ben ise onunla akit ve antlaşma yapmış bulunuyorum. Ondan da vefakârlıktan ve doğruluktan başka bir şey görmedim. Benimle onun arasındaki antlaşmayı da bozacak değilim. Bunun üzerine Huyey ona şöyle dedi: Kapıyı aç ki seninle konuşayım ve sonra seni bırakıp giderim. Ka'b yine: Böyle bir şey yapmam, dedi. Bu sefer Huyey ona: Sen, seninle birlikte çorbanı

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VI, 130-131; ravilerinden birisinin bir topluluk tarafından zayıf kabul edildiği kaydıyla; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* V, 269.

içerim diye korkuyorsun. Bu söze Ka'b kızdı ve kapıyı ona açtı.

Huyey: Ey Ka'b dedi: Ben sana zamanın güç ve kuvvetini getirdim. Sana Kureyş'i ve onların ileri gelenleri, Gatafanlıları ve liderlerini getirdim. Bunlar Muhammed'i ve onunla birlikte olanları kökten imha etmek üzere birbirleriyle sözleşmiş bulunuyorlar.

Ka'b ona şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, sen zamanın zilletini ve hiçbir yağmur yükü bulunmayan boş bulutları getirdin. Yazıklar olsun sana ey Huyey! Beni bırak, ben senin yapmamı istediğin şeyi yapacak değilim. Ancak Huyey, Ka'b'in yakasını bırakmadı. Ona vaadlerde bulundu, onu kandırmaya çalıştı. Nihayet onun tekliflerini kabul etti ve Muhammed (sav) ile ashabına yardımcı olmamak, buna karşılık kendileri ile birlikte yola koyulmak üzere akitleşti. Bu sefer Huyey b. Ahtab ona şöyle dedi: Kureyş ve Gatafanlılar çekip gittiklerinde ben beraberimdeki yahudilerle birlikte senin tarafına katılırım.

Ka'b ile Huyey'in arasında meydana gelen bu sözleşme Peygamber (sav)'a ulaşınca, Peygamber Hazreclilerin lideri olan Sa'd b. Ubade ile Evslilerin lideri Sa'd b. Muaz'ı onlarla birlikte de Abdullah b. Revâha ile Havvat b. Cubeyr'i gönderdi. Rasûlullah (sav) onlara şöyle buyurdu: "Kureyzaoğullarına gidiniz. Şâyet bize anlatılanlar gerçek ise (geldiğinizde) bu hususu bize üstü kapalı ifadelerle anlatın ve insanların maneviyatını kırmayın. Şâyet söyledikleri yalan ise bunu herkesin önünde açık açık söyleyin."

Kalkıp Kureyzalıların yanına gittiler. Onların kendilerine anlatılandan daha kötü bir halde olduklarını gördüler. Rasûlullah (sav)'a dil uzattılar ve şöyle dediler: Bizim onunla herhangi bir antlaşmamız yoktur. Sa'd b. Muaz onlara hakaret ettiği gibi, onlar da ona hakaret ettiler. Sa'd b. Muaz bir parça sert idi. Sa'd b. Ubade ona: Onlarla sövüşmeyi bırak, çünkü onlar arasında bundan daha fazlası vardır.

Nihayet her iki Sa'd, Rasûlullah (sav)'ın yanına bir grup müslüman ile birlikte olduğu bir sırada vardılar ve ona: Adal ve el-Kare, dediler. Onlar bu sözleriyle Adal ve el-Karelilerin, Recî'de şehid düşen Ubeyy ve arkadaşlarına verilen ahdin bozulmuş olduğunu ifade etmiş oluyorlardı. Bunun üzerine Peygamber (sav): "Müjdeler olsun size ey müslümanlar" diye buyurdu.

İşte o esnada bela büyüdü, korku arttı. Müslümanlara düşmanları üstlerinden yani doğu tarafından, vadinin üst tarafından ve batı tarafından, vadinin iç taraflarından, altlarından gelmeye başladılar. Öyle ki, Allah hakkında çeşitli zanlar beslemeye koyuldular. Münafıklar gizlediklerinin birçoğunu açığa çıkardılar. Kimisi: Bizim evlerimiz korumasızdır. Haydi oraya gidelim, çünkü biz onlara gelecek bir zarardan korkuyoruz, dediler. Bu sözü söyleyen-

lerden birisi de Evs b. Kayzî idi. Kimileri: Muhammed bize Kisra ve Kayser'in hazinelerinin fethedileceğini vaadediyor. Halbuki bugün bizden herhangi bir kimse def-i hacet için gitmekten dahi korkmaktadır, demişti. Bu sözü söyleyenlerden birisi de Amr b. Avfoğullarına mensub birisi olan Muattib b. Kuşeyr idi.

Rasûlullah (sav) ve müşrikler, bir aya yakın, yirmi küsur gün ok ve taş atmalar dışında aralarında herhangi bir çarpışma olmaksızın kaldılar. Rasûlullah (sav) müslümanların sıkıntılarının oldukça ağırlaştığını görünce, Fezareli Uyeyne b. Hısn ile Murreli el-Haris b. Avf'a haber gönderdi. Bu ikisi Gatafanlıların kumandanı idiler. Beraberlerinde bulunan Gatafanlılar ile gidip Kureyşlileri yardımsız bırakarak kavimleri ile dönmeleri karşılığında Medine mahsullerinin üçte birini vereceğini söyledi. Böyle bir konuşma henüz bir görüşme şeklinde idi, bir akid haline gelmemişti. Rasûlullah (sav) bu ikisinin bu teklife razı olduklarını görünce, Sa'd b. Muaz ile Sa'd b. Ubâde'nin yanına gitti, bu hususu onlara zikredip onlarla danıştı. Onlar da şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü, bu senin sevdiğin ve senin için yapmamızı istediğin bir iş midir, yoksa Allah'ın sana emredip bizim de dinleyip itaat etmemiz gereken bir husus mudur, yoksa senin bizim faydamıza yapmak istediğin bir şey midir? Peygamber: "Hayır. Ben bu işi sizin faydanız için yapmak istiyorum, dedi. Allah'a yemin ederim, benim bu işi yapmamın tek sebebi, bütün Arapların elbirlik edip sizin üzerinize gelmiş olduklarını görmemdir. Başka hiçbir sebebi yoktur."

Bunun üzerine Sa'd b. Muaz ona şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'a yemin ederim, biz de, bu kavim de Allah'a şirk koşuyorduk, putlara tapıyorduk. Allah'a ibadet etmiyor, tanımıyorduk. Fakat ya satın almak yahut ta misafir olarak kendilerine ikram edilmek dışında, bizim mahsullerimizden herhangi bir şeyi ele geçirebilme umuduna kapılmamışlardı. Şimdi Allah bizi İslâm ile şereflendirmiş, bizi bu dine iletmiş, seninle bizi yüceltmiş iken mi mallarımızdan onlara bir şeyler vereceğiz? Allah'a yemin ederim, Allah bizimle onlar arasında hüküm verinceye kadar onlara kılıçtan başka verecek hiçbir şeyimiz yoktur.

Rasûlullah (sav) buna çok sevindi ve: "Madem böyle istiyorsunuz, böyle olsun" diye buyurdu. Uyeyne ile el-Haris'e de: "Çekip gidiniz. Size kılıçtan başka verecek bir şeyimiz yoktur" dedi. Sa'd'da henüz şahidleri yazılmamış bulunan antlaşma müsveddesinin yazıldığı sahifeyi eline aldı ve sildi.

5- Müşriklerden Hendeği Aşmaya Çalışanlar ve Diğer Bazı Olaylar:

Rasûlullah (sav) ile müslümanlar bu halleri üzere kalmaya devam ederken müşrikler de onları kuşatmayı sürdürüyorlardı. Aralarında herhangi bir

çarpışma olmuyordu. Ancak aralarında Âmir b. Lueyoğullarına mensub Amr b. Abdi Vüdd el-Âmirî, Ebu Cehil'in oğlu İkrime, Hubeyre b. Ebi Vehb, Fihroğullarından Dırar b. el-Hattab gibi Kureyşlilerin en iyi ata binicileri ve kahramanlarından olan bazı süvariler, hendeğin kıyısına kadar gelip durdular. Hendeği gördüklerinde: Şüphesiz ki bu büyük bir tuzaktır. Araplar böyle bir tuzak hazırlamasını bilmiyorlar, dediler.

Daha sonra hendeğin dar bir yerini bulmaya çalıştılar. Atlarını hendeği aşmak için mahmuzladılar ve atları ile birlikte hendeği aştılar. Hendek ile Sel' tepesi arasında bir yere ulaştılar.

Ali b. Ebi Talib (r.a) müslümanlardan bir grup ile birlikte karşılarına çıktılar ve aşıp geldikleri o zayıf noktayı karşılarına kapattılar. Diğer atlılar da onlara doğru gelmeye başladılar. Amr b. Abdi Vüdd, Bedir günü almış olduğu yaraların etkisi ile Uhud'da bulunmamıştı. Hendek günü de kahramanlığını göstermek istemişti. Beraberindeki atlılarla birlikte hendeği aşıp durduğu yere gelince: Teke tek çarpışacak kimse var mı? diye seslendi. Ali b. Ebi Talib karşısına çıktı ve ona: Ey Amr dedi, bize ulaştığına göre sen iki hususa davet edilecek olursan, mutlaka bunlardan birisini kabul edeceğine dair Allah'a söz vermişsin. Öyle mi? Amr: Evet deyince, Ali (r.a): Ben seni Allah'a ve İslâm'a çağırıyorum, dedi. Amr: Böyle bir şeye ihtiyacım yok, diye cevap verdi. Bu sefer Ali (r.a) ona: O halde seni teke tek çarpışmaya davet ediyorum, dedi. Amr: Kardeşimin oğlu Allah'a yemin ederim benimle baban arasındaki ilişkiler dolayısıyla seni öldürmek istemiyorum, dedi. Bu sefer Ali (r.a) kendisine: Ben ise Allah'a yemin ederim seni öldürmeyi istiyorum, diye cevap verdi.

Bu sözler üzerine Amr b. Abdi Müdd oldukça kızdı, atından indi, atının bacaklarını kestikten sonra Ali (r.a)'a doğru yürüdü. Her ikisi de birbirleriyle çarpışmaya, karşılıklı darbeler vurmaya başladılar. Nihayet öyle bir toz bulutu meydana geldi ki görünmez oldular. Tozlar dumanlar geri çekildiğinde Ali (r.a)'ın Amr'ın göğsü üzerinde olup başını kesmekte olduğu görüldü. Arkadaşları Amr'ın Ali tarafından öldürüldüğünü görünce, atları ile hendeğin dar yerini aşıp gerisin geri kaçtılar. Ali (r.a) da bu olay ile ilgili olarak şu beyitleri söyledi:

نصر الحجارةَ من سفاهة رأيه ... ونصرتُ دِينَ محمد بِضراب

نازلته فتركته متجدِّلاً ... كالجِذْع بين دَكادِكٍ ورَوَابي

وعففتُ عن أثوابه ولو أنني ... كنت المقطَّرَ بَزَّني أثوابي

لا تحسِبُنّ الله خاذلَ دينه ... ونبيِّه يا معشر الأحزاب

"Beyinsizliği dolayısıyla taşlara (putlara) yardıma koştu,
Ben ise çarpışarak Muhammed'in dinine yardımcı oldum.
Onunla teke tek çarpıştım ve yere yıkılmış halde bıraktım onu.
Onu kumlar ile tepecikler arasında hurma kütüğü gibi bıraktım.
Onun üzerindeki elbiselere -afif davranarak- ilişmedim ve şâyet ben,
Elbisesiyle örtünen olsaydım, elbetteki o üzerimdeki elbiseleri dahi alırdı.
Allah dinini ve peygamberini yardımsız bırakacak sanmayın.
Ey Ahzab'a katılanlar topluluğu!"

İbn Hişam dedi ki: Siyer alimlerinin büyük çoğunluğunun bu beyitlerin Ali (r.a) tarafından söylendiği hususunda şüpheleri vardır. İbn Hişam dedi ki: O gün İkrime b. Ebi Cehil, Amr'ı bırakıp kaçtığında mızrağını dahi bırakıp gitmişti. İşte bu hususta Hassân b. Sâbit şöyle demektedir:

فـرّ وألـقـى لـنـا رُمْـحَـه لـعـلّك عِـكـرِمَ لـم تَـفْـعـلِ
ووَلّـيـت تَـعْـدُو كـعَـدْوِ الـظَّلِـ ـيم مـا إن تجـور عـن المَـعْـدِلِ
ولـم تُـلق ظـهـرك مـسـتـانـسـاً كـأن قَـفـاك قَـفَـا فُـرْعُـلِ

"Kaçarken mızrağını (bir kenara) atıp bıraktı bize.
Keşke İkrime böyle bir şey yapmasaydın,
Geri döndün, kaçıp gittin, ceylan yavrusu gibi
Sen asıl hedeften sapmış oluyordun,
Sırtını geriye güvenlik duyarak çevirmedin,
Senin (koşmanı görene) arkan tıpkı bir sırtlan arkası gibiydi."

Âişe (r.anha), Hariseoğulları kalesinde idi. Sa'd b. Muaz'ın annesi de onunla beraberdi. Sa'd'ın üzerinde kolunu dışarda bırakan bir zırh vardı. Elinde de harbe bulunuyordu, bu esnada da şu beyiti okuyordu:

لَبِّثْ قليـلاً يلحق الهَيْجَـا جَـمَـلْ لا بـأس بـالـمـوت إذا كـان الأجَـلْ

"Azıcık dur, birazdan savaşa bir erkek deve katılacak,
Ecel geldi mi ölümün bir sakıncası olmaz."

Sa'd b. Muaz'a o gün isabet eden bir ok, kolunun damarını koparmıştı. Bu oku ona kimin attığı hususunda farklı görüşler vardır. Denildiğine göre bu oku ona Amir b. Lueyoğullarına mensup Hibban b. Kays b. el-Arika atmış idi.

Bu oku attığında ona: Al bu oku ben el-Arika'nın oğluyum demişti. Bu sefer Sa'd (r.a) kendisine: Allah ateşte senin yüzünü terletsin, dedi.(1)

Ona bu oku atan kimsenin Hafface b. Asım b. Hibban olduğu söylendiği gibi, ona bu oku atan kişinin Mahzumoğullarının antlaşmalısı Ebu Üsame el-Cüşemî olduğu da söylenmiştir.

İbn İshak ve başkaları tarafından zikredilen Hassan ile Abdu'l-Muttalib'in kızı Safiye'nin başından o gün cereyan etmiş ilginç bir olay vardır.

Abdu'l-Muttalib'in kızı Safiye (r.anha) dedi ki: Ahzab günü biz Hassan b. Sabit'in kalesinde idik. Hassan kadın ve çocuklarla birlikte bizimle beraber bulunuyordu. Peygamber (sav) ve ashabı ise düşmanın karşısında yer almışlardı, bize gelme imkanları yoktu. Ansızın bir yahudinin etrafta dolaşmakta olduğunu gördük. Ben Hassan'a: Haydi in de bu adamı öldür, dedim, Hassan: Ey Abdu'l-Muttalib'in kızı, ben bu işlerin adamı değilim, dedi. Bunun üzerine ben de bir demir sopa aldım, kaleden inip o kişiyi öldürdüm. Sonra da: Ey Hassan dedim, in de bunun üzerindeki eşyaları al, gel. Onun üzerindeki eşyaları almamı engelleyen tek sebep onun erkek olmasıydı. Bu sefer Hassan: Ey Abdu'l-Muttalib'in kızı, onun üzerinden çıkacak eşyaya benim bir ihtiyacım yok, dedi. Bunun üzerine ben de inip üzerindeki eşyayı aldım.

Ancak Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr şöyle demektedir: Siyer alimlerinden bir topluluk, Hassan hakkında anlatılan bu olayı kabul etmezler ve şöyle derler: Eğer anlattığınız şekilde Hassan korkak olsaydı, elbetteki cahiliye döneminde de, İslâm geldikten sonra da kendilerini hicvettiği kimseler bundan dolayı da onu hicvederlerdi. Hatta oğlu Abdu'r-Rahman da bu sebepten ötürü hicvedilirdi. Çünkü o, Arab şairlerinden en-Necaşî ve başkaları gibi, birçok kimseye hicvedici şiirler yazmış bir kimsedir.

6- Nuaym b. Mes'ud'un Taktiği:

Eşcalı Nuaym b. Mes'ud b. Âmir, Rasûlullah (sav)'a gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben müslüman oldum, kavmim ise müslüman olduğumu bilmemektedir. Bana istediğin emri verebilirsin.

Rasûlullah (sav) ona şöyle dedi: "Sen Gatafanlılara mensup bir adamsın. Sen çıkıp da bize karşı ittifak etmiş olanların dağılmalarını sağlayabilirsen, bizimle birlikte kalmandan daha bir hoşumuza gider. Haydi çık, git. Çünkü savaş bir hiledir."

Bunun üzerine Nuaym b. Mes'ud, Kureyzaoğullarına gitti. Cahiliye döne-

(1) Terletsin anlamındaki emir ile annesinin lakabı olan "hoş kokulu kadın" anlamındaki "el-Arika" aynı kökten gelmektedir.

minde onlarla dostluğu vardı. Ey Kureyzaoğulları dedi. Benim size olan sevgimi, benim sizinle olan özel ilişkimi biliyorsunuz. Onlar: Söyle sen bize göre itham edilecek bir kimse değilsin, dediler. Onlara şöyle dedi: Kureyşliler ile Gatafanlılar sizin durumunuzda değildir. Bu topraklar sizin yaşadığınız topraklardır. Mallarınız, evlatlarınız, kadınlarınız buradadır. Kureyşlilerle, Gatafanlılar ise Muhammed ve arkadaşları ile savaşmaya geldiler. Siz de Muhammed'e karşı bunlara yardımcı oldunuz. Eğer bir fırsat bulacak olurlarsa, onu değerlendirirler. Böyle bir imkan bulamazlarsa, kendi topraklarına geri dönerler ve sizi bu adamla başbaşa bırakırlar. Sizin ise ona karşı koyacak gücünüz yoktur. O bakımdan siz bunlardan bazı rehineler almadıkça onlarla birlikte olup savaşa katılmayınız.

Daha sonra Kureyzalıların yanından ayrılıp Kureyş'in yanına gitti ve onlara şöyle dedi: Ey Kureyşliler! Benim size olan sevgimi, Muhammed ile ayrılığımı bilirsiniz. Ben sizin iyiliğinizi isteyerek haber aldığım bir hususu size bildirmemin üzerimde bir hakkınız olduğu görüşündeyim. Yalnız bunu benden duyduğunuzu gizleyeceksiniz. Dediğini yapacağız, dediler. Onlara şunları söyledi: Şunu bilin ki yahudiler Muhammed'i yardımsız bırakmış olmalarına pişman oldular ve ona şöyle bir haber gönderdiler: Biz yaptıklarımıza pişman olduk. Kureyşliler ile Gatafanlıların eşrafından birtakım kimseleri alıp onları sana boyunlarını vurmak üzere teslim etmemiz senin gönlünü eder mi? Bu işe razı olur musun? Bundan sonra da onların geri kalanlarının kökünü kurutuncaya kadar da senin yanında yer alırız.

Daha sonra Gatafanlıların yanına giderek onlara da buna benzer sözler söyledi. Cumartesi gecesi şanı yüce Allah'ın Rasûlünün ve mü'minlerin lehine bir takdirinin tecellisi olarak Ebu Süfyan, Kureyzaoğullarına, Ebu Cehil'in oğlu İkrime'yi Kureyşlilerle Gatafanlılardan bir grup kişi ile beraber gönderdi. İkrime onlara şunları söyledi: Biz sürekli kalınabilecek bir yerde değiliz, develerimiz, atlarımız telef oldu. Yarın sabah erkenden Muhammed'le savaşmak üzere çıkalım. Onlara şu haberi gönderdiler: Yarın sabah cumartesi günüdür. Cumartesi günü yasağını aştığımız için başımıza neler geldiğini biliyorsunuz. Bununla birlikte siz bize bazı kimseleri rehin vermeden sizinle birlikte savaşmayız.

Elçi bu haberi Kureyşlilere götürünce: Allah'a yemin ederiz, Nuaym b. Mes'ud bize doğru söylemiş, dediler. Bu sefer yine onlara elçiler göndererek şu cevabı verdiler: Allah'a yemin ederim, ebediyyen biz size rehin teslim etmeyiz. İsterseniz bizimle birlikte savaşa çıkarsınız, aksi takdirde bizimle sizin aranızda herhangi bir antlaşmanın olmadığını biliniz.

Bu sefer Kureyzaoğulları: Allah'a yemin ederiz. Nuaym b. Mes'ud bize doğru söylemiş, dediler.

Böylelikle yüce Allah, aralarındaki yardımlaşmayı, dayanışmayı kaldırmış oldu. Söz birlikleri dağıldı, birkaç gece devam eden soğuk esnasında üzerlerine de şiddetli bir rüzgar gönderdi. Rüzgar kaplarını deviriyor, tencere ve kazanlarını ters yüz ediyordu.

7- Ahzab'ın Dağılışı, Kureyş Ordusunun Geri Dönmesi ve Kureyş'in Durumunu Öğrenmek Üzere Allah Rasûlünün Huzeyfe (r.a)'ı Casus Olarak Göndermesi:

Ahzab'ın bu şekildeki ayrılıklarına dair haber Rasûlullah (sav)'a ulaşınca, onlara dair haber ve bilgileri getirmek üzere Huzeyfe b. el-Yeman'ı gönderdi. Huzeyfe gizlice ve onların farkına varmayacakları bir şekilde karargâhlarına gitti. Ebu Süfyan'ın şu sözlerini duydu: Ey Kureyşliler! Her biriniz beraberinde oturduğu kimseyi tanısın. Huzeyfe dedi ki: Hemen yanımda oturan adamın elini tuttum ve: Sen kimsin? diye sordum. O da bana: Ben filan kişiyim, dedi. Daha sonra Ebu Süfyan şunları söyledi: Haliniz zordur ey Kureyşliler. Allah'a yemin ederim, artık siz kalınamayacak bir yerdesiniz. Yemin olsun ki atlarımız, develerimiz telef oldu. Kureyzaoğulları bize verdikleri sözlerinde durmadı. Bu rüzgardan da gördüğünüz sıkıntıları çekiyoruz. Hiçbir çadırımız yerinde durmuyor, ateş üzerinde tenceremiz kalmıyor, ateş yakamıyoruz. Haydi bineklerinize bininiz, ben gidiyorum, dedi ve devesinin üzerine atladı. Devesinin ön ayağının bağını ancak devesi kalkmış iken çözmüş oldu.

Huzeyfe (devamla) dedi ki: Şâyet Rasûlullah (sav) beni gönderdiğinde: "Şunların yanlarına git ve hallerini öğren, ancak hiçbir şey yapma" dememiş olsaydı, onu bir okla öldürebilirdim. Çekip gittikleri sırada Rasûlullah (sav)'ın yanına vardım. Onun, hanımlarından birisine ait Yemen desenli bir örtüye bürünmüş olduğu halde ayakta durmuş, namaz kılmakta olduğunu gördüm. Ona durumu bildirdim, o da yüce Allah'a hamdetti.

Derim ki: Huzeyfe'nin bu haberi Müslim'in *Sahih*'inde de zikredilmiştir. Bu haberde pek büyük belgeler vardır. Bunu Cerir, el-A'meş'ten, o İbrahim et-Teymî'den, o babasından rivayet etmiştir. İbrahim babasının şöyle dediğini nakleder: Huzeyfe'nin yanında idik. Bir adam şöyle dedi: Şâyet Rasûlullah (sav)'ın dönemine yetişmiş olsaydım, onunla birlikte çarpışır ve iyi bir imtihan verirdim. Bunun üzerine Huzeyfe: Sen bunları mı yapacaktın? dedi. Biz Ahzab gecesi Rasûlullah (sav) ile birlikte olduğunuzu görmüştüm. Çok şiddetli bir rüzgar ve soğuğa yakalanmıştık. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bana bu adamların haberini getirecek kimse yok mu? Kıyamet gününde Allah onu benimle beraber kılacaktır." Hepimiz sustuk, bizden kimse ona karşılık vermedi. Tekrar: "Bana bunların haberini getirecek adam yok mu? Allah kı-

yamet gününde onu benimle beraber (cennete) koyacaktır," dedi. Yine sustuk, bizden kimse ona karşılık vermedi. Bu sefer: "Kalk, ey Huzeyfe, bize bu adamların haberini getir" dedi. Allah Rasûlü benim adımı vererek kalkmamı istediğinde yapacak başka bir şey bulamadım. Şöyle buyurdu: "Git, bana bunların haberlerini getir, fakat onları bana karşı kışkırtacak bir iş de yapma!"

Huzeyfe dedi ki: Onun yanından ayrılınca, sanki hiç soğuk isabet etmemiş bir sıcaklık içerisinde yürüyormuş gibiydim. Nihayet onların yanına vardım. Ebu Süfyan'ın sırtını ateşle ısıtmakta olduğunu gördüm. Yayıma bir ok yerleştirdim ve ona oku atmak istedim. Fakat Rasûlullah (sav)'ın: "Onları bana karşı kışkırtma" dediğini hatırladım. Eğer ona ok atmış olsaydım, hiç şüphesiz ona isabet ettirecektim. Yine tıpkı bir hamamın içindeymişim gibi yürüyerek döndüm. Peygamber'in yanına vardığımda ona durumlarını bildirdim ve söyleyeceklerimi bitirdikten sonra üşümekte olduğumu farkettim. Rasûlullah (sav) namaz kılarken üzerinde bulunan abasının artan bölümünü üzerime geçirdi. Sabah oluncaya kadar uyumaya devam ettim. Sabah olunca da: "Ey uykucu kalk, dedi."(1)

Rasûlullah (sav) sabahleyin Ahzab'ın geri dönmüş olduklarını görünce Medine'ye geri döndü, müslümanlar da silahlarını bıraktı. Bu sefer Cebrail (a.s) kendisine Dıhye b. Halife el-Kelbî kılığında, üzerinde ipekten bir kadife örtü bulunan bir dişi katır üzerinde geldi ve ona: Ey Muhammed! dedi. Sizler silahlarınızı bırakmış olmakla birlikte, melekler silahlarını bırakmadılar. Allah sana Kureyzaoğulları üzerine gitmeni emretmektedir. İşte ben öncü olarak onların üzerine gidiyor ve içlerine sığındıkları kalelerini sarsıntıya uğratacağım.

Bunun üzerine Rasûlullah (sav) da Kureyzaoğulları üzerine gidilmesini emretti. Buna dair açıklamalar da bir sonraki başlıkta yer alacaktır.

8- Kureyzaoğulları Üzerine Gidiş:

Bir münadi şöylece seslendi: Herkes ikindi namazını mutlaka Kureyza oğulları (diyarı)nda kılacaktır. Bazıları namaz vaktinin çıkacağından korktukları için Kureyzaoğullarına varmadan namazlarını kıldılar. Diğerleri ise: Bizler vakit geçecek olsa dahi sadece Rasûlullah'ın bize emrettiği yerde ikindiyi kılacağız, dediler. (Ravi) dedi ki: Rasûlullah her iki kesimden de herhangi bir kişiyi azarlamadı.

Burada fıkhî inceliklerden birisi de müctehidlerin ictihadlarının doğru kabul edileceği şeklindedir. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Enbiya Sûresi'nde (21/78-79, 9 ve 10. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Müslim,* III, 1414; İbn Hibbân, *Sahih,* XVI, 67.

Sa'd b. Muâz kendisine ok isabet ettiği sırada Rabbine şöylece dua etmişti: Allah'ım, eğer bundan sonra yine Kureyşlilerle savaşa devam edilecek olursa, bu savaşlara katılmak için beni hayatta bırak. Çünkü senin Rasûlünü yalanlayan ve onu yurdundan çıkartan bir kavme karşı cihad etmekten daha fazla kendilerine karşı cihad etmeyi sevdiğim kimse yoktur. Allahım, eğer artık bizimle onlar arasındaki savaş bitmiş ise, o vakit bu yaramın neticesinde bana şehadeti nasib et. Ayrıca Kureyzaoğullarının başlarına gelecek olanı görmek suretiyle gözümü aydınlatmadıkça da canımı alma!

İbn Vehb, Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Haber aldığıma göre Sa'd b. Muâz Medine'de bulunan ve Farî' diye bilinen taştan yapılmış kalede beraberindeki birkaç hanım da bulunan Âişe (r.anha)'nın yanından geçerken üzerinde yenlerini çemremiş olduğu bir zırh bulunuyordu; (süründüğü kokunun bıraktığı) sarı izler üzerinde görünüyordu. Bu halde iken şu beyiti söylüyormuş:

لَبِّثْ قليلاً يُـدْرِكِ الهَيْجَـا جَمَـلْ لا بـأس بـالموت إذا حـان الأَجَـلْ

"Azıcık beklet, hemen savaşa bir erkek deve yetişecek,
Ecel yaklaştı mı ölmenin bir sakıncası olmaz."

Bunun üzerine Âişe (r.anha): Ben bugün Sa'd'ın kol ve bacaklarından başka bir yerden yara alacağından korkmuyorum, demişti. Sa'd kolundan isabet aldı.

İbn Vehb ile İbnu'l-Kasım'ın da Malik'ten rivayet ettiklerine göre, Âişe (r.anha) şöyle demiş: Rasûlullah (sav) dışında Sa'd b. Muaz'dan daha yakışıklı bir adam görmedim.

Sa'd, kolundan isabet almış, sonra şöyle demişti: Allah'ım, eğer Kureyzalılar ile savaşmaktan geriye bir şey kalmamışsa canımı al ve eğer geriye bir şeyler kalmışsa Rasûlün ile birlikte onun düşmanlarına karşı savaşıncaya kadar beni hayatta bırak!

Kureyzaoğullarının âkıbeti hakkında hakemliğine başvurulduktan ve hükmünü verdikten sonra vefat etti. Bunun üzerine insanlar sevindiler ve: Duasının kabul edilmiş olacağını ümit ederiz, dediler.

9- Kureyzaoğulları Gazvesi:

Müslümanlar Kureyzaoğulları diyarına gitmek üzere yola çıktıklarında Rasûlullah (sav) sancağı Ali b. Ebi Talib'e verdi. Medine'de de İbnu Ümmi Mek-

lûm'u yerine vekil tayin etti. Ali ve beraberindeki bir topluluk Kureyza oğullarının diyarına gittiler ve onlardan kalelerinden inmelerini istediler. Rasûlullah (sav)'a dil uzattıklarını işittiler.

Bunun üzerine Ali (r.a), Rasûlullah (sav)'ın yanına varıp ona: Ey Allah'ın Rasûlü, sen onların yanına gitme, dedi ve üstü kapalı ifadelerle durumu ona anlattı.

Peygamber: "Sanırım onların bana dil uzattıklarını duydun. Beni görecek olurlarsa, bu işten vazgeçerler" dedi ve kalkıp onların yanına gitti. Onu görünce (yaptıklarından) vazgeçtiler. Peygamber onlara şöyle dedi: "Ey maymunların kardeşleri! Antlaşmayı bozdunuz. Allah sizi rezil ve rüsvay etmiş ve sizin başınıza intikamını indirmiş bulunuyor."

Kureyzalılar şöyle dediler: Ey Muhammed! Sen cahil bir kimse değildin. Bize karşı cahilce hareket etme. Rasûlullah (sav) orada konaklayıp yirmi küsur gece onları kuşatma altında tuttu.

Efendileri Ka'b diledikleri herhangi birisini seçmeleri için onlara üç teklifte bulundu: Ya müslüman olup Muhammed'in getirdiklerini kabul edip ona tabi olacak ve böylelikle kurtulacaklardı. (Devamla onlara dedi ki:) Bunun sonucunda mallarınızı, kadınlarınızı, çocuklarınızı himaye altına almış olacaksınız. Allah'a yemin ederim ki, kitabınızda vasıflarını yazılı bulduğunuz kişinin o olduğunu biliyorsunuz. Yahut çocuklarını ve hanımlarını öldürecekler, sonra da ileriye atılarak son fertleri ölünceye kadar savaşacaklar, yahut ta müslümanların herşeyden emin oldukları bir zamanda cumartesi gecesi müslümanlara geceleyin baskın yapacaklar ve onları öldürecekler.

Kureyzaoğulları efendilerine şu cevabı verdiler: İslâm'ı kabul etmeyi ele alalım. Biz müslüman olup Tevrat'ın hükmüne muhalefet edemeyiz. Kendi çocuklarımızı ve kadınlarımızı öldürmeye gelince, bu zavallılar ne yaptılar ki, biz onları öldürmekle cezalandıralım. Cumartesi günü yasağını da aşacak değiliz.

Daha sonra Ebu Lübabe'ye haber gönderdiler. Kureyzaoğullarının Amr b. Avfoğulları ile diğer Evslilerle antlaşmaları vardı. Ebu Lübabe yanlarına geldi. Çocuklarını, hanımlarını ve adamlarını önünde toplayıp ona: Ey Ebu Lübabe, dediler. Senin görüşüne göre biz Muhammed'in hükmünü kabul edersek, ne olur? O da: Evet, dedi ve bu arada -boğazına işaret ederek- eğer böyle bir şeyi kabul ederseniz (sonunuz) boğazlanmaktır. Ebu Lübabe hemen akabinde pişman oldu, Allah'a ve Rasûlüne hainlik ettiğini anladı. Ayrıca yüce Allah'ın bu işi peygamberinden saklı tutmayacağını da bildi. Bunun üzerine Peygamber (sav)'ın yanına dönmeksizin Medine'ye gitti, kendisini bir direğe bağladı. Yüce Allah tevbesini kabul etmedikçe de yerinden ayrılmaya-

cağına yemin etti. Hanımı sadece her namaz vakti gider, onun bağlarını çözerdi.

İbn Uyeyne ve başkaları dedi ki: *"Ey iman edenler! Allah'a ve Rasûlüne hainlik etmeyin, bile bile emanetlerinize de hainlik etmeyin."* (el-Enfal, 8/27) âyeti onun hakkında inmiştir. Yine günahını işlemiş olduğu Kureyza oğulları topraklarının hiçbir parçasına ayak basmayacağına da yemin etti.

Peygamber (sav)'a Ebu Lübabe'nin yaptıklarına dair haber ulaşınca şöyle buyurdu: "Şâyet yanıma gelmiş olsaydı, ben onun için Allah'tan mağfiret isterdim. Madem o bu işi yaptı, artık yüce Allah onu serbest bırakmadıkça ben de onun bağını çözecek değilim." Yüce Allah da Ebu Lübabe'nin durumu hakkında: *"Diğer bir kısım da günahlarını itiraf ettiler"* (et-Tevbe, 9/102) buyruğunu indirdi. Onun hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in bu buyruğu nazil olunca, Rasûlullah (sav) bağlarının çözülmesini emretti.

Sabah olunca Kureyzaoğulları Rasûlullah (sav)'ın vereceği hükmü kabul etmek şartıyla kalelerinden indiler. Evsliler Rasûlullah (sav)'ın huzuruna peyderpey giderek: Ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Sen de bilirsin ki onlar bizim antlaşmalılarımız idi. Hazreçlilerin antlaşmalıları olan Nadiroğulları hakkında, Abdullah b. Ubeyy b. Selul'un isteğini kabul etmiş idin. Bizim senden alacağımız pay başkalarının senden almış oldukları paydan aşağı olmasın. Çünkü bunlar bizim dostlarımızdılar. Rasûlullah (sav) onlara şu cevabı verdi: "Ey Evsliler bunlar hakkında sizden bir adamın hüküm vermesine razı olmaz mısınız?" Onlar: Oluruz, dediler. Bunun üzerine: "O zaman bu işi Sa'd b. Muaz'a havale ediyorum" diye buyurdu.

Rasûlullah (sav) Sa'd için mescidde bir çadır kurdurmuştu. Bundan maksat ise Hendek'te almış olduğu yarasından dolayı ona yapacağı hasta ziyaretini yakından yapmaktı. Sa'd onlar hakkında savaşçılarının öldürülmesi, çocuk ve kadınların esir alınması, mallarının da paylaştırılması şeklinde hükmünü verdi. Rasûlullah (sav) ona: "Andolsun sen bunlar hakkında yüce Allah'ın yedi semanın üstünden verdiği hükme uygun hüküm verdin." dedi. Rasûlullah (sav) da bunun üzerine emir verdi ve bugün -yani İbn İshak'ın döneminde- Medine'de bir çarşı olan bir yere çıkartılmalarını emretti. Oraya hendekler kazındı, sonra peygamberin emri ile o hendeklerin içinde boyunları vuruldu. O gün Huyey b. Ahtab ve Ka'b b. Esed de öldürülenler arasında idi. Her ikisi de Kureyzaoğullarının ileri gelenleri idi. Öldürülenlerin sayısı altıyüz ila yediyüz kişi idi.

Huyey'in üzerinde, öldükten sonra kimse onu üzerinden almasın diye, parmak uçları kadar her tarafından delik açıp parçalamış olduğu gül rengi bir elbise vardı. Bir iple elleri boynuna bağlanmış olduğu halde Rasûlullah'ın huzuruna getirildiğinde, Rasûlullah'a bakıp şunları söyledi: Allah'a yemin ede-

rim, sana düşmanlık ettiğimden dolayı kendimi asla kınamadım. "Fakat Allah'ın yardımsız bıraktığı kimse yenilir" (diye bir mısra okuyarak) cevab verdi. Sonra şunları söyledi: Ey insanlar! Allah'ın verdiği emrin bir sakıncası yoktur. Bu onun yazdığı ve takdir ettiği bir hükümdür. Bu İsrailoğulları aleyhine yazılmış büyük bir savaştır. Sonra yerine oturdu ve boynu vuruldu.

Kureyzaoğulları kadınları arasından bir kadın da öldürülmüştü. Bu kadın Hallad b. Süveyd'in üzerine değirmen taşını atan ve ölümüne sebeb teşkil eden el-Hakem el-Kurazî'nin karısı Bunane idi.

Rasûlullah (sav) eteklerinde tüy bitmiş olan her erkeğin öldürülmesini emretti, tüyü bitmemiş olanların da hayatta bırakılmasını emretti. Atiyye el-Kurazî tüyü bitmemiş olanlardan idi. O bakımdan Rasûlullah (sav)'ın emri ile hayatta bırakıldı. Bu kişi ashab-ı kiram arasında sayılır.

Rasûlullah (sav) Sabit b. Kays b. Şemmas'a, ez-Zebîr b. Bâtâ'nın çocuklarını hibe etti, o da onların hayatta kalmalarını istedi. Abdu'r-Rahman b. ez-Zebîr onlardan birisidir, müslüman oldu ve sahabeler arasında sayılır.

Yine Peygamber (sav) Rifaa b. Samevel el-Kurazî'yi, Ummu'l-Munzir Kays kızı Selma'ya hibe etti. Selma, Neccaroğullarından Selit b. Kays'ın kızkardeşidir. Her iki kıbleye doğru namaz kılmıştır. Rifaa da müslüman oldu. Hem sahabelerdendir, hem de naklettiği rivayetleri de vardır.

İbn Vehb ve İbnu'l-Kasım'ın rivayetlerine göre Malik dedi ki: Sabit b. Kays b. Şemmas, İbn Bâtâ'nın yanına gitti -İbn Bâtâ'nın ona iyilikleri olmuştu- ve şöyle dedi: Rasûlullah (sav)'dan seni bana, bana yapmış olduğun iyilikler dolayısıyla hibe etmesini istedim. İbn Bâtâ şu cevabı verdi: Erdemli insanın, erdemli kimseye karşı yaptığı işte böyle olur. Daha sonra şunları söyledi: Çocukları, hanımı olmayan bir adam nasıl yaşayabilir? Bunun üzerine Sabit, Rasûlullah (sav)'ın yanına geri döndü ve bunu ona aktarınca Peygamber bu sefer ona hanımını ve çocuklarını da hibe etti. Sabit, İbn Bâtâ'ya gidip durumu bildirince bu sefer: Malı olmayan bir adam nasıl yaşayabilir, dedi. Sabit bu sefer tekrar Peygamber (sav)'a giderek ona malının verilmesini istedi, Peygamber malını da ona verdi. Geri dönüp ona durumu haber verdiğinde bu sefer: Yüzü bir çim aynasını andıran İbn Ebi'l-Hukayk ne yaptı? diye sordu. Sabit ona: Öldürüldü, dedi. Peki iki meclis(in adamları) ne yaptılar? diye sordu. Bu sözleriyle Ka'b b. Kureyzaoğulları ile Amr b. Kureyzaoğullarını kastediyordu. Sabit ona: Öldürüldüler, dedi. Bu sefer o iki kesim ne yaptı? diye sordu, yine Sabit ona: Öldürüldüler, dedi. Bunun üzerine İbn Bâtâ şu cevabı verdi: Artık senin mes'ul tutulacağın bir taraf kalmadı. Asla oraya -hurma ağaçlarını kastediyor- bir kova su dahi dökmeyeceğim. Haydi, beni de onlara kavuştur. Ancak Sabit onu öldürmeyi kabul etmedi, başkası onu öldürdü.

İbn Bâtâ'nın, Sabit'e yaptığı iyiliğe gelince, Buas gününde Sabit'i esir almış, perçemini yolup onu serbest bırakmıştı.

10- Hendek (Ahzab) Gazvesi ile Beni Kureyza Gazvesinin Sonuçları:

Rasûlullah (sav) Kureyzaoğullarının mallarını paylaştırdı. Süvariye üç pay, piyadeye de bir pay verdi. Süvariye iki, piyadeye bir pay verdiği de söylenmiştir.

O gün müslümanların otuzaltı tane atları vardı. Peygamber (sav)'ın payına esirleri arasından Amr b. Kureyzaoğullarından birisi olan Amr b. Cünafe'nin kızı Reyhane düşmüştü. Peygamber (sav) vefat edinceye kadar Reyhane yanında kalmıştı.

Denildiğine göre Peygamber (sav)'ın hem piyadelere, hem atlılara pay ayırdığı ilk ganimet ile beşte birin ayrıldığı ilk ganimet, Kureyzaoğullarından alınan ganimet olmuştur. Daha önceden yaptığımız açıklamalarda ise bu işin ilk olarak Abdullah b. Cahş seriyyesinde gerçekleştiğini belirtmiştik. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Bunun uygun izahı şöyle yapılır: Yüce Allah'ın: *"Eğer Allah'a... inanmışsanız bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlüne aittir"* (el-Enfal, 8/41) buyruğundan sonra beşte birin alındığı ilk ganimet, Kureyzaoğullarından alınan ganimettir. Abdullah b. Cahş ise kumandan olarak gönderildiği seriyyede bundan önce aldığı ganimetlerden beşte birlik payı ayırmış, sonra da Kur'ân-ı Kerîm'in onun uygulamasına benzer hüküm ihtiva eden buyruğu nazil olmuştu. Bu da onun -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- faziletlerindendir.

Kureyzaoğullarının zaferi, hicretin beşinci yılının zülkade ayının sonları ile zülhicce ayının başlarına tesadüf etmişti. Kureyzaoğullarının işi bittikten sonra faziletli insan, salih kişi Sa'd b. Muaz'ın duası kabul olundu. Yarası yeniden kanamaya başladı ve damarı açıldı. Kanı aktı ve vefat etti. (Allah ondan razı olsun).

Hadis-i şerifte hakkında: "Ölümü dolayısıyla Rahman'ın arşı sarsıldı"[1] denilen kişi de odur. Arşın etrafında sakin olan melekler ruhunun gelişi dolayısıyla sevindiler ve onun için yerlerinden hareket ettiler, demektir.

İbnu'l-Kasım, Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bana Yahya b. Sa'd anlattı dedi ki: Sa'd b. Muaz'ın ölümü dolayısıyla yetmiş bin melek indi. Bunlar daha önceden yeryüzüne inmiş değillerdi.

(1) *Buharî*, III- 1384; *Müslim*, IV, 1915, 1916; *Tirmizî*, V, 689; *İbn Mâce*, I, 56; Said b. Mansur, *Sünen*, II, 395; *Müsned*, III, 23, 234, 296, IV, 352, VI, 329.

Malik dedi ki: Hendek günü müslümanlardan dört ya da beş kişi şehit düşmüştü.

Derim ki: Hendek günü şehit düşen müslümanlar siyer alimlerinin naklettiklerine göre altı kişidir: Abdu'l-Eşheloğullarından Ebu Amr, Sa'd b. Muaz, Enes b. Evs b. Atik ile Abdullah b. Sehl -her ikisi de aynı şekilde Abdu'l-Eşheloğullarından idi- et-Tufayl b. en-Numan ile Sa'lebe b. Ğaneme -ikisi de Selimeoğullarına mensub idiler- Ka'b b. Zeyd -Dinar b. en-Neccar oğullarından- ona kim tarafından atıldığı belli olmayan bir ok isabet etmiş ve ölümüne sebeb teşkil etmişti. Allah onlardan razı olsun.

Kâfirlerden ise üç kişi öldürülmüştü: Münebbih b. Osman b. Ubeyd b. es-Sebbak b. Abdi'd-Dar. İsabet eden bir ok dolayısı ile (daha sonra) Mekke'de ölmüştü. Bu kişinin adının Osman b. Ümeyye b. Münebbih b. Ubeyd b. es-Sebbak olduğu da söylenmiştir. Diğerleri Nevfel b. Abdullah b. el-Muğire el-Mahzumî olup hendeği geçmek isterken, hendeğin içine düşmüş ve öldürülmüştü. Daha sonra müslümanlar onun cesedini ele geçirmişlerdi. ez-Zührî'den rivayete göre Mekkeliler Rasûlullah (sav)'a cesedi karşılığında onbin dirhem vermişler, peygamber ise: "Bizim ne onun cesedine ihtiyacımız vardır, ne de ona karşılık verilecek olan paraya" diyerek, Mekkelileri cesediyle başbaşa bırakmıştır. Bir de -daha önce açıklandığı gibi- teke tek çarpışma esnasında (mübarezede) Ali (r.a)'ın öldürmüş olduğu Amr b. Abdi Vüdd.

Kureyza günü müslümanlardan şehid düşenlere gelince: -el-Haris b. Hazreçoğullarından- Hallâd b. Süveyd b. Sa'lebe b. Amr, Kureyzaoğullarından bir kadın onun üzerine bir değirmen taşı atmış ve ölümüne sebeb olmuştu. Muhasara esnasında Esed'li Ebu Sinan b. Mihsan b. Hursan da öldü. Ükkaşe b. Mihsan'ın kardeşidir. Rasûlullah (sav), onu bugün orada yaşamakta bulunan müslümanların ölülerini defnettikleri Kureyzaoğulları kabristanında gömdü. Bu iki kişiden başka ölen olmamıştı.

Hendek gazvesinden sonra bir daha Kureyş kâfirleri mü'minlere karşı gazve düzenleyemediler.

ed-Darimî Ebu Muhammed, *Müsned*'inde senediyle şunu kaydetmektedir: Bize Yezid b. Harun, İbn Ebi Zib'den haber verdi. İbn Ebi Zibb, el-Makburî'den, o Abdu'r-Rahman b. Ebi Said el-Hudrî'den, o babasından şöyle dediğini rivayet etmektedir: Hendek günü gecenin uzun bir bölümü geçinceye ve artık savaşmamıza gerek kalmayıncaya kadar yerimizden ayrılamamıştık. İşte yüce Allah'ın: *"Allah savaşta mü'minlere yetti. Allah çok güçlüdür, Azîzdir"* (el-Ahzab, 33/25) buyruğunda anlatılan durum budur. Bunun üzerine Peygamber (sav), Bilal'e emir verdi, o da kamet getirdi, öğle namazını kıldırdı. Tıpkı vaktinde kılıyormuşçasına namazı güzel bir şekilde kıldırdı. Sonra ona verdiği ikinci bir emir üzerine Bilal ikindi namazı için kamet getirdi

ve ikindiyi de kıldırdı. Daha sonra ona verdiği emir üzerine akşam namazı için kamet getirdi ve o namazı da kıldırdı, sonra yine ona emir vererek, yatsı namazı için kamet getirdi ve onu da kıldırdı. Bu ise yüce Allah'ın: *"Şâyet korkarsanız o halde (namazı) yayan veya binek üstünde (kılın)"* (el-Bakara, 2/239) buyruğu inmeden önce olmuştu. Bu hadisi Nesaî de rivayet etmiştir.(1)

Bu mesele daha önceden Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/14. âyet, 5. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Biz bu gazve ile ilgili olarak kaydettiğimiz on başlıkta iyice tetkik eden kimselerin göreceği gibi pek çok ahkâmı sözkonusu etmiş bulunuyoruz. Şimdi tekrar ondokuz âyetten ibaret olan ve sözünü ettiğimiz hususları ihtiva eden âyetlerin ilkine tekrar geri dönüyoruz.

"Hani sizlere ordular" yani Ahzab orduları **"gelmişti. Biz de üzerlerine bir rüzgar... göndermiştik."** Mücahid dedi ki: Bu saba rüzgârı idi. Hendek günü Ahzab'ı teşkil eden ordular üzerine salıverilmişti. Öyle ki, kazanlarını devirmiş ve çadırlarını sökmüştü. (Mücahid devamla) dedi ki: Sözü edilen ordulardan kasıt, meleklerdir, melekler o gün çarpışmadılar.

İkrime de şöyle demektedir: Ahzab gecesi güney (rüzgarı), kuzey (rüzgarına) şöyle seslendi: Haydi, Peygamber (sav)'ın yardımına git. Bu sefer kuzey (rüzgarı) şöyle dedi: Kuzey rüzgarı geceleyin yol almaz. Bundan dolayı üzerlerine gönderilen rüzgar saba rüzgarı idi.

Said b. Cubeyr de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben saba rüzgarı ile yardıma mazhar oldum, Âd de (batı tarafından esen) debûr rüzgarı ile helâk edildi."(2)

Bu rüzgar Peygamber (sav)'ın bir mucizesi idi. Çünkü Peygamber (sav) ile müslümanlar rüzgarın estiği yere çok yakın idiler. Hatta ikisi arasında sadece hendek bulunuyordu. Fakat müslümanlar o rüzgarın getirdiği felaketten yana afiyette idiler ve hatta o rüzgarın esişinden haberleri dahi olmadı.

"Ve görmediğiniz ordular" buyruğunda yer alan: "(لم تَرَوْهَا): Görmediğiniz" buyruğu "ya" ile de okunmuştur ki, müşriklerin görmediği (ordular) demektir.

Müfessirler dedi ki: Yüce Allah üzerlerine melekleri gönderdi ve bu melekler çadırlarının kazıklarını söktü. Çadırların iplerini kopardı, ateşleri söndürdü, kazanları devirdi, atlar birbirine girdi. Yüce Allah üzerlerine korkuyu saldı. Karargâhın herbir yanında melekler çokça tekbir getirdi. Öyle ki,

(1) *Darimî*, I, 430; İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 99, III, 100; *Müsned*, III, 49, 67.
(2) *Müslim*, II, 617; ed-Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 279.

herbir çadırın başkanı: Ey filan oğulları, yanıma geliniz! diyordu. Yanına gel diklerinde de onlara: Kurtulmaya bakın, kurtulmaya! diyordu. Buna sebeb ise yüce Allah'ın kalblerine saldığı korku idi.

"Allah ne yaptığınızı çok iyi görendir" buyruğunda yer alan **"yaptığınız"** anlamına gelen buyruk "te" ile değil de "ya" ile: "(يعملون): Yaptıkları" şeklinde haber kipi olarak gelmiştir ki; bu da Ebu Amr'ın kıraatidir, diğerleri ise "te" ile okumuşlardır. Maksat ise hendeği kazmaları ve düşmanlarına karşı kendilerini korumaya almalarıydı.

إِذْ جَآءُوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ
وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾

10. Hani onlar size hem üstünüzden, hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. O vakit gözler yerinden kaymış, yürekler de gırtlaklara varmıştı. Allah hakkında da türlü zanlarda bulunuyordunuz.

"Hani onlar size hem üstünüzden, hem alt tarafınızdan gelmişlerdi" buyruğundaki: "(إِذْ): **Hani"** lafzı "hatırla" anlamında nasb konumundadır. Aynı şekilde: *"Hani onlardan bir kesim de şöyle demişti"* (el-Ahzab, 33/13) buyruğunda da böyledir.

"Üstünüzden" buyruğu, vadinin üst tarafından, demektir. Bu da doğu tarafında, vadinin üst tarafı olup oradan Nasroğulları ile birlikte Avf b. Malik ile Necidlilerle beraber Uyeyne b. Hısn, Esedoğulları başında Tulayha b. Huveylid el-Esedî gelmişti.

"Hem alt tarafınızdan" yani batı cihetinde vadinin iç tarafından demektir. O taraftan Mekkelilerin başında Ebu Süfyan b. Harb ile Kureyşlilerin başında Yezid b. Cahş olduğu halde gelmişlerdi. Ebu'l-A'ver es-Sülemî de yahudi Huyey b. Ahtab ile birlikte gelmişti. Huyey de Kureyzaoğulları yahudileri başında idi. Beraberlerinde hendeğin ön tarafından Âmir b. et-Tufeyl de gelmişti.

"O vakit gözler yerinden kaymış" yani göz bebekleri normalin dışında yerinden fırlamıştı. Meyletmiş (kaymış) ve aşırı korkudan dolayı dehşete düştüğünden ötürü düşmanından başka hiçbir kimseyi görmeyecek hale gelmiş **"yürekler de gırtlaklara varmıştı."** Yani yürekler gırtlaklara ulaşıncaya kadar göğüslerdeki yerlerinden ayrılmıştı.

"(الحناجر): Gırtlaklar"ın tekili; (حنجرة)dır.

Eğer gırtlakların darlığı olmasaydı, yürekler oradan çıkıp dışarı fırlayacaktı. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Şöyle de açıklanmıştır: Bu Arapların; "(كاد): Neredeyse" takdiri ile kullandıkları üsluba uygun olarak mübalağa anlamındadır. Nitekim şair şöyle demiştir:

إذا مـا غـضِبْنَـا غَضْبَـةً مُـضَـرِيَّـة هتكنا حجاب الشمس أو قـطرت دَمَـا

"Eğer biz Mudarlılara ait bir öfke ile öfkelenecek olursak,
Güneşin örtüsünü parçalarız yahut ta kan damlar."

Yani kan damlamasına az kalır.

Denildiğine göre; korku esnasında ciğer şişer ve kalb -meselâ- hemen hemen gırtlağa ulaşacak noktaya varıncaya kadar yerinden yukarı doğru çıkar. Bundan dolayı korkak kimse için: Ciğeri şişti, denilir.

Bir başka açıklamaya göre; hayat devam etmekle birlikte kalbler yerlerinden ayrılmasalar bile, kalblerin gırtlaklara vardığı ifadesi kullanılarak, aşırı korku bir misal ile anlatılır. Bu anlamdaki bir açıklamayı İkrime yapmıştır.

Hammad b. Zeyd, Eyyub'dan, o İkrime'den, korkusu en ileri dereceye ulaşmıştır, diye açıkladığını nakletmiştir.

Daha kuvvetli görünen bu ifade ile kalbin tedirginliği ve çarpıntısı anlatılmak istenmiştir. Yani aşırı derecedeki çarpıntısı dolayısıyla adeta gırtlağa varmış gibidir. (الحنجرة) ile (الحَنجور) gırtlak demek olup boğazın baş tarafıdır.

"Allah hakkında da türlü zanlarda bulunuyordunuz." el-Hasen dedi ki: Münafıklar müslümanların toptan imha edileceklerini zannediyolar, müslümanlar da ilâhî yardıma mazhar olacaklarına inanıyorlardı.

Bu buyruğun (yalnızca) münafıklara bir hitab olduğu da söylenmiştir. Yani sizler Muhammed ve ashabı helâk oldular demiştiniz.

Kıraat alimleri yüce Allah'ın: "(الظُّنُونَا): Türlü zanlar" ile sûrenin sonlarında gelecek olan: "(الرسولا): Rasûle" (el-Ahzab, 33/66) ile; "(السبيلا): *Yoldan"* (el-Ahzab, 33/67) buyruklarının okunuşu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Nafi' ile İbn Amir ister vakıf, ister vasıl halinde bu kelimelerin "elif"lerini isbat ile okumuşlardır. Bu kıraat Ebu Amr ile el-Kisaî'den de rivayet edilmiştir. Bu okuyuş Mushaf'ın yani Osman (r.a)'ın yazdırdığı hattı ile her taraftaki bütün mushafların hattına binaen böyle okunmuştur. Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiş, ancak şöyle demiştir: Kur'ân okuyan kimsenin bunları oku-

duktan sonra kıraate devam etmeyip bunlar üzerinde vakıf yapması gerekir. Derler ki: Çünkü Araplar böyle bir okuyuşu şiirlerinin ve mısralarının kafiyelerinde izlerler. Şair şöyle demiştir:

نحن جلبنا القُرّح القوافِلاَ تستنفر الأواخرُ الأوائلا

"Geri dönen gebe develeri biz getirdik,
Sonra gelenler öncekileri yola koyuyordu."

Ebu Amr, el-Cahderî, Yakub ve Hamza ise hem vasıl, hem vakıf halinde bu "elif"leri hazfederek okumuşlar ve şöyle demişlerdir: Bu "elif"ler yüce Allah'ın: "(وَلَأَوْضَعُوا خِلاَلَكُمْ): *Aranıza... muhakkak koşarlardı"* (et-Tevbe, 9/47) buyruğunda olduğu gibi, fazladan yazılmıştır. Burada da ve başka yerlerde de bu şekilde yazdıkları vardır. Şiire gelince, orası zaruretin sözkonusu olduğu bir yerdir. Kur'ân-ı Kerîm böyle değildir, o en fasih üslûb ile gelmiştir, onda zaruret diye bir şey de yoktur.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: "Elif"siz olarak; "(الظنون. والسبيل. والرسول): Zanlar, yol, rasûl" kelimelerini okuyanlar bu üçünde mushafın hattına muhalefet etmez. Her üçünün de mushaftaki hatları "elif" ile olmakla birlikte bu böyledir. Çünkü: "(أطعنا): İtaat ettik" lafzındaki "elif" ile; "(الرسول والظنون والسبيل): ***Rasûl, zanlar ve yol"*** kelimelerinin baş taraflarında yer alan "elif", sonda gelen (zaid ve) "mütetarrife" diye bilinen "elif"in yerini tutar. Tıpkı "Ebu Câd (Ebced)"de ki "elif"in "hevvâz (hevvez)"in "elif"ine ihtiyaç bırakmaması gibidir.

Bu hususta (lehe olmak üzere) bir delil daha vardır. "Elif" hem fetha, hem de niyette onu düşürmek maksadı olmakla birlikte, harekeden önce gelip destek olmak üzere ilave edilen (harf) durumundadır. Böyle bir uygulama yapıldığı takdirde fetha ile birlikte gelen "elif", tıpkı tek bir şey gibidir. Vakıf yapılması halinde düşmesi gerekir. Hatta "elif"in şekil olarak bulunması, lafızda bir yer tutmasını gerektirmez. Bu "elif" tıpkı; "(سِحران): ***İki sihirbaz"*** (el-Kasas, 28/48) "(فِطِر السموات والأرض): ***Göklerin ve yerin yaratıcısı"*** (Fatır, 35/1) ile "(وَعَدْنَا مُوسى): ***Musa'ya vaad etmiştik"*** (el-A'raf, 7/142) buyruklarında ve bunlara benzer lafız itibariyle bulunduğu halde, hatta yazılmayan kelimelerdeki "elif"'lere benzer. Bu gibi "elif"ler lafzan var olmakla birlikte hattan ıskat edilirler (yazılmazlar).

Bu hususta üçüncü bir delil daha vardır. O da şudur: Burada "elif"'ler: "(لقيت الرجلا): Adam ile karşılaştım" diyenlerin söyleyişine göre yazılmış, fakat aynı ifadeyi "elif"siz olarak (لقيت الرجل) diye okuyanların şivesine göre okunmuştur.

Bize Ahmed b. Yahya, dilbilginlerinden bir topluluktan naklen şunu haber verdi: Bu bilginler Araplardan -"vav"lı olarak-: "(قام الرّجلُو): Adam kalktı" ve "ya"lı olarak: "(مررت بالرجلي): Adama uğradım" dediklerini ve vasıl ve vakıf halinde de böyle kullandıklarını rivayet etmektedirler. Aynı şekilde her iki halde de: "(لقيت الرجلا): Adamla karşılaştım" kullanımını da rivayet ederler. Şair de şöyle demektedir:

أسائلةً عُميرةُ عن أبيها خلالَ الجيش تَعْتَرِف الرِّكابا

"Ey babası hakkında soru soran, Umeyra,
Ordu arasında, binekleri sırtında olanlara soru soran."

Görüldüğü gibi burada bu kullanıma göre bu beyitin son kelimesini "elif"li olarak kullanmıştır. Bir başka şair de şöyle demektedir:

إذا الجوزاء أردفت الثريا ظننت بآل فاطمة الظنونا

"Süreyya yıldızının arkasında Cevza çıktı mı?
Ben Fatıma ailesi hakkında çeşitli zanlarda bulunurum."

İşte Nâfî' ve başkaları, kıraatlerinde bu söyleyişi benimserler. İbn Kesir, İbn Muhaysın ve el-Kisaî ise bu "elif"i vakıf halinde isbat ederler, vasıl halinde hazfederler.

İbnu'l-Enbârî dedi ki: Vasıl halinde "elif"i okumayıp, vakıf halinde okuyanın kıraatine gelince, bu şekilde okuyanlar şöylece delil gösterebilirler: Son harfin fetha olan harekesinin kalmasını istediklerinden dolayı, sekt (susmak) halinde "elif"e ihtiyaç duyarlar. Çünkü "elif" fethayı destekler ve pekiştirir.

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾

11. İşte orada mü'minler imtihan edilmiş ve şiddetli şekilde sarsılmışlardı.

"(هنا): Burası, burada" yakın mekân için kullanılır. "(هنالك): Orada" ise uzak mekân için kullanılır. "(هناك): Şurası, şurada" ise orta uzaklıktaki me-

kan için kullanılır. Bunlarla zamana da işaret edilir. İşte o sırada kimlerin ihlâslı, kimlerin münafık olduklarının ortaya çıkartılması için mü'minler sınandı, demektir. Burada sınama korku, savaş, açlık, kuşatma ve çarpışmak için aşağı inme şeklinde idi.

"Ve şiddetli şekilde sarsılmışlardı." Yani sarsıldıkça sarsılmışlardı.

ez-Zeccac dedi ki: "Fi'lâl" vezninden gelen mudaaf herbir mastarın (ilk harfinin) üstün gelmesi de esreli gelmesi de mümkündür.

Mesela: "(قلقلته قِلقالاً وقَلقالاً، وزلزلوا زِلزالاً وزَلزالاً): Onu hareket ettirdim, hareket ettirmek; sarsıldılar, sarsmak, sarsılmak" gibi. Bununla birlikte esreli gelmesi daha uygundur. Çünkü (bu tür) mudaaf olmayanların mastarları esreli gelir. "(دحرجته دِحراجاً): Onu yuvarladım, yuvarlamak" gibi.

Burada "şiddetli şekilde sarsılmak" anlamındaki lafız genel olarak "ze" harfi esreli olarak okunmuştur. Âsım ve el-Cahderî ise bunu "ze" harfini üstün olarak; (زَلزالاً) diye okumuşlardır. İbn Sellâm dedi ki: Korku sebebiyle oldukça şiddetli bir şekilde sarsıldılar, hareket ettirildiler, demektir.

ed-Dahhak dedi ki: Bu, hendeğin bulunduğu yer müstesnâ, onların kalabilecekleri hiçbir yer sözkonusu olmayacak şekilde, yerlerinden ayrılmak durumunda bırakılmalarıdır. Bir başka açıklamaya göre; onların içinde bulundukları halde sarsıntı içerisinde olmalarıdır. Onlardan kimisi kendi manevi halinde nefsinde sarsıntıya uğratıldı. Kimisi de dini bakımından sarsıntıya uğramıştır.

"(هنالك): **Orada"** lafzında "(آبْتُلِيَ): **İmtihan ediliş"** buyruğunun âmil olması mümkündür. O takdirde **"orada"** anlamındaki lafız üzerinde vakıf yapılmaz. "(وَتَظُنُّونَ بِاللهِ الظُّنُونَا): **Allah hakkında da türlü zanlar besliyordunuz"** buyruğunun da amil olması mümkündür. O takdirde **"orada"** anlamındaki lafız üzerinde vakıf yapılabilir.

وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾

12. O zaman münafıklar ve kalblerinde hastalık bulunanlar: "Allah ve Rasûlü bize bir aldatıştan başka bir şey vaadetmemiştir" diyorlardı.

"O zaman münafıklar ve kalblerinde" şüphe ve münafıklık **"hastalık"**ı **"bulunanlar, Allah ve Rasûlü bize bir aldatıştan"** batıl sözlerden **"başka bir**

şey vaadetmemiştir, diyorlardı."

Şöyle ki: Tu'me b. Ubeyrık, Muattib b. Kuşeyr ve yaklaşık yetmiş kişilik bir topluluk, Hendek gününde şöyle demişlerdi: Bizden herhangi bir kişi defi hacet için dahi çıkamıyor iken, nasıl olur da bize Kisra ve Kayser'in hazinelerini vaadedebiliyor? Onlar bu sözlerini, -Nesaî'nin kaydettiği ve az önce sunduğumuz hadiste belirtildiği üzere- Peygamber (sav)'ın kayayı parçalaması esnasında Peygamber (sav)'ın söylediği sözlerin, ashab-ı kiram arasında yayılması üzerine söylemişlerdi. Yüce Allah, bunun üzerine bu âyet-i kerîmeyi indirdi.

وَإِذْ قَالَتْ طَّآئِفَةٌ مِنْهُمْ يَآ اَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا ۚ
وَيَسْتَاْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ
بِعَوْرَةٍ ۛ اِنْ يُرِيدُونَ اِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾

13. Hani onlardan bir kesim de şöyle demişti: "Ey Yesribliler! Burası sizin için durulacak bir yer değildir. Hemen dönünüz." İçlerinden bir kısmı da Peygamber'den izin isteyerek diyordu ki: "Gerçekten evlerimiz korumasızdır." Halbuki evleri korumasız değildir. Onlar kaçmaktan başka bir şey istemiyorlardı.

"Hani onlardan bir kesim de şöyle demişti: Ey Yesribliler! Burası sizin için durulacak yer değildir. Hemen dönünüz" buyruğunda geçen "Taife: **Bir kesim"** bir ve daha fazla kimse hakkında kullanılır. Burada, eş-Şemmah'ın hakkında şu beyiti söylediği Arabe b. Evs'in babası olan Evs b. Kayzî kastedilmiştir:

إذا ما رايةٌ رُفعت لمَجْد تلقّاها عَرابةُ باليمين

"Şan ve şeref için bir sancak yükseltildi mi,
Arâbe hemen onu sağ eliyle karşılar."

"Yesrib" Medine'nin kendisidir. Rasûlullah (sav) ona "Taybe ve Tâbe" adlarını vermiştir. Ebu Ubeyde dedi ki: Yesrib bir yerin adıdır, Medine de onun bir kısmıdır.

es-Süheylî dedi ki: Buraya Yesrib adının veril sebebi orada yerleşen Amalika'ya mensub kişinin adının Yesrib b. Amîl b. Mehlâîl b. Avad b. Amlâk b. Lâvez b. İrem oluşundan dolayıdır. Bu isimlerin bazılarında ihtilaf vardır. Amîl oğulları ise el-Cuhfe denilen yere yerleşmişlerdir. Buraya bu ismin veriliş sebebi ise, sellerin onları burada alıp götürmeleridir. İşte bundan ötürü buraya da "el-Cuhfe" denilmiştir.

"Burası sizin için durulacak bir yer değildir" buyruğunda geçen: "(مُقَامَ) **Durulacak yer"** buyruğu genel olarak "mim" harfi üstün olarak okunmuştur. Hafs, es-Sülemî, el-Cahderî ve Ebu Hayve ise "mim" harfini ötreli olarak okumuşlardır. O takdirde bu; "(أقام يقيم): İkamet etti, eder"den mastar olur. Yani siz burada kalamazsınız, ikamet edemezsiniz, yahut içinde ikamet olunan yer, demek olur. "Mim" harfini üstün okuyanların kıraatine göre de mekân ismi olur. Kendisinde ikamet edecek bir yeriniz yoktur, demek olur.

"Hemen" yerlerinize **"dönünüz."** Böylelikle Peygamber (sav)'ın karargahından kaçmalarını emretmiş oldular. İbn Abbas dedi ki: Yahudiler Abdullah b. Ubeyy b. Selul ile arkadaşları diğer münafıklara şöyle demişlerdi: Ebu Süfyan ve arkadaşlarının elleriyle kendinizi ölüme teslim etmenize sizi iten nedir? Haydi Medine'ye geri dönünüz. Bizler onlarla (Kureyşlilerle) birlikteyiz, size biz eman veriyoruz.

"İçlerinden bir kısmı da Peygamber'den" Medine'de evlerine dönmek maksadı ile **"izin isteyerek..."** Bunlar ise İbn Abbas'a göre Hârise b. el-Hârisoğulları idiler. Yezid b. Rûmân şöyle demiştir: Bu sözleri kavminden bir topluluk için Evs b. Kayzî söylemişti.

"Diyordu ki: Gerçekten evlerimiz korumasızdır." Sağlam olmayıp taarruza uğramaya müsaittir ve evlerimiz düşmana yakın tarafta bulunmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Erkek bulunmadığı için hırsızların hırsızlık yapmalarına müsaittir.

"(دارٌ مُعْورة وذات عَوْرة): Girilmesi kolay bir ev" anlamındadır. "(عَور المكان عَوَراً): O yere girmek kolay oldu" denilir. Böyle bir yere de: "(عَور): Orası girilmesi kolay bir yerdir" denilir. "(بيوت عَورة): Girilmesi kolay, korumasız evler" demek olur. "(اعْور): Girilmesi kolay oldu, korumasız kaldı" denilir. "(مُعور): Girilmesi kolay olan, korumasız olan" demektir. Bir görüşe göre; (عَورة) tabiri "(ذات عَوْرة): Korumasız, güvenliksiz" anlamındadır. Başkasına karşı koruması olmayan, mestur da olmayan şeye; "(عَوْرة): Avret" denilir. Bu açıklamaları el-Herevî yapmıştır.

İbn Abbas, İkrime, Mücahid, Ebu Recâ el-Utaridî bu lafzı "vav" harfi sakin olarak değil de esreli olarak; (عَورة) diye okumuşlardır. Bu da pek sağlam olmayan, duvarları kısa ev demektir. Araplar sağlam olmayan evler

hakkında "(دار فلانٍ عَورة): Filanın evi sağlam değildir" derler. (قد أعور الفارس) tabiri indirdiği darbe veya mızrak yahut kılıç saplamasında pek sağlamlık görülmeyen kimsenin halini anlatmak için kullanılır. Şair şöyle demiştir:

متى تَلْقَهم لم تَـلْقَ في الـبيـت مُعْـوِراً ولا الضيفَ مفجوعاً ولا الجارَ مُـرْمِـلا

"Onlarla karşılaştığın zaman evde darbelerinde tutarsızlık olan kimse görmezsin,
Ne misafirin bir yürek yarası aldığını, ne de komşunun dul bırakılmış olduğunu."

el-Cevherî dedi ki: Avret; gerek sınır, gerek savaş esnasında tehlike geleceğinden korkulan herhangi bir aksaklık demektir.

en-Nehhas dedi ki: Bir avret (tutarsızlık, gevşeklik) görüldüğü takdirde o yer hakkında; (أعور المكان) denilir. Yine dengesizlik ve aksaklık görülmesi halinde süvari hakkında da; (أعور الفارس) denilir.

el-Mehdevî dedi ki: "Avret"in kullanımında "vav" harfinin esreli okunması şaz'dır. "(رجل عِور): Hiçbir şeyi bulunmayan adam" demek de bu kabildendir. Kıyasa göre bunun illetli bir fiil olduğu kabul edilerek i'lal yapılıp (عـارٍ) denilmesi gerekirdi. "(يوم راحٍ): Rüzgarlı gün" ve: "(رجـلٍ مالٍ): Çok malı olan adam" gibi. Buradaki illetli her iki kelimenin aslı ise sırasıyla; (روح) ile (مول)dır.

Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Halbuki evleri korumasız değildir."** Bu buyrukla onları yalanlamakta ve sözünü ettikleri hususları doğru olmadığı için reddetmektedir.

"Onlar kaçmaktan başka bir şey istemiyorlardı." Yani onların tek istedikleri şey, kaçıp gitmekti. Neden kaçtıkları hususunda da ölümden kaçmak istiyorlardı, diye açıklandığı gibi, dinden kaçmak istiyorlardı, diye de açıklanmıştır.

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre, bu âyet-i kerîme ensardan iki kabile olan Hariseoğulları ile Selimeoğulları hakkında nâzil olmuştur. Bunlar Hendek günü bulundukları yeri terketmek istemişlerdi. Nitekim: *"O zaman içinizden iki zümre bozulmaya yüz tutmuştu"* (Al-i İmran, 3/122) âyetini de yüce Allah, onlar hakkında indirmiştir. Bu âyet-i kerîme nazil olunca, onlar şöyle demişlerdi: Allah'a andolsun içimizden geçirdiklerimizden ötürü rahatsız değiliz. Çünkü Allah (âyetin devamında belirtildiği üzere), artık bizim velimizdir.

es-Süddî dedi ki: Aralarından Peygamber (sav)'dan izin isteyen kişi Ha-

riseoğullarından ensara mensub iki şahıs idiler. Bunlardan birisi Ebu Arâbe b. Evs, diğeri ise Evs b. Kayzî'dir. ed-Dahhak dedi ki: Onun izni olmaksızın da seksen kişi geri dönmüştü.

وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾

14. Eğer etrafından üzerlerine girilmiş olsa idi, sonra da onlardan fitne istense idi, -bu hususta geçirecekleri az bir süre müstesnâ- elbette ona giderlerdi.

"Eğer etrafından" evlerinin yahut Medine'nin etrafından veya kıyılarından, köşelerinden **"üzerlerine girilmiş olsa idi..."**

Burada; "(أَقْطَارِ): Etraf -kenarlar, kıyılar-"ın tekili; (قُطْر) olup, "yan ve kenar" demektir. (القُتْر) da aynı kelimenin bir söyleyişidir.

"Sonra onlardan fitne istense idi... elbette ona giderlerdi." Fitneye gelirlerdi. Bu anlam; (لَأَتَوْهَا) şeklindeki Nâfî' ve İbn Kesir'in kasr ile okuyuşlarına göredir. (Mealde de böyledir).

Diğerleri ise med ile okumuşlardır. Yani onlar bunu kendi öz nefislerinden verirlerdi. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim'in tercih ettiği kıraat budur. Hadis-i şerifte belirtildiğine göre Peygamber (sav)'ın ashabı Allah'ın dini uğrunda işkencelere maruz bırakılırlar ve şirk koşmaları istenirdi. Bilal müstesnâ, herkes onların istediklerini yaptı. Bu rivayette bunun **"vermek"** anlamındaki med ile okuyuşa bir delil vardır. Kasr ile (gitmek anlamı ile) okumaya (bir sonraki âyette yer alan): *"Halbuki onlar andolsun ki, bundan önce yüz çevirmemek üzere Allah'a söz vermişlerdi"* (el-Ahzab, 33/15) buyruğu delil teşkil etmektedir. İşte bu; "(لَأَتَوْهَا): **Elbette ona giderlerdi"** lafzındaki hemzenin kasr ile olduğunu göstermektedir.

Burada sözü edilen **"fitne"**nin ne olduğu hususunda iki görüş vardır. Birincisi, eğer kavmiyet asabiyeti ile savaşmaları istenmiş olsaydı, bu çağrıya çabucak cevap verip giderlerdi. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. İkincisine göre, sonra onlardan şirk koşmaları istenseydi, çabucak bu isteği yerine getirirlerdi. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

"Bu hususta geçirecekleri az bir süre müstesnâ." Yani küfre saptıktan sonra Medine'de ancak az bir süre kalabilecekler ve sonradan helâk olacaklardı. Bu açıklamayı es-Süddî, el-Kuteybî, el-Hasen ve el-Ferra yapmıştır.

Müfessirlerin çoğunluğu ise şöyle demişlerdir: Şirk fitnesinden çok az bir süre dışında uzak kalmazlar ve hemen şirke yapılan daveti çabucak, hızlıca kabul ederlerdi. Buna sebeb ise niyetlerinin zayıflığı, münafıklıklarının ileri derecede oluşudur. Eğer Ahzab aralarına girip birbirlerine karışacak olurlarsa, hiç şüphesiz açıktan açığa küfürlerini izhar ederler.

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْأَدْبَارَ ۚ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا ﴿١٥﴾

15. Halbuki onlar, andolsun ki, bundan önce yüz çevirmemek üzere Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorulur.

"Halbuki onlar andolsun ki bundan" yani Bedir'den sonra ve Hendek gazvesinden **"önce yüz çevirmemek üzere Allah'a söz vermişlerdi."** Katade dedi ki: Bununla kastedilen şudur: Bedir'e katılmamışlar, fakat Bedir'e katılanlara yüce Allah'ın zafer ve ihsanlarda bulunduğunu gördüklerinde: Eğer Allah'ın izniyle bir savaşa katılacak olursak, hiç şüphesiz fevkalade çarpışacağız, demişlerdi.

Yezid b. Rûmân dedi ki: Bunlar Hariseoğullarıdır. Uhud günü Selimeoğullarıyla birlikte geri çekilmek istemişlerdi. Haklarında bilinen buyruklar nâzil olunca, yüce Allah'a benzeri bir işi yapmayacaklarına dair söz verdiler. İşte yüce Allah onlara kendi kendilerine vermiş oldukları sözü böylece hatırlatmış olmaktadır.

"Allah'a verilen söz ise sorulur." Bundan dolayı sorumluluk vardır. Mukatil ile el-Kelbî dediler ki: Sözü edilen bu şahıslar Peygamber (sav)'a Akabe gecesinde bey'atte bulunan ve şu sözleri söyleyen kimselerdir: Kendin için de, Rabbin için de dilediğin şartı koş. Peygamber de şöyle buyurmuştu: "Rabbim için yalnız O'na ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanızı şart koşuyorum. Kendim için de hanımlarınızı, mallarınızı ve çocuklarınızı koruduğunuz gibi beni korumanızı şart koşuyorum." Bunun üzerine: Ey Allah'ın Peygamberi! Biz bunu yapacak olursak, bizim için ne vardır? Şöyle buyurdu: "Dünyada Allah'ın yardımı ve zafer, âhirette ise cennet vardır." İşte yüce Allah'ın: **"Allah'a verilen söz ise sorulur"** buyruğu buna işarettir. Yani muhakkak yüce Allah kıyamet gününde onları bu sözleri dolayısıyla (yerine getirip getirmemeleri bakımından) sorumlu tutacaktır.

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذًا لَا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٦﴾

16. De ki: "Eğer siz ölümden yahut öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçışın size asla faydası olmaz. O takdirde de ancak pek az faydalandırılırsınız."

"De ki: Eğer siz ölümden yahut öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçışın size asla faydası olmaz." Yani eceli gelen ölür veya öldürülür, kaçışın faydası yoktur.

"O takdirde de ancak pek az faydalandırılırsınız." Yani kaçıştan sonra ecelleriniz sona erinceye kadar dünyada elde edeceğiniz fayda pek azdır. Esasen gelecek olan herşey yakın demektir.

es-Sâcî, Yakub el-Hadremî'den, "(وَإِذاً لَا يُمَتَّعُونَ): O takdirde de ancak pek az faydalandırılırlar" şeklinde (muhatab te'si yerine) "ya" ile okumuştur. Bazı rivayetlerde ise; (وإذاً لا تمتعوا) şeklinde; (إذاً) dolayısıyla nasb ile gelmiştir. Ref' ile okunması ise; (لا تمتعون) anlamındadır. (إذاً) de amel etmemiş olur (mulğa). Bununla birlikte amel ettirilmesi de caizdir. Ondan önce "vav" ile "fe" harflerinin bulunması halinde hükmü budur. Şâyet başta gelecek olursa, o vakit bu edat dolayısıyla (muzari fiil) nasb edilir ve: "(إذاً أكرمَك): O takdirde ben de sana ikram ederim" denilir.

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً ۖ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾

17. De ki: "Hakkınızda bir fenalık dilerse yahut sizin için bir rahmet murad ederse, sizi Allah'a karşı kim koruyabilir?" Onlar kendileri için Allah'tan başka bir dost ve bir yardımcı bulamazlar.

"De ki: Hakkınızda bir fenalık" helâk ediş **"dilerse yahut sizin için bir rahmet"** hayır, yardım, zafer ve afiyet **"murad ederse, sizi Allah'a karşı kim koruyabilir?"** O'nun hakkınızda dilediğini uygulamasına kim engel olabilir?

"Onlar kendileri için Allah'tan başka bir dost ve bir yardımcı bulamazlar." Ne bir yakınları onlara fayda sağlayabilir, ne de bir yardımcı onlara yardım edebilir.

قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا ۖ وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾

18. İçinizden engelleyenleri ve kardeşlerine: "Yanımıza gelin" diyenleri Allah elbette bilir. Zaten bunlar ancak pek az savaşırlar.

"İçinizden engelleyenleri" aranızdan itiraz edenleri **"...Allah elbette bilir."** Bunlar Peygamber (sav)'a karşı engelleyici bir tutum takınıyorlardı.

(Burada "engelleyenler" anlamı verilen kelime); "(عاقني عن كذا): Beni bu işten engelledi, alıkoydu" tabirinden türetilmiştir. "(عوّق): Çokça engelledi" anlamındadır. (Âyet-i kerîmede lafız bu kiptendir).

"Ve kardeşlerine yanımıza gelin diyenleri" buyruğundaki: "(هَلُمَّ إِلَيْنَا): Yanımıza gelin" kullanımı Hicazlıların söyleyişidir. Başkaları ise çoğul için: (هَلُمُّوا), kadın için de: (هَلُمِّي) derler. Çünkü uyarmak maksadı ile kullanılan: (ها)'ye (لَمَّ) ilave edilmiş, sonra da hafifletmek maksadıyla (he'den sonraki) "elif" hazfedilmiş ve fetha üzerine bina edilmiştir. Bunda ne esrelik, ne de ötrelik caiz değildir. Çünkü bunun çekimi yapılmaz. "(هَلُم): Bana gel" demektir.

Bu kabilden olanlar iki kesim idiler. Yani aranızdan savaşa gitmekten alıkoyan ve engelleyen kimseler vardır.

"(العوق); Engellemek ve alıkoymak" anlamındadır. Aynı anlamda olmak üzere: "(عاقه يعوقه عوقاً، وعوّقه واعتاقه): Onu engelledi, engeller" denilir.

Mukatil dedi ki: Bunlar Abdullah b. Ubeyy ve münafık arkadaşlarıdır.

"Kardeşlerine yanımıza gelin diyenler"in kimlikleri hususunda üç görüş vardır:

1- Bunlar münafıklardır. Müslümanlara: Muhammed ve onun arkadaşları bir başla doyacak kadar az sayıda kimselerdir. O da, beraberindekiler de mutlaka helâk olacaklardır. O bakımdan siz yanımıza gelin.

2- Bunlar Kureyzaoğullarına mensub yahudilerdir. Münafıklardan kardeşlerine: Bize gelin, demişlerdi. Yani siz Muhammed'den ayrılıp bize katılın, çünkü o helâk olacaktır. Ebu Süfyan da zafer kazanacak olursa, sizden kim-

seyi geriye bırakmayacaktır.

3- İbn Zeyd'in naklettiğine göre; Peygamber (sav)'ın ashabından birisi mızraklarla kılıçlar arasında bulunuyorken anne-baba bir kardeşi ona: Sen yanıma gel, sen de arkadaşın da etrafınız sarılmış, kuşatılmış bulunuyorsunuz, demişti. Bu zor durumdaki kardeşi de ona: Yalan söylüyorsun, Allah'a yemin ederim, senin bu durumunu ona haber vereceğim, demiş ve Rasûlullah (sav)'ın yanına durumu haber vermek üzere gitmişken Cebrail (a.s)'ın onun üzerine yüce Allah'ın: **"İçinizden engelleyenleri ve kardeşlerine: Yanımıza gelin, diyenleri Allah elbette bilir"** buyruğunun indirilmiş olduğunu gördü. Bunu el-Maverdî ve es-Sa'lebî zikretmişlerdir.

es-Sa'lebî'nin lafzı da şöyledir: İbn Zeyd dedi ki: Bu Ahzab günü olmuştu. Bir adam Peygamber (sav)'ın yanından ayrılmış, gitmişti. Kardeşinin önünde bir ekmek, közde pişirilmiş bir parça et ve nebiz olduğunu gördü, ona, biz mızraklarla kılıçlar arasında iken sen bu haldesin öyle mi? deyince, kardeşi: O zaman sen bana gel. Senin de, arkadaşlarının da etrafınız sarılmış bulunuyor. Hakkında yemin ettiğin zatın adına ben de yemin ederim ki, Muhammed bu işi asla eline geçiremeyecektir, dedi. Bu sefer kardeşi ona: Yalan söyledin, deyip Peygamber (sav)'a durumu haber vermek üzere gittiğinde Cebrail'in ona bu âyet-i kerîmeyi indirmiş olduğunu gördü.

"Zaten bunlar" ölümden korktukları için **"ancak pek az savaşırlar."** Savaşa riyâkarlık olsun ve başkaları desinler diye katılırlar, diye de açıklanmıştır.

أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ۚ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ
كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ۚ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ
بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ ۚ أُولَٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ
أَعْمَالَهُمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾

19. Onlar size karşı cimrilik ederek gelirler. Korku geldiğinde ölümden üstüne baygınlık çökmüş gibi, gözleri dönmüş halde sana baktıklarını görürsün. O korku gidince de hayra karşı oldukça düşkün kimseler olarak keskin dillerle sizi incitirler. İşte bunlar imana gelmemişlerdir. Bu nedenle Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır. Bu, Allah için pek kolaydır.

"Onlar size karşı cimrilik ederek gelirler." Size karşı cimrilik ederler, yani hendeğin kazılması işinde Allah yolunda gerekli harcamaları yapmakta cimrilik gösterirler. Bu açıklamayı Mücahid ve Katade yapmıştır. Sizinle birlikte savaşmak hususunda, diye açıklandığı gibi, aranızdaki fakir ve yoksullara infakta bulunmakta cimrilik ederler, diye de açıklanmıştır. Ganimet elde ettikleri takdirde cimrilik gösterirler, diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

"(أَشِحَّةً): **Cimrilik ederek"** lafzı hal olarak nasbedilmiştir. ez-Zeccac dedi ki: el-Ferrâ'ya göre bunun nasb ile gelmesi dört bakımdandır:

1- Yermek dolayısıyla mansub gelmiştir.

2- "(يعوّقون أشحة): Cimrilik ederek engellerler" anlamında nasb ile gelmiş olması da ona göre mümkündür.

3- "(القائلين أشحة): Cimrilik ederek... söyleyenler" takdirinde olması da mümkündür.

4- Ona göre; "(وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا، اشحة): Zaten bunlar ancak" cimrilik ederek "pek az savaşırlar" şeklinde olması da mümkündür. Yani onlar ancak fakirlerin aleyhine ganimet hususunda cimrilik ederek savaşa gelirler, demek olur.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Bu lafızda **"engelleyenler"**in de **"diyenler"** lafzının da âmil olması sıla ile mevsulün birbirinden ayrılmaması için caiz değildir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: **"Ancak pek az"** anlamındaki lafız üzerinde yapılacak vakıf, tam vakıf olamaz. Çünkü **"cimrilik ederek"** buyruğu ilkine taalluk etmektedir. Buna göre bunun nasb ile gelmesi dört türlü açıklanabilir:

1- **"Engelleyenler"** anlamındaki lafızdan kat' ile nasbetmek. Buna göre: Allah savaştan engelleyen kimseleri ve müslüman fakirlere harcamak hususunda cimrilik edenleri bilir, demiş gibidir.

2- **"Diyenleri"** lafzından kat' ile nasb ile gelmiş olması mümkündür. "(القائلين): Onlar cimrilik edenler olarak (diyenlerdir)" takdirinde olur.

3- "(يأتون): Savaşırlar" lafzındaki zamirden kat' ile nasbedilmesi caizdir. Onlar savaşa ancak korkaklar ve cimriler oldukları halde gelirler denilmiş gibidir.

4- **"Cimrilik ederek"** lafzı zem (yergi) olmak üzere nasb edilebilir. Bu dördüncü açıklamaya göre yüce Allah'ın: "(إِلَّا قَلِيلًا): Ancak pek az (savaşırlar)" buyruğu üzerinde vakıf yapmak güzeldir. "(أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ): **Onlar size karşı cimrilik ederek gelirler"** buyruğunda vakıf güzeldir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: "(أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ): **Hayra karşı oldukça düşkün kimseler olarak"**

buyruğudur. Bu da; "(سَلَقُوكُمْ): **sizi incitirler"** buyruğundaki zamirden haldir ve onun âmili de budur.

"Korku geldiğinde ölümden üstüne baygınlık çökmüş kimse gibi, gözleri dönmüş halde sana baktıklarını görürsün" buyruğu ile yüce Allah onları korkaklıkla nitelendirmektedir. Korkak kimselerin özelliği budur. O keskin bir şekilde sağa ve sola bakar. Baygın dahi düşebilir.

"(الْخَوْف): Korku"(nun sebebi) hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre bu gelen düşmanla savaşmak korkusudur. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. İkincisine göre bu, galib gelmesi halinde peygamberden korkmaktır. Bu açıklamayı da İbn Şecere yapmıştır. Akılları başlarından gittiği için **"gözleri dönmüş halde"** birinci görüşe göre savaş korkusuyla, ikinci görüşe göre de peygamberden korktukları için **"sana baktıklarını görürsün."** Öyle ki onlar başka herhangi bir tarafa bakamayacak haldedirler. Bir diğer açıklamaya göre; dört bir yandan ölüm gelir korkusu ile aşırı derecede korktukları için bu haldedirler.

"O korku gidince de... keskin dillerle sizi incitirler." el-Ferrâ "(سَلَقُوكُمْ): **Sizi incitirler"** fiilinin "sâd" harfi ile (صلقوكم) şeklinde kullanıldığını da nakletmektedir. Bir hatib beliğ bir şekilde konuşuyor ise; "(خطيبٌ مِسْلاق ومِصْلاق): Beliğ konuşan bir hatib" denilir. (الصلق)'in asıl anlamı sestir. Peygamber (sav)'ın: "(لعن الله الصالقة والحالقة والشاقّة): Sesini yükselten, başını traş eden ve elbisesini yırtan kadına Allah lanet etsin" hadisinde de bu kökten gelen lafız kullanılmıştır. Şair el-A'şâ da şöyle demektedir:

فيهم المجد والسماحة والنّجْـ ـدَةُ فيهم والخاطب السّلاق

"Şeref onlarda, cömertlik ve imdada yetişmek de onlardadır,
Hem de oldukça yüksek sesli ve beliğ hatib de."

Katade dedi ki: Bunun anlamı: Ganimetlerin paylaştırılması esnasında size dillerini alabildiğine uzatırlar ve bize de ver, bize de ver, çünkü biz de sizinle birlikte savaşta bulunduk, derler. Ganimet paylaştırıldığı vakit en cimri kimseler ve dilleri en uzun şahsiyetlerdir. Savaş esnasında ise en korkak kimselerdir.

en-Nehhas dedi ki: Bu güzel bir açıklamadır. Çünkü bundan sonra; **"hayra karşı oldukça düşkün kimseler"** diye buyurulmaktadır.

Anlamın: Size düşmanlık hususunda ve size karşı delil getirmekte çok aşırıya giderler, şeklinde olduğu da söylenmiştir. el-Kutebî der ki: Onlar ağır söz-

lerle size eziyet verirler, anlamındadır. "(السّلق): Eziyet" demektir. Şairin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

ولقد سلقنا هوازنا بنواهلٍ حتى انحنينا

"Andolsun Hevazinlilere eziyet verdik,
Ta ki (yorgunluktan) bükülünceye kadar, acıkmış develerle."

"Hayra karşı" Yahya b. Sellâm'a göre ganimete karşı **"oldukça düşkün kimseler olarak..."** Malı Allah yolunda infak etmek hususunda oldukça düşkün kimseler... diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

"İşte bunlar" zahirleri itibariyle iman etmiş olsalar dahi kalbleriyle **"imana gelmemişlerdir."** Münafık, yüce Allah kendilerini küfürle nitelendirdiğinden dolayı, gerçekte kâfirdir.

"Bu nedenle Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır." Yani amelleri dolayısıyla onlara mükâfat vermez, zira onlar bu amelleriyle Allah'ın rızasını gözetmezler.

"Bu, Allah için pek kolaydır" buyruğu iki türlü açıklanabilir: Onların münafıklık etmelerinin Allah nezdinde hiçbir değerleri yoktur. İkinci açıklama ise, amellerini boşa çıkarmak Allah için pek kolay bir şeydir, şeklindedir.

يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا ۖ وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ
أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ ۖ وَلَوْ كَانُوا
فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾

20. Bunlar Ahzab'ın henüz gitmemiş olduğunu sanırlar. Eğer Ahzab tekrar gelse, çölde bedeviler arasında bulunup haberlerinizi sormak isterlerdi. Eğer aranızda olsalardı, ancak pek az savaşırlardı.

"Bunlar" korkaklıklarından ötürü **"Ahzab'ın henüz gitmemiş olduğunu sanırlar."** -Her ne kadar fazla uzaklaşmamış idiyseler de- gitmiş oldukları halde Ahzab'ın gitmemiş olduklarını zannediyorlardı.

"Eğer Ahzab tekrar gelse" yani onlarla savaşmak üzere Ahzab geri dönse **"çölde bedeviler arasında bulunup haberlerinizi sormak isterlerdi."** Yani savaşmaktan çekindikleri, başınıza gelen musibetleri gözetleyip durdukları için bedevilerle birlikte bulunmayı temenni ederler.

Talha b. Musarrif "(لو أنهم بُدّى في الأعراب): Keşke onlar bedeviler arasında, bedevi bulunmuş olsalardı" diye okumuştur. "(بادٍ): Çölde bulunan, yaşayan" denilir, çoğulu da; (بُدّى) diye gelir. Tıpkı; "(غازٍ): Gazi" kelimesinin çoğulunun: (غُزّى) diye gelmesi gibi. Bununla birlikte bu: "(صائم وصوّام): Oruç tutan ve oruç tutanlar" lafzında olduğu gibi, med ile de okunabilir. "(بدا فلان يبدو): Filan kişi çöle çıktı, bedevileşti" denilir. "(البداوة والبَداوة): Bedevilik" demek olup (be harfi) esre ve üstün söylenebilir. Kelimenin aslı ise açığa çıkmak, zahir olmak, üstün olmak anlamlarını veren: (البَدْو)'den gelmektedir.

"(يَسْألونَ): Sormak isterler" lafzını Ya'kub, Ruveys'ten gelen rivayete göre; "(يَتَساءلون عن أنبائكم): Haberlerinizi sormak isterlerdi" diye okumuştur. Yani Peygamber (sav)'a dair haberleri öğrenmek isteyeceklerdi. Muhammed ve arkadaşları helâk olmadılar mı? Ebu Süfyan ve beraberindeki Ahzab galib gelmediler mi? Yani onlar aşırı korkaklıkları dolayısıyla, savaşta bulunmaksızın, çölde bulunsalardı da sizin haberlerinize dair soru sorup öğrenmeyi isterlerdi.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar korkak oldukları için; keşke ebediyyen (çölde kalıp) mü'minlerin haberlerine dair soru sormayı ve onlar savaşta isabet almadılar mı diye öğrenmeye çalışıp durmayı dilerler.

Denildiğine göre; Hendek Savaşı'na katılmayıp Medine etrafında bulunanları, sizin haberlerinizi soruşturmaya koyuldular ve müslümanların bozguna uğramalarını, yenilmelerini temenni ettiler.

"Eğer aranızda olsalardı ancak pek az savaşırlardı." Yani riyakârlık olsun ve denilsin diye, ok ve taş atarlardı. Şâyet onlar, bu işi Allah için yapmış olsalardı bunun azı dahi çok demektir.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا
اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾

21. Andolsun ki, sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü ümid eden ve Allah'ı çokça anan kimseler için, Rasûlullah'ta güzel bir örnek vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Rasûlullah'ın Örnekliği:

"Andolsun ki, sizin için... Rasûlullah'ta güzel bir örnek vardır" buyruğu savaşa katılmayarak, savaştan geri kalanlara bir sitemdir. Yani Peygamber (sav)'in Hendek Gazvesi'ne çıkmak suretiyle Allah'ın dinine yardım etmek maksadıyla kendisini feda etmesi, sizin için uyulmaya değer güzel bir örnektir.

"(الأسوة): Örnek, uyulan örnek, önder" demektir. Âsım bu kelimeyi hemzeyi ötreli olarak okumuş, diğerleri ise esreli okumuşlardır ki, bunlar iki söyleyiştir. el-Ferrâ'ya göre her iki söyleyişin de çoğulu aynı gelir. Ona göre tekilinde hemzeyi esreli okuyanların kıraatine göre illet, ötreli söyleyiştedir. Yani ona göre fark kelimenin "vav"lı oluşu ile "ya"lı oluşundadır. O bakımdan Araplar -vav'lı bir kelime olan-: (كِسْوة): "Elbise"nin çoğulunu (كُسًا) diye getirirler. -Ye'li olan-: "(لِحية): Sakal"ın çoğulunu da; (لحىً) diye kullanırlar.

el-Cevherî der ki: (الأُسوة) ile (الإِسوة) şeklinde ötreli ve esreli kullanım, iki ayrı söyleyiştir. Bunun çoğulu ise; (أُسىً) ve (إسىً) diye gelir.

Ukbe b. Hassan el-Hecerî, Malik b. Enes'ten, o Nafî'den, o İbn Ömer'den yüce Allah'ın: **"Andolsun ki sizin için... Rasûlullah'ta güzel bir örnek vardır"** buyruğu hakkında: Peygamber'in açlığında, diye açıklama yapmıştır. Bunu el-Hatib Ebubekir Ahmed zikretmiş ve şöyle demiştir: Bu rivayeti tek başına Ukbe b. Hassan, Malik'ten rivayet etmiştir ve ben bu hadisi bu isnaddan başka bir isnadla yazmış değilim.

2- İman Edenler Kimi Örnek Almalı:

"(الأسوة): Örnek"; "(القدوة): Kendisine uyulan örnek" anlamındadır. Kendisine uyulan, ve haline bakılarak tesellide bulunulan ve böylelikle bütün fiillerinde kendisine uyulan, bütün halleri örnek alınarak teselli bulunulan kimsedir. Mesela, onun yüzü yaralanmış, azı dişi kırılmış, amcası Hamza öldürülmüş ve aç kalmıştır. Bütün bu hallerde onun sabırlı, ecrini Allah'tan bekleyen, Allah'a şükreden ve haline razı olan bir kimse olduğu görülmüş; onun başka bir haline şahit olunmamıştır.

Enes b. Malik'in rivayetine göre Ebu Talha şöyle demiş: Rasûlullah (sav)'a açlıktan dolayı şikâyette bulunduk ve herbirimiz karnına bağlamış olduğu birer taşı karnımızı açarak gösterdik. Rasûlullah (sav) ise karnını açtığında iki taş bağlamış olduğunu gördük. Bu hadisi Ebu İsa et-Tirmizî rivayet etmiş olup: Garib bir hadistir demiştir.[1]

(1) *Tirmizî*, IV, 585.

Peygamber (sav) yüzü yaralandığında şöyle buyurmuştu: "Allahım, kavmime mağfiret buyur, çünkü onlar bilmiyorlar."(1)

"Allah'ı ve âhiret gününü ümid eden" buyruğu hakkında Said b. Cübeyr dedi ki: İmanı ile Allah'ın huzuruna çıkacağını uman ve yapılan işlerin karşılığının görüleceğini, öldükten sonra dirilişi tasdik eden kimseler için, demektir. Şöyle de açıklanmıştır: Âhiret gününde Allah'ın sevab ve mükâfatını uman kimseler için...

İşinin erbabı olan nahivcilere göre; "(يرجو): Umar" fiili şâyet tekil için kullanılıyor ise mutlaka "elif"siz yazılmalıdır. Çünkü "elif" ile yazılmasını gerekli kılan çoğul hali tekil şeklinde bulunmamaktadır.

"Ve Allah'ı" azabından korkarak, mükâfatını da umarak **"çokça anan kimseler için..."**

Denildiğine göre: "(لِمَنْ): **Kimseler için"** buyruğu daha önce geçen: "(لَكُمْ): **Sizin için"** lafzından bedeldir. Ancak Basralı nahivciler bunu kabul etmezler. Çünkü gaib, muhatabdan bedel olarak getirilemez. Şu kadar var ki; "(لمن): **Kimseler için"** lafzındaki lam **"güzel"** anlamındaki lafza taalluk etmektedir. "Bir örnek" lafzındaki "(كَانَ): ...dır"ın ismidir. "(لَكُمْ): **Sizin için"** de haberdir.

Bu hitab ile kimlerin kastedildiği hususunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, daha önce onlara yapılan hitaba atıf dolayısı ile maksat, münafıklardır. İkincisine göre ise, yüce Allah'ın: **"Allah'ı ve âhiret gününü ümid eden kimseler için"** buyruğu dolayısıyla mü'minlerdir.

Rasûlullah (sav)'ın burada sözü geçen örnek alınması hususunda da görüş ayrılığı vardır. Acaba bu örnek almak gereği vücub mu ifade eder, müstehablık mı ifade eder.

Bu hususlaki iki görüşten birisine göre; onun örnek alınmasının müstehab olduğuna dair delil ortaya konulamadığı sürece vücub ifade eder. İkinci görüşe göre, vücub ifade ettiğine dair delil ortaya konuluncaya kadar müstehablık ifade eder şeklindedir.

Dini hususlarda vücub ifade ettiği, dünyevî hususlarda da müstehablık ifade ettiği şeklinde yorumlanma ihtimali de vardır.

(1) *Buharî*, III, 1282, VI, 2539; *Müslim*, III, 1417; *İbn Mâce*, II, 1335; *Müsned*, I, 180, 427, 442, 453, 456; Said b. Mansur, *Sünen*, II, 353. Sadece son kaynakta buradaki ifadelerle; bundan öncekilerde ise Peygamber Efendimiz geçmiş bir peygamberin halini hikaye etmektedir.

وَلَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ ۙ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ ۚ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾

22. Mü'minler ise Ahzab'ı gördüklerinde: "Allah'ın ve Rasûlünün bize vaadettiği budur. Allah da, Rasûlü de doğru söylemiştir" dediler ve (bu) **onların ancak imanlarını ve teslimiyetlerini arttırdı.**

"Mü'minler ise Ahzab'ı gördüklerinde" buyruğunda geçen; "(رَأَى): Gördü" fiilini Araplar arasında hemze ile med harfinin yerini değiştirerek -kalb ile-: (راء) diye kullananlar da vardır.

"Allah'ın ve Rasûlünün bize vaadettiği budur" buyruğu ile el-Bakara Sûresi'nde yer alan: *"Yoksa siz, sizden önce geçenlerin hali başınıza gelmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?"* (el-Bakara, 2/214) buyruğunu kastetmektedir. Mü'minler Hendek gününde Ahzab'ı gördüklerinde: **"Allah'ın ve Rasûlünün bize vaadettiği budur"** dediler. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

İkinci bir görüş daha vardır ki, bunu da Küseyyir b. Abdullah b. Amr el-Muzenî babasından, o dedesinden şöylece rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) Ahzab'ın anıldığı yılda bir hutbe irad edip şöyle dedi: "Cibril (a.s)'ın bana haber verdiğine göre, benim ümmetim onlara karşı zafer elde edip onları ele geçirecektir. -Bunlarla Hire ile Kisra'nın Medain'indeki sarayları kastediyordu.- Size zafer müjdesini veriyorum." Müslümanlar buna sevindiler ve şöyle dediler: Allah'a hamdolsun, bu doğru bir vaaddir, çünkü biz önceleri muhasara altında iken bize zafer vaadolunmuş bulunuyor. Daha sonra Ahzab görününce, mü'minler: **"Allah'ın ve Rasûlünün bize vaadettiği budur"** dediler. Bunu el-Maverdî zikretmiştir.(1)

"(مَا وَعَدَنَا): **Bize vaadettiği"** buyruğunda; "(ما): Şey" eğer (الذي) ism-i mevsul anlamında kabul edilecek olursa, o takdirde (aid olarak gelmesi gereken) "he" hazfedilmiş demektir. Şâyet mastar anlamı verdiği kabul edilirse, ayrıca aide ihtiyacı yoktur.

"Ve onların ancak imanlarını ve teslimiyetlerini arttırdı." el-Ferrâ dedi ki: Ahzab'ı görmek onların bunlardan başka şeylerini arttırmadı. Ali b. Süleyman dedi ki: **"Gördü"** fiili görmeye delâlet etmektedir. "Ru'yet"in müennesliği ise hakiki değildir. Yani: Onların bu görüşleri sadece yüce Rabbe iman-

(1) el-Mâverdi, *en-Nuket*, IV, 389.

larını ve O'nun hükmüne teslimiyetlerini arttırmıştır. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Şâyet: "(ما زادوهم لجاز): Onlar mü'minlerin... arttırmadılar" denilmiş olsaydı bu kullanım da caiz olurdu.

İş müslümanların aleyhine ağırlaşıp Hendek etrafındaki kalışları uzayınca, Peygamber (sav) Fetih Mescidi'nin üzerinde bulunduğu tepede bir gece ayakta durdu ve Allah'ın kendisine vaadetmiş olduğu zaferi bekleyip durdu. Bu arada: "Bunların haberlerini bize getirmek üzere kim gidebilir? Onun için cennet vardır" diye sordu. Kimse ona cevap vermedi. Bunu ikinci ve üçüncü defa daha söylediği halde yine kimse ona karşılık vermeyince, yanına baktı ve: "Bu kimdir?" diye sordu. Ben Huzeyfe'yim dedi. Bu sefer Peygamber: "Akşamdan beri söylediklerimi duymuyor musun?" diye sordu. Huzeyfe dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, içinde bulunduğum sıkıntı ve aşırı soğuk soruna cevab vermeme engel oldu. Şöyle buyurdu: "Bunların karargahına girip onların konuşmalarını işitinceye ve onlara dair haberleri bana getirinceye kadar git. Allah'ım, sen onu önünden, arkasından, sağından ve solundan, onu tekrar bana geri döndürünceye kadar koru. Haydi git ve yanıma gelinceye kadar hiçbir şey yapma." Huzeyfe silahı ile gitti. Rasûlullah (sav) da ellerini kaldırıp şöyle dua etti: "Ey zorluk içinde olanların feryadını dinleyen, ey çaresizlerin duasını kabul eden. Sen benim üzüntümü, kederimi, sıkıntımı gider! Benim ve ashabımın halini görüyorsun." Bunun üzerine Cebrail indi ve şöyle dedi: "Şüphesiz Allah senin duanı işitti. Düşmanının (size verdiği) dehşetine karşı O sana yetti." Rasûlullah bunun üzerine dizleri üzerine yere çöktü, ellerini yaydı ve gözlerini yumarak şunları söyledi: "Şükürler Sana, şükürler Sana. Bana ve ashabıma rahmet buyurduğun için." Cebrail ona Allah'ın üzerlerine bir rüzgar göndereceğini haber verdi. O da bunu ashabına müjdeledi.

Huzeyfe dedi ki: Ben onların yanlarına vardığımda, ateşlerinin alev alev yanmakta olduğunu gördüm. Fakat beraberinde ince çakıl taşları da bulunan şiddetli bir rüzgar geldi. Sönmedik hiçbir ateşlerini bırakmadı, bütün çadırlarını kaldırıp yere yıktı. Çakıl taşlarına karşı kalkanlarıyla korunmaya başladılar. Ebu Süfyan devesine doğru kalkıp gitti ve Kureyşlilere şöyle seslendi: Kurtulmaya bakın, kurtulmaya! Aynı şeyi Uyeyne b. Hısn ile el-Haris b. Avf ve Akra' b. Habis de yaptılar. Böylelikle Ahzab darmadağın oldu. Rasûlullah (sav) sabah olunca Medine'ye geri döndü. Üstü başı epey kirlenmişti. O bakımdan Fatıma yıkanmak üzere ona su getirdi. Fatıma (r.anha) başını yıkamakta iken Cibril ona gelip şöyle dedi: "Sen silahını bıraktın, ama semadakiler silahlarını bırakmadılar. er-Revha'dan daha öteye vardırıncaya kadar arkalarından gitmeye devam ettim. -Sonra şöyle dedi-: Haydi Kureyzaoğullarının üzerine yürü!" Ebu Süfyan dedi ki: Ben er-Revha'yı aşıncaya kadar silah seslerini duyup durdum.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ ۖ فَمِنْهُمْ مَنْ
قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ ۖ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ لِيَجْزِيَ
اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ
عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾

23. Mü'minler arasında Allah'a verdikleri sözde içtenlikle sebat gösteren nice yiğitler vardır. Onlardan kimisi adağını yerine getirdi, kimisi de beklemektedir. Onlar hiçbir şeyi değiştirmemişlerdir.

24. Çünkü Allah, doğru olanları, doğrulukları sebebiyle mükâfatlandıracak, münafıkları da dilerse azablandıracak veya tevbelerini kabul edecek. Muhakkak Allah çok bağışlayandır, çokça rahmet edendir.

"Mü'minlerden... yiğitler vardır" buyruğunda **"yiğitler"** anlamındaki (رِجَالٌ) lafzı mübtedâ olarak merfu gelmiştir. Nekrenin mübtedâ gelmesinin uygunluğu daha sonra gelen; "(صَدَقُوا): **Sebat gösteren...ler"**in sıfat konumunda oluşundan dolayıdır.

"Onlardan kimisi adağını yerine getirdi" buyruğundaki: "(مَن): Kimisi" mübteda olarak ref' konumundadır. **"Kimisi de beklemektedir"** anlamındaki buyrukta da böyledir. Haber ise mecrur olan lafızlardır.

"(النَّحْب); Adak ve ahid" demektir. Bu kökten olmak üzere; "(نَحَبت أنْحُبُ): Adadım, adarım" denilir. Şair de şöyle demektedir:

وإذا نـحبت كَلْبٌ عـلى النـاس إنـهم أحـق بتـاج الـمـاجـد الـمـتـكـرم

"Kelb (kabilesi) insanlara karşı adakta bulunacak (veya söz verecek) olursa, Şerefli ve lütûfkâr (kimseler)in tacına onlar daha layıktır."(1)

Bir başka şair şöyle demektedir:

(1) Beyit Taberî'de nisbeten farklı bir şekilde olup Taberî'nin anlayışı ve yorumlayışına göre de, nisbeten farklı şekilde anlaşılmıştır. Bk. Taberî, XXI, 145

قد نحب المجدُ علينا نَحْبَا

"Şeref üzerimize adağını yerine getirerek gelip bizi bulmuştur."

Bir diğeri de şöyle demektedir:

أَنَحْبٌ فيقضَى أم ضلالٌ وباطلُ

"Yerine getirilecek bir ahid (veya adak) mı? Yoksa sapıklık ve batıl mı?"

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin rivayetlerine göre Enes şöyle demiştir: Amcam Enes b. en-Nadr -ki bana onun adı verilmiştir- Bedir'e Rasûlullah (sav) ile birlikte katılmamıştı. Bu ona çok ağır gelmişti, bundan dolayı şöyle demişti: Rasûlullah (sav)'ın ilk hazır bulunduğu gazada ben (nasıl oldu da) bulunamadım. Allah'a yemin ederim, eğer bundan sonra Allah, Rasûlullah ile birlikte bir savaşta benim de hazır bulunmamı takdir ederse, şüphesiz Allah neler yapacağımı görecektir. (Enes) dedi ki: Başka şey söylemekten de çekindi. Rasûlullah (sav) ile birlikte ertesi sene Uhud'da bulundu. Sa'd b. Malik ile karşılaştı. Ona: Ey Ebu Amr nereye? O da: Cennet kokusu ne hoş? Ben bunu Uhud taraflarından alıyorum, dedi ve öldürülünceye kadar çarpıştı. Vücudunda kılıç darbesi, mızrak yarası ve ok yarası olmak üzere seksen küsur yara tesbit edildi. Halam en-Nadr kızı er-Rubayyi': Ben kardeşimi ancak parmak uçlarından tanıyabildim dedi. Ve bu(nun üzerine) "**Mü'minler arasında Allah'a verdikleri sözde içtenlikle sebat gösteren nice yiğitler vardır. Onlardan kimisi adağını yerine getirdi, kimisi de beklemektedir. Onlar hiçbir şeyi değiştirmemişlerdir**" âyeti nazil oldu. Tirmizî'nin lafzı ile hadis böyledir. Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

Âişe (r.anha) da yüce Allah'ın: **"Mü'minler arasında Allah'a verdikleri sözde içtenlikle sebat gösteren nice yiğitler vardır."** buyruğu hakkında şunları söylemiştir: Bunlardan biri de Talha b. Ubeydullah'tır. O Rasûlullah (sav) ile beraber eli isabet alıncaya kadar sebat gösterdi. Peygamber (sav) da: "Talha'nın cennete girmesi vacib oldu diye buyurdu."(2)

Tirmizî de, Talha'dan gelen rivayete göre Rasûlullah (sav)'ın ashabı bilgisiz bir bedeviye şöyle dediler: Sen ona: **"Adağını yerine getiren"**lere dair soru sor. Çünkü ona soru sormaya cesaret edemiyor, ona saygı gösteriyor,

(1) *Buharî,* III, 1032, IV, 1487; *Müslim,* III, 1512; *Tirmizî,* V, 348; *Müsned,* III, 194, 253.
(2) *Tirmizî,* V, 350, 644'de bu muhtevada Muaviye'den gelen bir rivâyet yer almaktadır.

ondan çekiniyorlardı. Bedevi Arab ona sordu, o da kendisinden yüz çevirdi. Bir daha ona bu hususta soru sordu, yine ondan yüz çevirdi. Daha sonra üzerinde yeşil elbiseler bulunduğu halde mescidin kapısından göründü. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: **"Adağını yerine getirenler"** hakkında soru soran kimdi?" Bedevi Arap: Bendim, ey Allah'ın Rasûlü deyince, şöyle buyurdu: "İşte bu, verdikleri sözde içtenlikle sebat gösteren kimselerdendir." Tirmizî dedi ki: Bu hasen, garib bir hadistir. Biz bunu ancak Yunus b. Bukeyr rivayetiyle biliyoruz."(1)

Beyhakî'nin naklettiğine göre Ebu Hureyre şunu rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) Uhud'dan döndüğünde Mus'ab b. Umeyr'in yolda öldürülmüş olduğunu gördü. Onun başı ucunda durdu ve ona dua etti, sonra da şu: **"Mü'minler arasında Allah'a verdikleri sözde içtenlikle sebat gösteren nice yiğitler vardır..."** âyetini sonuna kadar okudu. Daha sonra Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Şehadet ederim ki, bunlar Allah nezdinde kıyamet gününde şehidlerdir. Onların yanına gidiniz, onları ziyaret ediniz. Nefsim elinde olana yemin olsun ki, kıyamet gününe kadar bir kimse onlara selam verecek olursa, mutlaka onun selamını alırlar."(2)

-Meâlde "adak" anlamı verilen-: (النحب)'ın "ölüm" anlamında olduğu da söylenmiştir. Allah'a verdiği söz üzere ölmüştür, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. "(النحب): Zaman ve süre" anlamına da gelir. Mesela, bir kişi öldüğü takdirde: "(قضى فلان نحبه): Filan kişi zamanını doldurdu" denilir. Şair Zu'r-Rimme de şöyle demektedir:

عشيّة فرّ الحارثيون بعد ما قضى نَحْبه في ملتَقى الخيل هَوْبَرُ

"Hevber atların karşılaştığı sırada ecelini doldurduktan sonra
Hârislilerin kaçtıkları o akşamda..."

Bu lafız aynı anlamda ihtiyaç ve gayret anlamına da gelir. Mesela: "(ما لي عندهم نحب): Benim onların yanında görülecek bir ihtiyacım yok" denir. Fakat âyet-i kerîmede kastedilen anlam bu değildir.

Burada bu lafızdan kasıt, ilkin belirttiğimiz gibi adaktır. Onlardan kimisi öldürülünceye kadar vermiş olduğu sözü, adağını yerine getirmek için bütün gayretini ortaya koymuştur. Hamza, Sa'd b. Muaz, Enes b. en-Nadr ve diğerleri gibi. Kimisi de şehid olmayı beklemektedir ve verdikleri sözlerini,

(1) *Tirmizî*, V, 645.

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 80, -Ömer (r.a)'dan gelen bir rivayet olarak-

adaklarını değiştirmemiştir.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre o buyruğu:

"(فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمِنْهُمْ مَنْ بَدَّلَ تَبْدِيلًا): Onlardan kimisi adağını yerine getirdi, kimisi de beklemektedir, kimisi de değişiklik yapmıştır." diye okumuştur. Ebubekir el-Enbarî de şöyle demektedir: Bu rivayet ilim ehlince merduttur, çünkü icmaa muhaliftir. Diğer taraftan bu ifadede mü'minler yerilmektedir ve yüce Allah'ın methettiği doğru sözlülük ve ahde bağlılıkla şereflendirdiği yiğitler yerilmektedir. Onlardan verdiği sözü değiştiren bir kimsenin varlığı bilinmediği gibi, o topluluk arasında sözünü değiştiren de yoktur. Allah hepsinden razı olsun.

"Çünkü Allah doğru olanları, doğrulukları sebebiyle mükâfatlandıracak." Yani yüce Allah'ın cihadı emretmesinin sebebi âhirette doğru olanları doğrulukları sebebiyle mükâfatlandırmak içindir.

"Münafıkları da" âhirette **"dilerse azablandıracak."** Eğer onları tevbe etmeye muvaffak kılmazsa, onları azablandırmak isterse azablandıracak, eğer onları azablandırmayı dilemezse, ölümden önce onlara tevbe etmeyi nasib kılacak. **"Muhakkak Allah çok bağışlayandır, çokça rahmet edendir."**

وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا ۚ وَكَفَى اللَّهُ
الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾

25. Allah, kâfirleri hiçbir hayır elde etmeksizin öfkeleri ile geri çevirdi. Allah savaşta mü'minlere yetti. Allah çok güçlüdür, Azîzdir.

"Allah, kâfirleri hiçbir hayır elde etmeksizin öfkeleri ile geri çevirdi." Muhammed b. Amr, Âişe'ye isnad ederek şöyle dediğini belirtmektedir: Âişe (r.anha) dedi ki: Burada sözü edilen "kâfirler" Ebu Süfyan ve Uyeyne b. Bedr'dir. Ebu Süfyan, Tihame'ye geri döndü, Uyeyne ise Necid'e döndü.

"Allah savaşta" kâfirlerin üzerine rüzgar ve asker göndermek suretiyle **"mü'minlere yetti."** Öyle ki Kureyzaoğulları ile birlikte kalelerine ve korunacakları yerlere geri döndüler. Kureyzalılardan gelecek kötülüğü kalblerine korku salarak önlemiş oldu.

"Allah" emrinde **"çok güçlüdür, Azîzdir."** Asla yenik düşürülemez.

وَأَنزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِن صَيَاصِيهِمْ
وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾
وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَئُوهَا
وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

26. Kitab ehlinden onlara yardım edenleri de Allah kalelerinden indirdi. Kalblerine de korku saldı. Onlardan bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da esir alıyordunuz.
27. Onların yerlerini, yurtlarını, mallarını ve ayak basmadığınız yerleri size miras verdi. Allah herşeye gücü yetendir.

"Kitab ehlinden onlara" yani Ahzab'ı teşkil eden Kureyş ve Gatafan'a **"yardım edenleri"** -ki bunlar ise Kureyzaoğulları olup bunlara dair haber daha önceden geçmiş bulunmaktadır- **"de Allah kalelerinden indirdi."**

Bu buyruktaki: "(صَيَاصِيهِمْ): Kaleler"in tekili; (صِيصَة)dır. Şair şöyle demektedir:

فأصبحت الثّيران ضَرْعَى وأصبحتْ نساء تميم يبتدِرْن الصياصِيا

"Öküzler ölmüş olarak sabahı ettiler, Temîm'in kadınları ise,
(Onların) boynuzlarını yakalamak için acele ediyorlardı."

Bu kökten olmak üzere dokumacının atkı ile çözgüyü kendisiyle düzelttiği alete de; (صِيصة) denilmiştir. Dureyd b. es-Sımme de şöyle demiştir:

فجئتُ إليه والرماحُ تَنُوشُه كوقع الصَّياصِي في النسيج الممدّد

"Ona vardığında mızraklar onu dürtüp duruyordu,
Uzatılmış dokuma parçasındaki dokumayı düzelten alet gibi."

Horozun ayağındaki mahmuza; (صيصَة الديك) denilmesi de buradan gelmek-

tedir. "(صَيَاصِي البقر): İneklerin boynuzları" demektir, çünkü inekler onunla kendilerini korurlar. Bu boynuzların kimi zaman mızrağın başındaki demir sivri uç yerine takıldığı da olurdu. "(جَذَّ الله صِنْصِلَه): Allah onun kökünü koparsın" anlamındadır.

"Kalblerine de korku saldı, onlardan bir kısmını" ki onlar erkeklerdi **"öldürüyordunuz, bir kısmını da"** kadınlar ve çocuklarını da **"esir alıyordunuz."** Daha önceden geçtiği gibi.

"Onların yerlerini yurtlarını, mallarını ve" henüz **"ayak basmadığınız yerleri size miras verdi."** Yezid b. Ruman, İbn Zeyd ve Mukatil dediler ki: Burada Huneyn'i kastetmektedir, çünkü henüz orayı ele geçirmiş değillerdi. Yüce Allah, orayı ellerine geçireceklerini vaadetti. Katade de şöyle demektedir: Biz kendi aramızda oranın Mekke olduğunu konuşurduk. el-Hasen dedi ki: Maksat Pers ve Bizans topraklarıdır. İkrime dedi ki: Kıyamet gününe kadar fethedilecek herbir yerdir.

"Allah herşeye gücü yetendir" buyruğu iki şekilde açıklanmıştır: Birincisine göre o kullarından dilediği gibi intikam almaya yahut onları affa kadir olandır. Bu açıklamayı Muhammed b. İshak yapmıştır. İkinci açıklamaya göre o, fethedilmesini murad ettiği kale ve şehirlerin fethedilmesini sağlamaya kadir olandır. Bu açıklamayı da en-Nekkaş yapmıştır.

"Allah herşeye gücü yetendir" buyruğu O size vaadetmiş olduğu her şeye güç yetirendir. O'nun gücü ve kudreti geri çevrilemez. Yüce Allah, hakkında âcizlik sözkonusu değildir, diye de açıklanmıştır.

"Esir alıyordunuz" anlamındaki buyruk, "sin" harfi esreli ve ötreli olmak üzere; (تأسِرون وتأسُرون) şekillerinde kullanılır. Bu açıklamayı da el-Ferrâ yapmıştır.

يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا
وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلاً ﴿٢٨﴾
وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ
لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

28. Ey Peygamber! Zevcelerine de ki: "Eğer dünya hayatını ve onun zînetini istiyorsanız gelin size bağışta bulunayım ve sizi güzellikle salıvereyim.

29. "Yok eğer Allah'ı, Rasûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız, muhakkak Allah içinizden güzel davrananlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber (sav)'in Hanımlarının Tercih Yapmakta Serbest Bırakılmaları:

"Ey Peygamber! Zevcelerine de ki" buyruğu ile ilgili olarak ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerîme, daha önceden geçmiş bulunan Peygamber (sav)'a eziyet vermenin yasaklanışı ile bağlantılıdır. Peygamber (sav), bazı hanımları tarafından rahatsız edilmişti. Dünya malından ondan bir şeyler istedikleri söylendiği gibi, kendilerine daha çok harcamalarda bulunmasını istemişlerdi diye de açıklanmıştır. Birinin diğerini kıskanması suretiyle ona eziyet verdikleri de söylenmiştir. Denildiğine göre; Peygamber (sav) bu âyeti onlara okuyup onları dünya ile âhiretten istediklerini seçmekte serbest bırakması emrolunmuştur.

Şâfiî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- dedi ki: Bir kimsenin bir hanımı varsa onu istediğini seçmekte serbest bırakmak yükümlülüğü yoktur. Peygamber (sav) hanımlarını istediklerini seçmekte serbest bırakmakla emrolundu, onlar da kendisini seçtiler.

Bunların özeti şudur: Yüce Allah, Peygamber (sav)'ı, hükümdar bir peygamber olup dünya hazinelerinin anahtarlarının kendisine sunulması ile yoksul bir peygamber olmak arasında dilediğini seçmekte serbest bırakmıştı. Bu hususta Cebrail (a.s)'a danışmış, o da ona yoksulluğu tercih etmesini tavsiye edince, onu seçmişti. İki konumun daha yükseği olan bu konumu seçince yüce Allah hanımlarını da seçimde serbest bırakmasını emretti. Çünkü aralarında onunla beraber zorluğa katlanmaktan hoşlanmayanları bulunabilirdi. Bu suretle ondan uzak kalmış olacaktı.

Bir diğer açıklamaya göre, seçimde serbest bırakılmalarını gerektiren sebep şudur: Hanımlarından birisi ondan kendisine altından bir bilezik yaptırmasını istemişti. O da gümüşten bir bilezik yaptırıp bunu altın ile kaplatmış -zaferan ile kaplattığı da söylenmişti- fakat hanımı altından olmasında diretmiş, başkasını kabul etmemişti. Bunun üzerine bu şekilde tercihte serbest bırakan bu âyet-i kerîme nazil olunca, onları istediklerini seçmekte serbest bıraktı, onlar da: Allah'ı ve Rasûlünü seçtik, demişlerdi.

Denildiğine göre, onlardan bir tanesi de ayrılmayı seçmişti. Doğrusunu en

iyi bilen Allah'tır.

Lafız Müslim'in olmak üzere Buhârî ile Müslim, Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Ebubekir gelip Rasûlullah'ın huzuruna girmek üzere izin istedi. İnsanların kapısında oturmakta olduklarını ve aralarından kimseye izin verilmediğini gördü. (Cabir) dedi ki: Ebubekir'e (girmek üzere) izin verdi, o da huzuruna girdi. Daha sonra Ömer geldi, o da girmek üzere izin istedi, ona da izin verildi. Peygamber (sav)'ın, etrafında hanımları bulunduğu halde öfkeli olmakla birlikte susmakta olduğunu gördü. (Cabir) dedi ki: Ömer: Allah'a yemin olsun ki Rasûlullah (sav)'ı güldürecek bir şey söyleyeceğim, dedi ve: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Bir görsen, Harice'nin kızı (kendi hanımını kasdediyor) benden masraf istedi. Ben de kalktım, onun boynunu kırdım. Rasûlullah (sav) güldü ve şöyle dedi: "İşte bu kadınlar da gördüğün gibi etrafımda bulunuyorlar ve benden nafaka istiyorlar." Ebubekir, Âişe (r.anha)'a kalktı ve onun boynunu büktü. Ömer de kalkıp Hafsa (r.anha)'ın boynunu büktü. Her ikisi de bu arada şöyle diyordu: Rasûlullah (sav)'dan yanında olmayan şeyleri istiyorsunuz ha! Şöyle dediler: Allah'a yemin ederim. Bir daha ebediyyen yanında olmayan şeyleri Rasûlullah'tan istemeyeceğiz. Daha sonra onlardan bir ay yahut yirmidokuz gün uzak kaldı. Sonra da şu: **"Ey Peygamber! Zevcelerine de ki... Allah içinizden güzel davrananlara büyük ecir hazırlamıştır"** âyetini indirdi. (Cabir) dedi ki: Önce Âişe'den başlayarak ona: "Ey Âişe, dedi. Ben sana annen ve babanla danışmadıkça cevab vermekte acele etmeni istemediğin bir hususu arzetmek istiyorum." Âişe: O nedir? Ey Allah'ın Rasûlü, deyince, ona bu âyet-i kerîmeyi okudu. Dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, senin hakkında mı annem babamla danışacakmışım? Ben Allah'ı, Rasûlünü ve âhiret yurdunu tercih ediyorum ve senden söylediğimi hanımlarından hiçbirisine bildirmemeni de istiyorum. Şöyle buyurdu: "Onlardan herhangi bir kimse bana soracak olursa, mutlaka haber vereceğim. Çünkü şüphesiz Allah beni ne zora koşmuş, ne de başkasını zora koşan olarak göndermiştir. Beni öğretici ve kolaylaştırıcı olarak göndermiştir."(1)

Tirmizî de Âişe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) hanımlarını istediklerini seçmekte serbest bırakmakla emrolundu. O da benden başladı ve: "Ey Âişe, dedi. Ben sana bir hususta sözedeceğim. Annen, babanla danışmadan bu hususta acele etmemekten dolayı senin için sorumluluk yoktur." Âişe dedi ki: O zaten annemin ve babamın bana ondan ayrılmayı emretmeyeceklerini biliyordu. (Âişe devamla) dedi ki: Sonra şöyle dedi: Şüphesiz yüce Allah buyuruyor ki: **"Ey Peygamber! Zevcelerine de ki: Eğer dünya hayatını ve onun zîynetini istiyorsanız, gelin size bağışta**

(1) *Müslim*, II, 1104.

bulunayım ve sizi güzellikle salıvereyim... Allah içinizden güzel davrananlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır." Ben: Bu hususta mı annemle, babamla istişare edeceğim dedim. Şüphesiz ki ben Allah'ı, Rasûlünü ve âhiret yurdunu istiyorum. Peygamber (sav)'ın diğer hanımları da benim yaptığım gibi yaptı. Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

İlim adamları dedi ki: Peygamber (sav)'ın, Âişe (r.anha)'ya anne babasıyla danışmasını emretmesi, onu sevmesinden dolayı idi. Gençliğinin aşırı etkisi, kendisinden ayrılmayı tercih etme noktasına iteceğinden korkuyor, bununla birlikte anne ve babasının kendisinden ayrılması doğrultusunda ona bir telkinde bulunmayacaklarını biliyordu.

2- Peygamber (sav)'ın Hanımları:

"Ey Peygamber! Zevcelerine de ki..." buyruğu dolayısıyla Peygamber Efendimiz'in hanımları ile ilgili bilgi verelim:

Peygamber (sav)'ın pekçok eşi vardı. Bunların kimisi ile gerdeğe girmiş, kimisi ile nikâh akdi yapmış olmakla birlikte gerdeğe girmemiş, kimisine talib olmuş fakat onunla nikâh akdi yapmamıştı.

1- Peygamber Efendimiz'in ilk hanımı Huveylid kızı Hadice'dir. Huveylid'in babası Esed, onun babası Abdu'l-Uzza, onun babası Kusayy, onun babası Kilâb'dır. Hadice, Peygamber Efendimiz'den önce Ebu Hâle'nin nikâhı altında idi. Bunun da adı Zürâre b. en-Nebbaş el-Esedî'dir. Ondan da önce Atîk b. Âiz'in nikâhı altında idi. Ondan Abdu Menaf adında bir oğlu olmuştu. Ebu Hale'den de Hind b. Ebi Hale'yi doğurmuştu. Hind, taun salgını zamanına kadar yaşamış ve o salgında vefat etmişti. Taunun baş gösterdiği zamana kadar yaşayan kişinin Hind b. Hind olduğu da söylenmiştir. Ona ağıt yakan kadının vefatı esnasında: Vay Hind b. Hind'e vay! Rasûlullah'ın himayesinde büyüyen üvey evladına! dediği duyulmuştur.

Rasûlullah (sav), Hz. Hadice hayatta olduğu sürece başka bir hanımla evlenmemişti. Rasûlullah (sav) ile evlendiğinde kırk yaşında idi. Peygamberliğin yedinci yılından sonra vefat etti. On yıl sonra vefat ettiği de söylenmiştir. Vefat ettiğinde ise altmışbeş yaşında idi. Peygamber Efendimiz'e iman eden ilk kadın odur. İbrahim dışında Peygamber Efendimiz'in bütün çocukları da ondandır.

Hakim b. Hizam dedi ki: Hadice vefat ettiğinde onun cenazesini evinden çıkarttık ve el-Hacûn'da onu defnettik. Rasûlullah (sav) onun mezarına indi, henüz cenaze namazı kılma sünneti yoktu.

(1) *Buharî*, IV, 1796; *Müslim*, II, 1103, 1113; *Tirmizî*, V, 350, 420; *Nesai*, VI, 159, 160; *Müsned*, VI, 163, 248.

2- Peygamber Efendimiz'in bir diğer hanımı Sevde bint Zem'a'dır. Zem'a'nın babası Kays, onun babası Abdu Şems'dir, Âmiroğullarındandır. Oldukça erken dönemlerde İslâm'a girmiş ve Peygamber Efendimiz'e bey'atte bulunmuştur. Önce es-Sekran b. Amr diye bilinen amcasının oğlunun nikâhı altında idi. O da İslâm'a girmişti. Her ikisi, ikinci Habeşistan hicretine katılmışlardı. Mekke'ye geri döndüklerinde kocası vefat etti. Kocasının Habeşistan'da öldüğü de söylenmiştir. İddetini bitirdikten sonra Rasûlullah (sav) ona talib oldu, onunla evlendi. Mekke'de iken onunla gerdeğe girdi, onunla Medine'ye hicret etti.

Yaşlandığında Peygamber Efendimiz onu boşamak istemişti. Ancak kendisi Peygamber'den kendisini boşamamasını ve hanımları arasında bırakmasını rica etmiş, *Sahih*'de de belirtildiğine göre gecesini Âişe'ye vermişti. Peygamber de onu boşamaktan vazgeçmişti. 54 yılı Şevval ayında Medine'de vefat etti.

3- Ebubekr es-Sıddîk'ın kızı Âişe: Önceleri Cübeyr b. Mut'im ile beşik kertmesi yapılmıştı. Rasûlullah (sav) ona talib olunca, Ebubekir: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Bana müsade et de onu Cübeyr'den uygun bir şekilde ayırayım. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), hicretten iki sene önce -üç sene önce de denilmiştir- Mekke'de iken onunla nikâhlanmıştır. Medine'de dokuz yaşında iken de onunla gerdeğe girmiştir. Peygamber Efendimiz'in yanında dokuz yıl kaldı. Rasûlullah (sav) vefat ettiğinde onsekiz yaşında idi. Peygamber Efendimiz ondan başka bakire bir kızla evlenmiş değildir. 59 yılında -58 de denilmiştir- vefat etmiştir.

4- Kureyşli Adiyyoğullarından Ömer b. el-Hattab'ın kızı Hafsa (r.anha): Rasûlullah (sav) onunla evlenmiş, sonra da onu boşamıştı. Cebrail ona gelerek şöyle demişti: "Allah sana Hafsa'ya geri dönmeni emrediyor, çünkü o çok oruç tutan, çok namaz kılan birisidir." Bunun üzerine Peygamber de ona dönmüştü. Vakidî dedi ki: Hafsa, Muaviye'nin halifeliği sırasında 45 yılı Şaban ayında vefat etmiştir. O sırada altmış yaşında idi. Medine'de Osman (r.a)'ın halifeliği döneminde vefat ettiği de söylenmiştir.

5- Um Seleme: Asıl adı Ebu Umeyye'nin kızı Hind'dir. Mahzumoğullarındandır. Babası Ebu Umeyye'nin adı da Suheyl'dir.

Rasûlullah (sav) onunla dördüncü yılı Şevval ayının son günlerinde evlendi. Sahih olan görüşe göre oğlu Seleme, Peygamber Efendimize nikâhını kıydı. O sırada Ömer adındaki oğlunun yaşı küçüktü. 59 yılında vefat etmiştir, 62 yılında vefat ettiği de söylenmiş ise de birincisi daha doğrudur.

Cenaze namazını Said b. Zeyd kıldırmıştır. Ebu Hureyre'nin kıldırdığı da söylenmiştir. Bakî'de defnedilmiştir, vefat ettiğinde seksen dört yaşında idi.

6- Um Habibe: Adı Ebu Süfyan kızı Remle'dir. Rasûlullah (sav), Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi, Um Habibe'yi kendisine istemek üzere Necaşi'ye göndermişti, o da Um Habibe'yi peygamberle evlendirmişti. Hicretin dokuzuncu yılında meydana gelen bu olayda Necaşi, Rasûlullah (sav) yerine dörtyüz dinar mehir vermişti. Onu Şurahbil b. Hasene ile Peygamber'in yanına göndermişti.

44 yılında vefat etti. Darakutnî dedi ki: Um Habibe, Ubeydullah b. Cahş'ın nikâhı altında idi. O Habeşistan'da hristiyan olarak öldü. Bunun üzerine Necaşî onu Peygamber (sav)'a nikâhladı ve onun adına dörtbin (dirhem) mehir verdi. Onu Şurahbil b. Hasene ile Peygamber'e gönderdi.

7- Esedli Zeyneb bint Cahş bint Riâb: Adı Berre idi. Rasûlullah (sav) ona Zeyneb adını vermişti. Babasının adı da Burre idi. Ey Allah'ın Rasûlü dedi, babamın adını da değiştir. Çünkü Burre hakir birşeydir. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona şöyle demişti: "Şâyet baban mü'min bir kimse olsaydı, biz de ona biz ehl-i beytten birisinin adını verirdik. Ancak ben ona Cahş adını veriyorum, Cahş da Burre'dendir." Bu hadisi Darakutnî zikretmiştir.

Rasûlullah (sav) onunla Medine'de hicretin beşinci yılında evlenmiş ve hicri 20 yılında, elliüç yaşında iken vefat etmiştir.

8- Zeyneb bint Huzeyme: Babası olan Huzeyme'nin babası el-Haris, onun babası Abdullah, onun babası Amr, onun babası Abdi Menaf, onun babası Hilal, onun babası Âmir, onun babası Sa'saa'dır, Hilaloğullarındandır. Cahiliye döneminde Ummu'l-Mesâkîn (yoksulların anası) diye anılırdı. Buna sebep ise yoksullara çokça yemek yedirmesi idi.

Rasûlullah (sav) onunla ramazan ayında hicretin otuzbirinci ayının başlarında evlendi. Yanında sekiz ay kaldı. Peygamber hayatta iken rebiu'l-evvel'in sonlarında, hicretin otuzdokuzuncu ayın başlarında vefat etti. Bakî'de defnedildi.

9- Cüveyriye bint el-Haris b. Ebi Dirar: Huzaalı ve Mustalıkoğullarındandır. Mustalıkoğulları gazvesinde onu cariye olarak almıştı. İlkin Sabit b. Kays b. Şemmas'ın payına düşmüştü. Sabit onunla mükatebe akdi yaptı. Rasûlullah (sav) onun mükatebe akdi bedelini ödeyip onunla evlendi. Evliliği altıncı yıl şaban ayında olmuştu. Adı Berre idi. Rasûlullah (sav) ona Cuveyriye adını verdi. 56. yılı rebiu'l-evvel ayında vefat etti. 55. yıl denildiği de söylenmiştir. Vefat ettiğinde altmışbeş yaşında idi.

10- Safiye bint Huyey b. Ahtab el-Haruniye (Harun a.s soyundan): Peygamber (sav) Hayber günü onu esir almış ve esirler arasından kendisi için seçmişti. O da İslâm'a girmiş, Peygamber Efendimiz de onu azad etmişti. Böylelikle onu hürriyete kavuşturmayı da mehri kılmıştı. *Sahih*'te belirtildiğine

göre Safiye, Dihye el-Kelbî'nin payına düşmüştü. Rasûlullah (sav) yedi esir karşılığında onu satın almıştı. 50. yılında vefat etti. 52. yılında vefat ettiği de söylenmiştir, Bakî'de gömülmüştür.

11- Reyhane bint Zeyd b. Amr b. Hunafe: Nadiroğullarındandır. Rasûlullah (sav) onu esir almış ve sonra hürriyetine kavuşturup onunla altıncı yılda evlenmişti. Veda haccından dönüşünde vefat etti, onu Bakî'de gömdü.

el-Vakidî dedi ki: Reyhane hicri 16. yılında vefat etti. Cenaze namazını Ömer kıldırdı. Ebu'l-Ferac el-Cevzî dedi ki: Ben Peygamber (sav)'ın Reyhane'yi cariyesi olarak tuttuğunu ve onu azad etmediğini söyleyenleri de duydum.

Derim ki: Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya, Ebu'l-Kasım Abdu'r-Rahman es-Süveylî'nin Reyhane'yi Peygamber (sav)'ın hanımları arasında zikretmeyişinin sebebi bu olmalıdır.

12- Hilaloğullarından Meymune bint el-Haris: Rasûlullah (sav) Mekke'den on millik mesafede bulunan Serif denilen yerde Umretu'l-Kaza diye bilinen umre sırasında hicretin 7. yılında evlenmiştir. Rasûlullah (sav)'ın kendisiyle en son evlendiği hanımı budur. Yüce Allah'ın takdiri ile Rasûlullah (sav)'ın kendisi ile gerdeğe girdiği mekânda vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Hicri 61. yılında vefat etmiştir, 63. yılında vefat ettiği söylendiği gibi, 68 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.

Bunlar Peygamber (sav)'ın hanımı olarak meşhur olup kendileriyle gerdeğe girmiş olduklarıdır. Allah hepsinden razı olsun.

Kendileriyle Evlendiği Halde Gerdeğe Girmemiş Olduğu Hanımları:

Kendileriyle evlenip gerdeğe girmediği hanımlarına gelince,

1- Bunlardan birisi el-Kilabiye diye bilinir. Adı hususunda görüş ayrılığı vardır. Fatıma, Amre ve el-Âliye isimleri verilmiştir. ez-Zührî dedi ki: Peygamber (sav) Kilablı ed-Dahhak kızı Fatıma ile evlenmiş, o da kendisinden Allah'a sığınınca onu boşamıştı. Bu kadın: Ben bedbaht olanım, der dururdu. Hicretin 8. yılı zülkade ayında onunla evlenmiş ve altmış yılında vefat etmiştir.

2- Kindeli en-Nu'man b. el-Cevn b. el-Haris kızı Esma' el-Cevniye diye de bilinir.

Katade dedi ki: Peygamber (sav) yanına girdiğinde, yanına gelmek üzere onu çağırınca, Esma: Sen gel deyince, Peygamber de onu boşamıştı.

Başkaları ise şöyle demektedir: Peygamber'den Allah'a sığınan kadın budur. *Buhârî* de şöyle demektedir: Rasûlullah (sav) Şerahil kızı Umeyme ile ev-

lenmişti. Peygamber'in yanına girdiğinde, Peygamber elini ona uzatmış, bu hanım bundan tiksinir gibi olmuştu. Bunun üzerine Peygamber, Ebu Useyd'e, yola göndermek üzere onu hazırlamasını ve ona iki elbise vermesini emretti.(1)

Bir başka lafızda da şöyle demektedir: Ebu Useyd dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın yanına el-Cevniye diye bilinen hanım getirildi. Onun yanına girdiğinde o hanıma: "Bana kendini bağışla" deyince, kadın şöyle cevab vermişti: Kraliçe, hiç kendisini normal kimselere bağışlar mı? Peygamber (sav) sakin olsun diye elini üzerine koymak isteyince, bu sefer: Senden Allah'a sığınıyorum, demişti. Peygamber de şöyle buyurdu: "Sen gerçekten koruma altına alan birisine sığındın." Sonra yanımıza çıkıp şöyle dedi: Ey Ebu Useyd, buna iki râzıkî (uzun ve beyaz keten elbise) ver ve onu aile halkının yanına gönder."(2)

3- el-Eş'as b. Kays'ın kızkardeşi Kuteyle bint Kays: el-Eş'as bunu Peygamber ile evlendirmiş, sonra da Hadramevt'e geri dönmüştü. Kuteyle'yi ona götürmek üzere hazırlanmış iken Peygamber (sav)'ın vefat ettiği haberini aldı. Bunun üzerine onu tekrar geri götürdü, kendisi de Kuteyle de birlikte irtidat etti. Daha sonra İkrime b. Ebi Cehil onunla evlendi. Ebubekir (r.a) bundan dolayı çok rahatsız oldu. Ömer ona şöyle dedi: Allah'a yemin ederim. O Peygamber (sav)'ın hanımlarından olmadı. Peygamber onu ne istediğini seçmekte serbest bırakmıştı, ne de hicabın arkasına almıştı. Diğer taraftan irtidad etmekle birlikte de Allah o kadını Peygamber'den uzaklaştırmış olmaktadır. Urve ise Peygamber'in onunla evlenmiş olduğunu kabul etmiyordu.

4-Ezdli Um Şerîk: Adı Ğuzeyye bint Câbir b. Hakim'dir. Daha önce Ebubekir b. Ebi Selma'nın nikâhı altında idi. Peygamber (sav) onunla gerdeğe girmeksizin boşadı. Nefsini Peygamber'e bağışlayan kadın da budur.

Nefsini Peygamber'e bağışlayan kadının Havle bint Hakim olduğu da söylenmiştir.

5- Havle bint el-Huzeyl b. Hubeyre, Rasûlullah (sav) bu kadın ile evlenmiş, ancak Peygamber'in yanına ulaşmadan önce vefat etmişti.

6- Dihye'nin kızkardeşi Şeraf bint Halife: Peygamber bu hanımla da evlenmiş olmakla birlikte, onunla gerdeğe girmemiştir.

7- Kays'ın kızkardeşi Leyla bint el-Hatîm: Peygamber bu hanımla evlenmişti. Ancak aşırı derecede kıskanç olduğundan kendisini boşamasını istedi, o da onun isteğini yerine getirmişti.

8- Kindeli Amre bint Muaviye: Peygamber (sav) bu hanımla evlenmiştir.

(1) *Buharî*, V, 2012, 2013; *Müsned*, III, 498, V, 339;
(2) *Buharî*, V, 2012; *Müsned*, III, 498.

eş Şa'bî dedi ki: Peygamber, Kindeli bir hanımla evlenmiş, ancak Peygamber vefat ettikten sonra o hanım Medine'ye getirilebilmişti.

9- Cündalı, Cündüb b. Damra'nın kızı: Bazılarının dediklerine göre Rasûlullah (sav) bu hanımla evlenmiş, bazıları ise böyle bir şeyin olduğunu kabul etmemiştir.

10- Ğifarlı bir hanım: Bazılarının dediklerine göre Peygamber (sav) Ğifarlı bir hanım ile evlenmiş, ona emretmesi üzerine elbiselerini üzerinden çıkartınca, vücudunda bir beyazlık (alacalık) görünce: "Ailenin yanına geri dön" demişti. Bu beyazlığı el-Kilâbiye'de gördüğü de söylenmiştir.

İşte Peygamber (sav)'ın kendileri ile nikâh akdi yapmış olduğu halde gerdeğe girmediği hanımlar bunlardır.

Peygamber Efendimiz'in Talib Olduğu Halde Nikâhın Gerçekleşmediği Hanımlar:

Peygamber (sav)'ın talib olmakla birlikte nikâhının gerçekleşmediği ve kendisini Peygamber'e bağışlayan hanımlara gelince:

1- Ebu Talib'in kızı Um Hanî: Asıl adı Fâhite'dir. Peygamber (sav) ona talib olmuş, ancak: Ben çok çocukları olan bir kadınım, diye özür beyan etmiş, Peygamber Efendimiz de onun özrünü kabul etmişti.

2- Dubâa bint Âmir.

3- Beşâme b. Nadla kızı Safiye: Peygamber (sav) buna talib olmuştu, esir alınmıştı. Peygamber (sav) onu seçimde serbest bırakmış ve: "Dilersen beni, dilersen kocanı seçebilirsin" demişti. O da: Kocamı deyince, onu serbest bırakmıştı. Temimoğulları bundan dolayı onu lanetlemişti. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

4- Um Şerik de bunlardandır. Daha önce ondan sözedilmişti.

5- el-Hatim kızı Leylâ: Bundan da daha önce sözedilmişti.

6- Hakim b. Ümeyye kızı Havle: Kendisini Peygamber'e bağışlamış olduğu halde, onu daha sonraya ertelemişti. Osman b. Maz'un onunla evlenmişti.

7- el-Haris b. Avf el-Murrî kızı Cemre: Peygamber (sav) ona talib olmuş, babası ise herhangi bir hastalığı olmadığı halde: Durumu iyi değildir, demişti. Babası, kızının yanına geri döndüğünde baraş hastalığına yakalanmış olduğunu gördü. Şair Şebib b. el-Barsa'nın annesidir.

8- Kureyşli Sevde: Peygamber (sav) buna talib olmuştu. Küçük çocukları vardı. Çocuklarımın senin başının yanında ağlayıp sızlanmalarından korkuyorum, demiş, Peygamber (sav) da onu övmüş ve ona dua etmişti.

9- Adı belirtilmeyen bir kadın: Mücahid dedi ki: Rasûlullah (sav) bir hanıma talib olmuş, o da: Babama danışayım demişti. Babası ile karşılaştığında babası ona izin verdi. Rasûlullah (sav) ile karşılaştığında Peygamber ona: "Biz senden başka bir yorgan yüzü ile örtünmüş bulunuyoruz" demişti.

İşte Peygamber (sav)'ın bütün hanımları bunlardır.

Ayrıca onun iki tane de cariyesi vardı. Bunlar Kıbtî Mariye ile Reyhane idi. Katade'nin görüşüne göre böyledir. Başkasının görüşüne göre ise onun dört tane cariyesi vardı. Mariye, Reyhane ve esirler arasında aldığı Cemile ile Cahş kızı Zeynab'in kendisine hibe ettiği bir başka cariye.

3- Muallak (Şarta Bağlı) Talâk ve Muhayyer Bırakmak:

Yüce Allah'ın: **"Eğer dünya hayatını ve onun zîynetini istiyorsanız"** buyruğu bir şarttır. Bunun cevabı ise **"gelin"** buyruğundadır. Böylelikle seçim yapmakta muhayyer (serbest) bırakmayı şarta talik etmiş (bağlı kılmış)dır.

İşte bu, şarta bağlı olarak muhayyer bırakmanın sahih ve geçerli olduğunu göstermektedir. Ancak cahil bid'atçiler buna muhalefet ederek şu iddiada bulunurlar: Koca hanımına sen eve girecek olursan, boş olursun deyip de hanım o eve girecek olursa, boşama gerçekleşmez. Çünkü onlara göre şer'î boşama sadece anında ve derhal geçerli olmak üzere yapılan boşamadır.

4- Peygamber'in Hanımları Ondan Boşanmayı Tercih Etselerdi...:

"(فَتَعَالَيْنَ): **Gelin"** buyruğu şartın cevabıdır. Bu hanımlar topluluğu hakkında kullanılan ve: "(تعالى): (hanım için): Gel" fiilinden çoğuldur. Bu fiil, kendisine doğru gelmeye yapılan bir çağrı anlamındadır. O bakımdan: "(تعال): (Bu tarafa doğru) gel" denilir. Bu üstün bir değeri ve yüce bir konumu olan kimseler hakkında kullanılmak üzere ortaya konulmuş bir fiildir. Daha sonra bir tarafa doğru gelmesi istenen herkes için kullanılmaya başlanmıştır. Burada ise asıl anlamında kullanılmıştır. Çünkü onları çağıran Rasûlullah (sav)'dır.

"(أُمَتِّعْكُنَّ): **Size bağışta bulunayım"** buyruğunda sözkonusu edilen "müt'a"ya dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/236. âyet, 6. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Bu fiil "ayn" harfi ötreli olarak okunmuştur. Aynı şekilde: "(وَأُسَرِّحْكُنَّ): **Sizi... salıvereyim"** buyruğunda "ha" harfi de ötreli okunmuştur ki, bu da isti'naf (yeni bir cümle) demek olur.

Güzel bir şekilde ayrılmak ise; herhangi bir zarar ve herhangi bir hakkını engelleme sözkonusu olmaksızın, sünnete uygun olarak yapılan boşamadır.

5- Peygamber (sav)'ın Hanımlarını Muhayyer Bırakması:

İlim adamları Peygamber (sav)'ın hanımlarını nasıl muhayyer bıraktığı hususunda iki farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Birinci görüşe göre; o hanımları olarak kalmak yahut onları boşamak hususunda, Allah'ın izni ile onları serbest bırakmıştı. Hepsi de onun hanımı olarak kalmayı tercih etmişti. Bunu Âişe, Mücahid, İkrime, eş-Şa'bî, İbn Şihâb ve Rabîa söylemişlerdir.

Kimileri de şöyle demiştir: O kendilerini dünyayı seçip onlardan ayrılmak ile âhireti seçip onları nikâhı altında tutmak arasında muhayyer bırakmıştı. Böylelikle kocaları olan Muhammed (sav) hakkında sözkonusu olan o yüksek mertebe onlar hakkında da sözkonusu olacaktı. Yoksa onları boşamak hususunda muhayyer bırakmış değildi. Bunu da el-Hasen ve Katade zikretmiştir. Ashab-ı Kiram'dan Ali'nin de görüşü -Ahmed b. Hanbel'in kendisinden yaptığı rivayete göre- böyledir. Bu rivayete göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) hanımlarını sadece dünya ile âhireti seçmek arasında muhayyer bırakmıştı.(1)

Derim ki: Birinci görüş daha sahihtir. Çünkü Âişe (r.anha)'a hanımını istediğini seçmekte serbest (muhayyer) bırakan erkeğin durumu hakkında soru sorulunca şöyle demişti: Rasûlullah (sav) bizi istediğimizi seçmekte serbest bırakmıştı. O bir boşama mı idi? Bir rivayette de şöyle demiştir: Biz onu seçtik, o da o serbest bırakmayı bir boşama saymamıştı.

Rasûlullah (sav)'dan da nikâhı altında kalmak ile boşanmak arasında yapılacak emredilmiş muhayyerlikten başka bir husus sabit olmuş değildir. Bundan dolayı Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ey Âişe! Ben sana bir hususu söyleyeceğim. Annen, babanla istişare etmedikçe, bu hususta acele etmemekten dolayı senin için bir sorumluluk olmayacaktır..."(2) Bilindiği gibi ona dünya ve süsünün âhirete tercih edilmesi hususunda danışmasını kastetmiş değildi. Böylelikle danışmanın, ayrılmak yahut da nikâh altında kalmak hakkında sözkonusu olduğu sabit olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Muhayyer (Tercih Yapmakta Serbest) Bırakılan Kadın Kocasının Nikâhı Altında Kalmayı Tercih Ederse:

Seçim yapmakta serbest bırakılan hanım kocasını tercih edecek olursa, hükmün ne olacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Selef'ten, başkalarından ve fetva imamlarından oluşan ilim adamlarının büyük

(1) *Müsned*'de bu rivayeti tespit edemedik.

(2) Birinci başlıkta geçen -Kindeli en-Nu'man b. el-Cevn kızından söz edilirken- bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

çoğunluğu şöyle demiştir: Bu durumda bir veya daha fazla talâk sözkonusu değildir. Ömer b. el-Hattab, Ali, İbn Mes'ud, Zeyd b. Sabit, İbn Abbas ve Âişe'nin görüşü budur.

Tabîinden, Ata, Mesruk, Süleyman b. Yesar, Rabia ve İbn Şihab da bu görüştedir.

Yine Ali ve Zeyd'den de şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Şâyet kadın kocasını tercih edecek olursa, bu bâin bir talâk olur. Aynı zamanda bu Hasan-ı Basrî ile el-Leys'in de görüşüdür. el-Hattabî ile en-Nekkaş bunu Malik'ten de nakletmişlerdir. Bu kanaatin sahipleri delil olarak şunu ileri sürerler: Kocanın hanımına: Tercihini yap demesi, talâkı gerçekleştirmeyi ifade eden kinaye bir lafızdır. Eğer bunu hanıma izafe edecek olursa, bir talâk olur ve tıpkı: Sen bâinsin, demeye benzer. Fakat sahih olan birinci görüştür. Çünkü Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) bizi seçmekte serbest bırakmıştı. Biz de onu tercih ettik ve bu teklifini bizim hakkımızda bir talâk olarak saymamıştır. Bunu da Buhârî ve Müslim rivayet etmişlerdir.(1)

İbnu'l-Münzir dedi ki: Âişe (r.anha)'ın hadisi şuna delildir: Muhayyer bırakılan hanım eğer kocasını tercih edecek olursa, bu bir talâk sayılmaz. Bu durumdaki bir hanımın kendisini (boşanmayı) tercih etmesinin talâkı gerektirdiğine de delil teşkil etmektedir, Ayrıca bu üçüncü bir hususa daha delalet etmektedir ki o da şudur: Muhayyer bırakılan kadın kendisini (boşanmayı) tercih edecek olursa, bu kocanın ric'at yapma imkânına sahib olduğu bir boşamadır. Zira Rasûlullah (sav)'ın Allah'ın kendisine vermiş olduğu emre muhalif olarak boşamada bulunması düşünülemez.

Bu görüş aynı zamanda Ömer, İbn Mes'ud ve İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. İbn Ebi Leylâ, es-Sevrî, Şafiî de bu görüştedir. Ali'nin de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Kadın şâyet kendisini (boşanmayı) tercih edecek olursa, bir bâin talâk olur. Bu Ebu Hanife ve ardaşlarının da görüşüdür. İbn Huveyzimendad bunu Malik'ten de rivayet etmektedir.

Zeyd b. Sabit'ten gelen rivayete göre ise kadın kendisini (boşanmayı) tercih edecek olursa, bu üç talâk olur. Hasan-ı Basrî'nin görüşü de budur. Malik ve el-Leys de böyle demişlerdir, çünkü (tercih sonucu hanımın) kendisine malik olması ancak bu yolla mümkün olabilir.

Yine Ali'den rivayet edildiğine göre kadın kendisini (boşanmayı) tercih edecek olursa, bunun hiçbir kıymeti yoktur. Ondan gelen bir diğer rivayete göre eğer kadın kocasını seçecek olursa, bu bir ric'î talâk olur.

(1) *Müslim*, II, 1104; *Nesâî*, VI, 161; *İbn Mâce*, I, 661; *Müsned*, VI, 45, 47, 170.

7- Mülkiyeti Vermek (Temlik) ve Serbest Bırakmak (Muhayyerlik Vermek):

Medineli alimlerden ve başkalarından bir topluluğun kanaatine göre temlik (mülkiyeti vermek) ve muhayyer bırakmak aynı şeydir. Hüküm de kadının her ikisi hakkında verdiği karara göredir. Bu aynı zamanda Abdu'l-Aziz b. Ebi Seleme'nin de kabul ettiği görüştür.

İbn Şa'ban dedi ki: Bu bizim mezhebimize mensub ilim adamlarının çoğunun tercih ettiği görüştür. Medinelilerden bir topluluğun da kabul ettiği görüş budur.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) dedi ki: Fukahanın çoğunluğu bu görüştedir. Ancak Malik'in mezhebinde meşhur olan görüş, her ikisi arasında fark bulunduğudur. Çünkü Malik'e göre temlik kocanın hanımına: Ben (kendini boşama) mülkiyetini sana verdim, demesidir. Yani yüce Allah'ın ona hak olarak vermiş olduğu boşama yetkisinin bir, iki ya da üçünü de sana veriyorum, anlamındadır. O bu hakkın bir bölümünü temlik ederken, diğer bir bölümünü temlik etmemesi caiz olduğuna göre, bu hususta herhangi bir iddiada bulunacak olursa, eğer erkek böyle bir hak vermediğini iddia ederse, yemini ile birlikte onun sözü kabul edilir.

Medinelilerden de bir kesim şöyle demektedir: Kendisi ile gerdeğe girilmiş kadın hakkında, kocanın, mülkiyeti vermek ve muhayyer bırakmak hususlarını verdiğini inkar etmek hakkı vardır.

Birincisi meşhur olan rivayete göre Malik'in görüşüdür. İbn Huveyzimendad da Malik'ten rivayet ettiğine göre, kocanın üç talâkta hanımını muhayyer bıraktığı hususunu reddetme yetkisi vardır. O takdirde bu, Ebu Hanife'nin dediği gibi bâin bir talâk olur. Ebu'l-Cehm de böyle demiştir. Suhnûn dedi ki: Mezhebimize mensub ilim adamlarının çoğunluğu bu görüştedir.

Malik'in mezhebinden çıkartılan sonuç şudur: Muhayyer bırakılan kadın, kendisi ile gerdeğe girilmiş ise, kendisini tercih ettiği takdirde bu, talâkın tamamı demektir. Kocası bunu inkâr edecek olursa, bunu inkâr etme hakkı yoktur. Şâyet tek bir talâk seçecek olursa, bunun hiçbir değeri yoktur. Çünkü muhayyerlik kat'î bir talâk (talâk elbette, üç talâk) demektir. Bunu bu şekilde ya alıp kabul etmiş yahut terketmiş demektir. Çünkü muhayyer bırakmanın anlamı tesrîh (ayırmak)dır. Yüce Allah, muhayyer bırakmanın sözkonusu edildiği âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: **"Gelin, size bağışta bulunayım ve sizi güzellikle salıvereyim."** Burada tesrîh (güzellikle salıvermek) kesin (üç talâk ile) boşamak demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Talâk iki defadır ya iyilikle tutmalıdır veya güzellikle salmalıdır."* (el-Bakara, 2/229) Güzellikle salıvermek ise üçüncü talâktır. Bu da önceden de geçtiği üzere Peygamber (sav)'dan rivayet edilmiştir.

Mana bakımından da şöyle açıklanır: Kocanın hanımına: Beni veya kendini seç demesi, kendisini seçmesi halinde kocanın lehine kadına karşı herhangi bir müeyyidesinin olmamasını, ondan herhangi bir şeye malik olmamasını gerektirmektedir. Çünkü koca böylelikle hanımına ondan malik olduğu hususların dışına çıkma hakkını yahut kendisini seçecek olursa, kocası ile birlikte kalma hakkını vermiş olmaktadır. Talakın bir bölümünü seçtiği takdirde, o lafzın gereğini yapmamış olur ve bu durumda iki şey arasında muhayyer bırakılıp, bu iki şeyin dışında bir şeyi seçen kimse konumunda olur.

Kendisi ile gerdeğe girilmemiş olan hanımın muhayyer bırakılıp kendi haklarına malik olması hususunda, bir talâktan fazla iddia edildiği takdirde bunu inkâr etme, reddetme hakkı vardır. Çünkü böyle bir durumda kadın kocasından derhal bâin olur.

8- Kadın Muhayyerlik Hakkına Ne Zaman Sahib Olur?

Kadının muhayyerlik hakkına ne zaman sahib olacağı hususunda Malik'ten farklı rivayetler gelmiştir. Bir seferinde şöyle demiştir: Kadın bu hususun konuşulduğu meclisten kalkmadığı sürece yahut bu işi kabul etmediğine delâlet eden bir başka işle meşgul olmadığı sürece, muhayyerlik hakkını kullanabilir. Bulundukları meclisten ayrılacakları vakte kadar, şâyet herhangi bir tercihte bulunmaz ve bir hüküm vermeyecek olursa, bu hususta kadına verilmiş olan yetki batıl olur. Fukahânın çoğunluğu bu görüştedir.

Bir başka sefer de şöyle demiştir: Böyle bir hakkı terkettiği (kullanmak istemediği) bilinmediği sürece ebediyyen muhayyerlik hakkına sahiptir. Bu ise kocasının kendisi ile ilişki kurmasına yahut dokunmasına imkan vermesiyle anlaşılır. Buna göre eğer kendisini teslim etmeyip de herhangi bir şeyi de tercih etmeyecek olursa, ya bu tercihi kullanıp yahut bu hakkın kaldırılması maksadı ile kocanın bunu hakime şikâyet etme hakkı vardır. Eğer kabul etmeyecek olursa, o takdirde hakim, kendi kendisine malik olma hakkını ortadan kaldırır.

Birinci görüşe göre şâyet kadın bu konunun dışında bir söze dalar yahut iş yapar, yürür veya muhayyer bırakmakla -belirttiğimiz gibi- hiçbir ilgisi olmayan bir işle meşgul olursa, muhayyerlik hakkı da ortadan kalkar. Mezhebimize mensub kimi ilim adamı bu görüşün lehine yüce Allah'ın şu buyruğunu delil göstermektedir: *"Onlar başka bir söze dalıncaya kadar yanlarında oturmayın."* (en-Nisâ, 4/140)

Aynı şekilde koca, onun neyi tercih ettiğini bilmek maksadı ile ona konuşma yetkisini vermiştir. Böylelikle bu, aralarında bir akit gibi olur. Bunu

kabul ederse mesele yok, aksi takdirde sakıt olur. Nitekim bir kimsenin birisine: Sana bunu bağışladım yahut sattım demesi de böyledir. Kabul ederse o akit gerçekleşir, aksi takdirde mülkiyet önceki hali ne ise öylece kalmaya devam eder.

es-Sevrî'nin, Kûfelilerin, Evzaî'nin, el-Leys, eş-Şafiî ve Ebu Sevr'in görüşü budur. İbnu'l-Kasım'ın tercih ettiği görüş de budur.

İkinci rivayet de şöyle açıklanır: Bu(nunla yetki), kadının eline geçmiş ve kocanın bu işi ona mülkiyetine vermesi suretiyle, kocasına karşı buna malik olmuş olur. O böyle bir şeye malik olduğuna göre; bu mülkiyetin kocasının elinde kalışı gibi, onun da elinde kalması icab eder.

Derim ki: Sahih olan da budur. Çünkü Peygamber (sav) Âişe'ye şöyle demiştir: "Ben sana bir hususta sözedeceğim. Bu konuda annen ve babanla danışıncaya kadar acele etmemekten dolayı senin için bir sorumluluk yoktur." Bu hadisi es-*Sahih*'de (Müslim) rivayet ettiği gibi, *Buhârî* de rivayet etmiştir, *Tirmizî* de hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Zaten bu hadis daha önce bahsin başında geçmiş bulunmaktadır. Yine bu hadis: Koca hanımını muhayyer bırakacak olur yahut ona (kendisine) malik olduğunu söyleyecek olursa, bu konuda istediği hükmü verebileceğini gösterir. İsterse meclislerinden ayrılmış olsunlar. Bu görüş el-Hasen ve ez-Zührî'den rivayet edildiği gibi, kendisinden gelen iki rivayetten birisine göre Malik'in de görüşüdür.

Ebu Ubeyd dedi ki: Bu hususta bizim kabul ettiğimiz, bu hadiste Âişe (r.anha) hakkında varid olmuş sünnete tabi olmaktan ibarettir. Peygamber, annesi ve babası ile danışıncaya kadar onu muhayyer bırakmıştı. Meclisinden kalkıp gitmesini bu işin dışına çıkmak olarak değerlendirmemiştir.

el-Mervezî dedi ki: Bana göre bu hususta görüşlerin en sahih olanı budur. İbnu'l-Münzir de, et-Tahavî de bu görüştedirler.

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا
الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾
وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا
أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ ۙ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

30. Ey peygamber hanımları! Sizden kim apaçık bir hayasızlıkta bulunursa, ona azabı iki kat arttırılır. Bu Allah'a göre pek kolaydır.

31. Sizden kim Allah'a ve Rasûlüne itaat eder ve salih amel işlerse, Biz de ona ecrini iki defa veririz. Hem Biz ona kerim bir rızık da hazırlamışızdır.

"Ey peygamber hanımları! Sizden kim apaçık bir hayasızlıkta bulunursa..." buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber Hanımlarının Bazı Özellikleri:

İlim adamları derler ki: Peygamber (sav)'ın hanımları, Allah Rasûlünü tercih edince yüce Allah, onların bu davranışlarını mükâfatlandırmak ve onlara ikramda bulunmak üzere şöyle buyurdu: *"Bundan sonra kadınlar ve bunların birini başka zevcelerle değiştirmen... sana helal olmaz."* (el-Ahzab, 33/52) Onların başkalarından ayrı bir hükme tabi olduklarını belirterek de şöyle buyurmaktadır: *"Sizin Allah'ın Rasûlüne eziyet vermeniz de ondan sonra zevcelerini nikâhlamanız da ebediyyen olacak bir şey değildir."* (el-Ahzab, 33/53)

Diğer taraftan onların itaatlerinin mükâfatını da, günahlarının cezasını da başkaları hakkında sözkonusu olana göre katlandırmış bulunmaktadır: **"Ey Peygamber hanımları! Sizden kim apaçık bir hayasızlıkta bulunursa, ona azabı iki kat arttırılır."** Bu buyrukla yüce Allah, Peygamber (sav)'ın hanımları arasından hayasızlık işleyecek kimselerin -ki yüce Allah, İfk hadisesinde de geçtiği üzere (bk. en-Nur, 24/11-22. âyetlerin tefsiri) Rasûlullah (sav)'ı korumuş bulunmaktadır- azabının iki kat katlanacağını haber vermektedir. Buna sebeb ise konumlarının üstünlüğü, derecelerinin yüksekliği ve diğer bütün hanımların önünde oluşlarından dolayıdır.

Daha önce birkaç yerde de geçtiği üzere şeriat şunu açıklamıştır: Haram olan şeyler ağırlaştıkça ve bu haramlar çiğnenecek olursa, cezalar da kat kat arttırılır. İşte köleye nisbetle hür kimsenin, bekara nisbetle evli kimsenin haddinin (uygulanacak cezasının) katlandırılmasının sebebi budur.

Bir diğer açıklama da şöyle yapılmıştır: Peygamber (sav)'ın hanımları vahyin iniş yerinde, yüce Allah'ın emir ve yasaklarının geldiği evlerde bulunmaları dolayısıyla verilen emir onlar için daha güçlü ve konumları sebebiyle başkalarının bu emre bağlı kalmaları gereğinden daha ileri derecede bağlı kalmaları sözkonusudur. Böylelikle hem mükâfat, hem de azab (ceza) onlar için katlandırılmıştır.

Bir başka açıklama da şöyledir: Onların işleyecekleri suçun Rasûlullah (sav)'a da eziyet vermesi sebebiyle, zararının daha büyük oluşudur. Dolayısıyla Rasûlullah (sav)'a eziyet vermek hususunda suçun büyüklüğü oranında ceza da büyümüş olmaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah'a ve Rasûlüne eziyet edenlere muhakkak Allah onlara dünya ve âhirette lânet etmiş...dir."* (el-Ahzab, 33/57)

Bu görüşü de el-Kiya et-Taberî tercih etmiştir.

2- Mükâfat ve Cezanın Mü'minlerin Anneleri Hakkında Katlandırılması ile "İki Kat Tabiri"nin Yorumlanması:

Bazıları şöyle demiştir: Mü'minlerin annelerinden birisinin zina ettiği varsayılacak olursa -ki yüce Allah onları böyle bir işten korumuştur- konumunun büyüklüğü dolayısıyla ona iki had uygulanırdı. Tıpkı cariyeye nisbetle hür olan kadının haddinin arttırılması gibi. Bu âyet-i kerîmede "azab" had manasınadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Mü'minlerden bir topluluk da azablarına tanık olsunlar."* (en-Nûr, 24/2)

Buna göre "iki kat"ın anlamı iki misli yahut iki defa olur. Ebu Ubeyde dedi ki: Bir şeyin katı (dı'fı) üçe tamamlanıncaya kadar (ona) iki şey katmaktır. Ebu Amr da -et-Taberî'nin ondan naklettiğine göre- böyle demiştir. Yani ona iki misli daha azap katlanır ve böylelikle bu üç tane azab olur. Ancak et-Taberî bu görüşün zayıf olduğunu kabul etmiştir. Diğer taraftan lafız itibariyle böyle bir ihtimal olmakla birlikte bu doğru değildir. Çünkü ecrin iki defa verilecek olması bu görüşün tutarsız olduğunu ortaya koymaktadır. Zira hayasızlıkta azab (ceza) itaatteki mükâfatın karşılığındadır. Bu açıklamayı da İbn Atiyye yapmıştır.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Ebu Amr: (يُضَاعف) ile (يضعَّف) arasında fark gözetmiş ve bunların birincisi "pek çok katlar" hakkında, diğeri ise "iki kat" hakkında kullanılır, demiş ve bundan dolayı da bunu ikinci şekilde okumuştur.

Ebu Ubeyde de şöyle demektedir: "(يُضَاعَفْ لَهَاالْعَذَابُ): Ona azabı iki kat arttırılır." Yani ona üç kat azab verilir, demektir. en-Nehhas şöyle demektedir: Ebu Amr ile Ebu Ubeyde'nin getirdikleri bu ayırımı dilbilginleri arasından bildiğim hiçbir kimse gözetmemiştir. Ayrıca her ikisinin de anlamı birdir, yani azab iki kata kadar çıkartılır. Mesela bir kimseye: Eğer bana bir dirhem verecek olursan, ben de sana bunun iki dı'fını (katını) veririm, demesi halinde, bunun iki mislini veririm, demektir ki, bu da iki dirhem veririm, anlamına gelir. Ayrıca buna yüce Allah'ın: **"Biz de ona ecrini iki defa veririz"** buyruğu delil teşkil etmektedir, azab da ecirden daha fazla olmaz. Bir başka yer-

de de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ): *Onlara azabtan iki kat ver."* (el-Ahzab, 33/68) Azabın iki mislini ver, demektir.

Ma'mer'in, Katade'den rivayetine göre yüce Allah'ın: **"Ona azabı iki kat arttırılır."** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Maksat dünya azabı ile âhiret azabıdır.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr der ki: Zahir olan (iki kat) ile iki mislini kastetmiş olduğudur. Çünkü (daha sonra): **"Biz de ona ecrini iki defa veririz"** diye buyurmaktadır. Vasiyetlerde ise durum şöyledir: Eğer bir kimseye oğlunun payının iki katını vasiyet edecek olursa, bu o kimseye oğlunun payının üç katı verileceği anlamına gelir. Çünkü vasiyetler insanlar arasındaki örfe göre cereyan eder. Yüce Allah'ın kelamının açıklanması ise Arapların dil kullanımlarına göre yapılır. Arapça'da "dı'f" ise onun misli ve fazlası demektir. Sadece iki misline münhasır değildir. Mesela: Bu, bunun dı'fıdır denilecek olursa, onun mislidir, demektir. Bu onun iki dı'fıdır, onun iki mislidir, anlamındadır. Buna göre Arabça'da "dı'f" belli bir sınır sözkonusu olmaksızın fazla oluştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İşte onların amellerine karşılık mükâfatları kat kat (dı'f) arttırılır."* (Sebe', 34/37) Bu buyrukta ise ne bir misli, ne de iki misli arttıracağını kastetmemiştir. Bütün bunlar el-Ezherî'nin açıklamasıdır.

Onlardan herhangi birisine zina iftirasında bulunan şahsa uygulanacak ceza ile ilgili görüş ayrılıkları da daha önce en-Nur Sûresi'nde (24/4-5. âyet, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

3- Âyetlerdeki Bazı Lafızlara Dair Açıklamalar:

Ebu Rafî' dedi ki: Ömer (r.a) sabah namazında çoğu kere Yusuf Sûresi ile el-Ahzab Sûresi'ni okurdu. **"Ey peygamber hanımları"** buyruğuna geldi mi de sesini yükseltirdi. Ona niye böyle yaptığı sorulunca: "Onlara kendilerine verilmiş olan ahdi hatırlatıyorum" diye cevab vermişti.

Cumhur: "(مَنْ يَأْتِ): Kim... bulunursa" buyruğunu "yâ" ile okudukları gibi, "(مَنْ يَقْنُتْ): Kim... itaat eder"i de böylece okumuşlardır ki bu: "(مَنْ): Kim" lafzına binaen böyle okunmuştur.

"Kunut" itaat etmek demektir ki buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/116. âyet, 5. başlık ile 238. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yakub ise, manaya binaen bu lafızlardaki "ya" harflerini "te" ile okumuştur.

Bir kesimin söylediğine göre; "fahişe: *hayasızlık"* eğer belirtili olarak gelirse, bu zina ile livata anlamındadır. Eğer belirtisiz gelirse, diğer günahlar

demek olur. Sıfat olarak geldiği takdirde kocanın haklarına riayet etmemek ve onunla kötü geçinmek demek olur.

Bir kesim de şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"Apaçık bir hayasızlık"** buyruğu bütün masiyetleri kapsamına alır. "el-Fâhişe" nasıl gelirse yine böyledir.

İbn Kesir; "(مبيّنة): **Apaçık"** kelimesini "ya" harfini üstün olarak okumuştur. Nafi' ve Ebu Amr ise esreli okumuşlardır.

"İki kat arttırılır" anlamındaki buyruğu bir kesim fiili yüce Allah'a isnad etmek suretiyle (arttırır anlamında) "ayn" harfini esreli olmak üzere; (يُضَاعِفْ) diye okumuşlardır. Ebu Amr ise Harice'nin rivayetine göre; "(نضاعِف): İki kat arttırırız" şeklinde "nun" harfini esreli olarak, "azab" kelimesini de nasb ile okumuştur. Bu da İbn Muhaysın'ın kıraatidir. Bu fiilin kipi tek kişi tarafından yapılan ve mutavaa diye bilinen "mufaale" veznindedir. Nitekim bu vezinde olmakla birlikte tek kişiden yapıldığını ifade eden; "(طارقت النعل وعاقبت اللص): Ayakkabıyı çekiçle dövdüm, hırsızı cezalandırdım" fiilleri de böyledir.

Nafi', Hamza ve el-Kisaî ise; "(يضاعَف): İki kat arttırılır" diye "ya" ve "ayn" harfini üstün ile okumuşlardır. Buna karşılık "azab" kelimesini de ötreli okumuşlardır. el-Hasen, İbn Kesir ve İsa'nın kıraati de budur.

Ayrıca İbn Kesir ile İbn Âmir: "(نضعّف): İki kat arttırırız" diye "nun" ile şeddeli ve esreli "ayn" ile okumuşlar "azab"ı da nasb ile okumuşlardır.

Mukatil dedi ki: Burada azabın iki kat arttırılması, ancak âhirette olacaktır. Çünkü mükâfatın iki defa verilmesi de âhirettedir. Bu güzel bir açıklamadır, çünkü Peygamber (sav)'ın hanımları haddi gerektirici herhangi bir hayasızlık işlemezler (işlememişlerdir). Nitekim İbn Abbas da şöyle demiştir: Hiçbir peygamber hanımı asla zina etmiş değildir. Sadece iman ve itaat hususunda kocalarına ihanet edenleri olmuştur.

Bazı müfessirler de şöyle demektedir: Kendilerine iki kat verilmekle tehdit olundukları azab, dünya ile âhiret azabıdır. İki defa mükâfat da böyledir.

İbn Atiyye ise şöyle demektedir: Ancak bu, zayıf bir görüştür. Şu kadar var ki Peygamber (sav)'ın hanımlarına uygulanacak dünyevi cezaların, âhiretin azabını -diğer insanlarda olduğu gibi- kaldırmayacağını sözkonusu olması hali müstesnâdır. Dünyadaki cezaların âhiret azabını kaldıracağı ise Ubade b. es-Samit yoluyla rivayet edilen hadisin bir gereğidir. Şu kadar var ki Peygamber (sav)'ın hanımları hakkında bunun böyle olacağına dair bir rivayet gelmediği gibi, bu hususta hükmün böyle olduğu da bellenmiş değildir.

Tefsir alimleri âyet-i kerîmede sözü edilen "kerim rızık"ın cennet olduğunu söylemişlerdir. Bunu da en-Nehhâs zikretmiştir.

يَا نِسَآءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَآءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا ﴿٣٢﴾

32. Ey Peygamber Hanımları! Siz diğer kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takvalı kimseler iseniz, edalı ve yumuşak söylemeyin. O takdirde kalbinde hastalık bulunan kimseler umutlanır. Siz hep uygun söz söyleyin.

"Ey Peygamber Hanımları! Siz" fazilet ve şeref itibariyle **"diğer kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz"** buyruğunda: "(كَأَحَدٍ): **Herhangi biri gibi"** diye (müzekker) buyurup müennes olarak; (كواحدة) diye buyurmamış olması, "biri" anlamındaki lafzın, hem müzekkerinin, hem de müennesinin, hem tekilinin, hem de çoğulunun nefyedilmesinden dolayıdır. İnsan olmayan kimse hakkında da bu kullanılabilir ve: "(ليس فيها أحد، لا شاة ولا بعير): Orada hiçbir kimse yoktur, ne koyun, ne de deve" denilir. Özellikle "kadınlar"ın sözkonusu edilmesi daha önce geçen ümmetler arasında Âsiye ve Meryem'in de bulunması dolayısıyladır. Katade buna işaret etmiş, Âl-i İmran Sûresi'nde de (3/42. âyetin tefsirinde de) aralarında fazilet farkı hususundaki görüş ayrılıkları ile ilgili açıklamalar geçmiş bulunmaktadır, bu husus oradan tetkik edilebilir.

Daha sonra yüce Allah: **"Eğer takvalı kimseler iseniz"** diye buyurmaktadır. Yani Allah'tan korkarsınız demektir. Bu buyrukla faziletin şartı yerine getirilmesi halinde onlar için eksiksiz kalacağı açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü yüce Allah, onlara Rasûlullah (sav)'ın ashabından olmayı, onun nezdinde büyük bir değer taşımayı, haklarında Kur'ân-ı kerîmin nazil olmasını bağışlamış bulunmaktadır.

"Edalı ve yumuşak söylemeyin" anlamındaki buyruk, nehy dolayısıyla cezm konumundadır. Şu kadar var ki, mazinin mebni oluşu gibi, mebni gelmiştir. Sibeveyh'in kabul ettiği görüş budur. Yumuşak söz söylemeyin, anlamındadır. Yüce Allah sözlerinin kat'î, ifadelerinin kesin ve anlaşılır olmasını emretmektedir. Sözlerinde görülen yumuşaklık ile kalbi etkileyecek bir şekilde ortaya çıkmamasını istemektedir. Arab kadınları erkeklerle konuştukları sırada hakkında şüpheye düşülen ve iyi düşünülmeyen kimseler gibi, sözlerini yumuşatır ve ifadelerine bir eda kattıkları gibi olmamalarını istemek-

te, bu türden konuşmalarını onlara yasaklamaktadır.

"O takdirde kalbinde hastalık" Katade ve es-Süddî'den nakledildiğine göre şüphe ve münafıklık **"bulunan kimseler umutlanır."** Bu buyruktaki; "(فَيَطْمَعَ): Umutlanır" fiili nehyin cevabı olarak nasb ile gelmiştir.

Buradaki **"hastalık"** kötülüğe bir kapı aralamak demektir ki, bu da fasıklık etmek ve bu doğrultuda sözler söylemek demektir. Bu açıklamayı da İkrime yapmıştır, bu daha doğru bir açıklamadır. Bu âyet-i kerîmede münafıklığın herhangi bir ilişkisi yoktur.

Ebu Hatim'in naklettiğine göre el-A'rec **"umutlanır"** anlamındaki lafzı; (فَيَطْمِع) şeklinde "ya" harfi üstün, "mim" harfini de esreli okumuştur.

en-Nehhas dedi ki: Bunun yanlış olduğunu zannederim. Kanaatime göre o "mim" harfini üstün ve "ayn" harfini esreli olarak "yumuşak söylemeyin" fiiline atf ile okumuştur. Bu ise güzel bir okuyuş şeklidir. Bununla birlikte "ya" harfi ötreli, "mim" harfinin esreli okunması da caizdir. Yani yumuşak söz söylemek ümit verir, demek olur.

"Siz hep uygun söz söyleyin" buyruğu hakkında İbn Abbas şöyle demektedir: Yüce Allah, onlara iyiliği emredip münkerden alıkoymayı emretmektedir. Bir kadının yabancılarla muhatab olması ve aynı şekilde sıhrî akrabalık dolayısıyla kendisine haram olanlar ile konuşması esnasında sesini yükseltmeksizin yumuşak konuşmaması mendubtur. Çünkü kadın sesini kısmakla emrolunmuştur. Özetle söyleyecek olursak, uygun söz söylemek, şeriatın ve akılların reddetmediği, doğru olan söz demektir.

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ
وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ إِنَّمَا
يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ
تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾

33. Evlerinizde oturun. İlk cahiliyeninki gibi açılıp saçılarak, salınıp yürümeyin. Namazı da dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin. Ey ehl-i beyt! Allah sizden ancak kiri giderip tam anlamıyla sizi temizlemek ister.

Yüce Allah'ın: **"Evlerinizde oturun. İlk cahiliyeninki gibi açılıp saçılarak, salınıp yürümeyin..."** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- "(وَقَرْنَ): Oturun" Lafzının Kıraat Şekilleri ve Açıklamaları:

"(وَقَرْنَ): **Oturun"** buyruğunu cumhur "kaf" harfini esreli (وَقِرن) şeklinde olarak okumuşlardır. Ancak Âsım ile Nafî' üstün okumuşlardır.

Birinci kıraat iki şekilde açıklanabilir:

1- Bu kelimenin "vekar"dan gelmesidir. Mesela; "(وَقَرَ يَقِر وَقاراً): Sakin oldu, sakin olur, yerleşti, yerleşir" demektir. Emri ise; "(قِرْ): Sakin ol, dur, otur" demek olur. Çoğul hanımlara hitab şekli de; (قِرْن) diye; "(عِدْن): Vadediniz" ile: "(زِنّ): Tartınız" demek gibi.

2- el-Müberred'e ait olan bu açıklamaya göre "karar"den gelir. Mesela "re" harfi üstün olmak üzere: "(قَرَرت بالمكان أقَرّ): O yerde karar kıldım, kılarım" denilir. (Müennes çoğul emri) de asıl ise; "(أقْرِرن): Karar kılınız" şeklinde "re" harfi esreli olarak gelir. Birinci "re" ise kolaylık (tahfif) olsun diye hazfedilmiştir. Tıpkı (ظَلَلت)in yerine (ظِلت) ile (مَسَسْت)in yerine de; (مِسْت) dedikleri gibi. Burda "re"yi hazfettikten sonra harekesini "kaf"a aktarmış oldular. "Kaf" da hareke aldığından ötürü vasıl "elif"ine ihtiyaç kalmamış oldu.

Ebu Ali de şöyle demektedir: Hayır, bunun sebebi tad'ıf (re harfinin iki defa tekrarlanması) istenmediğinden dolayı "re" harfinin "ye"ye değiştirilmesinden ötürü böyledir. Tıpkı "kîrat" ve "dînar" kelimelerinde böyle bir ibdale gidildiği gibi. Bu durumda "ya" harfi de kendisinin yerine gelmiş olduğu harfin harekesini alır. Bu durumda lafzın takdiri; (إقْيِرْن) şeklinde olur. Bilahere "ya"nin harekesi - "ye" harfinin esre ile harekelenmesi hoş olmadığından ötürü- kaldırılır. Bu sefer iki sakin arka arkaya geldiğinden ötürü de "ye" harfi düşer. Vasl hemzesi de kendisinden sonra gelen harfin harekeli oluşu dolayısıyla düşer ve böylelikle kelime; (قِرْن) halini alır.

Medinelilerin ve Âsım'ın (kaf harfini üstün) okuyuşuna gelince, bu da Arab'ların bir yerde ikamet edip oturmayı ifade etmek üzere "re" harfini esreli olarak kullandıkları: "(قَرِرت في المكان): Oturdum, kaldım" gibidir. Bunun mütekellimi: "(أقَرّ): İkamet ederim, kalırım" şeklinde; "(حمِد يَحْمَد): Hamdetti, hamdeder" türünde kullanılır. Bu da Hicazlıların şivesidir, bunu Ebu Ubeyd *"el-Ğaribu'l-Musannaf"* adlı eserinde el-Kisaî'den nakletmektedir ki o da en değerli hocalarındandır. Bunu ez-Zeccac ve başkaları da zikretmiştir. Aslı ise; "(إقْرَرْن): (hanımlara hitaben) oturun" şeklindedir. Arka arkaya iki harfin gelmesi ağır olduğundan dolayı birinci "re" hazfedildikten sonra harekesi kaf'a verilmek suretiyle; (إقْرَرْن) denilir.

el-Ferrâ dedi ki: Bu; "(أَحَسْتَ صاحبك): Arkadaşını uyardın mı? hissettirdin mi?" demeye benzer ki bu da; (هل أَحْسَسْتَ) demiş gibidir.

Ebu Osman el-Mâzinî dedi ki: "(قَرِرت به عيناً): Gözüm onunla aydın oldu" denildiği takdirde, sadece "re" harfi esreli olarak kullanılır, başka türlü kullanılmaz. Ancak "mekânda kaldım, oturdum" anlamında; (قَرِرت في المكان) denilemez. Çünkü bu "re" harfi üstün olarak; (قَرَرت) şeklinde kullanılır. Onun kabul etmediği bu husus, Peygamber (sav)'tan sabit olduğu takdirde bu şekildeki kıraate eleştiri olarak kabul edilemez. Çünkü bu durumda Peygamber (sav)'dan sabit olan kıraat, bu şekildeki kullanışın doğruluğuna delil kabul edilir. Yine Ebu Hatim'in kanaatine göre; (قَرْن) demenin Arab dilinde açıklanabilir bir tarafı yoktur.

en-Nehhas dedi ki: Ebu Hatim'in: "Açıklanabilir bir tarafı yoktur" şeklindeki sözüne muhalefet edilmiştir. Bu hususta iki görüş vardır. Birincisi el-Kisaî'nin naklettiği görüştür. Diğeri ise benim Ali b. Süleyman'dan söylediğini duyduğum şu açıklamadır: Bu ifade; "(قَرِرْتُ به عَيْناً أَقَر): Gözüm onunla aydın oldu, olur" tabirinden gelmektedir. Kendi evlerinizde (kalarak) onunla gözünüz aydın olsun, demektir, bu da güzel bir açıklamadır. Şu kadar var ki hadis bunun birincisinden türediğine delil teşkil etmektedir. Rivayete göre Ammar, Âişe (r.anha)'ya şöyle demiştir: "(إن الله قد أمرك أن تَقَرِّي في منزلك): Muhakkak Allah sana evinde kalıp oturmanı emretmiştir." Âişe ona şöyle cevab vermişti: Ey Ebu'l-Yakzan sen sürekli hakkı olduğu gibi söyleyen bir kimse olmaya devamedegeldin. Bunun üzerine şöyle demişti: Senin de itirafın ile beni bu şekilde kılan Allah'a hamdolsun.

İbn Ebi Able de "vasıl elif"i ile birincisi meksûr olmak üzere iki "ra" ile: (وَاقْرِرن) diye okumuştur.

2- İlk Cahiliye Dönemi Gibi Açılıp Saçılmamak:

Bu âyet-i kerîme evde kalma manasını ihtiva etmektedir. Hitab her ne kadar Peygamber (sav)'ın hanımlarına yönelik ise de, mana itibariyle diğer hanımlar da bu hitabın kapsamına girmektedir. Bütün hanımları kapsayan bir delilin vârid olmaması halinde bu böyle olmakla birlikte, esasen şeriat hanımların evlerinde kalmalarını emreden ve zaruret olmadıkça dışarı çıkmaktan uzak durmayı belirten hükümlerle dolup taşmaktadır. Bundan önce bir kaç yerde belirtildiği gibi.

Bu buyrukta yüce Allah, Peygamber (sav)'ın hanımlarına evlerinde oturmayı emretmekte ve onların şereflerini yüceltmek üzere bu şekilde onlara hitab etmekte, açılıp saçılmalarını yasaklamakta, böyle bir işin ilk cahiliye dö-

neminin davranışlarından olduğunu bildirerek: **"İlk cahiliyeninki gibi açılıp saçılarak salınıp yürümeyin"** diye buyurmaktadır.

Daha önceden en-Nur Sûresi'nde (24/60. âyet, 5. başlıkta) "açılıp saçılma"nın anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Bunun gerçek anlamı setredilmesi, örtülmesi, açığa çıkartılmasından daha uygun olan yerleri açmak demektir. Bu kelime "bolluk, genişlik"den alınmadır. Mesela, dişleri birbirinden ayrı olan kimse hakkında: "(في أسنانه بَرَج): Dişleri birbirinden bir parça ayrıdır" denilir. Bu açıklamayı el-Müberred yapmıştır.

İnsanlar **"ilk cahiliye"**nin ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbrahim (a.s)'ın dünyaya geldiği dönem olduğu söylenmiştir. Kadın inciden gömlek giyinir, yolun ortasında yürüyerek kendisini erkeklere arzedermiş.

el-Hakem b. Uyeyne de şöyle demiştir: Bu süre Âdem ile Nuh arasındaki süredir ki; bu da sekizyüzyıllık bir zaman dilimini kapsar. Bu dönemde yaşayan insanların çok kötü yaşayışları nakledilmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Bu Nuh ile İdris arasındaki zamanı kapsar, el-Kelbî ise Nuh ile İbrahim arasındaki zaman dilimidir, der.

Denildiğine göre; kadın yan tarafları dikilmemiş olduğu halde inciden gömlek giyinir, yine bedenini örtmeyen ince elbiseler giyinirmiş.

Bir kesim bu süre Musa ile İsa arasındaki dönemdir, demektedir. eş-Şa'bî ise: İsa ile Muhammed (sav) arasındaki dönemdir, der.

Ebu'l-Âliye'ye göre bu Dâvûd ve Süleyman (ikisine de selâm olsun) zamanıdır. Bu dönemde kadın yan tarafları dikişsiz, inciden gömlek giyinirmiş. Ebu'l-Abbas el-Müberred dedi ki: İlk cahiliye (koyu cahiliye) demeye benzer. el-Müberred dedi ki: Kadınlar ilk koyu cahiliyede açığa çıkartılması çirkin olan yerleri açardı. Öyle ki, kadın kocası ile dostu ile birlikte oturur, dostu tek başına onun belinden yukarısı ile kocası ise belinden aşağısı ile uğraşırdı. Kimi zaman biri diğerinden yerlerini değiştirmelerini istediği dahi olurdu.

Mücahid dedi ki: Kadınlar erkekler arasında yürürdü. İşte açılıp saçılmaları bu idi.

İbn Atiyye dedi ki: Gördüğüm kadarı ile o mü'minlerin annelerinin yetişmiş oldukları cahiliye dönemi (davranışları)na işaret etmektedir. Onlara o dönemdeki yaşayışlarından farklı bir şekilde yaşamaları emrini vermiştir. Bu ise şeriatten önce kâfirlerin yaşayışları idi. Çünkü şeriatten önce kâfirlerin kıskançlıkları yoktu. Kadınlar tesettüre riayet etmiyorlardı. Bu cahiliyenin "ilk" diye nitelendirilmesi ise, onların daha önce içinde bulundukları hale nisbetledir. Yoksa ortada başka bir cahiliye vardı, anlamında değildir. İslâm'dan önceki bu döneme cahiliye adı verilmiş bulunmaktadır. O bakımdan şairler hak-

kında "cahili şairdir" tabiri kullanılmıştır. İbn Abbas da -Buhârî'de yer aldığına göre- şöyle demektedir: Cahiliye döneminde babamı şöyle derken dinlemiştim...[1] ve buna benzer daha başka ifadeler de vardır.

Derim ki: Bu, güzel bir açıklamadır. Ancak buna şöyle itiraz edilebilir: Araplar çoğunlukla darlık ve sıkıntı içerisinde yaşayan kimselerdi. Rahat nimetler içerisinde bulunmak ve zînetin açığa vurulması, sadece önceki zamanlarda cereyan etmiş bir iştir. İşte ilk cahiliye dönemi ile kastedilen de budur. Âyet-i kerîmeden maksat ise, kırıtarak, salınarak yürümek, güzelliklerini erkeklere göstermek ve buna benzer şer'an caiz olmayan diğer hususlarda, kendilerinden önceki kadınlardan farklı hareket etmektir. İşte bu, bütün görüşleri kapsar ve ihtiva eder. O bakımdan onlar evlerinde oturmalıdırlar. Dışarı çıkmak ihtiyacını duyarlarsa, süslenmeyi terkederek ve tam bir tesettüre riayet ederek bunu yapmalıdırlar. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

3- Mü'minlerin Annelerinin Bu Âyete Karşı Tutumları:

es-Sa'lebî ve başkalarının naklettiklerine göre Âişe (r.anha) bu âyet-i kerîmeyi okudu mu, başörtüsünü ıslatıncaya kadar ağlarmış. Yine onun naklettiğine göre Sevde (r.anha)'ya: Niye senin diğer kızkardeşlerinin yaptığı gibi haccetmiyor, umreye gitmiyorsun? diye sorulunca, şöyle demiş: Ben hem haccettim, hem de umre yaptım. Allah da bana evimde kalmamı emretti.

Bunu rivayet eden dedi ki: Allah'a yemin ederim, odasının kapısından cenazesi çıkartılıncaya kadar çıkmadı. Allah ondan razı olsun.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Ben yaklaşık bin kasabaya girip çıktım. İbrahim el-Halil (sav)'ın ateşe atıldığı yer olan Nablus hanımlarından daha iffetli, namuslarını daha çok koruyan kadınlar görmedim. Orada ikamet ettiğim süre içerisinde cuma günü müstesnâ, gündüzün yolda tek bir kadın görmedim. Cuma günü namaza çıkarlar ve mescidi doldururlardı. Namaz bitti mi hemen evlerine geri dönerlerdi, bir dahaki cumaya kadar onlardan birisine gözüm ilişmezdi. Ben Mescid-i Aksa'da öyle iffetli kadınlar gördüm ki, Mescid'in içinde şehit düştükleri vakte kadar itikâf ettikleri yerlerden dışarı çıkmamışlardır.

4- Âişe (r.anha) Hakkındaki İleri Geri İddialara Verilen Cevablar:

İbn Atiyye dedi ki: Âişe (r.anha)'nın ağlayışı Cemel Vakası'na katılmasından ötürü idi. O vakit Ammar kendisine: Allah sana evinde kalmanı emretmiş bulunuyor, demişti.

(1) Aynen bu ifade değil de, Ashabın "Cahiliyye" kavramını kullandıklarına dair bazı ifadeler için bk. ***Buharî,*** V, 2157, 2197, VI, 2464, 2482, 2522...

İbnu'l-Arabî dedi ki: Rafızîler -lanet üzerlerine olsun- bu âyet-i kerîmeyi ele alıp mü'minlerin annesi Âişe (r.anha)'ya hücum ederek şöyle derler: O ordulara kumanda edip savaşlara katılmak, kendisine farz olmayan ve kendisi için de caiz olmayan hususlarda vuruşmak işlerine girişmek sureti ile dışarı çıkmakla Rasûlullah (sav)'ın emrine muhalefet etmiştir. Yine derler ki: Osman (r.a) muhasara altında idi. O bu durumu görünce, bineklerinin hazırlanmasını emretti ve Mekke'ye çıkıp gitmek için hazırlıklarını yaptı. Mervan ona: Ey mü'minlerin annesi, burada kal ve bu ayak takımını geri çevir. Çünkü insanlar arasında ıslahta bulunmak senin hacca gitmenden hayırlıdır, demişti.

İbnu'l-Arabî dedi ki: İlim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) şöyle demişlerdir: Âişe (r.anha) fitne ve karışıklıkların çıkmasından önce hacca gitmeyi adamıştı. Adağını geriye bırakmayı uygun görmemişti. Eğer o karışıklıklar döneminde çıkıp gitmiş olsaydı bile yine bu onun için doğru bir davranış olurdu. Cemel savaşına çıkmasına gelince, o savaşmak kastıyla çıkmadı. İnsanlar bu hususta ona gidip geldiler ve karşı karşıya kaldıkları büyük fitne, insanların kan dökmelerini ona şikayet ettiler. Onun bereketinden faydalanmak istediler, eğer insanların karşısında duracak olursa, bu karışıklıklardaki insanların ondan utanacaklarını ümit ettiler. O da bu kanaate sahib olduğundan dolayı yüce Allah'ın şu buyruğuna uyarak vak'anın olduğu yerlere çıkıp gitmişti: *"Bir sadaka vermeyi yahut bir iyilik yapmayı veya insanlar arasını düzeltmeyi emredeninkinden başka onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur."* (en-Nisa, 4/114);

"Eğer mü'minlerden iki grup birbirleri ile çarpışırlarsa, onların aralarını düzeltin." (el-Hucurat, 49/9)

İnsanların arasını düzeltmek emrine, erkeği ile kadınıyla, hürüyle kölesiyle bütün insanlar muhataptır. Şanı yüce Allah ise ezelî hükmünde ve yerini bulan takdirinde böyle bir ıslâhın meydana gelmesini dilememiştir. Şu kadar var ki, bu savaş esnasında pekçok öldürmeler ve yaralamalar ortaya çıkmıştı. Az kalsın her iki taraf da yok olup gidecekti. Onlardan bazıları deveye hücum edip onun ayak bileklerini kesti. Deve yanı üzere düşünce, Muhammed b. Ebibekr, Âişe (r.anha)'a yetişti ve onu bineğe bindirip Basra'ya götürdü. O da otuz hanım ile birlikte çıktı. Bu otuz hanımı Ali (r.a) onunla birlikte göndermişti. İyilik, takva yaptığı te'vilde isabet etmiş, işinde ecir kazanmış, müctehide bir kadın olarak onu Medine'ye ulaştırdılar. Çünkü ahkâma dair içtihadda bulunan herkes isabet eder. Bundan önce en-Nahl Sûresi'nde (16/7-8. âyetlerin tefsirinde) bu devenin adı geçmiş bulunmaktadır. İşte o gün de bu isim ile "Yevmu'l-Cemel" (Cemel Günü, Cemel Vakası günü) diye bilinir.

"Namazı da dosdoğru kılın, zekâtı verin" verdiği emir ve nehiyler hususunda **"Allah'a ve Rasûlüne itaat edin. Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri giderip tam anlamıyla sizi temizlemek ister."**

ez-Zeccac dedi ki: Denildiğine göre bu buyruk ile Peygamber (sav)'ın hanımları kastedilmektedir. Bir diğer görüşe göre bununla hem onun hanımları hem de -biraz sonra açıklanacağı üzere- ehl-i beyti kastedilmektedir.

"(أَهْلَ الْبَيْتِ): **Ey ehl-i beyt"** lafzı medh üzere nasb edilmiştir. Bedel olarak nasbedildiği de kabul edilebilir. Ayrıca ref ve cer ile okunması da caizdir.

en-Nehhas dedi ki: Eğer cer ile okunursa, "sizden" anlamındaki buyruk ta yer alan "kef" ile "mim" zamirinden bedel olarak cer edilir. Ancak bu Ebu'l Abbas Muhammed b. Yezid'e göre caiz değildir. Çünkü o muhatab müennesten de, muhatab müzekkerden de bedel yapılmayacağı görüşündedir. Çünkü her ikisinin de ayrıca açıklanmaya ihtiyaçları yoktur.

"(وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً): **Tam anlamıyla sizi temizlemek ister"** buyruğu, te'kid manasını taşıyan bir mastardır.

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ
وَالْحِكْمَةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾

34. Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Muhakkak Allah herşeyin inceliklerini bilir (Lâtiftir), **herşeyden haberdardır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Mü'minlerin Annelerinin, Evlerinde Okunan Allah'ın Âyetleri ve Hikmet ile Ehl-i Beytin Kimlikleri:

"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın" lafızları, ehl-i beytin onun hanımları olduğunu ortaya koymaktadır.

Ehli beytin kim oldukları hususunda ilim ehli farklı görüşlere sahiptir. Ata, İkrime ve İbn Abbas onun ehl-i beyti sadece onun hanımlarıdır. Onlarla birlikte bir erkeğin varlığı sözkonusu değildir. Bunların kanaatine göre **"beyt"** ile Peygamber (sav)'ın (ve hanımlarının) kaldığı odalar kastedilmiştir. Çünkü yüce Allah: **"Evlerinizde okunan ...ı hatırlayın"** diye buyurmaktadır.

Aralarında el-Kelbî'nin de olduğu bir kesim ise; bunların özel olarak Ali,

Fatıma, Hasan ve Hüseyin olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta Peygamber (sav)'dan gelmiş hadisler de vardır. Bunlar yüce Allah'ın: **"Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri giderip tam anlamıyla sizi temizlemek ister"** buyruğundaki **"siz"** anlamındaki zamirin erkekler için kullanılan bir zamir oluşunu delil göstermişlerdir. Çünkü bu sadece hanımlara ait bir hitab olsaydı, kadınlar için kullanılan zamir ile; "(عنكنّ ويطهركنّ): **Siz kadınlardan... ve siz kadınları temizlemek"** şeklinde olması gerekiyordu. Bununla birlikte burada zamirin bu şekilde "ehl" lafzına göre kullanılmış olma ihtimali vardır. Bir kimsenin arkadaşına: Senin ehlin nasıldır? derken, hanımın veya hanımların nasıldır, demek istemesi gibi. Buna cevab veren kişi de (erkekler için kullanılan zamir ile): Onlar iyidirler diye cevab verir. Nitekim yüce Allah şu buyruğunda da bu şekildeki ifadeyi kullanarak şöyle buyurmaktadır: *"Dediler ki: Allah'ın rahmetine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmet ve bereketleri sizin üzerinize olsun ey ehl-i beyt!"* (Hud, 11/73)

Âyet-i kerîmeden açıkça anlaşılan ise, bunun Peygamber (sav)'ın hanımları ve diğerleri dahil olmak üzere bütün ehl-i beyt hakkında umumî olduğudur. **"Tam anlamıyla sizi temizlemek ister"** diye buyurması (ve erkek zamiri kullanması) Rasûlullah (sav), Ali, Hasan ve Hüseyin'in aralarında bulunmasından dolayıdır. Müzekker ile müennes birarada bulunduğu takdirde ise müzekker ifade (tağlib ile) kullanılır. Buna göre âyet-i kerîme Peygamber Efendimiz'in hanımlarının ehl-i beytten olmasını gerektirmektedir. Çünkü âyet-i kerîme onlar hakkında, hitab onlaradır. Buna da ifadelerin akışı delâlet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Um Seleme'nin: Bu âyet-i kerîme benim evimde nazil oldu. Rasûlullah (sav), Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i çağırdı. Onlarla birlikte Hayber'de imal edilmiş bir örtünün altına girip: "İşte bunlar benim ehl-i beytimdir" deyip âyet-i kerîmeyi okuduktan sonra: "Allahım, onların üzerinden kiri gider ve onları iyice temizle" demesi üzerine Um Seleme'nin: Ben de onlarla beraber olsam, ey Allah'ın Rasûlü deyince, Peygamber: "Sen kendi mekânındasın ve sen hayır üzeresin" dediği, Tirmizî ve başkalarının rivayet edip Tirmizî'nin hakkında: Bu hadis garib bir hadistir[1] demesine gelince, el-Kuşeyrî de şöyle demiştir. Um Seleme dedi ki: Ben de başımı örtünün altına soktum ve ben de onlardan mıyım? ey Allah'ın Rasûlü, diye sordum. O da: "Evet" dedi.

es-Sa'lebî dedi ki: Ehl-i beyt Haşimoğullarıdır. Bu da "beyt" ile neseb hanedanının kastedildiğine delildir. Bu durumda Abbas, Peygamber Efendimiz'in amcaları ve amcalarının çocukları da onlardan sayılır.

(1) *Tirmizî*, V, 351, 663, 699. Bu hususlaki başka rivayetlerin bazıları: *Müslim*, IV, 1883; *Tirmizî*, V, 352; Taberânî, *Evsat*, II, 229, 337, 371, III, 166, 380, IV, 134, VII, 319; *Müsned*, III, 259, 285, IV, 292, 298, 304.

Buna yakın bir rivayet Zeyd b. Erkam (Allah hepsinden razı olsun)dan rivayet edilmiştir. el-Kelbî'nin açıklamasına göre yüce Allah'ın: **"hatırlayın"** buyruğu yüce Allah'ın yeni bir hitabıdır. Yani Allah bu hitabı ile Peygamber (sav)'ın hanımlarına öğüt vermek ve evlerinde okunan Allah'ın âyetleri ile hikmeti hatırlatmak sureti ile üzerlerindeki nimetlerini saymış olmaktadır.

Te'vil ilmini bilenler: "Allah'ın âyetleri"nden kasıt, Kur'ân-ı Kerîm, "hikmet"den kasıt sünnettir. "Hatırlayın" buyruğu da sahih olan görüşe göre kendisinden önceki (peygamberin hanımlarına yönelik) hitab ile uyum arzetmektedir. "(عنكم): **Sizden"** diye buyururken müzekker zamir kullanması ise "ehl" lafzını kullanmış olmasından ötürüdür. "Ehl" ise lafız olarak müzekkerdir. Bundan ötürü Peygamber'in hanımları müennes olmakla birlikte onları müzekker bir isim ile adlandırmıştır. İşte bundan dolayı **"sizden"** lafzındaki zamir de müzekker gelmiştir. el-Kelbî ve benzerlerinin söylediklerine itibar edilmez. Çünkü onun bu hususta öyle bir takım açıkmaları vardır ki, selef-i salih döneminde olsaydı, bundan dolayı onu engeller ve bu kabilden görüş beyan etmesine mani olurlardı.

Yüce Allah'ın: *"Ey Peygamber! Zevcelerine de ki..."* (el-Ahzab, 33/32) buyruğundan itibaren: *"Allah herşeyin inceliklerini bilir, herşeyden haberdardır"* buyruğuna kadar buyruklar birbirlerine nesak atfı ile atfedilmişlerdir. Peki, ifadelerin ortasında ayrı olarak onlardan başkalarına ait nasıl bir söz yerleşmiş olabilir? Bu sadece Peygamber (sav)'dan bu âyetin nüzulüne dair gelmiş olan haberlerde görülen bir şeydir. Bu rivayetlere göre Peygamber, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i çağırmış, bir örtü alıp onları o örtüye sarmış. Sonra da elini semaya kaldırarak: "Allahım, bunlar benim ehl-i beytimdir. Allahım, sen onlardan kiri gider ve onları iyice temizle" diye buyurmuştur. Bu Peygamber (sav)'ın âyetin nüzulünden sonra onlara yapmış olduğu bir duadır. O, Peygamber Efendimiz'in hanımlarına hitab olan âyetin kapsamı içerisine yüce Allah'ın onları da almasını arzulamıştır. İşte el-Kelbî ile ona uygun kanaat belirtenler bu âyeti onlara has olarak yorumlamışlardır. Oysa bu dua, âyetin indirilişinin dışında onlar için yapılmış bir duadır (zikirdir).

2- Zikrin Anlamı:

Buradaki zikrin üç anlama gelme ihtimali vardır:

1- Nimetin yerini hatırlayınız. Çünkü yüce Allah sizleri Allah'ın âyetlerinin ve hikmetin okunduğu evlerde bulundurmuştur.

2- Allah'ın âyetlerini hatırlayın ve onların değerini bilin. Onlar üzerinde düşünün, öyle ki herbiriniz bunları unutmayın ki, yüce Allah'ın öğütlerinden gerektiği gibi öğüt alasınız. Bu durumda olan kimselerin davranışlarının

güzel olması icab eder.

3- **"Hatırlayın"** koruyun, okuyun ve dilinizden düşürmeyin, anlamındadır. Sanki yüce Allah, hanelerinde indirilen Kur'ân-ı Kerîm'i şahit oldukları Peygamber (sav)'ın fiillerini ve ondan işittikleri sözlerini haber vermelerini emretmiş gibidir. Böylelikle bu yolla bunlar insanlara ulaşabilsin, onlar da bunlarla amel etsinler ve bunlara uysunlar.

Bu buyruk, din hakkında erkek olsun, kadın olsun tek kişinin haberinin (haberu'l-vâhid) kabul edilmesinin caiz olduğuna delil teşkil etmektedir.

3- Peygamber Efendimiz'in Tebliğ Yükümlülüğünün Sınırı:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu âyet-i kerîmede fevkalade önemli bir mesele vardır. O da şudur: Yüce Allah, Peygamber (sav)'a üzerine indirilen Kur'ân-ı kerîmi tebliğ etmesini ve dinden bildiklerini öğretmesini emretmektedir. Bundan dolayı o kendisine indirilen Kur'ân'ı bir tek kişiye yahut rastladığı kimselere okuyacak olsaydı, bu farz üzerinden sakıt olurdu. Ondan bunu dinleyenin de başkasına tebliğ etmesi görevi vardır. Peygamber efendimizin bunları ashabın tümüne ayrıca zikretmesi yükümlülüğü yoktur. Hanımların böyle bir işi bildikleri takdirde de insanların karşısına çıkarak onlara: Bana şunlar şunlar indirildi, şunlar şunlar indirildi demek gibi bir yükümlülüğü de yoktur. Bundan dolayı biz de şöyle diyoruz: Erkeklik organına elini değdirmekten ötürü abdestin vücubuna dair Busre yoluyla gelen haber gereğince amel etmek caizdir. Çünkü o işittiğini rivayet etmiş ve bellediğini tebliğ etmiştir. Bunun erkekler tarafından -Ebu Hanife'nin dediği gibi- tebliğ edilmesine gerek yoktur. Üstelik bu ayrıca Sa'd b. Ebi Vakkas ile İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ
وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ
وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ
فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا
وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

35. Doğrusu müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, iman eden erkeklerle iman eden kadınlar, itaate devam eden erkeklerle itaate devam eden kadınlar, sadık olan erkeklerle sadık olan kadınlar, sabreden erkeklerle Allah'a zilletle sabreden kadınlar, Allah'a zilletle boyun eğen erkeklerle boyun eğen kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, gizli yerlerini koruyan erkeklerle (gizli yerlerini) **koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar için, Allah bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Tirmizî'nin rivayetine göre ensardan olan Um Umare, Peygamber (sav)'a gelerek şöyle dedi: Ben herşeyin erkeklere ait olduğunu görüyorum. Kadınlardan herhangi bir şekilde sözedildiğini de görmüyorum. Bunun üzerine şu: **"Doğrusu müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, iman eden erkeklerle iman eden kadınlar..."** âyeti nazil oldu. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, garib bir hadistir.(1)

Bu buyruktaki **"müslüman erkekler"** lafzı; "(إنّ): **Doğrusu"** lafzının ismidir. **"Müslüman kadınlar"** da ona atfedilmiştir. Basra'lılara göre bunların merfu okunması da caizdir. el-Ferrâ'ya gelince, ona göre bu, ancak i'rabın üzerinde alâmetinin görülmediği hallerde caiz olabilir.

2- Âyetin Anlamı:

Bu âyet-i kerîme hem imanı, hem de amel-i salihi kapsayan İslâm'ı söz konusu ederek başlamaktadır. Daha sonra onun özelliğine dikkat çekmek ve İslâm'ın en büyük esası ve üzerinde yükseldiği temeli olduğuna dikkat çekmek için de imanı sözkonusu etti.

"Kânit (itaate devam eden)" âbid ve itaatkâr demektir. **"Sâdık"** kendisinden alınan sözleri yerine getirdiği bilinen ve görülen kimse demektir. **"Sabreden"** kendisini şehvetlerden, arzuladığı şeylerden alıkoyan, rahatlık zamanlarında da sıkıntılı zamanlarında da itaatlere sabırla devam eden demektir.

"Zilletle boyun eğen (hâşi')" ise Allah'tan korkan kimse demektir. **"Sadaka veren"** hem farz, hem de nafile sadakayı veren kimseler demektir. Sade-

(1) *Tirmizî*, V, 354.

ce farz (olanlar) verenler kastedilmiştir, diyenler de vardır, ancak birinci açıklama daha bir öğücü açıklamadır. **"Oruç tutan"** ifadesi de böyledir. **"Gizli yerlerini"** zina ve benzeri helal olmayan şeylerden **"koruyan erkeklerle koruyan kadınlar"** buyruğundaki **"koruyan kadınlar"** buyruğunda hazfedilmiş lafızlar vardır. Buna daha önce gelmiş olan buyruklar delâlet etmektedir. "(والحافظاتها): Gizli yerlerini koruyan kadınlar" takdirindedir. Daha önce bunun zikredilmiş olmasıyla yetinilmiştir. **"Zikreden kadınlar"** buyruğu da aynı şekildedir. Şairin şu beyiti de buna benzemektedir:

وكُمْتاً مُدَمّاة كان متونها جرى فوقها واستشعرتْ لَوْنَ مُذْهَبِ

"Siyaha yakın koyu kırmızı ile kan kırmızısı atlar ki; sanki
Sırtları altın rengi ile üstlerinden alametlendirilmiş gibidir."

Sibeveyh "altın rengi" anlamındaki lafızları nasb ile rivayet etmiştir. Burada "he" zamirinin hazfi ile merfu gelmesi caizdir. Sanki; (استشعرته) denilmiş gibidir. Bu da "renk" anlamındaki lafzı merfu okuması halinde böyledir.

"Zikreden erkek"ten kasıt, bir açıklamaya göre sabah-akşam namazlardan sonra zikredenler ve uykudan uyandıkları vakit yataklarında zikredenlerdir. Buna dair geniş açıklamalar, ilgili yerlerinde ve buna bağlı ortaya çıkan çeşitli faydalı bahisler ve hükümler de geçmiş bulunmaktadır ki; burada ayrıca tekrar etmeye gerek kalmamıştır. (Bk. el-Bakara, 2/40. âyet, Al-i İmran, 3/41. âyet, 4. başlık ve 191. âyetin tefsirleri). Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.

Mücahid dedi ki: Bir kimse, yüce Allah'ı ayakta iken, otururken ve yatarken zikredici olmadığı sürece **"Allah'ı zikreden kimse"** olamaz.

Ebu Said el-Hudrî (r.a) dedi ki: Geceleyin hanımını uyandırıp dört rekât namaz kılanların her ikisi de yüce Allah'ı çokça anan erkekler ve çokça anan kadınlardan yazılırlar.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾

36. Allah ve Rasûlü bir işi hükme bağladığında hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadına o işlerinde istediklerini yapmak hakları yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne isyan ederse, şüphesiz apaçık bir sapıklıkla sapmış olur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Katade, İbn Abbas ve Mücahid bu âyetin nüzul sebebi hakkında rivayet ettiklerine göre; Rasûlullah (sav) halasının kızı olan Cahş kızı Zeyneb'e talib oldu. Peygamber'in kendisi için istediğini zannetmişti. Onun Zeyneb'i, Zeyd için istediği anlaşılınca, bundan hoşlanmadı, kabul etmedi ve karşı koydu. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nazil oldu, bu sefer Zeyneb itaatle boyun eğdi ve onunla evlendi.

Bir başka rivayette belirtildiğine göre; Zeyneb'in kendisi de, kardeşi de Kureyş arasındaki nesebi dolayısıyla bunu kabul etmedi. Çünkü Zeyd, dün daha bir köle idi. Nihayet bu âyet-i kerîme nazil oldu. Bunun üzerine kardeşi Peygamber'e: Bana dilediğin emri ver, deyince, Peygamber (sav) Zeyneb'i, Zeyd ile evlendirdi.

Âyet-i kerîmenin, Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızı Um Külsum hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Um Külsum kendisini Peygamber (sav)'a bağışlamıştı, o da onu Zeyd b. Harise ile evlendirmişti. Kendisi de kardeşi de bu işten hoşlanmadılar ve: Biz Rasûlullah (sav)'ı istedik, o ise bizi başkasıyla evlendirdi, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nazil oldu, bu sefer her ikisi de Zeyd ile evliliği kabul etti. Bu açıklamayı da İbn Zeyd yapmıştır.

el-Hasen dedi ki: Allah ve Rasûlü bir hususa dair emir verdiği takdirde, erkek olsun, kadın olsun hiçbir mü'min ona karşı gelemez.

2- "Hakları Yoktur" vb. İfadeler:

"(ما كان، وما ينبغي): Hakkı yoktur, yakışmaz, olacak şey değildir..." vb. tabirlerin anlamı yasaklamak ve sakındırmaktır. Bu tabirler herhangi bir şeyi yasaklamak ve böyle bir işin olmayacağına dair hüküm vermek için kullanılır. Bu âyet-i kerîmede olduğu gibi. Kimi zaman böyle bir şeyin imkânsızlığı aklen kabul edilmediği için de olabilir. Allah'ın: "(مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا):*Onların ağaçlarını bitirmek sizin için mümkün olmaz.*" (en-Neml, 27/60) buyruğunda olduğu gibi.

Bazan bu şer'an böyle bir şeyin imkansız olduğunun bilinmesi halinde de

kullanılabilir. Yüce Allah'ın: *"Allah kendisine kitabı, hükmü ve peygamberliği verdikten sonra o kimsenin insanlara... demesi hiçbir beşere yakışmaz."* (Al-i İmran, 3/79) buyruğu ile: *"Allah bir insanla ancak vahiy yolu ile konuşur veya bir perde arkasından..."* (eş-Şura, 42/51) buyruğunda olduğu gibi.

Bazan bu mendub (teşvik edilen) hususlarda da olabilir. Bir kimseye: Ey filan, nafileleri terketmek sana yakışan bir iş değildir ve benzeri sözler söylemek gibi.

3- Evlilikte Kefâetin (Denkliğin) Muteber Olduğu Yerler:

Bu âyet-i kerîmede soy ve sopta kefaetin gözönünde bulundurulmayacağına, aksine dini durumun gözönünde bulundurulacağına açık bir delil, hatta nass vardır. Bu ise Malik, Şafiî, Muğire ve Suhnun'un kanaatlerine muhaliftir. Bunun böyle olmasının bir diğer sebebi de şudur: Mevâlî (sonradan İslâm'a giren Arab olmayan kavimler) Kureyşlilerden kadınlarla evlendikleri gibi, Zeyd de, Zeyneb bint Cahş ile evlenmiştir. el-Mikdad b. el-Esved, ez-Zübeyr'in kızı Dubaa ile evlendiği gibi, Ebu Huzeyfe, Salim'i el-Velid b. Utbe'nin kızı Fatıma ile evlendirmiş, Bilal Abdu'r-Rahman b. Avf'ın kızkardeşi ile evlenmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden bir kaç yerde de geçmiş bulunmaktadır.

4- Allah ve Rasûlünün Hükmüne Aykırı Tercihte Bulunmak Yasaktır:

Yüce Allah'ın: **"O işlerinde istediklerini yapmak hakları yoktur"** buyruğunda geçen: "(أَنْ يَكُونَ): Yapmak" lafzını Kûfeliler "ye" ile okumuşlardır, Ebu Ubeyd'in tercihi de budur. Çünkü burada fiil ile onun müennes olan (ismi) arasına başka lafızlar girmiştir. Diğerleri ise "te" ile okumuşlardır. Çünkü **"istediklerini yapmak"** anlamına gelen lafız müennestir, bundan dolayı ona ait olan fiilin müennes getirilmesi güzeldir. Müzekker gelişi ise; **"istediklerini yapmak"** anlamındaki; (الخِيـرة)'in, "(التخيير): Muhayyer bırakmak" oluşundan dolayıdır. Âyet-i kerîmedeki şekliyle bu lafız ihtiyar (istediğini seçmek, tercih etmek) anlamında bir mastardır. İbn es-Semeyka "ye" harfini sakin olarak; (الخِيْرة) diye okumuştur.

Bu âyet-i kerîme, yüce Allah'ın: *"Peygamber, mü'minler için kendi öz canlarından önce gelir"* (el-Ahzab 33/6) buyruğunun muhtevâsı içerisindedir.

Daha sonra yüce Allah, Allah'a ve Rasûlüne isyan eden kimseleri tehdit etmekte ve bunların sapıtmış olacaklarını haber vermektedir. İşte bu bizim mezhebimize mensub fukahâ ile İmam Şafiî mezhebine mensub fukahânın çoğunluğunun ve bazı usulcülerin kabul ettikleri şekilde, "yap" kipinin asıl

anlamı itibariyle vücub için kullanılmış olduğu kanaatlerine en açık bir delildir. Çünkü şanı yüce Allah, kendisinin ve Rasûlünün emrinin işitilmesi halinde mükellefin istediğini seçebilme hakkını ortadan kaldırmakta, daha sonra da böyle bir emrin sadır olmasına rağmen istediğini seçmeye kalkışan kimsenin de isyan etmiş olacağını belirtmekte, böyle bir masiyetin sonucu olarak da dalâletin yani sapıklığın sözkonusu olacağını bildirmektedir. O halde emir kipinin vücub ifade ettiğini kabul etmek gerekmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ
وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ ۖ وَاللَّهُ
أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ ۖ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ
لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا
مِنْهُنَّ وَطَرًا ۚ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾

37. Hani sen Allah'ın da kendisine nimet verdiği, senin de kendisine nimet ettiğin kimseye: "Zevceni nikâhında tut ve Allah'tan kork!" diyordun. Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi ise içinde gizliyor, insanlardan korkuyordun. Halbuki Allah'tan korkman daha uygundu. Nihayet Zeyd'in o kadın ile bir bağı kalmayınca, Biz onu seninle evlendirdik. Böylelikle evlatlıklarının eşleri ile herhangi bir bağı kalmayınca, onlarla evlenmek hususunda mü'minlere bir vebal olmadığı anlaşılsın. Allah'ın emri elbette yerini bulur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Anlaşılması:

Tirmizî şu rivayeti kaydetmektedir: Bize Ali b. Hucr anlattı, dedi ki: Bize Dâvûd b. ez-Zibrikan, Dâvûd b. Ebi Hind'den anlattı. Dâvûd b. Ebi Hind, eş-Şa'bî'den, o Âişe (r.anha)'dan dedi ki: Şâyet Rasûlullah (sav) vahiyden bir şeyler gizlemiş olsaydı, şu: **"Hani sen Allah'ın da kendisine"** İslâm ile **"nimet**

verdiği, senin de kendisine" kölelikten azad etmekle **"nimet ettiğin kimseye"** çünkü onu azad etmişti, **"zevceni nikâhında tut ve Allah'tan kork, diyordun. Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi ise içinde gizliyor, insanlardan korkuyordun. Halbuki Allah'tan korkman daha uygundu... Allah'ın emri elbette yerini bulur"** âyetini gizlerdi. Rasûlullah (sav) Zeyneb ile evlendiğinde, o oğlunun helali ile evlendi, demeleri üzerine yüce Allah da: *"Muhammed sizin adamlarınızdan kimsenin babası değildir. Fakat o Allah'ın Rasûlü ve peygamberlerin sonuncusudur"* (el-Ahzab, 33/40) âyetini indirdi. Rasûlullah (sav) Zeyd'i küçük yaşta iken evlad edinmişti. O bu haliyle büyük bir adam oluncaya kadar devam etti ve ona Muhammed b. Zeyd denilir oldu. Şanı yüce Allah da bunun üzerine: *"Onları babalarına nisbet edip çağırın. Bu Allah nezdinde daha âdildir. Eğer babalarını bilmiyor iseniz, dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdırlar"* (el-Ahzab, 33/5) buyruğunu indirdi. Yani filan kişi filanın mevlasıdır, filan filanın kardeşidir. İşte bu Allah nezdinde daha âdildir. Ebu İsa (Tirmizî) dedi ki: Bu garib bir hadistir. Çünkü Dâvûd b. Ebi Hind, eş-Şa'bî'den, o Mesruk'tan, o Âişe (r.anha)'dan diye rivayet etmiştir. Âişe dedi ki: Eğer Peygamber (sav) vahiyden bir şey gizlemiş olsaydı, hiç şüphesiz: **"Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de kendisine nimet ettiğin kimseye... diyordun"** âyetini gizlerdi. Bu hadis, bu şekliyle uzun uzadıya rivayet edilmiş değildir.(1)

Derim ki: İşte Müslim, *Sahih*'inde bu kadarını rivayet etmiştir. Tirmizî'nin, *Camî*'inde sahih dediği de budur.(2)

Buhârî'de de Enes b. Malik'ten gelen rivayete göre bu: **"Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi ise içinde gizliyor..."** âyeti Zeyneb bint Cahş ile Zeyd b. Hârise hakkında nazil olmuştur.(3) Ömer, İbn Mes'ud, Âişe ve el-Hasen de şöyle demişlerdir: Allah, Rasûlüne bu âyetten daha ağır hiçbir âyet indirmiş değildir. el-Hasen ve Âişe de şöyle demişlerdir: Rasûlullah (sav) şâyet vahiyden bir şeyler gizlemiş olsaydı, kendisine çok ağır geldiğinden ötürü bu âyet-i kerîmeyi gizlerdi.(4)

Rivayet edilen habere göre akşam olunca Zeyd yatağına gitti. Zeyneb dedi ki: Zeyd bana yaklaşamadı. Allah'ın beni ondan koruması müstesnâ, ben ondan geri durmadım, ancak onun bana yaklaşmaya gücü yetmiyordu.

Bu Ebu İsmet Nuh b. Ebi Meryem'in rivayetidir. O, bu sözleri Zeyneb'in sözleri olarak nakletmektedir. Bir rivayette de şöyle denilmektedir: Zeyd'in, Zeyneb'e yaklaşmak istediği sırada organı şişkinleşti. Bu da önceki rivaye-

(1) *Tirmizî*, V, 352.
(2) *Müslim*, I, 160.
(3) *Buharî*, VI, 2699.
(4) *Müslim*, I, 160; *Tirmizî*, V, 352, 353; *Müsned*, VI, 241, 266.

te yakındır. Zeyd, Rasûlullah (sav)'a gelip şöyle dedi: Zeyneb diliyle bana eziyet ediyor, şunu şunu yapıyor ve ben onu boşamak istiyorum. Peygamber ona: "Zevceni nikâhında tut ve Allah'tan kork." dedi. Zeyd onu boşayınca, bu sefer: **"Hani sen Allah'ın da kendisine nimet verdiği, senin de kendisine nimet ettiğin kimseye... diyordun"** âyeti nazil oldu.

İnsanlar bu âyet-i kerîmenin te'vili hususunda farklı görüşlere sahiptir. Katade, İbn Zeyd ile aralarında Taberî'nin ve başkalarının da bulunduğu bir grup müfessirin kanaatine göre; Peygamber (sav) Zeyneb bint Cahş'in güzelliğini -Zeyd'in nikâhı altında bulunduğu sırada- beğenmişti. O, Zeyd'in onu boşayıp kendisi onunla evlenmeyi çok isterdi. Diğer taraftan Zeyd, Peygamber'e Zeyneb'den ayrılmayı haber verip de kaba sözlerinden, verdiği emirlerine karşı gelmesinden, diliyle kendisine eziyet verip ona karşı büyüklenmesinden şikâyette bulununca, Peygamber: "-Onun hakkında söylediği hususları kastederek- Allah'tan kork ve hanımını nikâhında tut" demişti. Halbuki içten içe de Zeyd'in onu boşamasını istiyordu. İşte nefsinde gizlediği bu idi. Şu kadar var ki o gerektiği şekilde iyiliği emretme yolunu tutmuştu.

Mukatil dedi ki: Peygamber (sav) Zeyneb bint Cahş'ı, Zeyd ile evlendirdi. Bir süre onun yanında kaldı. Daha sonra Peygamber (sav) Zeyd'i bulmak isteyerek evine gitti. Zeyneb'i ayakta dikilir gördü, Zeyneb beyaz tenli, güzel, iri-yarı, Kureyş'in en göze gelen kadınlarından idi. Ondan hoşlandı ve: "Kalbleri evirip çeviren Allah'ı tenzih ederim." dedi. Zeyneb, Peygamber'in bu tesbihini işitince, bunu Zeyd'e aktardı. Zeyd bunu anlayınca, ey Allah'ın Rasûlü onu boşamama izin ver, çünkü o bir parça kibirlidir, bana karşı büyüklük taslıyor ve diliyle bana eziyet ediyor, demişti. Peygamber (sav) da: "Hanımını nikâhında tut ve Allah'tan kork" demişti.

Bir açıklamaya göre de yüce Allah bir rüzgar estirdi. Esen bu rüzgar (kapı üzerindeki) perdeyi kaldırdı. O sırada Zeyneb evinin içinde ve üzerinde iç elbiseleriyle bulunuyordu. Peygamber, Zeyneb'i görünce ona meyletti. Zeyneb de Peygamber (sav)'ın kendisine meylettiğini anladı. Bütün bunlar Peygamber'in Zeyd'i gidip sorduğu zaman olmuştu. Zeyd geldiğinde ona durumu bildirince, Zeyd'in de içinden onu boşamak geçti.

İbn Abbas dedi ki: **"Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi"** ona duyduğun sevgiyi **"ise içinde gizliyor, insanlardan korkuyordun."** Onlardan utanıyordun.

Bir diğer açıklamaya göre sen: Onu boşa diyecek olsaydın, müslümanların kınamasından korkuyor ve bundan hoşlanmıyordun. Bir adama hanımını boşamasını emretti de o boşayınca da onunla nikâhlandı, demelerini **"Halbuki"** bütün hallerinde **"Allah'tan korkman daha uygundu."**

Bir başka açıklamaya göre: Allah'tan utanman ise daha uygundu. Yüce Al-

lah sana Zeyneb'in senin hanımın olacağını sana bildirdikten sonra, Zeyd'e hanımını nikâhı altında tutmasını emretmemen gerekirdi. Yüce Allah bütün bunlardan dolayı Peygamber'e sitem etmiş oluyordu.

Ali b. el-Hüseyn'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Yüce Allah Peygamber (sav)'a Zeyd, Zeyneb'i boşayacak ve yüce Allah'ın Zeyneb'i kendisine nikâhlaması ile onunla evleneceğini vahyetmişti. Zeyd, Peygamber (sav)'a Zeyneb'in huyundan şikâyette bulunup da Zeyneb'in kendisine katlanamadığını belirtip onu boşamak istediğini söyleyince, Rasûlullah (sav) edeb esaslarına uygun olarak ve ona tavsiyede bulunmak üzere: "Bu sözlerinde Allah'tan kork ve hanımını nikâhında tut" demişti. Halbuki pek yakında Zeyd'in ondan ayrılacağını ve kendisinin onunla evleneceğini de biliyordu. İşte Peygamber'in içinde gizlediği budur. Peygamber (sav) pek yakında onunla evleneceğini bildiğinden dolayı ona hanımını boşamasını söylediği varid değildir. Rasûlullah (sav) azadlısı olan Zeyd'e hanımını boşamasını emrettikten sonra Zeyneb ile evlenmesi dolayısı ile insanların kendisi hakkında ileri geri konuşmalarından korkmuştu. İşte yüce Allah, Allah'ın kendisine mübah kıldığı bir şey hususunda insanlardan korktuğu için bu kadarı sebebi ile sitemde bulunmuş ve hanımını boşayacağını bildiği halde "nikâhın altında tut" demesi dolayısıyla ona serzenişte bulunmuştu. Yüce Allah da ona her durumda kendisinden korkulması gerektiğini ona bildirdi.

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerinde olsun- şöyle demişlerdir: Bu görüş, bu âyet-i kerîmenin te'vili hususunda yapılmış açıklamaların en güzelidir. Tahkik ehli müfessirlerinin ve derin ilim adamlarının benimsediği görüş budur. ez-Zührî, Kadı Ebubekir b. el-A'lâ el-Kuşeyrî, Kadı Ebubekr b. el-Arabî ve başkaları gibi.

Yüce Allah'ın: **"İnsanlardan korkuyordun"** buyruğundan kasıt ise münafıkların: O, çocukların hanımları ile evlenmeyi yasakladığı halde, oğlunun hanımı ile evlendi, diye asılsız bir haber yaymalarından korkması idi. Peygamber (sav)'ın, Zeyd'in hanımı, Zeyneb'i sevdiği, kalbinin ona meylettiği, hatta bazı hayasızca söz söyleyenlerin aşık olduğu lafızlarını da kullandığı iddialarına gelince, bu ancak böyle bir durumda Peygamber (sav)'ın masum olduğunu bilmeyen yahut da onun hürmet ve saygınlığını hafife alan kimselerin söyleyebilecekleri sözlerdir.

Tirmizî el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul* adlı eserinde Ali b. el-Huseyn'e ait şu sözü senediyle birlikte kaydetmektedir: Ali b. el-Huseyn bu hususta ilim hazinelerinden bir hazine, mücevherlerinden bir mücevher, incilerinden bir inci getirmiştir. O da şudur: Yüce Allah, Zeyneb senin hanımlarından birisi olacaktır, diye ona haber vermişken, artık bundan sonra sen Zeyd'e niçin: "Zevceni nikâhında tut" diyorsun ve niçin insanların: O, oğlunun hanımı ile evlendi

diyeceklerinden korkuyorsun? Halbuki en uygunu Allah'tan korkmandır.

en-Nehhas dedi ki: İlim adamlarından kimisi şöyle demiştir: Bu Peygamber (sav)'ın bir hata ya da günahı değildir. Nitekim bundan dolayı Peygamber'e tevbe etmesi yahut Allah'tan mağfiret dilemesi emredilmemiştir. Başkası ondan daha güzel olmakla birlikte, bir iş hata olmayabilir. O insanlar fitneye düşer korkusuyla, bunu içinde gizlemişti.

2- Hz. Peygamber'in Zeyd'e: "Zevceni Nikâhında Tut!" Demesinin Sebebi:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Şâyet Peygamber, Zeyd'e: "Zevceni nikâhında tut!" demesinin sebebi -yüce Allah sonunda onun zevcesi olacağını haber vermiş olduğu halde- nedir? diye sorulursa, şöyle cevab veririz: Zeyd'in ona rağbet veya nefreti itibariyle, Allah'ın kendisine bildirmediği husus ile, onu sınamayı diledi. Zeyd, Hz. Peygamber'e ondan uzaklaşmak istediğini ve ondan hoşlanmadığını Peygamber'in bilmediği şekilde açıklayıp haber verdi.

Şâyet: Ayrılmalarının kaçınılmaz olduğunu bildiği halde nasıl olur da ona Zeyneb'i nikâhı altında tutmasını emretti? Bu ise bir çelişkidir, denilecek olursa, biz de deriz ki: Hayır, bu iyi ve sağlıklı maksatlar için doğru bir şeydir. Delilin ortaya konulması ve sonucun bilinmesi açısından uygundur. Nitekim yüce Allah, kulun iman etmeyeceğini bildiği halde iman etmesini emreder. Emrin taalluk ettiği şeyin, ilmin taalluk ettiği şeye muhalif olmasında o emri vermeyi engelleyecek ne aklî, ne de hikmet açısından herhangi bir hususun varlığından sözedilemez. İşte bu çok nefis bir bilgidir, o bakımdan bunu iyice biliniz, bunu güzel bir şekilde kabulleniniz.

Yüce Allah'ın: **"Allah'tan kork"** buyruğu ise, onu boşamakta Allah'tan kork, onu boşama, demektir. Peygamber bununla tenzihi bir nehiyde bulunmuştur, haram kılma anlamında bir nehiy kastetmiş değildir. Çünkü evla olan onun boşamamasıdır.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Allah'tan kork"** onun büyüklendiğini, kocasına eziyet verdiğini söylemekle onu yerme! **"İçinde gizlediği"** şeyin de kalbinin ona ilgi duyması olduğu söylendiği gibi, Zeyd'in ondan ayrılmasıdır, diye de açıklanmıştır. Bir görüşe göre de Zeyd'in onu boşayacağını bilmişti. Çünkü yüce Allah bu hususu ona bildirmişti.

3- Hz. Zeyneb'in Peygamber (sav) ile Evlenmesi:

Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre o Zeyd'e şöyle demiştir: "Bana göre senden daha güvenilir bir kimse yoktur, haydi git bana Zeyneb'i iste!" Zeyd dedi ki: Ben de gittim. Peygamber (sav)'a duyduğum saygı dolayısıyla sırtımı ona geri döndüm ve Peygamber'e onu istedim. Bundan do-

layı çokça sevindi ve: Ben Rabbimin işaretini almadan bir şey yapacak değilim, dedi. Bunun üzerine namaz kıldığı yere kalktı ve namaza durdu. Kur'ân-ı kerîmin buyrukları da nazil oldu. Peygamber (sav) onunla evlendi ve onunla gerdeğe girdi.

Derim ki: Bu hadisin manası Sahih(-i Müslim)de sabit olmuştur. Nesaî de bu hadisi şu başlık altında kaydetmektedir: "Kendisine talib olunduğu takdirde kadının namaz kılması ve Rabbinden istiharede bulunması (hayırlısını dilemesi)."(1)

Lafız Müslim'in olmak üzere hadis imamlarının rivayetine göre Enes şöyle demiştir: Zeyneb'in iddeti bittikten sonra Rasûlullah (sav), Zeyd'e: "Git, onu bana iste!" dedi. Bunun üzerine Zeyd gitti, yanına vardığında hamur mayalamakta idi. (Zeyd) dedi ki: Onu görünce, kalbimde ona büyük bir saygı duydum, o kadar ki ona bakamaz oldum. Rasûlullah (sav) ondan sözettiğinden ötürü ona sırtımı geri döndüm ve arkama doğru ilerledim, ey Zeyneb, dedim. Rasûlullah (sav) senden sözediyor. O da şöyle dedi: Rabbimden işaretini istemeden hiçbir şey yapacak değilim. Bunun üzerine namazgahına kalktı (namaz kıldı) ve Kur'ân nazil oldu. Rasûlullah (sav) da geldi, izin istemeksizin yanına girdi. (Enes) dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın günün ilerlediği saatlerde bize et ve ekmek yedirdiğini gördüm...(2) Bir rivayette "(misafirler) onu bırakıp gidinceye kadar" demektedir.

Yine Enes'ten gelmiş bir başka rivayette şöyle demektedir: Rasûlullah (sav)'ın hanımları arasından Zeyneb dolayısıyla verdiği ziyafeti, hiçbir hanımı dolayısıyla verdiğini görmedim. Onun için bir koyun kesmişti.(3)

İlim adamlarımız dediler ki: Peygamber (sav)'ın Zeyd'e: "Onu benim için iste" ifadesi benim adıma ona talib ol, demektir. Nitekim birinci hadiste bunu böylece açıklamaktadır. Bu Zeyd için bir imtihan ve onun için bir sınav idi. Böylelikle sabrı, itaati ve boyun eğmesi ortaya çıkmış oldu.

Derim ki: Bundan bir kimsenin arkadaşına: -Kendisinin boşamış olduğu hanım için- filanı git benim için iste, diyebileceği ve bunda bir sakınca olmadığı hükmü çıkartılabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Hz. Zeyneb'in İşini Allah'a Havale Etmesi ve Mükâfatı:

Hz. Zeyneb işini Allah'a havale edip bu hususdaki samimiyeti de ortaya çıktığından onu nikâhlamayı bizzat yüce Allah gerçekleştirdi. Bundan dolayı da: **"Nihayet Zeyd'in o kadın ile bir bağı kalmayınca, Biz onu seninle**

(1) *Nesâî,* VI, 79.
(2) *Müslim,* II, 1048; *Müsned,* III, 195.
(3) *Müslim,* II, 1049.

evlendirdik" diye buyurmaktadır.

İmam Cafer b. Muhammed'in babalarından, onun da Peygamber (sav)'dan rivayet ettiğine göre; "(وَطَراً زَوَّجْنَاكَهَا): **O kadın ile bir bağı kalmayınca, Biz onu seninle evlendirdik"** buyruğunu "(وَطَراً زَوَّجْتُكَهَا): O kadın ile bir bağı kalmayınca, ben onu seninle evlendirdim" diye okumuştur.

Yüce Allah, bunu Peygamber (sav)'a bildirince, ondan izin almaksızın yeni bir akit yapmaksızın, mehir belirlemeksizin ve bizim hakkımızda şart ve meşru olan hiçbir şeyi yapmaksızın onun yanına girdi. İşte bu da Peygamber (sav)'ın müslümanların icmaı ile kabul ettikleri ve kimsenin bu hususta kendisine ortak (benzer durumda) olmadığı özelliklerindendir. Bundan dolayı Zeyneb (r.anha), Peygamber (sav)'ın diğer hanımlarına karşı övünür ve şöyle derdi: Sizleri babalarınız evlendirdiği halde, beni yüce Allah evlendirdi. Bunu Nesaî, Enes b. Malik'ten rivayet etmektedir. Buna göre Enes şöyle demiştir: Zeyneb Peygamber (sav)'ın hanımlarına karşı övünerek şöyle derdi: Aziz ve celil olan Allah benim nikahımı semada kıymıştır.(1) Hicab âyeti de onun hakkında nazil olmuştur ki, ileride gelecektir.

5- Peygamber'in Kendisine Nimet Ettiği Kişi Zeyd b. Harise'dir:

Bu âyet-i kerîmede sözkonusu edilen ve Peygamber'in kendisine nimet ettiği söylenen kişi, önceden de açıkladığımız gibi Zeyd b. Hârise'dir. Onun ile ilgili birtakım rivayetler sûrenin baş tarafında (33/4. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bir başka rivayette belirtildiğine göre; bir gün amcası bir işi dolayısıyla Mekke'ye geldiği sırada onunla karşılaşmış. Ona; Ey delikanlı adın ne? demiş. O: Adım Zeyd deyince, kimin oğlusun? diye sormuş. Zeyd, Harise'nin oğluyum, demiş. O kimin oğludur deyince, o da: Şerahil el-Kelbî'nin oğludur, demişti. Peki annenin adı ne? diye sormuş, annemin adı Su'dâ demişti. Ben dayımlar olan Tayy kabilesinde idim. Bunun üzerine amcası onu almış, bağrına basmış. Kardeşine, akrabalarına haber göndermiş, onlar da Mekke'ye gelmişlerdi. Ondan kendileriyle birlikte kalmasını istediler ve: Kimin kölesisin, diye sordular. O da: Abdullah'ın oğlu Muhammed'in deyince, onun yanına gidip bu bizim oğlumuzdur, onu bize geri ver, dediler. Peygamber şöyle buyurdu: "Ben durumu ona bildireyim, sizi tercih ederse, onu tutun götürünüz." Zeyd'i çağırdı ve ona: "Bunları tanıyor musun?" diye sormuş, Zeyd: Evet, bu babam, bu kardeşim, bu da amcamdır demiş. Peygamber (sav) ona: "Ben sana karşı nasıl birisi idim" diye sorunca, Zeyd ağlayarak: Bana bunu niye soruyorsun? deyince, Peygamber şöyle demiş: Seni serbest bırakıyorum, eğer bunlarla gitmeyi istiyorsan, gidebilirsin. Benim-

(1) *Buharî,* VI, 2699, 2700; *Tirmizî,* V, 354; *Nesâî,* VI, 79; *Müsned,* III, 226.

le birlikte kalmayı istersen, zaten benim sana karşı nasıl davrandığımı biliyorsun. Zeyd: Sana kimseyi tercih edemem, deyince, amcası Zeyd'i çekip: Ey Zeyd, sen köleliği babana ve amcana mı tercih ediyorsun? diye sorunca, şu cevabı vermiş: Evet, Allah'a yemin ederim, Muhammed'in yanında kölelik, yanınızda kalmaktan benim için daha güzeldir. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle demişti: "Şahitlik ediniz ki ben (ona) mirasçıyım, (o da bana) mirasçı olacaktır." Bundan dolayı: *"Onları babalarına nisbet edip çağırın."* (el-Ahzab, 33/5) âyeti nâzil oluncaya kadar ona: "Muhammed'in oğlu Zeyd" deniliyordu. Ayrıca: *"Muhammed sizin adamlarınızdan kimsenin babası değildir..."* (el-Ahzab, 33/40) âyeti de nazil oldu.

6- Zeyd (r.a)'ın Kur'ân-ı Kerîm'de Anılmış Olmasının Fazileti:

İmam Ebu'l-Kasım Abdu'r-Rahman es-Süheylî (r.a) dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Onları babalarına nisbet edip çağırın"* (el-Ahzab, 33/5) âyeti nazil oluncaya kadar Zeyd b. Muhammed diye çağırılıyordu. Bu âyet nazil olduktan sonra artık: Ben Harise'nin oğlu Zeyd'im, demeye başladı. Muhammed'in oğlu Zeyd'im demesi de haram kılındı. Bu şeref ve bu öğünülecek durum, ondan alındığından yüce Allah da bundan ötürü onun kalbinde meydana gelen boşluğu bildiğinden Peygamber (sav)'ın ashabından hiçbir kimsenin sahib olmadığı bir özellikle onu şereflendirdi, o da Kur'ân-ı Kerîm'de adının anılmasıdır. Yüce Allah: **"Nihayet Zeyd'in o kadın ile bir bağı kalmayınca..."** diye buyurdu. Burada sözü edilen kadın Zeyneb (r.anha)'dır. Şanı yüce Allah'ın adını belirterek Zikr-i Hakim'de andığı kişi, böylelikle adı mihrablarda okunan bir Kur'ân haline gelen kişi, yüce Allah tarafından elbetteki son derece yüceltilmiş bir kişi demektir. Bu suret ile Muhammed (sav)'ın kendisinin babası olduğunu söylemekle elde ettikten sonra kaybettiği öğünç kaynağına bir karşılık ve onun kaybedilmesi dolayısıyla bir teselli idi. Nitekim Ubeyy b. Ka'b'a, Peygamber (sav): "Allah bana, sana şu sûreyi okumamı emretti." deyince, Ubeyy ağlamış ve: Orada benim adım sözkonusu edildi öyle mi? demiş idi. Onun bu ağlayışı ise yüce Allah'ın adını anmasının kendisine haber verilmesi üzerine duyduğu sevinçten dolayı idi. Peki adı asla sonu gelmeyen ve ebedi olarak okunan Kur'ân-ı Kerîm'in bir parçası haline gelmiş, dünya ehli Kur'ân okudukları vakit tilâvet ettikleri cennet ehli de ebediyyen bu şekilde okuyarak devamlı mü'minlerin dillerinde anılacak hale gelmiş bir kimse; tıpkı özel olarak âlemlerin Rabbinin nezdinde de ezelden beri anılıyor demektir. Zira Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kadim kelamıdır ve o bakidir, asla sonu gelmeyecektir. İşte bu Zeyd'in adı, mükerrem kılınmış, yüceltilmiş, tertemiz sahifelerde yazılıdır. Şerefli yazıcılar tilavette onun adını zikredip dururlar. Böylesi ise mü'minler arasından ancak bir peygambere ve yüce Allah

tarafından kendisinden alınan şerefe bir bedel olmak üzere verilen Zeyd b. Harise'ye nasib olmuştur. Ayrıca âyet-i kerîmede: **"Hani Allah'ın da kendisine nimet verdiği"** diye buyurulmaktadır. Burdaki nimet ise imandır, bu da onun cennetliklerden olduğunun delilidir. O vefatından önce bunu öğrenmiş oldu, bu da onun bir başka faziletidir.

7- Hz. Zeyd'in, Zeyneb (r.anha) ile İlişkisinin Kalmaması:

"Bir bağı kalmayınca" buyruğunda geçen; "(الوَطَر): Kişinin gayret ortaya koyduğu herbir ihtiyacı" demektir, çoğulu; (الأوطـار) diye gelir.

İbn Abbas dedi ki: Bu, ihtiyacını elde edince, demektir ki bununla kastettiği cimadır. İfadede hazfedilmiş lafızlar vardır. Yani o, o kadından ihtiyacını karşılayıp da onu boşadıktan sonra **"Biz onu seninle evlendirdik"** demektir. Ehl-i beytin kıraati de (az önce geçtiği gibi) "ben onu seninle evlendirdim" anlamındadır. Buradaki "el-vatar"ın boşamaktan ibaret olduğu da söylenmiştir. (Meâlde: O kadın ile bir bağı kalmayınca diye karşılanmıştır.) Bu açıklamayı da Katade yapmıştır.

8- Nikâhta Mehir Belirlenirken Önce Erkeğin Adının Zikredilmesi Gerektiğini Kabul Edenlerin Delilleri:

Bazı insanlar bu âyet-i kerîmeden ve Şuayb (a.s)'ın: *"Ben... sana nikâh edeyim istiyorum"* (el-Kasas, 28/27) buyruğundan hareketle, bu hususun mehir sözkonusu olduğu takdirde "ben o erkeğe, bu kadını nikâhlıyorum" tertibinde olması gerekir, demişlerdir. Çünkü her iki âyet-i kerîmede de görüldüğü gibi, kocanın zamiri öne getirilmiştir. Aynı şekilde Peygamber (sav)'ın ridasından başka hiçbir şeyi bulunmayan adama söylediği: "Git, seni o kadına ezberine bildiğin Kur'ân-ı Kerîm ile nikâhlıyorum"[1] hadisinde de böyle zikredilmiştir.

İbn Atiyye ise şöyle demektedir: Ancak böyle bir şeye gerek yoktur, çünkü âyet-i kerîmede sözü edilen koca muhatabdır. Dolayısıyla önce anılması güzeldir. Mehir konusunda her iki eş arasında bir fark yoktur, istediğinin ismini önceden anabilirsin. Geriye sadece erkek olmak ve onların kavvâm oluşları sebebiyle tercihten başka bir şey kalmamaktadır.

9- Nikâhta Velilik:

Yüce Allah'ın: **"Biz onu seninle evlendirdik"** buyruğu nikâhta velinin sa-

(1) *Buharî*, V, 1972; *Müslim*, II, 1041; *Tirmizî*, III, 421; *Ebû Dâvud*, II, 236; *Nesaî*, VI, 123; *İbn Mâce*, I, 608; *Muvatta*, I, 172; *Müsned*, V, 336.

bit olduğuna delildir. Bu hususlaki görüş ayrılıkları daha önceden (el-Bakara, 2/221. âyetin, 2. kısmı, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Rivayete göre Âişe ile Zeyneb (r.anhuma) birbirine karşı övünmeye başladılar. Âişe: Ben meleğin Peygamber (sav)'a beyaz ipek üzerinde (resmini) getirdiği hanımıyım. Bunu Sahih(-i Buhârî) rivayet etmiştir.(1) Zeyneb de ona şöyle demişti: Ben de Allah'ın yedi semavatın üstünden evlendirdiği kadınım.

eş-Şa'bî dedi ki: Zeyneb, Rasûlullah (sav)'a şöyle derdi: Ben sana üç yolla ulaşıyorum ki senin hanımlarından bunların hiçbirisi ile sana yakınlığı yoktur: Benim dedem ile senin deden birdir. Allah seni bana semada nikâhladı ve bu hususta da elçi Cebrail idi.(2)

Yine rivayet edildiğine göre Zeyneb şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (sav)'ın kalbine düşünce, Zeyd bana yaklaşamaz oldu. Ben ondan uzak durmadığım halde, Allah onun bana yaklaşmasını önlüyor, bana yaklaşacak gücü bulamıyordu.

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ ۖ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ
خَلَوْا مِنْ قَبْلُ ۖ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾ الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ
رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ ۗ وَكَفَىٰ
بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾

38. Allah'ın kendisine farz kıldığı şeylerde Peygamber için hiçbir vebal yoktur. Bu, önce geçenlerde Allah'ın geçerli kıldığı sünnetidir. Allah'ın emri mutlaka yerini bulan bir kaderdir.

39. Onlar Allah'ın gönderdiklerini tebliğ ederler, O'ndan korkarlar. Allah'tan başka bir kimseden de korkmazlar. Hesab gören olarak Allah yeter.

"Bu, önce geçenlerde Allah'ın geçerli kıldığı sünnetidir" buyruğu yüce Allah'ın bütün ümmete bir hitabıdır. O, bunun ve benzerlerinin, önceki

(1) *Müslim,* IV, 1889; *Buharî,* III, 1415, V, 1953, 1969, VI, 2572, 2573; *Müsned,* VI, 41, 128, 161. Ancak bütün bu rivayetlerde, Peygamber Efendimizin, Aişe validemize anlattığı bir hadise olarak.

(2) Dördüncü başlığın sonlarında zikredilen bu hadisin kaynakları için oraya bakınız.

peygamberler hakkında Allah'ın kendilerine helal kılmış olduğu şeylere nail olmaları şeklinde eskiden beri devam edegelen bir sünneti olduğunu onlara bildirmektedir. Yüce Allah, nikâh hususunda Dâvûd ve Süleyman gibi peygamberler hakkında uygulanagelmiş nikâhta genişlik sünnetini, Muhammed (sav) için de açık tutmuştur, anlamındadır. Dâvûd'un yüz hanımı, üçyüz cariyesi, Süleyman'ın üçyüz hanımı ve yediyüz cariyesi vardı. es-Sa'lebî'nin, Mukatil ve İbnu'l-Kelbî'den naklettiğine göre burada işaret Dâvûd (a.s)'adır. Çünkü yüce Allah onu ve meyil gösterdiği hanımı, evlilik suretiyle biraraya getirmişti.

"(سُنَّةَ): **Sünneti"** buyruğu mastar olarak nasbedilmiştir. Yüce Allah onun için geniş bir sünnet tesbit etmiştir, demektir. **"Önce geçenler"**den kasıt ise peygamberlerdir. Buna delil ise, bu peygamberleri daha sonradan: **"Onlar Allah'ın gönderdiklerini tebliğ ederler"** buyruğu ile nitelendirmiş olmasıdır.

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَٰكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ۗ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾

40. Muhammed, sizin adamlarınızdan kimsenin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Rasûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah herşeyi çok iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Münafıkların Dedikodularına Cevap:

Peygamber (sav), Zeyneb (r.anha) ile evlenince, insanlar (münafıklar), oğlunun hanımı ile evlendi, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Yani o (Zeyd), onun öz oğlu değildir ki, vaktiyle onun hanımı olan (hanım) daha sonra peygambere haram olsun. O tebcil ve ta'zim itibariyle ümmetinin babasıdır. Onun hanımları ümmetinin erkeklerine haramdır. Yüce Allah bu âyet-i kerîme ile münafıkların olsun, başkalarının olsun kalblerinden geçen bu kanaati gidermiş olmakta ve Muhammed'in çağdaşı olan erkeklerden hiçbirisinin hakikat manasıyla babası olmadığını bildirmektedir.

Bu âyet-i kerîme ile Peygamber (sav)'ın oğlu olmadığı kastedilmemiştir. Çünkü Peygamber Efendimiz'in, İbrahim, Kasım, Tayyib ve Mutahhar adında oğulları olmuştur. Ancak adam olmak yaşına varıncaya kadar yaşamamış-

lardır. (O sırada) Hasan ve Hüseyin ise küçük çocuk idiler ve onun çağdaşı olacak şekilde adam olmak yaşına ulaşmamışlardı.

2- Allah'ın Rasûlü:

"Fakat o Allah'ın Rasûlü..." buyruğu hakkında el-Ahfeş ve el-Ferrâ şöyle demişlerdir: Fakat o Allah'ın Rasûlüdür, demektir. Burada "rasûl" ve "hatem: son" kelimelerinin ötre olarak okunmalarını da caiz kabul etmişlerdir. Aynı şekilde İbn Ebi Able ile bazı kimseler de "rasûl" lafzını ref' ile okumuşlardır ki, bu da; o Allah'ın Rasûlü ve peygamberlerin sonuncusudur, anlamına gelir. Bir kesim **"fakat"** anlamındaki (ولكنّ)'ın "nun" harfini şeddeli okumuşlar ve "rasûlallah" şeklinde nasb ile onun ismi diye okumuşlardır, haber ise hazfedilmiştir. "(وَخَاتَمَ): **Sonuncusu"** lafzını "te" harfini üstün olarak sadece Âsım okumuştur. Yani peygamberler onunla mühürlenmişlerdir. O, onlar için bir mühür mesabesindedir. Cumhur ise o, onların sonuncusu olarak gelmiştir, anlamında "te" harfini esreli okumuşlardır.

"Te" harfini üstün ve esreli söyleyişin iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenmiştir. "(طابَع وطابِع، ودانَق ودانِق، وطابَق من اللحم وطابِق): Mühür, danik, bir tabak et" kelimelerinde olduğu gibi.

3- Son Peygamber Muhammed (sav):

İbn Atiyye dedi ki: Bu ifadeler geçmiş ve sonraki ümmetin ilim adamları nezdinde tam anlamıyla umumi kapsamıyla kabul edilmiş ve nass olarak Peygamber (sav)'dan sonra bir peygamberin gelmemesini gerektirmektedir. Kadı Ebu't-Tayyib'in *"el-Hidâye"* adı verilen kitabında sözkonusu ettiği: Âyet-i kerîmedeki lafızlarda ihtimalin bulunabileceğini söylemesi zayıf bir iddiadır. Gazalî'nin bu âyet-i kerîme ile ilgili olarak zikredip *"el-İktisad* (fi'l-İ'tikad)" adını verdiği kitabında sözkonusu ettiği bu husus, bana göre bir saptırmadır. Müslümanların Muhammed (sav)'ın peygamberlerin sonuncusu olduğu şeklindeki inançlarını kötü bir saptırmadır. O bakımdan bundan mümkün olduğunca sakınmalıdır. Rahmetiyle hidayete ulaştıran Allah'tır.

Derim ki: Peygamber (sav)'tan şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Benden sonra peygamberlik yoktur. Allah'ın dilediği şeyler müstesnâ."(1) Ebu Ömer dedi ki: Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya Peygamber bununla nübuvvetin bir parçası olarak değerlendirilen rüyayı kastetmektedir.(2) Nitekim

(1) "Benden sonra peygamberlik yoktur. Mübeşşirat (yani doğru çıkan salih rüya) müstesnâ" anlamında: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VII, 173. Ayrıca biraz sonra gelecek ve "salih rüya"dan söz edecek hadisin de kaynaklarına bakınız.

(2) Bu şekliyle bu rivayet ve yorumu: İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid,* I, 314.

o şöyle buyurmuştur: "Benden sonra nübuvvetten sadece salih rüya kalacaktır."(1)

İbn Mes'ud: **"Fakat o Allah'ın Rasûlü ve peygamberlerin sonuncusudur."** anlamındaki bölümü: "(من رجالكم ولكن نبيّاً ختم النبيين): Adamlarınızdan... değildir. Fakat o peygamberlerin sonuncusu olan bir peygamberdir" diye okumuştur. er-Rummanî dedi ki: Peygamber (sav) ile insanların ıslah edilmesi sona erdirilmiştir. Onun ile ıslah olmayan kimsenin ıslah bulmasından yana ümit yoktur.

Derim ki: Peygamber (sav)'ın: "Ben ahlâkın üstün değerlerini tamamlamak üzere gönderildim."(2) buyruğu da bu anlamı dile getirmektedir.

Müslim'in *Sahih*'inde Cabir'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Benim misalim ile (sair) peygamberlerin misali bir ev yapıp onu tamamlayan ve onu mükemmel bina eden, ancak bir tek tuğlanın yerini boş bırakan, insanlar bu eve girip buna şaşmış olmakla birlikte, keşke bu tuğlanın yeri (boş) olmasaydı, demelerine benzer. -Rasûlullah (sav)- dedi ki: İşte o tuğlanın yeri benim. Ben geldim ve peygamberleri sona erdirdim."(3) Buna benzer bir rivayette Ebu Hureyre'den gelmiştir, şu kadar var ki o ayrıca şöyle demiştir: "İşte o tuğla benim ve ben peygamberlerin sonuncusuyum."(4)

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾

41. Ey iman edenler! Allah'ı pekçok anın

Yüce Allah, kullarına kendisini anıp kendisine şükretmelerini ve onlara ihsan etmiş olduğu nimetler dolayısıyla bu zikir ve şükrü çokça yapmalarını emretmektedir. Bu iş kul için kolay olduğundan dolayı yüce Allah bunun için herhangi bir sınır tesbit etmemiştir. Bunun ecrinin büyüklüğünden ötürü de İbn Abbas şöyle demektedir: Aklı başından giden kişi müstesnâ, Allah'ı zikretmeyi terketmekte hiç kimse mazur görülemez.

(1) *Müslim,* I, 348; Ebu Avâne, *Müsned,* II, 170; Dârimî, *Sünen,* I, 349; *Ebû Dâvûd,* I, 232; IV, 304; *Nesâî,* II, 189, 217; *Muvatta,* II, 956; *Müsned,* I, 219, II, 325.

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* IX, 15.

(3) *Buharî,* III, 130; *Tirmizî,* V, 147; *Müsned,* III, 361; Cabir (r.a)'ın bu rivayetini Müslim'de tespit edemedik. Orada bir sonraki nottan da anlaşılacağı gibi Ebu Hureyre'nin rivayeti yer almaktadır.

(4) *Müslim,* IV, 1790, 1791; *Müsned,* II, 256, 312, 398, 411.

Ebu Said de Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "(İnsanlar) bu bir delidir, deyinceye kadar Allah'ı çokça zikrediniz."(1)

Bir açıklamaya göre çokça zikir, kalbten ihlas ile yapılan zikirdir, az zikir ise sadece dille yapılan zikirde olduğu gibi, nifak hükmünü taşıyan zikirdir.

﴿٤٢﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً

42. Sabah-akşam O'nu tesbih edin.

Yani dillerinizi hallerinizin çoğunda tesbih, tehlîl, tahmîd ve tekbîr ile meşgul ediniz. Mücahid dedi ki: Bu sözleri abdestli, abdestsiz ve cünub olan herkes söyleyebilir. Bunun, O'na dua edin, anlamında olduğu da söylenmiştir. (Şair) Cerir şöyle demektedir:

فلا تنس تسبيح الضُّحى إن يوسفاً دَعَا ربّه فاختاره حين سبَّحا

"Duhâ tesbihini (namazını) sakın unutma, çünkü Yusuf,
Rabbine (o vakit) dua etmişti de tesbih edince (Rabbi) onu seçmişti."

Bir açıklamaya göre, sabah-akşam Allah için namaz kılınız, denilmek istenmiştir. Çünkü namaza da tesbih denilebilmektedir. Özellikle sabah, akşam ve yatsı vakitlerinin sözkonusu edilmesi bu vakitlerde kılınacak namazların teşvik edilmesinin daha uygun oluşundan dolayıdır. Zira bu vakitler, günün çeşitli noktaları ile bitişik bulunmaktadır.

Katade ve Taberî de şöyle demişlerdir: Burada sabah ve ikindi namazlarına işaret edilmektedir. Çünkü "el-asîl (akşam)" akşam vakti olup çoğulu "esâil" gelir. Usul de "asil" anlamında olup bunun da çoğulu "âsâl" diye gelir, bu açıklamayı el-Müberred yapmıştır. Başkaları ise şöyle demektedir: Usûl, asîl'in çoğuludur. "Rağîf (ekmek)"in çoğulunun "ruğuf" diye gelmesi gibi. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-A'raf, 7/205. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bir Mesele:

Bu âyet-i kerîme Medine'de inmiştir. Dolayısıyla namazın önce sabah ve akşam iki vakit olmak üzere farz kılındığını iddia edenlerin bunu delil diye

(1) İbn Hibbân, *es-Sahih,* III, 99; el-Hâkim, *el-Müstedrek,* I, 677; el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* X, 75; *Müsned,* III, 68, 71.

gösterebilecekleri bir tarafı da yoktur. Bu hususa dair rivayet zayıftır. Ona iltifat edilmez ve dayanak kabul edilmez. Namazın farz kılınış keyfiyeti ile bu hususta ilim adamlarının görüşleri daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/1. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَٰئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ
إِلَى النُّورِ ۚ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾

43. O, sizi karanlıklardan nura çıkarmak için size salât getirendir, melekleri de. O, mü'minlere çok merhametlidir.

"O, size salât getirendir" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Şüphesiz Allah ve melekleri peygambere salât ederler."* (el-Ahzab, 33/36) buyruğu nâzil olunca muhacirler ve ensar şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü, bu sana özeldir. Bizim bunda herhangi bir payımız yoktur. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerîmeyi indirdi.

Derim ki: Bu da yüce Allah'ın bu ümmet üzerindeki en büyük nimetlerden bir nimettir. Aynı zamanda bu ümmetin diğer ümmetlerden daha üstün oluşuna da bir delildir. Yüce Allah bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz."* (Âl-i İmran, 3/110)

Allah'ın kula salât getirmesi, ona rahmet buyurması ve ona bereketler vermesidir. Meleklerin salâtı ise mü'minlere dua etmeleri, onlar için Allah'tan mağfiret dilemeleridir. Nitekim yüce Allah: *"Mü'minlere de mağfiret dilerler"* (el-Mu'min, 40/7) diye buyurmaktadır ki, ileride gelecektir.

Hadis-i şerifte de belirtildiğine göre İsrailoğulları Musa (a.s)'a sordular: Rabbin salat getirir mi? diye. Bu Musa'ya çok büyük ve ağır geldi. Yüce Allah ona şunu vahyetti: "Benim salâtım şu ki, rahmetim gazabımı geçmiştir."(1) Bunu en-Nehhas zikretmiştir. İbn Atiyye dedi ki: Bir kesimin rivayet ettiğine göre Peygamber (sav)'a: Ey Allah'ın Rasûlü, Allah'ın kullarına salâtı nasıldır? diye sormuşlar, o da şöyle cevab vermiş: "(Ben) subbuh(ım), kuddus(ım), rahmetim de gazabımı geçmiştir"(2) (ifadesinden sonra peygambere ait sözün hangisi olduğu hususunda) farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre bu, yüce

(1) Hadisin sadece: "Rahmetim gazabımı geçmiştir" anlamına tekabül eden kısmıyla: ***Buharî,*** VI, 2475; ***Müslim,*** IV, 2108; ***İbn Mace,*** I, 67; Taberanî, ***Evsat,*** III, 189; ***Müsned,*** II, 257, 259, 397, 466...

(2) Abdurrezzak, ***Musannaf,*** II, 162.

Allah'ın kelamı kapsamı içerisindedir ve kullarına salatı böyledir. Bir diğer görüşe göre "subbuh ve kuddus" Muhammed (sav)'ın sözlerindendir. O yüce Allah'ın salatını ifade eden lafzı dile getirmeden önce bunları söylemiştir. Yüce Allah'ın salatı ise "rahmetim gazabımı geçmiştir" ifadesidir. Bu bakımdan soru soran kimsenin yüce Allah'ın kuluna salât getirmesi ile ilgili olarak, Allah'a yakışmayacak bir manayı anladığı izlenimi uyandığından dolayı böyle demiş, önce bu hususa dair haber vermeden tenzih ve ta'zim ile sözlerine başlamıştır.

"Sizi karanlıklardan nura" yani sapıklıktan hidâyete **"çıkarmak için."** Bunun anlamı ise, hidayet üzere sebat vermektir. Çünkü onlar bu hitab zamanında hidayet üzere idiler. Daha sonra yüce Allah, mü'minlerin kalblerine teselli olmak üzere mü'minlere olan rahmeti hakkında da: **"O, mü'minlere çok merhametlidir"** diye buyurmaktadır.

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ ۚ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾

44. O'na kavuşacakları gün, onlara sağlık dileği selamdır. Onlar için çok şerefli bir ecir de hazırlamıştır.

"O'na kavuşacakları" buyruğundaki zamirin kime ait olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Bir görüşe göre bu zamir yüce Allah'a aittir. Yani O, mü'minlere çok merhametlidir. Kıyamet gününde Allah'ın azabından yana onlara emniyet verir. İşte o günde O'na kavuşacaklardır. **"Onlara sağlık dileği"** yani onların birbirlerine sağlık dilekleri **"selamdır."** Allah'ın azabından bize de, size de esenlik olsun demektir. Bu selamın Allah tarafından onlara verileceği de söylenmiştir. Manası da: Allah onları her türlü afetten kurtaracaktır yahut da onlara korkulan şeylerden yana güvenlik içerisinde olacaklarını müjdeleyecektir. **"O'na kavuşacakları gün"** yani cennete girdikten sonra kıyamet gününde... Bu anlamdaki açıklamayı ez-Zeccac yapmış olup yüce Allah'ın: *"Oradaki sağlık dilekleri ise selamdır"* (Yunus, 10/10) buyruğunu da delil göstermiştir. Bir başka görüşe göre **"O'na kavuşacakları gün"** ölüm meleğiyle karşılaşacakları gün demektir. Selam vermedikçe hiçbir mü'minin ruhunu kabzetmeyeceği varid olmuştur. el-Bera b. Azib'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: **"O'na kavuşacakları gün onlara sağlık dileği selamdır."** Ölüm meleği ruhunu kabzedeceği vakit mü'mine selam verir. Ona selam vermedikçe de ruhunu kabzetmez.[1]

(1) el-Hakim, *el-Müstedrek,* II, 383; İbn Ebî Şeybe, *Musannaf,* VII, 134.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴿٤٦﴾

45. Ey Peygamber! Şüphe yok ki Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı olarak gönderdik;
46. Allah'a, izni ile çağıran ve nur saçan bir kandil olarak da.

Bu âyet-i kerîme ile Peygamber (sav) ile mü'minler teselli edilmekte ve hep birlikte onların şerefleri yükseltilmektedir. Bu âyet-i kerîme Peygamber (sav)'ın altı ismini ihtiva etmektedir. Peygamber'imizin pekçok isimleri ve pekçok üstün nitelikleri vardır. Bu isim ve nitelikler Kitab ve sünnette ve daha önce indirilmiş kitaplarda zikredilmiştir. Yüce Allah, Kitabında ona Muhammed ve Ahmed adını vermiştir. Peygamber (sav) sika ve âdil ravilerin kendisinden naklettiklerine göre şöyle buyurmuştur: "Benim beş ismim var. Ben Muhammed'im, ben Ahmed'im, ben Allah'ın benimle küfrü mahvettiği Mâhî (mahvedici)'yim. Ben insanların ayakları üzerinde haşrolunacağı Hâşir'im ve ben Âkib'im."(1)

Müslim'in, *Sahih*'inde de Cübeyr b. Mut'im'in rivayet ettiği hadiste şöyle denilmektedir: "Allah onu çok şefkatli ve merhametli (Raûf ve Rahîm)" diye adlandırmıştır."(2)

Yine Müslim'deki rivayete göre Ebu Musa el-Eş'arî şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) bize kendisinin birtakım isimlerini söyler ve şöyle derdi: "Ben Muhammed'im, Ahmed'im, Mukaffia'im, Hâşir'im, tevbenin peygamberi ve rahmetin peygamberiyim."(3)

Kadı Ebu'l-Fadl Iyad *"eş-Şifa"* adlı eserinde yüce Allah'ın Kitabı ve Rasûlünün sünnetinde ve daha önceki kitablardan nakledilenler ile bu ümmetin hakkında kullandığı pekçok isimleri ve sayılamayacak kadar sıfatları kaydetmiştir. Bu isimlerin hepsinin anlamı onun hakkında çok isabetli olarak kullanılmış ve anlamları onda karşılıklarını bulmuştur.

Kadı Ebu Bekir b. el-Arabî de *"Ahkâmu'l-Kur'ân"* adlı eserinde bu âyet-i kerîmeyi açıklarken Peygamber (sav)'ın isimlerinden altmışyedi tane isim zikretmektedir.

(1) *Buharî,* III, 1299, IV, 1858; *Müslim,* IV, 1828; *Tirmizî,* V, 135; *Dârimî,* II, 409; *Muvatta,* II, 1004; *Müsned,* IV, 80, 84.

(2) *Müslim,* IV, 1828.

(3) Beyhaki, *Şuabu'l-İman,* II, 143.

"Vesîletu'l-Müteabbidîn ile Mütâbeati Seyyidi'l-Mürselîn" adlı eserin müellifinin İbn Abbas'tan naklettiğine göre Muhammed (sav)'ın yüzseksen ismi vardır. Bunları görmek isteyenler orada bulabilir.

İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerîme nâzil olunca, Rasûlullah (sav) Ali ve Muâz'ı çağırdı ve onları Yemen'e gönderip şöyle dedi: "Haydi gidiniz. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz, kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Çünkü benim üzerime... indirilmiş bulunuyor." diyerek bu âyet-i kerîmeyi okudu.(1)

"Bir şâhid" buyruğu hakkında Said, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ümmetine karşı onlara tebliğ ettiğine dair, sair ümmetlere karşı da peygamberlerin, kendilerine tebliğ ettiklerine dair "bir şâhid" demektir ve buna benzer açıklamalar yapılmıştır.

"Bir müjdeleyici" nin anlamı mü'minlere yüce Allah'ın rahmetini ve cennetini müjdeleyen demektir.

"Bir uyarıcı (nezir)"; isyankârları, yalanlayıcıları cehennem ateşi ile ve ebedilik azabı ile uyarıp korkutan demektir.

"Allah'a izni ile çağıran" buyruğunda Allah'a çağırmaktan kasıt, tevhidi tebliğ etmek ve tevhidi sımsıkı yakalamaktır. Kâfirlerle de mücadele etmektir. **"İzni ile"** buyruğunun buradaki anlamı, Allah'ın ona vermiş olduğu emirle şeklindedir. Buna göre ifadenin takdiri de zamanında ve vaktinde Allah'a davet etmesi demektir.

"Ve nur saçan bir kandil olarak da" buyruğunda geçen **"nur saçan kandil"** şeriatının ihtiva etmiş olduğu nura bir benzetmedir.

"Bir kandil" sapıklık karanlıklarından hidayete ileten diye de açıklanmıştır. İşte sen de böyle aydınlık saçan bir kandil gibisin. Bu kandili nur saçmakla nitelendirmesinin sebebi ise, bazı kandillerin yağı azalıp fitili inceldiği takdirde, aydınlık saçamayacak bir hale düşmelerinden ötürüdür. Kimisi şöyle demiştir: Üç şey insanı dara ve sıkıntıya düşürür: Geciken bir elçi, aydınlık saçmayan bir kandil ve hazır olan sofraya gelip oturması beklenen kişilerin bulunması.

Birisine de insanı, canını sıkan iki şeyin ne olduğu hususunda soru sorulmuş, o da: "Her tarafı örten bir karanlık ile aydınlık saçmayan bir kandil" diye cevab vermiştir.

en-Nehhas senedini kaydederek şöyle demiştir: Bize Muhammed b. İbrahim er-Razî anlattı, dedi ki: Bize Abdurrahman b. Salih el-Ezdî anlattı, dedi

(1) İndirilen bu ayetten söz etmeksizin hadisin rivayeti sahih olarak pek çok kaynakta zikredilmekle birlikte; bu ayetin indirilişinden söz eden kısmı ile birlikte: el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* VII, 92, Taberânî tarafından rivayet edilmiş olup ravilerinin "sahih ricali" oldukları kaydıyla; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir,* XI, 312.

ki: Bize Abdurrahman b. Muhammed el-Muharibî anlattı. O Şeyban en-Nahvî'den naklen dedi ki: Bize Katade, İkrime'den anlattı. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etti: **"Ey Peygamber! Şüphe yok ki Biz seni bir şahid, bir müjdeleyici, bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah'a izni ile çağıran ve nur saçan bir kandil olarak da"** âyeti nâzil olunca Rasûlullah (sav) Ali ve Muâz'ı çağırarak dedi ki: "Haydi gidiniz, müjdeleyiniz fakat zorluk çıkarmayınız. Çünkü bu gece benim üzerime: **"Ey Peygamber! şüphe yok ki Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici"** ateşe karşı **"bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah'a"** yani Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet getirmeye **"izni ile"** emri ile **"çağıran ve"** Kur'ân ile **"nur saçan bir kandil olarak da."** buyrukları indirildi.(1)

ez-Zeccac dedi ki: **"Bir kandil"** yani ışık saçan bir kandil sahibi, bu da aydınlık saçan kitab demektir. Aynı şekilde bunun Allah'ın kitabını okuyan olarak... anlamında olmasını da uygun bulmuştur.

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾

47. Mü'minlere de; muhakkak onlar için Allah'tan büyük bir lütuf ve ihsan olduğunu müjdele.

48. Kâfirlere de, münafıklara da itaat etme. Onların eziyetlerine aldırma! Allah'a tevekkül et! Vekil olarak Allah yeter.

"Mü'minlere de... müjdele" buyruğunda başta yer alan "vav" (mealde: "de") cümleyi cümleye atfetmektedir. Ancak anlam itibariyle bir öncekinden ayrıdır. Yüce Allah, mü'minlere kendileri için Allah'tan büyük bir lütuf ve ihsan olduğunu müjdelemesini emretmektedir. ez-Zeccac'ın görüşüne göre ise, aydınlık saçan bir kandil sahibi olarak yahut da aydınlık saçan bir kandili okuyarak (mü'minlere müjdele) demek olur. O takdirde "ey pegyamber... seni gönderdik" buyruğundaki "kef (seni anlamında)"e atfedilmiş olur.

İbn Atiyye dedi ki: Babam(2) -Allah ondan razı olsun- bize dedi ki: Bu ba-

(1) Bir önceki nota bakınız.

(2) neşre hazırlayanlar "babam" demek olan ve "ebî" diye okunması gereken bu kelimeyi yanlışlıkla -hat benzerliği dolayısıyla- Ubeyy diye harekelemişlerdir.

na göre yüce Allah'ın Kitabı'nda en ümit verici âyetlerdendir. Çünkü yüce Allah peygamberine, mü'minlere, kendi nezdinde onlar için pek büyük bir lütuf ve ihsan olduğunu müjdelemesini emretmektedir. Bu pek büyük lütuf ve ihsanın ne olduğunu da: *"İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar cennetlerin bahçelerindedir. Onlar için Rabbleri yanında istedikleri herşey vardır. İşte bu büyük lütuf ve ihsanın tâ kendisidir"* (eş-Şûrâ, 42/22) buyruğunda açıklamış bulunmaktadır. Buna göre bu sûrede yer alan bu âyet-i kerîme bir haberdir. Ha, mim, ayn, sin kaf (yani eş-Şûrâ) Sûresi'nde yer alan âyet-i kerîme ise, onu açıklamaktadır.

"Kâfirlere de, münafıklara da itaat etme!" Yani din hususunda sana şirin görünmek maksadıyla ileri sürdükleri görüşler hususunda onlara itaat etme ve onlarla aynı kanaatleri paylaşma!

"Kâfirler"den kasıt Ebu Süfyan, İkrime ve Ebu'l-A'ver es-Sülemî olup bunlar: Ey Muhammed, dediler. Sen bizim tanrılarımızdan kötü bir şekilde söz etme, sana uyalım. **"Münafıklardan"** Abdullah b. Ubeyy, Abdullah b. Sa'd, Tu'me b. Ubeyrik de Peygamber (sav)'ı maslahatın bunu gerektirmesi sebebiyle onların istediklerini kabul etmeye teşvik etmişlerdi.

"Onların eziyetlerine aldırma!" Yani onların sana verdikleri eziyetlere karşılık olmak üzere sen onlara eziyet etmekten vazgeç.

Şanı yüce Allah, onları cezalandırmayı terketmesini, onların hatalarını affetmesini emretmektedir. Buna göre buradaki "ezâ (eziyet)" mastar olup mef'ule izafe edilmiştir. Bu açıklamaya göre âyetin kâfirler ile alakalı olan bölümü neshedilmiştir. Onu nesheden ise, kılıç (savaşı emreden) âyettir.

Âyet-i kerîmenin ikinci bir anlamı da vardır: Yani sen onların sözlerinden ve sana verdikleri eziyetlerden yüz çevir, bununla uğraşma. Bu açıklamaya göre ise, mastar faile izafe edilmiştir. Bu da Mücahid'in te'vilidir. Âyet-i kerîme kılıç (savaşı emreden) âyeti ile neshedilmiştir.

"Allah'a tevekkül et" buyruğu ile yalnız kendisine tevekkül etmesini emretmekte ve **"vekil olarak Allah yeter"** buyruğu ile de onu teselli etmektedir. İfadede Allah'ın ona yardımcı olacağına dair bir vaad gücü vardır.

"Vekil" bir işi yerine getiren, koruyucu demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ
مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا
فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾

49. Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp sonra kendilerine dokunmadan onları boşarsanız, sizin için onlar aleyhine sayacağınız bir iddet olmaz. Ayrıca onları faydalandırın ve onları güzel bir şekilde salıverin.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyet-i Kerîmenin Önceki Buyruklarla İlişkisi:

"Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp sonra kendilerine dokunmadan onları boşarsanız..." buyruğundan önce Zeyd'in kıssası ve Zeyneb'i boşaması sözkonusu edilmişti. Zeyneb boşandığında onunla gerdeğe girilmiş bulunuyordu. Peygamber (sav) da daha önceden açıklamış olduğu gibi, iddetinin bitmesinden sonra ona talib olmuştu. Burada da yüce Allah mü'minlere kendisiyle gerdeğe girilmeden önce boşanan hanımın hükmünün ne olduğunu hitabıyla bildirmekte ve bu hükmün ümmet hakkında sözkonusu olduğunu açıklamaktadır.

Buna göre boşanan kadına şâyet dokunulmamış ise, Kitabın nassı ve bu hususta ki ümmetin icmaı dolayısıyla iddet beklemek yükümlülüğü yoktur. Eğer onunla gerdeğe girmiş ise, icma ile iddet beklemesi gerekir.

2- Nikâhın Mahiyeti:

Nikâhın hakikat anlamı ilişki kurmaktır. Akde nikâh adının verilmesi ise, ilişkiye götüren yol olması bakımından, bu akdin onu da ihtiva etmesinden dolayıdır. Bunun bir benzeri de Arapların şaraba "ism: günah" adını vermiş olmalarıdır. Çünkü içki günah işlemeye götüren bir yoldur. Yüce Allah'ın Kitabı'nda "nikâh" lafzı ise, hep akit anlamında kullanılmıştır. Çünkü bu da ilişki kurmak manasını taşır. Böyle bir kullanım, Kur'ân'ın rivayet ettiği âdâbtandır. Kur'ân-ı Kerîm'in ilişki kurmaktan mülâmese, mümâsse (dokunmak), kurban (yaklaşmak), teğaşşi (örtmek) ve ityân (varmak) lafızları kinaye yoluyla kullanılır.

3- Nikâhtan Önce Talâk (Boşama)ın Hükmü:

Bazı ilim adamları yüce Allah'ın: **"Sonra... onları boşarsanız"** buyruğunun "bir süre sonra" anlamına geldiğini söylemişler ve **"sonra"** lafzının boşamanın ancak nikâhtan sonra olduğuna ve bir kimse nikâhlamadan önce - tayin edecek olsa dahi- hanımı boşayacak olursa, bunun bağlayıcı olmayacağına delil göstermişlerdir.

Sahabe, tabiîn ve ilim önderi olan imamlardan yaklaşık otuz kişi bu görüştedir. Buhârî bunların yirmiikisinin adını vermektedir.(1)

Peygamber (sav)'dan da: "Nikâhtan önce talâk yoktur."(2) dediği rivayet edilmiştir. Yani nikâh gerçekleşmeden, talâk meydana gelmez. Habib b. Ebi Sabit dedi ki: Ali b. el-Huseyn (r.a)'a bir kadına: Ben seninle evlenecek olursam, boş olasın, diyen bir adamın hükmü hakkında soru soruldu, o da bunun hiçbir değeri yoktur, diye cevab verdi. Çünkü yüce Allah nikâhtan, boşamadan önce sözetmiştir.

Bir grub ilim adamı da şöyle demiştir: Şahsı yahut kabilesi ya da beldesi ile tayin edilen bir kadının nikâhtan önce boşanması bağlayıcıdır. Bu görüşü benimseyenler arasında Malik, onun bütün arkadaşları ve ümmet alimlerinden büyük bir topluluk vardır. Berae (et-Tevbe) Sûresi'nde (9/75-78. âyetler, 5. başlıkta) buna dair açıklamalar ve her iki kesimin ileri sürdükleri deliller geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Erkek: Kendisi ile evleneceğim herbir kadın boş olsun. Satın alacağım herbir köle de hür olsun, diyecek olursa, bu onun için bağlayıcı değildir. Şâyet: Yirmi yıla kadar evleneceğim herbir kadın boş olsun, yahut ta filan şehirden evlenecek olursam ya da filan oğullarından bir kadınla evlenecek olursam o boş olsun, diyecek olursa, bu yıllar boyunca kendisinin günaha düşeceğinden korkmadığı sürece yahut ta büyük bir ihtimalle ömrü o süreye kadar devam etmeyecek olursa, boşama onun için bağlayıcı olur. Aksi takdirde evlenebilir. İfadeyi genel olarak kullandığı takdirde boşamanın onun için bağlayıcı olmaması, kendisi aleyhine nikâhlanmanın sınırlarını daraltmış olduğundan dolayıdır. Eğer bizler onu evlenmekten alıkoyacak olursak, bu husta zorlanır, günaha düşer ve zinaya düşeceğinden korkulur.

Mezhebimize mensup kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Eğer cariye bulabilecek olursa, nikâhlamaz. Ancak bu görüşün hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü zaruretler ve mazeretler ahkâmı kaldırır. Bu durumda bu zaruret açısından yemin etmemiş gibi olur. Bu açıklamayı İbn Huveyzimendâd yapmıştır.

4- Ric'î Talâk ile Boşanmış Kadına Ric'at Yaptıktan Sonra Tekrar Boşamak:

Dâvûd (ez-Zahirî) ve onun görüşünü paylaşanlar delil göstererek derler ki: Ric'î talâk ile boşadığı hanımına kocası iddeti bitmeden önce ric'at yapar, fakat onunla ilişkiden önce ondan ayrılacak olursa, kadının ne önceki idde-

(1) *Buharî,* IV, 2017 (ancak adı verilenlerin sayısı yüzdört kişidir).

(2) Hakim, *el-Müstedrek,* II, 222; *Tirmizî,* III, 486; *Darimî,* II, 214; *Dârakutni,* IV, 14; *Ebu Dâvûd,* II, 258; İbn Mâce, I, 660; *Müsned,* II, 207.

tini tamamlama yükümlülüğü vardır, ne de o boşamadan sonra tekrar yeni bir iddet bekleme yükümlülüğü vardır. Çünkü böyle bir kadın kendisi ile gerdeğe girilmeden önce boşanmış demektir.

Ata b. Ebi Rebah ile bir kesim de şöyle demektedir: Bu durumda kadın birinci boşanmadan itibaren başladığı iddetini devam ettirir. -Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur.- Çünkü onun hanımına temas etmeden önce verdiği boşama kendisine ric'at yapmadan önce iddeti esnasında onu boşamak hükmündedir. Bir kimse hanımını her temizlik halinde bir defa boşayacak olursa, önceki iddetini devam ettirir ve yeni bir iddete başlamaz.

Malik şöyle demektedir: Şâyet onunla temas etmeden önce ayrılacak olursa, kadın daha önceden geçirmiş olduğu iddetine devam etmez. (İkinci defa) kendisini boşadığı günden itibaren yeni bir iddet başlar. Eğer kocasının ona bir ihtiyacı olmadığı halde, ona ric'at yapmış ise, kendisine zulmetmiş ve günah işlemiş olur. İlim ehlinin çoğunluğu da bu kanaattedir. Çünkü böyle bir kadın nafaka, süknâ (onun için mesken ihtiyacını karşılamak) ve başka hususlarda kendileriyle gerdeğe girmiş olduğu zevceleri hükmündedir. Bundan dolayı boşandığı günden itibaren iddetine yeniden başlar. Basra, Kûfe, Mekke, Medine ve Şam fukahâsının çoğunluğunun görüşü de budur. es-Sevrî dedi ki: Fukahâ bizde bu hususta icmâ etmişlerdir.

5- Küçük Bâin Talâk ile Boşanmış Kadın ile Eski Kocası, İddet İçerisinde Tekrar Evlenirse:

Hanımı, küçük bâin talâk ile boşandıktan sonra henüz iddeti içerisinde iken onunla evlenecek olup fakat gerdeğe girmeden onu tekrar boşayacak olursa, yine ilim adamları bu hususta farklı görüşlere sahiptirler. Malik, Şafiî, Züfer ve Osman el-Bettî şöyle demiştir: Böyle bir kadına mehrin yarısı verilir ve başlamış olduğu ilk iddetin geri kalan kısmını tamamlar. el-Hasen, Ata, İkrime ve İbn Şihab'ın görüşü budur.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf, es-Sevrî ve Evzaî derler ki: İkinci nikâh dolayısıyla tam bir mehir almak hakkı vardır ve yeni bir iddete başlar. Onlar böyle bir kadını daha önce kendisinden dolayı iddet beklemekte olduğundan ötürü kendisiyle gerdeğe girilmiş kadın hükmünde değerlendirmişlerdir.

Dâvûd (ez-Zahirî) da şöyle demiştir: Böyle bir kadın mehrin yarısını hakeder. Bununla birlikte ne önceki iddetin geri kalan bölümünü tamamlamakla yükümlüdür, ne de yeni bir iddete başlamak yükümlülüğü vardır.

Daha uygun olan Malik ve Şafiî'nin kabul ettiği görüştür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Bu Âyet ile İddete Dair Diğer Âyetler:

Bu âyet-i kerîme yüce Allah'ın: *"Boşanan kadınlar kendiliklerinden üç kur' süresi beklerler."* (el-Bakara, 2/228) âyeti ile: *"Kadınlarınız arasından ay halinden kesilmiş olanlarla... (iddetleri) hakkında şüphe ederseniz, onların iddeti üç aydır"* (et-Talâk, 65/4) buyruklarını -daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/228. âyet, 1. başlık ve devamında) bu husus geçtiği gibi, tahsis etmektedir. Yine orada müt'a'ya dair (meâlde: "faydalandırın" lafzı ile buna işaret edilmiştir) açıklamalar el-Bakara (2/236. âyet, 6. başlık ve devamında) geçmiş olduğundan, burada onları ayrıca tekrarlamaya gerek kalmamıştır.

"Ve onları güzel bir şekilde salıverin" buyruğu iki şekilde açıklanmıştır:

1- Bundan kasıt, bolluk ya da darlık imkânlarına göre müt'a'yı (kadını faydalandıracak malı) ödemektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

2- Bu, kadın ile ilişki kurmadan önce temizlik halinde onu boşamak demektir. Bu açıklamayı da Katade yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre de boşadıktan sonra onları ailelerine gönderiniz, yani buna göre erkek ile boşanmış olan hanım aynı yerde bir arada bulunmasınlar.

7- "Faydalandırmak (Müt'a)" ile "Salıvermek (Tesrîh)"in Anlamları:

Yüce Allah'ın: **"Onları faydalandırın"** buyruğu hakkında Said, bu âyet-i kerîme el-Bakara Sûresi'ndeki âyet ile neshedilmiştir, demiştir. Sözünü ettiği âyet-i kerîme de: *"Kendilerine mehir tayin etmiş olduğunuz hanımları, onlara dokunmadan önce boşarsanız, tayin ettiğinizin yarısını (onlara) verin."* (el-Bakara, 2/237) buyruğudur. Yani burada müt'a'dan sözetmemektedir. Bu hususa dair açıklamalar yeteri kadar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/237. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve onları... salıverin" onları boşayın demektir. Salıvermek (tesrîh) Ebu Hanife'ye göre talâk hakkında kinâye yoluyla kullanılan bir sözdür. Çünkü bu lafız başka şeyler hakkında da kullanılır. O bakımdan (talâk hakkında kullanılacak olursa) niyete ihtiyacı vardır. Şafiî'ye göre ise, bu (talâk hakkında) sarih bir ifadedir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/229. âyetin tefsirinde) geçmiş olduğundan tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

"Güzel bir şekilde" yani sünnete uygun olarak ve bid'at olmayan yollarla **"boşayın"** demektir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ
وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ
عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ
وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ
يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا
مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ
لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٠﴾

50. Ey Peygamber! Muhakkak Biz sana mehirlerini verdiğin zevcelerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden sağ elinin malik olduğu cariyeleri ve seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını ve bir de nefsini peygambere bağışlayan mü'min kadını -eğer peygamber onu nikâh etmek isterse- diğer mü'minler bir yana, yalnız sana has olmak üzere helâl kıldık. Biz mü'minlere eşleri ve malik oldukları cariyeleri hususunda neleri farz kıldığımızı biliyoruz. Sana darlık olmasın diye (böyle hükmettik)**. Allah mağfiret edendir, rahmet edendir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı ondokuz başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

es-Süddî, Ebu Salih'ten, o Ebu Talib'in kızı Um Hânî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) bana talib oldu. Ancak ben ona özür beyan ettim, o da benim özrümü kabul etti. Daha sonra yüce Allah: **"Ey Peygamber! Muhakkak Biz sana mehirlerini verdiğin zevcelerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden sağ elinin malik olduğu cariyeleri ve seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını... sana has olmak üzere helâl kıldık"** buyruğunu indirdi. Um Hânî dedi ki: Ben ona helâl olmuyordum, çünkü ben

hicret etmedim. Ben Tulakâ'dan[1] idim. Bunu Ebu İsa (et-Tirmizî) rivayet etmiş olup şöyle demiştir: Bu hasen bir hadis olup bunun ancak bu yolla (rivayet edildiğini) biliyoruz.[2]

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu oldukça zayıf bir hadistir. Bu hadis delil olarak gösterilebilecek sahih bir yoldan dahi gelmemiştir.

2- Peygamber Efendimize Helâl Olan ve Olmayan Kadınlar:

Rasûlullah (sav), hanımlarını seçim yapmakta serbest bırakıp onlar da kendisini seçince, artık onlardan sonra evlenmek yahut onların birisini bir başkasıyla değiştirmek onların bu yaptıklarına bir mükâfat olmak üzere, ona haram kılındı. Buna delil de yüce Allah'ın: *"Bundan sonra... kadınlar sana helâl olmaz"* (el-Ahzab, 33/52) âyetidir. Acaba bundan sonra bunlardan herhangi birisini boşaması onun için helâl mı idi? Bir görüşe göre onların kendisini tercih etmelerinin bir mükâfatı olmak üzere bu onun için helâl değildi. Bir başka görüşe göre bu, diğer insanlar için helâl olduğu gibi, onun için de helâl idi. Ancak boşadığı hanımın yerine bir başkası ile evlenemezdi.

Daha sonra bu haram kılma da neshedildi ve yüce Allah ona bu hanımlardan sonra dilediği hanım ile evlenmesini de ona mübah kıldı. Buna delil de yüce Allah'ın: **"Ey Peygamber! Muhakkak Biz sana... zevcelerini... helâl kıldık"** âyetidir. Helâl kılmak ise, daha önceden bir yasaklamanın konulmuş olmasını gerektirmektedir. Kendisi hayatta iken nikâhı altındaki hanımları, ona haram değillerdi. Ona haram kılınan yabancılarla evlenmesi idi. Dolayısıyla bu âyette sözkonusu edilen helâl kılma, yabancılar hakkında olmalıdır. Diğer taraftan âyetin devamında: **"Amcanın kızlarını, halalarının kızlarını..."** denilmektedir. Bilindiği gibi onun nikâhı altında ne amcasının kızlarından, ne halalarının kızlarından, ne dayısı kızlarından, ne teyzelerinin kızlarından hiç kimse yoktu. Böylelikle yüce Allah'ın başından beri bunlarla evlenmeyi ona helâl kılmış olduğu sabit olmaktadır.

Bu âyet-i kerîme her ne kadar tilavetteki sıralanışı itibariyle önce ise, onu nesheden sonraki ayetten (52. âyet) nüzûl itibariyle daha sonradır. Tıpkı el-Bakara Sûresi'nde yer alan vefat âyetleri gibidir. (Bk. 2/234. âyet, 2. başlık ile 2/240. âyet, 1. başlık)

İlim adamları yüce Allah'ın: **"Biz sana... zevcelerini... helâl kıldık"** buy-

(1) Peygamber Efendimiz'in Mekke'nin Fethi akabinde, Mekkelilerin müslüman olmaları üzerine onlara esir muamelesi yapmayıp hür ve serbest olduklarını anlatmak üzere *"Gidiniz, siz tulakaa'sınız"* yani hür ve serbestsiniz deyip serbest bıraktığı kimselere bu isim verilmiştir.

(2) *Tirmizî*, I, 355; Hakim, *Müstedrek*, II, 202, 456, IV, 58.

ruğunun te'vili hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir görüşe göre bundan maksat, mehrini vereceği her hanım ile evlenmesini ona helâl kıldığını ifade etmektir. Bu açıklamayı İbn Zeyd ve ed-Dahhak yapmıştır. Buna göre âyet-i kerîme, mahrem olmaları dışında bütün hanımlarla evlenmeyi ona mübah kılmaktadır.

Bir başka görüşe göre maksat, Biz sana hanımlarını helâl kıldık, demektir. Yani senin nikâhın altında bulunanları sana helâl kıldık. Çünkü bu kadınlar seni dünya ve âhirete tercih etmişlerdir. Bu açıklamayı da ilim adamlarının cumhuru yapmıştır. Zahir (kuvvetli) olan da budur. Çünkü yüce Allah'ın: **"Mehirlerini verdiğin"** buyruğu mazi bir fiildir. Mazi fiilin istikbal (müzari) anlamını taşıması ise, ancak birtakım şartlara bağlıdır.

Bu açıklamaya göre bu buyruk, Peygamber (sav)'ın hakkında işi dar tutmaktadır. Diğer taraftan bu açıklamayı İbn Abbas'ın söylediği şu söz de desteklemektedir: Rasûlullah (sav) kimi dilerse, onunla evlenebiliyor idi. Bu ise, onun hanımlarına ağır geliyordu. Bu âyet-i kerîme nâzil olup belirtilenler dışında ona hanımlar haram kılınınca nikâhı altındaki hanımları buna sevindiler.

Derim ki: Belirttiğimiz gerekçe dolayısıyla birinci görüş daha sahihtir. Ayrıca bu görüşün sıhhatine Tirmizî'nin, Ata'dan şöyle dediğine dair kaydettiği rivayet de delildir: Âişe (r.anha) dedi ki: Rasûlullah (sav) yüce Allah kendisine kadınları (istediğiyle evlenmesini) helâl kılmadan ruhunu almadı. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

3- Allah'ın Ganimet Verdiklerinden Peygambere Helâl Kılınan Kadınlar:

"Sağ elinin malik olduğu cariyeleri" buyruğu ile yüce Allah, peygamberine ve onun ümmetine mutlak olarak cariyeleri helâl kılmıştır. Peygamber (sav)'a da hanımlarını mutlak olarak helâl kılmıştır. Diğer müslümanlara ise, belli bir sayıda olmak üzere helâl kılmıştır.

"Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden" yani kâfirlerden sana döndürdüklerinden anlamındadır. Ganimete de (âyet-i kerîmede olduğu gibi) fey' adı verilebilir. Yani yüce Allah'ın düşmana galib gelerek onlara zor uygulayarak alınmış olan kadınlardan, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden... kadınlar da (sana helâl kılınmıştır), demektir.

4- Akrabalarından Kendisine Helâl Kılınmış Olanlar:

"Amcanın kızlarını, halalarının kızlarını..." Biz kendilerine mehirlerini vermiş olduğun ve sağ elinin malik olduğu cariyelerinden ayrı olarak, bun-

(1) *Tirmizî*, V, 356.

ları da sana helâl kıldık. Cumhur'un görüşüne göre böyle açıklanmıştır. Çünkü eğer Biz sana evlenmiş olduğun ve mehrini vermiş olduğun her hanımı helâl kıldık, demek istemiş olsaydı, bundan sonra: **"Amcanın kızlarını, halalarının kızlarını"** demezdi. Çünkü zaten bu, daha önce zikredilenlerin kapsamı içerisine girmektedir.

Derim ki: Ancak bunun böyle olması gerekmez. Bunların bilhassa anılması, onları şereflendirmek içindir. Yüce Allah'ın: *"İkisinde de meyve, hurma ve nar vardır"* (er-Rahmân, 55/68) buyruğunda olduğu gibi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Peygamber ile Hicret Eden Hanımlar:

"Seninle beraber hicret eden..." hanımlarla ilgili iki görüş vardır:

1- Amcan Abbas ile Abdu'l-Muttalib'in oğullarından diğerlerinin kızları, Abdu'l-Muttalib'in kızlarının oğullarının kızları ile Abdi Menaf b. Zühre'nin kızlarının oğullarından olan dayı kızları gibi akrabaların arasından ancak İslâm'a girmiş olanları sana helâldir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Müslüman diğer müslümanların dilinden ve elinden zarar görmediği kimsedir. Muhacir ise, Allah'ın yasakladığını terkeden kimsedir."(1)

2- Bu hanımlar arasından ancak Medine'ye hicret edenleri sana helâl olur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret edene kadar sizin onlarla hiçbir velâyetiniz yoktur."* (el-Enfal, 8/72) Çünkü hicret etmeyen kemal bulamaz, kemal bulamayan kimse ise, her bakımdan kemale ermiş, üstün, şerefli ve büyük olan Peygamber (sav)'a eş olmaya uygun düşmez.

6- "Beraber Hicret Etme"nin Anlamı:

"Seninle beraber" buyruğundaki beraberlik, hicrete katılma anlamındadır. Yoksa hicret ederken beraber olmak demek değildir. Hicret eden kadın ona helâl olur. Hicret ettiği esnada onunla ister birlikte bulunsun, ister bulunmasın demektir.

Mesela, filan kişi benimle beraber girdi ve benimle beraber çıktı, denilirken, onun yaptığı iş benim işim gibi idi, demektir. İsterse ikinizin işi birarada yapılmamış olsun. Şâyet: Birlikte çıktık, denilecek olursa, bu hem fiilde ortak olmayı, hem de birlikte yapmayı gerektirir.

(1) *Buharî*, I, 13; *Ebû Davud*, III, 4; *Nesâî*, VIII, 105; *Müsned*, II, 163, 192, 205, 209, 212...

7- Amca ve Dayının Tekil Olarak, Hala ve Teyzelerin ise, Çoğul Olarak Zikredilmesinin Hikmeti:

Şanı yüce Allah, bu âyet-i kerîmede amcayı tekil, halaları çoğul zikrettiği gibi **"dayının"** ve **"teyzelerin"** diye de (biri tekil, diğeri çoğul olarak) zikredilmiştir. Bundaki hikmet şudur: Amca ile dayı mutlak olarak zikredildiği takdirde tıpkı şair ve râciz (recez vezninde şiir söyleyen) gibi cins ismidir. Ancak hala ile teyze isimleri böyle değildir. Bu lugavî bir örftür. Bundan dolayı aradaki anlaşmazlığı kaldırmak için, son derece açık ifadeler kullanılmıştır. Bu, incelikli bir konudur, bunun üzerinde düşünmek gerekir. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

8- "Kendisini Peygambere Bağışlayan Kadın":

"Ve bir de nefsini peygambere bağışlayan mü'min kadını" buyruğu daha önce geçen **"sana helâl kıldık"** buyruğuna atfedilmiştir. Yani Biz sana kendisini mehirsiz olarak bağışlayan kadını da helâl kıldık. Bu hususta görüş ayrılığı vardır. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ın yanında bulunan her kadın ya nikâh akdi ile yahut sağ elinin malik olması ile (cariyelikle) bulunuyordu. "Kendisini bağışlayan" diye yanında hiçbir kadın yoktu. Bazıları da onun yanında kendisini (mehirsiz olarak) bağışlamış tek bir kadın bulunuyordu, der.

Derim ki: Buhârî ve Müslim'deki rivayet bu görüşü güçlendirmekte ve desteklemektedir. Müslim'in rivayetine göre Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Ben kendilerini Rasûlullah (sav)'a bağışlayan kadınları kıskanır ve şöyle derdim: Bir kadın kendisini bir adama bağışlamaktan utanmaz mı? Nihayet yüce Allah: **"Hanımlarından kimi dilersen geri bırakabilir, kimi dilersen yanına alabilirsin"** buyruğunu indirdi, bu sefer şöyle dedim: Allah'a yemin ederim, görüyorum ki Rabbin hep senin arzun ne ise, onun gereğini yerine getirmekte çok çabuk davranıyor.(1)

Buhârî'deki rivayete göre de Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Hakim kızı Havle kendisini Rasûlullah (sav)'a bağışlayan hanımlardan birisi idi.(2)

İşte bu kendisini Peygamber'e bağışlayan hanımların birden çok olduğunu açıkça göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ez-Zemahşerî dedi ki: Denildiğine göre kendilerini bağışlayan hanımlar dört tanedir. Bunlar: el-Haris kızı Meymune, ensardan olan ve Ummu'l-Me-

(1) *Buhârî,* IV, 1797, VC, 1996; *Müslim,* II, 1085; *Nesâî, VI, 54;* Müsned, *VI, 134, 158, 261.*
(2) *Buhârî,* V, 1966; eş-Şeybanî, *el-A'had ve'l-Mesanî,* VI, 61; Taberanî, *el-Kebir,* XXIV, 236, 237.

sâkin (yoksulların anası) diye bilinen Huzeyme kızı Zeyneb, Cabir kızı Um Şerik ile Hakim kızı Havle'dir.

Derim ki: Bunun bazısında görüş ayrılıkları vardır. Katade dedi ki: Kendisini bağışlayan kadın el-Haris kızı Meymune'dir. eş-Şa'bî dedi ki: O ensardan bir kadın olan ve Ummu'l-Mesâkin diye bilinen Huzeyme kızı Zeyneb'dir. Ali b. el-Huseyn ile ed-Dahhak ve Mukatil de şöyle demişlerdir: Bu kadın Esedli Cabir kızı Um Şerik'dir. Urve b. ez-Zübeyr ise: el-Evkas kızı Um Hakim es-Sülemiyye'dir. demiştir.

9-Kendisini Mehirsiz Olarak Bağışlayan Hanımın Adı:

Kendisini bağışlayan hanımın adının ne olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Ensar'dan olan Um Şerik'in adının Ğaziyye (veya Ğuzeyle) olduğu söylenmiştir. Ğuzeyle diyenler de vardır. Hakim kızı Leyla da denilmiştir. el-Haris kızı Meymune olduğu da söylenmiştir. Peygamber (sav) talib olduğunda, peygamber adına onu isteyen kişi geldiğinde devesi üzerinde idi. Bunun üzerine Meymune: Deve de, onun üzerindeki de Rasûlullah (sav)'a aittir, dedi.

Yine denildiğine göre bu hanım Um Şerik el-Amiriye'dir. Daha önce Ezdli, Ebu'l-Ukr'un nikâhı altında idi. et-Tufeyl b. el-Haris'in nikâhı altında olduğu da söylenmiştir. Ondan Şerik adlı çocuğu dünyaya gelmiştir.

Denildiğine göre Rasûlullah (sav) bu hanım ile evlenmiştir. Ancak bu sabit değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bunu Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr zikretmiştir.

eş-Şa'bî ve Urve de şöyle demişlerdir: Bu hanım Ummu'l-Mesâkîn Huzeyme kızı Zeyneb'dir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10- Kadının Kendisini Hibe Etmesi:

Cumhur; "(إِنْ وَهَبَتْ): **Bağışlayan kadın"** buyruğundaki "elif"i esreli olarak okumuştur. Bu ise, işin yeniden tekrarlanmasını gerektirir. Yani böyle bir şey meydana gelirse, o peygamber için helâl olur. İbn Abbas ve Mücahid'den gelen rivayete göre şöyle demişlerdir: Peygamber (sav)'ın yanında kendisini bağışlayan bir kadın yoktu. Ancak biz bunun aksine dair delilleri ortaya koymuş bulunuyoruz.

Hadis imamları sahih hadis kaynaklarında Sehl ve başkalarından şunu rivayet etmektedirler: Bir kadın Rasûlullah (sav)'a gelip: Ben kendimi sana hibe etmek üzere geldim, dedi. Peygamber sustu, nihayet bir adam kalkıp şöyle dedi: Eğer sen onunla evlenmeyi düşünmüyorsan, onu benimle evlendir.

Şâyet böyle bir bağışlama caiz olmasaydı, Rasûlullah (sav) susmazdı. Çünkü o batıl olan bir şeyi işittiği takdirde susmakla geçiştirmezdi. Şu kadar var ki, onun susması bu hususta (Rabbinden gelecek) bir açıklamayı beklemesi ihtimali dolayısıyla olabilir. Âyet-i kerîme de bunu helâl kılmak ve bu hususta muhayyer bırakmak hükmü ile nâzil oldu. O da onunla evlenmemeyi seçti ve başkası ile evlendirdi. Susmasının bu hususta düşünmesinden kaynaklanmış olma ihtimali de vardır ve nihayet bir adam kalkıp o kadına talib oldu.

Hasan-ı Basrî, Ubeyy b. Ka'b ve eş-Şa'bî ise, **"bağışlayan kadını"** lafzındaki hemzeyi üstün olarak okumuşlardır. Ayrıca el-A'meş buyruğu, "bağışlayan mü'min kadını" anlamında (وَٱمْرَأَةً مُّؤْمِنَةً وَهَبَتْ) diye okumuştur.

en-Nehhas dedi ki: Burada; (إِنْ) diye hemzenin esreli okunması anlam bakımından daha kapsamlıdır. Çünkü bu şekilde kendilerini bağışlayan hanımların birden çok olduğu söylenmiştir. Üstün okunduğu takdirde anlamı muayyen bir kadın hakkında olur. Çünkü bu üstün okuyuş "kadın"dan bedeldir yahut da, "(لأن): ...için" diye anlamındadır.

11- Peygamber'e Kâfir Kadın Helâl Değildi:

Yüce Allah'ın: **"Mü'min kadını"** buyruğu kâfir kadının ona helâl olmadığına delildir. İmamu'l-Harameyn şöyle demiştir: Hür kâfir kadının ona haram olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır.

İbnu'l-Arabî ise, şöyle demektedir: Bana göre sahih olan görüş, kâfir olan kadın ile evlenmenin ona haram olduğudur. Böylelikle o bizden ayrıcalıklı olmaktadır. Çünkü fazilet ve şeref ve üstünlük ile ilgili hususlarda onun payı daha fazladır. Eksiklik olan cihetlerde ise, o bu eksikliklerden daha uzak ve tertemizdir. Bize kitab ehli hür kadınları nikâhlamak caiz kılınmıştır. Fakat kendisi üstün makamı dolayısıyla sadece mü'min hanımları nikâhlayabilirdi. Hicret fazileti olmadığından dolayı hicret etmeyen hanımlar ona helâl olmadığına göre, küfrün sebep olduğu eksiklikten ötürü kitab ehli kâfir bir kadının nikâhlanmasının ona helâl olmaması öncelikle sözkonusudur.

12- Nikâh Akdinin Mahiyeti:

"Nefsini peygambere bağışlayan mü'min kadın" buyruğu nikâhın özel sıfatlar çerçevesinde karşılıklı bir ivazlaşma akdi olduğunun delilidir ki, buna dair açıklamalar daha önceden en-Nisâ Sûresi'nde (4/24. âyet, 6. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

ez-Zeccac dedi ki: **"Nefsini peygambere bağışlayan mü'min kadın"** buyruğu bu volla ona helâl olmus kadın. demektir. el-Hasen **"bağıslavan"**

anlamındaki buyruğu; (أن وهبت) şeklinde hemzeyi üstün olarak okumuştur. (أن) edatı nasb mahallindedir. ez-Zeccac dedi ki: Bu da "(لأن): Bağışlamak için" anlamındadır, başkası ise, bu okuyuşa göre **"bağışladı diye"** şekli "kadın"dan bedel-i iştimaldir.

13- Bağışın Kabulü:

"Eğer peygamber onu nikâh etmek isterse" yani kadın kendisini bağışlayıp Peygamber (sav) da onu kabul ederse, peygambere helâl olur. Peygamber onu kabul etmeyecek olursa, böyle bir şey de gerekli olmaz. Nitekim bir kimseye bir şey bağışlanacak olursa, onun o bağışı kabul etme yükümlülüğü yoktur. Şu kadar var ki Peygamber Efendimiz'in üstün ahlakının bir gereği olarak, o bağış yapanın bağışını kabul ederdi. Üstün ahlaklı kimseler bağışı reddetmenin âdeten çirkin bir şey olduğu ve bağışta bulunan kimseye bir hakaret, kalbine bir eziyet olduğu görüşündedirler. İşte yüce Allah bu hususu Rasûlü hakkında açıklığa kavuşturmuş ve onun üzerinden sıkıntıyı giderip insanların âdet ve sözlerindeki batılı da ortadan kaldırmak maksadı ile, bunu okunan bir Kur'ân ifadesiyle dile getirmiş olmaktadır.

14- Peygamber'e Has Olmak Üzere...:

"Yalnız sana has olmak üzere" buyruğu şu demektir: Kadınların kendilerini hususi olarak hibe etmeleri caiz değildir. Bir kadının herhangi bir erkeğe kendisini hibe etmesi caiz olmaz. Bunun özel olma yönü de şu şekilde olur: Şâyet kadın gerdeğe girilmeden önce mehrin tayin edilmesini isteyecek olursa, böyle bir hakkı yoktur. Ancak kendi aramızda, nikâhını başkasına havale eden bir kadının gerdekten önce mehir talebinde bulunma hakkı vardır. Gerdekten sonra ise, mehr-i misil taleb edebilir.

15- Kadının Kendisini Bağışlaması Caiz Değildir:

İlim adamları kadının kendisini bağışlamasının caiz olmadığını, bu şekilde bağış (hibe) lafzı ile nikâhın gerçekleşmeyeceğini icma ile kabul etmişlerdir. Bundan tek istisnâ, Ebu Hanife ile iki arkadaşı (Ebu Yusuf ve Muhammed)'den gelen ve şöyle dediklerini belirten rivayettir: Kadın bağışta bulunurken, erkek de mehir tayin edip bu hususta şahid tutacak olursa, böyle bir iş caiz olur.

İbn Atiyye dedi ki: Onların bu görüşlerinden sadece ibare ve bağış (hibe) lafzının kullanılmasının caiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Yoksa onların şart koştukları fiiller, nikâhın fiillerinin aynısıdır. Bu mesele yeterli açıklama-

larıyla daha önceden el-Kasas Sûresi'nde (28/23-28. âyetler, 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

16- Peygamber (sav)'a Ait Özel Hükümler (Rasûlullah (sav)'ın Hususiyetleri):

Yüce Allah, şeriat hükümleri arasında Rasûlüne başkasının bu hususlarda kendisine ortak olmadığı birtakım özellikler vermiştir. Bunlar farz, haram ve helâl kılma bahisleriyle ilgili olup bu hususlar, ona ümmetten ayrı bir ayrıcalık olarak bağışlanmıştır. Bu mertebe özellikle ona verilmiştir. Bundan dolayı başkasına farz kılınmamış, birtakım şeyler ona farz kılınmış. Başkasına haram kılınmadık bir takım fiiller ona haram kılınmış, ümmeti için helâl kılınmamış birtakım şeyler ona helâl kılınmıştır. Bunların bir kısmı üzerinde ittifak edildiği gibi, bir kısmı hakkında da görüş ayrılığı vardır.

Peygamber'e özel olarak farz kılınan hususlar dokuz tanedir.

1- Geceleyin teheccüd kılmak: Denildiğine göre geceleyin namaza kalkmak vefat ettiği vakte kadar ona farz idi. Çünkü yüce Allah: *"Ey sarınıp bürünen (peygamber)! Birazı müstesnâ geceleyin kalk"* (el-Müzzemmil, 73/1-2) diye buyurmaktadır. Ancak açıkça belirtilen husus şu ki, önceleri tehecüd onun için vacib idi, daha sonradan yüce Allah'ın: *"Gecenin bir kısmında da sana nafile olmak üzere onunla (Kur'ân'la) gece namazı kıl!"* (el-İsra, 17/79) buyruğu ile nesh olunmuştur.

2- Duha (kuşluk) namazı

3- Edha [1]

4- Vitr, bu da teheccüd kısmına dahildir.

5- Misvak kullanmak.

6- Borcunu ödemekte zorluk çekmekte iken ölen bir kimsenin borcunu ödemek.

7- Şer'î hususlar dışında akıl sahibi kimselerle danışmak.

8- Hanımlarını muhayyer bırakmak.

9- Bir amele başladı mı? onun üzerine sebatla devam etmek.

Başkaları şunu da eklemektedir: O bir münkerin işlendiğini görecek olursa, mutlaka ona tepki gösterir ve bu tepkisini de açığa vururdu. Çünkü onun bu hususta başkasına karşı tepki göstermemesi, bu işin caiz oluşuna delil olur. Bu açıklamayı da *el-Beyan* müellifi zikretmiştir.

(1) Edha ile, Kurban Bayramı namazı mı, ya da başka bir şeyi mi kastettiğini anlayamadık.

Peygamber (sav)'a özel olarak haram kılınan şeylere gelince, bunlar da toplam on şeydir:

1- Zekâtın ona ve onun akrabalarına haram olması.

2- Nafile sadaka ona haramdır. Akrabalarına haram olması hususunda ise, nisbeten farklı görüşleri, bulunduğu fer'î bir meseledir.

3- Hain bakış: Bu da içindeki kanaatin aksini açığa vurmak veya gereken hususu yapmayarak başka bir tarafa meyletmektir. Peygamber (sav) izin istediği bir sırada bir kâfiri yermekte iken yanına girdikten sonra o kişiye yumuşak söz söylemiştir.

4- Zırhını veya silahını giyinip kuşandığı takdirde yüce Allah, onun ile savaştığı kimse arasında hüküm verinceye kadar üzerinden çıkarmasını Allah ona haram kılmıştır.

5- Yaslanarak yemek yemek.

6- Kokusu hoş olmayan yemekleri yemek.

7- Hanımlarının birisini boşayıp yerine başkasını alması. İleride gelecektir.

8- Onunla birlikte olmaktan hoşlanmayan kadını nikâhlaması.

9- Kitab ehli hür kadını nikâhlaması.

10- Cariyeyi nikâhlaması.

Yüce Allah, peygamberi tenzih ve onu temizlemek için, başkasına haram kılmamış olduğu birtakım şeyleri ona haram kılmıştır. Yüce Allah ona yazı yazmayı, şiir söyleyip bunu öğretmeyi -huccetini daha bir pekiştirmek, mucizesini daha bir açıkça ortaya koymak için- haram kılmıştır. (Bu hususta ona imkan vermemiştir.) Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Sen bundan önce hiçbir kitab okumuş değildin ve sağ elinle de onu yazmamıştın."* (el-Ankebût, 29/48)

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre, Peygamber (sav) vefat etmeden önce yazı yazabiliyordu. Ancak meşhur olan birinci görüştür. Ayrıca insanlara verilen dünya metâına göz dikmesi de ona haram kılınmıştır. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"Sakın bazılarını faydalandırdığımız şeylere iki gözünü dikip uzatma."* (el-Hicr, 15/88)

Peygamber (sav)'a özel olarak helâl kılınanlara gelince, bunlar da onaltı tanedir:

1- Ganimetlerden safiy (taksimata sokulmayan) özel bir şeyi kendine ayırması.

2- Beşte birin, beşte birini de yahut beşte birin tamamını da dilediği gibi tasarrufta bulunabilmesi.

3- Visal orucu (akşam iftar etmeden orucu birkaç gün sürdürmek)

4- Dört hanımdan fazla nikâhlamak.

5- Hibe (bağışlama) lafzı ile nikâhının olması.

6- Nikâhladığı hanımı velisiz nikâhlayabilmesi.

7- Mehirsiz nikâhının olması.

8- İhram halinde nikâhlamasının helâl olması.

9- Hanımlar arasında paylaştırma yükümlülüğünün üzerinden sakıt olması -ileride gelecektir-.

10- Bir hanımı görecek (ve kalbinde yer edecek) olursa, kocasının o hanımı boşaması vacib olur, peygamberin de o hanımı nikâhlaması helâl olur. İbnu'l-Arabî dedi ki: İmamu'l-Harameyn böyle demiştir. Daha önce Zeyd kıssasında ilim adamlarının bu hususlaki görüşleri geçmiş bulunmaktadır.

11- O Safiyye'yi hürriyetine kavuşturmuş ve onun hürriyetine kavuşturulmasını mehri olarak tayin etmişti.

12- Mekke'ye ihramsız olarak girmesi: Bizim ihramsız olarak Mekke'ye girişimizde ise, görüş ayrılığı vardır.

13- Mekke'de savaşabilmesi.

14- Ona mirasçı olunmaz.

Bunun ona özel olarak helâl kılınmış şeyler arasında zikrediliş sebebi şudur: Kişi hastalığı sebebiyle ölüme yakınlaşacak olursa, onun mülkünün önemli bir bölümü de elinden çıkar ve geriye sadece üçte bir kalır. Rasûlullah (sav)'ın mülkü ise, miras ile ilgili âyette (en-Nisa, 4/11-14. âyetler, 5. başlıkta) açıklandığı üzere onun mirası mülkü olarak kalmaya devam etmiştir. Aynı şekilde Meryem Sûresi'nde de (19/6. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar yine geçmiş bulunmaktadır.

15- Vefatından sonra da hanımlarının kocaları hayatta imiş gibi devam etmeleri (başkalarıyla evlenmelerinin haram olması).

16- Bir hanımı boşadığı takdirde yine ondan dolayı hanımının başkası tarafından nikâhlanması haram kalmaya devam eder.

Bu son üç hususun büyük bir bölümü ilgili yerlerde etraflı bir şekilde açıklanmış bulunmaktadır. İleride de yüce Allah'ın izniyle gelecektir. Ayrıca Rasûlullah (sav)'a aç ve susuz kimselerden yiyecek ve içecek şeyleri alması -bunlara sahib olan kimse (bunları verdiği takdirde) helâk olacağından korksa dahi- mübah kılınmıştır. Çünkü yüce Allah: *"Peygamber mü'minler için kendi öz canlarından önce gelir"* (el-Ahzab, 33/6) diye buyurmaktadır. Herbir müslüman peygamberi, gerektiğinde kendi öz canıyla korumakla yükümlüdür.

Peygamberin kendisi adına bazı yerleri ayırıp tahsis etmesi (yasak bölge kılması, hima) da mübah kılınmıştır.

Ganimetlerin kendisine (ve ümmetine) helâl kılınması ile de Allah ona ikramda bulunmuştur. Yeryüzü de ona ve ümmetine hem bir mescid, hem de temizlenme aracı kılınmıştır. Halbuki önceki peygamberler arasında mescidlerin dışında namaz kılmaları sahih olmayanlar dahi vardır.

Düşmanının kalbine salınan korku ile ona yardım verilmiştir. Düşmanı bir aylık mesafeden ondan korkardı.

Bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiştir. Kendisinden önceki peygamberler ise, insanların bir bölümüne peygamber olarak gönderilirdi. Ona kendisinden önceki peygamberlerin mucizelerinin benzerleri verildiği gibi, daha fazlası da verilmiştir. Musa (a.s)'ın mucizesi asa ve kayadan suyun fışkırması idi. Peygamber (sav) için ise, ay yarılmış ve parmaklarının arasından su fışkırmıştır. İsa (a.s)'ın mucizesi ölüleri diriltmek, anadan doğma körü ve abraşı iyileştirmek idi. Peygamber (sav)'ın elinde ise, çakıl taşları tesbih etmiş, kendisine yaslanarak hutbe okuduğu kütük (minberde hutbe okumak üzere ondan ayrılması dolayısıyla) onun için adeta ağlamıştı. Bunlar ise, daha ileri derecede mucizelerdir.

Yüce Allah, diğer peygamberlere üstünlük olarak ona ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'i mucize olarak vermiştir ve Kur'ân'daki mucizesi kıyamete kadar bâki kalmıştır. İşte bundan dolayı onun nübuvveti kıyamet gününe kadar nesh olmamak üzere ebedi bir peygamberliktir.

17- Peygamberin Nikâhlamak İstemesi...:

"(أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا): **Peygamber onu nikâh etmek isterse"** buyruğu onu nikâhlarsa anlamındadır. Çünkü; (نَكَح) ile (استنكح): "Nikâhladı (anlamında)"; diye kullanılır. Tıpkı; (عَجِب) ile (استعجب)'in, "beğendi, hayret etti" anlamında, (عجل) ile (استعجل)'in de "acele etti" anlamında kullanılması gibi.

Bununla birlikte; (الاستنكاح)'in nikâh talebinde veya cima talebinde bulunmak anlamında kullanılması da mümkündür.

"(خَالِصَةً): **Has olmak üzere"** lafzı hal olarak nasbedilmiştir. Bunu ez-Zeccac söylemiştir.

Bunun zikredilmemiş bir fiile muttasıl bir zamirden hal olduğu da söylenmiştir ki, bu zamire zikredilmemiş olan fiil delâlet etmektedir. Bunun da takdiri (anlamı) şöyledir: Biz sana hanımlarını helâl kıldık. Aynı şekilde mü'min olan bir kadını da sana has olmak üzere, senin için hibe (bağışlama) lafzı ile mehirsiz ve velisiz olarak helâl kıldık.

18- Mü'minler Bu Hükmün Dışındadır:

"Diğer mü'minler bir yana" kaydının faydası şudur: Kâfirler her ne kadar bize (Malikilere) göre şeriatın fer'î hükümleri ile muhatab iseler de, onların bu hükümlerle bir ilişkileri yoktur. Çünkü hükümlerin onlar hakkında uygulanması ancak İslâm'ın takdirinde olan bir şeydir.

"Biz mü'minlere eşleri ve malik oldukları cariyeleri hususunda neleri farz kıldığımızı" mü'minlere neleri vacib kıldığımızı **"biliyoruz."** Bu da onların ancak dört kadınla ve mehir, beyyine (şahit) ve veli ile evlenebilecekleri hükmüdür. Bu anlamdaki açıklamaları Ubeyy b. Ka'b, Katade ve başkaları yapmıştır.

19- Peygamber'e Darlık Olmasın Diye:

"Sana darlık olmasın diye (böyle hükmettik.)" Yani içinde bulunduğun herhangi bir işte, senin ayrıca genişlik istemene ihtiyaç bırakmadık. Yani Biz bunca açıklamayı ve bu kadar geniş bilgileri: **"Sana darlık olmasın diye"** yaptık. Buna göre "(لِكَيْلَا): **Olmasın diye"** lafzı **"Biz sana... zevcelerini... helâl kıldık"** buyruğuna taalluk etmektedir. Yani herhangi bir hususta Rabbinin nezdinde senin bir günah kazandığın ortaya çıkmadıkça herhangi bir sıkıntın olmasın ve bundan dolayı kalbin daralmasın diye...

Daha sonra yüce Allah, mağfiret ve rahmetiyle bütün mü'minleri teselli ederek: **"Allah mağfiret edendir, rahmet edendir"** diye buyurmaktadır.

تُرْجِي مَنْ تَشَآءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَآءُ ۖ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ
مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ۚ ذٰلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ
وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَآ آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
مَا فِي قُلُوبِكُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾

51. Hanımlarından kimi dilersen geri bırakabilir, kimi dilersen yanına alabilirsin. Geri bıraktıklarından kimi yanına almak istersen (yine de) **sana vebal yoktur. Bu gözlerinin aydınlığına, üzülmemelerine ve kendilerine verdiğinle hepsinin razı olmalarına daha uygundur. Allah, kalblerinizde olanı bilir, Allah, herşeyi bilendir. Cezalandırmakta acele etmeyendir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- "Geri Bırakabilirsin" Lafzının Kıraati:

"Kimi dilersen geri bırakabilirsin" anlamındaki buyrukta yer alan "(تُرْجِي): **Geri bırakabilirsin"** lafzı (sonunda) hemzeli ve hemzesiz olarak okunmuştur. Bunların her ikisi de iki ayrı söyleyiştir.

Mesela; "(أرجيت الأمر): İşi geri bıraktım, erteledim" denilebildiği gibi, aynı manada: "(أرجأته): Onu erteledim" de denilir.

"Yanına alabilirsin" buyruğunda; (آوى إليه) şeklinde elif medli olursa, "yanına aldı, barındırdı" demektir. "Elif" medsiz olarak; (أوى) diye okunursa, "ona katıldı" anlamına gelir.

2- Âyet-i Kerîmenin Yorumu:

İlim adamları bu âyetin te'vili hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bu konuda yapılmış en doğru açıklama hanımlarına gün ayırıp paylaştırma hususunda Peygamber (sav)'a tanınmış bir genişlik olduğudur. Hanımları arasında günleri paylaştırmak, onun için vacib değildi. Bu görüş daha önce geçmiş açıklamalara da uygun düşmektedir. *Sahih*'de Âişe (r.anha)'dan manası sabit olmuş olan açıklama şekli de budur. Âişe (r.anha) şöyle demişti: Ben kendilerini Rasûlullah (sav)'a bağışlamış olan hanımları kıskanır ve: Hiçbir kadın kendisini bir erkeğe bağışlar mı? derdim. Yüce Allah: **"Hanımlarından kimi dilersen geri bırakabilir, kimi dilersen yanına alabilirsin. Geri bıraktıklarından kimi yanına almak istersen sana vebal yoktur..."** âyetini indirince dedim ki: Allah'a yemin ederim, görüyorum ki, Rabbin hep senin arzun ne ise, hemencecik onu yerine getiriyor.(1)

İbnu'l-Arabî dedi ki: İşte *Sahih*'te sabit olan bu hususun açıklamaya esas olarak alınması gerekir.

Anlatılmak istenen de şudur: Peygamber (sav) hanımları hususunda muhayyerdi. Eğer paylaştırmak isterse paylaştırır, paylaştırmayı terketmek isterse terkederdi. Bu hususta tercihin Peygamber (sav)'a bırakılması Peygamber'in özelliklerindendi. Bununla birlikte o, onların gönüllerini hoş tutmak ve olmadık sonuçlar doğurabilecek olan kıskançlık saikiyle söylenmiş olan sözlerden onları korumak maksadı ile bu husus, kendisine farz kılınmaksızın kendiliğinden bu paylaştırmaya riayet ederdi.

Bir açıklama da şöyledir: Paylaştırmak önceleri Peygamber (sav) hakkın-

(1) Bu hadis daha önce aynı sürenin 50. ayeti 8. başlığının sonlarında da geçmiş bulunmaktadır. Hadisin kaynakları için oraya bakılabilir.

da vacib idi. Daha sonra bu âyet-i kerîme ile onun üzerindeki bu vücub hükmü neshedildi.

Ebu Rezîn dedi ki: Rasûlullah (sav) hanımlarından bazılarını boşamak istemişti. Kendisine: Sen bize istediğin gibi gün ayır, dediler. Peygamber (sav)'ın yanına aldıkları arasında Âişe, Hafsa, Um Seleme ve Zeyneb de vardı. Gerek kendisinden, gerekse malından bunlar arasındaki paylaştırması birbirlerine eşitti. Geri bıraktıkları arasından da Sevde, Cuveyriye, Um Habibe, Meymune ve Safiye vardı. Bunlara da istediği şekilde pay ayırırdı.

Bir başka görüşe göre maksat, kendilerini bağışlayan hanımlardır. Hişam b. Urve babasından, o Âişe'den yüce Allah'ın: **"Hanımlarından kimi dilersen geri bırakabilirsin"** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Bu kendilerini peygambere bağışlamış olan hanımlar hakkındadır.

eş-Şa'bî dedi ki: Bunlar kendilerini bağışlamış olan hanımlardır. Rasûlullah (sav) onlardan bazılarıyla evlenmiş, bazılarıyla da evlenmemiştir.

ez-Zührî de şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ın hanımlarından herhangi birisini geri bıraktığını bilmiyoruz. Aksine hepsini yanına almıştı.

İbn Abbas ve başkaları da şöyle demektedir: Buyruğun anlamı nikâhı altında bulunan hanımlardan dilediğini boşayabileceği, dilediğini de nikâhı altında tutmaya devam edebileceği şeklindedir. Başka açıklamalar da yapılmıştır.

Anlamı her ne olursa olsun, âyet-i kerîme Peygamber (sav)'a alanı ve mübahlığı geniş tutmaktadır. Bizim tercih ettiğimiz görüş daha sahihtir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Bu Âyet Bir Sonraki Âyeti Nesh Edici midir?:

Hibetullah, *"en-Nâsih ve'l-Mensûh"* adlı eserinde yüce Allah'ın: **"Hanımlarından kimi dilersen geri bırakabilirsin"** âyetinin (bir sonraki âyet olan): *"Bundan sonra... başka zevceler... sana helâl olmaz"* (el-Ahzab, 33/52) âyetini neshedicidir. Ayrıca şöyle demektedir: Yüce Allah'ın Kitabında nâsih'in mensûhtan önce geldiği başka bir yer yoktur.

Ancak onun bu sözü birkaç bakımdan zayıf kabul edilir. Çünkü el-Bakara Sûresi'nde kocası vefat etmiş kadının dört ay on gün iddet bekleyeceği belirtilmektedir ki, bu da bir yıllık bekleme süresini neshetmektedir. Oysa (neshedici) nesholunandan önce zikredilmiş bulunmaktadır. (Bk. el-Bakara, 2/234. âyet, 2. başlık ile el-Bakara, 2/240. âyet, 1. başlık)

4- Geri Bıraktıklarından İstediğini De Yanına Alabilirsin:

"Geri bıraktıklarından kimi yanına almak istersen..." buyruğunda ge-

çen; "(ٱبْتَغَيْتَ): İstersen" anlamındadır. Çünkü "(الابتغاء): İstemek" demektir.

"(عَزَلْتَ): **Geri bıraktıklarından**"; izale ettiklerinden, demektir. Uzlet, izale etmek anlamındadır. Yani eğer sen paylaştırmak hususunda geri bıraktığın hanımlardan herhangi birisini yanına almayı isteyecek olursan, bu hususta da senin için bir mahzur yoktur. (Yanına aldığını) geride bırakmanın hükmü de bu şekildedir. Burada iki şıktan birisi, diğerine de delil teşkil etmektedir.

5- Sana Vebal Yoktur:

"(Yine de) **sana vebal yoktur**" buyruğundaki **"cünâh"** meyletmek demektir. Mesela "(جنحت السفينة): Gemi karaya doğru meyletti" denilir. Yani kınamak ve azarlamak suretiyle senin aleyhine bir eğilim yoktur, demektir.

6- Rasûlullah'ın Bu Ayrıcalığı Karşısında Mü'minlerin Annelerine Yakışan Tavır:

"Bu gözlerinin aydınlığına... daha uygundur." buyruğu hakkında Katade ve başkaları şöyle demektedir: Bizim onlarla birlikte oluşun hususunda seni muhayyer kıldığımız bu şekil, bizim tarafımızdan tesbit edildiğinden ötürü onların razı oluşlarına en uygun olan şekildir. Çünkü onlar bu işin Allah tarafından böylece tesbit edildiğini bilecek olurlarsa, bununla gözleri aydın olur ve buna razı olup hoşnutlukla kabul ederler. Zira bir kimse eğer herhangi bir şeyde hakkının bulunmadığını bilecek olursa, az dahi olsa o şeyden kendisine verilene razı olur. Hakkının olduğunu bildiği takdirde ise, ona verilen şeye de kanmaz. Bu şeye karşı tutkusu artar ve onu daha büyük bir arzu ile ister. İşte yüce Allah'ın Rasûlünün lehine belirlemiş olduğu hanımlarının halleri ile ilgili tutumu ona havale etmesi de onunla birlikte olmaktan razı oluşlarına daha bir yakındır ve Peygamber Efendimiz'in onlar için içinden geldiğini vermesi, gözlerinin aydınlığına -kalbleri daha fazlasına bağlanmaksızın, daha fazlasına göz dikmeksizin- daha uygundur.

"Gözlerinin aydınlığına" anlamındaki buyruk: "(تُقِرَّ أعينَهن): Onların gözlerini aydınlatman" şeklinde "te" harfi ötreli ve "gözler" anlamındaki kelimenin nasbı ile de okunmuştur.

Aynı şekilde meçhul bir fiil olarak; "(وتَقَرَّ أعينُهن): Gözlerinin aydın kılınması" diye de okunmuştur.

Bununla birlikte Peygamber (sav) hanımları arasında eşitliği gözetir, -önceden belirttiğimiz üzere- gönüllerini hoş tutmak için işi sıkı tutar ve şöyle derdi: "Allahım, bu benim imkânlarım içerisinde olan hususlarda güç yetire-

bildiğimdir. Benim malik olamadığım ve Senin malik olduğun hususlarda ise, beni kınama."[1]

O bununla kalbini kastediyordu. Çünkü davranışlarından herhangi birisinde bunu açığa çıkarmaksızın Âişe (r.anha)'yı kalbinde tercih ediyordu. Vefatı ile sonuçlanan hastalığında da taşınarak hanımlarının odaları arasında dolaştırılırdı ve bu Âişe (r.anha)'ın odasında kalmak için onlardan izin istemesine kadar böylece devam etti. Âişe (r.anha) dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın hastalığı Meymune'nin evinde başladı. O diğer hanımlarından evinde -Âişe'nin evinde- kendisine bakılması için izin istedi, onlar da ona bu hususta izin verdiler.[2] Bu hadisi Sahih(-i Buhârî) rivayet etmiştir.

Yine Sahih'te yer aldığına göre Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) (Âişe'nin evine sırası ne zaman gelecek diye) araştırır ve şöyle derdi: "Bugün ben neredeyim? Yarın ben neredeyim?" Bu sözleriyle Âişe (r.anha)'ın odasına gideceği günün kendisi için geç olacağına işaret ediyordu. (Âişe) dedi ki: Evimde olduğu günün sırası gelince, yüce Allah onun ruhunu (başı) tam göğsüm üzerinde iken kabzetti. Salât ve selâm ona.[3]

7- Hanımlar Arasında Adaletin Gereği:

Erkeğin hanımları arasında adaleti sağlayarak herbirisinin yanında bir gün, bir gece kalması gerekir. İlim adamlarının genel olarak görüşü budur. Bazılarının kanaatine göre ise, bu hükmün vücubu gündüzü kapsamayarak, sadece geceleyindir. Hanımın hasta ya da ay hali olması, hakkını ortadan kaldırmaz. Yanında kalması gereken gün ve gecede yanında bulunmakla yükümlüdür. Kendisi hasta olduğu vakit sağlıklıyken aralarında adalet yapmakla yükümlü olduğu şekilde adalet yapmak zorundadır. Ancak hareket etmekten aciz kalma hali müstesnâ, o takdirde hastalık nerede kendisini hareket etmekten alıkoymuşsa orada kalır. Sağlığına kavuştuktan sonra yeniden günlerini paylaştırmaya başlar.

(Nikâhlı) cariyeler, hür kadınlar, Kitab ehli kadınlar ve müslüman kadınlar bu bakımdan birbirlerine eşittirler. Abdu'l-Melik dedi ki: Hür kadının iki gece hakkı vardır, nikâhlı cariyenin hakkı ise, bir gecedir. (Nikâhsız) cariyeleri (odalıkları) ile hür kadınlar arasında ise, paylaştırma sözkonusu değildir. Bu gibi nikâhsız cariyelerin (odalıkları) gün ve gece paylaşımında herhangi bir hakları yoktur.

(1) *Tirmizî,* III, 446; *Ebu Davud,* II, 242; *Nesâî,* VII, 63; *İbn Mace,* I, 633; *Müsned,* VI, 144.
(2) *Buhari,* I, 83, 236, II, 914, III, 1129, IV, 1614, V, 2001, 2160; *Müslim,* I, 312; *Müsned,* VI, 34, 117.
(3) *Buhari,* I, 468, III, 1129, IV, 1616, 1617; *Müslim,* IV, 1893.

8- Birden Fazla Hanımı Aynı Evde Bulundurmak:

Hanımlarının rızası olmadıkça onlar aynı evde birarada bulundurulmaz. Birisine ait olan bir gün ve gecede ihtiyacı olmaksızın diğerinin yanına giremez. Bir ihtiyaç ve zaruret dolayısıyla girip girmeyeceği hususunda görüş ayrılığı vardır. Çoğunluk caiz olacağı görüşündedir, Malik ve başkaları gibi. İbn Habib'in kitabında ise, bunun caiz olmadığı belirtilmektedir.

İbn Bukeyr, Malik'ten, o Yahya b. Said'den rivayet ettiğine göre Muaz b. Cebel'in iki hanımı vardı. Birisinin gününde diğerinin evinden su dahi içmezdi.

İbn Bukeyr dedi ki: Yine Malik'in bize Yahya b. Said'den anlattığına göre; Muaz b. Cebel'in iki hanımı vardı. Bunların ikisi de taundan öldüler. Hangisi kabrine daha önce sarkıtılacak diye aralarında kura çekti.

9- Hanımlar Arasında Adaletin Sınırı:

Malik dedi ki: Eğer orta halli iseler nafaka (masraf ve ihtiyaçlarının karşılanması) ile giyim hususunda hanımları arasında adalet sağlar. Konumları farklı olanlar hakkında ise, böyle bir adalete riayet etmek gerekli değildir. Malik meyil sözkonusu olmaksızın giyim hususunda birini diğerinden üstün tutmayı caiz kabul etmiştir. Sevgi ve nefrete gelince, bunlar kişinin kendi iradesi dışındadır. Bunlarda adalet düşünülemez. Peygamber (sav)'ın hanımları arasındaki paylaştırma ile ilgili olarak söylediği şu hadisinde de kasıt budur: "Allahım, bu benim imkanım çerçevesinde olan hususlarda yaptığımdır. Benim malik olamadığım, Senin malik olduğun hususlarda ise, Sen beni kınama."(1) Bu hadisi Nesaî ve Ebu Dâvûd, Âişe (r.anha)'dan rivayet etmiştir. Ebu Dâvûd'da ise, "yani kalbini kastediyor" ifadesi de vardır.

Yüce Allah: *"Ne kadar isteseniz bile kadınlar arasında adalet yapamazsınız"* (en-Nisâ, 4/129) buyruğu ile hem: **"Allah kalblerinizde olanı bilir"** buyruğu ile buna işaret edilmektedir. Bunun burada özellikle zikredilerek tahsis edilmesinin anlamı budur. Böylece yüce Allah, bizlerden herhangi birimizin nikâhımız altında bulunan kadınlardan birisine diğerinden daha fazla meyletmek şeklinde kalblerimizde bulunan duyguları çok iyi bildiğine dair bizim dikkatimizi çekmektedir. Esasen O, herşeyi bilendir. *"Yerde de, gökte de hiçbir şey O'na gizli kalmaz"* (Âl-i İmran, 3/5); *"O, gizli olanı da, O'ndan gizli olanı da bilir."* (Tâ-Hâ, 20/7) Fakat bu hususta yüce Allah bize müsamaha göstermiştir. Zira kulun kalbini böyle bir meyilden alıkoymasına imkânı yoktur. İşte yüce Allah'ın: "(Bir önceki âyet-i kerîmede geçen): *"Allah mağfiret edendir, rahmet edendir"* buyruğu da buna dairdir. Yüce Al-

(1) Az önce altıncı başlıkta da geçen bu hadisin kaynakları orada gösterilmiştir.

lah'ın: **"Bu gözlerinin aydınlığına... daha uygu dur"** buyruğu hakkında yapılmış açıklamalara gelince, bunlar da bir sonraki başlığın konusudur.

10- Gözlerinin Aydın Olması:

Yani bu, eğer onlardan birisini diğeri ile birlikte bulundurmayıp (adalet gözetmeyip) tercih yoluna, birisine daha çok meyletme cihetine gittiği takdirde, onların üzülmemelerine daha uygundur.

Ebu Dâvûd'un rivayetine göre Ebu Hureyre Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Her kimin iki hanımı bulunur da onlardan birisine meyledecek olursa, kıyamet gününde yan tarafı da eğilmiş olarak gelecektir."(1)

"(وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ): **Ve kendilerine verdiğinle hepsinin razı olmalarına..."** buyruğunda (fiilin sonundaki) zamir te'kid edilmektedir. Yani onların hepsinin razı olmalarına... demektir.

Ebu Hatim ile ez-Zeccac: **"Ve kendilerine verdiğinle hepsinin razı olmalarına"** buyruğundaki te'kid ise: "(آتيتهن): Kendilerine verdiğin" lafzındaki zamirin te'kidi olmasını caiz kabul etmektedirler.

el-Ferrâ ise, bunun caiz olduğunu kabul etmez. Çünkü anlam ona dair değildir. Zira anlamı, onların herbirisinin razı olması şeklindedir, yoksa anlam onların hepsine verdiklerine... değildir. en-Nehhas dedi ki: el-Ferrâ'nın bu açıklaması güzeldir.

11- Sevgi Dahil Olmak Üzere Kalblerde Olan Herşeyi Allah Bilir:

"Allah kalblerinizde olanı bilir" buyruğu umumî bir haberdir. Bununla birlikte Rasûlullah (sav)'ın kalbindeki bir kişiye karşı beslediği sevginin diğerinden fazla oluşuna işaret etmektedir. Bu anlamın kapsamı içerisinde mü'minler de vardır. Buhârî'deki rivayete göre Amr b. el-As'ı, Peygamber (sav) Zatu's-selasin ordusunun başına kumandan olarak göndermişti. (Amr) dedi ki: Peygamberin yanına vardım ve insanlar arasında en sevdiğin kimdir? diye sordum, o: "Âişe'dir" dedi. Erkeklerden kimdir? diye sordum, o: "Babasıdır" dedi. Sonra kimdir? diye sordum, bu sefer: "Ömer b. el-Hattab'tır..." dedi ve bazı kimselerin ismini saydı.(2)

Kalbe dair yeterli açıklamalar Bakara Sûresi'nin baştarafları (2/7. âyet, 4. başlık) ile bu sûrenin baştaraflarında (33/4. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Rivayet edildiğine göre Lokman-ı Hakim marangozluk yapan bir

(1) *Ebu Davud,* II, 242; *Darimî,* II, 193; *Nesâî,* VII, 63.
(2) *Buharî,* III, 1339; *Müslim,* IV, 1856; *Tirmizî,* V, 706; *Müsned,* IV, 203.

köle idi. Efendisi kendisine: Bir koyun kes ve bana onun en hoş olan iki parçasını getir demiş. O da dil ve kalbi götürmüş. Sonra tekrar ona bir başka koyun kesmesini emretmiş ve yine ona: Bu koyundaki en pis iki et parçasını at, bu sefer dili ve kalbini atmış. Efendisi ona: Ben sana bunun en hoş olan iki parçasını bana getirmeni emrettim, dilini ve kalbini bana getirdin. En kötü olan iki parçasını emrettim, yine dilini ve kalbini attın. Şu cevabı vermiş: Bu ikisi iyi oldu mu bunlardan daha iyisi yoktur, kötü de oldular mı bunlardan daha kötüleri yoktur.

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَآ اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ
وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ﴿٥٢﴾

52. Bundan sonra -sağ elinin malik olduğu (cariyelerin) **dışında- kadınlar** (alman) **ve bunların birini başka zevcelerle değiştirmen, -onların güzellikleri hoşuna gitse de- sana helâl olmaz. Allah herşeyi görüp gözeticidir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Bu Buyruktan Sonra Peygamber Efendimize Yeni Hanım Almanın Helâl Olmayışının Anlamı ile İlgili Görüş Ayrılıkları:

Yüce Allah'ın: **"Bundan sonra... kadınlar... sana helâl olmaz"** buyruğunun te'vili hususunda yedi farklı görüş ileri sürmüşlerdir:

1- Bu buyruk sünnet ile nesholmuştur. Bunu nesheden de Âişe (r.anha) yoluyla gelen şu hadistir: Dedi ki: Rasûlullah (sav) daha ölmeden hanımlar ona helâl kılınmıştı.(1)

Bu hadis daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

2- Bu âyet bir başka âyet-i kerîme ile neshedilmiştir. Tahavî'nin rivayetine göre Um Seleme şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) vefat etmeden önce mahrem olması müstesnâ kadınlardan dilediği kimselerle evlenmesi ona helâl kılındı. Bu da yüce Allah'ın: **"Hanımlarından kimi dilersen geri bırakabilir,**

(1) Bu sûre 50. âyet, 2. başlığında da geçen bu hadisin kaynakları orada gösterilmiştir.

kimi dilersen yanına alabilirsin" buyruğu ile gerçekleşmişti.(1)

en-Nehhas dedi ki: Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya bu âyet-i kerîme hakkında yapılmış en uygun açıklama budur. Nesh olması açısından bu görüş ile Âişe'nin görüşü arasında bir fark yoktur. Âişe (r.anha)'nın da yüce Allah'ın bunu Kur'ân-ı Kerîm Peygamber Efendimiz'e helâl kılmış olduğunu kastetmiş olması da mümkündür. Ayrıca bununla birlikte Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas, Ali b. el-Huseyn ve ed-Dahhak'ın da görüşü budur.

Ancak Kûfeli bazı fakihler bu hususta karşı kanaat belirterek şöyle demişlerdir: Şu: **"Hanımlarından kimi dilersen geri bırakabilirsin"** âyet-i kerîmesinin, **"bundan sonra... kadınlar... sana helâl olmaz"** âyetini neshetmesi imkansız bir şeydir. Çünkü müslümanların icma ile kabul ettikleri mushaf tertibinde neshedici olduğu söylenen âyet, bundan öncedir. O bakımdan bu hükmün sünnet ile neshedildiğini söyleyenlerin görüşü daha bir ağırlık kazanmaktadır.

en-Nehhas dedi ki: Ancak böyle bir karşı çıkışın anlamı yoktur. Bu kanaat sahibi kimse de yanılmaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı tek bir sûre gibidir. Nitekim İbn Abbas'tan sahih olarak rivayet edildiğine göre Allah Kur'ân-ı Kerîm'i ramazan ayında toptan dünya semasına indirmiştir. Ayrıca bu itirazı ileri sürenin itirazının haklı olmadığını gösteren bir husus da yüce Allah'ın: *"İçinizden geride eşler bırakarak vefat edecekler, eşlerine çıkarılmayarak bir yıla kadar faydalanmalarını vasiyet etsinler"* (el-Bakara, 2/240) âyetinin, aralarında herhangi bir görüş ayrılığı olduğunu bilmediğimiz şekilde, te'vil ehlinin kanaatlerine göre kendisinden önce geçmiş bulunan: *"İçinizden vefat edenlerin bıraktıkları eşler kendiliklerinden dört ay on gün beklerler"* (el-Bakara, 2/234) âyeti ile neshedilmiş olduğudur.

3- Peygamber (sav)'a mevcut hanımları üzerine başkaları ile evlenmesinin haram kılınması, onların Allah'ı, Rasûlünü ve âhiret yurdunu tercih etmiş olmalarından dolayıdır. el-Hasen, İbn Sîrîn ile Ebubekr b. Abdu'r-Rahman b. el-Haris b. Hişam'ın görüşü budur. en-Nehhas dedi ki: Bu görüş önceki durumu izah etmek açısından böyle olup sonradan neshedilmiş olabilir.

4- Mü'minlerin annelerine peygamberden sonra evlenmeleri haram kılındığından dolayı ona da mevcut hanımlarından başkaları ile evlenmesi haram kılınmıştır. Bu açıklamayı da Ebu Umame b. Sehl b. Huneyf yapmıştır.

5- **"Bundan sonra kadınlar sana helâl olmaz"** buyruğu, anılan o gruplardan sonra helâl olmaz, demektir. Bu açıklamayı da Ubeyy b. Ka'b, İkrime ve Ebu Rezin yapmıştır. Muhammed İbn Cerir'in tercih ettiği açıklama da budur.

(1) Bu hadisin benzeri muhtevadaki ve Âişe (r.anha)'dan gelen hadisler için bir önceki nota işaret edilen yere bakınız.

6- Peygamber Efendimiz'in dilediği hanımla evlenmesinin mutlak olarak mübah olduğunu söyleyenler, buradaki **"bundan sonra kadınlar sana helâl olmaz"** buyruğu hakkında da şöyle derler: Bu, yahudi kadınlarla, hristiyan kadınlar sana helâl olmaz, anlamındadır. Ancak böyle bir te'vilin doğru olma ihtimali uzaktır. Yine bu görüş Mücahid, Said İbn Cübeyr ve İkrime'den de rivayet edilmiştir, altıncı görüş budur.

Mücahid dedi ki: Buna sebep ise, kâfir bir kadının mü'minlere anne olmaması içindir. Bu da doğru olma ihtimali uzak bir görüştür. Çünkü onun takdirine göre ifade: Müslüman hanımlardan sonra, şeklinde olmalıdır. Oysa daha önce müslüman hanımlardan sözedilmemiştir. Ayrıca **"bunların birini başka zevcelerle değiştirmen"** ifadesi onun yerine kitab ehli olan bir kadını değiştirmek maksadı ile müslüman hanımı boşaman da helâl değildir, diye bir takdire gidilmesi gerekmektedir.

7- Peygamber (sav)'a önceleri dilediği hanım ile evlenmesi helâl idi, sonradan bu neshedildi. (Bu görüşün sahibi) dedi ki: İşte ondan önce peygamberler de (salât ve selâm onlara) böyle idiler. Bu görüş Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'ye aittir.

2- Hanımlarından Birini Diğeri ile Değiştirmesi:

"Ve bunların birini başka zevcelerle değiştirmen" buyruğu ile ilgili olarak İbn Zeyd şöyle demektedir: Burada kastedilen Arapların yapmış oldukları bir iştir. Biri diğerine: Sen benim hanımımı al, bana da senin hanımını ver, derdi. Darakutnî'nin rivayet ettiğine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Cahiliye döneminde değiştirme bir adamın diğerine: Sen benim için hanımından vazgeç, ben de senin için hanımımdan vazgeçerim ve sana fazlasını da veririm, derdi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Onların güzellikleri hoşuna gitse de bunların birini başka zevcelerle değiştirmen** (sana helâl olmaz)" diye buyurdu. (Ebu Hureyre) dedi ki: Uyeyne b. Hısn el-Fezarî, Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girdi. Yanında Âişe de vardı. İzinsiz girmişti. Rasûlullah (sav) ona: "Ey Uyeyne! İzin almak yok mu?" dedi. Uyeyne: Ey Allah'ın Rasûlü dedi, Ben aklım erdiğinden beri Mudarlılardan bir adamın yanına girmek için izin istemiş değilim. Sonra da: Şu yanındaki Humeyra (teni kırmızıya çalan) kimdir? diye sordu. Rasûlullah (sav): "Bu mü'minlerin annesi Âişe'dir" dedi. Uyeyne dedi ki: Ben senin için insanların en güzelinden vazgeçeyim mi? Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Uyeyne! Şüphesiz Allah bunu haram kılmıştır." Uyeyne çıkıp gittiğinde Âişe: Ey Allah'ın Rasûlü bu kimdir? diye sordu, Peygamber şöyle buyurdu: "Bu kendisine itaat olunan bir ahmak-

tır ve o işte gördüğün gibi kavminin efendisidir."(1)

Ancak et-Taberî, en-Nehhas ve başkaları İbn Zeyd'in, Arapların hanımlarını birbirleriyle değiştirdiklerine dair yaptıkları nakli kabul etmezler. Taberî dedi ki: Araplar asla böyle bir iş yapmış değildir. Uyeyne b. Hısn'ın, Rasûlullah (sav)'ın huzuruna yanında Âişe varken girdiğine dair gelen rivayette ise, bir değiştirme sözkonusu değildir ve Uyeyne böyle bir şeyi de kastetmemiştir. O sadece Âişe'yi küçümsemişti, çünkü bu sözü söylediğinde henüz yaşı küçüktü.

Derim ki: Bizim Zeyd b. Eslem'den, onun Ata b. Yesar'dan, onun Ebu Hureyre'den gelen sözünü ettiğimiz ve bu değiştirme, cahiliye döneminde idi, şeklindeki rivayet Taberî'nin kabul ettiği durumun aksini göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Muberred dedi ki: **"Helâl olmaz"** anlamındaki; (لَا يَحِلُّ) buyruğu hem "ye" hem "te" ile okunmuştur. "Te" ile okuyanların okuyuşu kadınlar hakkında çoğul anlamını ihtiva eder, "ye" ile okuyuş ise, bütün kadınları kapsar.

el-Ferrâ'nın iddiasına göre bu kelime icma ile "ye" harfi ile okunmuştur. Ancak bu yanlıştır. Ebu Amr'ın kendisinden gelen rivayetlere göre "fe" ile okuduğu ihtilafsız olarak sabit iken kıraat alimlerinin bu hususta ittifakından nasıl sözedilebilir?

3- Güzellikleri Hoşuna Gitse de...

"Onların güzellikleri hoşuna gitse de" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: Bu buyruk Esma bint Umeys dolayısıyla nâzil olmuştu. Kocası Cafer b. Ebi Talib vefat ettikten sonra güzelliği Rasûlullah'ın hoşuna gitmişti. Onunla evlenmeyi istemişti, bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Ancak bu zayıf bir hadistir. Bunu İbnu'l-Arabî söylemiştir.

4- Erkek Kendisiyle Evlenmek İstediği Kadına Bakabilir:

Bu âyet-i kerîmede erkeğin kendisiyle evlenmek istediği hanıma bakmasının caiz olduğuna delil vardır. el-Muğire b. Şu'be bir hanım ile evlenmek istediğinde Peygamber (sav) ona şöyle demişti: "Onu gör, çünkü böylesi aranızdaki kaynaşma açısından daha uygundur."(2)

(1) el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid,* VII, 92, ravilerinden İshak b. Abdullah b. Ebi Ferre'nin "metruk bir ravi olduğu" kaydıyla.

(2) İbnu'l-Cârûd, *el-Munteka,* s. 170; İbn Hibban, *Sahih,* IX, 351; *Tirmizî,* III, 397; *Darimî,* II, 180; *Darakutnî,* III, 252, 253; *Nesâî,* VI, 69; *Müsned,* IV, 244, 246.

Peygamber (sav) bir başkasına da şöyle demiştir: "Git, onu gör. Çünkü ensarın gözlerinde bir şey vardır." Bunu Sahih rivayet etmiştir.(1)

el-Humeydî ile Ebu'l-Ferac el-Cevzî dedi ki: O bununla bir sarılık yahut bir mavilik bulunduğunu kastetmiştir. Bununla Peygamber'in çapaklanmayı kastettiği de söylenmiştir.

5- Evlenmek İçin Kendisine Talib Olunan Hanıma Bakma Emrinin Mahiyeti:

Kendisine talib olunana bakma emri, maslahata irşad kabilinden bir emirdir. Çünkü ona bakacak olursa, onunla evlenmeye rağbetini arttıracak güzelliklerini görebilir. Bu emrin maslahata irşad mahiyetinde olduğunun delillerinden birisi de Ebu Dâvûd'un zikrettiği şu hadis-i şeriftir: Cabir, Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Sizden herhangi bir kimse bir kadına talib oldu mu eğer kendisini nikâhlamasını sağlayacak şekilde onu görme imkanını bulabilirse bunu yapsın."(2)

Peygamber (sav): "Eğer gücü yeterse bunu yapsın." gibi bir ifadeyi vacib olan bir hüküm hakkında kullanmaz.

Fukahanın cumhuru yani Malik, Şafiî, Kufeliler, başkaları ve Zahiri mezhebi alimleri hep böyle demiştir. Bunun mekruh olduğunu söyleyen bir topluluk varsa da onların bu görüşlerinin -sahih hadisler ile yüce Allah'ın: **"Onların güzellikleri hoşuna gitse de"** buyruğu dolayısıyla -hiçbir değeri yoktur.

Sehl b. Ebi Hasme dedi ki: Ben Muhammed b. Mesleme'yi ed-Dahhak'ın kızı Sübeyte'yi Medine damlarından bir damın üzerinde görmek isterken kovaladığını gördüm. Ona: Bu işi nasıl yaparsın? diye sordum, o: Yapabilirim, dedi. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah sizden herhangi birinizin kalbine bir hanıma talib olma duygusunu yerleştirecek olursa, ona bakmasında bir mahzur yoktur."(3)

6- Kendisiyle Evlenilecek Hanıma Bakmanın Caiz Oluşunun Sınırları:

Bu durumda hanıma bakmanın caiz olduğu sınırlar hususunda görüş ayrılığı vardır. Malik dedi ki: Yüzüne ve ellerine bakabilir ancak onun izni ol-

(1) *Müslim*, II, 1040; İbn Hibban, *Sahih*, IX, 349; *Müsned*, II, 286, 299.

(2) *Ebu Davud*, II, 228; *Müsned*, III, 334, 360.

(3) Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VII, 85; hadisin senedinde ihtilaflar bulunduğu kaydıyla; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 22; Tahavî, *Şerhu Me'ani'l-Asar*, III, 13; Taberanî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XIX, 225, "ravilerin bu hadiste, -senedde yer alan- el-Haccae'dan önceki ravilerin adını vermekle ihtilaf ettiklerini" kaydederek.

maksızın, bakamaz.

Şafiî ve Ahmed: Eğer tesettür içerisinde ise, izni olsun olmasın bakabilir, demişlerdir. el-Evzaî de şöyle demiştir: Ona bakar ve bunun için de gayret harcar. Onun vücudunun etli yerlerine bakar. Dâvûd (ez-Zahirî) dedi ki: Vücudunun sair yerlerine bakar. O lafzın zahirine dayanarak bunu söylemiştir. Ancak şeriatın avret yerlerine bakmanın haram olduğuna dair asıl hükümleri onun bu kanaatini reddetmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

7- Kâfir Olan Cariye Peygamber'e Helâl mıdır?:

"Sağ elinin malik olduğu dışında" buyruğu ile ilgili olarak ilim adamları kâfir cariyenin Peygamber (sav)'a helâl olup olmadığı hususunda iki farklı görüş ortaya koymuşlardır.

Bir görüşe göre yüce Allah'ın: **"Sağ elinin malik olduğu dışında"** buyruğu umumi olduğundan dolayı helâldir. Bu görüş Mücahid, Said b. Cübeyr, Ata ve el-Hakem'in görüşüdür. Bunlar derler ki: Yüce Allah'ın: **"Bundan sonra kadınlar sana helâl olmaz"** buyruğu müslüman olmayan kadınlar sana helâl olmaz, demektir. Yahudi, hristiyan ve müşrikler sana haramdır. Yani senin kâfir bir kadın ile evlenmen ve böylelikle bu kadının mü'minlerin annesi olması -güzelliği hoşuna gidecek olsa dahi- helâl değildir. Sağ elinin malik oldukları ise, müstesnâdır. Bu durumdaki cariyeleri odalık bulundurması hakkı vardır.

İkinci görüşe göre ise, kâfir kadına yaklaşması ona yakışmaz. Onun böyle bir durumdan tenzih edilmesi dolayısıyla bu ona helâl değildir. Nitekim yüce Allah: *"Kâfir zevceleri de nikâh altında tutmayın."* (el-Mümtehine, 60/10) diye buyurmaktadır. Ya Peygamber (sav) için bu nasıl olabilir?

Yüce Allah'ın: **"Sağ elinin malik olduğu dışında"** buyruğundaki; (ما) burada **"kadınlar"**dan bedel olmak üzere ref' mahallindedir. Bununla birlikte istisnâ olarak nasb konumunda olması da caizdir, ancak bu bir parça zayıftır. Mastar manasında olması da mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri; "(إلا ملك يمينك): Sağ elinin mülkiyetinde olan müstesnâ" demek olur. Burada da mülkiyet "malik olunan" anlamındadır ve bu nasb konumundadır. Çünkü birincisinin türünden olmayan bir istisnâdır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ ۚ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ ۖ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ ۚ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ۚ ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ ۚ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا ۚ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾

53. Ey iman edenler! Peygamber'in evlerine sizin için yemeğe izin verilmeden girmeyin. Yemek vaktini de beklemeye kalkışmayın. Fakat davet olunduğunuzda girin. Yemek yediniz mi dağılın. Söze dalmak için de beklemeyin. Çünkü bu Peygamber'i rahatsız etmekte ama o, sizden utanmaktadır. Allah ise, haktan utanmaz. Hanımlarından ihtiyaç(ınız) olan bir şey istediğinizde onlardan perde arkasından isteyin. Bu sizin kalbiniz için de, onların kalbleri için de daha temizdir. Sizin Allah'ın Rasûlüne eziyet vermeniz de ondan sonra zevcelerini nikâhlamanız da ebediyyen olacak bir şey değildir. Çünkü bu, Allah'ın yanında çok büyük bir iştir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onaltı başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber'in Evlerine İzinsiz Girmek ve
Âyetin İşaret Ettiği Nüzul Sebepleri:

"Peygamber'in evlerine... izin verilmeden girmeyin" buyruğundaki (أَنْ): **..me...**" lafzı, "(إلا بأن يؤذن لكم): Size ancak izin verilmesi halinde..." anlamında olmak üzere nasb mahallindedir. Bu durumda istisnâ da müstesnâ

minh ile aynı cinsten değildir.

"Yemek vaktini de beklemeye kalkışmayın" buyruğundaki **"beklemeye"** anlamındaki lafız, hal olarak nasbedilmiştir. "Bu durumda girmeyin" demektir. (غَيْر)'ın "yemek"in sıfatı olarak cer ile gelmesi caiz değildir. Çünkü sıfat olsaydı, mutlaka faillerin zikredilmesi gerekirdi ve bu durumda: Siz onun vaktini beklemeyin denilmesi gerekirdi.

Bunun nahivde benzeri: "(هذا رجلٌ مع رجل ملازمٌ له): Bu adam bir adam ile birliktedir ve ondan ayrılmıyor" demeye benzer. Arzu edildiği takdirde; "(هذا رجلٌ مع رجلٍ ملازمٍ له هو): Bu adam kendisinden ayrılmadığı bir adam ile birliktedir" denilir.

Bu âyet-i kerîme iki kıssa ihtiva etmektedir. Bunlardan birincisi yemeğe oturmak adabı ile ilgilidir, ikincisi ise, hicab emri ile ilgilidir.

Hammâd b. Zeyd dedi ki: Bu âyet-i kerîme davranışları dolayısıyla (Peygamber Efendimiz'e) ağırlık veren kimseler hakkında inmiştir.

Birinci kıssanın sebebi, müfessirlerin çoğunluğunun kanaatine göre şudur: Rasûlullah (sav) önce Zeyd'in hanımı olan Cahş kızı Zeyneb ile evlendiğinde bir ziyafet vermiş ve insanları bu ziyafete çağırmıştı. Yemeklerini yedikten sonra onlardan bir kesim Rasûlullah (sav)'ın evinde oturup konuşmaya daldılar. Hanımı ise, yüzünü duvara doğru çevirmiş bekliyordu. Onların bu tutumları Rasûlullah (sav)'a ağır geldi. Enes dedi ki: Peygamber'e sohbete dalmış olanların çıkıp gittiklerini ben mi ona, yoksa o mu bana haber verdi, bilemiyorum. (Enes devamla) dedi ki: Peygamber gitti ve evine girdi. Ben de onunla birlikte girmek istedim. Benimle kendisi arasına perdeyi çekti ve hicab hükmü nâzil oldu. O topluluğa kendilerine verilen öğütler ile öğüt verdi. Aziz ve celil olan Allah da: **"Ey iman edenler! Peygamber'in evlerine... girmeyin... Çünkü bu Allah'ın yanında çok büyük bir iştir."** buyruğu nâzil oldu. Bu hadisi Sahih(-i Buhârî) rivayet etmiştir.

es-Sa'lebî'nin *"Kitab"*ında belirtildiğine göre Katade ve Mukatil şöyle demişlerdir: Âyetin nüzulüne sebep olan bu olay, Um Seleme'nin evinde cereyan etmiştir. Ancak Sahih(-i Buhârî)'in de rivayet ettiği gibi doğru olan birincisidir.

İbn Abbas dedi ki: Âyet-i kerîme, mü'minlerden bir kesim hakkında inmiştir. Bunlar Peygamber (sav)'ın yemek yiyeceği vakitleri gözetliyor ve yemek pişmeden önce huzuruna giriyorlar, yemek pişene kadar oturuyorlar, sonra da yemek yedikleri halde de çıkıp gitmiyorlardı.

İsmail b. Ebi Hakim dedi ki: Bu yüce Allah'ın davranışları ağır kaçan kimseleri, kendisi ile te'dib ettiği bir edebtir.

es-Sa'lebî'nin *"Kitab"*ında nakledildiğine göre İbn Ebi Âişe şöyle demiş-

tir: Davranışları ağır kaçanlar hakkında, şeriatın onlara (yaptıklarına) tahammül etmemiş olduğu sana yeter.

Hicab ile ilgili kıssaya gelince, Enes b. Malik ve bir topluluk dedi ki: Bunun sebebi az önce sözkonusu edilen olayda Zeyneb'in evindeki oturmadır.

Âişe (r.anha) ile bir topluluk da şöyle demiştir: Bunun sebebini Ömer şöyle nakletmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Senin hanımlarının huzuruna iyi olanlar da, kötü olanlar da giriyor. Keşke onlara hicab arkasına (perde arkasına) geçmelerini emretsen. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.(1)

Sahih(-i Buhârî)'nin naklettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: Ömer dedi ki: Üç hususta Rabbime muvafakat ettim: Makam-ı İbrahim, Hicab ve Bedir esirleri hususunda.(2)

Hicab hakkında söylenenlerin en sahih olanı budur. Bu iki görüşün dışındaki görüş ve rivayetler pek sağlam değildir. Bunların hiçbirisi ayakları üstünde duramaz. Bunların en zayıfları ise, İbn Mès'ud'dan gelen şu rivayettir: Ömer, Peygamber (sav)'ın hanımlarına hicabı (perdenin arkasına geçmelerini) emretti. Cahş kızı Zeyneb dedi ki: Ey Hattab'ın oğlu, vahiy bizim evlerimizde nâzil oluyorken sen bizim için kıskançlık mı duyuyorsun? Bunun üzerine yüce Allah: **"Hanımlarından ihtiyaç**(ınız) **olan bir şey istediğinizde onlardan perde arkasından isteyin"** buyruğu nâzil oldu. Ancak bu rivayet batıldır, çünkü hicab buyruğu Peygamber Efendimiz'in -az önce açıkladığımız gibi- Zeyneb ile gerdeğe girdiği günü nâzil olmuştur. Bunu da Buhârî, Müslim, Tirmizî ve başkaları rivayet etmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Rasûlullah (sav) bazı ashabı ile birlikte yemek yerken onlardan birisinin eli Âişe (r.anha)'ın eline değdi. Peygamber (sav) bundan hoşlanmadı. Bunun üzerine hicab âyeti nâzil oldu.

İbn Atiyye dedi ki: Düğün ya da benzer bir sebeple bir yemek ziyafeti verdiklerinde Araplarda görülen uygulama, dileyen kimsenin davete erken gidip yemeğin hazırlanıp pişmesini bekleyebilmesi şeklinde idi. Yemek yedikten sonra da aynı şekilde otururlardı. Yüce Allah mü'minlere Peygamber (sav)'ın evinde benzeri uygulamaları yasakladı. Diğer mü'minler de bu yasağın kapsamı içerisindedir. İnsanlar da yüce Allah'ın bu hususta kendilerine uymalarını istediği edebe riayet ettiler. Böylelikle yemeğin pişmesini beklemek maksadıyla yemek pişmeden girmek şöyle dursun yemek sırasında bile izin almadan girmelerini yasakladı.

(1) *Buhârî,* I, 157, IV, 1629; *Müsned,* I, 23, 24, 456.
(2) *Buhârî,* I, 157, IV, 1629; *Müslim,* IV, 1865, *Müsned,* I, 23, 24, 36, 456.

2- Zevciyet Hanesi Kimindir?

"Peygamber'in evleri" buyruğu evin erkeğe ait olduğunun delilidir. Evin erkeğe ait olduğuna dair de hüküm verilir. Çünkü yüce Allah, evi ona izafe etmiş bulunmaktadır. Şâyet yüce Allah: *"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Muhakkak Allah herşeyin inceliklerini bilir, herşeyden haberdardır"* (el-Ahzab, 33/34) diye buyurmaktadır, denilecek olursa, şöyle deriz: Evlerin Peygamber (sav)'a izafe edilmesi mülkiyet izafetidir. Hanımlara izafe edilmesi ise, mahal izafetidir. Buna delil de şudur: Bu evlere girmek hususunda izin verme yetkisini Peygamber (sav)'a vermiş bulunmaktadır. İzin ise, malik olan kimsenin bir hakkıdır.

3- Peygamber'in Vefatından Sonra Hanımlarının Kaldıkları Evlerin Mülkiyeti Kimindir?:

Peygamber (sav)'ın vefatından sonra evlerinde hanımlarının kalmaları sebebiyle bu evlerin mülkiyetinin onların olup olmadığı hususunda ilim adamlarının iki ayrı görüşleri vardır.

1- Bir kesim bu evler onların mülkü idi demektedir. Buna delil ise, Peygamber (sav)'ın vefatından sonra kendilerinin vefat ettiği vakte kadar evlerde kalmış olmalarıdır. Çünkü Peygamber (sav) hayatta iken bu evlerde kalmayı onlara bağışlamış idi.

2- Onların evlerde kalmaları tıpkı bir erkeğin hanımını evinde iskân ettirmesi gibi idi. Bu bir hibe değildi. Onların süknâları Peygamber'in ölümünden sonra da devam etti. Sahih olan da budur. Ebu Ömer İbn Abdi'l-Berr, İbnu'l-Arabî ve başkalarının da benimsedikleri görüş budur. Çünkü bu Rasûlullah (sav)'ın onların lehlerine olmak üzere istisnâ etmiş olduğu, onların geçimlerinin bir parçasını teşkil ediyordu. Tıpkı şu buyruğun da onların lehine olmak üzere nafakalarını istisnâ etmiş olduğu gibi: "Benim mirasçılarım, ne bir dinar, ne de bir dirhem paylaşabilirler. Hanımlarımın nafakası ile benim için iş yapanların geçiminden sonra geriye bıraktığım bir sadakadır."(1)

İşte ilim ehli de böyle demişlerdir: Buna Peygamber Efendimiz'in hanımlarının kaldıkları meskenlere, bıraktıkları mirasçıların ayrıca mirasçı olmayışı da delil teşkil etmektedir: Bu görüşün sahipleri şöyle derler: Eğer bu haneler onların mülkü olmuş olsaydı, hiç şüphesiz o hanımların mirasçıları, bu hanelere mirasçı olurlardı. Mirasçılarının böyle bir şeye kalkışmamış olması da bu hanelerin Peygamber Efendimiz'in hanımlarının mülkiyetinde olmadığına bir delildir. Onlar için ancak hayatta kaldıkları sürece bir süknâ hak-

(1) *Ebû Dâvûd,* III, 144; *Müsned,* II, 242; el-Humeydî, *Müsned,* II, 480.

ları vardı. Vefat etmeleri ile birlikte bu haneler, faydası bütün müslümanla rı kapsayan Peygamber Mescidine ilave edilmiştir. Tıpkı Rasûlullah (sav)'ın terikesinden onlara ayrılmış olan nafakaların, vefat etmelerinden sonra bu haklarının, malın aslına ilave edilmesi ve faydası bütün müslümanları kapsayan, müslümanların menfaatlerine o malın aslına katılarak harcanması gibi. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

"Yemek vaktini de beklemeye kalkışmayın." Yani onun pişmesi zamanını beklemeyin.

"(إِنَاهُ): Onun vakti, pişmesi" lafzındaki "elif" maksurdur. Bu birkaç türlü söylenir. Biri hemze esreli olarak; (إِنِى) şeklindedir. eş-Şeybanî dedi ki:

وكِسْرَى إذ تقسّمه بَنُوه بأسياف كما اقْتَسِم اللُّحام
تمخّضت المَنون له بيوم أنًى ولكل حاملة تمام

"Oğulları Kisra'yı parça parça ettiklerinde,
Kılıçlarıyla tıpkı etlerin parçalanışı gibi.
Günler onun başına öyle bir gün getirdiler ki o tam vaktinde erişti,
Ve herbir gebenin (gebeliğinin) tamam olduğu bir süresi vardır."

İbn Ebi Able' "yemek"in sıfatı olmak üzere; "(غَيرِ نَاظِرِينَ إِنَاه): Vaktini de beklemeye kalkışmayın" diye okumuştur. ez-Zemahşerî dedi ki: Ancak bu uygun bir okuyuş değildir. Zira bu, uygun olmayan bir şekilde kullanılmış olur. Çünkü zamirin ait olduğu lafzın açıkça zikredilmesi gerekir ve bu durumda "(غيرِ ناظرين إناه أنتم): Siz onun vaktini beklemeksizin" denilmesi gerekirdi. Tıpkı; "(هندٌ زيدٌ ضاربته): Hind, Zeyd'e vuranın kendisidir" demek gibidir.

"(وأنى): Vakti geldi" şeklinde üstün ile söyleneceği gibi; (وأناء) üstün ve med ile de gelebilir. Şair el-Hutay'a şöyle demektedir:

وأخّرت العَشاء إلى سُهَيْل أو الشِّعْرَى فطال بِيَ الأناءُ

"Ben akşam yemeğini geciktirdim Süheyl yıldızının,
Yahut Şi'ra yıldızının (doğuş) vaktine kadar fakat
bu vakti beklemek bana uzun geldi."

"(وإناه): Onun vakti" lafzında fiil "(أنى الشيء يأنى): O şeyin vakti geldi, tamamlandı" lafzından mastardır.

4- Çağrıyı Kabul Etmek, İşi Bittikten Sonra Gitmek:

"Fakat davet olunduğunuzda girin, yemek yediniz mi dağılın" buyruğu ile yüce Allah, yasağı te'kid etmekte ve giriş vaktinin edebe uygun olarak izin halinde sözkonusu olacağını özellikle belirtmektedir. Ayrıca o şerefli peygamberin huzurunda hoşa gitmeyecek şekilde lafa dalmaktan da uzak kalınmasını istemektedir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: İfadenin takdiri şöyledir: Fakat çağrılıp da girmenize izin verildiği takdirde siz de giriverin, yoksa bizatihi çağırmanın kendisi içeri girmek için yeterli bir izin olamaz. Buradaki şart edatının cevabını teşkil eden cümlenin başına "fe" harfinin gelmesi, bunda mücazat (şartın cevabı anlamını) taşımasından dolayıdır.

5- Yemek Yedikten Sonra Dağılın:

"Yemek yediniz mi dağılın" buyruğu, yüce Allah'ın yemeğin yenilmesinden sonra hepsinin dağılıp etrafa yayılmasına dair vermiş olduğu bir emirdir. Bununla yemek maksadı hasıl olduktan sonra evden çıkmanın gereğini anlatmak istemiştir. Bunun delili ise, izinsiz girmenin haram olduğudur. Oraya girmek yemek için caiz olmuştur. Yemek işi bitti mi oraya girmeyi mübah kılan sebep de ortadan kalkmış ve böylelikle haramlık hükmü aslına dönmüş olur.

6- Misafir Kendisini Misafir Edenin Mülkünden Yer:

Bu âyet-i kerîmede misafir kimsenin kendisini misafir edenin mülkünden yediğine, kendi öz mülkünden yemediğine delil vardır. Çünkü yüce Allah: **"Yemek yediniz mi dağılın"** diye buyurmaktadır. Bu buyrukla misafire yemekten fazlasını vermemiş, onun dışında kalan şeyleri de ona izafe etmemiştir, geriye mülkiyet aslı üzere kalmış bulunmaktadır.

7- Gereksiz Söze Dalmayın:

"Söze dalmak için de beklemeyin" buyruğu **"beklemeye kalkışmayın"** buyruğuna atfedilmiştir. Buradaki olumsuzluk anlamını veren: (غَيْرَ); "(لكم): **Sizin için"** lafzındaki "siz" anlamındaki zamirden hal olarak nasbedilmiştir. Buna göre; beklemeye kalkışmaksızın ve söze dalmaksızın, demek olur. Anlatılmak istenen de şudur: Rasûlullah (sav)'ın ashabı Zeyneb'in düğün yemeğinde yaptığı gibi oturup konuşmak için beklemeyin.

"Çünkü bu peygamberi rahatsız etmekte ama o, sizden utanmaktadır. Allah ise, haktan utanmaz." Yani onu açıklamaktan, onu açığa vurmak-

tan imtina etmez. Böyle bir tutum insanlarda haya sebebiyle ortaya çıktığından dolayı şanı yüce Allah, insanlar arasında böyle bir tavır takınmayı gerektiren sebebin, Allah hakkında sözkonusu olmadığını ifade etmektedir. *Sahih*'de, Um Seleme'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Um Süleym, Peygamber (sav)'a gelerek dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, şüphesiz ki Allah haktan utanmaz. Kadın rüyasında ihtilam olduğu takdirde gusletmesi gerekir mi? Rasûlullah (sav): "Suyu gördüğü takdirde (evet)" diye buyurdu.(1)

8- Perde Arkasından Konuşma Emri:

"Hanımlarından ihtiyac(ınız) olan bir şey istediğinizde onlardan perde arkasından isteyin" buyruğu ile ilgili olarak Ebu Dâvûd et-Tayalisî'nin rivayetine göre Enes b. Malik'ten şöyle dediği nakledilmiştir: Ömer (r.a) dedi ki: Dört hususta Rabbime muvafakat ettim... Bu şekilde başlayan hadiste şunlar da yer almaktadır: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Sen hanımların (ile başkaları) arasına perde gersen, çünkü onların yanına iyi olanları da girer, kötüler de girer. Bunun üzerine yüce Allah: **"Hanımlarından ihtiyaç olan bir şey istediğinizde onlardan perde arkasından isteyin."** buyruğunu indirdi.(2)

Burada sözkonusu edilen meta' (ihtiyaç duyulan şey)in mahiyeti hakkında görüş ayrılığı vardır. Bunun kendisi ile yararlanılan ve insanların birbirlerine iğreti olarak verdikleri şeyler oldukları söylenmiştir. Bunun fetva demek olduğu söylendiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm sahifeleri olduğu da söylenmiştir. Doğrusu ise, bunun istenmesi mümkün olan kapkacak ve diğer dini ve dünyevi ihtiyaçların tümü hakkında umumi olduğudur.

9- Diğer Mü'min Hanımlar da Mü'minlerin Anneleri Hakkındaki Bu Hükmün Kapsamına Girmektedir:

Bu âyet-i kerîmede karşı karşıya kalınan bir ihtiyaç yahut onlardan fetvası sorulacak bir mesele dolayısıyla perde arkasından onlara soru sormaya dair yüce Allah'ın izin vermiş olduğuna delil vardır. Mana itibariyle ve kadının bedeni ve sesi ile tamamen avret olduğunu ortaya koyan şeriatın ihtiva ettiği esaslar dolayısıyla, bütün hanımlar da bu hükmün kapsamı içerisindedir. Onun hakkında şahitlikte bulunmak yahut vücudundaki bir hastalık ya da ârız olan bir husus hakkında ona soru sormak ve bunun muayyen olarak ancak ondan öğrenilmesinin mümkün olması gibi, bir ihtiyaç duyulması hali dışında, bu perdenin açılması caiz değildir.

(1) *Buhârî,* I, 60, 108, III, 1211, V, 2260, 2268; *Müslim,* I, 251; *Nesai,* I, 114; *Muvatta,* I, 51; *Müsned,* VI, 302.

(2) 53. ayetin 1. başlığında bu hususa dair iki rivayet kaydedilmiş bulunmaktadır. Kaynakları için oraya bakınız.

10- Amâ Olan Kimsenin Şahitliği:

Peygamber (sav)'ın hanımlarından perde arkasından ihtiyaçları sormanın caiz oluşunu ve âmâ olan kimsenin hanımına sözünden onu tanıması suretiyle yaklaşabileceğini, âmâ kimsenin şahitliğinin caiz olacağına bazı ilim adamları delil göstermişlerdir. Amânın şahitliğinin caiz olduğunu çoğu ilim adamı kabul etmektedir. Ancak Ebu Hanife, Şafiî ve başkaları ise, şahitliğini caiz kabul etmezler. Ebu Hanife âmânın neseblerdeki şahitliği caizdir demiş, Şafiî de ancak gözleri kör olmadan önce gördüğü şeyler hususundaki şahitliği caizdir, demiştir.

11- Kalblerden Kötü Düşünceleri Uzak Tutmak İçin Tedbirli Olmak Gereği:

"Bu sizin kalbiniz için de, onların kalbleri için de daha temizdir" buyruğu ile yüce Allah, hanımlar hakkında erkeklerin kalbine, erkekler hakkında da kadınların kalbine arız olan, hatırdan geçen düşünceleri kastetmektedir. Yani böyle bir durum şüpheyi daha bir giderici, ithamı daha bir uzaklaştırıcı ve korunmayı daha bir gerçekleştiricidir. İşte bu husus hiçbir kimsenin kendisine helâl olmayan bir kadın ile yalnız başına kalmak noktasında kendisine güvenmemesi gerektiğinin delilidir. Böyle bir şeyden uzak durmak, o kişinin hali açısından daha iyidir, nefsini daha sağlam koruyucudur ve bu hususta kişinin iffetini daha çok muhafaza edicidir.

12- Mü'minler Allah'ın Rasûlüne Eziyette Bulunamazlar:

"Sizin Allah'ın Rasûlüne eziyet vermeniz de... olacak bir şey değildir." Bu buyruk illeti bir daha tekrarlamakta ve bu illetin hükmünü pekiştirmektedir. İlletlerin pekiştirilmesi hükümlere daha da güç kazandırır.

13- Peygamberin Hanımlarını Başkaları Asla Nikâhlayamaz:

"Ondan sonra zevcelerini nikâhlamanız da ebediyyen olacak bir şey değildir" buyruğu ile ilgili olarak İsmail İbn İshak dedi ki: Bize Muhammed b. Ubeyd anlattı, dedi ki: Bize Muhammed b. Sevr, Ma'mer'den naklen anlattı. Ma'mer'in Katade'den naklettiğine göre bir adam şöyle demiş: Şâyet Rasûlullah (sav) vefat edecek olursa, Âişe ile evlenirim. Bunun üzerine yüce Allah: **"Sizin Allah'ın Rasûlüne eziyet vermeniz de..."** âyeti ile: *"Onun zevceleri de analarıdır"* (el-Ahzab, 33/6) âyeti nâzil oldu.(1)

(1) Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra,* VII, 69.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr Abdurrahman dedi ki: İbn Abbas dedi ki: Kureyş'in ileri gelenlerinden Rasûlullah (sav) ile birlikte Hira'nın üzerinde bulunan on kişiden birisi kendi kendine: Rasûlullah (sav) vefat ederse, Âişe ile evlenirim. Hem o benim amcamın kızıdır, diye düşünmüştü. Mukatil dedi ki: Bu kişi Talha b. Ubeydullah'tır.

İbn Abbas dedi ki: Sonra bu adam içinden geçen düşüncelerden dolayı pişman oldu. Yürüyerek Mekke'ye kadar gitti ve Allah yolunda on at üzerinde gazi taşıdı. (Gazilere üzerinde cihad etmeleri için on at verdi) ve bir çok köle azad etti, Allah da onun günahını bağışladı.

İbn Atiyye dedi ki: Rivayet edildiğine göre bu buyruk şöyle diyen bir sahabi sebebiyle inmiştir: Şâyet Rasûlullah (sav) ölürse, Âişe ile evleneceğim. Bu Rasûlullah (sav)'a ulaştı, o da bundan rahatsız oldu. İşte bu şekilde İbn Abbas bu şahıstan sahabelerden birisi diye sözetmiştir. Mekkî'nin, Ma'mer'den rivayetine göre Ma'mer: O Talha b. Ubeydullah'tır demiştir.

Derim ki: Aynı şekilde en-Nehhas'ta Ma'mer'den bu kişinin Talha olduğunu nakletmektedir. Ancak bu sahih değildir.

İbn Atiye dedi ki: Allah, İbn Abbas'a iyiliğini versin. Bana göre bu Talha b. Ubeydullah hakkında doğru olamaz.

Hocamız İmam Ebu'l-Abbas dedi ki: Bu söz ashabın faziletlilerinden birisinden nakledilmiştir. Ancak böyle bir şey onlardan uzaktır. Bu sözün naklinde yalan olduğu açıktır. Böyle bir söz olsa olsa cahil münafıklara yakışır. Rivayet edildiğine göre münafıklardan bir kimse Rasûlullah (sav), Ebu Seleme'den sonra, Um Seleme ile evlenince Huneys b. Huzafe'den sonra da Hafsa ile evlenince şöyle demiş: Muhammed'e ne oluyor ki bizim hanımlarımızla evleniyor? Allah'a yemin ederim, eğer o da ölecek olursa, biz de onun hanımları arasında okları dolaştırırız. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu, yüce Allah, ondan sonra hanımlarını nikâhlamayı haram kıldı ve onlara annelik hükmünü verdi. Bu da Peygamber (sav)'ın özelliklerindendir. Onun ayrıcalıklı bir şerefe sahib olduğunu ortaya koymak, mertebesine dikkat çekmek içindir.

Şafiî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) dedi ki: Peygamber (sav) vefat ettiğinde hayatta bulunan hanımlarından herhangi birisini nikâhlamak hiçbir kimseye helâl değildir. Bunu helâl kabul eden bir kişi kâfir olur. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Sizin, Allah'ın Rasûlüne eziyet vermeniz de, ondan sonra zevcelerini nikâhlamanız da ebediyyen olacak bir şey değildir"** diye buyurmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Peygamber'in hanımlarıyla evlenmenin yasak kılınış sebebi, onların cennette de hanımları olacaklarından dolayıdır. Çünkü bir ka-

dın cennette, dünyada iken onunla son evli bulunan kocasına verilecektir. Huzeyfe hanımına şöyle demiş: Eğer yüce Allah bizi cennetine koyacak olursa, sen de cennette benim eşim olmak istiyor isen benden sonra evlenme. Çünkü kadın son kocasına verilecektir.

Biz bu hususta ilim adamlarının sahip oldukları görüşleri *"et-Tezkire"* adlı eserimizin cennet ile ilgili bahislerinde zikretmiş bulunuyoruz.

14- Peygamber Efendimiz'in Vefatından Sonra Hanımlarının Hukuki Durumları:

İlim adamları Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra hanımlarının durumu hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Acaba onlar Peygamber Efendimiz'in hanımları kalmaya mı devam ettiler? Yoksa ölüm ile nikâhları ortadan kalkmış mı oldu? Ölüm dolayısıyla nikâhları ortadan kalkmış ise, iddet beklemek yükümlülükleri var mıydı? yok muydu?

Şöyle cevab verilmiştir: İddet beklemeleri gerekli idi. Çünkü onlar hayatta iken kocaları vefat etmiştir. İddet beklemek de bir ibadettir.

Bir başka görüşe göre iddet beklemek yükümlülükleri yoktur. Çünkü onlar için bu süre (evlenmelerinin) mübah olması umulan bir bekleme süresi değildir. Sahih olan da budur, çünkü Peygamber (sav): "Aile efradımın nafakasından artıp geriye bıraktığım..." diye buyurmuştur. Bu "ehlim nafakasından..." diye de rivayet edilmiştir ki, bu da evliliğe has bir isimdir.(1)

Böylece Peygamber Efendimiz mü'minlerin anneleri hanımları olduklarından ve ondan başkasına da haram olduklarından dolayı, hayatta kaldıkları sürece onlara nafaka ve sükna bırakmış olmaktadır. İşte nikâhın kalıcılığının anlamı da budur. Peygamber (sav)'ın vefatı mü'minlerin anneleri için, başkası hakkında kocalarının hazır bulunmaması (gaybubeti) konumunda kabul edilmiştir. Çünkü diğer insanlardan farklı olarak onların âhirette hanımları olacağı kat'î bir husustur. Diğer insanlar hakkında bunun böyle olmayış sebebi ise, kişinin hanımı ile birlikte ahirette aynı yerde bulunabileceklerini bilemeyişidir. Belki onların birisi cennette, diğeri cehennemde olabilir. İşte bundan dolayı sair insanlar hakkında böyle bir sebep ortadan kalkmış olduğu halde Peygamber (sav) hakkında bu sebep varlığını sürdürmüştür. Nitekim Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Herbir sebep ve neseb kesilir. Benim sebebim ve nesebim müstesnâdır. O kıyamet gününe kadar bakidir."(2)

(1) 53. ayetin tefsiri, 3. başlıkta geçen bu hadisin kaynakları orada gösterilmiştir.

(2) Hakim, ***Müstedrek,*** III, 153; Beyhaki, ***es-Sünenü'l-Kübra,*** VII, 64; el-Bezzar, ***Müsned,*** I, 397.

Peygamber (sav)'ın hayatta iken kendilerinden ayrıldığı Kelboğullarından olan hanım ve başkaları gibi sair zevcelerine gelince, acaba bunları başkalarının nikâhlaması helâl mi idi? Bu hususta görüş ayrılığı vardır. Sahih olan ise, bunun caiz olduğudur. Çünkü rivayete göre Rasûlullah (sav)'ın ayrıldığı Kelboğullarına mensub kadın ile önceden de geçtiği üzere Ebu Cehil'in oğlu İkrime evlenmiştir. Onunla evlenen kişinin Kindeli el-Eş'as b. Kays olduğu da söylenmiştir. Kadı Ebu't-Tayyib de şöyle demiştir: Onunla evlenen kişi Muhacir b. Ebi Umeyye'dir. Kimse de buna (bu evliliğe) karşı çıkmamıştır. Bu da bu hususta icma olduğunun delilidir.

15- Allah Rasûlüne Eziyet Vermek, Allah'ın Nezdinde Büyük Bir Günahtır:

"Çünkü bu Allah'ın yanında çok büyük bir iştir." Yani Rasûlullah (sav)'a eziyet etmek yahut onun hanımlarını nikâhlamak çok büyük (bir günah)tır. Yüce Allah böylelikle bu işleri büyük günahlar arasında saymıştır ki, bundan da büyük günah olamaz.

16- Âyetin Nüzul Sebebi ve Bunun Gereğinin Yerine Getirilmesinde Gösterilen Titizlik:

Hicabın nüzûl sebebini gerek Enes'in, gerek Ömer (r.anhuma)'ın hadislerine dayanarak açıklamış bulunuyoruz. Ömer (r.a), Sevde'ye dışarı çıktığı vakit -ki uzun boylu bir hanımdı-: Seni gördük (tanıdık) ey Sevde, diyordu. Bu sözleri onun hicaba dair hükmün inmesini çokça arzulamasından dolayı söylüyordu. Bunun üzerine yüce Allah da hicab âyetini indirmişti. Bütün bu sebeblerin birarada oluşu dolayısıyla âyetin inmiş olma ihtimali de uzak değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Diğer taraftan Cahş kızı Zeyneb vefat ettiğinde şöyle demişti: Bunun cenazesinde ancak onun mahremi olan bir kimse bulunsun. Bununla onun sebebiyle nâzil olmuş hicab emrine riayet etmeye çalışmıştı. Böyle deyince Esma bint Umeys çadır içerisinde naaşının örtülmesi yolunu ona gösterdi ve bu uygulamayı Habeşistan'da gördüğünü söylemişti. Hz. Ömer de aynı işi yapmıştı.

Bu uygulamanın Peygamber (sav)'ın kızı Fatıma (r.anha)'nın cenazesinde yapıldığı da rivayet edilmiştir.

إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾

54. Siz bir şeyi açıklar veya onu gizlerseniz, şüphesiz ki Allah, herşeyi çok iyi bilendir.

Şanı yüce Allah açığı da, gizliyi de, olanı da, olmamış olanı da bilir. Geçip gitmiş bir şey de, gelecekte meydana gelecek bir iş de O'na gizli değildir. Bu genel olarak yüce Allah'ın övülmek üzere ifade ettiği bir buyruktur. Zaten O övgüye, hamd u senaya layık olandır.

Bu buyrukla burada kastedilen ise, bu âyet-i kerîmeden önce kendisine işarette bulunulan kimselerin azarlanması ve tehdit edilmesidir. Bunlara da yüce Allah: **"Bu sizin kalbiniz için de, onların kalbleri için de daha temizdir"** buyruğuyla işaret ettiği gibi; **"Sizin Allah'ın Rasûlüne eziyet vermeniz de, ondan sonra zevcelerini nikâhlamanız da ebediyyen olacak bir şey değildir"** buyruğuyla da işaret edilmektedir. Böylelikle bu âyet-i kerîmede bunlara şöyle denilmektedir: Sizin bu hoş olmayan inanış ve düşünüşlerinizden içinizde gizlediklerinizi muhakkak Allah bilir ve bunlardan dolayı sizleri de cezalandıracaktır.

Böylelikle bu âyet-i kerîme bir önceki âyet-i kerîmeye atfedilmiş ve onu beyan eden bir âyet olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ ۚ وَاتَّقِينَ اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٥٥﴾

55. Hanımlar için babaları, oğulları, kardeşleri, kardeşlerinin oğulları, kızkardeşlerinin oğulları, kendi kadınları ve sağ ellerinin malik olduğu (cariyeleri) **hakkında günah yoktur. Allah'tan kork. Şüphe yok ki Allah herşeye tanıktır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Hicab âyeti nazil olunca babalar, oğullar ve yakın akrabalar Rasûlullah (sav)'a: Biz de mi onlarla perde arkasından konuşacağız, diye sordular. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

2- Kadının Görünebileceği Kimseler:

Yüce Allah, bu âyet-i kerîmede kadının karşısına çıkıp görünebileceği erkekleri sözkonusu etmekte, ancak amca ile dayıyı zikretmemektedir. Çünkü amca ile dayı anne-baba konumundadırlar. Hatta amcaya baba adı verildiği de olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Senin ilâhına ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhına... ibadet edeceğiz."* (el-Bakara, 2/133)

İsmail ise, onların amcaları idi.

ez-Zeccac dedi ki: Amca ile dayı belki kadının özelliklerini çocuklarına anlatabilirler. Kadının amcaoğlu ve dayıoğluna mahrem olması ise, sözkonusu değildir. İşte bundan dolayı onların hanımı görmeleri hoş karşılanmamıştır.

eş-Şa'bî ile İkrime de kadının amcası ya da dayısının önünde başörtüsünü açmasını mekruh görmüşlerdir.

Bu âyet-i kerîmede mahrem olanların bazıları sözkonusu edilmiştir. Mahremlerin hepsi ise, en-Nur Sûresi'nde sözkonusu edilmişlerdir. Bu âyet-i kerîme en-Nur Sûresi'ndeki o âyetin bir bölümüdür. Orada (en-Nur, 24/31. âyet) buna dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

3- Allah'tan Korkmak (Takvâlı Olmak) Emri:

Yüce Allah sözü edilen bu şahıslar hakkındaki ruhsatı sözkonusu edip onlara perdesiz (hicasbız) görünmenin mübahlığı kat'iyyet kazandıktan sonra: **"Allah'tan korkun"** diyerek, onlara bir önceki buyruklara cümle ile atıf suretiyle takvalı olmalarını emretmektedir. Bu ise, son derece beliğ ve veciz bir ifadedir. Şöyle buyurmuş gibidir: Siz bu sınırlarda kalınız ve bu sınırları aşmak hususunda da Allah'tan korkunuz.

Burada özellikle hanımların anılması ve bu emirde onların ta'yin edilmesi kendilerini az kollamaları ve çokça serbest davranmaları dolayısıyladır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Daha sonra yüce Allah: **"Şüphe yok ki Allah, herşeye tanıktır"** diyerek tehditte bulunmaktadır.

إِنَّ اللهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ ۚ يَآ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾

56. Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler. Ey mü'minler, siz de ona salât ve selâm edin.

Bu âyet-i kerîme ile yüce Allah, Rasûlünü, onun hayatta oluşunu ve ölümünü dahi şereflendirmiş bulunmaktadır. Onun kendi nezdindeki konumunu sözkonusu etmiş ve onun hakkında yahut da hanımları ile ilgili olarak kötü düşüncelere sahip olmuş kimselerin bu kötülüklerini ve benzerlerini bununla temizlemiş bulunmaktadır.

Allah'tan salât, O'nun rahmeti ve rızası; **meleklerden salât,** dua ve istiğfar, **ümmetten salât** ise, ona dua ve onu ta'zim etmek demektir.

İlim adamları **"salat ederler"**deki zamirin kime ait olduğu hususunda farklı görüşlere sahibtirler. Bir kesimin kanaatine göre bu zamir Allah'a ve meleklere aittir. Bu Allah'ın bir buyruğu olup bununla melekleri şereflendirmiştir.

Böyle bir açıklamaya karşı hatibin: Allah'a ve Rasûlüne itaat eden doğru yolu bulmuş olur. Onlara isyan eden kimse ise, sapıtmış olur demesi üzerine, Rasûlullah (sav)'ın kendisine: "Sen ne kötü bir hatibsin. Bunun yerine kim Allah'a ve Rasûlüne asi olursa de." demiştir[1] -Bu hadisi Sahih(-i Müslim) rivayet etmiştir.- diyerek itiraz etmek burada sözkonusu olmaz. Bu itirazın yapılmayacağını kabul edenler şöyle derler: Çünkü hiçbir kimse aynı zamirde Allah ile birlikte başka bir varlığı birarada zikredemez. Fakat bu hususta yüce Allah dilediğini yapabilir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: İfadede hazfedilmiş lafızlar vardır. Bunun da takdiri: Muhakkak Allah salât eder, melekleri de salât ederler şeklindedir. Dolayısıyla âyet-i kerîmede iki ayrı zamirin birarada zikredilmesi sözkonusu değildir. Ancak böyle bir şey insanlar için kullanılabilir. Rasûlullah (sav)'ın da: "Sen ne kötü bir hatibsin" demesi, bundan dolayı değildir. Onun bu sözleri söylemesinin sebebi hatibin "onlara asi olan" üzerinde durak yapıp bir süre susmuş olmasıdır. Bu kanaati ileri sürenler Ebu Dâvûd'un rivayet ettiği şu hadisi delil gösterirler: Adiy b. Hatim dedi ki: Bir hatib Peygamber (sav)'ın huzurunda hutbe okudu ve şöyle dedi: Kim Allah'a ve Ra-

(1) *Müslim,* II, 594; *Ebû Dâvûd,* I, 287; *Müsned,* IV, 256.

sûlüne itaat ederse ve kim de onlara isyan ederse... Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurdu: "Kalk -yahut: git- sen ne kötü bir hatibsin" dedi.(1)

Şu kadar var ki; Peygamber (sav) onun durak yapıp susmasının hatalı olduğunu belirtip de: "Sen ne kötü bir hatibsin" dedikten sonra, bütün sözlerini düzeltmiş olması ve: -Müslim'de olduğu gibi- "Kim de Allah'a ve Rasûlüne isyan ederse..." demiş olması ihtimali de vardır. Bu da onun "kim de onlara isyan ederse" ifadesi üzerinde durak yapmamış olduğu şeklindeki birinci görüşü desteklemektedir.

İbn Abbas ise: "(وملائكته): Onun melekleri de" şeklinde; "(إنّ): Şüphesiz" edatı yokmuş gibi, Allah lafza-i celalinin mahallen i'rabına göre atf ile merfu olarak okumuştur. Cumhur ise, bu edatın mevcudiyetine göre atf ederek nasb ile okumuşlardır.

"Ey mü'minler! Siz de ona salât ve selâm edin" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı da beş başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber (sav)'a Salât ve Selâm Getirmek Yükümlülüğü:

"Ey mü'minler! Siz de ona salât ve selâm edin" buyruğu ile yüce Allah, kullarına diğer peygamberler bir tarafa peygamberi Muhammed (sav)'a, onu teşrif maksadı ile salât ve selâm getirmelerini emretmiş bulunmaktadır. Peygamber (sav)'a ömürde bir defa salât ve selâm getirmenin ve terkedilmesi, kendilerinden gafil kalınması, ancak hayırsız kimselerin yapabileceği bir iş olan, müekked sünnetler gibi gerekli olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.

ez-Zemahşerî dedi ki: Şâyet: Rasûlullah (sav)'a salât getirmek farz mıdır, yoksa mendub mudur? diye soracak olursan, ben: Hayır farzdır, derim. Ancak hangi halde vacib olduğu hususunda görüş ayrılıkları vardır. Kimisi peygamberin anıldığı her seferinde ona salât getirmek vacibtir, demiştir. Hadiste de şöyle denilmektedir: "Her kimin yanında anıldığım halde bana salât getirmezse, o kimse cehenneme girer ve Allah onu (benden) uzaklaştırır."(2)

Rivayet olunduğuna göre ona ey Allah'ın Rasûlü aziz ve celil olan Allah'ın: **"Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler"** buyruğu hakkında ne dersin? diye sorulmuş, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bu örtülüp gizli tutulmuş ilimdendir. Şâyet siz bu hususta bana sormamış olsaydı-

(1) *Ebû Dâvûd,* I, 288, IV, 295,

(2) Yakın lafızlarla: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* X, 165, el-Heysemî'nin "Ravileri arasında tanımadığım kimse(ler) var" kaydıyla ve Taberanî, *el-Evsat,* IV, 162. "...burnu yere sürtülsün (zelil olsun)" anlamında: İbn Hibban, *Sahih,* III, 189; Hakim, *Müstedrek,* I, 734; *Tirmizî,* V, 550; "... o kimse cimridir" anlamında: *Tirmizî,* V, 551; İbn Hibban, *Sahih,* III, 189; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* X, 164.

nız, bu hususu ben size haber vermezdim. Yüce Allah, benim için iki melek görevlendirmiştir. Bir müslümanın yanında anılıp da o bana salât getirecek olursa, mutlaka o iki melek: Allah sana mağfiret buyursun, derler. Yüce Allah ve melekleri de bu iki meleğe cevab olarak: Amin derler. Bir müslümanın yanında adım anıldığı halde, o da bana salât getirmeyecek olursa, mutlaka o iki melek: Allah sana mağfiret etmesin derler. Yüce Allah ve melekleri de o iki meleğe amin diye cevab verirler."(1)

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın adı defalarca anılsa dahi herbir mecliste bir defa ona salât getirmek vacibtir. Secde âyeti ile aksıran kimseye (elhamdulillah demesi üzerine) yerhamukellah demekte olduğu gibi. Aynı şekilde herbir duanın başında ve sonunda da hüküm böyledir.

Ömürde bir defa farz olduğunu söyleyenler de vardır. Bu görüşte olanlar şehadet kelimesini açıktan getirmek de böyledir demişlerdir. Ancak ihtiyatın gereği peygamberin adının anıldığı her seferinde ona salât getirmektir. Bu hususta varid olmuş haberler bunun böyle olmasını gerektirmektedir.

2- Peygamber Efendimiz'e Nasıl Salât Getirilir:

Peygamber (sav)'a nasıl salât getirileceği hususunda farklı rivayetler gelmiştir. Malik'in rivayetine göre Ebu Mes'ud el-Ensarî şöyle demiştir: Sa'd b. Ubade'nin meclisinde bulunduğumuz bir sırada Rasûlullah (sav) yanımıza geldi. Beşir b. Sad ona şöyle dedi: Allah bize sana salât getirmemizi emretti ey Allah'ın Rasûlü! Biz sana nasıl salât getirelim? Rasûlullah (sav) öyle sustu. O kadar ki, keşke ona bu soruyu sormasaydı, diye temenni ettik. Daha sonra Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Deyiniz ki:

قولوا اللهم صلّ على محمد وعلى آل محمد كما صلّيت على إبراهيم وبارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم في العالمين إنك حميد مجيد

"Allahım, Muhammed'e ve Muhammed'in aile halkına, İbrahim'e salât getirdiğin gibi salât getir. Muhammed'e ve Muhammed'in aile halkına İbrahim'e ve İbrahim'in aile halkına alemlerin arasında bereketler ihsan ettiğin gibi bereketler ihsan et. Şüphesiz ki Sen her hamde layık olansın, şanı yüce olansın." Selâm getirmek ise, bildiğiniz gibidir."(2) Bu hadisi Nesâî de Talha'dan

(1) Taberanî, *el-Kebrî,* III, 89; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* VIII, 93, "ravilerinden el-Hakem b. Abdullah b. Hutaf'ın yalancı olduğu kaydıyla. Sözü geçen bu ravi Taberanî'nin kaydettiği sened zincirinde yer almaktadır.

(2) *Muvatta,* I, 165; *Müslim,* I, 305; *Tirmizî,* V, 359; *Darimi,* I, 356; *Ebû Dâvûd,* I, 258; Nesâî, III, 45, 47; *Müsned,* V, 273.

bunun gibi rivayet etmiş, ancak "âlemler arasında" ifadesi ile "selâm da bil diğiniz gibidir" ifadesi orada yoktur.

Yine bu hususta Ka'b b. Ucre'den, Ebu Humeyd es-Saidî'den, Ebu Said el-Hudrî'den, Ali b. Ebi Talib'den, Ebu Hureyre'den, Bureyde el-Huzaî'den, Zeyd b. Harice'den -b. Harise, de denilir- de rivayetler gelmiştir. Bunları hadis imamları kitablarında rivayet etmişlerdir.

Tirmizî, Ka'b b. Ucre'nin hadisinin sahih olduğunu belirtmiştir. Müslim de bu hadisi *Sahih*'inde Ebu Humeyd es-Saidî yoluyla gelen hadisle birlikte rivayet etmiştir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Şu'be ve es-Sevrî, el-Hakem b. Abdi'r-Rahman b. Ebi Leylâ'dan, o Ka'b b. Ucre'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Yüce Allah'ın: **"Ey mü'minler! Siz de ona salât ve selâm edin"** buyruğu nâzil olunca, bir adam Peygamber (sav)'a gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, sana selâmı nasıl getireceğimizi biliyoruz. Peki salât nasıl olur? Peygamber şöyle buyurdu:

اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صلّيت على إبراهيم وبارك على محمد وعلى آل محمد كمابارکت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد

"Allahım Muhammed'e ve Muhammed'in aile halkına, İbrahim'e salât getirdiğin gibi salât getir. Muhammed'i ve Muhammed'in aile halkını, İbrahim'i ve İbrahim'in aile halkını mübarek kıldığın gibi mübarek kıl. Şüphesiz ki Sen her türlü hamde layıksın, şanın pek yücedir."

İşte bu es-Sevrî yoluyla gelen hadisin lafzıdır. Şu'be yoluyla gelen hadisin lafzı değildir. Bu hadis Peygamber (sav)'a isnad ile rivayet edilen yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah ve melekleri Peygambere salât ederler. Ey mü'minler, siz de ona salât ve selâm edin"** buyruğuna dair tefsirin kapsamı içerisindedir. Böylelikle Peygamber kendisine nasıl salât getirileceğini açıklamakta ve tahiyatta da kendisine nasıl selâm getirileceğini onlara öğretmektedir. Bu da; "(السلام عليك أيها النبيّ ورحمة الله وبركاته) Selâm sana ey Peygamber! Allah'ın rahmeti ve bereketleri de." demekle olur.[1]

el-Mes'udî, Avn b. Abdullah'tan, o Ebu Fahite'den, o el-Esved'den, o Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav)'a salât getirdiğiniz zaman ona güzel bir şekilde salât getirin. Çünkü siz bilemiyorsunuz belki bu salâtınız ona arzedilir. Bunun üzerine: Bize öğret, dediler. O da dedi ki: "Deyiniz ki:

(1) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid*, XVI, 185.

اللهم اجعل صلواتك ورحمتك وبركاتك على سيّد المرسلين وإمام المتقين وخاتم النبيين محمد عبدِك ونبيِّك ورسولِك إمامِ الخير وقائد الخير ورسولِ الرحمة. اللهم ابعثه مقاماً محموداً يغبطه به الأولون والآخرون. اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صلّيت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد

"Allah'ım, salâtların, rahmetlerin, bereketlerin rasûllerin efendisi, müttakîlerin önderi, peygamberlerin sonuncusu, kulun, peygamberin, rasûlün, hayrın önderi, hayrın lideri ve rahmetin rasûlü üzerine olsun. Allah'ım, sen onu öncekilerin de, sonrakilerin de kendisi sebebiyle ona gıbta edecekleri Makam-ı Mahmud'a gönder. Allah'ım, İbrahim'e ve onun aile halkına salât ettiğin gibi, Muhammed'e ve onun aile halkına da salât eyle. Şüphesiz ki Sen Hamid'sin, Mecid'sin. Allah'ım, İbrahim'e ve onun aile halkına bereketler ihsan ettiğin gibi, Muhammed'e ve onun aile halkına da bereketler ihsan et. Şüphesiz ki sen Hamid'sin, Mecid'sin."(1)

Biz muttasıl isnad ile Kadı İyad'a ait *"eş-Şifa"* kitabındaki şu rivayeti kaydettik: Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan dedi ki: Bunları Rasûlullah elimde saydı ve dedi ki: "Bunları Cebrail elimde saydı ve dedi ki: Bunlar izzetin Rabbi Allah'tan böylece indirilmiştir:

اللهم صلّ على محمد وعلى آل محمد كما صلّيت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم وترحّم على محمد وعلى آل محمد كما ترحمت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم وتحنّن على محمد وعلى آل محمد كما تحنّنت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد

"Allah'ım, İbrahim'e ve İbrahim'in aile halkına salât getirdiğin gibi, Muhammed'e ve Muhammed'in aile halkına salât getir. Şüphesiz ki Sen Hamid'sin, Mecid'sin. Allah'ım, İbrahim'i ve İbrahim'in aile halkını mübarek kıldığın gibi Muhammed'i ve Muhammed'in aile halkını da mübarek kıl. Şüphesiz ki Sen Hamid'sin, Mecid'sin. Allah'ım, İbrahim'e ve İbrahim'in aile halkına rahmetler ihsan ettiğin gibi, Muhammed'e ve onun aile halkına da rahmetler ihsan buyur. Şüphesiz ki Sen Hamid'sin, Mecid'sin. Allah'ım, İbrahim'e ve onun aile halkına şefkat ettiğin gibi, Muhammed'e ve onun aile halkına da şefkat eyle. Şüphesiz ki Sen Hamid'sin, Mecid'sin."

(1) Ebu Ya'la, *Müsned,* IX, 175; Taberani, *el-Kebir,* IX 115.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu rivayetlerin bazısı sahihtir, bazısı değildir. Bunların en sahih olanı ise, Malik'in kaydettiği rivayettir, onu esas alınız. Malik'in dışındaki rivayetlerde yer alan salât ile birlikte rahmet ve başka ilaveler pek sağlam değildir. İnsanlara düşen tıpkı mallarını kollayıp gözettikleri gibi, dillerini de kollayıp gözetmeleridir. İnsanlar alış-verişte kusurlu bir dinar (altın para) almazlar. Onlar sağlam ve iyi olanı seçerler. Aynı şekilde Peygamber (sav)'tan gelen rivayetlerden de senedi Peygamber (sav)'dan bize sahih olarak ulaşan rivayetler alınır, tâ ki Rasûlullah (sav)'a yalan söyleme sınırına girilmemiş olsun. Bu durumdaki bir kimse fazileti elde edeyim derken, eksikliğe yakalanmış olur, hatta apaçık hüsrana dahi uğrayabilir.

3- Peygamber (sav)'a Salât Getirmenin Fazileti:

Peygamber (sav)'a salât getirmenin fazileti hususunda onun şöyle buyurduğu sabit olmuştur: "Kim bana bir defa salât getirirse, ona karşılık yüce Allah ona on defa salât getirir."(1)

Sehl b. Abdullah dedi ki: Muhammed (sav)'a salât getirmek ibadetlerin en faziletlisidir. Çünkü böyle bir işi bizzat yüce Allah ve O'nun melekleri üzerlerine almışlar, sonra bunu mü'minlere emretmiştir. Sair ibadetler ise, böyle değildir.

Ebu Süleyman ed-Darânî dedi ki: Yüce Allah'tan bir ihtiyacının karşılamasını dileyecek olan bir kimse önce Peygamber (sav)'a salât ile başlamalı, sonra ihtiyacını Allah'tan istemeli, yine Peygamber (sav)'a salât getirerek sözlerini bitirmelidir. Çünkü yüce Allah o iki salâtı kabul eder. İkisi arasındakini reddetmeyecek kadar da kerimdir.

Said b. el-Museyyeb'in, Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan rivayetine göre şöyle demiştir: Peygamber (sav)'a salât getirilmedikçe yapılan duanın semaya yükselmesi perdelenir. Peygamber (sav)'a salât geldi mi dua yükselir.

Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Bir mektubta (ya da yazılı belgede) bana salât getiren bir kimseye benim ismim orada yazılı kaldığı sürece melekler o kişiye salât getirirler."(2)

4- Namaz Esnasında Peygamber (sav)'a Salât Getirmenin Hükmü:

Namazda Peygamber (sav)'a salât getirmenin hükmü hususunda ilim

(1) ***Müslim,*** I, 288, 306; ***Tirmizî,*** II, 354, 355; ***Ebû Dâvûd,*** I, 144; ***Nesâî,*** II, 25; ***Müsned,*** II, 372.

(2) Taberanî, ***Evsat,*** II, 232; ***İbn Kesir,*** III, 17, "bu hadis çeşitli bakımlardan sahih değildir" deyip bu cihetleri açıklamaktadır. Münzirî, ***et-Tergib,*** I, 62'de Taberanî ve başkaları tarafından rivayet edilmiş olmakla birlikte Ca'fer b. Muhammed'e mevkuf bir söz olarak da zikredildiğini belirtip bunun doğru olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

adamlarının farklı görüşleri vardır. Büyük topluluğun ve pek kalabalık cumhurun kabul ettiği görüş, bunun namazın sünnet ve müstehablarından olduğu şeklindedir.

İbnu'l-Münzir dedi ki: Bir kimsenin kıldığı herbir namazda Rasûlullah (sav)'a salât getirmesi müstehabtır. Bir kimse bunu terkedecek olursa, Malik'in mezhebine, Medinelilere, Süfyan es-Sevrî'ye, Re'y ashabından Kufelilere ve diğerlerine göre namazı geçerlidir. İlim ehlinin büyük çoğunluğunun görüşü de budur. Malik ve Süfyan'dan nakledildiğine göre son teşehhüdde Peygamber'e salât getirmek müstehabtır, teşehhüdde salât getirmeyi terkeden uygun bir iş yapmamış olur.

Şafiî istisnâ olarak namazda salâtı terkeden kimselerin namazlarını iade etmelerini vacib kabul etmiştir. İshak ise, unutarak değil de kasten salât getirmeyi terkedenin namazını iade etmesini vacib kabul etmiştir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Şafiî der ki: Son teşehhüdde, teşehhüd getirdikten sonra ve selâm vermeden önce Peygamber (sav)'a salât getirmeyen kimse namazını iade eder. Şâyet bundan önce salât getirecek olursa, bu yeterli değildir. Bu Şafiî'den, Harmele b. Yahya'nın naklettiği bir görüştür. Hemen hemen bu görüş Harmele'nin ondan yaptığı rivayet dışında, Şafiî'den böylece tesbit edilememektedir. Harmele ise, Şafiî'nin kitabını yazan onun ileri gelen ashabındandır. Şafiî mezhebine mensup kimseler bu görüşü kabul etmiş, bu görüşe meyletmiş ve bu hususta tartışmalar yapmışlardır. Onlara göre mezhebinden çıkan sonuç da budur.

Tahavî'nin iddia ettiğine göre ise, ilim ehlinden ondan başka herhangi bir kimse bu görüşü ileri sürmemiştir. Şafiî mezhebi alimlerinden olan el-Hattabî de şöyle demiştir: Namazda salât getirmek vacib değildir. Bu Şafiî dışında bir fukaha topluluğunun görüşüdür. Ancak bu hususta ben Şafiî'nin kendisine uyduğu bir kimse olduğunu da bilmiyorum. Salât getirmenin namazın farzlarından olmadığının delili de Şafiî'den önce selef-i salihin uygulaması ve bu hususta icma etmiş olmalarıdır. Bu meselede onun aleyhine oldukça ileri derecede tenkitlerde bulunulmuştur. İşte Şafiî'nin tercih ettiği İbn Mes'ud'un rivayet ettiği teşehhüd ortadadır. Peygamber'in (sav)'a ona öğrettiği teşehhüd de budur. Namazda ise, Peygamber (sav)'a salât getirmek bu teşehhüdde zikredilmemiştir. Peygamber (sav)'dan teşehhüdü rivayet eden herkes de böyledir. İbn Ömer dedi ki: Ebubekir minberden bize teşehhüdü tıpkı sizlerin Küttab'da (Kur'ân mekteblerinde) çocuklara öğrettiğiniz gibi öğretiyordu. Aynı şekilde Ömer de minber üzerinde teşehhüdü öğretmiştir. Bu teşehhüdde ise, Peygamber (sav)'a salât getirmekten sözedilmemektedir.

Derim ki: Namazda Peygamber (sav)'a salât getirmenin vacib olduğunu İbnu'l-Kassar ile Abdu'l-Vehhab'ın naklettiklerine göre bizim (Maliki) mez-

hebimize mensub ilim adamlarımızdan Muhammed İbnu'l-Mevvâz da kabul etmiştir. Bu hususdaki şu sahih hadis dolayısıyla İbnu'l-Arabî de bunu tercih etmiştir: Allah bizlere sana salât getirmemizi emretmiştir. Sana nasıl salât getirelim? Peygamber efendimiz namazı ve namaz vaktini de öğretmiştir. Bu suretle de namaz keyfiyet ve vakit itibariyle tayin ve tesbit edilmiş olmaktadır. Darakutnî'nin naklettiğine göre Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Huseyn şöyle demiştir: Ben Peygamber (sav)'a ve onun Ehl-i beytine salât getirmeden bir namaz kılacak olursam, kanaatimce o namaz tamam olmaz.(1) Yine ondan, onun da İbn Mes'ud'dan, o da Peygamber (sav)'tan merfu olarak da rivayet edilmiştir. Ancak doğrusu bunun Ebu Ca'fer'in sözü olduğudur. Bunu Darakutnî söylemiştir.(2)

5- Peygamber'e Selam Getirmek:

"Ve selâm edin" buyruğu ile ilgili olarak Kadı Ebubekr b. Bukeyr dedi ki: Bu âyet-i kerîme Peygamber (sav)'a nâzil oldu ve bununla yüce Allah, Peygamber'in ashabına, Peygamber'e selâm getirmelerini emretti. Aynı şekilde onlardan sonra gelenler de kabrinin huzurunda bulunduklarında ve adı anıldığında ona selâm getirmekle emrolunmuşlardır.

Nesaî'nin rivayetine göre Abdullah b. Ebi Talha'nın babasından naklettiğine göre Rasûlullah (sav) bir gün sevinç ifadeleri yüzünden okunarak geldi. Ben: Bizler yüzünde sevinç ifadelerini görüyoruz, dedim. Şöyle buyurdu: "Melek bana gelip dedi ki: Ey Muhammed, Rabbin buyuruyor ki: Bir kişi sana salât getirecek olursa, mutlaka Ben de ona on defa salât getireceğim, bir kişi sana selâm getirecek olsa, mutlaka Ben de ona on selâm getirecek olsam, seni razı etmez mi? dedi."(3)

Muhammed b. Abdurrahman'dan gelen rivayete göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben öldükten sonra sizden herhangi bir kimse bana selâm getirecek olursa, mutlaka onun selâmı Cebrail ile beraber bana gelir: Ey Muhammed! İşte filan oğlu filan sana selâm söylüyor, der. Ben de: Selam, Allah'ın rahmet ve bereketleri onun üzerine olsun, derim."(4)

Yine Nesaî'nin rivayetine göre Abdullah (b. Mes'ud) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz Allah'ın yeryüzünde seyahat eden me-

(1) *Darakutnî,* I, 355 ancak her ikisi de Muhammed b. Ali'nin Ebu Mes'ud el-Ensarî'ye mevkuf bir rivayeti olarak; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra,* II, 379, 356.

(2) *Darakutnî,* I, 355. "Doğrusu bunun Ebu Ca'fer'in sözü olduğudur" ibaresi yok.

(3) İbn Hibban, *Sahih,* III, 196; *Darimî,* II, 408; *Nesâî,* III, 50; *müsned,* IV, 29, 30.

(4) el-Azimabadi, *Avnu'l-Ma'bud,* VI, 21'de bu hadisi kaydettikten sonra geniş açıklamalarda bulunmakta ve hadisin çeşitli bakımlardan tenkide tabi olduğunu belirtmektedir. Bk. VI, 21 vd.

lekleri vardır. Ümmetimden bana getirilen selâmları bana ulaştırırlar."[1]

el-Kuşeyrî dedi ki: Selam getirmek (teslim): "Selâmun aleyke" demektir.

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾

57. Allah'a ve Rasûlüne eziyet edenlere, muhakkak Allah onlara dünya ve âhirette lânet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azab da hazırlamıştır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Allah'a ve Rasûlüne Eziyet Vermek Ne Demektir?:

İlim adamları, Allah'a eziyetin ne şekilde olacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İlim adamlarının cumhuru şöyle demiştir: Küfür ile, O'na zevce nisbet etmek, çocuk ve ortak nisbet etmek ile ve O'nu yakışmayan vasıflarla nitelendirmek ile eziyet edenler demektir. Yahudilerin -Allah'ın laneti üzerlerine olsun- söyledikleri "Allah'ın eli bağlıdır" sözleri, hristiyanların "Mesih Allah'ın oğludur" sözleri, müşriklerin "melekler Allah'ın kızları, putlar onun ortaklarıdır" sözleri gibi.

Sahih-i Buhârî'de (yer alan kudsi hadisde belirtildiğine göre) yüce Allah, buyurdu ki: "Âdemoğlu beni yalanladı, ancak o böyle bir şey yapmak hakkına sahib değildir. Bana dil uzattı, fakat onun buna hakkı yoktur..."[2] Daha önce de Meryem Sûresi'nde (19/92-93. âyetler, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Sahih-i Müslim'de de Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Şanı yüce ve mübarek Allah buyurdu ki: "Âdemoğlu bana eziyet ediyor. Vah yok olasıca zaman! diyor. Sizden hiçbir kimse: Vah yok olasıca zaman! demesin. Zaman Benim, onun gecesini, gündüzünü Ben evirip çeviririm. Dilediğim vakit de onları alıveririm."[3]

Bu hadis bu şekildeki rivayetiyle Ebu Hureyre'ye mevkufen (peygamber

(1) *Nesâî,* III, 43; İbn Hibban, *Sahih,* III, 195; *Darimî,* II, 409.
(2) *Buharî,* IV, 1629, IV, 1093; İbn Hibban, *Sahih,* I, 500, III, 128; *Nesâî,* IV, 112; *Müsned,* II, 317, 350.
(3) *Müslim,* IV, 1762; *Müsned,* II, 272, 275, 318.

buyurdu, denilmeksizin) gelmiş bulunmaktadır. Yine ondan bu hadis merfu olarak (peygamber buyurdu, denilerek) şöylece gelmiştir: "Âdemoğlu Bana eziyet ediyor, zamana dil uzatıyor. Halbuki zaman Benim, geceyi ve gündüzü Ben evirip çeviririm." Bunu da Müslim rivayet etmiştir.(1)

İkrime dedi ki: Allah'a eziyet etmenin anlamı suret yapmak ve suret ve benzeri şeyleri yontmakla Allah'tan başka hiçbir kimsenin yapmadığı fiilleri yapmaya kalkışmakla olur. Rasûlullah (sav) da: "Allah suret yapanları lanetlemiştir" diye buyurmuştur.(2)

Derim ki: Bu, ağaç ve buna benzer şeylerin suretlerini yapmanın yasaklığı hususunda Mücahid'in benimsediği kanaati pekiştiren delillerdendir. Zira bütün bunlarda yaratıcılık vasfı ve şanı yüce Allah'ın tek başına sahib olduğu fiillere benzeme çabası görülmektedir. Buna dair açıklamalar daha önce en-Neml Sûresi'nde (27/59-61. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun. Bir kesim de şöyle demektedir: Bu; "Allah'ın dostlarına eziyet ederler" takdiri ile muzaf hazfedilmiş bir ifadedir.

Rasûlullah (sav)'a eziyet etmeye gelince, bu da onu rahatsız eden bütün sözler ve bütün fiillerdir. Ona eziyet veren sözlere örnek onun hakkında sihirbaz, şair, kâhin ve deli... demeleri; ona eziyet veren fiiller ise, Uhud günü küçük azı dişini kırıp yüzünü yaralamaları, Mekke'de secdede iken sırtının üzerine devenin sakatatını atmaları ve buna benzer davranışları.

İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerîme Huyey'in kızı Safiye'yi nikâhına aldığı vakit, ona dil uzatan kimseler hakkında nâzil olmuştur.

Allah'a ve Rasûlüne eziyet etmek mutlak olarak; mü'min erkek ve hanımlara eziyet etmek de kayıtlı olarak zikredilmiştir. Buna sebep Allah ve Rasûlüne eziyetin her zaman için haksız yollarla olacağından dolayıdır. Mü'min erkek ve kadınlara eziyet vermek ise, kimisi bu türlü, kimisi öbür türlü olabilir.

2- Peygamber Efendimiz'in Bazı Uygulamalarına Dil Uzatmak da Ona Eziyet Etmektir:

İlim adamlarımız dedi ki: Üsame b. Zeyd'in komutan tayin edilmesini eleştirmek de ona bir eziyettir. Sahih(-i Buhârî)'nin rivayetine göre İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) gönderdiği bir orduya Üsame b. Zeyd'i kumandan tayin etti. İnsanlar onun kumandanlığını eleştirdiler. Rasûlullah (sav) (hutbe okumak üzere) ayağa kalkıp şöyle dedi: "Eğer siz (bugün) onun kumandanlığına dil uzatıyor iseniz, daha önceden onun babasının kumandanlığı-

(1) *Buhârî,* V, 2286, VI, 2722, *Müslim,* IV, 1762, 1763; *Müsned,* II, 238.
(2) *Buhârî,* V, 2045; el-Münzirî, *et-Terğib,* IV, 4.

na da dil uzatmıştınız. Allah'a yemin ederim ki, o kumandanlığa layık idi. Hiç şüphesiz o insanlar arasında en sevdiğim kişilerdendi ve şüphesiz ki bu (onun oğlu) da ondan sonra insanlar arasında en sevdiğim kişilerdendir."(1)

Sözü edilen bu gönderdiği ordu -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- Rasûlullah (sav)'ın Üsame kumandanlığında donattığı, Üsame'yi başlarına kumandan tayin ettiği ve kendisine Übnâ üzerine gazaya gitmesini emrettiği ordudur ki, Übnâ, Mute yakınlarında bir kasabadır. Babası Zeyd'in, Cafer b. Ebi Talib Abdullah b. Revaha ile birlikte öldürüldüğü yer burasıdır. Peygamber ona babasının intikamını almasını emretmişti. Kalbinde şüphe bulunan kimseler, kumandanlığına dillerini uzattılar. Çünkü o (babası dolayısıyla) azadlılardan idi. Diğer taraftan onun yaşı da küçüktü. Zira o sırada Üsame onsekiz yaşında idi. Peygamber (sav) vefat ettiğinde bu ordu Medine'den dışarıya çıkmış, fakat henüz Medine'nin sınırlarından ayrılmamıştı. Ebubekir (r.a), Rasûlullah (sav)'tan sonra orduyu göndermişti.

3- Azadlının ve Fazileti Daha Az Olanın İmamlığı:

Bu hadis-i şerifte azadlı kimsenin ve fazilet itibariyle daha aşağıda bulunan kimsenin -imamet-i kübrâ (halifelik) dışında- imamlığının câiz olduğuna en açık bir delildir. Rasûlullah (sav), Ebu Huzeyfe'nin azadlısı Salim'i Kuba'da namaz kıldırmak için öne geçirmişti. Aralarında Ebubekir, Ömer ve daha başka Kureyş'in büyüklerinden olan kimseler bulunduğu halde onlara imamlık yapıyordu.

Sahih(-i Müslim)'in Âmir b. Vasile'den rivayet ettiğine göre Nafî' b. Abdu'l-Haris, Usfan'da Ömer (r.a) ile karşılaştı. Ömer onu Mekke'ye âmir olarak tayin ederdi. Ona: Sen bu vadiye vali olarak kimi bıraktın? diye sorunca, Nafî': İbn Ebza'yı demişti. İbn Ebza kim? diye sorunca, o bizim azadlılarımızdan bir azadlıdır, demişti. Hz. Ömer ona: Sen onlara azadlı birisini mi senin yerine bıraktın, deyince, şu cevabı vermişti: O Allah'ın Kitabını okuyan (bilen) birisi olduğu gibi, feraizi de bilen birisidir. Bunun üzerine (Ömer) dedi ki: Madem öyle diyorsun şunu bil ki Peygamberiniz şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah bu Kitab sayesinde birtakım kimseleri yüceltir ve yine onunla başkalarını alçaltır."(2)

4- Peygamber Efendimizin Üsame'ye Olan Sevgisi:

Üsame (r.a), sevgili oğlu sevgili idi (el-hibbu ibni'l-hibb). O böyle çağırılırdı, teni oldukça siyahtı. Babası Zeyd ise, pamuktan beyaz idi. Ebu Dâ-

(1) *Buhârî,* III, 1365, IV, 1620, VI, 2444, 2628; *Müslim,* IV, 1884; *Tirmizî,* V, 676; *Müsned,* II, 20, 89, 106, 110.
(2) *Müslim,* I, 559; *İbn Mace,* I, 79; *Müsned,* I, 35.

vûd, Ahmed b. Salih'ten bunu böylece zikretmektedir. Ahmed'den başkaları da şöyle demiştir: Zeyd beyaz tenli idi. Üsame de oldukça siyahtı. Rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) Üsame'nin saçlarını -küçükken- tarar, sümüğünü siler, burnunu temizler ve şöyle derdi: "Şâyet Üsame bir kız olsaydı, onu süsler, onu donatır ve talib olacak kocalar tarafından sevilir bir hale getirirdim."

Zikredildiğine göre Peygamber (sav)'dan sonra Arapların irtidad sebebleri(nden birisi) şu idi: Veda Haccında Arafat tepesinde Peygamber, akşam Arafat'tan ayrılacağı sırada Üsame yanına gelinceye kadar onu beklediğinden bir parça gecikmiş idi. Araplar -Üsame'yi küçümseyerek: Gecikmesinin tek sebebi sadece bu mudur? demişlerdi. İşte onların söyledikleri bu söz irtidad etmelerine sebep olmuştu. Bunu Buhârî bu manada *Tarih*'inde zikretmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Hz. Ömer'in, Peygamber'in Duygularını Önemsemesinin Bir Örneği:

Ömer (r.a) verdiği atiyyelerde (bağışlarda) Üsame'ye beşbin, oğlu Abdullah'a ise, ikibin (dirhem) tahsis etmişti. Oğlu Abdullah kendisine: Üsame'yi bana üstün tutuyorsun, oysa ben onun bulunmadığı vakalarda bulundum. Hz. Ömer şöyle dedi: Üsame'yi Rasûlullah (sav) senden çok seviyordu. Babasını da Rasûlullah senin babandan çok seviyordu. Böylelikle Ömer (r.a) Rasûlullah (sav)'ın sevdiği kişiyi kendisinin sevdiği kişiye üstün tutmuştu. İşte bu şekilde Rasûlullah (sav)'ın sevdiklerinin sevilmesi ve buğzettiği kimselere de buğzedilmesi gerekir. Halbuki Mervan bu sevgiye tam aksiyle karşılık vermişti. Şöyle ki: Üsame b. Zeyd, Peygamber (sav)'ın odasının kapısı önünde namaz kılarken Mervan onun yanından geçmiş ve ona şöyle demişti: Sen onunla, senin konumunu görmemizi istiyorsun. Evet, biz senin konumunu görüyoruz. Allah sana şöyle şöyle yapsın deyip çirkin bir söz söylemişti. Üsame de ona şu cevabı vermişti: Şüphesiz ki sen bana eziyet ediyorsun. Sen çirkin konuşan ve çirkin söz söyleyen birisisin. Ben ise, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz yüce Allah çirkin iş yapıp çirkin söz söyleyene buğzeder."(1)

Şimdi her iki davranışa da bir bak ve her iki adamı değerlendir, ölç, biç. Ümeyyeoğulları Peygamber (sav)'a sevdikleri hususunda eziyet etmişler, sevdiği kimseler hakkında ona zıt konuma düşmüşlerdi.

"Allah onlara dünya ve ahirette lanet etmiş" yani her türlü hayırdan uzaklaştırılmışlardır. Sözlükte lanet, uzaklaştırmak demektir. Lian da buradan gelmektedir.

(1) İbn Hibban, *Sahih*, XII, 506; *Ebu Dâvûd*, IV, 251; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 482.

"Ve onlar için horlayıcı bir azab da hazırlanmıştır." Bunun anlamına dair açıklamalar daha önceden bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.

وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ
احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾

58. Mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara işlemedikleri şeyleri isnad ile eziyet edenler, muhakkak onlar, bir yalan ve apaçık bir günah yüklenmiş olurlar.

Mü'min erkek ve mü'min kadınlara da eziyet, aynı şekilde kötü fiil ve sözlerle yapılır. Onlara iftirada bulunmak, olmadık hayasızca üslublarla onları yalanlamak gibi.

Bu âyet-i kerîme en-Nisâ Sûresi'nde yer alan; *"Kim bir hata yahut büyük bir günah kazanırsa, sonra da onu bir suçsuzun üstüne atarsa, muhakkak büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur."* (en-Nisâ, 4/112) Burada da böyle demiştir.

Denildiğine göre; yerilecek bir konum sebebiyle yahut beğenilmeyen bir meslek yahut işitmesi halinde kendisine ağır gelecek bir söz ile ayıplamak da mü'mine yapılan eziyet cinsindendir. Çünkü genel olarak mü'mine eziyet haramdır.

Yüce Allah, kendisine eziyet edilmesi, Rasûlüne eziyet edilmesi ile mü'minlere eziyet edilmesi arasında fark olduğunu ortaya koymuştur. Birinci tür eziyeti küfür, ikincisini de büyük bir günah olarak değerlendirmiştir. Mü'minlere eziyet hususunda da: **"Muhakkak onlar bir yalan ve apaçık bir günah yüklenmiş olurlar"** diye buyurmaktadır. Bunu da açıklamış bulunuyoruz.

Rivayet edildiğine göre Ömer b. el-Hattab, Ubeyy b. Ka'b'a şöyle demiş: Dün şu âyet-i kerîmeyi okudum ve bundan dolayı dehşete kapıldım: **"Mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara işlemedikleri şeyleri isnad ile eziyet edenler..."** Allah'a yemin ederim, ben böylelerini döverim ve onları yüksek sesle azarlarım. Ubeyy ona şöyle dedi: Ey mü'minlerin emiri, (bu davranışların sebebiyle) sen onlardan (oluyor) değilsin. Sen ancak bir öğretici, bir doğrultucusun.

Denildiğine göre bu âyetin nüzûl sebebi şudur: Ömer (r.a) ensardan bir kızı görmüş, onu dövmüş ve göstermemesi gereken ziynet yerlerini göstermesinden hoşlanmamıştı. O kızın akrabaları çıkıp dilleriyle Ömer'i rahatsız ettiler, ona eziyet ettiler. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerîmeyi indirdi.

Âyetin Ali (r.a) hakkında indiği de söylenmiştir. Çünkü münafıklar ona eziyet ediyorlar ve onun aleyhinde yalan uyduruyorlardı. Allah ondan razı olsun.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَآءِ ٱلْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ
عَلَيْهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ
وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥٩﴾

59. Ey Peygamber! Zevcelerine, kızlarına ve mü'minlerin hanımlarına de ki: "Cilbablarını üzerlerine giysinler. Bu onların tanınıp incitilmemeleri için daha uygundur. Allah bağışlayandır, merhamet buyurandır."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber Efendimizin Çocukları:

"Ey Peygamber! Zevcelerine, kızlarına ve mü'minlerin hanımlarına de ki..." buyruğunda sözü geçen zevcelerinin faziletine dair tek tek açıklamalar daha önceden (el-Ahzab, 33/28-29. âyetler, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Katade dedi ki: Rasûlullah (sav) vefat ettiğinde nikâhı altında dokuz hanımı vardı. Bunların beş tanesi Kureyşli idi: Âişe, Hafsa, Um Habibe, Sevde ve Um Seleme. Üç tanesi ise, diğer Arab kabilelerindendi: Meymune, Cahş kızı Zeyneb ve Cüveyriye. Bunlardan bir tanesi de Harunoğullarındandı: Safiye.

Peygamber Efendimiz'in çocuklarına gelince, onun erkek ve kız çocukları vardı: Erkek çocuklarından birisinin adı el-Kasım'dı. Annesi Hadice (r.anha)'dır. Peygamber (sav) onun adı ile künyelenmiştir (Ebu'l-Kasım diye). Çocuklarından ilk vefat eden odur, iki yaşında ölmüştür. Urve dedi ki:

Hadice'nin, Peygamber (sav)'dan Kasım, Tahir, Abdullah ve Tayyib adında çocukları olmuştur.

Ebubekr el-Burakî şöyle demiştir: Tahir ile Tayyib'in ve Abdullah'ın aynı kişi olduğu da söylenmiştir. İbrahim'in annesi ise, Kıptî Mariye'dir. Hicretin sekizinci yılı zülhicce ayında dünyaya gelmiştir. Onaltı aylıkken vefat etmiştir, onsekiz aylıkken öldüğü de söylenmiştir. Bunu ed-Darakutnî belirtmiştir. Bakî'de gömülmüştür. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Onun bir süt annesi vardır. Cennette onun süt emmesini tamamlayacaktır."(1) Peygamber (sav)'ın İbrahim dışındaki bütün çocukları Hadice (r.anha)'dandır. Fâtıma dışında bütün çocukları kendisi hayatta iken vefat etmişlerdir.

Peygamber Efendimiz'in Kız Çocukları

1- Hadice'nin kızı Fatımatu'z-Zehra: Kureyşliler Kabe'yi (yeniden) bina ettikleri sırada Peygamber Efendimiz'e, peygamberliğin verilişinden beş yıl önce dünyaya gelmiştir. Peygamber Efendimiz'in kızlarının en küçüğüdür. Ali (r.a) onunla hicretin ikinci yılında ramazan ayında evlenmiş ve zülhicce ayında da onunla gerdeğe girmiştir.

Onunla receb ayında evlendiği de söylenmiştir. Rasûlullah (sav)'tan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Peygamber Efendimiz'e aile halkından ilk kavuşan o olmuştur. Allah ondan razı olsun.

2- Zeyneb: Annesi Hadice (r.anha)'dır. Teyzesinin oğlu Ebu'l-Asî b. er-Rabi onunla evlenmiştir. Annesi Huveylid kızı Hale, Hadice'nin kızkardeşi idi. Ebu'l-Asî'nin adı Lakît'tir. Haşim olduğu da söylenmiştir. Huşeym'dir, denildiği gibi Miksem olduğu da söylenmiştir.

Zeyneb, Rasûlullah (sav)'ın en büyük kızıdır. Hicretin sekizinci yılında vefat etmiştir. Onu (kabrine koymak üzere) Rasullah (sav) kabrine inmiştir.

3- Rukayye: Annesi Hadice'dir. Peygamberlikten önce Ebu Leheb'in oğlu Utbe onunla evlenmiştir. Rasûlullah (sav) peygamber olarak gönderilip üzerine: ***"Ebu Leheb'in iki eli kurusun"*** (Tebbet, 111/1) âyeti nâzil olunca, Ebu Leheb oğluna şöyle demişti: Eğer sen onun kızını boşamayacak olursan, benimle senin aranda hiçbir ilişki kalmayacaktır. Bunun üzerine Ebu Leheb'in oğlu ondan ayrıldı. Henüz onunla gerdeğe girmemişti. Annesi Hadice müslüman olunca, o da müslüman olmuştu. Kadınlar Peygamber Efendimiz'e bey'at ettikleri sırada diğer kızkardeşleriyle birlikte Rasûlullah (sav)'a bey'at etmiş idi. Onunla Osman b. Affan evlenmiştir. Osman (r.a) onunla evlendiği sırada Kureyş hanımları şöyle diyorlardı:

(1) Hadisle beraber, onaltı aylıkken vefat edip Bakî'de defnedildiğine dair bilgi: Abdurrezzak, *Musannaf*, VII, 494.

أحسنُ شخصين رأى إنسانُ رقيّةُ وبعلها عثمانُ

"Bir insanın (ya da gözbebeğinin) gördüğü en güzel iki şahıs, Rukayye ile onun kocası Osman'dır."

Rukayye, Osman ile birlikte Habeşistan'a iki defa hicrette bulunmuştur. Osman'dan bir düşük yapmış, ondan sonra da Abdullah adındaki oğlunu doğurmuştu. Osman (r.a) da İslâm'dan sonra onun adı ile künyelenmişti. Altı yaşında iken bir horoz onun yüzünü gagalamış ve bu sebebten ölmüştü. Rukayye'nin bundan sonra da bir çocuğu olmamıştı. Medine'ye hicret etmiş, Rasûlullah (sav) Bedir'e gitmek üzere hazırlandığı sırada hastalanmıştı. Peygamber de ona bakmak üzere Osman (r.a)'ı bırakmıştı. Rasûlullah (sav) Bedir'de iken hicretin onyedinci ayında vefat etmişti. Zeyd b. el-Harise, zaferi müjdelemek üzere Bedir'den gelmiş, Medine'ye girdiğinde Rukayye'nin üzeri toprakla örtülüyordu. Rasûlullah (sav) defnedilişinde hazır bulunamadı.

4- Um Külsum: Annesi Hadice'dir. Peygamberlikten önce Utbe'nin kardeşi, Ebu Leheb'in diğer oğlu Uteybe onunla evlenmişti. Daha önce Rukayye hakkında belirtilen sebep dolayısı ile babası ondan boşanmasını emretmişti. Uteybe, Um Külsum ile henüz gerdeğe girmemişti. Um Külsum, Rasûlullah (sav) ile birlikte Mekke'de kalmaya devam etti. Annesi müslüman olunca o da İslâm'a girdi ve hanımlar Peygamber Efendimiz'e bey'at ettikleri sırada diğer kızkardeşleriyle birlikte o da Rasûlullah (sav)'a bey'at etmişti. Rasûlullah (sav) Medine'ye hicret edince, o da Medine'ye hicret etti. Rukayye vefat ettikten sonra Osman (r.a) onunla evlendi, böylelikle ona (iki nur sahibi anlamına): Zünnureyn adı verilmişti. Peygamber (sav) hayatta iken hicretin dokuzuncu yılı Şa'ban ayında vefat etti. Rasûlullah (sav) kabri başında oturmuş, kabrine indirmek üzere Ali, el-Fadl ve Üsame inmişti. ez-Zübeyr b. Bekkar'ın naklettiğine göre; Peygamber (sav)'ın çocuklarının yaşça en büyükleri el-Kasım'dı. Sonra Zeyneb, sonra Abdullah'tır. Ona et-Tayyib ve et-Tahir de denilirdi. Peygamberlikten sonra dünyaya gelmiş ve küçük yaşta ölmüştü. Daha sonra Um Külsum, sonra Fatıma, sonra da Rukayye gelir. el-Kasım Mekke'de iken vefat etmişti, ondan sonra da Abdullah ölmüştü.

2- Âyetin ve Cilbaba Bürünme Emrinin Nüzûl Sebebi:

Arap kadınlarının açılıp saçılmak adetleri vardı. Cariyelerin yaptığı gibi yüzlerini örtmezlerdi. Bu ise, erkeklerin onlara bakmalarına ve onlar hakkında çeşitli düşüncelere kapılmalarına sebep oluyordu. Yüce Allah, Rasûlüne, ha-

nımlara dışarıya ihtiyaçlarını görmek üzere çıkmak istediklerinde üzerlerine cilbablarını alarak çıkmalarını emretmesini emretti. (Evlerde) tuvaletler yapılmadan önce ihtiyaçları için meskûn olmayan yerlere çıkar giderlerdi. Verilen bu emir ile hür kadınlar ile cariyeler arasındaki fark ortaya çıkacak, hür kadınlar tesettürleriyle tanınacaklardı. Böylelikle gençler ya da yaşlılar onlara söz söylemekten uzak kalacaklardı.

Bu âyetin nüzulünden önce mü'minlerin hanımlarından herbir kadın ihtiyacını görmek için dışarı çıkar, bazı günahkârlar cariye olduğunu zannederek ona karşı çıkıverirdi. Hanım bunun üzerine sesini yükseltince, o da çekerek giderdi. Mü'min erkekler durumdan Peygamber (sav)'a şikâyette bulundular. Âyet-i kerîme de bu sebeble nâzil oldu. Bu anlamdaki açıklamaları el-Hasen ve başkaları yapmıştır.

3- Cilbab:

"Cilbablarını..." buyruğunda geçen "el-celâbib; cilbablar" lafzı "cilbâb"ın çoğuludur. Bu ise, başörtüsünden daha büyükçe bir örtüdür. İbn Abbas ve İbn Mes'ud'dan gelen rivayete göre bu, ridâ (elbisenin üstüne giyilen üst elbise)dir, bunun kina' (başörtüsü) olduğu da söylenmiştir. Sahih olan şudur: Cilbab bütün vücudu örten elbise, demektir. Müslim'in ***Sahih***'indeki rivayete göre Um Atiyye'den şöyle dediği kaydedilmiştir. Ey Allah'ın Rasûlü dedim: Bizden herhangi birimizin cilbabı yoksa (ne yapsın?) Peygamber: "Kızkardeşi ona kendi cilbabını giyinmek üzere versin." diye buyurdu.(1)

4- Cilbabın Örtülmesi Keyfiyeti:

İnsanlar cilbabın nasıl örtüleceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas ve Abîde es-Selmanî şöyle demişlerdir: Kadın sadece kendisiyle önünü görebileceği bir tek gözü dışında bu örtüye bürünür. Yine İbn Abbas ve Katade şöyle demişlerdir: Kadın bunu alnının üzerinden büker ve bağlar, sonra da burnunun üzerinden onu çevirir. İsterse iki gözü görülsün. Şu kadar var ki, cilbab göğsü ve yüzün büyük bir bölümünü örtmelidir. el-Hasen dedi ki: (Cilbab ile) yüzünün yarısını örter.

5- Yüce Allah Kadınlara Tesettür Emrini Vermiştir:

Yüce Allah bütün hanımlara tesettürü emretmiştir. Bu ise, ancak kadının tenini göstermeyecek elbiselerle olur. Şu kadar var ki, kadının kocası ile baş-

(1) *Buhârî*, I, 123, 139, 333, II, 595; *Müslim*, II, 606; *Darimî*, I, 458; *İbn Mace*, I, 414; *Müsned*, V, 84.

başa bulunma hali müstesnâdır. O vakit dilediğini giyinebilir, çünkü kocanın hanımından dilediği gibi faydalanma hakkı vardır.

Rivayette sabit olduğuna göre Peygamber (sav) bir gece uyanmış ve şöyle buyurmuştur: "Allah'ı tenzih ederim. Bu gece ne fitneler indi, bu gece ne hazineler açıldı! Kim şu odalarda yatan kadınları uyandıracak? Dünyada nice giyinik kadın vardır ki ahirette çıplak kalacaktır."(1)

Rivayete göre Dıhye el-Kelbî, Herakliyus'un yanından geri döndüğünde Peygamber (sav), ona Kubtî diye bilinen bir elbise, vermiş ve şöyle buyurmuştu: "Bunun bir parçasını sen kendine bir gömlek yap. Hanımına da onun bir parçasını ver, onunla örtünsün." Sonra ona şöyle buyurdu: "Ona vücud çizgilerini göstermemesi için bu elbisenin altına bir şeyler giyinmesini de emret."(2) Ebu Hureyre hanımların ince elbiseler giymelerini sözkonusu etmiş ve şöyle demiştir: (Böyle giyinenler) giyinmiş çıplaklar, nimet içinde bedbaht olanlardır.

Temimoğullarının hanımları Âişe (r.anha)'ın huzuruna üzerlerinde ince elbiseler bulunduğu halde girdiklerinde Âişe (r.anha) onlara şöyle demiştir: Eğer sizler mü'min hanımlar iseniz şunu biliniz ki, şu elbiseler mü'min hanımların giyecekleri elbiseler değildir. Şâyet mü'min değil iseniz bu elbiselerle faydalanıyorsunuz.

Bir gelin Âişe (r.anha)'ın huzuruna getirildi. Üzerinde uspura boyanmış, kubtî bir örtü vardı. Âişe onu görünce, şöyle demişti: Bunu giyen bir kadın en-Nur Sûresi'ne iman etmiyor demektir.

Peygamber (sav)'dan da şöyle buyurduğu sabit olmuştur: "Giyinmiş fakat çıplak, kendisi meyleden ve başkalarını meylettiren, başları hörgüçleri yana yatmış deve hörgüçlerini andıran kadınlar, ne kendileri cennete girerler, ne de cennetin kokusunu alırlar."(3)

Ömer (r.a) da şöyle demiştir: Bir kadının dışarıda görülecek bir ihtiyacı varsa, onu, kendisinin eski püskü elbisesini ya da komşusunun eski elbisesini giyinip kimseye görünmeden tekrar evine geri dönünceye kadar kimse onun çıkıp gittiğini bilmeden, çıkıp gitmesini engelleyen nedir?

6- Tanınmamaya Çalışmaları:

"Bu, onların tanınıp incitilmemeleri için daha uygundur" buyruğunda kastedilen, hür kadınlardır. Tâ ki cariyelerle karıştırılmasınlar. Çünkü hür ka-

(1) *Buhârî,* I, 379, V, 2198, 2296, VI, 2591; *Tirmizî,* IV, 487; *Muvatta,* II, 913; *Müsned,* VI, 297.

(2) Hakim, *Müstedrek,* IV, 207; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kubra,* II, 234.

(3) *Müslim,* III, 1680, IV, 2192; *Muvatta,* II, 913; *Müsned,* II, 355, 440.

dınlar olarak tanındıkları takdirde hürlüğün mertebesi göz önünde bulundurularak en ufak bir tepki veya kötü bir davranışla karşılaşmazlar ve böylelikle kimse onlara umutlanarak bakmaz. Burada maksat kadının kim olduğunun bilinmesi değildir. Ömer (r.a) başını örten bir cariye gördüğü takdirde, elindeki asa ile ona vururdu. Böylelikle o, hür kadınların kıyafetinin gereği gibi korunmasına çalışırdı. Şöyle de denilmiştir: Şu anda hür kadın olsun, cariye olsun hepsinin tesettüre bürünmeleri ve başlarını örtmeleri gerekir. Nitekim Rasûlullah (sav)'ın ashabı, Rasûlullah (sav)'ın vefatından sonra hanımların mescidlere gitmelerini engellemişlerdir. Oysa Peygamber (sav): "Allah'ın kadın kullarını, Allah'ın mescidlerine gitmekten alıkoymayınız." diye buyurmuştur.(1) Öyle ki Âişe (r.anha) şöyle demişti: Şâyet Rasûlullah (sav) şu çağımıza kadar yaşamış olsaydı, hiç şüphesiz bu kadınları mescide gitmelerini engellerdi.(2)

"Allah bağışlayandır, merhamet buyurandır" buyruğu teşrî' olunan bu emirden önce cilbablarını terketmek hususunda kadınlara bir tesellidir.

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ
فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ۚ
﴿٦٠﴾ مَلْعُونِينَ ۚ أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾
سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ ۚ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ
اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

60. Eğer münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve Medine'de yalan haber yayanlar vazgeçmezlerse, andolsun sana onlarla çarpışmanı emrederiz. Sonra da onlar orada ancak az bir süre sana komşuluk ederler.

61. Lanete uğramışlar olarak. Nerede ele geçirilirlerse, yakalanır ve alabildiğine öldürülürler.

62. Daha önce geçenler hakkında Allah'ın sünneti(dir bu)**. Sen Allah'ın sünnetinde asla bir değiştirme bulamazsın...**

(1) *Buhârî*, I, 305; *Müslim*, I, 327, 328; *Darimî*, I, 330; *Ebu Dâvûd*, I, 155; *Tirmizî*, II, 419; *İbn Mace*, I, 8; *Muvatta*, I, 197; *Müsned*, II, 16, 36, 151.

(2) *Buhârî*, I, 296; *Tirmizî*, II, 420; *Ebu Dâvûd*, I, 155; *İbn Mace*, I, 8; *Muvatta*, I, 198; *Müsned*, VI, 91, 235.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Medine'de Yalan Haber Yayan Münafıklar:

"Eğer münafıklar... vazgeçmezlerse" âyeti ile ilgili olarak tefsir alimlerinin kanaatine göre bu üç vasıf aynı şey içindir. Nitekim Süfyan b. Said, Mansur'dan, o Ebu Rezin'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve Medine'de yalan haber yayanlar" aynı kimselerdir. Yani bunlar, bu üç vasfı kendilerinde toplamış kimselerdir. Dolayısıyla buradaki "vav", mukhame (fazladan) gelmiştir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

إلى الملك القَرْم وابن الهمام وليْثِ الكَتيبة في المُزْدحم

"Ta'zim edilen efendi ve kahraman, cömertin oğlu,
Ve savaş esnasında birliğin arslanı olan hükümdara..."

Şair burada muazzam, hem kahraman, hem cömert ve birliğin arslanı olan hükümdara... demek istemiştir ki, daha önceden de el-Bakara Sûresi'nde (2/49. âyet, 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Bu münafıklar arasında kimileri yalan haber yayıyor, kimileri şüphe uyandırmak için kadınların arkasından gidiyor, kimileri de müslümanları şüpheye düşürüyorlardı.

İkrime ve Şehr b. Havşeb dedi ki: **"Kalplerinde hastalık bulunanlar"**dan kasıt kalblerinde zina meyli bulunanlardır.

Tavus da şöyle demiştir: Âyet-i kerîme kadınların durumu hakkında inmiştir. Seleme b. Kuheyl dedi ki: Âyet-i kerîme hayasızca iş yapan kimseler hakkında inmiştir. Hepsinin açıklamalarının anlamı birbirine yakındır.

Yine denildiğine göre münafıklar ile kalplerinde hastalık bulunanlar, aynı kimselerdir. Onlardan iki ayrı lafızla sözedilmiştir. Buna delil de el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/7. âyet ve devamında) münafıklar hakkındaki âyet-i kerîmelerdir.

Medine'de yalan haber yayanlar, mü'minlere düşmanları hakkında hoşlarına gitmeyecek haberleri bildiren bir topluluk idi. Onlar Rasûlullah (sav)'ın askeri birlikleri Medine'nin dışına çıktıklarında öldürüldüler, yahut bozguna uğratıldılar, düşman üzerinize geliyor, gibi haberler yayıyorlardı. Bu açıklamayı Katade ve başkası yapmıştır.

Yine denildiğine göre; bu gibi kimseler: Suffe ashabı bekâr kimselerdir.

İşte kadınlara dil uzatanlar bunlardır, diyorlardı.

Bir başka açıklamaya göre bunlar, müslümanlar arasında bir topluluktu. Bu gibi kimseler fitneye olan düşkünlükleri sebebiyle yalan haberleri dillerine doluyorlardı. Nitekim İfk olayına katılanlar arasında müslüman kimseler de vardı. Ancak bunlar fitneye sevgileri dolayısı ile bu sözlere dalmışlardı.

İbn Abbas dedi ki: **İrcaf,** fitne aramaya kalkışmaktır. Yine bu kelime yalan ve batıl şeyleri bu yolla başkalarının üzülmesi için yaymak demektir. Kalpleri harekete getirmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Mesela (aynı kökten olmak üzere): "(رجفت الأرض): Yer sarsıldı, hareket etti" denilir. "(ترجُف): Hareket eder" müzari fiili; (رَجْفاً) da onun mastarıdır. "(الرَّجَفان): Şiddetli derecede sarsılmak" anlamındadır. "(الرَّجّاف): Deniz" demektir, çalkantısı sebebiyle ona bu isim verilmiştir. Şair der ki:

المُطعِمون اللّحم كلّ عشيّة حتى تغيب الشمسُ في الرَّجاف

"Her akşam et yedirenler,
Güneş denizde kaybolunca kadar."

İrcâf, uydurma haberlerden birisi demektir. "(قد أرجَفوا في الشيء): Bir şeye daldılar" anlamındadır. Nitekim şair şöyle demiştir:

فإنا وإن عيّرتمونا بقتله وأرجف بالإسلام باغٍ وحاسدُ

"Bizleri her ne kadar siz onu öldürdüğünüzden ötürü ayıplasanız dahi,
Ve İslâm hakkında haksızca hareket edenler ve kıskançlar söze dalıp ileri, geri konuşsalar bile..."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أبالأراجيف يا ابن اللؤم توعِدني وفي الأراجيف خِلت اللؤمَ والخور

"Ey adiliğin oğlu! Uydurma haberlerle mi tehdid ediyorsun beni?
Ve sen adiliği ve zaafı uydurmalarda bulmak istiyorsun."

Yalan haber uydurmak (ircâf), haramdır. Çünkü bu yolla eziyet vermek sözkonusudur. Böylelikle âyet-i kerîme yalan haberlerle başkalarına eziyet etmenin haram olduğuna delil teşkil etmektedir.

2- Böyleleriyle Çarpışmanı Emrederiz:

"Andolsun sana onlarla çarpışmanı emrederiz." Yani seni onlara musallat kılar ve sen de onları öldürerek kökten imha edersin. İbn Abbas dedi ki: Bunlar kadınlara eziyet etmekten vazgeçmediler, yüce Allah da peygamberini onlara musallat etti. Diğer taraftan yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma, kabrinin başında da durma!"* (et-Tevbe, 9/84) Ayrıca yüce Allah ona, onlara lanet etmesini emretmiştir. İşte onlara musallat kılınması budur.

Muhammed b. Yezid dedi ki: Yüce Allah bundan sonraki âyet-i kerîme ile onu, onlara musallat kılmıştır ki, bu âyetler de anlam itibariyle birbirine yakındırlar. Bu da yüce Allah'ın: **"Nerede ele geçirilirlerse, yakalanır ve alabildiğine öldürülürler"** buyruğudur. İşte bu buyrukta onların öldürülmeleri ve yakalanmaları emri de manen bulunmaktadır. Yani onlar münafıklıklarını ve asılsız haberleri yaymalarını sürdürecek olurlarsa, hükümleri budur. Hadis-i şerifte, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu sabittir: "Beş canlı vardır ki, bunlar Harem bölgesi dışında da, Harem bölgesinde de öldürülürler..."[1] İşte bunda da tıpkı âyet-i kerîmede olduğu gibi emir manası vardır.

en-Nehhas dedi ki: Bu açıklama, bu âyet-i kerîme hakkında yapılmış açıklamaların en güzelidir.

Denildiğine göre onlar yalan haber yaymaktan vazgeçtiler. Bu bakımdan Peygamber Efendimiz de onlara musallat kılınmadı.

"(لَنُغْرِيَنَّكَ): **Andolsun sana... çarpışmanı emrederiz"** buyruğundaki "lâm", kasem "lâm"ıdır. Yemin de bu buyruğun başına gelmiştir. (إن): ...se'nin başına gelen "lam" ise, kasem "lam"ına hazırlık (tevlie) içindir.

3- Yalan Haber Yaymanın Cezası:

"Sonra da onlar orada" yani Medine'de **"ancak az bir süre sana komşuluk ederler"** buyruğunda yer alan: "(إِلَّا قَلِيلًا): **Ancak az bir süre"** buyruğu **"sana komşuluk ederler"** lafzındaki zamirden hal olmak üzere nasb konumundadır. Nitekim durum şanı yüce Allah'ın dediği gibi idi, zira bunlar oldukça az idiler. İşte bu el-Ferra'nın bu hususta verdiği iki cevaptan birisidir. Ona göre daha uygun olanı da budur, onlar ancak çok az oldukları halde sana komşuluk ederler, demektir.

Diğer cevaba gelince, anlamı ancak seninle az bir süre komşuluk ederler şeklindedir. Yani onlar seninle birlikte ancak kısa bir süre kalırlar. Me-

(1) *Buhârî,* II, 650, III, 1204; *Müslim,* II, 857; *Tirmizî,* III, 197; *Nesâî,* V, 208-211; *İbn Mace,* II, 1031; *Muvatta,* I, 357; *Müsned,* VI, 33, 97, 122...

dine'de helâk oluncaya kadar sana ancak çok kısa bir süre komşuluk edeceklerdir, demektir. Bu takdirde buyruk ya bir masdarın sıfatı olur, yahut da hazfedilmiş bir zarfın sıfatı olur. Ayrıca bu bir kimse ile birlikte aynı şehirde yaşayan kimsenin o kimse ile komşu olacağına delil teşkil etmektedir. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nisâ Sûresi'nde (4/36. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

4- Lânete Uğramışlar Olarak:

"Lânete uğramışlar olarak" buyruğunda Muhammed b. Yezid'e göre ifade tamam olmaktadır. Bu, hal olarak nasbedilmiştir. İbnu'l-Enbarî de: "(قَلِيلًا ملعونين): Ancak az bir süre... lanete uğramışlar olarak" üzerinde vakıf yapmak güzeldir, der.

en-Nehhas da şöyle demiştir: İfadenin "(إِلَّا قَلِيلًا): **Ancak az bir süre"**de tamam olması ve: "lanete uğramışlar olarak" buyruğunun da onlara hakaret anlamı olmak üzere (şetm) nasb ile gelmesi de mümkündür. Nitekim İsa b. Ömer: "(وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ): Karısı da odun taşıyıcısı olarak" diye okumuştur. Bazı nahivcilerden şöyle dediği nakledilmektedir: Buyruğu: Onlar nerede ele geçirilirlerse, lanete uğramışlar olarak yakalanırlar demektir. Ancak bu bir yanlışlıktır, zira ceza cümlesi ile birlikte bulunan ifade kendisinden önceki ifadelerde amel etmez.

Âyetin anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer onlar münafıklık üzere ısrar edecek olurlarsa, Medine'de ancak lanete uğramış ve kovulmuşlar olarak kalabilirler. Nitekim bu onlara böylece uygulanmıştır. Çünkü et-Tevbe Sûresi nâzil olduğunda biraraya toplandılar ve Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Ey filan! Kalk ve çık, şüphesiz sen münafıksın. Ey filan! Kalk ve çık..." bunun üzerine müslümanlardan kardeşleri olanlar ayağa kalkıp onları mescidin dışına çıkarmayı üzerlerine aldılar.

5- Allah'ın Sünneti:

"(سُنَّةَ اللَّهِ): **Allah'ın sünneti"** buyruğu mastar olarak nasbedilmiştir. Yüce Allah peygamberler hakkında asılsız haber yayıp da münafıklığını açığa çıkartan kimseler hakkında yakalanıp öldürülmeleri sünnetini kanun yapmıştır demektir. **"Sen Allah'ın sünnetinde asla bir değiştirme"** herhangi bir değişiklik ya da başka bir şekle dönüştürme **"bulamazsın."** Bu açıklamayı en-Nekkaş nakletmiştir.

es-Süddî dedi ki: Bu hakka uygun olarak öldürülen kimsenin katili tarafından diyetinin ödenmesi sözkonusu değildir, demektir. el-Mehdevî dedi ki: Âyet-i kerîmede yapılan tehdidin yerine getirilmesinin terkedilebileceğine de-

lil vardır. Buna delil ise, Peygamber Efendimiz'in vefat ettiği vakte kadar münafıkların onunla birlikte kalmış olmasıdır. Fazilet ehlinin uyguladıkları bilinen ise, verdikleri sözü eksiksiz yerine getirmeleri, tehditlerini ise, ertelemeleridir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce Al-i İmran Sûresi (3/186. âyetin tefsiri)nde ve başkalarında geçmiş bulunmaktadır.

يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ ۖ وَمَا يُدْرِيكَ
لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾

63. İnsanlar sana saati sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah'ın yanındadır." Ne bilirsin, belki de o saat yakında kopacaktır.

"İnsanlar sana saati sorarlar." Bunlar Rasûlullah (sav)'a eziyet veren kimselerdir. Azab ile tehdit olunduklarında kıyametin ne zaman kopacağını -böyle bir ihtimali uzak bularak ve yalanlamak maksadı ile- ve bunun olmayacağı intibaını vererek sormuşlardı. **"De ki: Onun ilmi ancak Allah'ın yanındadır."** Yani sen onların sorularına cevap ver ve: Onun ilmi Allah'ın yanındadır, de. Yüce Allah'ın bu saatin vaktini benden saklamış olması, benim peygamberliğimi çürütmez. Çünkü yüce Allah öğretmeksizin gaybı bilmek, peygamber olmanın şartlarından değildir.

"Ne bilirsin" sana ne bildirir ki **"belki de o saat yakında kopacaktır."** Çok yakın bir zaman içersinde olup bitecektir. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben ve kıyamet şu ikisi gibi gönderildim." derken, baş parmak ile orta parmağını işaret etmiştir.(1) Bu hadisi sahih hadisleri toplayanlar rivayet etmişlerdir.

Şöyle de denilmiştir: Kıyamet yakın değildir, demektir. Burada saat kelimesi dolayısıyla gelmesi gereken müenneslik "te"si "yevm: gün" anlamında kullanıldığı için hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın: "(إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ): *Şüphesiz Allah'ın rahmeti iyi hareket edenlere yakındır."* (el-A'raf, 7/56) Burada "yakındır" anlamında -"te"li olarak-: (قريبة) denilmeyiş sebebi, rahmetin "af" anlamında kullanıldığından dolayıdır. Zira bunun müennesliği aslî (hakiki) değildir. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden (anılan âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Denildi ki: Yüce Allah'ın kıyametin kopuş zamanını saklı tutması, kulun her zaman ona hazırlıklı olması içindir.

(1) *Buharî,* IV, 1881, V, 2031, 2385; *Müslim,* II, 592, IV, 2268, 2269; *Tirmizî,* IV, 496; *Darimî,* II, 404; *Nesâî,* III, 189; *İbn Mace,* I, 17; *II, 1341;* Müsned, III, 123, 130, 131...

إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ
لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ۚ ﴿٦٥﴾

64. Muhakkak Allah, kâfirlere lânet etmiş ve onlar için alevli bir ateş hazırlamıştır.
65. Onlar orada ebediyyen kalıcıdırlar. Hiçbir veli ve yardımcı da bulamayacaklar.

"Muhakkak Allah, kâfirlere lanet etmiş" onları kovmuş ve uzaklaştırmıştır. **Lanet,** rahmetten kovmak ve uzaklaştırmak demektir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/88. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve onlar için alevli bir ateş hazırlamıştır. Onlar orada ebediyyen kalıcıdırlar." Burada cehennem ateşine "es-Sa'îr"e giden zamirin müennes olarak gelmesi bunu "en-nar (cehennem ateşi)" anlamında oluşundan dolayıdır.

"Hiçbir veli ve yardımcı da bulamayacaklar." Kendilerini Allah'ın azabından ve bu azapta ebedi olarak kalmaktan kendilerini kurtaracak hiçbir kimse bulamayacaklardır.

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ
وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا
فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾

66. Yüzlerinin ateşte evirilip çevrileceği o günde diyecekler ki: "N'olaydı! Keşke biz Allah'a ve Rasûle itaat etseydik."
67. Diyecekler ki: "Rabbimiz, gerçekten biz yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat ettik. Onlar da bizi yoldan saptırdılar."

"Yüzlerinin ateşte evirilip çevirileceği o günde" buyruğunda yer alan; "(تُقَلَّبُ): **Evirilip çevirileceği"** buyruğu genel olarak meçhul bir fiil olmak üze-

re "te" harfi ötreli, "lam" harfi de üstün olarak okunmuştur. Buna karşılık İsa el-Hemedanî ile İbn İshak: "(نُقَلِّبُ): Evirip çevireceğimiz" şeklinde "nûn" harfi ve esreli "lam" ile, buna karşılık "(وُجُوهَهُمْ): Yüzlerini" lafzını nasb ile okumuşlardır. Yine İsa; "(تُقَلَّبُ): Evirip çevireceği" şeklinde "te" ötreli ve "lam" harfi esreli olmak üzere cehennem ateşinin yüzlerini evirip çevireceği, anlamında okumuştur.

Bu evirip çevirmek cehennem ateşinin alevi dolayısı ile renklerinin değişmesi şeklindedir. Kimi zaman yüzleri simsiyah kesilecek, kimi zaman da moraracaktır. Derileri bir başka derilerle değiştirileceği vakit de keşke kâfir olmasalardı diye temennide bulunacaklar. **"Diyecekler ki: N'olaydı! Keşke..."** buyuruğunun anlamının: Yüzlerinin ateşte evirilip çevirileceği günde n'olaydı keşke... şeklinde olması da mümkündür.

"... Keşke biz Allah'a ve Rasûle itaat etseydik." Kâfir olmasaydık da, mü'minlerin kurtulduğu gibi biz de şu azaptan kurtulsaydık.

"Rasûle" anlamındaki kelimenin sonuna gelen bu elif fasılalarda (ayetlerin sonlarında) meydana gelir. Onun üzerinde vakıf yapılır ve bu "elif"le vasl yapılmaz. "(السَّبِيلَا): **Yoldan"** kelimesi de bu şekildedir. Buna dair açıklamalar sûrenin baştaraflarında (33/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen de: **"Yöneticilerimize"** anlamındaki kelimeyi (سَادَاتِنَا) şeklinde: "(سادة): Yöneticiler, efendiler" lafzının (çoğulun) çoğulu olmak üzere "te" harfini esreli okumuştur. Bu ifade geçmişleri taklidden sakındırmaktadır. Bu da; (السيد)'in çoğulu olup "feale" veznindedir. Tıpkı "ketebe (yazıcılar) ve fecera" gibi. el-Hasen'in okuyuşuna göre ise, bu cem'in de cem'idir. Bu kelime bir anlamıyla büyükler demektir.

Katade de şöyle açıklamıştır: Bunlar Bedir Gazvesi'nde (katılan müşriklere) yemek yediren kimselerdir. Ancak daha zahir olan bunun şirk ve sapıklıkta önder ve başkan olan kimseler hakkında umumi olduğudur. Yani biz onlara sana isyan etmek hususunda ve bizi kendisine davet ettikleri şeylerde itaat ettik. **"Onlar da bizi yoldan saptırdılar."** Doğru yol olan tevhidden uzaklaştırdılar.

Burada fiilin mef'ule "(عن): ...dan" harf-i cerri ile geçiş yapması sözkonusu olduğu halde, harf-i cer hazfedildiğinden fiil doğrudan mef'ulü etkileyerek onu nasbetmiştir.

"İdlâl: saptırmak" ise, araya bir harf-i cer getirmeden, ikinci bir mef'ule geçiş yapmaz. Yüce Allah'ın: "(لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ): *Beni zikirden o saptırdı"* (el-Furkan, 25/29) buyruğunda olduğu gibi.

رَبَّنَآ اٰتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

68. "Rabbimiz, onlara azaptan iki kat ver ve onları büyük bir lânet ile lânetle!"

"Rabbimiz, onlara azaptan iki kat ver" buyruğu hakkında Katade: Dünya azabı ile âhiret azabını ver, diye açıklamıştır. Küfür azabı ile saptırmanın azabını ver, diye de açıklanmıştır. Yani sen bunları bize verdiğin azabın iki katı ile azaplandır, çünkü hem kendileri saptılar, hem de (bizleri) saptırdılar.

"Ve onları büyük bir lânet ile lânetle." İbn Mes'ud, onun öğrencileri Yahya ve Âsım bunu: "(كَبِيراً): **Büyük"** şeklinde "be" harfi ile okumuşlardır, diğerleri ise, (peltek) se ile (çokça anlamında) diye okumuşlardır. Bu okuyuşu Ebu Hatim, Ebu Ubeyd ve en-Nehhas da tercih etmişlerdir. Buna sebep ise, yüce Allah'ın: *"İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de lanet edenler lanet eder"* (el-Bakara, 2/159) buyruğudur. Bu anlam ise, "çokça" demektir. Muhammed b. Ebi's-Serrî de şöyle demiştir: Rüyada kendimi Askalan mescidinde imişim gibi gördüm. Sanki bir adam benimle Muhammed'in ashabına buğzedenler hakkında tartışıyordu. Şöyle dedi: Sen onlara çokça lanet et. Sonra bunu gözümün önünden kayboluncaya kadar tekrarlayıp durdu ve bunu sadece "(peltek) se" ile söylüyordu.

Esasen "be" ile (büyük anlamındaki) okuyuş da "peltek se" ile okuyuşun anlamına racidir. Çünkü büyük olan bir şey, miktarı itibariyle büyük demek olan çok demektir.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا ۚ وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجِيهًا ﴿٦٩﴾

69. Ey iman edenler! Siz de Musa'yı incitenler gibi olmayın. Allah onu dediklerinden temize çıkardı. O, Allah indinde itibarlı ve değerli idi.

Yüce Allah, Rasûlullah (sav)'ı ve mü'minleri inciten, münafıklarla kâfirleri sözkonusu ettikten sonra, mü'minleri de böyle bir eziyette bulunmaya kal-

kışmaktan sakındırıp peygamberleri Musa'ya eziyet edip incitmek bakımından İsrailoğullarına benzemelerini yasaklamaktadır.

İnsanlar, Muhammed (sav) ile Musa (a.s)'a ne şekilde eziyet edilip incitildikleri hususunda farklı görüşlere sahibtirler. en-Nekkaş'ın naklettiğine göre, müşrik ve münafıkların Muhammed (sav)'a eziyet etmeleri, "Muhammed'in oğlu Zeyd" demeleri idi. Ebu Vail de şöyle demiştir: Peygamber (sav)'a eziyet etmek bir paylaştırmada bulunduğu sırada ensardan bir adamın: Bu paylaştırma ile Allah'ın rızası gözetilmiş değildir, demesidir. Bu husus Peygamber (sav)'a zikredilince, bundan dolayı öfkelenmiş ve şöyle demişti: "Allah, Musa'ya rahmetini ihsan etsin. Gerçekten ona bundan daha fazlası ile eziyet edilmiş, incitilmişti de o yine sabretmişti."(1)

Musa (a.s)'a ne şekilde eziyet edilip incitildiğine gelince, İbn Abbas ve bir topluluk şöyle demiştir: Bu Ebu Hureyre (r.a)'ın rivayet ettiği şu hadisin muhtevasında sözü edilen hususdur. Buna göre Peygamber (sav) şöyle demiştir: "İsrailoğulları çıplak yıkanıyorlardı. Musa (a.s) ise, çokça örtünürdü ve bedenini saklardı. Bir kesim onun hakkında: Onun hayaları şişkindi ve onun baras hastalığı vardır, yahut da, onda bir hastalık bulunmaktadır, demişlerdi. Bir gün Şam (Suriye) topraklarında bulunan bir pınarda yıkanmaya gitti. Elbiselerini bir taşın üzerine bıraktı. Taş elbisesi ile birlikte uçup gitti. Musa çıplak olarak taşın arkasından gidiyor ve: Ey taş elbisemi ver, ey taş elbisemi ver, diyordu. Nihayet İsrailoğullarından bir topluluğun yanına kadar (bu haliyle) geldi. Ona baktıklarında bir de ne görsünler, Musa aralarında yaratılışı en güzel, sureti en mutedil birisidir. Söylediklerinin hiçbirisi onda yok. İşte şanı yüce Allah'ın: **"Allah onu dediklerinden temize çıkardı."** buyruğunda anlatılan budur." Bu hadisi Buhârî ve bu manada da Müslim rivayet etmişlerdir.(2)

Müslim'in lafzı ile, şöyledir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İsrailoğulları çıplak olarak yıkanırlardı. Biri diğerinin avretine bakardı. Musa (a.s) ise, tek başına yıkanırdı. Bunun üzerine onlar: Allah'a andolsun ki Musa'nın bizimle birlikte yıkanmasını engelleyen ancak onun hayalarının şişkin olmasıdır, dediler. Birgün yıkanmaya gittiğinde elbiselerini bir taşın üzerine koymuştu. Taş elbisesiyle birlikte uçup gitti. Musa (a.s) hızlıca taşın arkasından koştu ve bu arada: Ey taş elbisemi ver, ey taş elbisemi ver, diyordu. Nihayet İsrailoğulları Musa (a.s)'ın avretini gördüler ve: Allah'a andolsun ki Musa'nın herhangi bir rahatsızlığı yoktur, dediler. Bu sefer taş yerinde durdu ve böylece (Musa)'a bakmış oldular. Musa da elbisesini aldı ve taşı dövmeye başladı." Ebu

(1) *Buhârî,* III, 1148, IV, 1576; *Müslim,* II, 739; *Müsned,* I, 435.
(2) *Buhârî,* I, 107; *Müslim,* I, 267, 1841; *Müsned,* II, 315, 392, 514, 535.

Hureyre dedi ki: Allah'a yemin ederim. Taşta altı ya da yedi darbe izi var. Bunlar Musa'nın taşa indirdiği darbelerin izleridir.(1)

Bu, bu hususlaki görüşlerden birisidir. İbn Abbas'tan, onun Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan rivayetine göre Ali (r.a) şöyle demiştir: İsrailoğulları Musa hakkında: O Harun'u öldürdü, demek suretiyle eziyet vermişlerdi. Şöyle ki Musa ile Harun Tih'in ekin ekilen bir yerinden dağa doğru çıkıp gittiler. Harun da orada öldü. Musa geldiğinde İsrailoğulları Musa'ya: Onu sen öldürdün, çünkü o bize göre senden daha yumuşaktı ve bizi daha çok severdi, dediler. Böylelikle Musa'ya eziyet ettiler. Bunun üzerine yüce Allah meleklere emretti. Melekler de Harun'u alıp İsrailoğulları arasında gezdirdiler. Böylece Musa'nın doğruluğunu kendilerine kesinlikle gösteren pek büyük bir mucize görmüş oldular. Çünkü Harun'da hiçbir öldürme izi yoktu.

Şöyle de denilmiştir: Melekler Harun'un öldüğünü söylediler ve onun kabrinin yerini sadece kartal bilir. Yüce Allah da onu sağır ve dilsiz kılmıştır.

Harun, Tih'de Musa (a.s)'dan önce vefat etmişti. Musa da Tih'de geçirilen sürenin tamamlanmasından iki ay önce vefat etmişti.

el-Kuşeyrî'nin, Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan naklettiğine göre yüce Allah Harun'u diriltti ve o da İsrailoğullarına Musa'nın kendisini öldürmemiş olduğunu bildirdikten sonra tekrar öldü.

Bir diğer açıklamaya göre; Musa (a.s)'a eziyet edilmesi onun sihirbaz ve deli olduğunu söyleyerek ona iftirada bulunmaları idi. Ancak sahih olan birinci görüştür. Bununla birlikte bütün bunları yapmış olmaları, yüce Allah'ın da bütün bunlardan onu temize çıkarmış olması da mümkündür.

Çıplak Olarak Suya Girmenin Hükmü:

Musa (a.s)'ın elbiselerini taşın üzerinde bırakıp suya çıplak olarak girmesi, bunun caiz olduğuna delildir. Cumhur'un görüşü de budur. Ancak İbn Ebi Leyla bunu kabul etmemekte ve bu konuda sahih olmayan bir hadisi delil göstermektedir. Bu da Peygamber Efendimiz'in söylediği rivayet edilen şu hadistir: "Suya ancak peştemal ile giriniz. Çünkü suda yaşayan varlıklar vardır."(2) Kadı Iyad demiştir ki: Bu ilim ehline göre zayıf bir hadistir.

Derim ki: Ancak İsrail'in, Abdu'l-A'lâ'dan yapmış olduğu şu rivayet sebebiyle tesettüre riayet etmek müstehabtır. Çünkü Abdu'l-A'lâ'dan nakledildiğine göre el-Hasen b. Ali bir su birikintisine üzerinde kendisine sarındığı bir

(1) *Müslim,* I, 267, IV, 1841.

(2) ed-Deylemî, *el-Firdevs,* V, 30'da, son bölümü; "...suyun gözleri vardır" anlamında. "Suya peştemalsiz girmenin yasak olduğunu" bildiren bazı rivayetler için bk.: İbn Huzeyme, *Sahih,* I, 124; Hakim, *Müstedrek,* I, 267.

peştemal olduğu halde girmiş, sudan çıktığında bu hususta ona soru sorulunca şu cevabı vermiştir: Ben kendisinin beni görüp de benim kendisini görmediğim kimselere karşı örtündüm. Bununla Rabbime karşı ve meleklere karşı örtündüğünü kastetmiştir.

Musa (a.s)'ın taşa akıl sahibi varlıklar gibi nasıl seslendiği sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Çünkü taştan akıl sahibi varlığın yaptığı bir iş sadır olmuştur. "(حَجَرُ): Taş!" lafzı nida harfi hazfedilmiş, müfred bir münadadır. Tıpkı yüce Allah'ın: *"Yusuf, sen bundan vazgeç"* (Yusuf, 12/29) buyruğunda olduğu gibi. (Burada da nidâ harfi hazfedilmiştir.)

"Elbisemi (ver)" sözü de hazfedilmiş bir fiil dolayısıyla nasbedilmiştir ki ifadenin takdiri (hadisin tercümesinde olduğu gibi): Elbisemi bana ver yahut elbisemi bırak şeklindedir, durumun delâleti dolayısıyla fiil hazfedilmiştir.

"O Allah indinde itibarlı ve değerli idi." Pek büyük bir kıymeti vardı, demektir. Arapçada itibarlı ve değerli (el-vecih): Değeri büyük ve konumu yüksek kimse demektir. Rivayet olunduğuna göre Musa (a.s) yüce Allah'tan bir şey diledi mi ona o istediğini verirdi. İbn Mes'ud bunu; "(وَكَانَ عَبْداً لِلَّهِ): O Allah'ın... bir kulu idi" diye okumuştur.

"İtibarlı ve değerli" buyruğu Allah'ın onunla özel şekilde konuşmasına işarettir, diye de açıklanmıştır.

Ebubekr el-Enbarî *"Kitabu'r-Red* (ala men Halefe Mushafa Usman)" adlı eserinde şöyle demektedir: Kur'ân'a dil uzatan kimseler müslümanların "o Allah indinde itibarlı ve değerli idi" buyruğundaki kelimeyi değiştirdiklerini ve: "(عِنْدَ): İndinde" lafzının doğrusunun aslında; "(عَبْداً): Bir kul" şeklinde olduğunu ileri sürmüştür. Bu ise, bu kimsenin maksadının çok zayıf, anlayışının eksik ve bilgisinin de kıt olduğunu göstermektedir. Çünkü âyet-i kerîme senin dediğin gibi kabul edilip ve dediğin şekilde "bir kul" anlamında okunmuş olsaydı, Musa (a.s)'a yapılan övgü eksik bir övgü olurdu. Çünkü "itibarlı ve değerli" lafzı hem dünya ehli nezdinde, hem çağdaşları arasında, hem de âhirettekiler arasında bu durumda olması anlamına gelir. Dolayısı ile bu değiştirildiği iddia edilen okuyuşa göre, onun nerede medhedilmiş olduğu bilinemez. Zira eğer dünyadakiler nezdinde itibarlı ve değerli birisi ise, bu Allah'ın ona bir nimeti olur ve Allah tarafından bu hususta ona yapılan övgünün açık bir tecellisi görülmez. Şanı yüce Allah: **"O Allah indinde itibarlı ve değerli idi"** buyruğu ile övüldüğü yeri de açıklamak suretiyle böylelikle onun Allah nezdinde itibarlı ve değerli olmak suretiyle en üstün bir şeref ve yüce bir mevkiye layık olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre kim böyle bir lafzı değiştiricek olursa, yüce Allah'ın peygamberi hakkında varid olmuş en övünülmeye değer övgüyü ve en büyük medh u senayı ortadan kaldırmış olur.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾

70. Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve dosdoğru söz söyleyin.
71. O da amellerinizi, lehinize olmak üzere, düzeltsin. Günahlarınıza da mağfiret etsin. Kim Allah'a ve Rasûlüne itaat ederse, büyük bir kurtuluşla kurtulmuş olur.

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve dosdoğru" adaletli ve hakka uygun **"söz söyleyin."** İbn Abbas: Doğru söz söyleyin, diye açıklamıştır. Katade ve Mukatil de şöyle demişlerdir: Yani Zeyneb ile Zeyd hakkında dosdoğru söz söyleyin. Peygamber (sav)'a da helâl olmayan şeyleri nisbet etmeyin.

İkrime ve yine İbn Abbas da şöyle demişlerdir: Dosdoğru söz lâ ilâhe illallah, demektir. Bunun, dışı içine uygun düşen söz olduğu söylendiği gibi, başkası bir tarafa sadece Allah'ın rızası gözetilerek söylenen sözdür, diye de açıklanmıştır. Birbirleriyle anlaşamayıp tartışan kimselerin arasını düzeltmek olduğu da söylenmiştir.

Bu ifade, kendisi ile hedefi isabet ettirmek maksadı ile okun düzeltilmesini anlatan: (تسديد السهم)'den alınmıştır. Dosdoğru söz (kavl-i sedid) bütün hayırları kapsar. O halde dosdoğru söz, sözü edilen bütün bu hususlar hakkında ve başkaları hakkında genel bir ifadedir.

Âyetin zahiri şunu göstermektedir: Bu buyruk ile Rasûlullah (sav) ile mü'minler hakkında söylenen eziyet verici, rahatsız edici sözlerin dışında kalan, onlara muhalif olan sözlere işaret edilmektedir.

Daha sonra yüce Allah, dosdoğru söz söylemeyi amelleri düzeltmek ve günahları bağışlamak ile mükâfatlandıracağını vaadetmektedir. Böyle bir derece ve böyle yüksek bir mevki ise, mükâfat olarak çok üstün ve yeterlidir.

"Kim Allah'a ve Rasûlüne" verdikleri emirlerinde ve yasaklarında **"itaat ederse, büyük bir kurtuluşla kurtulmuş olur."**

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ
يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ ۖ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ۙ
﴿٧٢﴾ لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ
وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا
رَحِيمًا ﴿٧٣﴾

72. Biz; emaneti, göklerle yere ve dağlara arzettik de onlar onu yüklenmek istemediler. Bundan endişeye düştüler, ama onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalim ve çok cahildir.

73. Tâ ki Allah münafık erkeklerle, münafık kadınları, müşrik erkeklerle, müşrik kadınları azaplandırsın. Mü'min erkeklerle, mü'min kadınların da tevbelerini kabul etsin. Allah, çok bağışlayandır, çok rahmet buyurandır.

Cenab-ı Allah bu sûrede bunca ahkâmı açıkladıktan sonra, emirlerine bağlı kalmayı emretmektedir.

Emanet; bu hususdaki en sahih görüşe göre dinin bütün görevlerini kapsamaktadır. Cumhur'un görüşü budur.

Tirmizî el-Hakim Ebu Abdillah şu rivayeti kaydetmektedir: Bize İsmail b. Nasr anlattı, o Salih b. Abdullah'tan, o Muhammed b. Yezid b. Cevher'den, o ed-Dahhak'tan, o İbn Abbas'dan rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Yüce Allah, Âdem'e: Ey Âdem dedi. Şüphesiz ki Ben emaneti göklere ve yere teklif ettim. Onlar buna güç yetiremediler. Sen içindeki muhtevası ile birlikte onu yüklenir misin? Âdem: İçinde neler var ya Rabbi? dedi. Yüce Allah şöyle buyurdu: Eğer sen bunu yüklenirsen, ecir alırsın. Buna riayet etmezsen, azab edilirsin. O da içindekilerle birlikte onu yüklendi. Ancak cennette sadece ilk namaz ile ikindi namazı arası kadar bir süre kaldı, sonra da şeytan onun oradan çıkmasına sebep oldu."(1)

Buna göre emanet, yüce Allah'ın kullarına emanet olarak verdiği farzlardır. Bunların bazılarının tafsilatı hususunda görüş ayrılıkları vardır. İbn

(1) Muhammed b. Nasr el-Mervezi, *Ta'zimu Kadri's-Salat,* I, 473-474; Deylemî, *el-Firdevs,* III, 175.

Mes'ud dedi ki: Bu buyruk emanet olarak bırakılan şeyler ve benzeri mal emanetleri hakkındadır. Yine ondan bütün farzlardır, bunların en ağırı ise, mal emanetidir, dediği de rivayet edilmiştir.

Ubeyy b. Ka'b dedi ki: Kadına ferci (namus ve iffeti) hususunda güvenilmesi emanetin bir kısmını teşkil eder.

Ebu'd-Derdâ da şöyle demiştir: Cünubluktan yıkanmak bir emanettir. Şanı yüce Allah dininden ondan başkası hususunda Âdem oğluna güven duymamıştır. Merfu' bir hadiste de şöyle denilmektedir: "Emanet namazdır."(1) İstersen namaz kıldım dersin, istersen kılmadım, dersin. Oruç ve cünublukdan yıkanmak da böyledir.

Abdullah b. Amr b. el-Âs dedi ki: Yüce Allah'ın insandan ilk yarattığı şey, onun fercidir. Yüce Allah: Bu benim sana bıraktığım bir emanettir, sakın onu haktan başkasına katma, karıştırma. Eğer sen onu koruyacak olursan, ben de seni korurum, buyurdu. Buna göre ferc bir emanettir, kulak bir emanettir, göz bir emanettir, dil bir emanettir, karın bir emanettir, el bir emanettir, ayak bir emanettir. Esasen emaneti olmayanın imanı da yoktur.(2)

es-Süddî dedi ki: Buradaki emanetten kasıt, Âdem'in oğlu Kabil'e, diğer oğlu ve aile halkı hakkında duyduğu güvendir. Buna karşılık Kabil'in kardeşini öldürmek suretiyle ona hainlik etmesidir. Çünkü yüce Allah ona: "Ey Âdem, demişti. Benim yeryüzünde bir Ev'imin olduğunu biliyor musun?" Âdem: "Hayır, Allah'ım" demişti. Yüce Allah şöyle buyurmuştu: "Benim Mekke'de bir Evim var, ona git. Bunun üzerine Âdem semaya: Emanet olarak oğlumu koru demişti, sema kabul etmemişti. Yere: Emanet olarak oğlumu koru, demiş, yer de kabul etmemişti. Dağlara da aynı şeyi söylemiş, dağlar da kabul etmemişti. Bu sefer Kabil'e: Emanet olarak oğlumu koru, demiş, o da: Olur diye cevap vermişti. Git ve gel oğlunu seni memnun edecek bir şekilde bulacaksın demiş, fakat geri döndüğünde kardeşini öldürmüş olduğunu görmüştü. İşte şanı yüce Allah'ın: **"Biz emaneti göklerle yere ve dağlara arzettik de onlar onu yüklenmek istemediler..."** âyetinde kastedilen budur.

Ma'mer'in, el-Hasen'den rivayet ettiğine göre emanet göklere, yere ve dağlara teklif edildiğinde onlar: Emanette (muhtevasında) ne var? diye sormuşlardı. Onlara: İyilik yaparsan mükâfat görürsün, kötülük yaparsan cezalandırılırsın, denildi. Bu sefer bunlar: Hayır (kabul etmiyoruz), dediler.

Mücahid dedi ki: Yüce Allah Âdem'i yaratınca ona emaneti teklif etti, o: Emanet nedir? diye sordu. Yüce Allah şu cevabı verdi: Eğer iyilikte bulunur-

(1) Malik'in Zeyd b. eslem'den rivayeti olarak: İbn Kesir, *Tefsir*, III, 523.

(2) Muhammed b. Nasr el-Mervezi, *Ta'zimu Kadri's-Sıla*, I, 481.

san sana mükâfat veririm, eğer kötülük yaparsan seni azablandırırım. Bunun üzerine Âdem: Ben de onu yüklendim Rabbim, diye cevab verdi.

Mücahid dedi ki: Onun bu emaneti yüklenmesi ile cennetten çıkartılması arasında geçen süre sadece öğle ile ikindi namazı arası kadar idi.

Ali b. Talha'nın, İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o yüce Allah'ın: **"Biz emaneti göklerle yere ve dağlara arzettik de..."** âyeti hakkında şöyle demiştir: Emanet'ten kasıt farzlardır. Yüce Allah, bunu göklere, yere ve dağlara teklif etti. Eğer eksiksiz olarak emanetin gereğini yerine getirirlerse onları mükâfatlandıracağını, onu zayi edecek olurlarsa azaplandıracağını söyledi. Bu işten hoşlanmadılar ve çekindiler, ancak bu bir masiyet kastıyla değil, gereğini yerine getiremezler korkusuyla yüce Allah'ın dinini ta'zim ettiklerinden böyle tavır takınmışlardı. Daha sonra yüce Allah, bu emaneti Âdem'e teklif etti, o da içindekilerle beraber kabul etti.

en-Nehhas dedi ki: Tefsir alimlerinin kabul ettiği görüş budur.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Âdem (a.s)'ın vefatı yaklaştığında emaneti mahlukata teklif etmesi emrolundu. O da bu emaneti almaları için teklifte bulundu, fakat çocuklarından başka kimse onu kabul etmedi.

Yine denildiğine göre; bu emanet yüce Allah'ın göklerde, yerde dağlarda ve mahlukatta tevdi etmiş olduğu rubûbiyetine dair delilleri ortaya çıkarmalarıdır. Onlar da bu delilleri açıkça ortaya koydular, ancak insan bu delilleri gizledi ve inkâr etti. Bu açıklamayı da bazı mütekellimler yapmışlardır.

"Arzettik" ifadesi açığa çıkardık, izhar ettik, demektir. Nitekim "cariyeyi satışa arzettim" demek de böyledir. Yani Biz emaneti ve emanetin gereğinin yerine getirilmesini göklerde ve yerde bulunan meleklere, insanlara ve cinlere arzettik (durumunu açıkladık) **"de onlar bunu yüklenmek istemediler."** Yani yükünü taşımaya yanaşmadılar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun onlar hem kendi yüklerini taşıyacaklar, hem de kendi yükleri ile birlikte başka yükleri de yükleneceklerdir."* (el-Ankebut, 29/13)

"Ama onu insan yüklendi." Burada "insan"dan kasıt, el-Hasen'in dediğine göre kâfir ve münafıktır. **"Çünkü o"** nefsine **"çok zalim ve"** Rabbi hakkında **"çok cahildir."** Buna göre (göklerin, yerin ve dağların) cevabı mecazi bir ifade olur. *"O kasabaya sor"* (Yusuf, 12/82) buyruğu gibi olur.

Bu hususta bir diğer cevab da şöyledir: Bu hakikattir, gerçekten yüce Allah; göklere, yere ve dağlara emaneti ve emanetin zayi edilmesi (halinde ceza ve mükâfatını) sunmuş (açıklamış)dır. Bu da mükâfat ve cezadır. Yani onlara bu hususları açıkladığı halde onlar bu yükün altına girmeyip bundan korktular ve şöyle dediler: Biz ne mükâfat isteriz, ne de bir ceza isteriz. Herbirileri de: Bu altından kalkabileceğimiz bir iş değildir. Biz Senin emrini din-

leyenleriz, bize vermiş olduğun emirlerde ve bizi müsahhar kıldığın hususlarda sana itaat ediyoruz. Bu açıklamayı da el-Hasen ve başkaları yapmıştır.

İlim adamları derler ki: Cansız varlıkların hiçbir şey anlamadıkları ve cevab veremedikleri bilinen bir husustur. Bu son görüşe göre onların hayat sahibi olduklarının kabul edilmesi kaçınılmaz bir şeydir.

Burada sözü edilen arz ve teklif bağlayıcı olmak üzere yapılmış bir teklif değil, muhayyer bırakan bir üslupla yapılmış bir tekliftir. İnsana yapılan teklif ise, bağlayıcı bir surette yapılmıştır.

el-Kaffal ve başkaları şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîmedeki "arzetmek" bir darb-ı meseldir. Yani gökler ve yer büyüklüklerine rağmen, şâyet mükellef kılınmaları mümkün olsaydı, şer'î hükümlerin altına girmek onlara çok ağır gelirdi. Buna sebep ise bu hükümlerdeki mükâfat ve cezadır, yani teklif öyle bir özelliktedir ki göklerin, yerin ve dağların ondan âciz düşmeleri sözkonusudur. İnsana ise, bu yükümlülük verildi, eğer o aklını kullanacak olsaydı, çok zalim ve çok cahil olduğunu anlardı. Bu da yüce Allah'ın şu buyruklarına benzemektedir: *"Şâyet Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirse idik..."* (el-Haşr, 59/21) diye buyurduktan sonra: *"İşte Biz bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz"* diye buyurmaktadır.

el-Kaffal dedi ki: Yüce Allah'ın misaller verdiği ortada olduğuna göre, ayrıca ancak bir misal olarak anlaşılabilecek haberler de bize varid olduğuna göre; bunu ancak bir misal olarak kabul etmeliyiz.

Bir kesim de şöyle demektedir: Âyet-i kerîme mecazlı bir anlatımdır. Yani Biz eğer emanetin ağırlığını göklerin, yerin ve dağların gücü ile karşılaştıracak olursak, bunların emaneti taşıyamayacaklarını görürüz ve eğer bunlar konuşacak olurlarsa, bu işi kabul etmezler ve bundan çekinirler. İşte Cenab-ı Allah bu anlamı: **"Biz emaneti göklerle yere ve dağlara arzettik de..."** âyeti ile dile getirmektedir. Bu da bir kimsenin: Ben yükü deveye sundum da o bu yükü kabul etmedi, demesine benzer. Halbuki bu ifade, yükün ağırlığı ile devenin gücünü birbiriyle karşılaştırdım, fakat gücünün bu yükü taşımaya yetmeyeceğini gördüm demektir.

"Arzettik" buyruğunun emaneti göklerle yer ve dağlarla karşılaştırdık, fakat bunların emaneti taşıyamayacak kadar zayıf olduklarını ve emanetin ağırlığı ile bunlardan daha ağır bastıklarını gördük, demek olur. Bir diğer açıklamaya göre emanetin göklere, yere ve dağlara arzedilmesi Âdem (a.s) tarafından olmuştur. Şöyle ki; yüce Allah, Âdem'i soyundan gelenlere halife kılıp da yeryüzünde bulunan bütün hayvanlar, kuşlar ve yabani hayvanlara hakim kılıp ona birtakım ahidlerde bulunup bu ahidlerde ona birtakım emirler verip birtakım şeyleri haram, birtakım şeyleri helâl kılınca, o da bunları

kabul etti ve bunların gereğince amel etti. Ölüm vakti yaklaşınca yüce Allah'tan kendisinden sonra yerine kimi halef bırakacağını bildirmesini ve kendisine yüklemiş olduğu bu emaneti kime yükleyeceğini bildirmesini istedi. Yüce Allah, ona bu işi, itaat ettiği takdirde mükâfat, isyan ettiği takdirde cezalandırılmak şeklinde kendisinden alınmış aynı şartlar ile göklere arzetmesini emretti. Gökler yüce Allah'ın azabından korkarak bu teklifi kabul etmediler. Daha sonra aynı şekilde bunu yere ve bütün dağlara arzetmesini emretti, bunlar da kabul etmediler. Arkasından bu işi oğluna teklif etmesini emretti, o da bu işi oğluna teklif etti. Oğlu da aynı şartla kabul etti. Göklerin, yerin ve dağın çekindiği gibi, o bu görevden çekinmedi. **"Çünkü o"** kendi nefsine karşı **"çok zalim ve"** Rabbi için yüklenmiş olduğu görevin akıbetini bilmeyen **"çok cahildir."**

Tirmizî el-Hakim Ebu Abdullah Muhammed b. Ali dedi ki: Ben bu sözleri söyleyenin bu kıssayı nereden çıkartıp getirdiğine şaşırdım doğrusu. Çünkü bu hususta rivayetlere baktığımız takdirde rivayetlerin, söylediklerinden farklı olduğunu görürüz. Yine buyrukların zahirine bakacak olursak, buyrukların zahirinin de söylediklerine uygun düşmediğini görürüz. Batınına bakacak olursak, söylediğinden çok uzak olduğunu görürüz. Çünkü o emanetten defalarca sözettiği halde, emanetin ne olduğundan sözetmemektedir. Şu kadar var ki o: "Allah onu yeryüzünde bulunan herşeye hakim kılıp içinde emirleri, yasakları, helâl ve haram kıldığı şeyleri ihtiva eden ahdini Allah ona verdi" sözleri ile buna işaret etmekte, yüce Allah'ın da bu işleri göklere, yere ve dağa teklif etmesini emrettiğini iddia etmektedir. Gökler, yer ve dağlar helâl ve haramı ne yapsın? Hayvanlar, kuşlar ve yabani hayvanlar üzerinde musallat ve egemen olmanın mahiyeti nedir? Diğer taraftan bu işi oğluna teklif edip oğlu kabul edince, ondan sonra nasıl onun zürriyetinin boyunlarına bir mesuliyet olarak kalmaya devam etmiştir? Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan haberin başında belirtildiğine göre o, emaneti göklere, yere ve dağlara teklif etti. Onların bunu kabul etmedikleri ortaya çıktıktan sonra, insanın bu emaneti yüklendiğini sözkonusu etti. Yani insan bunu kendiliğinden kabul etti, yoksa ona bu iş yükletilmiş değildir. Bundan dolayı ondan: **"Çünkü o"** nefsine **"çok zalim ve"** içindeki muhtevadan habersiz olduğu için **"çok cahildir"** denilmiştir.

Bu kimsenin sözünü ettiklerinin aksini ortaya koyan rivayetlere gelince: Bana babam -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- anlattı, dedi ki: Bize el-Fayd b. el-Fadl el-Kufî anlattı, dedi ki: Bize es-Serrî b. İsmail anlattı. es-Serrî, Âmir eş-Şa'bî'den, o Mesruk'tan, o Abdullah b. Mes'ud'dan dedi ki: Yüce Allah emaneti yarattığında ona kaya gibi temsili bir suret verdi. Sonra bunu dilediği bir yere bıraktı, sonra bunu yüklenmek üzere gökleri, yeri ve dağları çağırdı, on-

lara: Bu emanettir, bunun (yerine getirilmesi halinde) sevabı, (getirilmemesi halinde) cezası vardır, dedi. Bunlar: Rabbimiz dediler, bizim buna gücümüz yetmez. İnsan ise, davet olunmadan geliverdi ve göklere, yere ve dağlara: Sizin üstünüzde ne var? diye sordu, onlar şöyle dediler: Rabbimiz bizleri şunu taşımak üzere çağırdı, biz ise, bundan çekindik ve buna güç yetiremedik. Bu sefer onu eliyle hareket ettirdi ve şöyle dedi: Allah'a yemin ederim. Bunu taşımak istesem taşıyabilirim deyip dizlerine varıncaya kadar o emaneti kaldırdı, sonra yerine bırakıp şöyle dedi: Allah'a yemin ederim daha da taşımak istesem yine daha yukarıya kaldırabilirim. Bu sefer onlar: Haydi taşı bakalım, dediler. Onu taşıdı ve göğüs hizasına getirinceye kadar kaldırdı, sonra onu yerine koydu. Yine: Allah'a yemin ederim, daha yukarı kaldırmak isteseydim kaldırabilirdim, dedi. Yine onlar: Haydi kaldır, dediler. O da bunu kaldırdı ve omuzunun üstüne koydu. Yerine bırakmak isteyince, onlar: Olduğun yerde dur, dediler, çünkü bu emanettir. Bunun sevabı da vardır, cezası da vardır. Rabbimiz bize onu taşımamızı emretti, biz ondan çekindik. Sense bunu taşıman için çağırılmadığın halde geldin, onu taşıdın. Artık bu, kıyamet gününe kadar senin ve senin zürriyetinden geleceklerin boynunda kalmıştır. Çünkü sen çok zalim ve çok cahilsin.

Daha sonra Tirmizî el-Hakim birçoğu önceden kaydedilmiş bulunan ashab ve tabîinden birtakım haberler daha kaydetmektedir.

"Ama onu insan yüklendi." Haklarını yerine getirmeyi o üstlendi. Bunu yaparken o kendi nefsine çokça zalimlik etmişti. Katade dedi ki: Onun zalimliği emanete karşı idi ve o altına girdiği yükün miktarını bilmiyordu. İbn Abbas ve İbn Cübeyr'in te'vili budur.

el-Hasen: Rabbi hakkında bilgisizdi, diye açıklamıştır. Yine el-Hasen: **"Ama onu insan yüklendi."** O hususta emanetin gereğini yerine getirmedi diye açıklamıştır.

ez-Zeccac dedi ki: Bu te'vile göre âyet-i kerîme kâfirler ve münafıklar ile durumlarına göre isyankârlar hakkındadır.

İbn Abbas ve arkadaşları ile ed-Dahhak ve başkaları şöyle demişlerdir: **"İnsan"**dan kasıt Âdem'dir. O emaneti yüklendi, fakat daha bir gün geçmeden kendisinin cennetten çıkarılmasına sebep teşkil eden masiyeti işledi.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre yüce Allah ona: Bu emaneti içindekilerle birlikte yüklenir misin? diye sormuş, o: İçinde ne var? diye sormuş. Yüce Allah şu cevabı vermiş: İyilik yaparsan mükâfatını alırsın, kötülük yaparsan cezalandırılırsın. Âdem şu cevabı vermiş: Ben içindekiler ile birlikte onu kulağım ile omuzum arasındaki mesafede yüklenmeyi kabul ediyorum. Yüce Allah ona: Şüphesiz ki Ben sana yardım edeceğim. Senin gözüne

bir perde kıldım, sen de gözünü senin için helâl olmayan şeylere karşı kapat. Fercin için bir elbise, kıldım, onu sana helâl kıldıklarımdan başkasına açma. (Allah doğrusunu en iyi bilendir).

Bazıları da **"insan"**dan kasıt, bütün insan türüdür, demişlerdir. Bu da daha önce belirttiğimiz üzere emanetin genel olması ile birlikte güzel bir açıklamadır.

es-Süddî ise, **"insan"**dan kasıt Kabil'dir demiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Tâ ki Allah, münafık erkeklerle, münafık kadınları... azaplandırsın." buyruğunda geçen; "(لِيُعَذِّبَ): **Tâ ki... azablandırsın"** lafzındaki "lâm" **"yüklendi"** fiiline taalluk etmektedir, yani günahkârı azaplandırsın, itaatkârı da mükâfatlandırsın diye onu yüklendi. Buna göre burdaki "lam" ta'lil (sebeblilik) içindir. Çünkü azab emaneti yüklenmenin bir sonucudur.

Bu "lam"ın **"arzettik"** fiiline taalluk ettiği de söylenmiştir. Yani Biz emaneti herkese teklif ettik. Sonra bunu insana yükledik ki, müşrikin şirki, münafıkın da münafıklığı -Allah onları azaplandırsın- diye mü'minin de imanı -Allah da onu mükâfatlandırsın diye- ortaya çıksın.

"Mü'min erkeklerle... tevbelerini kabul etsin." buyruğunda yer alan: "(يَتُوبَ): **Tevbelerini kabul etsin"** fiilini el-Hasen ötreli olarak önceki fiile atfetmeksizin okumuştur. Bu da; Allah her durumda tevbelerini kabul eder, demektir.

"Allah çok bağışlayandır, çok rahmet buyurandır" buyruğunda geçen: "(غَفُوراً رَحِيماً): **Çok bağışlayandır, çok rahmet buyurandır"** lafızları: "(كَانَ): **...dır"**ın arka arkaya gelmiş iki haberidir. İkincisinin birincisinin sıfatı olması da mümkündür. Hazfedilmiş bir lafzın hali de olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. (Ahzab Sûresi burada sona ermektedir).

Sebe'
Sûresi

1-54. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Hakkında ihtilâf edilen bir âyet müstesnâ herkese göre bu sûre Mekke'de inmiştir. İhtilaflı âyet yüce Allah'ın: *"Kendilerine ilim verilenler bilirler ki..."* (Sebe', 34/6) âyetidir.

Bir kesimin görüşüne göre bu âyet Mekke'de inmiştir. Maksat da -İbn Abbas'ın açıklamasına göre- Peygamber (sav)'ın ashabı olan mü'minlerdir.

Bir kesime göre de bu âyet, Medine'de inmiştir. Maksat Medine'de müslüman olmuş mü'minlerdir, Abdullah b. Selam ve diğerleri gibi. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır.

Katade de şöyle demektedir: Bunlar kimler olursa olsunlar, Muhammed (sav)'a iman eden ümmetidir.

Sûre ellidört âyet-i kerîmedir.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَلَهُ
الْحَمْدُ فِى الْاٰخِرَةِ ۭ وَهُوَ الْحَكِيْمُ الْخَبِيْرُ ﴿١﴾

1. Göklerde olanlar da, yerde olanlar da yalnız kendisinin olan Allah'a hamdolsun. Âhirette de hamd yalnız O'nundur. O, Hakîmdir, herşeyden haberdardır.

"Göklerde olanlar da, yerde olanlar da yalnız kendisinin olan Allah'a hamdolsun" buyruğundaki: (الَّذِي) ism-i mevsulü (Allah lafza-i celaline) sı-

fat veya ondan bedel olmak üzere cer mahallindedir. Bir mübtedâ takdiri ile ref' konumunda olması ve yine "ya'ni" anlamında bir kelime takdiri ile nasb mahallinde olması da mümkündür.

Sibeveyh "(الحمد لله أهل الحمد): Hamde layık olan Allah'a hamdolsun" buyruğunda (layık anlamı verilen ehl kelimesinin) ref', nasb ve cer ile okunabileceğini nakletmektedir.

Kâmil hamd ve kapsamlı senâ (övgü) bütünüyle yalnızca Allah'adır, çünkü bütün nimetler O'ndandır. Fatiha Sûresi'nin baştaraflarında (1/2. âyet, 4. bölüm, 1. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Âhirette de hamd yalnız O'nundur" buyruğu ile yüce Allah'ın: *"Bize olan vaadini yerine getiren... Allah'a hamdolsun."* (ez-Zümer, 39/74) buyruğuna işaret edildiği söylendiği gibi, bu buyruk ile yüce Allah'ın: *"Dualarının sonu da elhamdu lillahi Rabbi'l-âlemîndir"* (Yunus, 10/10) buyruğuna işaret olduğu da söylenmiştir. O halde, yüce Allah dünya hayatında kendisine hamdedilen olduğu gibi, âhirette de kendisine hamd olunandır. O dünyanın mutlak maliki olduğu gibi, âhiretin de mutlak malikidir.

"O" yaptıklarında **"Hakimdir"** yarattıklarının işlerinden **"haberdardır."**

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا ۚ وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾

2. Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. O, rahmet buyurandır, bağışlayandır.

"Yere gireni" yani *"Gökten bir su indirip onu yeryüzünde kaynaklara yerleştirir"* (ez-Zümer, 39/21) buyruğunda olduğu gibi, oraya giren yağmur ve daha başka hazine, define, ölüler ve bırakılacak yerleri bulunan şeyleri, **"ondan çıkanı"** bitki ve daha başka şeyleri **"gökten ineni"** yağmur, kar, dolu, yıldırım, rızıklar, takdir gereği indirilen miktarlar ve bereketleri **"ve oraya yükseleni"** el-Hasen ve başkalarının açıkladığı gibi melekleri ve kulların amellerini **"bilir."**

"Gökten ineni" buyruğundaki **"inen"** anlamındaki buyruğu Ali b. Ebi Talib nun ile ve şeddeli olarak, "(وما نزل); **indirdiğimizi"** diye okumuştur.

"O rahmet buyurandır, bağışlayandır."

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ ۖ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ
عَالِمِ الْغَيْبِ ۚ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا
فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَٰلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ
مُبِينٍ ﴿٣﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ۚ
أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

3. Kâfirler: "Saat bize gelmeyecek" dediler. De ki: "Hayır, gaybı bilen Rabbim hakkı için elbette o, size gelecektir. Göklerde ve yerde zerre ağırlığınca bir şey O'na gizli kalmaz. Bundan küçük veya büyük ne varsa, muhakkak apaçık bir kitaptadır."

4. Bu iman edip salih amel işleyenleri mükâfatlandırması içindir. İşte onlar için mağfiret ve kerim bir rızık vardır.

"Kâfirler: Saat bize gelmeyecek, dediler." Burada kâfirlerden kastın Mekkeliler olduğu söylenmiştir. Mukatil dedi ki: Ebu Süfyan Mekkeli kâfirlere şöyle dedi: Lat ve Uzza adına yemin ederim ki, ebediyyen kıyamet bize gelmeyecek ve biz diriltilmeyeceğiz. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: **"Ey Muhammed! De ki: Hayır, gaybı bilen Rabbim hakkı için elbette o, size gelecektir."**

Harun, Talk el-Muallim'den şöyle dediğini rivayet eder: Biz hocalarımızı: "(قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَيَأْتِيَنَّكُمْ): De ki: Hayır, gaybı bilen Rabbim hakkı için elbette o size gelecektir" şeklinde ("te" yerine) "ye" ile okumuşlardır ki, bunu da manaya göre böyle okumuşlardır. Sanki: Andolsun ki öldükten sonra diriliş yahut O'nun emri mutlaka size gelecektir, denilmiş gibidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kendilerine o meleklerin gelmesinden yahut Rabbinin emrinin gelip çatmasından başkasını mı beklerler?"* (en-Nahl, 16/33)

Şu kâfirler ilkin yaratmayı kabul etmekle birlikte, tekrar yaratılmayı inkâr etmektedirler. Oysa bu yolla, öldükten sonra dirilişe kadir olmayı inkâr ettikleri için, itiraf ettikleri husus ile çelişkiye düşmektedirler ve: Buna güç yetirse dahi böyle bir şeyi yapmaz, derler. Bu ise, yüce Allah, rasûller vasıtasıyla insanları öldükten sonra tekrar dirilteceğini haber verdiğine göre hakkı bile bile inkâr etmektir. Bir hususa dair bir haber varid olduğu takdirde

ve o fiil itibariyle mümkün ve kudret dahilinde ise, böyle bir durum, doğrulanması icab eden, kimsenin yalanlanması imkansız bir şeydir.

"Gaybı bilen hakkı için" anlamındaki buyruk ref' ile; "(عَالِمُ الْغَيْبِ): O gaybı bilendir" (anlamında) Nafi' ve İbn Kesir tarafından mübtedâ olarak okunmuştur. Haberi ise "O'na gizli kalmaz" buyruğudur. Asım ve Ebu Amr ise; "(عالِم): (Gaybı) bilen" diye esreli okumuştur ki, gaybı bilen Allah'a hamdolsun, anlamındadır. Bu okuyuşa göre: "(لَتَأْتِيَنَّكُمْ): Elbette o, size gelecektir" buyruğu üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz.

Hamza ve el-Kisaî de mübalağa ve sıfat olmak üzere: "(علاّم الغيب): Gaybı çok iyi bilen" diye okumuşlardır.

"O'na gizli kalmaz." Yani O'ndan kaybolmaz.

"(لَا يَعْزُبُ): **Gizli kalmaz"** "ze" harfi esreli de okunmuştur. el-Ferrâ esreli okuyuşu ben daha çok severim, demiştir. en-Nehhas da şöyle demektedir: Bu Yahya b. Vessab'ın kıraati olup bilinen bir lugattır.

Nitekim; (عزَب يعزُب ويعزِب): Uzak oldu, kayboldu, uzak olur, kaybolur" diye (muzaride hem ötreli, hem esreli) kullanılır.

"Göklerde ve yerde zerre" küçük bir karınca **"ağırlığınca"** miktarınca **"bir şey O'na gizli kalmaz. Bundan küçük veya büyük ne varsa"** buyruğunda yer alan; "(وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَا أَكْبَرُ): Bundan küçük veya büyük" buyruğunda "küçük ve büyük" kelimelerini el-A'meş ötreli olarak değil de nasb ile "zerre" kelimesine atf ile üstün ile okumuştur. Ancak genel olarak; "(مِثْقَالُ): Ağırlığınca" kelimesine atf ile ref' ile okunmuştur.

"Muhakkak apaçık bir kitaptadır." O, yarattığını en iyi bilendir ve hiçbir şey gizli kalmaz.

"Bu iman edip salih amel işleyenleri" sevab ile **"mükâfatlandırması"** kâfirleri de cezalandırması **"içindir."**

İfade mükâfatlandırması için mutlaka size gelecektir, takdirindedir.

"(لِيَجْزِيَ): **Mükâfatlandırması için"** buyruğu "key lam"ı ile nasbedilmiştir.

"İşte onlar" yani mü'minler **"için"** günahlarına **"mağfiret ve kerim bir rızık vardır."**

وَالَّذِينَ سَعَوْ فِىٓ اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ
رِجْزٍ اَلِيمٌ ﴿٥﴾

5. Âyetlerimiz hakkında âciz bırakmak için çalışanlar, işte onlara elem verici kötü bir azap vardır.

"Âyetlerimiz hakkında âciz bırakmak" delillerimizi çürütmek ve âyetlerimizi yalanlamak için **"çalışanlar"** bu şekilde birbirleriyle yarışanlar, bizim elimizden kurtulacaklarını ve Allah'ın âhirette kendilerini tekrar diriltmeye kadir olmadığını bizim kendilerini ihmal edeceğimizi zannettiler. **"İşte onlara elem verici kötü bir azap vardır."**

Bir kimsenin bir başkası ile yarışmaya koyulup onu geride bırakmasını anlatmak üzere; "(عاجزه وأعجزه): Onu âciz bıraktı" denilir. "(أليم): **Elem verici"** lafzı Nafi' tarafından "kötü (ricz)"nin sıfatı olarak, esreli okunmuştur. Çünkü esasen "ricz" azabın kendisidir. Nitekim yüce Allah bu lafzı "azap" anlamında olmak üzere şu âyet-i kerîmede zikretmiş bulunmaktadır: *"Biz de zulmedenlerin üzerine gökten bir azap (ricz) indirdik."* (el-Bakara, 2/59)

İbn Kesir ve Asım'dan rivayetle Hafs: "(عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ): Elem verici kötü bir azab vardır" diye, burada ve el-Casiye Sûresi'nde (45/11. âyette) "azab"ın sıfatı olarak "mim" harfini ref' ile okumuşlardır. İbn Kesir, İbn Muhaysın, Humeyd b. Kays, Mücahid ve Ebu Amr "âciz bırakmak için" anlamındaki buyruğu ("ayn" harfinden sonra "elif" olmaksızın ve "cim" harfi de şeddeli olmak üzere): (مُعَجِّزِينَ) diye okumuşlardır ki, bu da insanları mucizelere, Kur'ân'ın âyetlerine iman etmekten uzak tutmak için çalışanlar... anlamındadır.

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ ۙ
وَيَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٦﴾

6. Kendilerine ilim verilenler bilir ki: Rabbinden sana indirilen hakkın ta kendisidir ve her hamde layık, Aziz olanın yoluna iletir.

Yüce Allah, peygamberliği çürütmek uğrunda çalışıp çabalayanları sözkonusu ettikten sonra, kendilerine ilim verilenlerin Kur'ân-ı Kerîm'in hakkın kendisi olduğunu gördüklerini açıklamaktadır.

Mukatil dedi ki: **"Kendilerine ilim verilenler"** kitab ehlinden iman eden kimselerdir. İbn Abbas da: Bunlar Muhammed (sav)'ın ashabıdır, demiştir. Ge-

nel kapsamlı olduğundan dolayı daha sahih olan da bu olmalıdır. Burada sözü geçen "ru'yet (görmek)" (mealde de gösterildiği gibi) "bilmek" anlamındadır. Bu, **"mükafatlandırması içindir"** anlamındaki buyruğa atf ile nasb mahallindedir. Yani mükâfatlandırması ve görmeleri içindir, anlamındadır. Bu açıklamayı ez-Zeccac ve el-Ferra yapmışlardır. Şu kadar var ki, bu açıklama tartışılır, çünkü yüce Allah'ın: **"mükafatlandırması içindir"** buyruğu daha önce geçmiş bulunan: "Elbette o size gelecektir" buyruğuna taalluk etmektedir. Hiçbir şekilde: Kendilerine ilim verilenler Kur'ân'ın hak olduğunu görüp bilsinler diye, muhakkak kıyamet saati size gelecektir, denilemez. Çünkü bunlar zaten Kur'ân'ın hak olduğunu kıyamet kendilerine gelmeden önce de görüyor ve biliyorlardır. Doğru olan bunun isti'naf (yeni cümle) olmak üzere merfu olduğudur. Bunu el-Kuşeyrî zikretmiştir.

Derim ki: Eğer **"mükâfatlandırması içindir"** buyruğu, o bunu bir kitabta tesbit etmiştir, anlamında bir müteallak ise, o takdirde **"bilir ki"** anlamındaki fiilin de buna atfedilmesi güzel olur. O aynı zamanda kendilerine ilim verilenler Kur'ân'ın hak olduğunu bilsinler diye de bunu tesbit etmiştir demek olur. Bununla birlikte yeni bir cümle olması da mümkündür.

"(الَّذِي): **...en**"; "(يرى): Bilir"in birinci mef'ulü olarak nasb mahallindedir. **"Hakkın ta kendisidir"** buyruğu da ikinci mef'uldür, **"o"** anlamındaki zamir fasıla (zaid)dir. Kufeliler ise buna "imad" derler. Bununla birlikte mübtedâ olarak merfu olması da, "hak" lafzının merfu gelerek haberi olması da mümkündür. Cümle de ikinci mef'ul olmak üzere nasb mahallindedir. Burada olduğu gibi "elif" ile "lam"ın bulunması halinde nasb ile gelmesi bütün nahiv'cilere göre daha çok görülen bir husustur. Nekre olup ta başına "elif", "lam" gelmemiş olan da bu şekilde marifeye benzer. Eğer haber; "(كان أخوك هو زيد): O, kardeşin Zeyd'dir" gibi bir ifade kullanılarak haber marife bir isim olduğu takdirde el-Ferra'nın iddiasına göre burada tercih edilen i'rab ref'dir. "(كان محمد هو عمرو) Muhammed idi, o Amr idi" demek de böyledir. Onun bu gibi yerlerde ref'i tercih etmesinin gerekçesi, burada "elif" ve "lam" bulunmadığından dolayı: "(كان زيد هو جالس): Zeyd oturandır" sözündeki gibi nekreye benzemesinden dolayıdır. Çünkü böyle bir ifadede ref'in dışında bir i'rab caiz olmaz.

"Ve her hamde layık Azîz olanın yoluna iletir." Yani Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın dininin kendisi olan İslâm yoluna iletir. **"Aziz olan"** buyruğu, O'nun hiçbir şekilde yenik düşürülemeyeceğini göstermektedir. **"Her hamde layık"** buyruğu ile de acizlik sıfatının O'na yakışmadığını göstermektedir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا
مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ ۙ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾

7. Kâfirler dediler ki: "Siz çürüyüp paramparça olduktan sonra muhakkak yeniden yaratılırsınız diye, size haber veren bir adamı gösterelim mi size?"

"Kâfirler dediler ki... bir adamı gösterelim mi size?" buyruğunda geçen; "(هَلْ نَدُلُّكُمْ): **Gösterelim mi size?"** buyruğunda "lam" harfi, mahreç itibariyle yakınlığı dolayısıyla "nun" harfine idgam yapılabilir.

"Siz çürüyüp paramparça olduktan sonra" ifadesi *"kıyamet bize gelmeyecek"* (Sebe', 34/3) diyen kimselerin söyledikleri sözü haber vermektedir. Biz sizlere... haber veren bir adamı gösterelim mi demektir. Bununla şunu söylemek istiyorlar: Sizlere, siz kabirlerde çürüyüp gittikten sonra muhakkak diriltileceksiniz, diye size söyleyecek birisini gösterelim mi? Bu ise onların aşırı inkârları dolayısıyla söyledikleri bir sözdür.

ez-Zemahşerî şöyle demektedir: Rasûlullah (sav) Kureyşliler arasında ünlü ve özellikle tanınan bir kimseydi. Onun öldükten sonra dirilişi haber vermesi de aralarında yaygın bir hususta. Peki onların: **"... diye size haber veren bir adamı gösterelim mi size"** diyerek **"bir adam"** deyip onu belirtisiz bir şahsiyet olarak zikretmelerinin ve muhatablarına böyle bir kimseyi -tıpkı bilinmeyen bir husus hakkında bilinmeyen bir kimsenin gösterilmesi gibi- onu göstermeyi teklif etmelerinin sebebi nedir? diye sorulursa, cevabımız şu olur:

Onlar bu sözleriyle onunla alay etmek, onu küçümsemek istiyorlardı. Böylelikle onun söylediklerini onu ve durumunu bilmezlikten gelerek gülmek ve oyalanmak kastı ile söylenen birtakım nakiller seviyesine indirgemiş oldular.

"(إذا): **Sonra"** nasb mahallinde olup bundaki amil: "(مُزِّقْتُمْ): **Siz çürüyüp paramparça olduktan..."** lafzıdır. Bu açıklamayı en-Nehhas yapmıştır. Bu edatta amilin **"size haber veren"** anlamındaki buyruk olması uygun değildir. Çünkü onlara bu işin gerçekleşeceği vakti haber vermemektedir. Ayrıca bunda: "(إنّ): **Muhakkak"**dan sonraki ifadelerin amil olması da caiz değildir. Zira ondan sonraki ifadeler ma kablinde (öncesine) amel edemez. Ayrıca ondan sonraki ifadenin daha önce gelmesi ve ma'mûlünün de önüne geç-

mesi uygun değildir. ez-Zeccac burada amilin mahzuf olmasını caiz görmektedir. Buna göre ifade: Siz çürüyüp paramparça olduktan sonra diriltileceksiniz yahut paramparça olduktan sonra sizin diriltileceğinizi size haber verecek... takdirindedir.

el-Mehdevî dedi ki: Bunda **"siz çürüyüp paramparça olduktan"** buyruğu amel etmez. Çünkü bu ona ("sonra" anlamını verdiğimiz edata) izafe olunmuştur. Muzafu'n-ileyh ise muzafta amel etmez.

Bazıları edatın şart edatı olabileceğini söylemişlerdir. O takdirde ondan sonra gelen ifadeler onda amel edebilir, çünkü sonraki ifadeler ona izafe edilmiş olmaz. Bu edatın şart edatı olarak kullanılması ise çoğunlukla şiirde görülen bir husustur.

"Siz çürüyüp paramparça olduktan sonra" buyruğu alabildiğine parçalanıp dağıldıktan sonra demektir. "(المَزْق): Eşyayı delik deşik etmek" demektir. Mesela: "(ثوب مَزِيق وممزوق ومتمزَّق وممزَّق): Paramparça olmuş (edilmiş) bir kumaş (elbise)" denilir.

أَفْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ ۗ بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ ﴿٨﴾

8. "Acaba o, Allah'a karşı yalan mı uydurdu? yoksa onda bir delilik mi vardır?" Hayır, asıl âhirete inanmayanlar azap içinde ve uzak bir sapıklıktadırlar.

"Acaba o, Allah'a karşı yalan mı uydurdu?" buyruğunda istifham için hemze geldiğinden, (fiilin aslında bulunan) vasl hemzesi ihtiyaç kalmadığından dolayı hazfedilmiştir. İstifham hemzesinin üstün gelmesi de bu hemze ile vasl hemzesi arasındaki farkı belirtmek içindir. Buna dair açıklamalar daha önce Meryem Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Acaba gaybı görerek mi bildi?"* (Meryem, 19/78) buyruğu açıklanırken yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır.

"Yoksa onda bir delilik mi vardır?" Bu daha önce geçmiş olan müşriklerin sözlerine bağlıdır. Yani müşrikler dediler ki: **"Acaba o, Allah'a karşı yalan mı uydurdu?"** Yalan uydurmak (iftira); olmayan bir şeyi ortaya koymak, ileri sürmek demektir.

"Yoksa onda bir delilik mi vardır" da bundan dolayı bilmediği şeyleri söyleyip durmaktadır?

Sonra onların bu iddialarını reddederek şöyle buyurmaktadır: **"Hayır, asıl âhirete inanmayanlar azab içinde ve uzak bir sapıklıktadırlar."** Yani durum onların söyledikleri gibi değildir. Aksine o doğru söyleyenlerin en doğru sözlüsüdür. Öldükten sonra dirilişi inkâr edenler ise yarın azap içinde olacaklardır, bugün ise haktan uzak bir sapıklık içindedirler. Zira onlar yüce Allah'ın âciz olduğunu ileri sürmekte ve Allah tarafından mucizelerle desteklenmiş olan o yüce zatı da Allah'a karşı yalan uydurmakla itham etmektedirler.

أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۚ
إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا
مِنَ السَّمَاءِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٩﴾

9. Gökte ve yerde, önlerinde ve arkalarında ne olduğuna bakmazlar mı? Dilersek onları yere geçirir, yahut gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Muhakkak bunda yönelen her kul için elbette bir belge vardır.

Yüce Allah gökleri, yeri ve içinde bulunanları yaratmaya kadir olanın, aynı şekilde öldükten sonra diriltmeye ve onları acilen cezalandırmaya da kadir olduğunu bildirmektedir. Kudretini onlara karşı delil göstermekte, göklerin ve yerin O'nun mülkü olduğunu ve göklerin ve yerin onları dört bir yandan kuşatmış olduğunu belirtmektedir. Durum böyle olduğuna göre Karun'a ve Eyke ashabına yaptığı gibi yerin dibine geçirilmekten yahut gökten üzerlerine parçalar düşürülmesinden nasıl emin olabilirler?

Hamza ve el-Kisaî: **"Dilersek onları yere geçirir yahut gökten üzerlerine parçalar düşürürüz"** anlamındaki buyruğu her üç fiilde de "ye" ile "(إِنْ يَشَأْ يَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يُسْقِطْ): dilerse onları yere geçirir yahut gökten üzerlerine parçalar düşürür" diye okumuşlardır. Yani yüce Allah dilerse, yere emreder ve yerin dibine geçerler yahut semaya emir verir sema da üzerlerine parçalar düşürür. Diğerleri ise bu fiilleri ta'zim anlamı verecek şekilde "nun" ile (dilersek, geçiririz, düşürürüz, anlamlarında) okumuşlardır.

es-Sülemî ile Hafs "(كِسَفًا): **Parçalar"** kelimesini "sin" harfini üstün olarak okumuşlar, diğerleri ise sakin okumuşlardır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-İsra Sûresi (17/92. âyet ile başkaları)nda geçmiş bulunmaktadır.

"Muhakkak bunda yönelen" yani tevbe eden, kalbinden yüce Allah'a dö-

nen **"her kul için elbette bir belge vardır."** Yani sözünü ettiğimiz kudretimizin tecellisi olan bu hususlarda apaçık bir belge bulunmaktadır. Özellikle "munîb; dönen"in sözkonusu edilmesi yüce Allah'ın delilleri ve belgeleri üzerinde düşünmekle faydalanan kimselerin onlar oluşundan dolayıdır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَاجِبَالُ اَوِّبِى مَعَهُ وَالطَّيْرَ ۚ
وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ﴿١٠﴾

10. Andolsun ki Biz, nezdimizden Dâvûd'a bir üstünlük verdik. "Ey dağlar, siz de onunla tesbih edin ve ey kuşlar siz de!" Ona demiri de yumuşatmıştık.

"Andolsun ki Biz, nezdimizden Dâvûd'a bir üstünlük verdik" buyruğu ile yüce Allah, Muhammed (sav)'ın peygamberliğini inkâr eden kimselere peygamberler göndermenin daha önce benzeri görülmedik bir iş olmadığını açıklamaktadır. Bilakis Bizler daha önceden peygamberler gönderdik, onları mucizelerle destekledik ve onlara muhalefet eden kimselerin üzerine cezalandırmak maksadıyla azab gönderdik.

"(آتَيْنَا): **Verdik"** demektir. **"Bir üstünlük"**den kasıt ise, kendisi sebebiyle onu başkalarına üstün kıldığımız bir husus demektir. Bu üstünlüğün ne olduğu hususunda dokuz görüş vardır: 1- Nübuvvet, 2- Zebur, 3- İlim. Yüce Allah: *"Andolsun Biz Dâvûd'a ve Sülemyan'a bir ilim verdik!"* (en-Neml, 27/15) diye buyurmaktadır. 4- Kuvvet. Yüce Allah: *"Ve güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla."* (Sad, 38/17) diye buyurmaktadır. 5- Dağların ve insanların ona müsahhar kılınmış olması. Nitekim yüce Allah: **"Ey dağlar! Siz de onunla tesbih edin"** diye buyurmaktadır. 6- Tevbe. Yüce Allah: *"Biz de ona bunu mağfiret ettik."* (Sad, 38/25) diye buyurmaktadır. 7- Adaletle hükmetmek. Yüce Allah: *"Ey Dâvûd, Biz seni gerçekten yeryüzünde bir halife kıldık."* (Sad, 37/56) diye buyurmaktadır. 8- Demirin yumuşatılması. Yüce Allah: **"Ona demiri de yumuşatmıştık"** diye buyurmaktadır. 9- Güzel ses. Dâvûd (a.s) hem sesi, hem yüzü güzel birisi idi. Ses güzelliği yüce Allah tarafından verilmiş bir bağış ve bir üstünlüktür. Şanı yüce Allah'ın: *"O yaratılışta dilediğini arttırır."* (Fatır, 35/1) buyruğunda kastedilen de -ileride yüce Allah'ın izniyle geleceği üzere- budur. Peygamber (sav) da Ebu Musa'ya: "Gerçekten

sana Dâvûd hanedanı mizmarlarından bir mizmar verilmiştir"[1] diye buyurmuştur.

İlim adamları der ki: **Mizmar** ile **mezmur** güzel ses demektir. O bakımdan ses çıkaran alete (düdük, zurna)ya mizmar denilmiştir. Çeşitli bölge fukahasının birçoğu güzel sesle Kur'ân-ı Kerîm okumayı güzel karşılamıştır. Buna dair açıklamalar daha önceden Kitabın Mukaddimesinde (Allah'ın kitabının nasıl okunacağına dair başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

"Ey dağlar! Siz de onunla tesbih edin." Ey dağlar, siz de onunla tesbih edin, dedi, demektir. Çünkü şanı yüce Allah: *"Gerçekten Biz dağları akşamleyin ve kuşluk vakti onunla birlikte tesbih eder halde musahhar kıldık."* (Sad, 38/18) diye buyurmaktadır.

Ebu Meysere dedi ki: Bu buyrukta geçen: (أوّبي) Habeşçe'de: "tesbih" edin demektir. Dağların tesbih etmesinin anlamı da şudur: Şanı yüce Allah, ağaçta kelamı halkettiği gibi, dağlarda da tesbihi halketmiştir. Böylelikle Dâvûd (a.s)'a bir mucize olmak üzere dağların tesbih sesleri, tıpkı tesbih eden kimsenin sesi işitildiği gibi, işitilirdi.

Anlamın: O nereye dilerse, onunla birlikte yürü, şeklinde olduğu da söylenmiştir ki; buna göre bütün gün boyu yol alıp geceleyin konaklamak demek olan (التأويب)den geldiği kabul edilir. Nitekim İbn Mukbil şöyle demektedir:

لحقنا بحيّ أوّبوا السير بعدما دفعنا شُعاع الشمس والطرف يجنح

"Gözkapağı meylederken, güneş ışığı bizi ittikten sonra,
Gün boyu yol alıp da geceleyin konaklayan bir kabileye vardık."

el-Hasen, Katade ve başkaları: "(أوّبي معَهُ): Siz de onunla tesbih edin" diye okumuşlardır ki, onunla tekrarlayın, demektir. Bu da tekrarlamak, dönmek anlamına gelen; (آب يؤوب) fiilinden gelir ki mastarları; (أوْباً وأوْبة وإياباً) diye gelir.

Anlamın, Dâvûd'un gündüzün yaptığı gibi siz de onunla birlikte davranın, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Çünkü o Zebur'u okuduğunda dağlar onunla birlikte seslenir, kuşlar da ona kulak verirdi. Böylelikle tıpkı onlar da onun yaptığını yapmış gibi oluyorlardı.

(1) *Buhârî,* IV, 1925; *Tirmizî,* V, 693; *Darimî,* I, 416, II, 563, 565; *Nesâî,* II, 180, 181; *Müsned,* II, 354, V, 369.

Vehb b. Münebbih dedi ki: Yani siz de onunla birlikte feryad edin. Kuşlar da bu hususta ona yardımcı oluyorlardı. O feryad edip seslendi mi dağlar da yankılarıyla ona karşılık veriyorlardı. Kuşlar da üst taraftan onun üzerinde dururlardı. İşte insanların işittikleri yankı o günden itibaren ve bu zamana kadar devam eden bir olaydır. Herhangi bir zaaf ve yorgunluk hissetmesin diye dağların ve kuşların yardımı ile ona destek verilmiş oldu. Zaaf gösterecek olursa, tekrar galeyana gelir, harekete geçer, dağların ve kuşların yardımı ile gücünü yeniden elde ederdi. Ona öyle bir ses verilmişti ki, yabani hayvanlar dağlardan güzel sesine gelir, toplanırlardı. Akan sular sesi dolayısıyla akmaları kesilir, dururlardı.

"(وَالطَّيْرَ): **Ve ey kuşlar"** buyruğunu İbn Ebi İshak, Asım'dan, Nasr, İbn Hürmüz ve Mesleme b. Abdu'l-Melik "dağlar" lafzına atf ile yahut ta "tesbih edin"deki zamire atf ile merfu olarak okumuşlardır. "(مَعَهُ): İle, beraber"in araya girmiş olması bu fiildeki zamire atfedilmesini güzel kılmaktadır. Diğerleri ise "ey dağlar"ın mahalline atf ile mansub okumuşlardır. Biz dağlara ve kuşlara seslendik, demek olur. Bu açıklamayı Sibeveyh yapmıştır.

Ebu Amr b. el-Alâ'ya göre ise: "Ve Biz ona kuşları da müsahhar kıldık" anlamına gelecek şekilde bir fiil takdiri ile böyledir. el-Kisaî de şöyle demiştir: Bu atfedilmiş bir kelimedir. Yani Biz ona kuşları da verdik demek olup böylece: **"Andolsun ki Biz nezdimizden Dâvûd'a bir üstünlük verdik"** buyruğuna göre anlaşılmaktadır.

en-Nehhas dedi ki: **"Ey kuşlar"** lafzının mef'ulün meah olması da mümkündür. "(استوى الماء والخشبة): Su tahta ile aynı hizaya geldi" demeye benzer. Ben ez-Zeccac'ın; "(قمت وزيداً): Zeyd ile beraber kalktım" demeyi caiz gördüğünü ondan dinledim. Buna göre mana: (Ey dağlar) onunla beraber ve kuşlarla birlikte tesbih edin, demek olur.

"Ona demiri de yumuşatmıştık" buyruğu hakkında İbn Abbas: Demir onun elinde balmumu gibi olmuştu. el-Hasen de: Hamur gibi olmuştu, diye açıklamıştır. O demiri ateşe ihtiyaç duymaksızın işleyebiliyordu.

es-Süddî dedi ki: Demir onun elinde yaş çamur, hamur ve balmumu gibi idi. Ateşe koymaksızın, çekiçle dövmeksizin onu dilediği şekle sokardı. Mukatil de böyle demiştir. Günün bir bölümünde yahut gecenin bir bölümünde bin dirhem değerinde bir zırhı bitirebiliyordu.

Bir görüşe göre ona kendisi ile demiri bükebilecek bir güç verilmişti. Buna sebep de şudur: Dâvûd (a.s) İsrailoğullarına hükümdar olunca, Dâvûd insan zannettiği bir melek gördü. Dâvûd bu sırada tebdil-i kıyafet etmiş ve insanlara kendisi İsrailoğullarına uygulamaları hakkında gizlice soruşturma yapıyordu. Dâvûd kendisine insan gibi görünen o kişiye: "Şu hükümdar Dâvûd

hakkında ne dersin?" diye sormuş, melek kendisine: "Bir hasleti olmasaydı, o çok iyi bir kul olurdu" dedi. Bu sefer Dâvûd: "Bu haslet nedir?" diye sorunca, melek şu cevabı verdi: "O beytu'l-malden rızkını alıyor. Eğer elinin emeğinden yemiş olsa, faziletleri eksiksiz olurdu."

Bunun üzerine Dâvûd geri dönüp yüce Allah'a kendisine bir sanat öğretip bu sanatı kendisine kolaylaştırması için dua etti. O da ona yüce Allah'ın el-Enbiya Sûresi'nde buyurduğu gibi (21/80) zırh yapma sanatını öğretti, demiri ona yumuşattı. O da zırhları yapmaya başladı. Bir gün ve bir gecelik bir süre içerisinde bin dirhemlik bir zırh yapabiliyordu. Öyle ki, bu gelirinden epey arttırdı ve evinin geçiminde genişlik oldu. Fakir ve yoksullara sadakalar vermeye başladı. Malının üçte birini müslümanların menfaatine infak ederdi. İlk zırh edinen, ilk zırh yapan odur. Daha önce ise zırhlar plakalar halinde örülürdü. Denildiğine göre o yaptığı zırhların herbirisini dörtbin dirheme satardı. (Zırh anlamına gelen): "Dir'" kelimesi eğer savaş için kullanılan araç hakkında kullanılırsa, müennes bir kelimedir. Kadının gömleği anlamında kullanılırsa, müzekker bir kelimedir.

Fazilet sahibi kimselerin meslek öğrenmeleri:

Bu âyet-i kerîmede fazilet sahibi kimselerin meslek öğrenmelerine ve meslek sahibi olmanın onların mevkilerini alçaltmadığına delil vardır. Bilakis bu onların üstünlük ve faziletlerini daha bir arttırır. Zira böylelikle hem kendileri mütevazi olurlar, hem de başkalarına ihtiyaçtan kurtulurlar. Ayrıca başkalarının minnetinden uzak helal kazanç sahibi de olurlar. Sahih'de, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Kişinin yediği en hayırlı şey, el emeğinden yedikleridir. Şüphesiz Allah'ın peygamberi Dâvûd da el emeğinden yerdi."[1] Bu husus el-Enbiya Sûresi'nde (21/80. ayet 3. başlıkta) güzel bir şekilde açıklanmıştır. Yüce Allah'a hamdolsun.

أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا ۖ
إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١﴾

11. "Uzun, geniş zırhlar yap! Dokumada işini sağlam tut. Salih amel işleyin. Çünkü Ben yaptıklarınızı çok iyi görenim." diye emrettik.

(1) *Buhârî*, II, 730.

"Uzun, geniş zırhlar yap... diye emrettik." Yani geniş, tam ve eksiksiz zırhlar yap. Yapılan zırh, elbise ya da başka şeyler üzerindeki herşeyi örtüp de ondan bir parça artacak olursa (buradaki âyet-i kerîmede olduğu gibi): (سبغ): Üstündeki herşeyi örttü" fiili kullanılır.

"Dokumada işini sağlam tut" buyruğu hakkında Katade şöyle demektedir: Ondan önce zırhlar plakalar halinde olduğundan ağır idi. Bundan dolayı o, hem hafif, hem de sağlam olacak şekilde dokumasını sağlam yapmakla emrolunmuştur. Yani bu iki hususu gereği gibi gözönünde bulundur ve değerlendir. Sağlamlığı gözeterek zırhlar ağır olmasın, hafif olmasını gözönünde bulundurarak koruyucu özelliklerini ortadan kaldırmasın.

İbn Zeyd dedi ki: Burada gözönünde bulundurmakla emrolunduğu "takdir (işini sağlam tutmak)" halkanın miktarıdır. Yani sen zırh halkasını küçük yapma, o takdirde zayıf olur ve zırhlar koruyucu olamaz. Halkayı büyük de yapma, o takdirde o zırhı giyen ondan rahatsız olur. İbn Abbas da şöyle demektedir: Onun gözönünde bulundurmakla emrolunduğu ölçü, kullandığı çiviler ile ilgilidir. Yani zırhın çivisini ince tutma, o takdirde sağlam tutmaz. Kalın da olmasın, o vakit halkaları kırar.

"Dokumada" buyruğundaki: "(السَّرْد): Dokuma" zırhın halkalarını dokumaktır. O bakımdan zırh halkalarını yapan kimseye: (السّراد) ile, "sin" yerine "ze" ile: (الزرّاد) denilir. Nitekim: "(سرّاط): Kolaylıkla çokça yutan" denildiği gibi, "sin" yerine "ze" harfiyle (زرّاط) da denilir. (السَّرْد): "Deri parçalarını birbirine dikmek" demektir. Fiil olarak; (سرد يسرد) diye gelir. (المِسْرَد); "biz" demektir, (سراد) da denilir. eş-Şemmah dedi ki:

فظلت تباعاً خيلنا في بيوتكم كما تابعت سَرْد العِنان الخوارِزُ

"Evleriniz (arasında) atlarımız ardı arkasına gitti,
Tıpkı halkaların, yularların dokumasında arka arkaya geçtiği gibi."

"(السِّراد): Kendisi ile dikişin yapıldığı ince deri parçası" demektir. Lebid de şöyle demektedir:

يشك صِفاحها بالرَّوْق شَزْراً كما خرج السِّراد من النقال

"Parçalarını boynuz ile yanlamasına geçiriyor,
Tıpkı dikiş ipliğinin eskimiş ayakkabıdan çıkması gibi."

"(قد سرد الحديث والصوم) Peşi peşine konuştu ve kesintisiz oruç tuttu" denilir. Bir kimsenin ardı arkasına ve aynı minval üzere konuşması ve oruç tutması hakkında kullanılır. "(سرد الكلام): Kesintisiz aynı şekilde konuştu" ifadesi de buradan gelmektedir.

Âişe (r.anha)'ın rivayet ettiği hadiste de şöyle denilmektedir:

" (لم يكن النبيّ ﷺ يسرد الحديث كسردكم، وكان يحدّث الحديث لو أراد العادّ أن يعدّه لأحصاه) : Peygamber (sav) sizin kesintisiz, peşi peşine konuşmanız gibi çabucak konuşmuyordu.(1) O öyle bir konuşuyordu ki saymak isteyen kişi onun sözlerini saymak isteseydi, hiç şüphesiz sayabilirdi."(2)

Sibeveyh dedi ki: "(رجل سَرَنْدَى): Cesur adam" tabiri de buradan gelmektedir. Çünkü böyle bir kimse çekinmeden ileri doğru atılır. Bunun aslı ise: "(سرد الدرع): Zırhı dokudu" tabirinden gelmektedir ki; bu da zırhı sağlam bir şekilde yapmak ve onun halkalarını muntazam ve aynı sırada dokumak demektir.

Şair Lebid de şöyle demektedir:

صنع الحديدَ مضاعفاً أسراده لينال طول العيش غير مَرُوم

"Halkalarını kat kat birbirine geçirerek demir (zırh)ı yaptı,
Böylelikle (ölüm onu) takib etmeksizin uzunca yaşasın diye."

Ebu Züeyb de şöyle demektedir:

وعليهما مسرُودَتانِ قضاهما داودُ أو صَنَعُ السوابغِ تُبَّعُ

"Üzerlerinde iki tane dokunmuş zırh vardır ki onları yapıp bitirmiştir.
Dâvûd yahut ta Tübba'ın yaptığı uzun ve geniş zırhlar (var.)"

"Salih amel işleyin" buyruğu Dâvûd'a ve onun aile halkına bir hitabdır. Nitekim biraz sonra gelecek olan buyrukta da: *"Ey Dâvûd hanedanı, siz de şükrederek çalışın"* (Sebe', 34/13) diye buyurulmaktadır. **"Çünkü Ben yaptıklarınızı çok iyi görenim."**

(1) Bu ilk bölüm: *Buhârî,* III, 1307; *Müslim,* IV, 1940; *Müsned,* VI, 118, 157.
(2) Son bölümü: *Buhârî,* III, 1307; *Müslim,* IV, 2298; *Ebû Dâvûd,* III, 320.

وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ۚ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ
الْقِطْرِ ۖ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَمَنْ يَزِغْ
مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿١٢﴾

12. Süleyman'ın emrine de rüzgarı verdik. Sabah esişinde bir aylık yol alırdı. Akşam da bir aylık yol giderdi. Biz ona erimiş bakır pınarını sel gibi akıttık. Cinden bir kesim de Rabbinin emri ile önünde iş görürlerdi. Onlardan kim verdiğimiz emirden saparsa, Biz ona alevli ateş azabından tattırırdık.

"Süleyman'ın emrine de rüzgarı verdik" buyruğu hakkında ez-Zeccac şöyle demektedir: İfadenin takdiri (mealde açıkça gösterildiği gibi) Süleyman'ın emrine rüzgarı verdik, şeklindedir. Ebubekr'in kendisinden yaptığı rivayete göre Asım buradaki "rüzgar" anlamındaki kelimeyi mübtedâ olarak: (الرِّيحُ) şeklinde ref' ile okumuştur. Anlamı: Onun için rüzgarın emrine verilmesi vardır, şeklinde olur. Yahut da istikrar anlamı ile merfu olmuştur, yani Süleyman için de rüzgar (onun emrinde olmak üzere) karar kılmış, sabit olmuştu. Bu da birinci anlamı ifade eder.

Bir kimse dese ki: Sen: "(أعطيت زيداً درهماً ولعمرو ديناراً): Zeyd'e bir dirhem verdim, Amr'a da bir dinar" deyip dinarı merfu okuyacak olursan, bu birincisinin anlamını ifade etmez ve senin ona dinarı vermemiş olman da mümkündür diyecek olursa, şöyle denilir: Evet, durum böyledir, fakat âyet-i kerîme mana bakımından bundan farklıdır. Çünkü rüzgarı Allah'tan başka hiçbir kimsenin onun emrine vermeyeceği bilinen bir husustur.

"Sabah esişinde bir aylık yol alırdı. Akşam da bir aylık yol giderdi." Yani bir aylık mesafe alırdı. el-Hasen dedi ki: O sabahleyin Dımaşk (Şam)'dan kalkar, kaylule vaktinde (öğle vaktine doğru) İstahr'a varırdı. İkisi arasında ise çabukça yol alan kimse için bir aylık mesafe vardır. Sonra İstahr'dan akşam döner ve Kabul'de geceyi geçirirdi. Yine çabuk yol alan bir kimse için bir aylık mesafe vardır.

es-Süddî dedi ki: Rüzgar bir günde onu iki aylık yola götürürdü.

Said b. Cübeyr'in rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Süleyman oturduğu vakit etrafına dörtyüz koltuk bırakılırdı. Sonra yanıbaşında insanların ileri gelenleri oturur, insanların daha aşağı mertebede olanları ise onların yan-

larında otururlar, cinlerin elebaşıları insanların aşağı mertebede olanlarının yanıbaşında otururlar, cinlerin aşağı tabakada olanları da öbürlerinin yanında otururdu. Herbir koltuğa ne yapacağını bilen bir kuş görevli idi. Sonra da rüzgar onları taşır, kuşlar ise güneşe karşı onları gölgelendirirdi. Beytu'l-Makdis'den İstahr'a kadar gider, Beytu'l-Makdis'de geceyi geçirirdi. Daha sonra İbn Abbas: **"Sabah esişinde bir aylık yol alırdı, akşam da bir aylık yol giderdi"** buyruğunu okudu.

Vehb b. Münebbih dedi ki: Bana nakledildiğine göre Dicle taraflarında bir konakta ya cinlerden yahut insanlardan Süleyman (a.s) ile beraber olanlardan birisinin yazdığı şu ifadeler yazılıdır: Buraya biz konakladık, ancak biz bina etmedik. Biz bunu bina edilmiş gördük. İstahr'dan sabah dönüşümüzde burada kayluleye yattık, inşaallah buradan akşam gideceğiz ve geceyi Şam'da geçireceğiz.

el-Hasen dedi ki: Atlar Süleyman'ı meşgul ettiler. Öyle ki, ikindi namazının vakti geçti. Bunun üzerine atların bacaklarını keserek öldürdü. Yüce Allah kendisine bunlardan daha hayırlısını ve hızlı gidenini atların yerine verdi. Onların yerine rüzgarları dilediği yere akıp gidecek şekilde verdi. Bu rüzgarlar sabah esişinde bir aylık, akşam esişinde de bir aylık mesafeyi alıyordu.

İbn Zeyd dedi ki: Süleyman'ın kaldığı yer Tedmur idi. O Şam'dan, Irak'a doğru gitmeden önce şeytanlara emir vererek burayı onun için ince ve enli taşlarla, direklerle beyaz ve sarı mermerlerle bina ettiler. İşte en-Nâbiğa bu hususta şunları söylemektedir:

"Ancak; Süleyman'a o Mutlak İlâh ona şöyle demişti:
Kalk, yaratıklar arasında ve sen onları hatadan alıkoy.
Cinleri de emrinin altına al, çünkü Ben onlara izin verdim.
Tedmuru ince ve enli taşlar ile direklerle bina etsinler diye.
Sana itaat edene, itaatı dolayısıyla faydalar sağla.
Sana itaat ettiği için; ve sen ona doğruyu göster.
Sana isyan edeni de öyle bir cezalandır ki
Bununla çok zalim olanı (zulmünden) alıkoymuş olursun ve
sakın kin tutmaya kalkışma."

Süleyman (a.s)'ın arkadaşlarından birisinin söylemiş olduğu şu beyitler de Yeşkur topraklarında bir kayada oyulmuş olarak bulunmuştur:

"Bize gelince Rabbimizin verdiği güçten başkasına sahib değiliz.
Tedmur diyarından olan vatanlara (akşam) gideriz.

Biz oraya vardık mı o varışımızın mesafesi,
Bir aylık mesafedir, sabah ise bir başka yeredir.
Birtakım insanlarız ki, isteyerek canlarını satmışlardır,
Tertemiz peygamber Dâvûd'un oğluna yardım ile.
Dinin yücelmesinde onların fazilet ve üstünlükleri vardır.
Bir gün onların nesebleri zikredilirse, onlar en hayırlı topluluktandırlar.
İtaatkâr rüzgara bindikleri zaman hızlıca gider,
Bir aylık mesafesini çabucak katetmek için ve hiç de kusur işlemez,
Üzerlerinde saf saf duran kuşlar gölgelendirir onları,
Üstlerinde kanat çırptığı zaman ve oradan ürkütülerek gitmezler."

"Biz ona erimiş bakır pınarını sel gibi akıttık" buyruğunda geçen: (القِطر): lafzının "bakır" demek olduğu İbn Abbas ve başkalarından nakledilmiştir. Bu pınar tıpkı suyun aktığı gibi üç günlük mesafe boyunca akıtılmıştır. Bu, Yemen topraklarında bir yerde idi. Nakledildiğine göre, ondan önce hiçbir kimse bakırı eritebilmiş değildir. O zamana kadar bakır erimezmiş, onun döneminden itibaren bakır erimeye başlamıştır. Bugün insanlar yüce Allah'ın, Süleyman (a.s)'a ihsan etmiş olduğu bu imkandan yararlanmaktadırlar.

Katade dedi ki: Yüce Allah ona dilediği alanda kullanabileceği bir pınar akıtmıştı.

İkrime'ye: Peki, bu pınar nereye akıp gitti (kayboldu)? diye sorulmuş, o da: Bilemiyorum, cevabını vermiştir.

İbn Abbas, Mücahid ve es-Süddî şöyle demişlerdir: Geceli gündüzlü üç günlük bir sürelik mesafe bakır pınarı onun için sel gibi akıtılmıştı.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu akıtmanın üç gün süre ile tahsis edilmesinin sırrı nedir, bilinemiyor. Bu nakledenin bir yanılması da olabilir. Çünkü Mücahid'den gelen rivayette şöyle denilmektedir: Bu pınar San'a'dan itibaren ona yakın yerlerde üç gece boyunca akmıştır. İşte bu ifade akmanın başladığı yere işaret etmekle birlikte sürenin ne kadar olduğuna işaret etmemektedir. Kuvvetli görünen odur ki bakır kendi madeninde Süleyman'a tıpkı su pınarları gibi -peygamberliğine delalet etmek üzere- akıtılmıştır.

el-Halil de: "(القِطْر): Eritilmiş bakır" demektir, demiştir.

Derim ki: Bunun da delili: "(مِن قِطرِ آنٍ): Eritilmiş bakır"dan diye okuyanların kıraatidir.

"Cinden bir kesim de Rabbinin emri ile önünde iş görürlerdi. Onlardan kim verdiğimiz" Süleyman'a itaat etmesine dair **"emirden saparsa, Biz ona alevli ateş azabından tattırırdık."** Müfessirlerin çoğuna göre âhirette bu

azabı tattıracağız, demektir. Bunun dünya hayatında olduğu da söylenmiştir. (Mealde ifade edildiği gibi.) Çünkü yüce Allah -es-Süddî'nin rivayetine göre- onlara elinde ateşten bir kamçı bulunan bir meleği görevlendirmişti. Süleyman (a.s)'ın emrinden sapan kimseleri bu kamçı ile onun göremeyeceği bir yerden bir darbe indirir ve onu yakardı.

"(مَن): **Kim"** lafzı "**Biz ona cinlerden çalışan kimseleri"** anlamında olmak üzere nasb konumundadır. Daha önce rüzgar ile ilgili olarak geçtiği gibi, ref' konumunda olması da mümkündür.

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَآءُ مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ
وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ ۚ اِعْمَلُوٓا اٰلَ دَاوُۥدَ شُكْرًا ۚ وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ
الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

13. Onlar kendisine köşklerden, heykellerden, büyük havuzları andıran çanaklardan ve yerlerinde sabit kazanlardan istediğini yaparlardı. "Ey Dâvûd hanedanı! Siz de şükrederek çalışın. Kullarımdan şükreden ise azdır."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Mihrablar: Köşkler:

"Onlar kendisine köşklerden, heykellerden..." buyruğunda geçen (ve "köşkler" anlamı verilen): **"mihrab"** sözlükte yüksekçe olan her yere denilir. Namaz kılınan yere mihrab denilmesinin sebebi ise, yüksekçe kılınması ve ta'zim edilmesi dolayısı iledir. ed-Dahhak dedi ki: Buradaki **"mihrablar"** mescidler demektir. Katade de böyle demiştir. Mücahid ise: Mihrablar, saraylardan daha küçük olur. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Mihrab, evin odalarının en güzelleridir. Şair şöyle demiştir:

وماذا عليه أن ذكرتُ أوانساً كغزلان رَمْل في محاريبِ أقيالِ

"Kralların mihrablarında (köşklerinde) Reml ceylanlarını andıran,
Birtakım teselliciler hatırlamandan ona ne?"

Adiy b. Zeyd de şöyle demiştir:

كـدُمَى العـاج في المحـاريب أو كـالـ بَيْض في الـروْض زهـره مستنيـرُ

"Mihrablardaki (köşklerdeki) fildişi süslü sûret (heykel)ler gibi
Yahut bahçelerde bulunan çiçeği taze açmış beyazlar gibidir."

Mihrabın güzel oda gibi basamakla kendisine çıkılan yer olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hani onlar mihrabı (duvarı) tırmanarak namaz kıldığı yere inmişlerdi."* (Sad, 38/21); *"Mabedden (mihrabdan) kavminin karşısına çıkıp onlara..."* (Meryem, 19/11) Yani onlara bulunduğu yüksek yerden bakıp... demektir.

Rivayette kaydedildiğine göre o (Süleyman -a.s-) kürsisinin (tahtının) etrafında bin tane mihrab yapılmasını, bunların içinde kıldan yapılmış elbiseler giyinmiş ve her zaman yüce Allah'a feryad u figan edip yalvarıp yakaran bin adam bulunmasını emretmiştir. Kendisi ise tahtı üzerinde kafilesi ile birlikte ve bu mihrablar da etrafında bulunsun istemiş, bineğine bindiği vakit askerlerine de şöyle diyormuş: Şu bayrağın yanına varıncaya kadar Allah'ı tesbih ediniz. Oraya ulaştıklarında şu bayrağın yanına varıncaya kadar Allah'ı tehlil ediniz. Oraya vardıklarında, şu diğer bayrağa varıncaya kadar Allah'ı tekbir ediniz, diyordu. Böylelikle askerler tek bir ağızdan tesbih ve tehlil getiriyorlardı.

2- Timsaller: Heykeller

"Heykeller" anlamı verilen **"temâsil"** kelimesi **"timsal"**in çoğuludur. Hayvan (canlı) olsun olmasın hertürlü sûrete verilen addır. Denildiğine göre; bunlar cam, bakır ve mermerden olup canlı olmayan birtakım eşyaların timsalleri idi. Yine belirtildiğine göre, burada sözü geçen heykeller peygamberlere ve alimlere ait sûretler idi. İnsanlar bunları görsün, daha çok ibadet etsinler ve bu hususta daha fazla gayret göstersinler diye bu sûretler mescidlerde yapılırdı. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Onlar aralarından salih bir adam öldü mü kabri başında bir mescid bina ederler ve o mescidin içinde o sûretleri yaparlardı."(1) Yani böylelikle onların ibadetlerini hatırlayarak daha çok ibadete sarılsınlar, diye bu işi böyle yapıyorlardı.

İşte bu husus, sûret yapmanın o dönemde mübah olduğunu göstermektedir. Muhammed (sav)'ın şeriatı ile ise bu neshedilmiştir. Bu hususa dair da-

(1) *Buhârî*, I, 165, 167, 450, III, 1406; *Müslim*, I, 375; *Nesai*, II, 41; *Müsned*, VI, 51.

ha geniş açıklamalar Nuh (a.s) Sûresi'nde (71/23-24. âyetlerin tefsirinde) gelecektir.

Denildiğine göre, timsaller onun yaptığı tılsımlar idi. sûret yapan herbir kimsenin bunları aşması haram olduğundan o da bunları aşmazdı. Mesela sinekler için yahut sivrisinekler için ya da timsahlar için belli bir yerde birtakım timsaller (heykeller) yapar ve onlara bu sınırı aşmamalarını emrederdi. Onlardan hiçbir kimse o timsal orada bulunduğu sürece bu sınırı aşmazdı. "et-Temâsil"in tekili te harfi esreli olarak "timsal" şeklinde gelir. Şair şöyle demiştir:

وبا رُبَّ يومٍ قد لَهوْتُ ولَيلةٍ بآنسةٍ كأنها خطّ تمثالِ

"Oyalandığım nice gece ve gündüzler vardır,
Bir sevgili ile; sanki bir timsal çizgisini andıran."

Denildiğine göre bu timsaller bakırdan edinmiş olduğu adam sûretleri idi. Rabbinden bunlara Allah yolunda çarpışıp onlara silahın işlememesi için kendilerine ruh üflemesini niyaz etmişti. Denildiğine göre İsfendiyar da bunlardan birisi imiş. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yine rivayet edildiğine göre Süleyman (a.s)'a tahtının alt tarafında iki arslan, üst tarafında da iki kartal sûreti yapmışlardır. Tahtına çıkmak istedi mi arslanlar önünde ön kollarını yere yayardı. Oturduğu vakit de kartallar kanatlarını açarlardı.

3- Sûret Yapmanın Hükmü:

Mekkî *"el-Hidaye"* adlı eserinde naklettiğine göre, sûret yapmayı bir kesim caiz kabul etmekte ve bu âyeti delil göstermektedir. İbn Atiyye dedi ki: Bu bir hatadır, ben ilim önderleri arasından herhangi bir kimsenin bunu caiz kıldığına dair bir şey bilmiyorum.

Derim ki: Mekkî'nin bu naklettiğini ondan önce en-Nehhas sözkonusu etmiştir. en-Nehhas şöyle demektedir: Bir kesim bu âyet-i kerîme dolayısıyla ve yüce Allah'ın Mesih hakkında bildirdikleri dolayısıyla sûret yapmanın caiz olduğunu söylemişlerdir. Bir başka kesim de şöyle demektedir: Peygamber (sav)'dan bunu yasakladığına ve sûret yapan yahut edinen kimseleri tehdit ettiğine dair yasak da sahih olarak bize kadar gelmiştir. Yüce Allah böylelikle daha önce mübah olan bir işi neshetmiş olmaktadır. Bundaki hikmet ise, Peygamber (sav)'ın peygamber olarak gönderildiği sırada sûretlere ibadet ediliyor olması idi. O bakımdan uygun olan bunları ortadan kaldırmaktı.

4- Timsal (Sûret ve Heykel)lerin Kısımları:

Timsal (sûret ve heykel) canlı ve ölü olmak üzere iki kısma ayrılır. Ölüler de cansız ve gelişebilir olmak üzere iki kısımdır. Cinler Süleyman (a.s)'a bütün bunların hepsinden yapıyorlardı. Çünkü yüce Allah'ın: **"heykeller"** buyruğu umumidir.

İsrailiyatta belirtildiğine göre; kuş heykelleri Süleyman (a.s)'ın tahtı üzerinde bulunuyordu.

Şâyet: **"Heykeller"** buyruğunun umumi olduğu söylenemez. Çünkü bu nekre ve isbat (olumlu cümle)dır. Nekrede isbatın ise umumiliği yoktur. Umumilik ancak nekre ile nefyin birlikte olması halinde sözkonusudur, denilecek olursa, biz de şöyle deriz: Evet, bu böyledir. Şu kadar var ki, nekredeki bu olumsuzluk ile birlikte bunun umum ifade ettiğini yorumlamamızı gerektirecek karineler de vardır ki, bu da **"istediğini"** buyruğudur. Böylelikle istemenin bununla birlikte zikredilmiş olması bu ifadenin umumi olmasını gerektirmektedir.

Şâyet: Yasak kılınmış sûretleri nasıl caiz görmüş olabilir? diye sorulursa, şöyle deriz: Bu onun şeriatında caiz idi. Önceden de açıkladığımız gibi bizim şeriatimizde ise bu nesholunmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu'l-Aliye'den nakledildiğine göre, o dönemde sûretler edinmek haram kılınmış değildi.

5- Bizim Şeriatimizde Sûretlerin Hükmü:

İlgili hadislerin ifadesi sûretlerin yasak olmasına delalet etmektedir. Ancak: "Bir elbisede bulunan nakış ya da işaret müstesnâdır."(1) buyruğu genel sûretlere bir tahsis getirmektedir. Daha sonra ise Peygamber (sav)'ın Âişe (r.anha)'ya söylediği sözler dolayısıyla elbisede de bunun mekruh olduğu sabit olmuştur: "Bunu benden uzak tut, çünkü ben onu gördükçe dünyayı hatırlarım."(2) Ayrıca Peygamber (a.s)'ın, Âişe üzerinde sûretleri bulunan elbiseyi parçalamış olması da bunu menettiğini göstermektedir. Diğer taraftan Âişe (r.anha) bunları iki yastık şeklinde keserek sûret değişip önceki halinden bir başka hale geçmiştir. Bunun caiz olması ise sûretin elbisede (ya da kullanılan eşyada) şekli itibariyle bir bütün teşkil etmemesi halinde sözkonusudur. Eğer sûret şekil olarak birbirine bitişik ve bir bütün teşkil ediyorsa caiz olmaz. Çünkü Âişe (r.anha) Peygamber (sav)'a üzerinde sûret bulunan yastık ile ilgili olarak şöyle demişti: Ben onu senin üzerine oturman ve ona yas-

(1) *Buhârî,* V, 222; *Müslim,* III, 1665, 1666; *Tirmizî,* IV, 231; *Ebu Dâvûd,* IV, 73; *Nesâî,* VIII, 212; *Muvatta,* II, 966; *Müsned,* III, 486.

(2) *Müslim,* III, 1666; *Müsned,* VI, 49; Ahmed b. Hambel, *el-Vera,* 139, 142.

lanman için satın almıştım. Ancak Peygamber bunu yasaklamış ve bundan dolayı tehditte bulunmuş idi.(1)

Sûretlere doğru namaz kılma ile ilgili hadis de önce elbisedeki işaret ve resim halinde olmasının caiz olup sonradan bunu yasaklamakla neshedilmiş olduğu, açıkça ortaya çıkmaktadır. İşte sonunda bu hususta iş, bu noktaya kadar varmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bu açıklamaları İbnu'l-Arabî yapmıştır.

6- Sûretlerin Yasaklandığına Dair Rivayetler:

Müslim'in rivayetine göre Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Üzerinde kuş resimleri bulunan bir perdemiz vardı. İçeri giren onu karşısında görürdü. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sen bunu buradan kaldır, çünkü girdiğim ve bunu gördüğüm her seferinde dünyayı hatırlarım."(2) Âişe (r.anha) dedi ki: Üzerinde ipekten işlemeler (resimler) bulunan kadife bir parçamız vardı, onu giyiniyorduk. Yine ondan rivayete göre: Rasûlullah (sav) yanıma girdiği bir sırada ben üzerinde sûret bulunan ince bir örtüyü perde yapmış idim. Rasûlullah (sav)'ın benzi değişti. Sonra örtüyü alıp parçaladıktan sonra şöyle dedi: "Kıyamet gününde insanlar arasında azabı en çetin olacaklardan birisi de yüce Allah'ın yaratmasına benzetenler (sûret yapanlar)dır."(3)

Yine ondan rivayet edildiğine göre Âişe (r.anha)'nın üzerinde sûret (resim)ler bulunan ve odasındaki rafa doğru uzatılmış bir kumaşı vardı. Peygamber (sav) ona doğru namaz kılardı. (Bir seferinde): "Onu önümden al" diye buyurdu. Âişe dedi ki: Ben de onu oradan aldım ve ondan iki tane yastık yaptım.(4)

Kimi ilim adamları şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın o kumaşı parçalaması ve onun önünden alınmasını emretmiş olması bir vera' (ihtiyatlı olanı yapmak) olabilir. Çünkü nübuvvet ve risalet kemal sahibi olmayı gerektirir, bunun üzerinde düşünmemiz gerekir.

7- Resimlerin Bulundukları Yerlere Göre Hükümleri:

Müzenî, Şafiî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Bir kimse düğüne davet edilip de canlı bir sûretin yahut da canlı sûretlerin bulunduğunu görüp de

(1) ***Buhârî,*** II, 742, V, 1986, 2221, 2222; ***Müslim,*** III, 1669; ***Muvatta,*** II, 966; et-Tayalisî, ***Müsned,*** I, 202; ***Müsned,*** VI, 246.

(2) Bir önceki başlıkta geçen bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

(3) ***Buhârî,*** II, 876, V, 2265; ***Müslim,*** III, 1667; ***Müsned,*** VI, 86, 199.

(4) Aynı mana ve lafızla: ***Nesâî,*** VIII, 213; yakın manada az farkla ***Buhârî,*** II, 876, V, 2221; ***Müslim,*** III, 1668; ***Nesâî,*** II, 67, VII, 214; ***İbn Mace,*** II, 1204; ***Müsned,*** VI, 172, 247.

bu sûretler dikine bulunuyor ise oraya girmez. Eğer ayak altında iseler bunda bir sakınca yoktur, isterse bu sûretler ağaç resimleri olsun. Asılı perdelerde resimlerin haram olmayıp mekruh olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Aynı şekilde binada yontma yahut nakış halinde bulunanların da hükmü onlara göre böyledir. Kimisi de Sehl b. Huneyf yoluyla gelen hadis dolayısıyla "elbisede bulunan nakış şeklindeki sûreti" istisnâ etmiştir.

Derim ki: Rasûlullah (sav) genel olarak sûret yapanlara lanet etmiş ve bundan bir istisnâda bulunmamıştır. Peygamber Efendimiz'in: "Bu sûret sahipleri (yapıcıları) kıyamet gününde azab olunurlar ve onlara: Yarattığınıza hayat veriniz denilir"(1) diye buyurmuş ve herhangi bir istisnâda bulunmamıştır.

Tirmizî'de Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kıyamet gününde gören gözleri, işiten kulakları ve konuşan dili olan ateşten bir parça çıkar ve şöyle der: Ben üç kişiye azab etmekle görevlendirildim: İnatçı herbir zorba, Allah ile birlikte başka bir ilâha ibadet eden herbir kişi ile sûret yapanlar." Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, garib, sahih bir hadistir.(2)

Buharî ve Müslim'de de, Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kıyamet gününde insanlar arasında azabı en çetin olacak olanlar sûret yapanlardır."(3)

İşte bu, ne olursa olsun herhangi bir şeyin sûretini yapmanın yasaklanmış olduğuna delil teşkil etmektedir. Nitekim yüce Allah da önceden de geçtiği üzere şöyle buyurmaktadır: ***"Onların ağaçlarını bitirmek, sizin için mümkün olmaz."*** (en-Neml, 27/60) Bunu bellemek gerekir.

8- Oyuncakların Hükmü:

Bu hususta bebek ve oyuncaklar istisnâ edilmiştir. Çünkü Âişe (r.anha)'dan sabit olduğuna göre Peygamber (sav) onunla yedi yaşında iken evlenmiş, dokuz yaşında iken bebekleri beraberinde olduğu halde onunla gerdeğe girmiştir. Peygamber Efendimiz vefat ettiğinde de Âişe (r.anha) onsekiz yaşında idi.(4)

(1) İbn Hibban, *Sahih,* XIII, 156; *Muvatta,* II, 966; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra,* VII, 266; *Müsned,* II, 4, 101, 141, VI, 70.

(2) *Tirmizî,* IV, 701; *Müsned,* II, 336.

(3) *Buhârî,* V, 2220; *Müslim,* III, 1670; *Nesâî,* VIII, 216; *Müsned,* I, 375.

(4) *Buhârî,* V, 1980; *Müslim,* II, 1039; *Müsned,* VI, 118, Kurtubi'nin kaydettiği aynı manada. Peygamberin vefatı sırasında yaşını sözkonusu etmeksizin başka bazı rivayetler: *Buhârî,* II, 1414, V, 1979; *Müslim,* II, 1038; *Tirmizî,* III, 401; *Darimî,* II, 195, 212; *Ebu Dâvûd,* IV, 284; *Nesâî,* VI, 82, 131; *İbn Mace,* I, 603; *Müsned,* VI, 280.

Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (sav)'ın yanında bebeklerle oynardım. Benimle birlikte oynayan arkadaşlarım da vardı. Rasûlullah (sav) girdi mi hemen önünden kaybolurlardı. O ise onları bana doğru önüne katıp gönderir, onlar da benimle oynarlardı.(1) Bu iki rivayeti de Müslim kaydetmiştir. İlim adamları derler ki: Buna sebep böyle bir şeyin zaruret olması ve kızların çocuklarını eğitme alışkanlığını kazanmalarına ihtiyaç duyulmasıdır. Diğer taraftan bunların kalıcılığı yoktur. Aynı şekilde tatlı yahut hamurdan yapılanların da böyle kalıcılıkları yoktur, o bakımdan bunlara ruhsat vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Büyük havuzları andıran çanaklar" buyruğu hakkında İbn Arefe şöyle demiştir: "(الجوابي): Büyük havuzlar" kelimesi (الجابية)'in çoğuludur. Bu da havuzu andıran küçük çukur demektir. "Develerin (su içtikleri) havuzlar" gibi diye de açıklamıştır. İbnu'l-Kasım ise Malik'ten: Yerde yuvarlak şeklindeki çukur gibi, diye açıkladığını nakletmektedir ki, anlamlar birbirine yakındır. Bu çanaklardan birisinin üzerine (yemek için) bin kişi otururmuş.

en-Nehhas dedi ki: "(وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ): Büyük havuzları andıran çanaklar" (lafzının sonunda) uygun olan, "ye" bulunmasıdır. "Ye"yi hazfedenler şöyle derler: "Elif" ile "lam" nekre olan kelimenin başına girer ve onun durumunda bir değişiklik yapmaz. Çoğul olarak; (جوابٍ) de denilip başına "elif" ve "lam" da girince, bu şekilde ye harfinin hazfi sûretinde olduğu gibi bırakılmıştır. "(الجوابي): Büyük havuzlar"ın tekili; (جابية) diye gelir ki, bundan kasıt çok büyük çanaktır ve içerisinde birtakım şeylerin toplandığı pek büyük havuz, demektir. "(جبيت الخراج): Haracı topladım" ve "(جَبيت الجراد): Çekirgeleri topladım" tabirleri de buradan gelmektedir ki, bir torba yapıp onu içine koydum, demektir. Şu kadar var ki, Leys, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: (الجوابي), (جَوبة)'in çoğuludur. Bu da; içinde yağmur suyu biriken dağdaki büyük çukur, anlamındadır.

el-Kisaî der ki: "(جَبَوْت الماء في الحوض وجبيته): Suyu havuzda topladım" denilir. (الجابية) ise "develer için içinde su toplanan havuz" demektir. Şair şöyle demektedir:

تروح على آلِ المُحَلَّقِ جَفْنَة كجابية الشيخ العراقي تَفْهَقُ

"el-Muhallak hanedanına bir çömlek gider ki sabahleyin,
Iraklı şeyhin dolup taşan havuzu gibi."

(1) *Buhârî*, V, 2270; *Müslim*, IV, 1890; İbn Hibban, *Sahih*, XIII, 173; *Müsned*, VI, 234.

Bu beyit aynı şekilde şöylece de rivayet edilmektedir:

نفي الـذمّ عن آل المُحَلق جفنـةٌ كجـابيـة السيـح

"el-Muhallak hanedanından yerilmeyi önledi,
Yerin üzerinde akan ve su ile dolup taşan Iraklının havuzu gibi."

Bunu da en-Nehhas zikretmiştir.

"Ve yerlerinde sabit kazanlar" hakkında Said b. Cübeyr şöyle demektedir: Bunlar Faris (İran) diyarında bulunan bakırdan büyük tencereler idi. ed-Dahhak dedi ki: Bunlar dağlardan yapılan büyük kazanlardı. Bir başkası da şöyle demiştir: Bunlar şeytanın kendisi için yaptığı ve sağlam taş kayalardan yontulmuş idi. Aynı şekilde bunların üzerlerine oturtuldukları ocakları da dağlardan yontulmuştu.

"(رَاسِيَاتٍ): **Yerlerinde sabit"**; büyüklükleri dolayısıyla taşınamayan ve kıpırdatılamayan demektir. İbnu'l-Arabî dedi ki: Abdullah b. Cüd'ân'ın tencereleri de böyle idi. Cahiliye döneminde bunlara merdiven konularak çıkılırdı. Nitekim Tarafe b. el-Abd şu beyitiyle onlardan sözetmektedir:

كـالـجـوابي لا تَـنِـي مُـتْـرَعَـةٌ لِـقـرًى الأضيـاف أو لـلمحتضِـر

"Her zaman dopdolu, büyük kazanlar gibi,
Hem misafirlere, hem orada ikamet edenlere ikram için."

İbnu'l-Arabî dedi ki: Ben Ebu Said Ribat'ında sufilerin kazanlarını da bu şekilde gördüm. Onlar hep birlikte yemek pişirirler, hep birlikte yemek yerler. Aralarından birisini de diğerine tercih etmezler.

"Ey Dâvûd hanedanı, siz de şükrederek çalışın. Kullarımdan şükreden ise azdır" buyruğunda geçen "şükr"ün anlamına dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/52. âyet, 3. başlıkta) ve başkalarında geçmiş bulunmaktadır.

Rivayete göre Peygamber (sav) minbere çıkmış ve bu âyeti okuduktan sonra şöyle buyurmuştur: "Üç şey vardır ki bunlar kime verilirlerse, o kişiye Dâvûd hanedanının benzeri verilmiş olur." Biz: Bunlar hangileridir, diye sorduk, şöyle buyurdu: "Hoşnutluk ve kızgınlık hallerinde adalet, fakirlik ve zenginlik halinde iktisat, gizli ve açıklık hallerinde Allah'tan korkmak."[1] Bunu et-

(1) et-Tirmizî el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul,* II, 7.

Tirmizî el-Hakim Ebu Abdillah, Ata b. Yesar'dan, o Ebu Hureyre'den diye rivayet etmiştir.

Rivayet edildiğine göre Dâvûd (a.s) şöyle demiştir: "Sana şükretmek için bana ilham verişin ve güç verişin, senin üzerimdeki başlı başına bir nimetin iken, senin nimetlerine karşı şükretmeye nasıl gücüm yetebilir?" Bunun üzerine yüce Allah: "İşte ey Dâvûd, şimdi beni hakkıyla tanıdın." diye buyurdu. Bu hususa dair açıklamalar da daha önceden İbrahim Sûresi'nde (14/6-7. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Şükrün hakikati, nimet ihsan edenin nimetini itiraf etmek ve o nimeti O'na itaat yolunda kullanmaktır. Küfran (nankörlük) ise, o nimetleri masiyet yolunda kullanmaktır. Şükrü gereği gibi yerine getiren ise pek azdır. Çünkü -bu konudaki ezeli takdir gereğince- hayır şerden, itaat, masiyetten daha azdır.

Mücahid dedi ki: Yüce Allah: **"Ey Dâvûd hanedanı, siz de şükrederek çalışın"** diye buyurunca, Dâvûd Süleyman'a şöyle dedi: Yüce Allah şükrü sözkonusu etti. Sen benim yerime gündüzün namaz kıl, ben de gece namazını kılayım. Süleyman: Buna gücüm yetemez, deyince, bu sefer Dâvûd; -el-Fariyabî dedi ki: Zannederim öğlen namazına kadar- namazı sen kıl, dedi. O da: Olur dedi, Dâvûd da diğer vakitlerin namazını kıldı.

ez-Zührî dedi ki: **"Ey Dâvûd hanedanı, siz de şükrederek çalışın"** buyruğu "elhamdulillah" deyin demektir.

"(شُكْراً): **Şükrederek"** ifadesi mef'ul olarak nasbedilmiştir. Şükür olan bir amel işleyin, demektir. Sanki namaz, oruç ve bütün ibadetler bizatihi şükür gibidir. Zira bu ibadetler şükrün yerini tutar. Buna yüce Allah'ın şu buyruğu açıklık getirmektedir: *"İman edip salih amel işleyenler müstesnâ. Böyleleri ise ne de azdır!"* (Sad, 38/24) İşte yüce Allah'ın: **"Kullarımdan şükreden ise azdır"** buyruğu ile kastedilen de budur.

Süfyan b. Uyeyne de yüce Allah'ın: *"Bana... şükret."* (Lokman, 31/14) buyruğunda geçen şükürden kasıt beş vakit namazdır, demiştir.

Müslim'in, *Sahih*'inde belirtildiğine göre Âişe (r.anha)'dan gelen rivayete göre Rasûlullah (sav) geceleyin ayakları şişene kadar namaz kılardı. Âişe (r.anha) ona: Geçmiş ve gelecek günahlarını Allah sana bağışlamış olduğu halde, niye böyle yapıyorsun? diye sorunca Peygamber: "Şükreden bir kul olmayayım mı?" diye buyurdu. Bu hadisi tek başına Müslim rivayet etmiştir.(1)

Kur'ân ve sünnetin zahiri şunu göstermektedir ki, şükür sadece dil ile yapılan amelle olmaz, aynı zamanda bedenî amellerle de yapılmalıdır. Yani fiillerle yapılan şükür azaların amelidir, söz ile yapılan şükür de dilin ameli-

(1) *Müslim*, IV, 217, 2171; Ayrıca bk.: *Buhârî*, IV, 1830, V, 2375; *Tirmizî*, II, 268; *Nesâî*, III, 219; *İbn Mace*, I, 456; *Müsned*, IV, 251, 255.

dir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Kullarımdan şükreden ise azdır" buyruğunun Dâvûd hanedanına bir hitab olma ihtimali olduğu gibi, Muhammed (sav)'a bir hitab olma ihtimali de vardır.

İbn Atiyye dedi ki: Durum ne olursa olsun, bu buyrukta uyarı ve teşvik sözkonusudur. Ömer b. el-Hattab (r.a) bir adamı: Allahım, sen beni azlardan kıl dediğini işitmiş. Ömer ona: Bu dua da ne oluyor? diye sormuş. Adam: Ben yüce Allah'ın: **"Kullarımdan şükreden ise azdır"** buyruğunu kastettim, deyince, Ömer (r.a) şöyle demiş: Herkes senden daha bilgilidir ya Ömer!

Rivayete göre, Süleyman (a.s) kendisi arpa ekmeği yer, buna karşılık aile halkına kaba undan yapılmış ekmek yedirir, yoksullara ise has undan ekmek yedirirdi. Yine denildiğine göre o, kül yer ve yastık diye kül üzerinde yatardı. Ancak birincisi daha sahihtir, çünkü külün gıda olacak bir tarafı yoktur. Yine rivayete göre asla karnını doyurmuş değildir. Ona bu husus hatırlatılınca şöyle demiş: Karnımı doyurursam, açları unutmaktan korkarım. İşte bu da şükrün bir parçasıdır ve az yapılan işlerdendir. Bunu iyice düşünmek gerekir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَادَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِۦٓ إِلَّا دَآبَّةُ الْأَرْضِ
تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُۥ ۖ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَن لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِى الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

14. Biz ölümüne hükmedince, asasını yiyen ağaç kurdundan başkası onlara ölümünü göstermedi. Nihayet yıkılıp yere düşünce açıkça ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsa idiler, bu horlayıcı azab içinde devam etmezlerdi.

"Biz ölümüne hükmedince" yani Süleyman'ın hakkında adeta kestirilip atılmış ve fiilen ölümü gerçekleşmişcesine ölüm hükmünü verince **"asasını yiyen ağaç kurdundan başkası onlara ölümünü göstermedi."** Çünkü o asasına yaslanmış bulunuyordu.

"el-Minsee: Asa" Habeşçe'de -es-Süddî'nin dediğine göre- asa, sopa demektir. el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre bu Yemenlilerin şivesinde böyledir.

O bu şekilde vefat etti ve ağaç kurdunun asayı yemesi dolayısı ile asanın

kırılması üzerine ölmüş haliyle düşünceye kadar durumu gizli kaldı. Yere düş tükten sonra öldüğü anlaşılmış oldu. Bu durumda ağaç kurdu onun ölümü nü göstermiş oldu. Yani ölümünün ortaya çıkmasına sebeb oldu. Yüce Al lah'tan, üzerinden bir sene geçmedikçe cinlerin ölmüş olduğunu bilmeme lerini dilemişti.

Süleyman (a.s)'ın böyle bir istekte bulunmasının sebebi hususunda ilim adamlarının farklı iki görüşü vardır.

Bu görüşlerden birisi Katade ve başkasına ait olup şöyle demişlerdir: Cin ler gaybı bildiklerini iddia ediyorlardı. Ancak Süleyman (a.s) vefat edip onun öldüğü bilgisi onlara saklı kalınca, **"ortaya çıktı ki eğer cinler gaybı bilmiş olsa idiler. Bu horlayıcı azab içinde devam etmezlerdi."**

İbn Mes'ud dedi ki: O bir sene boyunca bu haliyle kaldı ve ağaç kurdu onun dayandığı sopasını yiyip yere düşünceye kadar önünde çalışmayı sürdürdüler. Rivayet olunduğuna göre o yere düştüğünde ne zamandan beri öldüğü bilinememişti. Bu sefer ağaç kurdu sopanın üzerine bırakıldı, oradan bir gün, bir gece süre ile yedi. Daha sonra bunu hesab ettiler ve bir yıldan beri ölmüş olduğunu tesbit ettiler.

Denildiğine göre, cinlerin elebaşıları yedi kişi idi. Bunlar Süleyman (a.s)'ın emrine boyun eğiyorlardı. Dâvûd (a.s), Beytu'l-Makdis'in temellerini atmış idi. Vefat ettiği sırada Beytu'l-Makdis Mescid'ini tamamlamak için Süleyman'a vasiyette bulunmuştu. O da bu işi bitirmek üzere cinlere emir verdi. Vefatı yaklaştığı sırada aile halkına: Mescidi tamamlayacakları vakte kadar benim öldüğümü onlara haber vermeyiniz. Tamamlanmasına da bir sene kalmıştı. Haberde nakledildiğine göre ölüm meleği Süleyman (a.s)'ın arkadaşı idi. Ona ölümüne dair alamet sormuş, melek şöyle demişti: Senin secde ettiğin yerden keçiboynuzu diye bilinen bir bitki çıkacak. Süleyman (a.s) her sabah Beytu'l-Makdis'de bir bitkinin bittiğini görüyor ve ona: Adın ne? diye soruyordu. Bu yeni biten bitki ya da ağaç: Adım şu şu diyordu. Bu sefer ona: Sen ne işe yararsın diye soruyor, o da şuna şuna yararım diyordu. Bunun üzerine emir veriyor ve o ağaç kesiliyor, bu iş için ayırdığı özel bir bahçeye diktiriyordu. Yine bunun fayda ve zararlarının, adının, tıbta ne işe yaradığının bilgilerinin de bir yere yazılmasını emrediyordu. Bir gün namaz kılmakta iken önünde bir ağacın bitmekte olduğunu gördü. Ona: Senin adın ne? diye sordu, o: Keçiboynuzu diye cevab verdi. Sen ne işe yararsın? diye sorunca, ağaç: Ben bu mescidi tahrib etmeye yararım, dedi. Bunun üzerine Süleyman: Ben hayatta olduğum sürece Allah bu mescidi tahrib etmeyecektir. Sen kendisi sebebiyle helâk olacağım ve Beytu'l-Makdis'in de helâk olacağı ağaçsın dedi ve bu ağacı oradan söküp bahçesine diktikten sonra şöyle dedi: Allah'ım, cinlerin öldüğümü bilmelerine imkan verme; tâ ki in-

sanlar cinlerin gaybı bilmediklerini bilmiş olsunlar.

Cinler insanlara gaybtan bazı şeyleri ve yarın neler olacağını bildiklerini haber veriyorlardı.

Daha sonra Süleyman (a.s) kefenini giyindi ve tahnidini (kefenine koku sürmek) yaptı, mihraba girip namaz kılmak üzere ayakta durdu. Tahtı üzerinde asasına dayandı ve öldü. Cinler ise aradan bir sene geçtikten ve Mescidin yapımı tamamlandıktan sonra ancak öldüğünü anladılar.

Ebu Ca'fer en-Nehhas dedi ki: Bu, bu âyet-i kerîme hakkında yapılmış en güzel açıklamadır. Bunun doğruluğuna merfu olan hadis de delalet etmektedir. İbrahim b. Tahman, Ata b. es-Saib'den, o Said b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'tan rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın peygamberi Dâvûd oğlu Süleyman (ikisine de selam olsun) önünde bir ağacın (ya da bitkinin) bitmekte olduğunu görürse, ona senin adın nedir? diye sorardı. Eğer bu ağaç dikilmek için ise dikilirdi, ilaç içinse ne için olduğu yazılırdı. Bir gün yine namaz kılmakta iken önünde bir bitkinin bitmekte olduğunu gördü, ona: Adın ne? diye sordu. Bitki: Keçiboynuzu dedi. Bu sefer: Sen ne işe yararsın? diye sorunca, bitki: Bu Beyt'in harab edilmesine dedi. Bunun üzerine Süleyman (a.s) şöyle devam etti: Allah'ım öldüğümü cinlere farkettirme! Tâ ki insanlar cinlerin gaybı bilmediklerini öğrenmiş olsunlar. Bunun üzerine Süleyman (a.s) o ağacı bir asa şeklinde yonttu ve bir sene boyunca ona dayandı. Onlar ise bunu bilmiyordu, sonunda bu asa üzerinden düştü. Böylelikle insanlar cinlerin gaybı bilmediklerini öğrenmiş oldular. Ne kadarlık bir süreden beri öldüğünü anlamaya çalıştılar ve bir seneden beri ölmüş olduğunu tesbit ettiler."(1)

"... Açıkça ortaya çıktı ki eğer cinler gaybı bilmiş olsa idiler..." buyruğunu İbn Mes'ud ve İbn Abbas: "(تَبَيَّنَت الإِنْسُ أن لَوْ كَانَ الْجِنُّ يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ): İnsanlar açıkça anladılar ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı..." diye okumuşlardır. Ruveys'in rivayetine göre de Ya'kub: "(تُبُيِّنَتِ الْجِنُّ): Açıkça ortaya çıkarıldı ki cinler..." şeklinde meçhul bir fiil olarak okumuştur. Nafî' ve Ebu Amr: "(تـأكل مِنْسـاتَه): Asasını yiyen" buyruğunu "sin" ile "te" arasında hemzesiz bir elif ile okumuşlardır, diğerleri ise "elif" yerine üstün bir hemze ile okumuşlardır ki, bu da iki ayrı söyleyiştir. Şu kadar var ki, İbn Zekvan hemzeyi tahfif ile sakin okumuştur.

Şair hemzesiz olarak şöyle demektedir:

(1) Hakim, *Müstedrek,* II, 459 ve IV, 220'de İbn Abbas'ın sözü (mevkuf bir rivayet) olarak IV, 219, bir yönüyle garip olduğuna ve İbn Abbas mevkuf bir rivayetinin bulunduğuna dikkat çekerek, VIII, 207-208. el-Heysemî *Mecmau'z-Zevaid,* VII 207, 208.

إذا دَبَبْتَ على المِنْسـاة من كِبَـرٍ فقد تباعـد عنك اللَّهْـوُ والغَزَلُ

"Yaşlılıktan dolayı asa üzerinde yürüdün mü?
Artık senden eğlence ve gazel söylemek uzaklaşmış olur."

Bir başka şair de üstün hemze ile şöylece kullanmaktadır:

ضـربـنـا بِـمـنْـسَـأة وجـهـه فـصـار بـذاك مـهـيـناً ذلـيـلا

"Bir asa ile yüzüne vurduk onun,
Bununla o hakir ve zelil oldu."

Bir diğeri şöyle demektedir:

أمن أجـل حَبْـل لا أبـاك ضـربتَـه بمنـسـأة قـد جَـرّ حبـلُك أحْبُـلا

"Hay babasız kalasıca, bir halat için mi vurdun onu
Sopa ile? Senin o halatın böylece başka halatlar (musibetler) çekti, getirdi."

Bir başka şair hemzeyi sakin telaffuz ederek şöyle demektedir:

وقـائـم قـد قـام مـن تُـكَـأْتِـهْ كـقـومـة الشـيـخ إلى مِـنْـسَـأتِـهْ

"Ve dayandığı yerden kalkmış bir kişi ki
Yaşlı birisinin dayandığı asasına doğru kalkması gibi."

Bunun aslı: "(نسأت الغنم): Koyunları güttüm" ifadesinden gelmektedir. Asaya bu ismin veriliş sebebi ise bir şeyin onunla sürülüp güdülmesinden ötürüdür. Şair Tarafe de şöyle demektedir:

أمُـونٍ كـألـواح الإران نَـسَـأتهـا على لاحِب كـأنـه ظَهْـرُ بُـرْجُـدِ

"Burcud (diye bilinen) elbisenin örtüsü gibi, yol üzerindeki
Güdülmesi tıpkı bir tabutun tahtaları gibi güçlü ve sağlamdır."

Görüldüğü gibi şair burada bu kelimenin hemzesini sakin okumuştur.

en-Nehhas dedi ki: Bu kelimenin türediği kök, onun asıl itibariyle hemzeli olduğunu göstermektedir. Çünkü bu kelime: "(نسأته): Onu erteledim, geriye ittim" lafzından türetilmiştir. Asaya: (مِنسأة) denilmesinin sebebi, onun vasıtasıyla bir şeyin geri itilmesi ve geriye bırakılmasından dolayıdır.

Mücahid ve İkrime şöyle demişlerdir: Bundan kasıt asadır. Daha sonra bu kelimeyi (منساته) diye hemzenin yerine "elif" ile okumuştur.

Şâyet: Hemzenin yerine "elif" okumak oldukça çirkin bir iştir ve bu ancak uzak bir ihtimal ve istisnâ kabilinden şiirlerde caiz olabilir. (Yukarıda hemze yerine "elif" ile okuduğu belirtilen) Ebu Amr b. el-Alâ ise böyle bir şeyi bilmeyen birisi değildir. Özellikle Medineliler de bu kıraati benimsemişlerdir; denilecek olursa, buna şöylece cevap verilebilir: Araplar bu kelimede harfi değiştirmişler ve başka kelimede değiştirme (ibdâl) olduğu gibi, bu kelimeyi böylece telaffuz etmişlerdir. Buna da kıyas yapılmaz, öyle ki Ebu Amr şöyle demiştir: Ben bunun neden böyle olduğunu bilemiyorum. Şu kadar var ki, bu hemzeli bir kelime değildir. Çünkü hemzeli olan bir kelimenin hemzesi terkedilebilir. Fakat hemzeli olmayan bir kelimenin hiçbir şekilde hemzeli kullanılması mümkün değildir.

el-Mehdevî şöyle demektedir: Bunu sakin bir hemze ile okuyanların bu okuyuşu şâz ve uzak bir ihtimaldir. Çünkü müenneslik "te"sinin önceki harfi ya müteharrik (harekeli) olmalıdır yahutda "elif" olmalıdır. Şu kadar var ki, hafifletmek kasdıyla fethalı olan bir harfin sakin okunması caizdir. Aynı şekilde hemze kıyasa uygun olmayarak "elif" ile değiştirilince, bu sefer "elif" de hemzeye değiştirilmiş olabilir. Nitekim Araplar: "(العالم والخاتم): Alim ve mühür" dediklerinde de "elif"i hemzeye dönüştürmeleri bu kabildendir.

Said b. Cübeyr'den bu kelimeyi: "(مِن): ...den, dan"ı ayrı olarak ve:(ساته)'ı da "te" harfi esreli ve hemze ile okumuştur. Denildiğine göre bu, hemzeli söyleyenlerin telaffuzuna göre: "(سئة القوس): Yayın ucundaki bükülü tarafı" anlamındaki lafzı hemze'li söyleyenlerin söyleyişine göredir. Ru'be'nin de bu kelimeyi hemzeli okuduğu rivayet edilmiştir. el-Cevherî dedi ki: Bu, yayın bükülen iki ucu demektir, çoğulu; (سِيَات) diye gelir. Sonundaki "he (yuvarlak te)" "vav"ın yerine gelmiştir. Buna yapılacak nisbet ismi: (سِيَوِيّ) diye gelir.

Ebu Ubeyde dedi ki: Ru'be: "(سية القوس): Yayın bükülü uçları" terkibini hemzeli olarak okur, ancak sair Araplar bunu hemzesiz okurlar.

"(دابة الأرض): Ağaç kurdu"nun mahiyeti hakkında da iki görüş vardır.

1- Birinci görüşe göre bu, bilinen ağaç kurdudur. Bu görüş İbn Abbas, Mücahid ve başkalarının görüşüdür. Nitekim bu terkib "ra" harfi üstün olarak: (دابة الأرَض) diye de okunmuştur ki bu: "(الأرَضة): Ağaç kurdu"nun çoğuludur.

Bunu el-Maverdî zikretmiştir.

2- Bu sopaları, asaları yiyen bir kurtçuktur. el-Cevherî der ki: (الأرضة) şekilde harekeli söyleyiş ahşabı yiyen bir kurtçuktur.

Mesela: "(أرضت الخشبة تُؤرض أرْضا): Ağaç kurtlandı, kurtlanır, kurtlanmak" denilir. Kurtçuk onu yediği takdirde: "(مأروضة): Kurt tarafından yenilmiş" diye kullanılır.

"Nihayet yıkılıp yere düşünce, açıkça ortaya çıktı ki cinler" ez-Zeccâc dedi ki: Yani cinler onun ölümünü açıkça öğrenmiş oldular. Başkaları ise: Cinlerin durumu açıkça ortaya çıkmış oldu, demektir demişlerdir. Tıpkı: ***"Kasabaya sor"*** (Yusuf, 12/82 buyruğunda olduğu gibidir.

Tefsirlerde sahih senedlerle İbn Abbas'tan şöyle dediği kaydedilmektedir: Dâvûd oğlu Süleyman -ikisine de selam olsun-'ın ölümü bir sene boyunca kimse tarafından bilinmedi. Bu esnada o asasına yaslanmış bulunuyordu. Cinler de kendilerine vermiş olduğu emirleri yapmakta idiler. Bir sene sonra yere düştü. "(فلما خَرّ تبيّنت الإنس أن لو كان الجن يعلمون الغيب ما لبثوا فى العذاب المهين) Yere düşünce böylelikle insanlar açıkça şunu anlamış oldu: Eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı, bu horlayıcı azapta devam etmezlerdi." (Yukarıda geçtiği gibi) İbn Abbas'ın bu kıraati tefsir maksadıyla yapılmış bir kıraattir.

Haberde belirtildiğine göre: Cinler ağaç kurdunun bu yaptığına minnettar kalarak nerede olursa ona su getiriyorlar.

es-Süddî dedi ki: (Suyun yanında ona) çamuru da (getiriyorlar.) Çünkü ahşabın iç taraflarında görülen çamur işte bu şeytanların ağaç kurduna teşekkür kastıyla getirdikleri çamurdur. Ayrıca cinler şöyle demişlerdir: Şâyet sen yemek yiyip su içen olsaydın, sana bunları da getirirdik.

(أنْ) lafzı, "Cinler"den bedel olmak üzere ref' mahallindedir. İfade: "Cinlerin durumu açıkça ortaya çıktı" takdirindedir. Görüldüğü gibi muzaf hazfedilmiştir. Yani cinlerin gaybı bilmediklerine dair bilgi insanlar tarafından açıkça görülmüş ve ortaya çıkmış oldu. Bu bedelu'l iştimaldir.

"Lam" harfinin hazfedildiği kabul edilerek nasb mahallinde olması da caizdir.

"(لَبِثُوا): **Devam ettiler"** böyle kaldılar, demektir.

"Horlayıcı azab" da onlara yaptırılan angarya işler, taşıyıcılık, inşaat yapmak ve daha başka işlerdir.

Süleyman (a.s) elliüç yıl yaşadı. Krallık süresi ise kırk yıldır. Onüç yaşında iken kral olmuştu. Beytu'l-Makdis'in inşaatına kendisi onyedi yaşında iken başladı.

es-Süddî ve başkaları da şöyle demişlerdir: Süleyman altmışyedi yıl yaşa-

dı. Onyedi yaşında iken kral oldu. Beytu'l-Makdis'in inşaatına yirmi yaşında iken başladı. Krallık süresi de elli yıl devam etti.

Nakledildiğine göre Süleyman (a.s) krallığının dördüncü yılında Beytu'l-Makdis inşaatına başladı. Onun yapımını bitirdikten sonra onikibin öküz ve yüzyirmibin koyun kurban etti. İnşaatını bitirdiği günü bayram ilan etti. Kaya parçası üzerine kalkarak, ellerini yüce Allah'a dua maksadıyla uzatıp şöylece dua etti:

"Bu saltanatı bana bağışlayan, bu mescidi bina etme gücünü bana veren Sensin Allah'ım. Allah'ım, bana vermiş olduğun bu nimetler dolayısıyla sana şükretmek ilhamını ver. Benim canımı dinin üzerine al. Bana hidayet verdikten sonra kalbimi haktan çevirme. Allah'ım, bu mescide girenler için senden beş özellik niyaz ediyorum: Buraya tevbe etmek maksadıyla giren herbir günahkârın günahını bağışla, tevbesini kabul et. Tehlike korkusuyla buraya girene güvenlik ver. Hasta olarak gelene şifa ver. Fakir olarak geleni de ihtiyaçtan kurtar. Beşincisi ise buraya giren kimseden, buradan çıkacağı vakte kadar gözünü çevirme. Ancak bir eğrilik yahut bir zulüm peşinde olan müstesnâ. Ey alemlerin Rabbi..." Bu duayı el-Maverdî zikretmiştir.

Derim ki: Bu rivayet daha önce geçen, Beytu'l-Makdis inşaatının, vefatından bir sene sonra ancak tamamlandığına dair rivayetlerden daha sahihtir. Bunun daha sahih oluşuna delil de Nesaî ve başkalarının sahih bir isnad ile kaydettikleri şu rivayettir: Abdullah b. Amr, Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Dâvûd oğlu Süleyman Beytu'l-Makdis'i bina edince, yüce Allah'tan şu üç hususiyeti istedi: "Vereceği hükümlerinin kendisinin hükmüne uygun düşmelerini istedi, bu isteği ona verildi. Yine yüce Allah'tan kendisinden başka hiçbir kimseye verilmeyecek bir mülk verilmesini istedi, bu da ona verildi. Mescidin inşasını bitirince de yüce Allah'tan buraya yalnızca namaz kılmak arzusu ile kim gelirse, mutlaka günahlarından -annesinin o kimseyi doğurduğu gündeki gibi- kurtulmasını diledi, bu da kendisine verildi."(1)

Biz bu hadisi daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/96-97. âyet, 1. başlıkta); Mescid-i Aksa'nın bina edilmesini de el-İsra Sûresi'nde (17/2. âyet, 5 ve 6. başlıklarda) zikretmiş idik.

(1) Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra*, I, 256; *Nesai*, II, 34; *Müsned*, II, 176.

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ ۖ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ ۖ
كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ ۚ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾

15. Andolsun ki Sebe'liler için kendi meskenlerinde bir ibret vardı. Sağ ve solda ikişer bahçe vardı. "Rabbinizin rızkından yeyin ve O'na şükredin! Hoş bir belde ve bağışlayıcı bir Rabb..."

"Andolsun ki Sebe'liler için kendi meskenlerinde bir ibret vardı" buyruğunda geçen "Sebe'" kelimesini Nafî' ve başkaları bir kabile halkı adı olarak hem munsarıf hem de tenvinli okumuşlardır. Aslında bu bir adamın adıdır. Bu hususta Peygamber (sav)'dan rivayet gelmiştir. Tirmizî, kaydettiği rivayette şöyle demektedir: Bize Ebu Küreyb ile Abd b. Humeyd anlattı, dediler ki: Bize Ebu Üsame anlattı: O, el-Hasen b. el-Hakem en-Nehaî'den dedi ki: Bize Ebu Sebre en-Nehaî anlattı, o Ferve b. Museyk el-Muradî'den dedi ki: Peygamber (sav)'a gittim ve: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Ben kavmimden bana doğru gelenleri yanına alarak kaçıp gidenlerle savaşayım mı? Onlarla savaşmak hususunda bana izin verdi ve bana emretti. Ben onun huzurundan çıktığımda benim hakkımda: "Ğutayflı ne yaptı?" diye sordu. Ona yola koyulmuş olduğuma dair haber verildi, bunun üzerine benim peşimden haberci göndererek geri dönmemi istedi. Ben de yanına vardım, o sırada ashabından birkaç kişi ile beraberdi. Şöyle buyurdu: "Kavmini davet et. Onlardan İslâm'a giren olursa, İslâm'a girişini kabul et. İslâm'a girmeyen kimse olursa, ben sana yeni bir emir verinceye kadar acele etme." (Ferve) dedi ki: Sebe'liler hakkında da indirilen buyruklar indirildi. Bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü, Sebe' nedir? Bir yer adı mıdır? Yoksa bir kadın mıdır? diye sordu. Peygamber: "Ne bir yer adıdır, ne de bir kadın adıdır. O bir adamdır. On tane Arap çocuğu olmuştur. Bunların altısı Yemen'e, dördü de Şam tarafına gittiler. Şam tarafına gidenler Lahm, Cüzam, Gassan ve Amile adında idiler. Yemen tarafına gidenler ise Ezdliler, Eş'arîler, Himyer, Kinde, Mezhiç ve Enmar(lılar)dır." Bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü Enmar nedir? diye sorunca, Peygamber: "Kendilerinden Has'am ve Becilelilerin geldiği kimselerdir" diye buyurdu. Bu rivayet İbn Abbas'tan, o Peygamber (sav)'dan diye de gelmiştir ki, Ebu İsa (et-Tirmizî) şöyle demiştir: Bu hasen, garib bir hadistir.[1]

İbn Kesir ile Ebu Amr munsarıf olmayarak: "(لِسَبَأٍ): **Sebe'liler için"** diye

(1) *Tirmizî*, V, 361.

okumuş ve bunu bir kabile adı kabul etmiştir. Ebu Ubeyd'in görüşü de budur. Bunun kabile adı oluşuna da daha sonra gelen **"meskenlerinde"** diye buyurulmuş olmasını delil göstermiştir. en-Nehhas dedi ki: Şâyet durum onun dediği gibi olsaydı: "(مساكنها): O kabilenin meskenlerinde" denilmesi gerekirdi. Bu hususa dair daha geniş açıklamalar bundan önce en-Neml Sûresi'nde (27/20-28. âyetler, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Şair bu kelimeyi munsarıf kullanarak şöyle demiştir:

الـواردون وتَـيْـمٌ فـي ذُرى سـبـأ قـد عضّ أعنـاقَهم جِلدُ الـجـواميس

"Sebe'in zirvelerinde gelenler ile Teymlilerin
Boyunlarında iz bırakmıştır, camışların derileri."

Bir başka şair de gayr-ı munsarıf kullanarak şöyle demektedir:

مـن سَبَـأَ الـحـاضـريـن مـأرِبَ إذ يَـبْـنُـون مـن دون سَـيْـلـهـا الـعَـرِمـا

"Me'rib'de hazır bulunan Sebe'den
Onların selinin önünde Arimi (seddi) bina ettiklerinden."

Kunbul, Ebu Hayve ve el-Cahderî hemzeyi sakin olarak; (لسَبْأ) diye okumuşlardır. "(فِي مَسَاكِنِهِمْ): **Meskenlerinde"** şeklindeki çoğul olarak okuyuş genel olarak kıraat alimlerinin okudukları şekildir. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim'in tercih ettiği kıraat de budur. Çünkü onların meskenleri bir değil, pek çoktu. Şu kadar var ki, İbrahim, Hamza ve Hafs tekil olarak: "(مسكنِهم): Onların meskeninde" diye okumuşlar. Ancak "kef" harfini üstün okumuşlardır. Yahya, el-A'meş ve el-Kisaî de tekil okumakla birlikte "kef"i esreli okumuşlardır.

en-Nehhas dedi ki: Bu (Sebe') lafızın(ın) sakin okunuşu daha açıktır. Çünkü böylelikle hem lafız, hem manayı birarada ifade etmektedir.

"Meskenlerinde" (anlamını veren) okuyuşu hakkında iki takdir sözkonusudur. 1- Çoğul anlamını ifade eden tekil olması, 2- Tesniyesi de, çoğulu da yapılmayan mastar olmasıdır. Yüce Allah'ın: *"Allah kalblerine de, kulaklarına da mühür vurmuştur. Gözleri üzerinde de perdeler çekmiştir"* (el-Bakara, 2/7) diye buyurmaktadır. Burada görüldüğü gibi "kulaklar: sem'" tekil olarak gelmiştir. Nitekim: "(مَقْعَدِ صِدْقٍ): *Sıdk meclisinde"* (el-Kamer, 54/55) buyruğunda da böyledir. "Mesken"in "mescid" gibi "meskin" diye kullanılışı ise

kıyas'ın dışında bir kullanımdır, böyle bir şeyi benzeri ancak sema yoluyla (işitilerek) bulunabilir.

"(آيَةٌ): **Bir ibret"** lafzı (كان)'nin ismidir. Yani yüce Allah'ın kudretine ve kendilerini yaratan bir yaratıcının varlığına delalet eden bir alamet vardır. Bütün yaratılmışlar eğer ağaçtan bir meyve çıkartmak üzere biraraya gelecek olsalar, buna güçleri yetmez. Meyvelerin çeşitli cins, renk, tat, koku ve çiçeklerini ortaya çıkarmak imkanını bulamazlar. İşte bu, bütün bunların ancak herşeyi bilen ve herşeye güç yetirenin yaratmasıyla olabileceğine açık bir delil vardır.

"Sağ ve solda ikişer bahçe vardı" buyruğunun **"bir ibret vardı"** lafzından bedel olması mümkün olduğu gibi, hazfedilmiş bir mübtedânın haberi de olabilir. Bu durumda "(آيَةٌ): **Bir ibret"** üzerinde vakıf yapılır, ancak bu vakıf tamam değildir.

ez-Zeccac dedi ki: **"Bir ibret:** âyet" iki bahçedir. Buna göre: "(جنتان): İki bahçe" hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olarak merfudur.

el-Ferra da şöyle demektedir: Bu buyruk, **"âyet:** bir ibret" lafzının atf-ı tefsiri olarak merfu gelmiştir. Bunun; (كان)'nin haberi olarak nasb ile gelmesi de mümkündür. Ayrıca **"iki bahçe"** anlamındaki lafzın Kur'ân-ı Kerîm'in dışında olmak üzere yine bunun haberi olarak nasb ile gelmesi mümkündür.

Abdu'r-Rahman b. Zeyd dedi ki: Sebe'lilere meskenlerinde bulunan âyet (ibret) şu idi: Onlar asla ne bir sivrisinek, ne sinek, ne bir bit, ne pire, ne akrep ne yılan, ne de başka bir haşere görüyorlardı. Onlara gelen kafilelerin elbiselerinde eğer bit ve diğer haşereler bulunuyor ise, evlerini görür görmez bütün bu haşereler ölüveriyordu.

Bir diğer görüşe göre buradaki "âyet: ibret" iki bahçe idi. Bir kadın başında zenbili bulunduğu halde iki bahçe arasında yürür ve eliyle kendisi meyvelere dokunmaksızın o zenbil çeşitli meyvelerle doluverirdi. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

Rivayet edildiğine göre bu iki bahçe Yemen'deki iki dağ arasında idi. Süfyan da şöyle demiştir: Bu iki bahçede iki köşk bulundu, bunlardan birisinin üzerinde: "Bizler Selhîn'i kesintisiz olarak yetmiş yılda bina ettik" ibaresi, diğerinin üzerinde: "Bizler Sirvah'ı hem öğle vakti dinlenmek, hem de akşam vakti dinlenmek üzere bina ettik" ibaresi yazılı idi. Bu iki bahçeden birisi vadinin sağ tarafında, diğeri ise sol tarafında bulunuyordu.

el-Kuşeyrî dedi ki: Burada sadece iki tane bahçe kastedilmiş değildir. Aksine burada iki bahçeden kasıt sağ ve soldur. Yani onların ülkelerinde pek çok bahçe, ağaç ve meyveler vardı, insanlar bunların gölgeleri altında saklanırlardı.

"Rabbinizin rızkından yeyin." Yani onlara böyle denildi. Ortada emir diye bir şey yoktu. Ancak onlar bu nimetlerden yemek imkanına sahib idiler. Şöyle de açıklanmıştır: Rasûller onlara şöyle demişti: Yüce Allah size bunları mübah kılmıştır. Yani O, bu nimetleri size mübah kıldığından ötürü itaat ederek O'na şükrediniz.

"Rabbinizin rızkından" kasıt, iki bahçenin meyvelerinden yeyin, demektir.

"Ve O'na" size vermiş olduğu bunca rızık dolayısıyla **"şükredin."**

"Hoş bir belde" ifadesi yeni bir söz başlangıcıdır. Yani bu hoş bir beldedir. Bu da mahsül ve meyveleri pek çoktur, anlamındadır. Çorak değildir, diye de açıklanmıştır. Havası güzel olduğu için haşereleri bulunmayan hoş bir yerdir, diye de açıklanmıştır. Mücahid dedi ki: Bu şehir San'a şehridir.

"Ve bağışlayıcı bir Rabb" Yani size bu nimetleri ihsan eden bağışlayıcı (ğafur) bir Rabbdir, günahlarınızı örter. Böylelikle hem onların günahlarını bağışlamış, hem de ülkelerini hoş kılmıştır. Böyle bir özellik mahlukatının tümüne verilmiş değildir.

Bir açıklama da şöyledir: Burada mağfireti (bağışlamayı) sözkonusu etmekle rızıkta haramın bulunabileceğine de işarettir. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/3. âyet, 23. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bir diğer açıklamaya göre yüce Allah, daha önceden geçmiş peygamberleri yalanladıkları için kökten imha edici bir azab ile onları azab etmeyip af etmek sûretiyle onlara lütuf ve minnetini hatırlatmaktadır. Nihayet onlar bu yalanlamayı ısrarla sürdürünce, kökten imha edildiler.

فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ
ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾

16. Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de onlara Arim selini gönderdik ve onların iki bahçelerinin yerine buruk yemişli, acı ılgınlı ağaçları olan ve içinde Arabistan kirazından da az bir şey bulunan iki bahçe verdik.

"Fakat onlar" Allah'ın emrinden ve Rasûllerine uymaktan -daha önceleri müslüman oldukları halde- **"yüz çevirdiler."** es-Süddî ile Vehb (b. Müneb-

bih) dediler ki: Sebe'lilere onüç peygamber gönderildi, onlar da bu peygamberleri yalanladılar.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bunların "Himar (eşek)" lakablı bir başkanları vardı. Bunlar İsa ile Muhammed (sav) arasındaki fetret döneminde idiler. Denildiğine göre bunun bir oğlu vardı ve öldü. Bunun üzerine başını semaya doğru kaldırıp tükürdü ve kâfir oldu. İşte bundan dolayı "Himar'dan daha kâfir" tabiri kullanılmaktadır. el-Cevherî dedi ki: "Himar'dan daha kâfir" deyimi şuradan gelmektedir: Ad kavmine mensub bir adamın birkaç oğlu vardı. Bu da çok büyük bir küfür ile kâfir oldu. Onun topraklarından kim geçerse, mutlaka o kişiyi küfre davet ederdi. Çağrısını kabul ederse onu bırakır, değilse öldürürdü. Daha sonra Arim seli onların bahçelerini alıp götürünce, -ileride açıklanacağı üzere- etraftaki ülkelere dağıldılar. Bundan dolayı darb-ı meselde: "Sebe'liler gibi darmadağın oldular" denilmektedir. Denildiğine göre Evs ve Hazrecliler onlardandır.

"Biz de onlara Arim selini gönderdik" buyruğunda geçen "Arim" İbn Abbas'tan gelen rivayete göre seddin adıdır. Bu durumda ifade, Arim seddi selini gönderdik takdirinde olur. Ata ise Arim vadinin adıdır. Katade Arim Sebe' vadisidir demiştir. Bütün vadilerin akan selleri orada toplanırdı. Hatta denizden ve Yemen vadilerinden akan suların orada toplandığı dahi söylenmiştir. Bunlar iki dağ arasında bir sed yaptılar ve bu sedden biri diğerinin üstünde üç kapı bıraktılar. En üstteki kapıdan önce sulama yaparlar, sonra ikincisinden, sonra da üçüncüsünden ihtiyaç duydukları kadarıyla sulama yaparlardı. Çok verim elde ettiler ve malları çoğaldı. Rasûlleri yalanlamaları üzerine yüce Allah onlara fareleri musallat kıldı, onlar da o seddi deldiler.

Vehb dedi ki: Onlar (geçmişlerinden gelen) ilim ve kehânet bilgileri arasında şunların da bulunduğunu iddia ediyorlardı: Onların bu sedlerini bir fare tahrib edecektir. Bundan dolayı iki kaya arasında buldukları herbir deliğin yanıbaşına mutlaka bir kedi bağlamışlardı. Yüce Allah'ın onların başına getirmek istediği musibetin vakti gelince, kırmızı bir fare bu kedilerden birisine doğru gitti. Kediyi arkasından koşturdu. Nihayet kedi kayadan uzaklaşınca, fare kedinin yanıbaşında bulunduğu delikten içeri atladı ve seddi oydu. Nihayet sel tarafından alınıp götürülecek kadar seddi gevşetti. Onlar ise bu işin farkına varmamışlardı. Sel gelince, açılan delikler arasından girdi ve nihayet sedde kadar ulaştı. Su onların mallarını kapattı, evlerini örttü.

ez-Zeccac dedi ki: Arim üzerlerinde kapatılmış bulunan seddi oyan farenin adıdır. Kendisine "el-Huld" denilen de odur. Katade de böyle demiştir: Selin olmasına kendisi sebeb teşkil ettiğinden sel ona nisbet edilmiştir.

İbnu'l-Arabî de: Arim fare isimlerinden bir isimdir, demiştir.

Mücahid ve İbn Ebi Necih de şöyle demişlerdir: Arim yüce Allah'ın seddi, içine göndermiş olduğu kırmızı bir sudur. Bu su seddi çatlatmış ve yıkmıştır.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Arim çok şiddetli yağmur demektir. "Re" harfi sakin olarak "arm" de denilir.

ed-Dahhak'tan rivayete göre; bunlar İsa ile Muhammed (ikisine de selam olsun) arasındaki fetret döneminde yaşamışlardı.

Amr b. Şurahbil de şöyle demektedir: Arim sed demektir. el-Cevherî de böyle demiştir. el-Cevherî'nin dediğine göre bunun kendi lafzından tekili yoktur. Tekilinin "arime" olduğu da söylenmektedir.

Muhammed b. Yezid dedi ki: İki şey arasında engel teşkil eden herbir şeye Arim denilir. Engel (sed) diye adlandırılan şey de budur ve bu "Arime"nin çoğuludur.

en-Nehhas dedi ki: İki dağ arasında toplanan yağmur suyunun önünde eğer bir engel varsa, buna arim denilir. Mısırlıların "Hibs" adını verdikleri engel budur. Onlar istedikleri vakit bu engeli kaldırırlar. Bahçeleri yeteri kadar su aldığı vakit yine burayı tıkarlardı.

el-Herevî dedi ki: Engel (el-müsennat) seli geri çevirmek için yapılan bir örgüdür. Buna bu ismin veriliş sebebi suyun anahtarlarının bunda bulunmasından dolayıdır. Rivayet olunduğuna göre Arim, Süleyman (a.s)'ın çağdaşı bulunan Belkıs'ın bina ettiği seddin adıdır. Himyerlilerin dilinde buna "el-müsennât" adı verilir. Belkıs bu seddi kaya ve zift ile inşa etmiş ve biri diğerinin üstünde üç kapı yapmıştı. Bu kelimenin kökü şiddet ve sağlamlık demek olan: (العرامة)'dan türetilmiştir. "(رجل عارم): Güçlü, kuvvetli adam" tabiri buradan gelmektedir. "(عَرَمت العظم أعرِمه وأعرُمه عَرْماً): Kemiğin üzerindeki eti sıyırdım, sıyırırım, sıyırmak" da buradan gelmektedir.

Aynı şekilde: "(عَرَمت الإبل الشجر): Develer ağaçtan yedi" ifadesi de böyledir. (العُرام) ise "ağaç ya da kemikten (üzerindekini) sıyırmak" demektir. "(تعرّمت العظم): Kemiğin üzerindeki eti sıyırdım" anlamındadır. "(صبيّ عارم): Aç gözlü çocuk" demektir. Fiil olarak; (عرم يعرم ويعرم عرامة) şeklinde gelir. "Arim" ise "Ârim" ile aynı şeydir, bu açıklamalar el-Cevherî'den nakledilmiştir.

"Onların iki bahçelerinin yerine buruk yemişli... iki bahçe verdik" buyruğundaki: "(أُكُلٍ خَمْطٍ): **Buruk yemişli"** lafızlarını Ebu Amr tenvinsiz ve muzaf olarak; (أُكُلِ خَمْطٍ) diye okumuştur. Tefsir alimleri ile el-Halil: "(الأراك) Erak ağacı" olduğunu söylemişlerdir. el-Cevherî ise bu yenilen meyvesi bulunan bir çeşit erak ağacıdır, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Dikenli ve acımtrak tadı olan herbir ağaca denilir. ez-Zeccac da şöyle demektedir: Yenilmesi mümkün olmayacak şekilde acı olan herbir bitki demektir. el-Mü-

berred ise canın çekmeyeceği şekilde değişmiş olan herbir yiyecektir, demişlerdir. "(اللبن خَمْط): Süt ekşimiş" demektir. Ona göre kıraatte daha uygunu "(ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ): Buruk yemişli" diye, "yemiş" anlamındaki kelimenin sıfatı yahut onun bedeli olarak tenvinli okunmasıdır. Çünkü ona göre yemiş aynı zamanda buruk olanın kendisidir. İzafetin caiz oluşu ise, bunun ekşimiş yemişli yahut acı yemişli iki bahçe takdirinde olmasına binaendir.

el-Ahfeş de şöyle demektedir: Arapçada izafet daha uygundur. Tıpkı: "(ثوبُ خَزٍّ): İpek kumaş" demelerine benzer.

"(الخمط); Ekşimiş süt" demektir. Ebu Ubeyd'in naklettiğine göre sütün o sağılma lezzeti gidip henüz tadı değişmemişse ona: (سامط) denilir. Bir miktar kokmaya başlamışsa; (خامط) ile (خميط) denilir. Tadı da değişmiş ise bu sefer: (مُمَحَّل) adını alır. Tatlı bir tat vermeye başlamış ise ona; (فُوَّهة) denilir, "(تخمط الفحل): Erkek deve böğürdü" denilir. "(تخمّط فلان): Filan kişi gazablandı ve kibirlendi"; "(تخمّط البحر): Deniz dalgalandı"; "(خَمَطت الشاة): Koyunun derisini yüzüp etini közde pişirdim" demek olup muzari olarak; (أخمِطها) diye gelir, mastarı da; (خَمْطاً) şeklindedir. Bu şekilde pişmiş olan koyuna da: (خميط) denir. Şâyet yünleri çıkartılıp közde pişirilirse o takdirde: (سميط) adını alır. (الخَمْطة): Henüz tam olmamış elma kokusu gibi elma kokusu almış olan şaraba denilir. Ekşi şaraba bu adın verildiği de söylenmiştir. Bu açıklamaları el-Cevherî yapmıştır. el-Kutebî de *"Edebu'l-Katib"* adlı eserinde şöyle demektedir: Ekşimiş şaraba; (خمطة) denilir. Bunun bir parça yabancı koku almaya başlamış şarabın adı olduğu da söylenmiştir. Sonra da şu beyti zikretmektedir:

عُقـارٌ كمـاء النِّيء لـيسـت بخـمـطة ولا خَلَّةٍ يكْـوِي الشُّـروبَ شِهـابُـهـا

"Yabancı koku sinmemiş, çiğ su gibi bir şarab ki
Alevi içenleri(n boğazını) yakan ekşimiş de değildir."

"(وأثْلٍ): Acı, ılgın ağaçlı" hakkında el-Ferrâ şöyle demektedir: Bu ılgın ağacına benzer, ancak ondan daha uzun boylu olur. Peygamber (sav)'ın minberi bu ağaçtan yapılmıştır. Bunun kapı yapımında kullanılan oldukça kalın gövdesi olur. Yaprakları da ılgın ağacı yaprağına benzer. Tekili (أثلة), çoğulu (أثلاث) diye gelir. el-Hasen ise bu, ahşab ve kereste demektir, diye açıklamıştır. Katade de: Bu Feyd'de gördüğüm ılgın ağacına benzeyen bir çeşit kerestedir, sakız ağacı olduğu da söylenmiştir. Ebu Ubeyde ise bu en-Nuddar ağacı demektir. en-Nuddar ise hem altın anlamına gelir, hem de kendisinden kabkacak yapılan bir kereste türüdür.

"Ve içinde Arabistan kirazından da az bir şey bulunan..." el-Ferrâ dedi ki: "(سِدْرٍ): Sakız ağacı" demektir. Bunu da en-Nehhas zikretmiştir. el-Ezherî: Sedir ağacı iki türlüdür, demektedir. Bunlardan birisi kara türü olup bundan faydalanılmaz. Yaprakları yıkanılacak suyu kokulandırmaya elverişli değildir. Yenilmeyen bir meyvesi vardır. ed-Dal (kara sedir, ağacı) adı da verilir.

İkincisi ise su üzerinde yetişen ve meyvesi nebik (göğer yemişi) diye bilinen, yaprağı yıkanılacak suyu kokulandıran ve hünnab ağacı yaprağına benzeyen ağaçtır.

Katade dedi ki: Ağaçları önceleri en güzel ağaçlar iken amelleri sebebiyle yüce Allah ağaçlarını en kötü ağaçlara dönüştürmüş, onların güzel meyveler veren ağaçlarını yok ettikten sonra yerlerine erak (misvak ağacı), ılgın ve sedir ağaçları vermiştir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Çölde yetişen ağaçlara bahçe ve bostan adı verilmez. Ancak ikinci tür ağaçlar, birincilerinin zıddı olarak sözkonusu edilince onlar hakkında da bahçe (cennet) lafzı kullanılmıştır. Bu da yüce Allah'ın: *"Bir kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür."* (eş-Şura, 42/40) buyruğundaki ifadelere benzer. Bununla birlikte yüce Allah'ın **"az"** buyruğu sözkonusu edilen buruk yemişli, acı ılgınlı ve Arabistan kirazı ağaçları hakkında da kullanılmış olabilir.

ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا ۖ وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾

17. İşte nankörlük etmeleri sebebiyle Biz onları böyle cezalandırdık. Zaten Biz nankörlük edenlerden başkasını cezalandırır mıyız ki?

"İşte nankörlük etmeleri sebebiyle Biz onları böyle cezalandırdık." Yani bu değiştirme onların nankörlük ve küfürlerinin bir cezasıdır.

Buradaki "(ذلك): İşte" nasb mahallindedir. Yani nankörlükleri sebebiyle onları böylece cezalandırdık. **"Zaten Biz nankörlük edenlerden başkasını cezalandırır mıyız ki?"** buyruğunun "cezalandırırız" anlamındaki lafzı genel olarak: "(يُجَازَى): Cezalandırılır" diye ötreli bir "ye" ve üstün bir "ze" ile buna karşılık: "(الكَفُورُ): Nankörlük eden" lafzı ise naib-i fail olarak merfu okunmuştur.(1)

(1) Bu okuyuşa göre anlamı: "Zaten nankörlük edenden başkası mı cezalandırılır" şeklinde olur.

Yakub, Hafs, Hamza ve el-Kisaî ise "nun" ve "ze" harfini de esreli olarak: "(نُجازِي): Cezalandırırız" şeklinde buna karşılık; "(الكفورَ): Nankörlük edenleri" diye nasb ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim bu kıraati tercih etmiş olup şöyle demişlerdir: Çünkü bundan öncesi **"İşte Biz onları böyle cezalandırdık"** şeklinde olup "cezalandırıldılar" diye buyurmamıştır.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Bu hususta genişlik vardır, mana da gayet açıktır. Şâyet bir kimse: "Yüce Allah, Âdem (a.s)'ı çamurdan yarattı" bir diğeri de: "Âdem çamurdan yaratıldı" diyecek olursa, her iki mana da birdir.

Bu sûredeki En Zor Mesele: Cezalandırmanın Çokça Nankörlük Edene Tahsis Edilmesinin Sebebi:

Bu âyette öyle bir soru vardır ki; bu sûrede ondan daha ağırı yoktur. O da şu şekildeki sorudur: Yüce Allah niçin masiyet sahiplerini sözkonusu etmeyip cezalandırmayı özellikle nankörlük edenlere tahsis etmiştir.

İlim adamları bu konuda açıklamalarda bulunmuşlardır. Bir kesim şöyle demiştir: Bu şekilde kökten imha ve helâk etme cezası, ancak kâfirlere verilir. Mücahid de: Buradaki cezalandırma suça karşı verilen ceza anlamındadır. Çünkü mü'minin günahlarını yüce Allah affeder, kâfir ise yapmış olduğu her kötülüğün cezasını görecektir. Mü'mine amelinin karşılığı verilir, fakat o mükâfat gördüğü için kötülüklerinin hepsinin cezası verilmez.

Tavus dedi ki: Burada sözkonusu edilen, hesapta münakaşa (inceden inceye sorguya çekme)dir. Mü'min ise hesab esnasında inceden inceye sorgulanmaz.

Kutrub bunun aksini söylemekte ve bunun kâfirlerin dışında günahkâr kimseler hakkında olduğunu belirterek şöyle demektedir: Bu nimetlere karşı nankörlük edip büyük günah işleyenler hakkındadır.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Bu âyet-i kerîme hakkında söylenen en uygun ve yapılan en değerli rivayet el-Hasen'in: Herbir işe misliyle karşılık verilir, şeklindeki açıklamasıdır. Âişe (r.anha)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Hesaba çekilen kimse helâk oldu demektir." Ben: Ey Allah'ın Peygamberi, ya yüce Allah'ın: ***"O kolay bir hesab ile hesaba çekilecek."*** (el-İnşikak, 84/8) buyruğu nerede kaldı? diye sordum, şöyle buyurdu: "Orada sözü edilen arzdır. Hesabta inceden inceye sorgulanan kişi helâk oldu demektir."(1)

Bu hadisin isnadı sahihtir, açıklaması da şöyledir: Kâfire amellerinin mü-

(1) ***Buhârî,*** I, 51, IV, 1885, V, 2394; ***Müslim,*** IV, 2204, 2205; ***Tirmizî,*** IV, 617, V, 435; ***Ebû Dâvûd,*** III, 184; ***Müsned,*** VI, 47, 91, 108, 127.

kâfatı da verilir. Amelleri dolayısıyla hesaba da çekilir. İşlemiş olduğu hayırlı ameller boşa çıkartılır. Bunu da yüce Allah'ın birincisi hakkında: **"İşte nankörlük etmeleri sebebiyle Biz onları böyle cezalandırdık"** buyruğu ile ikincileri hakkındaki: **"Zaten nankörlük edenden başkası mı cezalandırılır?"** buyruğu açıklamaktadır. "Cezalandırılır"ın anlamı ise işlemiş olduğu herbir amelin mükâfatının verilmesi "onları cezalandırdık" ise onların hakettiklerini eksiksiz verdik, demektir. Sözlükteki gerçek anlamı bu şekildedir. Mecazen birincisi, ikincisinin anlamında kullanılıyor olsa dahi bu, böyledir.

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً
وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ ۖ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا آمِنِينَ ﴿١٨﴾

18. Onlar ile bereket verdiğimiz memleketler arasında ardarda kasabalar var ettik. Oralarda gidip gelmelerini takdir ettik. "Oralarda güvenlik içinde geceler ve gündüzler boyunca gezin" (dedik).

"Onlar ile bereket verdiğimiz memleketler arasında ardarda kasabalar var ettik" buyruğu hakkında el-Hasen, Yemen ile Şam arasında diye açıklamıştır. Bereket verilen topraklar ise Şam, Ürdün ve Filistin'dir. Berekete gelince, bunun ağaç, mahsül ve su ile bereketlendirilmiş dörtbinyediyüz kasaba olduğu söylenmiştir. **"Bereket verdiğimiz"** buyruğunun sayı çokluğu ile bereketlendirdiğimiz anlamına gelme ihtimali de vardır.

"Ardarda kasabalar" buyruğu hakkında İbn Abbas, Medine ile Şam arasında demek istemektedir, diye açıklamıştır. Katade dedi ki: "(ظَاهِرَةً): Ardarda" yol üzerinde birbirine bitişik demektir. Sabah giderler, öğle vakti bir yerde dinlenirler, akşam dönüşlerinde ise bir başka yerde geceyi geçirirlerdi. Herbir millik mesafede pazarı olan bir kasaba vardı, diye de söylenmiştir. Bu da yol emniyetinin bir gereğidir.

el-Hasen şöyle demektedir: Kadın beraberinde yün eğirdiği kirmeni ile birlikte çıkar. Başı üzerinde zenbili ile yola koyulur. Kirmeni ile vakit geçirir ve evine geri döndüğünde başındaki zenbil mutlaka hertürlü meyve ile dolardı. Şam ile Yemen arası hep böyle idi.

"Ardarda"nın yüksekçe anlamına geldiği söylenmiştir ki, bu açıklamayı da el-Müberred yapmıştır. Bu kasabalar hakkında bu vasfın kullanılış sebebinin bunların açıkça ortada olmaları olduğu da söylenmiştir. Yani sen bir ka-

sabadan çıktın mı hemen diğerini görebilirdin. Bu şekilde bu kasabalar ardarda yani tanınıp bilinen kasabalar idiler. Nitekim "(هذا أمر ظاهر): Bu açık ve bilinen bir iştir" demektir.

"Oralarda gidip gelmelerini takdir ettik." Kendi kasabaları ile mübarek kıldığımız kasabalar arasında bir konaktan, bir başka konağa, bir kasabadan diğerine ölçüsü belirlenmiş mesafeler halinde yürümelerini takdir ettik, demektir. Yani herbir kasaba arasında yarım günlük bir mesafe takdir ettik. Öyle ki öğle vakti bir kasabada, gece bir başka kasabada bulunabilsinler. İnsan ise azık, su ve yol tehlikesi bulunduğu takdirde yol almakta aşırıya kaçar, fakat azık ve güvenlik varsa, kendisini meşakkate sürüklemez ve dilediği yerde konaklar.

"Oralarda güvenlik içinde, geceler ve gündüzler boyunca gezin." Yani Biz onlara: Oralarda gezin, dedik. Bu mesafeler arasında gidip gelin, demektir. Bu emir temkin (imkân ve iktidar verme) emridir. Yani onlar diledikleri takdirde güvenlik içerisinde istedikleri yerlere gidebiliyorlardı. Buradaki emir, haber anlamındadır ve "dedik" ifadesi de takdir edilmiştir.

"Geceler ve gündüzler" lafzının herbirisi bir zarftır. **"Güvenlik içinde"** ise hal olarak nasbedilmiştir. Burada **"geceler ve gündüzler"** anlamındaki lafızların nekre (belirtisiz) olarak gelmesi, yolculuk mesafelerinin azlığına dikkat çekmek içindir. Yani gerek duyacakları şeylerin varlığı sebebiyle uzun mesafe yolculuk yapma ihtiyacı duymuyorlardı.

Katade dedi ki: Onlar korku, açlık ve susuzluk çekmeksizin yolculuk yapıyorlardı. Dört aylık bir mesafeyi güvenlik içerisinde alıyorlar ve biri diğerini korkutmuyordu. Hatta bir kimse babasının katilini dahi görecek olsaydı, onu tedirgin etmezdi.

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ
أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ
صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾

19. "Rabbimiz, yolculuklarımız arasını uzaklaştır" diye dua ettiler ve nefislerine zulmettiler. Biz de onları anlatılan masallar kıldık ve onları darmadağın ettik. Şüphesiz bunlarda çok sabreden, çok şükreden herkese ibretler vardır.

"Rabbimiz, yolculuklarımız arasını uzaklaştır, diye dua ettiler." Yani onlar azgınlaşınca rahattan bıkacak noktaya gelip esenliğe tahammül edemeyince, yolculuk mesafelerinin uzamasını ve maişet için yorularak çabalayıp didinmeyi temenni ettiler. Tıpkı İsrailoğullarının: *"Bizim için Rabbine dua et de bize bakla (sebze), acur... gibi yerin bitirdiği şeylerden çıkarsın"* (el-Bakara, 2/61) demelerine ve en-Nadr b. el-Haris'in: *"Ey Allah, eğer bu senin katından hakkın kendisi ise durma, bizim üzerimize gökten taş yağdır"* (el-Enfal, 8/32) diye dua etmesine benzer. Şanı yüce Allah da onun duasını kabul etmiş ve Bedir günü boynu kılıçla uçurulmuştu. İşte bunlar da dünyada böyle darmadağın edildiler ve helâk oldular. Kendileri ile Şam toprakları arasında büyük çöller, tehlikeli geçitler meydana geldi. Buraları aşmak için develere binmek, azıklar edinmek zorunda kaldılar.

Buradaki **"Rabbimiz"** buyruğu genel olarak muzaf bir nida olarak nasb ile; (رَبَّنَا) diye okunmuştur. Bu mef'ulün bih olduğundan dolayı mansubtur. Çünkü "nida ettim, dua ettim" anlamındadır. "(بَاعِدْ): **Uzaklaştır"** buyruğu da onların yolculuk merhalelerinin uzaklaştırılmasını istediklerini ifade etmektedir.

İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Muhaysın ve İbn Amir'den, Hişam aynı şekilde: "(رَبَّنَا): Rabbimiz" diye dua ile ve "(بَعِّدْ): uzaklaştır" şeklinde (التبعيد) mastarından gelen bir dilek kipi olarak okumuşlardır. en-Nehhas dedi ki: (باعد) ile (بعّد), anlam itibariyle birdir (uzaklaştır demektir). Tıpkı (yakınlaştır anlamında): (قارب) ile (قرّب) demek gibidir.

Ebu Salih, Muhammed b. el-Hanefîyye, Ebu'l-Aliye, Nasr b. Asım ve Yakub -İbn Abbas'tan da rivayete göre-: "(رَبُّنَا) Rabbimiz" şeklinde merfu olarak ve ayn ile dal harfi üstün olmak üzere: "(بَاعَدَ): Uzaklaştırdı" diye haber vermek anlamında okumuşlardır. İfadenin takdiri de şöyle olur: Rabbimiz bizim yolculuklarımız arasını uzaklaştırdı. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Biz, onların yolculuk ettikleri mesafeleri yakınlaştırdık. Fakat onlar azgınlaşarak: Bizim yolculuk ettiğimiz mesafeler, bizim aleyhimize uzaklaştırılmış bulunuyor, dediler. Bu kıraati Ebu Hatim tercih etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü onlar mesafelerin uzaklaştırılmasını istemediler. Onlar kâfir olmakla birlikte şımararak ve böbürlenerek bundan daha yakın mesafeler istediler.

Yahya b. Ya'mer ve İsa b. Ömer -ki İbn Abbas'tan da rivayet edilir- ise: "(رَبُّنَا بَعْدَ بَيْنَ أَسْفَارِنَا): Rabbimiz, yolculuklarımız arasını uzaklaştır" diye "elif"siz olarak, "ayn" harfini de şeddeli okumuşlardır. Bu kıraati İbn Abbas şöylece açıklamaktadır: Onlar Rabblerinin yolculukları arasındaki mesafeyi uzaklaştırdığından şikayet ettiler.

Hasan-ı Basrî'nin kardeşi Said b. Ebi'l-Hasen'in kıraatiyse: "(رَبُّنَا بَعِّدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا): Rabbimiz, yolculuklarımız arası uzak düştü" diye "Rabbimiz" lafzı muzaf bir nida diye okumuştur. Bu kıraate göre onlar sonradan: "Yolculuklarımız arası uzak düşmüştür" diye haber vermiş olmaktadırlar. Burada: "(بين): Arası" lafzı fiil ile merfu gelmiştir. Yani bizim yolculuklarımıza bitişik olan şey, uzaklaşmış bulunuyor.

el-Ferrâ ve Ebu İshak altıncı bir kıraat daha rivayet etmektedirler ki, bu da "ayn" harfinin ötreli oluşu itibariyle önceki gibidir. Şu kadar var ki, "arası" lafzı zarf olarak nasb ile okunmuştur. Arapçada bunun takdiri şöyledir: Yolculuklarımız arasında yol alışımız uzak düştü.

en-Nehhas dedi ki: Eğer bu kıraatlerin anlamları farklılık arzediyor ise bunlardan birinin diğerinden daha güzel olduğunu söylemek uygun düşmez. Tıpkı bu anlamları farklı düşmesi halindeki ahad haberler hakkında söylenemediği gibi. Şu kadar var ki, yüce Allah, onlar hakkında şöylece haber vermektedir: Onlar şımararak ve azgınlık göstererek yolculuklarının arasını uzaklaştırması için Rabblerine dua ettiler. Yüce Allah da onların bu istediklerini yerine getirince, onlar bu durumu haber verip bundan şikayet ettiklerini bildirmektedir. Nitekim İbn Abbas da böyle demiştir.

"Ve nefislerine" küfürleri sebebiyle **"zulmettiler. Biz de onları anlatılan masallar kıldık."** Onlara dair haberler anlatılmaktadır. Arapçadaki takdiri ise: "(ذوي أحاديث): Haberleri anlatılanlar..." şeklindedir.

"Ve onları darmadağın ettik." Yani onların başına gelenler onları gelip bulunca darmadağın oldular. eş-Şa'bî dedi ki: Ensar Yesrib'e, Gassanlılar Şam'a, Esedliler Uman'a, Huzaalılar Tihame'ye gittiler. Araplar onları darb-ı mesellerine konu ederek: "Bunlar tıpkı Sebe'lilerin etrafa dağıldıkları gibi dağıldılar" demeye koyuldular.

"Şüphesiz bunlarda çok sabreden, çok şükreden herkese ibretler vardır" buyruğundaki: "(الصبار): Çok sabreden; masiyetlere karşı direnen" kimse demektir. Bu da "sabir: sabreden"in çokça sabrettiğini anlatan bir kiptir. Bu isimle bu gibi kimseler övülmektedir. Bir kimsenin masiyetlere karşı direndiği anlatılmak istenecek olursa, ancak: "(صبار عن كذا): Şu masiyete karşı çok sabreden, direnen (onu işlemeyen) kimsedir" denilir.

"Şekûr: çok şükreden" O'nun nimetlerine şükreden demektir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/45. âyet, 5. başlık ve devamında ve 2/52. âyet, 3 ve 4. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾

20. Andolsun İblis onların aleyhindeki zannını gerçekleştirmişti de mü'minlerden bir kesim dışında ona uymuşlardı.

"Andolsun İblis onların aleyhindeki zannını gerçekleştirmişti" anlamındaki buyruk, dört türlü okunmuştur. Ebu Ca'fer, Şeybe, Nafî', Ebu Amr, İbn Kesir ve İbn Amir -ki Mücahid'den de böyle okuduğu rivayet edilmektedir-: "(وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمْ): Andolsun İblis'in onların aleyhindeki... gerçek çıkmıştı." şeklinde (dal harfi) şeddesiz olarak "(إبليسُ): İblis" ref' ile ve "(ظَنَّهُ): Zannını" lafzını da nasb ile okumuştur ki (İblis onların aleyhindeki) zannında (doğru çıkmıştı), demektir.

ez-Zeccac dedi ki: Bunun mansub oluşu mastar (mef'ul-i mutlak) oluşundan ötürüdür. Yani onlar hakkında zannettiği zannında (kanaatinde) doğru çıkmıştı, çünkü onun bu zannı doğru idi. Böylelikle bu lafız, mastar yahut zarf olarak nasbedilmiş olmaktadır.

Ebu Ali ise **"zannını"** anlamındaki lafzın nasb ile gelmesi, mef'ul-u bih oluşundan dolayıdır, der. Onun zannettiği zan doğru çıktı, demektir. Zira İblis: *"Ben de andolsun Senin doğru yolunda onlara engel olacağım."* (el-A'raf, 7/16); *"...Onları toptan azdıracağım."* (el-Hicr, 15/39) demişti. "Doğru çıkmıştı" anlamındaki fiilin bir mef'ulun bih'e teaddi etmesi (geçiş yapması) caizdir. Mesela: "(صدق الحديثَ): Sözü doğru söyledi" yani (harf-i cer ile): "(صدق في الحديث): Sözünde doğru söyledi" demektir.

İbn Abbas, Yahya b. Vessab, el-A'meş, Asım, Hamza ve el-Kisaî ise: "(صدّق): Gerçekleştirmişti" şeklinde şeddeli olarak: "(ظنَّه): Zannını" kelimesini de mefulün bih olarak nasb ile okumuşlardır.

Mücahid dedi ki: O bir zanda bulundu ve zannettiği gibi oldu, o bakımdan zannı gerçekleşti.

Cafer b. Muhammed, Ebu'l-Hechac (bazı kaynaklarda Ebu'l-Cehcah) ise; "(صدَق عليهم): Haklarında doğru çıktı" şeklinde şeddesiz olarak: "(إبليسَ) İblis"i nasb ile; "(ظنُّه): Zannını" lafzını ise ref' ile okumuşlardır. Ebu Hatim dedi ki: Bana göre bu kıraatin izah edilebilir bir tarafı yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ancak el-Ferrâ bu kıraati caiz kabul etmiş ve bunu ez-Zeccac zikrederek

"zan" kelimesini, "doğru söyledi" lafzının faili "İblis" lafzını da mef'ulün bih olarak açıklamıştır. Bu okuyuşun anlamı da şöyle olur: İblis'in zannı kendisine onlar hakkında bazı hususları güzel göstermiş ve zannı doğru çıkmıştı. Şöyle demiş gibidir: Andolsun onlar hakkında İblis'in zannı doğru çıkmıştı. Buna göre; "(على): Hakkında" harf-i ceri "(صدق) Doğru çıkmıştı" fiiline taalluk etmektedir. Tıpkı: (صدقت عليك فيما ظننته بك): Senin hakkında beslediğim zanda isabet ettim" demeye benzer. Bu harf-i cer "zann"a taalluk etmez, çünkü sılanın herhangi bir bölümünün mevsuldan önce gelmesi imkansızdır.

Dördüncü kıraat de: "(وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِم إبليسُ ظَنَّهُ): Andolsun İblis (yani) onun zannı onlar hakkında doğru çıkmıştır" şeklinde "İblis" ile "zan" kelimeleri ref' ile bununla birlikte: "(صدق): Doğru çıkmıştır" kelimesi ise şeddesiz olarak ve "zannı" lafzı "İblis"den bedel-i iştimal olmak üzere okunmuştur.

Diğer taraftan şöyle denilmiştir: Bu Sebe'liler hakkındadır, yani onlar önceleri müslüman iken küfre saptılar, değiştirdiler, tahrif ettiler. Bunlardan peygamberlerine iman eden bir topluluk müstesnâdır.

Bir başka görüşe göre bu buyruk geneldir. Yani İblis'in -yüce Allah'a itaat eden kimseler müstesnâ- bütün insanlar hakkındaki zannı doğru çıkmıştır. Bu açıklamayı da Mücahid yapmıştır.

el-Hasen şöyle demektedir: Âdem (a.s) beraberinde Havva ile birlikte yere indirilip İblis de yere indirilince İblis: Ben anne ve babaya bunca kötülüğü yapabildiğime göre onların soylarından gelecek olanlar çok çok daha zayıftırlar, demişti. İşte bu İblis'in beslediği bir zan idi. Şanı yüce Allah da: **"Andolsun İblis onların aleyhindeki zannını gerçekleştirmişti"** buyruğunu indirdi.

İbn Abbas da şöyle demektedir: İblis: Ben ateşten yaratıldım, Âdem ise çamurdan yaratıldı. Ateş ise herşeyi yakar, işte bundan dolayı ben de *"onun soyunu, pek azı müstesnâ olmak üzere mutlaka emrim altına alırım."* (el-İsra, 17/62) diye düşünmüş ve onlar hakkındaki bu zannı doğru çıkmıştır.

Zeyd b. Eslem dedi ki: İblis, Rabbim, şu kendilerini benden şerefli, benden değerli ve benden faziletli kıldıkların var ya, onların çoğunun şükrettiğini görmeyeceksin demişti. O bu hususta bir zanna binaen böyle demiş ve İblis'in onlar hakkındaki zannı doğru çıkmıştı.

el-Kelbî dedi ki: O, eğer kendilerini azdıracak olur ise, onun istediğini kabul edeceklerini, saptıracak olur ise, kendisine itaat edeceklerini zannetmişti ve bu zannı doğru çıktı.

"Mü'minlerden bir kesim dışında ona uymuşlardı" buyruğu hakkında el-Hasen şöyle demektedir: Ancak onları ne kamçı ile vurdu, ne sopa ile döv-

dü. Sadece onlar hakkında bir zan besledi, vesvesesi dolayısıyla zannettiği gibi ortaya çıktı.

"Mü'minlerden bir kesim dışında" anlamındaki ifadeler, müstesnâ olarak nasbedilmiştir. Bu hususta iki görüş vardır: Birinci görüşe göre o bazı mü'minlerin müstesnâ olacaklarını kastetmiştir. Çünkü mü'minlerin bir çoğu günah işler ve birtakım masiyetlerde İblis'e itaat eder. Yani mü'minlerden de ancak bir kesim kurtulabilir. Yüce Allah'ın: *"Muhakkak Benim (has) kullarım üzerinde senin bir tasallutun olmaz."* (el-Hicr, 15/42) buyruğunda kastedilen budur.

İbn Abbas'tan ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: Burada kasıt, mü'minlerin tamamıdır. Burada yer alan "(من): ...den" buna göre kısmilik bildirmek için değil, beyan içindir. (Buna göre: Mü'minlerin dışındakiler ona uymuşlardı, demek olur.)

Şâyet: İblis gaybı bilmediği halde onlar hakkındaki zannının doğru çıkacağını nereden bilmişti, diye sorulacak olursa, şu cevab verilir: Âdem hakkında onun birtakım işleri gerçekleştirmesinden sonra o ağırlıklı bir zan ile Âdem'in zürriyeti hakkında da benzeri başarılar elde edebileceğini zannetmişti. Daha sonra da onun bu zannı gerçek olarak ortaya çıktı.

Bir başka cevap ise ona cevab olarak verilen yüce Allah'ın şu buyruğunda dile getirilmektedir: *"Onlardan gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat. Onlara karşı atlılarınla, piyadelerinle gürültü çıkararak baskın düzenle..."* (el-İsra, 17/64) Böylelikle ona bir güç ve bir güç yetirme imkanı verilmiş oldu. O da bununla onların hepsini avucunun içerisine alabileceğini sanmıştı. Yüce Allah'ın Âdem'in tevbesini kabul ettiğini ve bu hususta cennete giden yolda ona uyacak soyunun olacağını görüp de yüce Allah da kendisine: *"Muhakkak Benim (has) kullarım üzerinde senin hiçbir tasallutun olmaz. Azgınlardan sana uyanlar müstesnâ"* (el-Hicr, 15/42) diye buyurduğunu da işitince, kendisine de Âdem'e de uyacak kimselerin bulunacağını öğrenmiş oldu. Bunun sonucunda da kendisine uyacakların Âdem'e uyacaklardan daha fazla olacağını zannetti. Bu zanna kapılmasına sebep ise onun eline verilen şehvet etkisi altına alma otoritesi ile Âdemoğullarının içine yerleştirilen şehvet duygularıdır. Böylelikle beslediği zan doğrultusunda işe koyuldu. Âdemoğullarının gözlerine şehvetleri süslü gösterdi ve onlara telkinlerde bulundu, türlü kuruntu ve aldatmacalarla onları uzun boylu günahlara dalmaya itti. Böylelikle haklarında beslediği zannını da gerçekleştirmiş oldu.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ
مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ ۗ وَرَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٢١﴾

21. Halbuki onun onlar üzerinde bir hakimiyeti yoktu. Ancak Biz, âhirete iman eden kimse ile ondan yana şüphede olanları ayırdetmek için böyle yaptık. Rabbin herşeyin üzerinde görüp gözetendir.

"Halbuki onun onlar üzerinde bir hakimiyeti yoktu." Yani İblis onları küfre zorlamamıştı. Onun bütün yaptığı çağırmak ve süslü göstermekten ibarettir. Buradaki "hakimiyet (sulta)" güç demektir. Delil olduğu da söylenmiştir, yani İblis'in elinde onları kendisine uymaya itecek herhangi bir delil yoktu. Onlar ancak arzu, şehvet, taklid ve nefsin hevası dolayısıyla ona uydular. Bu hususta herhangi bir belge ve delile dayanarak ona uymuş değillerdir.

"Ancak Biz, âhirete iman eden kimse ile... ayırdetmek için böyle yaptık" buyruğunda geçen **"ve ayırdetmek"** diye anlamı verilen "ilim"den kasıt, kendisi sebebiyle mükâfat ve cezanın sözkonusu edildiği şehadet (varlık alemindeki bilgisi) kastedilmektedir. Gaybî bilgi ise zaten yüce Allah tarafından bilinen bir şeydir. Ferrâ'nın kanaatine göre anlam: Bunu sizin tarafınızdan bilelim (ortaya çıkartalım) diye yaptık, şeklindedir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Ortaklarım nerede?"* (en-Nahl, 16/28) buyruğu da, sizin iddianıza ve sizin kanaatinize göre (Bana ortak kabul ettiğiniz ortaklarım nerede) demektir. Yoksa buradaki: "(إِلَّا لِنَعْلَمَ): **Ayırdetmek için** (bilelim diye)" buyruğu **"halbuki onun onlar üzerinde bir hakimiyeti yoktu"** buyruğunun zahiri itibariyle cevabı değildir. Burada ifade manaya göre yorumlanmalıdır. Yani Biz ona herhangi bir hakimiyet vermedik, ancak bilelim (ayırdedelim) istedik. Buna göre buradaki istisnâ munkatı'dır, yani Biz İblis'e onlar üzerinde bir hakimiyet vermedik ama Biz... bilelim (ayırdedelim) diye onları İblis'in vesvesesi ile sınadık. Buna göre buradaki istisnâ edatı: "(إِلَّا): Ama" anlamındadır.

Bu istisnânın muttasıl olduğu da söylenmiştir: Yani İblis'in onlar üzerinde bir hakimiyeti yoktu. Şu kadar var ki, Biz onu sınamanın gerçekleşmesi için onlara musallat kıldık.

Buradaki "(كَانَ): İdi"nin zaid olduğu da söylenmiştir. Yani onun onlar üze-

rinde bir otoritesi yoktur demektir. Bu da yüce Allah'ın: "(كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ): *Siz en hayırlı bir ümmetsiniz"* (Al-i İmran, 3/110) buyruğuna benzemektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Buradan sözün bir bölümü Sebe' kıssası ile bitişik geldiğinden şöyle buyurulmuştur: İblis'in o kâfirler üzerinde herhangi bir hakimiyeti yoktu. Bir başka açıklamaya göre de: Bizim ezeli takdirimizde İblis'in onlar üzerinde bir hakimiyeti yoktur, şeklindedir.

Bir açıklamaya göre de; "(إِلَّا لِنَعْلَمَ): Ancak... böyle yaptık" buyruğu, ancak... ortaya çıkartalım diye böyle yaptık, demektir. Bu da: Ateş odunu yakar, demeye benzer. Bir başkasının ise: Hayır, odun ateşi yakar der. Birincisi ise: Gel de hangisinin diğerini yaktığını görelim (bilelim) diye ateşi ve odunu deneyelim, der. Bu da; her ikisi de bu hususu bilmekle birlikte bunu ortaya çıkaralım, anlamındadır.

Siz bunu bilesiniz diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklama da: Bizim dostlarımız ve melekler bunu böylece bilsinler demektir. Yüce Allah'ın: *"Allah'a ve Rasûlüne karşı savaşanların... cezası ancak"* (el-Maide, 5/33) buyruğunun Allah'ın ve Rasûlünün dostlarına karşı savaşanların... anlamında olması gibidir.

Allah'ın ayırdetmesi içindir, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"Allah murdarı, temizden ayırdetsin."* (el-Enfal, 8/37) buyruğunda olduğu gibi. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/143. âyet, 4. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. ez-Zührî ise meçhul bir fiil olarak: "(إِلَّا لِيُعْلَمَ) Ancak... bilinsin diye" diye okumuştur.

"Rabbin herşeyin üzerinde görüp gözetendir." O, herşeyi bilendir. Kul hakkında yaptığı herşeyi muhafaza altına alır ki, onun karşılığını versin diye... anlamında olduğu da söylenmiştir.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۖ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ
فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا
لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾

22. De ki: "Allah'tan gayrı (ilâh diye) **iddia ettiklerinize dua edin bakayım. Onlar göklerde de, yerde de zerre ağırlığınca bir şeye sahib değildirler. Onların bu ikisinde hiçbir ortaklığı da yoktur ve O'nun bunlardan hiçbir yardımcısı da yoktur."**

"De ki: Allah'tan gayrı (ilâh diye) **iddia ettiklerinize dua edin bakayım."** Yani gerek Dâvûd ve Süleyman ile ilgili geçmiş açıklamalar, gerekse de Sebe' kıssası, Benim kudretimin tecellilerindendir. Şimdi ey Muhammed sen şu müşriklere de ki: Sizin Allah'a koştuğunuz ortakların bu anlatılanlardan herhangi birisini gerçekleştirmeye güçleri yetiyor mu?

Bu hitab bir azardır. Bunda takdir edilmesi gereken ifadeler de vardır: Yani sizler, Allah'tan başka ilâhınız olduğunu iddia ettiğiniz kimseleri sizlere bir fayda vermeleri yahut yüce Allah'ın sizin aleyhinize takdir etmiş olduğu bir hükmü önlemek için onlara dua ediniz. Onların buna güçleri yetmeyecektir.

Hem **"onlar göklerde de yerde de zerre ağırlığınca bir şeye sahib değildirler. Onların bu ikisinde hiçbir ortaklığı da yoktur ve O'nun bunlardan hiçbir yardımcısı da yoktur."** Yani yüce Allah'ın herhangi bir şeyi yaratmak için bunlar arasından hiçbir yardımcısı bulunmamaktadır. Aksine tek başına yaratıcı Allah'tır. O halde; yalnız O'na ibadet etmek gerekir. O'ndan başkasına ibadet, imkansız ve muhal bir şeydir.

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُۥٓ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا ۙ قَالَ رَبُّكُمْ ۖ قَالُوا الْحَقَّ ۖ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

23. O'nun nezdinde şefaat kendisine izin verdiklerinden başkasına fayda vermez. Nihayet kalblerinden korku giderilince: "Rabbiniz ne buyurdu?" diyeceklerdir. Onlar: "Hak" diyeceklerdir. O, çok yüce, çok büyüktür.

"O'nun" Allah'ın **"nezdinde"** meleklerin ve başkalarının yapacağı **"şefaat kendisine izin verdiklerinden başkasına fayda vermez"** buyruğunda geçen: "(أُذِنَ): İzin verdi" lafzının hemzesi genellikle üstün olarak okunmuştur. Buna sebep ise daha önceden yüce Allah'ın adının geçmiş olmasıdır. Ebu Amr, Hamza ve el-Kisaî ise meçhul bir fiil olarak, hemze'yi ötreli okumuşlardır. (İzin verilen... demek olur.) İzin veren ise yüce Allah'tır.

"(من): **Kimse"** lafzının şefaat edenlere de kendilerine şefaat edilenlere de raci olması mümkündür.

"Nihayet kalblerinden korku giderilince" buyruğu ile ilgili olarak, İbn

Abbas: Kalblerinden korku uzaklaştırılınca, Kutrub: Kalblerinde bulunan korku çıkartılınca, Mücahid: Kıyamet gününde kalbleri üzerinden perde açılınca, diye açıklamışlardır.

Yani şefaat yüce Allah'tan başka kendilerine ibadet olunan melek, peygamber ve put kabilinden mabudlardan hiç kimsenin yetkisinde olan bir şey değildir. Ancak yüce Allah, şefaat hususunda peygamberlere ve meleklere izin verecektir. Onlar da yüce Allah'tan son derece korkar halde bulunacaklardır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: *"Onlar korkusundan titrerler"* (el-Enbiya, 21/28) diye buyurmaktadır. Yani yüce Allah, şefaat hususunda kendilerine izin verip onlar Allah'ın kelâmını işiteceklerinde, dehşete ve korkuya kapılacaklardır. Çünkü kendilerine izin verilen hususu yerine getirmek isterken herhangi bir kusur işlerler diye çok korkacak ve endişe edeceklerdir. Bu emrin onlara verilmesi sona erdikten sonra, izin verildiğine dair vahyi kendilerine getiren, kendilerinden yukarıdaki meleklere: **"Rabbiniz ne buyurdu?"** yani Allah neyi emretti, diyecekler, melekler de kendilerine: **"Hak, diyeceklerdir."** Bu da: O, mü'minlere şefaat etmek hususunda size izin verdi, sözüdür. **"O, çok yüce, çok büyüktür."** Kulları hakkında dilediği şekilde hüküm vermek yetkisi O'nundur.

Diğer taraftan bunun, onlara bir takım kavimlere şefaatte bulunmak için dünyada verilen bir izin olması mümkün olduğu gibi, âhirette olması da mümkündür. İfadede hazfedilmiş sözler vardır. Yani O'nun nezdinde şefaat ancak kendilerine izin verdiği kimselere fayda verecektir. Kendilerine izin verilen bu kimselere izin geleceği vakit, yüce Allah'ın buyruğu dolayısıyla korkuya kapılırlar. Nihayet bu korku kalblerinden gitti mi ilâhi emre itaatle çağrıya uyarlar.

Denildiğine göre bu korku, yüce Rabbin vermiş olduğu herbir emir dolayısıyla melekler tarafından bugün dahi duyulmaktadır. Yani şefaatleri fayda verecek olanlar ancak bugün yüce Allah'a itaat eden ve O'ndan korkan meleklerin şefaatidir, cansız varlıkların ve şeytanların şefaati değildir.

Tirmizî'nin, *Sahih*'inde Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Allah semada bir emre hükmettiği zaman, melekler yüce Allah'ın buyruğu dolayısıyla itaatle boyun eğip kanatlarını çırparlar. Tıpkı dümdüz kaya üzerinde sürüklenen bir zincirmiş gibi (ses çıkarırlar.) Nihayet korku kalblerinden giderilince, Rabbiniz ne buyurdu? derler. Hak buyurdu, o pek yücedir, büyüktür, derler." (Peygamber) buyurdu ki: "Şeytanlar da bu halde biri diğerinin üstünde bulunurlar." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

(1) *Tirmizî*, V, 362; ayrıca: *Buhârî*, IV, 1736, 1804, VI, 2720; *İbn Mace*, I, 69.

en-Nevvâs b. Sem'an dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Yüce Allah bir emri vahyetmek istediği takdirde vahyi kelamı ile dile getirir. Yüce Allah'tan korkuları dolayısıyla bu sesten ötürü semavâtı bir sarsılma yahut şiddetli bir titreme alır. Semavâttakiler bunu duydukları takdirde baygın düşerler ve yüce Allah'a secdeye kapanırlar. Başını ilk kaldıran kişi Cebrail olur. Yüce Allah onunla konuşur ve ona dilediği şeyleri vahyeder. Daha sonra Cebrail meleklere uğrar. Bir semadan geçtiği her seferinde oradaki melekler: Rabbimiz ne buyurdu, ey Cebrail? diye sorarlar. Cebrail: Hak (buyurdu). O pek yücedir, pek büyüktür, diye cevab verir. (Peygamber) buyurdu ki: Hepsi de Cebrail'in dediği gibi derler. Nihayet Cebrail vahyi yüce Allah'ın kendisine emrettiği yere kadar ulaştırır."(1)

el-Beyhakî'nin naklettiğine göre İbn Abbas yüce Allah'ın: **"Nihayet kalblerinden korku giderilince"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Cinlerden herbir kabilenin semada oturduğu belli bir yeri vardı. O yerden vahye kulak verir ve dinlemeye çalışırlardı. Vahiy indi mi tıpkı zincirin dümdüz bir kaya üzerinde geçirilmesi gibi bir ses işitilir. Vahiy bir semada bulunanlar üzerine nazil oldu mu, mutlaka baygın düşerler. Kalblerinden korku giderilince: Rabbiniz ne buyurdu? derler. Hak buyurdu, O pek yücedir, pek büyüktür, diye cevab verirler. Sonra (melek) şöyle der: Bu sene şöyle olacak, bu sene böyle olacak. Cinler bunu işitirler ve bunu kahinlere haber verirler. Kahinler de insanlara: Bu sene şöyle olacak, bu sene böyle olacak, derler. (İnsanlar) gerçekten böyle olduğunu görürler. Yüce Allah, Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderince (cinler) alevli ateşlerle kovalanıp uzaklaştırıldılar. Cinler bu hususları kendilerine haber vermeyince, Araplar: Semada bulunanlar helâk oldu, dediler. Deve sahibi olan kimseler hergün bir deve, inek sahibi olan kimseler hergün bir inek, koyunu olan kimseler hergün bir koyun kesmeye başladı. Nihayet hızlıca mallarını tüketmeye başlayınca, Sakifliler -ki Arapların en aklı başında kabilesi idiler-: Ey insanlar mallarınızı böyle tüketmeyin. Semada bulunanlar ölmedi. Bu bir dağınıklık sebebiyle değildir. Sizler belli işaretleriniz olan yıldızların, güneşin, ayın, gece ve gündüzün olduğu gibi durduğunu görmüyor musunuz? dediler.

(İbn Abbas devamla) dedi ki: İblis de şöyle dedi: Bugün semada önemli bir olay meydana gelmiş olmalıdır. Bana yerin her tarafından toprak getirin. Ona yerin toprağından getirdiler, toprakları koklamaya başladı. Mekke toprağını koklayınca: İşte bu önemli olay burada olmuştur, dedi. Olanlara kulak kabarttılar, Rasûlullah (sav)'ın peygamber olarak gönderilmiş olduğunu

(1) Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* VII, 94; Taberanî, *Müsnedü'ş-Şamiyyîn,* I, 336; Amr b. Ebi Asım eş-Şeybanî, *es-Sünne,* I, 227; Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Ta'zimu Kadri's-Salâ,* I, 236; ed-Deylemî, *el-Firdevs,* I 247-248.

anladılar.[1]

Bu anlamdaki açıklamalar (peygambere) merfu olarak ve özlü ifadelerle el-Hicr Sûresi'nde (15/17-18. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Aynı şekilde onlara alevli ateşler atılıp onlarla yakıldıkları anlamındaki açıklamalar da geçmiş bulunmaktadır. İleride el-Cin Sûresi'nde (72/4-10. âyetlerin tefsirinde) yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar gelecektir.

Bir görüşe göre onların korkmalarına sebep kıyametin kopacak olmasıdır. el-Kelbî ve Ka'b şöyle demişlerdir: İsa ile Muhammed (ikisine de selam olsun) arasında beşyüzelli yıllık bir fetret dönemi geçmiştir. Bu dönemde peygamber gelmemiştir. Yüce Allah, Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderince, yüce Allah Cebrail ile risaleti vermesini emir buyurdu. Melekler Allah'ın kelamını işitince, kıyamet koptu zannettiler ve bu işittiklerinden dolayı baygın yıkıldılar. Cebrail semavâttan inince, geçtiği herbir semada bulunanlar kendilerine geliyor, başlarını kaldırıyor ve biri diğerine: Rabbimiz ne buyurdu? diyordu. Rabblerinin ne dediğini bilmediklerinden herbirisi: Hak buyurdu, O yücedir, büyüktür. Çünkü Muhammed (sav) semavâttakilere göre kıyametin alametlerindendir.

ed-Dahhak dedi ki: Yeryüzündekiler arasında görevleri değişip duran el-Muakkibât adlı melekler insanların amellerini yazarlar. Şanı yüce ve mübarek olan Rabb onları (görevleri için) gönderir. Yerlerinden ayrıldıklarında oldukça şiddetli sesleri işitilir. Daha aşağıda bulunan melekler bunun kıyametten ötürü olduğunu zannederler. Hemen secdeye kapanırlar ve kendilerinden geçerler. Nihayet kıyametin kopma emri olmadığını öğrenirler.

İşte bu, seçkinliklerine ve üstün konumlarına rağmen kendilerine izin verilmediği sürece meleklerin hiçbir kimseye şefaat etmelerinin mümkün olmadığına dair yüce Allah'ın melekler hakkında verdiği bir haberi ve bir uyarısıdır. Onlara izin verdi mi buyruğunu işitir ve baygın düşerler. İşte onların hali budur. Peki putlar nasıl şefaat edebilecekler yahut sizler kıyameti kabul etmezken nasıl şefaat umabilirsiniz?

el-Hasen, İbn Zeyd ve Mücahid şöyle demişlerdir: Nihayet korku müşriklerin kalblerinden açılıp gidince... demektir. Yine el-Hasen, Mücahid ve İbn Zeyd şöyle demişlerdir: Âhirette ölüm geleceği vakit onlara karşı delil ortaya koymak üzere melekler kendilerine: Dünyada iken Rabbiniz ne buyurmuştu? diyecekler, onlar da: Hak buyurmuştu, O, pek yücedir, pek büyüktür, diyerek ikrar ve itirafın kendilerine fayda vermeyeceği bir zamanda itirafta bulunacaklardır. Yani onlar: Hak buyurdu diyeceklerdir.

(1) Taberî, *Tefsir,* XXIII, 38; İbn Ebi Şeybe, *Musannaf,* VII, 327-328; İbn Hacen, *Fethu'l-Bari,* VIII, 671.

"(فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ): **Kalblerinden korku giderilince"** buyruğunda fiil, genel olarak meçhul okunmuştur. Ancak İbn Abbas: "(فَزَّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ): Kalblerinden korkuyu giderince" diye malum bir fiil olarak okumuştur ki, fail olan zamir yüce Allah lafzına racidir.

Bunu meçhul fiil olarak okuyanların kıraatine göre câr ve mecrûr ("kalblerinden" anlamındaki buyruk) ref' konumundadır (sözde öznedir). Fiil ise mana itibariyle yüce Allah'a aittir. (Yani korkuyu kalblerinden gideren O'dur).

Her iki kıraate göre de anlam şöyledir: Daha önceden açıklandığı üzere kalblerinden korku giderilince... Bu fiilin bir benzeri de: "(أشكاه): Şikayet ettiği şeyi ortadan kaldırdı" kullanımıdır.

el-Hasen genellikle okunduğu gibi meçhul bir fiil olarak ama: "(فُزِع): Giderildi" diye "ze" harfini şeddesiz okumuştur. Bunda da yine câr ile mecrûr ("kalblerinden" anlamındaki lafız) yine ref' konumundadır. Bu da: "(انصرف عن كذا إلى كذا): Bu işten, bu işe yöneldi" demeye benzer. Bu fiilin "ze" yerine "re" harfi ile, "ayn" yerine "gayn" harfi ile şeddesiz olarak ve meçhul bir fiil halinde: "(فُرِغ): Bitirildi, sona erdirildi" anlamı da aynı şekildedir. Böyle bir kıraat de yine el-Hasen ve Katade'den rivayet edilmiştir. Yine her ikisinden gelen bir başka rivayete göre "(فَرَغَ): Bitirdi, sona erdi" diye malum bir fiil olarak "re" ve "gayn" harfi ile okumuşlardır, anlamı da: Yüce Allah, kalblerini bitirince yani onların kalbleri üzerindeki örtüyü açınca demek olur. Bu da kalblerindeki korku ve dehşeti giderince, boşaltınca anlamınadır. Bu kıraate göre meçhul fiil olarak okunuş da bu anlamı ifade eder. Yine el-Hasen'den "re" harfini şeddeli olarak: "(فرّغ): Boşaltınca..." diye okuduğu da rivayet edilmiştir.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۭ قُلِ اللّٰهُ ۙ وَاِنَّآ اَوْ
اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿٢٤﴾

24. De ki: "Göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kimdir?" "Allah'tır, de. Şüphe yok ki biz, yahut siz ya bir hidayet üzereyiz veya apaçık bir sapıklıkta."

"De ki: Göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kimdir?" Yüce Allah, daha önce onların uydurma ilâhlarının, yüce Rabbin kudretinin yettiği şeyle-

rin bir zerre kadarına dahi sahib olamadıklarını sözkonusu ettikten sonra, bu hususu onlara söyletmek üzere şöyle buyurmaktadır:

Ey Muhammed müşriklere **"de ki: göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kimdir?"** Yani göklerden yağmur, güneş, ay, yıldız ve bunlardaki menfaatler vasıtası ile meydana gelen bunca rızıkları yaratan kimdir? Su ve bitki gibi yerden çıkan rızıkları da kim yaratmaktadır? Onlar bu işleri bizim ilâhlarımız yapıyor, diyemezler. O bakımdan bilemiyoruz, diyeceklerdir. O vakit de ki: Şüphesiz kalblerinizde bulunanı bilen bunları yapandır. Şâyet onlar: Bizi rızıklandıran Allah'tır, diyecek olurlarsa, o vakit kendisine ibadet olunması gerekenin o olduğuna dair delil de ortaya konulmuş olacaktır.

"Şüphe yok ki biz yahut siz ya bir hidayet üzereyiz veya apaçık bir sapıklıkta" buyruğundaki bu üslup, ortaya konulan delilde insaf göstermek içindir. Bu bir kimsenin -kendisinin doğru, karşı tarafın da yalancı olduğunu bilmekle birlikte-: İkimizden birisi yalan söylüyor, demesine benzer. Buyruğun anlamı şudur: Bizler ve sizler aynı durumda değiliz. Biz birbirine zıt iki ayrı haldeyiz. İki kesimden birisi hidayet üzeredir. Bu kesim de biziz, diğeri ise sapıktır, bunlar da sizlersiniz. Bu buyrukla yüce Allah, onları yalan söylediklerini açıkça ifade etmekten daha güzel bir üslubla yalanlamış olmaktadır. Yani: Sizler, sizi göklerden ve yerden rızıklandırana ortak koştuğunuz için sapık kimselersiniz.

"(أَوْ إِيَّاكُمْ): **Yahut siz"** buyruğu daha önce geçen: "(إِنَّ): **Şüphe yok ki"** lafzının ismine atfedilmiştir. Eğer mahalline atfedilmiş olsaydı, bunun; (أو أنتم) diye olması gerekirdi. "(لَعَلَى هُدًى): **Bir hidayet üzere"** ise birinci isme (yani bize) ait olur, başkasına değil.

Eğer: "Yahut siz" denilirse, ("hidayet üzeredir" hükmünün ikincisi hakkında olması daha uygundur. Birincisinden ise bu hazfedilmiştir. Bununla birlikte birincisi için olması da mümkündür ki el-Müberred'in tercihi de budur. el-Müberred şöyle demektedir: Bunun anlamı basiret sahibi olan kimsenin yapılan tehdidin doğruluğuna ve apaçık delil ile gerçeği ortaya çıkarmak üzere söylediği şu söze benzer: Bizden birisi yalan söylemektedir. Bununla ne demek istediği açıktır. Nitekim: Ben bu işi yapıyorum, sen de böyle yapıyorsun ama ikimizden birisi hatalıdır diyenin, karşısındakinin hatalı olduğunu bilerek bunu söylemesine benzer. İşte yüce Allah'ın: **"Şüphe yok ki biz yahut siz ya bir hidayet üzereyiz veya apaçık bir sapıklıkta"** buyruğu da böyledir.

Buradaki: "(أَوْ): Yahut" Basralılara göre asıl anlamı üzerindedir. Şüphe ve tereddüt anlamında kullanılmamıştır. Arapların bu gibi durumlarda kullandığı anlamdadır. Yani durumu haber vermek isteyen kişi, gerçeği bilmekle birlikte açıkça bildirmek istemediği takdirde böyle kullanılır.

Ebu Ubeyde ve el-Ferrâ ise bu "vav (ve)" anlamında olup ifadenin takdiri şöyledir: Şüphesiz ki biz hidayet üzereyiz ve muhakkak siz de apaçık bir sapıklıktasınız. Şair Cerir de şöyle demektedir:

أثعلبةَ الفوارس أو رياحاً عدلْتَ بهم طُهَيَّةَ والرِّبابا

"Ey atlılar başındaki Sa'lebe yahut Riyah,
Sen onları Tuhayye ve er-Rebab'ın üzerlerine götürdün."

Burada: Ey Sa'lebe ve Riyah, demek istemiştir. Bir başka şair de şöyle demektedir:

فلما آشتد أمر الحرب فينا تأمّلنا رياحا أو رِزاما

"Aramızda savaş kızışınca,
Biz Riyah'ı ya da Rizam'ı aradık."

قُلْ لَا تُسْئَلُونَ عَمَّآ اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْئَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾

25. De ki: "İşlediğimiz günahlardan sorumlu olmazsınız. Biz de işlediklerinizden dolayı sorumlu olmayız."

"De ki: İşlediğimiz" kazandığımız **"günahlardan sorumlu olmazsınız. Biz de"** aynı şekilde **"işlediklerinizden dolayı sorumlu olmayız."** Yani benim sizi kendisine davet ettiğim şeyde gözettiğim maksat, sizin faydanızdır. Yoksa sizin küfrünüzün zararı bana ulaşmaz. Bu, yüce Allah'ın: *"Sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim"* (el-Kâfirun, 109/6) buyruğuna benzemektedir. Allah da herkese yaptığının karşılığını verecektir.

Bu âyet, bir ateşkes ve bırakışma âyetidir. Kılıç âyetiyle neshedilmiştir. Bunun kılıç âyetinden önce indiği söylenmiştir.

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ ۖ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾

26. De ki: "Rabbimiz bizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hüküm verecektir. O, herşeyi en iyi bilip adaletle hükmedendir."

"De ki: Rabbimiz" kıyamet gününde **"bizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hüküm verecektir."** Hidayet üzere olanı mükâfatlandıracak, sapıklıkta olanı cezalandıracaktır. **"O, herşeyi"** bütün yarattıklarının her halini **"en iyi bilip adaletle"** hak ile **"hükmedendir."**

Bütün bunlar kılıç âyeti ile neshedilmiştir.

قُلْ أَرُونِيَ الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ كَلَّا ۖ بَلْ هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾

27. De ki: "O'na koştuğunuz ortakları bana gösterin. Haşa (O'nun ortağı yoktur!) **Bilakis O, mutlak galib, sonsuz hikmet sahibi Allah'tır."**

"De ki: O'na koştuğunuz ortakları bana gösterin" buyruğunda yer alan: **"Bana gösterin"** lafzındaki "görmek" kalb ile görmektir. "(شُرَكَاء): **Ortakları"** lafzı da üçüncü mef'ul olur. Yani sizler, yüce Allah'a ortak kılmış olduğunuz putları ve heykelleri bana tanıtınız, bildiriniz. Acaba bunlar herhangi bir şeyin yaratılmasında ortaklık ettiler mi? Bana durumun ne olduğunu açıklayınız, yoksa bunlara niye ibadet ediyorsunuz?

Buradaki **"gösterme"**nin göz ile görmek anlamında kullanılmış olması da mümkündür. O takdirde **"ortaklar"** anlamındaki lafız hal olur. (Anlamı da şöyle olur: O'na ortak olarak koştuklarınızı bana gösterin.)

"Haşa" yani durum sizin iddia ettiğiniz gibi değildir.

Buradaki "(كَلَّا): **Haşa"**nın onların hazfedilmiş cevablarına bir red olduğu da söylenmiştir. Sanki onlara: Sizin O'na koştuğunuz ortakları bana gösterin demiş, onlar da: Bunlar putlardır, diye cevab verince: Haşa, yani O'nun hiçbir ortağı yoktur, diye cevab vermiş gibidir.

"Bilakis O, mutlak galib, sonsuz hikmet sahibi Allah'tır."

وَمَآ اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَآفَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَاْخِرُونَ
عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

28. Biz, seni ancak bütün insanlar için müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.
29. Onlar: "Eğer doğru söyleyenler iseniz bu tehdit ne zaman gerçekleşir?" derler.
30. De ki: "Sizin vaadolunan bir gününüz vardır. Ondan ne bir an geri kalırsınız, ne de ileri geçersiniz."

"Biz, seni ancak bütün insanlar için müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik." Yani Biz, seni ancak bütün insanlar için peygamber olarak gönderdik. İfadede bir takdim ve te'hir vardır. ez-Zeccâc dedi ki: Biz, seni ancak bütün insanları korkutup uyarman ve onlara tebliğ etmen için gönderdik. Bunun, insanları küfrü gerektiren hususlardan alıkoyan ve İslâm'a davet eden, insanları alıkoyucu anlamına geldiği de söylenmiştir.

"(كافة): **Bütün**"ün sonundaki "he" (müenneslik te'si) mübalağa içindir. İfadede muzafın hazfedildiği de söylenmiştir. Yani Biz, seni insanların senin tebliğinden uzaklaşmalarına karşı önleme özelliğine sahip yahut ta onları küfürden engelleme özelliğine sahip olarak gönderdik. "(كف الثوبَ): Elbiseyi katladı, dürdü" tabiri de buradan gelmektedir. Çünkü iki yanını katlamış olur.

"İnsanlar için" itaat eden kimseleri cennet ile **"müjdeleyici ve"** kâfir olan kimseleri de cehennem ateşi ile **"korkutucu olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu"** kendileri şirk koştukları halde Allah'ın nezdinde bulunanları **"bilmezler."** O dönemde insanlar sayıca mü'minlerden daha fazla idiler.

"Onlar: Eğer doğru söyleyenler iseniz bu tehdit" sizin bizleri kıyametin kopması için tehdit ettiğiniz **"ne zaman gerçekleşecek? derler."**

Sen de ey Muhammed, onlara **"de ki: Sizin vaadolunan bir gününüz vardır. Ondan ne bir an geri kalırsınız, ne de ileri geçersiniz."** Bugünün ertelenmesi sizi sakın aldatmasın.

"Vaadolunan gün (miad)" belirlenen vakit demektir. Bununla öldükten sonra diriliş vaktini kastetmektedir. Ölümün geliş vaktinin kastedildiği de söylenmiştir. Yani kıyamet gününden önce sizin ölümünüzün kendisinde gerçekleşeceği belirli bir vaktiniz vardır. O zaman söylediğimin gerçek olduğunu bileceksiniz.

Bir başka açıklamaya göre bu günden kasıt Bedir günüdür. Çünkü o gün yüce Allah'ın hükmü gereğince, dünyada azabları için tayin edilen vakittir.

Nahivciler "vaadolunan bir gün" anlamındaki buyruğun: (ميعاد يومٌ) diye kullanılmasını da uygun görmüşlerdir. Ancak bu durumda "vaadolunan" mübtedâ, "bir gün" de ondan bedel olur. Haberi ise: "(لكم): Sizin" lafzı olur.

Yine nahivciler "bir gün"ün zarf olmak üzere; (ميعادٌ يوماً) ifadesini de uygun kabul etmişlerdir. Bu durumda: "(عنه): Ondan" lafzındaki "he: o" zamiri "gün"e ait olur. Tenvinsiz olarak; (ميعادُ يومَ لا تستأخرون) denilmesi ise doğru değildir. "(يوم): Gün"ün kendisinden sonra izafe edilmesi ise "he" zamirinin "gün"e ait olması takdirine göre uygundur.

Çünkü bu durumda cümlede bulunan "he" dolayısıyla bir şeyin kendi kendisine izafe edilmesi kabilinden olur. Buna binaen "he" zamirinin güne değil de "vaadolunan"a ait olması da mümkündür.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا
بِالَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ ۗ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ
رَبِّهِمْ ۚ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ ِ الْقَوْلَ ۚ يَقُولُ الَّذِينَ
اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَآ اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾
قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوٓا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ
عَنِ الْهُدٰى بَعْدَ اِذْ جَآءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ
الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ اِذْ
تَاْمُرُونَنَآ اَنْ نَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَنَجْعَلَ لَهٗٓ اَنْدَادًا ۗ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ

لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ ۖ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ
هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾

31. Kâfir olanlar dediler ki: "Biz bu Kur'ân'a da, bundan önce gelen kitaplara da inanmayız." Sen o zalimleri Rabbleri huzurunda durdurulmuş sözü birbirlerine döndürürlerken bir görsen! Güçsüz bırakılan (mustazaf) **tabiler büyüklük taslayan** (müstekbir)**lere: "Siz olmasaydınız, biz elbette iman edenler olurduk" derler.**

32. Büyüklük taslayan önderler, güçsüz bırakılanlara derler ki: "Size geldikten sonra sizleri hidayetten biz mi alıkoyduk? Hayır, siz zaten günahkâr kimseler idiniz."

33. Güçsüz bırakılanlar, büyüklük taslayanlara derler ki: "Hayır, gece gündüz hilekârlıklar(ınız bizi bu hale koydu.) **Çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koşmamızı emrederdiniz." Azabı göreceklerinde ise pişmanlıklarını gizleyeceklerdir. Biz de kâfirlerin boyunlarına tasmalar koyarız. Ya onlar işleye-geldiklerinden başkası ile mi cezalandırılacaklar?**

"Kâfir olanlar" buyruğu ile Kureyş kâfirlerini kastetmektedir.

"Dediler ki: Biz bu Kur'ân'a da, bundan önce gelen kitaba da inanmayız" buyruğu ile ilgili olarak Said b. Cübeyr, Katade'den naklen: **"Bundan önce gelen kitablara da"** yani daha önceki kitablara ve peygamberlere de **"inanmayız"** demek istemişlerdir, dediğini nakletmektedir. Âhirete de inanmayız, anlamında olduğu da söylenmiştir.

İbn Cüreyc dedi ki: Bu sözleri söyleyen Ebu Cehil b. Hişam'dır.

Şöyle de açıklanmıştır: Kitab ehli müşriklere Muhammed (sav)'ın vasıfları bizim kitabımızda şu şekildedir. Ona sorular sorunuz, dediler. Müşrikler, ona soru sorunca, kitab ehlinin söylediklerine uygun düştü. Bu sefer müşrikler: Biz asla bu Kur'ân'a da, bundan önce indirilmiş olan Tevrat ve İncil'e de inanmayız. Hepsini inkâr ediyoruz, dediler. Halbuki daha önceden kitab ehline başvuruyorlar, onların sözlerini delil gösteriyorlardı. Böylelikle onların çelişki içerisinde oldukları ve az bir bilgiye sahip oldukları ortaya çıkmış oldu.

Daha sonra yüce Allah, onların sözkonusu olacak olan hallerini haber ve-

rerek şöyle buyurmaktadır: **"Sen"** ey Muhammed **"o zalimleri Rabbleri huzurunda... bir görsen."** Yani hesab için durdurulacakları yerde alıkonularak, birbirlerini kınayarak ve sitemli bir şekilde kendi aralarında karşılıklı konuşmalarını bir görsen! Oysa bunlar dünya hayatında iken dost ve dayanışma içerisinde idiler.

"(لو): Bir... sen"in cevabı hazfedilmiştir. Bunu görecek olsan, çok dehşetli ve korkunç bir hal görürsün, demektir.

Daha sonra yüce Allah, birbirlerine neler söyleyeceklerini sözkonusu ederek şöyle buyurmaktadır: Dünyada kâfirler arasından **"güçsüz bırakılan** (mustazaf) **tabiler büyüklük taslayan** (müstekbir)**lere"** -ki bunlar önderleri ve başkanlarıdır-: **"Siz olmasaydınız biz elbette iman edenler olurduk, derler."** Yani siz bizleri azdırdınız, bizleri saptırdınız.

"Siz olmasaydınız" anlamında kullanılan fasih söyleyiş şekli -âyet-i kerîmede olduğu şekilde-: (لَوْلَا أَنْتُمْ) şeklindedir. Bununla birlikte Araplardan -aynı anlamda-: (لولاكم) diyenler de vardır. Bunu da Sibeveyh nakletmiştir. Bu durumda "(لَوْلَا): Olmasaydı" edatı, zamiri mecrur kılarken, bundan sonra ortaya çıkan zahir ismi mübtedâ olarak ref' eder, haberi ise hazfedilir. Muhammed b. Yezid de (siz olmasaydınız, anlamında): (لولاكم) kullanımı mümkün değildir, der; çünkü zamir zahir (açıkça kullanılan) lafızdan sonra gelir. Zahir (isim) icma ile merfu olduğuna göre, zamirin de aynı şekilde merfu olması gerekmektedir. (Yani ayetteki sekilden başkası doğru değildir.)

"Büyüklük taslayan önderler, güçsüz bırakılanlara derler ki: Size geldikten sonra, sizleri hidayetten biz mi alıkoyduk" buyruğu inkâr anlamında istifham (soru)dır. Yani biz sizleri hidayetten geri çevirmediğimiz gibi, sizi (bu yolda gitmeye) zorlamadık da.

"Hayır, siz zaten günahkâr kimseler idiniz." Müşrik ve küfür üzere ısrar edenlerdiniz.

"Güçsüz bırakılanlar, büyüklük taslayanlara derler ki: Hayır, gece gündüz hilekârlıklar..." buyruğunda geçen: "(المكر): hilekârlık"ın Arap dilindeki asıl anlamı "hile yapmak ve aldatmak"tır. "(قد مكر به يَمكُرُ): Ona hilekârlık yaptı, aldattı, yapar, aldatır" denilir. Bu işi yapan kimseye de: "(ماكر ومَكّار): hilekâr, hile yapan" denilir.

el-Ahfeş dedi ki: Bu ifade: İşte bu gece ve gündüzün hilekârlığıdır takdirindedir.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Anlamı -doğruyu en iyi bilen Allah'tır- şu şekildedir: Hayır, sizin gece ve gündüz yaptığınız hilekârlıklar yani bize gizlice söylediklerıniz ve bizi küfre davet edişiniz, bizi bu küfre itmiş oldu.

Süfyan es-Sevrî de: Hayır, gece ve gündüz yaptıklarınız... demektir. Ka-

tade de: Hayır, sizin gece ve gündüz yaptığımız hilekârlıklar bizi alıkoydu, anlamındadır. hilekârlığın gece ve gündüze izafe edilmesi, zaman olarak onların içinde gerçekleşmiş oluşundan dolayıdır ve bu, yüce Allah'ın: ***"Şüphesiz ki Allah'ın takdir ettiği vakit geldi mi geri bırakılmaz"*** (Nuh, 71/4) buyruğunda olduğu gibi, yüce Allah'ın vakti kendisine izafe etmiş olmasına benzemektedir. Yine yüce Allah bir başka yerde: ***"Ecelleri gelince, ne bir an geri bırakabilirler..."*** (el-A'raf, 7/34) diye buyurmaktadır. Burada da ecel onlar için sözkonusu olduğundan onlara izafe edilmiştir. Bu bir kimsenin: O, gecesini namaz ile gündüzünü oruç ile geçirendir, demesine benzer.

el-Müberred de şöyle demektedir: Hayır, sizin gece ve gündüz yaptığınız hilekârlıklar... Bu da Arapların: O gündüzünü oruç tutan, gecesini namaz kılan kimsedir, demelerine benzer. Cerir'in de şu beyitini zikreder:

لقد لُمْتِنَـايَا أمَّ غَيْـلان في السُّـرَى ونمتِ ومـا ليـلُ المَـطِيّ بنـائم

"Ey Um Ğaylan! Gece yürüdük diye kınadın bizi,
Ve sen uyudun, halbuki binek sırtında olanın gecesi uyumaz."

Sibeveyh de şu mısrayı nakletmektedir:

فنـام ليلي وتجـلّى همـي

"Gecem uyudu, kederim de ortaya çıktı."

Ben o gecede uyudum demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Gündüzü ise gören olarak (aydınlık olarak)"*** (Yunus, 10/67) buyruğudur.

Katade: "Hayır, gece gündüz hilekârlıklar" anlamındaki buyruğu: (بل مكْرٌ الليلَ والنهارَ) diye; "(مكر): Hilekârlıklar" kelimesini tenvin ile, buna karşılık; "(الليل والنهار): **Gece ve gündüz"** kelimelerini de nasb ile okumuştur. İfade de: "(بل مكر كائن فى الليل والنهار): Hayır, gece ve gündüz meydana gelen hilekârlıklar" takdirinde olup takdirde görülen ifadeler hazfedilmiştir.

Said b. Cübeyr ise "kef" harfini üstün ve "ra" harfini de şeddeli olarak: "(بَلْ مكَرُّ): Hayır, gece ile gündüzün tekrarlanıp durması" anlamında okumuştur ki merfu olması, mübtedâ oluşundan dolayıdır, haberi ise hazfedilmiştir. Bununla birlikte **"sizleri... biz mi alıkoyduk"** buyruğunun delalet ettiği hazfedilmiş bir fiil ile merfu olması da mümkündür. Sanki onlara: Sizi hidayetten biz mi alıkoyduk, dediklerinde, onlara: Hayır, gece ile gündüzün ar-

dı arkasına gelmesi bizi alıkoydu, diye cevap vermiş gibidirler.

Said b. Cübeyr'den de "hayır, gece gündüz hilekârlıklar" buyruğunu gece ile gündüzün üzerlerinden geçip gitmesi dolayısıyla gaflete düştüler, diye açıkladığı rivayet edilmiştir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Gece ve gündüzde uzun uzadıya esenlikte olmaları... Yüce Allah'ın: *"Üzerlerinden uzun bir zaman geçti diye."* (el-Hadid, 57/16) buyruğuna benzemektedir.

Raşid ise: "(بل مَكْرُ الليل والنهار): Hayır, gece ve gündüzün ardı arkasına gelip durması..." diye nasb ile okumuştur. Bu da: "(رأيته مَقْدَمُ الحاج): Onu hacıların geldiği zaman gördüm" demeye benzer. Ancak böyle bir kullanım marifelerde caiz olur. Şâyet: "(رأيته مقدمَ زيد): Zeyd'in geldiği vakit onu gördüm" (anlamında) denilecek olursa, bu doğru olmaz. Bunu en-Nehhas zikretmiştir.

"Çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar" eşler, benzerler, O'nun gibi kabul edilenler **"koşmamızı emrederdiniz."** Muhammed b. Yezid dedi ki: "(فلانٌ نِدُّ فلانٍ): Filan kişi, filan gibidir" demektir, (يقال نِديد) de denilir. Şu beyiti de zikretmektedir:

أيـنـمـا تـجـعـلون إلـيّ نـدّا ومـا أنـتـم لـذي حـسـب نَـديـد

"Siz nasıl olur da bana bir eş kabul ediyorsunuz,
Halbuki sizler şerefli bir kimseye denk olamazsınız."

Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/22. âyet, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Azabı göreceklerinde ise pişmanlıklarını gizleyeceklerdir." Açığa vuracaklardır, demektir. Çünkü bu kökten gelen kelime zıt anlamlı kelimelerden olup hem gizlemek, hem açığa vurmak anlamındadır. İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

تجـاوزت أحـراسـاً وأهـوال مَعْشـرٍ عليّ حـراصـاً لـو يُسِـرّون مَقْتَلي

"Öyle gözcüler ve bir topluluğun tehlikelerini aşıp gittim ki,
Bana karşı çok istekliydiler, gizlice yakalasalar (keşke!) beni öldürmek için."

Bu beyitin sondan bir önceki kelimesi: "(يُشِرون): Açıkça...lar" diye de rivayet edilmiştir.

"Pişmanlıklarını gizleyeceklerdir" buyruğu yüzlerinin ifadelerinden pişmanlık açıkça anlaşılacaktır diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklamaya göre: Pişmanlık açığa çıkmaz, çünkü pişmanlık ancak kalpte olur. Pişmanlığın doğurduğu şeyler açığa çıkar, daha önce Yunus Sûresi'nde (10/54. âyetin tefsirinde ve Al-i İmran Sûresi'nde) geçtiği gibi.

Pişmanlıklarını açığa vurmaları onların: *"Ne olurdu bir kere (dünyaya) dönmek imkanımız olsaydı da mü'minlerden olsaydık?"* (eş-Şuara, 26/102) sözlerini söyleyecek olmalarıdır, diye de açıklanmıştır.

Bir açıklamaya göre de onlar kendi aralarında pişmanlıklarını gizlice ifade edecekler, fakat bunu açıktan söylemeyeceklerdir. Nitekim yüce Allah: *"Zulmedenler aralarında gizlice danışıp..."* (el-Enbiyâ, 21/3) buyruğunda olduğu gibi.

"Biz de kâfirlerin boyunlarına tasmalar koyarız" buyruğundaki "(الأغلال): Tasmalar"ın tekili (غُلّ)dir. "(في رقبته غُلّ من حديد): Boynunda demirden bir tasma vardır" denilir. Bu bakımdan kötü huylu kadına: "(غُلٌّ قَمِل): Bitli tasma" adı verilir. Bunun asıl sebebi de şudur: Tasma, üzerinde kılları bulunan kuru deriden yapılır ve bitlenirdi. (غَللتُ يده الى عنقه؛ وقد غُلّ): Elini boynuna bağladım, bağlandı, tasma konuldu" denilir. Bu durumda olan kimse de: "(مغلول): Tasmalı" olur. "(ما له أُلٌّ وغُلٌّ): Onun ne bir faydası vardır, ne de delirdiği için boynuna tasma takılmıştır" denilir.

"(الغُلّ والغُلّة): Susuzluktan dolayı bastıran hararet" demektir, (الغليل) de aynı anlamdadır. Bu kabilden olmak üzere: "(غُلَّ الرجلُ يُغَلّ غَلَلًا): Adam susadığından ateş bastırdı, bastırır" denilir. Böyle bir kimseye de: "(مغلول): Susuzluktan hararet bastırmış kimse" denilerek, ism-i mef'ul kullanılır. Bu açıklamalar el-Cevherî'den nakledilmiştir.

Buyruğun anlamı: Yani hem başkalarına uyanların, hem de kendilerine uyulanların boyunlarına tasmalar konulmuş olacaktır. Bu iki kesimin dışındaki kâfirlerin boyunlarına da tasmalar takılacaktır, diye de söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre "kâfirler" ifadesi ile onlar kastedilmektedir.

Bir görüşe göre, Yüce Allah'ın: "(لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ): **Azabı göreceklerinde"** buyruğunda ifade tamam olmaktadır.

Daha sonra yeni bir ifadeyle: "(وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ): Biz de... tasmalar koyarız" denilerek başlanmaktadır. Bundan sonra diğer kâfirlerin boynuna tasmalar koyarız, anlamındadır.

"Ya onlar" dünyada **"işleyegeldiklerinden başkası ile mi cezalandırılacaklar."**

وَمَآ اَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَآ ۙ اِنَّا بِمَآ اُرْسِلْتُمْ
بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٣٤﴾ وَقَالُوا نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًا ۙ وَمَا نَحْنُ
بِمُعَذَّبِينَ ﴿٣٥﴾ قُلْ اِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَآءُ وَيَقْدِرُ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾ وَمَآ اَمْوَالُكُمْ وَلَآ اَوْلَادُكُمْ
بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰٓى اِلَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ۡ فَاُولٰٓئِكَ
لَهُمْ جَزَآءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾
وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾

34. Biz, hangi ülkeye bir korkutucu (peygamber) **göndermiş isek, mutlaka oranın refah içinde şımaran zenginleri: "Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr edenleriz" demişlerdir.**

35. Ve dediler ki: "Biz malca da, evlatça da daha çokluğuz. Biz azab edileceklerden de değiliz."

36. De ki: "Muhakkak Rabbim rızkı dilediğine genişletip yayar ve daraltır. Fakat insanların çoğu bilmezler.

37. Sizi Bize yaklaştıracak olan mallarınız da değildir, evlatlarınız da değildir. İman edip salih amel işleyenler müstesnâ. İşte onların amellerine karşılık mükâfatları kat kattır. Hem onlar yüksek köşklerde emniyet içindedirler.

38. Bizleri âciz bırakacaklarını sanarak âyetlerimizde(n) **alıkoymakta yarışanlar, işte onlar azapta hazır edileceklerdir.**

"Biz, hangi ülkeye bir korkutucu göndermiş isek, mutlaka oranın ref'ah içinde şımaran zenginleri" buyruğu hakkında Katade dedi ki: Yani oranın zenginleri, başkanları, zorbaları, şer önderleri, peygamberlere: **"Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr edenleriz, demişlerdir"**

"Ve dediler ki: Biz malca da, evlatça da daha çokluğuz." Yani mal ve evlat bakımından biz size üstün kılınmışız. Şâyet Rabbiniz bizim üzerinde bulunduğumuz din ve bu üstünlüğe razı olmamış olsaydı, bize bunca üstünlük-

leri vermezdi. **"Biz azab edileceklerden de değiliz."** Çünkü iyilikte bulunduğu kimseleri azablandırmaz.

Ancak yüce Allah, onların bu sözlerini ve delil diye gösterdikleri zenginliklerini reddederek peygamberine şöyle buyurmaktadır: **"De ki: Rabbim rızkı dilediğine genişletip yayar ve daraltır."** Genişletir ve kısar. Yani rızıkları itibariyle kulları arasında -onlara imtihan olmak üzere- üstünlüğü takdir eden Allah'tır. Bu hiçbir şekilde akıbetlerin ne olacağına delalet etmez. Dünyada rızkın geniş olması, âhirette mutluluğun delili değildir. O halde yarın sahib olduğunuz bu mallarınızın ve evlatlarınızın size herhangi bir fayda sağlayacağını zannetmeyiniz.

"Fakat insanların çoğu" bu gerçeği **"bilmezler."**

Daha sonra yüce Allah, bu gerçeği pekiştirmek üzere şöyle buyurmaktadır: **"Sizi Bize yaklaştıracak olan mallarınız da değildir, evlatlarınız da değildir"** buyruğunda geçen: "(زُلْفَى): Yakın..." hakkında Mücahid, yakın olmak demektir. -Müenneslik te'si ile birlikte-; (الزُّلْفة) da "yakınlık" anlamındadır. el-Ahfeş de "yakınlaştırıcılık" diye açıklamıştır. Bu mastar isimdir. Buna göre (onun anlamını ifade eden: "(قُرْبَى)'in i'rab'taki konumu (mef'ul-i mutlak olarak) nasbtır. Sanki: "(بالتي تقربكم عندنا تقريباً): Bizim nezdimizde sizi Bize yaklaştıracak olan..." denilmiş gibidir. el-Ferrâ: (التي)'in hem mallar, hem evlatlar hakkında kullanıldığını iddia etmiştir. Onun bu hususta bir diğer görüşü daha vardır ki bu da Ebu İshak ez-Zeccac'ın da kabul ettiği bir görüştür. Buna göre de anlam şöyle olur:

"(وما أموالكم بالتي تقربكم عندنا، ولا أولادكم بالتي تقربكم عندنا زلفى): Sizi Bize yaklaştıracak olan mallarınız da değildir, sizi Bize yaklaştıracak olan evlatlarınız da değildir." Daha sonra ikincisinin delaleti dolayısıyla birinci haber hazfedilmiştir. el-Ferrâ şu beyiti de zikretmektedir:

نحن بما عندنا وأنت بما عندك راضٍ والرأيُ مختلِفُ

"Bizler yanımızda bulunandan, sen de yanında bulunandan
Razısın; fakat görüş(lerimiz) farklıdır."

Kur'an'ın dışında; sırf evlatlar hakkında bu ism-i mevsulün yerine: "(اللتين وباللاتي وباللواتي وباللّذين وبالّذين): Bunların ikisi, bunlar..." diye kullanılabilir. Yani mallar sizin bizdeki üstünlük ve derecelerinizi arttırmaz ve sizi Bize yakınlaştırmaz.

"İman edip salih amel işleyenler müstesnâ." Bu buyruk hakkında Said b. Cübeyr şöyle demektedir: Yani iman edip salih amel işleyen kimselere dün-

yada sahib olduğu malının ve çocuklarının zararı olmaz. Leys'in rivayetine göre Tavus şöyle derdi: Allah'ım, bana iman ve amel nasib et, mal ve evlattan beni uzak tut. Çünkü ben Senin indirdiğin vahiyde: **"Sizi Bize yaklaştıracak olan mallarınız da değildir, evlatlarınız da değildir. İman edip salih amel işleyenler müstesnâ"** diye buyurduğunu görüyorum.

Derim ki: Tavus'un bu söylediği su götürür. Anlam -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- şöyledir: Sen azdırıcı veya hayrı bulunmayan mal ve evlattan beni uzak tut. Salih insana salih malın ve salih evladın verilmesine gelince, bu ne kadar güzeldir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce Al-i İmran Sûresi'nde (3/37-38. âyet, 3. başlıkta), Meryem Sûresi'nde (19/5. âyet, 7. başlıkta) ve el-Furkan Sûresi'nde (25/74-77. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(مَن): **...enler, kimseler"** munkatı', istisnâ olmak üzere nasb konumundadır. Yani ama iman edip salih amel işleyenleri iman ve amelleri bana yakınlaştırır.

ez-Zeccac'ın iddiasına göre ise bu: "(تقرّبكم): **Sizi... yaklaştıracak olan"** lafzındaki "kef" ve "mim" (:siz)den bedel olarak istisnâ ile nasb konumundadır. en-Nehhas ise şöyle demektedir: Bu yanlış bir iddiadır, çünkü bu zamir muhatab zamiridir. Ondan bedel caiz olmaz, eğer böyle bir şey caiz olsaydı: "(رأيتك زيداً): Seni (yani) Zeyd'i gördüm" demek de uygun düşerdi. Ebu İshak (ez-Zeccac)'in bu görüşü ise el-Ferrâ'nın görüşüdür. Şu kadar var ki, el-Ferrâ bunun bedel olduğunu söylemez. Çünkü böyle bir şey Kufelilerin kullandıkları tabirlerden değildir. Ancak onun açıklaması nihayette buna ulaşır. Ayrıca yüce Allah'ın: *"Allah'a salim kalb ile gelmiş olanlar müstesnâ."* (eş-Şuara, 26/89) buyruğu ona göre: "(ينفع): Fayda verir" fiili ile mansub olur. el-Ferrâ ayrıca: "(مَن) ...enler, kimseler"in: "(ما هو إلا من آمن): O kimse ancak iman eden kimselerdir" anlamında ref' konumunda olabileceğini de kabul etmiştir. O böyle demiştir, ancak ben bunun ne anlama geldiğini tesbit edemiyorum.

"İşte onların amellerine karşılık mükâfatları kat kattır" buyruğu ile kastedilen: *"İyilikle gelene bunun on misli vardır"* (el-En'am, 6/160) buyruğudur. Çünkü: "(الضعف): Fazlalık" demektir, yani onlara mükâfatları katlandırılacaktır. Bu tabir mastarın, mef'ule izafe edilmesi kabilindendir.

Onlar için katlarca mükâfat vardır, diye de açıklanmıştır. Buna göre burada: "(الضعف): **kat kat"** çoğul anlamındadır. "Kat kat"ın mükafata izafe edilmesi bir şeyin kendi kendisine izafe edilmesi kabilindendir. Hakku'l-yakîn ve salatu'l-ulâ gibi, yani onlara kat kat mükâfat verilecektir. Bire on ve yüce Allah'ın dilediği kadar fazlasıyla mükâfatlandırılacaklardır.

Zenginin fakire üstünlüğünü kabul edenler bu âyeti delil gösterirler. Muhammed b. Ka'b dedi ki: Mü'min bir kimse eğer müttaki ve zengin birisi olursa, yüce Allah, bu âyet-i kerîme gereğince mükâfatını ona iki defa verir. **"Hem onlar yüksek köşklerde emniyet içindedirler."**

"(جَزَاءُ الضِّعْفِ): **Mükâfatları kat kattır"** buyruğu genel olarak izafe ile okunmuştur. ez-Zührî, Yakub ve Nasr b. Asım ise; "(جزاءً): Mükâfat" kelimesini tenvinli ve nasb ile; "(الضعفُ): Kat kat"ı da ref' ile okumuşlardır. İşte onlar için kat kat verilecek mükâfat vardır, demek olup ifadede takdim ve tehir kabul edilir.

"(وَجَزَاءُ الضِّعْفِ): Mükâfatları kat kattır" terkibi ise, onlara kat kat mükâfat verilecektir, demek olur.

(جزاءُ الضعفُ) şeklinde her ikisinin de merfu olarak okunuşuna gelince, burada ikinci kelime birincisinden bedel demektir. (Mükâfat vardır ve bu mükâfat kat kattır, demek olur).

Yine cumhur: "(فِي الْغُرُفَاتِ): **Yüksek köşklerde"** diye çoğul olarak okumuşlardır. Ebu Ubeyd'in tercih ettiği kıraat de budur. Çünkü yüce Allah: *"Elbette Biz onları cennette altlarından ırmaklar akan köşklere yerleştiririz."* (el-Ankebut, 29/58) diye buyurmuştur.

ez-Zemahşerî der ki: "(فِي الغرفاتِ): Yüksek köşklerde" buyruğu "re" harfi ötreli, üstün ve sakin olarak da okunmuştur. el-A'meş, Yahya b. Vessab, Hamza ve Halef ise tekil olara; "(في الغرفة): Köşkte" diye okumuşlardır. Çünkü yüce Allah: *"İşte bunlar cennetin yüksek köşkü ile mükâfatlandırılacaklar."* (el-Furkan, 25/75) diye buyurmuştur. Ancak burada bu tekil kelimeyle hem çoğul isim hem cins isim kastedilebilir. İbn Abbas şöyle demektedir: Bu köşkler yakuttan, zebercedden ve incidendir. Buna dair açıklamalar da daha önceden (et-Tevbe, 9/72.; el-Furkan, 25/75.; el-Ankebut, 29/58. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadırlar.

"Onlar" orada azaptan, ölümden, hastalıklardan ve kederlerden yana **"emniyet içindedirler."**

"Bizleri âciz bırakacaklarını sanarak" Bizleri geride bırakacaklarını zannedip inatlaşarak **"âyetlerimizde"**n delillerimizi, belgelerimizi, kitabımızı çürütmek uğrunda **"alıkoymakta yarışanlar, işte onlar azapta hazır edileceklerdir."** Yani zebaniler onları cehennemde hazır edeceklerdir.

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ ۚ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ ۚ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٣٩﴾

39. De ki: "Gerçekten Rabbim rızkı kullarından dilediğine genişletip yayar. Dilediği kimseninkini de daraltır. Her ne harcarsanız, O, bu harcadığınızın yerine başkasını verir O rızık verenlerin en hayırlısıdır."

"De ki: Gerçekten Rabbim rızkı kullarından dilediğine genişletip yayar. Dilediği kimseninkini de daraltır" buyruğu bu gerçeği pekiştirmek için tekrarlanmıştır.

"Her ne harcarsanız, O, bu harcadığınızın yerine başkasını verir." Yani ey Muhammed, şu mal ve evlatları dolayısıyla gurura kapılıp aldanan kimselere de ki: Şüphesiz ki yüce Allah dilediğinin rızkını genişletir, dilediğininkini de daraltır. O bakımdan sakın mal ve evlatlarla aldanmayın. Aksine mallarınızı Allah'a itaat uğrunda harcayın. Allah'a itaat yolunda her ne harcarsanız, onun yerine başkasını verir.

İfadede: O, size onun yerine başkasını verir, anlamında hazfedilmiş lafızlar vardır. Mesela: "(أخلف له وأخلف عليه): Ona, onun yerine başkasını verdi" denilir. Yani yüce Allah, size onun yerini tutacak olanı veya onun bedelini verir. Bu bedel ise ya dünyada veya âhirettedir.

Müslim'in, *Sahih*'inde kaydedildiğine göre Ebu Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Kulların sabahladığı herbir günde mutlaka iki melek (dünya semasına) iner. Onlardan birisi: Allah'ım, infak eden herkese onun yerini tutacak olanı ver, (diğeri) cimrilik eden herkese de (malını) telef edecek şeyleri ver, der."(1)

Yine Müslim'de kaydedildiğine göre Ebu Hureyre, Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Gerçek şu ki Allah bana şöyle buyurdu: Sen infak et, Ben de sana infak ederim..."(2)

İşte bu, dünya hayatında yapılan harcama Allah'a itaat yolunda ise, harcananın mislinin dünyada verileceğine bir işarettir. İnfak edilenin yerine verilecek şey, dünyada verilmediği de olabilir. Tıpkı önceden de açıkladığımız

(1) *Buhârî*, II, 522; *Müslim*, II, 700; *Müsned*, V, 197.
(2) *Müsned*, II, 314.

şekilde duaya benzer. Ya dua kabul edilir, ya bir günaha keffaret olur, veya âhirete saklanır. Burada âhirete saklanması ise, onun misli ecir verilmesi demektir.

Hayırdaki Herbir Harcama Allah Yolunda Bir İnfaktır:

Darakutnî ve Ebu Ahmed b. Adî'nin rivayetlerine göre; Abdu'l-Hamid el-Hilalî, Muhammed b. el-Münkedir'den, o Cabir'den dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Herbir maruf bir sadakadır. Kişinin kendisine ve aile halkına yaptığı herbir harcamayı yüce Allah, onun için bir sadaka olarak yazar. Kişinin kendisi ile şeref' ve haysiyetini koruduğu herbir harcama da bir sadakadır ve kişi her ne harcarsa, onun yerini tutacak olanı vermek Allah'a aittir. Ancak bina ya da masiyet uğrunda yapılan harcama bundan müstesnâdır." Abdu'l-Hamid dedi ki: Ben İbnu'l-Münkedir'e: "Kişinin şeref' ve haysiyetini koruyan şey" ne demektir diye sordum şöyle dedi: Şaire ve (uzun) dilli bir kimseye vererek (bunu yapar) dedi.(1) Abdu'l-Hamid, İbn Main tarafından sika bir ravi olarak kabul edilmiştir.

Derim ki: Masiyet yolunda harcamada bulunan kimsenin bundan dolayı sevap almayacağı ve harcamasının yerine başkasının ona verilmeyeceği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bina yapımında yapılan harcamalara gelince, bunlar arasından zaruri olup insanın barınacağı ve korunacağı bir yer ise bunun yerini tutacak şeyler verilir ve böyle bir bina dolayısıyla ecir almak sözkonusudur. Aynı şekilde bünyesini koruması ve avretini örtmesi için yaptığı harcamalar da böyledir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şu hususlar dışında Âdemoğlunun bir hakkı yoktur: "Kalacağı bir ev, avretini örten bir elbise ve kuru ekmek ile su."(2) Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/74. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"O, rızık verenlerin en hayırlısıdır." Kişi hakkında: O, ailesinin rızkını sağlıyor. Kumandan askerlerinin rızkını sağlıyor, denildiğinden ötürü burada da; **"O, rızık verenlerin en hayırlısıdır"** diye buyurulmuştur. Yaratılmışlardan olup rızık veren kimsenin rızık verdiği söylenebilir; ancak bu onlardan ayrı olarak sahib olduğu bir maldan verilir, fakat sonra bu kesilir. Yüce Allah ise bitip tükenmeyen, sonu gelmeyen hazinelerden rızık verir. İşte yokluktan varlığa çıkartan, gerçek anlamda rızık verenin kendisidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Çünkü şüphesiz ki Allah'tır, hem rızkı veren, hem pek çetin kudret ve kuvvet sahibi olan."* (ez-Zariyat, 51/58)

(1) *Darakutnî,* III, 28.
(2) *Tirmizî,* IV, 576; Tayalisî, *Müsned,* I, 14.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِمْ ۖ بَلْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ الْجِنَّ ۖ أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾

40. O gün, onların hepsini haşredecek, sonra da meleklere şöyle diyecek: "Bunlar mı size ibadet ederlerdi?"

41. Melekler diyecekler ki: "Tenzih ederiz Seni, bizim velimiz onlar değil, Sensin. Aksine onlar cinlere ibadet ediyorlardı. Bunların çoğu onlara inanıyorlardı."

"O gün, onların hepsini haşredecek..." buyruğu daha önce geçmiş: *"Sen o zalimleri Rabbleri huzurunda durdurulmuş... bir görsen."* (Sebe', 34/31) buyruğu ile ilişkilidir. Yani eğer sen onları bu halde görecek olursan, korkunç bir durum görmüş olacaksın. Hitab Peygamber (sav)'a olmakla birlikte maksat, hem o, hem de onun ümmetidir. Daha sonra da şöyle buyurmaktadır: **"O gün onların hepsini"** yani ibadet edenleri de, kendilerine ibadet edilenleri de **"haşredecek"** hesap için onları biraraya toplayacak. **"Sonra da meleklere şöyle diyecek: Bunlar mı size ibadet ederlerdi?"** Said, Katade'den şöyle dediğini nakletmektedir: Bu bir sorudur. Yüce Allah'ın İsa (a.s)'a soracağı belirtilen: *"Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki ilâh edinin, diye sen mi söyledin?"* (el-Maide, 5/116) buyruğuna benzemektedir.

en-Nehhas dedi ki: Buna göre anlamı şöyledir: Melekler -Allah'ın salavatı üzerlerine olsun- onları yalanlayacakları vakit, bu onlara bir azar olacaktır. O halde bu soru da ibadet edenlere bir azar mahiyetindedir.

"Melekler diyecekler ki: Tenzih ederiz Seni, Bizim velimiz onlar değil, Sensin." Yani veli edindiğimiz, kendisine itaat ve ibadet ettiğimiz, ibadeti sadece kendisine ihlasla yaptığımız Rabbimiz Sensin. **"Aksine onlar cinlere ibadet ediyorlardı."** İblis'e ve onun yardımcılarına itaat ediyorlardı.

Tefsirlerde şöyle denilmektedir: Huzaalılara mensub Müleyhoğulları diye bilinen bir kabile, cinlere ibadet ediyorlar ve cinlerin kendilerine göründüğünü ileri sürüyor. bunların melek olduklarını, Allah'ın kızları olduklarını iddia ediyorlardı. Yüce Allah'ın: *"Onlar, kendisi ile cinler arasında bir neseb uydurdular..."* (es-Saffat, 37/158) buyruğu bunu anlatmaktadır.

فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا ۚ وَنَقُولُ
لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾

42. "Bugün kiminiz kiminize ne bir fayda sağlayabilir, ne de bir zarar verebilir." Zulmedenlere de diyeceğiz ki: "Haydi yalanladığınız ateş azabını tadınız."

"Bugün kiminiz kiminize ne bir fayda sağlayabilir" şefaat edebilir, kimse kimseyi kurtarabilir. **"Ne de bir zarar verebilir."** Kimseye azab edip helâk edebilir.

Şöyle de açıklanmıştır: Melekler kendilerine ibadet edenlere gelecek zararı önlemek imkanına sahib değildirler.

"Zulmedenlere de diyeceğiz ki: Haydi yalanladığınız ateş azabını tadınız." Bu sözleri söyleyecek olan yüce Allah da olabilir, melekler de olabilir.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ
يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ ۚ وَقَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ مُفْتَرًى ۚ
وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ ۙ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٤٣﴾

43. Âyetlerimiz açık açık onlara okunduğunda dediler ki: "Bu ancak atalarınızın ibadet edegeldiği şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır." Yine dediler ki: "Bu uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir." Kâfir olanlar hakka, kendilerine geldiğinde: "Bu, ancak apaçık bir büyüdür" dediler.

"Âyetlerimiz" yani Kur'ân **"açık açık onlara okunduğunda dediler ki: Bu"** Muhammed (sav)'ı kastediyorlar, **"ancak atalarınızın"** yani sizden önce geçmiş olanlarınızın **"ibadet edegeldiği şeylerden"** tapındıkları ilâhlardan **"sizi alıkoymak isteyen bir adamdır."**

"Yine dediler ki: Bu" yani Kur'ân **"uydurulmuş bir yalandan"** düzülmüş bir iftiradan **"başka bir şey değildir. Kâfir olanlar hakka, kendilerine geldiğinde: Bu ancak apaçık bir büyüdür, dediler."** Kimi zaman bu bir büyüdür, dediler, kimi zaman bir iftiradır, dediler. Onlardan bazılarının: Bu bir büyüdür, demiş olmaları, bazılarının da bu bir iftiradır, demiş olmaları da mümkündür.

وَمَآ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَمَآ اَرْسَلْنَآ اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ
نَذِيرٍ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۙ وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَآ اٰتَيْنَاهُمْ
فَكَذَّبُوا رُسُلِي ۖ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

44. Halbuki Biz onlara okuyacakları kitaplar göndermemiştik. Senden önce onlara bir nezir de göndermemiştik.
45. Bunlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Hem bunlar onlara verdiğimizin onda birine bile ulaşmamışlardır. Fakat yine de peygamberlerimi yalanladılar. Ya Benim azabım nasılmış?

"Halbuki Biz onlara okuyacakları kitaplar göndermemiştik." Yani kendilerine verilmiş olan bir kitapta senin getirdiğinin batıl olduğunu okumadıkları gibi, kendilerine gönderilmiş bir peygamberden de böyle bir şeyi işitmemişlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Yoksa Biz onlara bundan önce bir kitap verdik de şimdi onlar buna mı tutunuyorlar?"* (ez-Zuhruf, 43/21)

Onların yalanlamalarının elle tutulabilir bir tarafı olmadığı gibi, şüphelerinin bir dayanağı da yoktur. Kitab ehli batıl üzere olsalar dahi hiç olmasa biz kitap ehliyiz, bizim şeriatımız var. Allah'ın gönderdiği rasûllerden dayanaklarımız var, diyebiliyorlar. (Bu müşriklerin onu demek imkanları dahi yoktur).

Daha sonra yüce Allah, onları yalanlamaları dolayısıyla hak olan şu buyruklarıyla şöylece tehdit etmektedir: **"Bunlardan öncekiler de yalanlamışlardı."** Yani yakalayış itibariyle bunlardan daha çetin olan, malları, evlatları daha çok, geçimleri daha bol olan bunlardan önce gelen birtakım kavimler de yalanlamışlardı. Ben onları da helâk ettim. Semûd ve Âd gibi.

"Hem bunlar", Mekkeliler, **"onlara"** o geçmiş ümmetlere **"verdiğimizin**

onda birine bile ulaşmamışlardır." Âyette geçen: (المعشار) ile "(العُشر): On da bir" aynı şeydir, iki ayrı söyleyiştir. (المعشار)'in "onda birin, onda biri" olduğu da söylenmiştir. el-Cevherî dedi ki: Bir şeyin "mi'şar"ı onun onda biri demektir. Araplar bu şekildeki bir kullanımı sadece öşür (onda bir) hakkında kullanırlar.

Bir açıklamaya göre, onlardan önce gelmiş olanlar bizim kendilerine verdiğimizin şükrünün onda birini dahi yerine getirememişlerdir, demektir. Bu açıklamayı en-Nekkaş nakletmiştir. Bir diğer açıklama da şöyledir: Yüce Allah'ın kendilerinden öncekilere verdikleri, bunlara vermiş olduğu ilim, beyan, belge ve delilin onda biri değildir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onun ümmetinden daha bilgili bir ümmet, O'nun kitabından daha açık hiçbir kitab yoktur.

Bir açıklama da şöyledir: Mi'şar, aşirin onda biri, aşir ise onda birin onda biridir. Bu durumda mi'şar, binde bir demektir.

el-Maverdî der ki: Daha kuvvetli görülen görüş budur, çünkü bundan maksat azlıkta mübalağalı bir ifadedir.

"Fakat yine de peygamberlerimi yalanladılar. Ya Benim azabım" geçmiş ümmetleri cezalandırışım **"nasılmış?"** Bu ifadede hazfedilmiş lafızlar vardır ki, takdiri şöyledir: Biz onları helâk ettik, Benim azablandırışım nasılmış?

قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ ۚ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَادَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا ۚ مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾

46. De ki: "Ben size ancak bir öğüt veriyorum: Yalnızca Allah için ikişer ikişer, birer birer kalkınız. Sonra bu arkadaşınızda bir delilik olmadığını düşününüz. O, ancak -şiddetli bir azabın öncesinde- sizin için bir korkutucudur."

"De ki: Ben size ancak bir öğüt veriyorum" buyruğu ile yüce Allah müşriklere karşı getirdiği delili tamamlamış olmaktadır. Yani ey Muhammed, onlara: **"Ben size ancak bir öğüt veriyorum"** de. Yani ben sizleri içinde bulunduğunuz halin kötü akıbetinden sakındırıyor ve size bunu hatırlatıyorum.

"Bir öğüt"den kasıt, şirkin reddedilmesini, mutlak ilâhın kabul edilmesi-

ni gerektiren bütün sözleri kapsayan tek bir söz demektir.

Mücahid dedi ki: Bu lâ ilâhe ilallah'tır. İbn Abbas ve es-Süddî'nin görüşü de budur. Yine Mücahid'den Allah'a itaati hatırlatıyorum, diye açıkladığı da nakledilmiştir. Size Kur'ân ile öğüt veriyorum, diye de açıklanmıştır. Çünkü Kur'ân bütün öğütleri kapsar. İfadenin takdirinin: Size tek bir hususu hatırlatarak öğüt veriyorum, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Daha sonra da bu hususu: **"Yalnızca Allah için ikişer ikişer, birer birer kalkınız"** buyruğu ile açıklanmış olmaktadır. Buna göre: (أَنْ) (mealde bu: "ile" karşılanmıştır) cer mahallinde "bir öğüt"den bedeldir yahut da bir mübtedâ takdiri ile ref' mahallindedir. Yani: "(هي أن تقوموا): O... kalkmanızdır" demek olur. ez-Zeccac'ın görüşüne göre ise bu: "(لأن تقوموا): Kalkasınız diye" anlamında nasb mahallindedir.

Bu kalkışın anlamı, hakkı arayıp bulmak maksadı ile bir kalkıştır, oturmanın zıttı olan kalkış değildir. Bu da:Filan kişi bu iş için kalktı (onu yerine getirmeye çalıştı) demeye benzer. Yani Allah'ın rızası ve ona yaklaşmak için kalkmanızdır... demek olur. Bu da yüce Allah'ın: "(وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ): *Yetimler hakkında adaletle kalmanız (yani adaleti yerine getirmeniz)..."* (en-Nisa, 4/127) buyruğuna benzemektedir.

"İkişer ikişer, birer birer" yani gerek tek tek, gerek toplu olarak... demektir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Herkes tek başına kendi görüşüne bağlı kalarak ve başkası ile de danışarak, diye de açıklanmıştır. Bu rivayet edilen bir açıklama şeklidir.

el-Kutebî dedi ki: Hem başkası ile konuyu tartışarak, hem de kendi kendisine düşünerek demektir. Bütün bu açıklamalar birbirine yakındır. Dördüncü bir anlama gelme ihtimali de vardır, o da şudur: İkişer (el-mesna) gündüz yapılan iş, birer birer ise gece yapılan iş demektir. Çünkü kişi gündüzün yaptığı işlerde başkasının yardımını da alır. Geceleyin ise yalnız başınadır. Bu açıklamayı da el-Maverdî yapmıştır.

Yüce Allah'ın: **"İkişer ikişer, birer birer"** diye buyurmasının sebebi şudur: Zihin yüce Allah'ın kullara karşı bir delilidir. Bu da aklın kendisi demektir. Dolayısıyla aralarında en akıllı olan kimse Allah'tan en büyük nasib almış kimse demektir. Onların herbiri tek başına kaldığı takdirde bir kişinin düşüncesi sözkonusu olur. İkişer ikişer oldukları takdirde ise, karşılıklı iki zihin bulunur ve böylelikle tek başına olan kişinin göremediği birtakım bilgileri görüp tesbit edebilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Sonra bu arkadaşınızda bir delilik olmadığını düşününüz." Ebu Hatim ve İbnu'l-Enbarî'ye göre vakıf: "(ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا): **Sonra... düşününüz"** buyruğu üzerindedir. Bunun vakıf yeri olmadığı da söylenmiştir, çünkü anlam şöy-

le olur: Sonra bu arkadaşınızın yalan söylediğini tesbit ettiniz mi? Yahut onda bir delilik gördünüz mü? yahut onun hallerinde bir tutarsızlık gördünüz mü? Yahut büyüyü bildiği iddiasında bulunan bir kimsenin yanına gidip geldi mi? yoksa kıssaları öğrenip kitablar okudu mu? Yoksa siz mallarınızda tamah edip onlara göz diken bir kimse olarak mı onu bildiniz? Yoksa siz onun getirmiş olduğu tek bir sûreye benzer bir sûre getirebiliyor musunuz? diye düşününüz. Eğer siz bunlar üzerinde düşünerek onun doğru olduğunu görecek olursanız, bu şekildeki inatlaşmanızın sebebi ne olabilir?

"O, ancak şiddetli bir azabın öncesinde sizin için bir korkutucudur" buyruğuna gelince, Müslim'in *Sahih*'inde yer alan rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: Şu *"yakın akrabanı uyar"* (eş-Şuara, 26/214) ve aralarından özellikle ihlaslı yakınlarını da... buyrukları nazil olunca, Rasûlullah (sav) dışarı çıktı ve Safa'nın üzerine çıkarak (baskına gelenlerin olduğunu belirten sesleniş biçimi olan üslubla): Ya sabaha diye seslendi. Bu bağıran kimdir? diye sordular, Muhammed'dir dediler. Onun etrafında toplandıklarında onlara şöyle dedi: Ey filan oğulları, ey filan oğulları, ey Abdi Menafoğulları, ey Abdu'l-Muttaliboğulları -hepsi etrafına toplanınca şöyle dedi: "Şimdi bana söyleyiniz, ben sizlere şu tepenin arkasından atlıların gelip üzerinize baskın yapacağını bildirsem, benim bu sözlerimi doğru kabul eder misiniz?" Onlar: Biz senin herhangi bir yalan söylediğini görmedik, dediler. Bu sefer onlara şöyle dedi: "Gerçek şu ki, ben sizleri şiddetli bir azabın öncesinde uyarıyorum, korkutuyorum." Bunun üzerine Ebu Leheb: İki elin kurusun. Bizi sadece bunun için mi topladın? dedi. İbn Abbas dedi ki: Bunun üzerine şu: *"Ebu Leheb'in iki eli kurusun. Helak oldu zaten."* (Tebbet, 111/1) sûresi nâzil oldu. Bu şekilde el-A'meş sûreyi sonuna kadar okudu.(1)

قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ ۖ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ ۚ
وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٤٧﴾

47. De ki: "Sizden istediğim herhangi bir ücret varsa o sizin olsun. Benim mükâfatımı vermek ancak Allah'a aittir. O, herşeye tanıktır."

"De ki: Sizden istediğim herhangi bir ücret" risaleti tebliğe karşılık bir mükâfat **"varsa, o sizin olsun."** Bu mükâfat -eğer ben sizden böyle bir şey istediysem- sizin olsun.

(1) *Müslim*, I, 193; *Buharî*, IV, 1787, 1902.

"Benim mükâfatımı vermek ancak Allah'a aittir. O, herşeye tanıktır." Herşeyi gözetendir, bilendir. Benim amellerimi de, sizin amellerinizi de görür. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. O herkese yaptığının karşılığını verir.

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ ۚ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾

48. De ki: "Rabbim muhakkak hakkı yerleştirendir. O, gizlilikleri çok iyi bilendir."

"De ki: Rabbim muhakkak hakkı yerleştirendir." Yani delili açıklar ve galib getirir. Katade **"hakkı"** vahyi... anlamındadır, demiştir. Yine ondan gelen rivayete göre hak, Kur'ân demektir.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Yani o batılın üzerine hakkı bırakır. O, bütün gaybları çok iyi bilendir.

İsa b. Ömer: **"O gizlilikleri çok iyi bilendir"** anlamındaki buyruğu: (عَلَّامَ الغيوب) diye (Rabbimden) bedel olarak okumuştur.: De ki muhakkak gaybleri bilen benim Rabbim hakkı yerleştirendir, demek olur.

ez-Zeccac dedi ki: Ref' ile okuyuş, iki cihetten de mahalle göredir. Çünkü i'rab mahalli itibariyle ref'dir. Yahut da "Yerleştiren" fiilinin (faili isteyen ve bu terkibin ondan bedel olması) özelliği dolayısıyla da ref' konumundadır.

en-Nehhas dedi ki: Ref' ile okuyuşun, iki açıklaması daha vardır: Haberden sonra haber olarak gelmesi. Bu durumda bir mübtedâ takdiri sözkonusudur. el-Ferrâ'nın iddiasına göre ise bu gibi yerlerde ref' eğer: "(إنّ): **Muhakkak**"ın haberinden sonra gelirse, Arapça'da ref' daha fazladır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: "(إِنَّ ذٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ): *Cehennem ehlinin bu davalaşmaları hiç şüphesiz bir gerçektir"* (Sad, 38/64) buyruğudur.

"(الغُيُوبُ): **Gizlilikler"** kelimesi(nin ğayn harfi) üç hareke ile de okunmuştur. Gaib olan, oldukça gizli olan iş, demektir.

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴿٤٩﴾

49. De ki: "Hak geldi, batıl ne yeniden bir şey var edebilir, ne de geri getirebilir."

"De ki: Hak geldi" buyruğu ile ilgili olarak Said, Katade'den, haktan kasıt Kur'ân-ı Kerîm'dir, dediğini nakletmektedir. en-Nehhas dedi ki: İfadenin takdiri hakkın sahibi geldi, takdirindedir. İçinde delillerin ve belgelerin bulunduğu kitab geldi, demektir.

"Batıl ne yeniden bir şey var edebilir." Katade dedi ki: Batıl şeytandır, yani şeytan hiçbir kimseyi yaratamaz. **"Ne de geri getirebilir."**

Buna göre; "(ما): Ne" nefy edatıdır. Bunun "neyi (yeniden) geri getirebilir?" anlamında soru olması da mümkündür. Yani hak geldi, batılın nesi kaldı ki onu yeniden yaratabilsin ve onu ilk olarak meydana getirebilsin? Yani batıldan geriye hiçbir şey kalmamıştır. Bu da yüce Allah'ın: *"Şimdi onlardan geriye kalanı görüyor musun?"* (el-Hakka, 69/8) buyruğuna benzemektedir. Onlardan geriye kalan bir şey göremiyorsun, demektir.

قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَآ اَضِلُّ عَلٰى نَفْسِىْ ۚ وَاِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوْحِىْٓ
اِلَىَّ رَبِّىْ ۭ اِنَّهٗ سَمِيْعٌ قَرِيْبٌ ﴿٥٠﴾

50. De ki: "Eğer ben sapmışsam, ancak kendi aleyhime sapmış olurum. Şâyet hidayet bulmuşsam, o Rabbimin vahyetmekte olduğundan ötürüdür. Muhakkak O, işitendir, pek yakındır."

"De ki: Eğer ben sapmışsam, ancak kendi aleyhime sapmış olurum." Çünkü kâfirler: Sen atalarının dinini terkettin, bundan dolayı sapıttın, demişlerdi. Yüce Allah da ona şunu emretmektedir: Ey Muhammed de ki: Eğer ben sizin iddia ettiğiniz gibi saptı isem, kendi aleyhime sapmış olurum.

"Sapmışsam" anlamındaki lafız genel olarak, "lam" harfi üstün olmak üzere: (ضَلَلْتُ) diye okunmuştur. Yahya b. Vessab ve başkaları ise, "lam" harfini esreli ve "dat" harfini de üstün olarak: (اَضِلُّ)'den gelen bir fiil olarak okumuşlardır. (الضلال والضلالة); doğru yolda oluşun zıttıdır. "Lam" harfi üstün olarak (ضَلَلْتُ) ile "dat" harfi esreli olmak üzere; (أَضِلُّ): Saptım, saparım" demektir. İşte yüce Allah da: **"De ki: Eğer ben sapmışsam ancak kendi aleyhime sapmış olurum"** diye buyurmaktadır. İşte bu söyleyiş (yani mazide "lam" harfi üstün, müzariinde "dat" harfi esreli söyleyiş) Necidlilerin söyleyişidir ve fasihtir. Ancak el-Aliye'de yaşayanlar mazide, (ضَلِلْتُ) diye "lam" harfini esreli, muzaride de: (أَضِلُّ) diye kullanırlar. Benim sapıklığımın vebali benim aleyhimedir, demektir.

"Şayet hidayet bulmuşsam o Rabbimin vahyetmekte olduğundan" bana bildirdiği hikmet ve beyandan **"ötürüdür. Muhakkak O, işitendir, pek yakındır."** Yani kendisine dua edenlerin duasını işitir ve pek yakında dualarını kabul eder.

İfadelerin nazmı açısından da şöyle denilmiştir: de ki: Rabbim muhakkak hakkı yerleştirendir, delili açıklayandır. Sapıtmış olanların sapıklığı ortaya konulmuş olan delilleri çürütmez. Şâyet ben saparsam elbette kendime zarar vermiş olurum, yoksa bu Allah'ın delilini çürütmez ve eğer doğru yolu bulursam, hiç şüphesiz bu Allah'ın lutfu iledir. Zira delil üzere bana o sebat vermiştir, şüphesiz ki O, herşeyi işitendir, pek yakındır.

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَأُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٥١﴾

51. Onları korkuya kapıldıklarında bir görsen! Artık kurtuluş olmayacak ve yakın yerde yakalanmış olacaklar.

"Onları korkuya kapıldıklarında bir görsen! Artık kurtuluş olmayacak" buyruğunda yüce Allah, kâfirlerin hakkı tanımak zorunda kalacakları bir zamandaki hallerini sözkonusu etmektedir. Buyruk: Sen dünya hayatında ölümün geldiği yahut ta yüce Allah'ın kendilerine göndereceği başka bir azabın inişi esnasında korkuya kapıldıklarını bir görsen, demektir. Bu anlamdaki bir açıklama İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. el-Hasen dedi ki: Bu onların kabirlerde Sayha (kıyamet çığlığı)'dan ötürü duyacakları korku ve dehşettir. Yine ondan nakledilen bir rivayete göre buradaki korkudan kasıt, kabirlerinden çıkacakları vakit duyacakları bir korkudur. Katade de böyle açıklamıştır.

İbn Muğaffel ise şöyle demektedir: Bu korku Kıyamet gününde yüce Allah'ın vereceği cezayı gözleriyle görecekleri vakit ortaya çıkacaktır.

es-Süddî de şöyle demektedir: Bu meleklerin kılıçları ile boyunları vurulduğu esnada Bedir günü duydukları korkudur. Bu halde iken ne kaçabildiler, ne de tevbeye geri dönebildiler.

Said b. Cübeyr de dedi ki: Bundan kasıt, el-Beyda denilen bir yerde yerin dibine geçirilecek olan ordudur. Onlardan geriye sadece bir adam kalacak, o da insanlara arkadaşlarının karşı karşıya kaldıkları durumu haber verecek ve korkuya kapılacaklar. İşte onların korkuları bu olacaktır.

"Artık kurtuluş olmayacak." İbn Abbas, kurtulmaları sözkonusu olma-

yacaktır diye; Mücahid ise bir yere kaçış mümkün olmayacak, diye açıklamıştır.

"Ve yakın yerde yakalanmış olacaklar." Kabirlerden yakalanmış olacaklar demektir. Nerede bulunurlarsa, oradan yakalanacaklar, diye de açıklanmıştır. Onlar yüce Allah'a göre yakındır. Hiçbir şekilde O'na gizli kalmazlar ve O'nun elinden kurtulamazlar.

İbn Abbas da şöyle demektedir: Bu âyet-i kerîme ahir zamanda Ka'be'yi tahrib etmek üzere yola çıkacak olan seksenbin kişilik ordu hakkında nazil olmuştur. Onlar el-Beyda'ya girmekle birlikte, yerin dibine geçirileceklerdir. İşte "yakın yerde yakalanmak"dan kasıt budur.

Derim ki: Bu anlamda Huzeyfe'den gelmiş merfu bir haber vardır. Biz bu haberi *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Huzeyfe dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu -deyip doğudakiler ile batıdakiler arasında ortaya çıkacak bir fitneyi sözkonusu etti ve şöyle devam etti-: "Onlar bu hallerinde bulunuyor iken es-Süfyanî kuru olan vadiden bu işin alevlendiği bir sırada çıkıp gelecek ve Dımaşk'ta konaklayacak. Birisi doğuya, diğeri Medine'ye olmak üzere iki ordu gönderecek. Doğuya giden ordu doğu tarafına doğru yol alacak ve nihayet o lanetli şehir Babil ile o kötü yerde -Bağdat şehrini kastetmektedir- konaklayacaklar. Üçbin kişiden daha fazlasını öldürecekler. Bin kadından fazla kadının ırzına geçecekler ve orada el-Abbas'ın soyundan ileri gelen üçyüz kişiyi öldürecekler. Sonra Şam'a doğru çıkacaklar, Kufe'den bir hidayet bayrağı çıkacak ve Kufe'den iki günlük mesafede bu orduya yetişecek ve onları öldürecekler. Haber verebilecek bir kimse dahi onlardan kurtulamayacak. O ordunun elinde bulunan esir kadın ve çocukları ve ganimetleri kurtaracaklar. Göndereceği ikinci ordu ise Medine'ye varacak. Üç gün, üç gece Medine'yi talan edecekler. Sonra da Mekke'ye doğru yola çıkacaklar. Nihayet el-Beyda'da bulunacakları bir sırada yüce Allah, üzerlerine Cibril (a.s)'ı gönderecek. Ey Cibril! Git ve onları imha et, diyecek. Cibril de oraya ayağı ile bir defa vuracak, yüce Allah onları yerin dibine geçirecek. İşte yüce Allah'ın: **"Onları korkuya kapıldıklarında bir görsen! Artık kurtuluş olmayacak ve yakın bir yerde yakalanmış olacaklar"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Onlardan geriye sadece biri onların müjdecileri, diğeri ise korkutucuları olan Cüheyneli iki kişi kalacak. İşte bundan dolayı kesin haber Cüheynelilerdedir denilmiştir.(1)

"Yakın yerde yakalanmış olacaklar" buyruğu, ruhları bulundukları yerde kabzedilecek, ölümden kaçma imkanını bulamayacaklardır de diye açık-

(1) Burada zikredilenlerin çeşitli kısımlarıyla kaydedildiği bazı rivayetler için bkz. Hakim, *Müstedrek,* IV, 565; Ebu Amr ed-Dani, *es-Sünenü'l-Varide fi'l-Fiten,* IV, 937, V, 1021, 1022, 109, 1091, 1093; Nuaym b. Hammad el-Mervezî, *el-Fiten,* I, 220-224, II, 690-691.

lanmıştır. Bu açıklama da: Bu korku ruhun alınacağı esnada sözkonusu olur, diyenlerin görüşüne uygundur. Bununla birlikte bunun, karşılık vermek, çağrıya uymak anlamındaki korku ile ilgili olma imkanı da vardır. Çünkü: "(فزع الرجل): Adam başına gelen bir korku dolayısıyla kendisinden yardım isteyen imdat dileyenin istediğine koştu" demektir. Peygamber Efendimiz'in ensara hitaben söylemiş olduğu: "(إنكم لتقلون عند الطمع وتكثرون عند الفزع): Sizler tamah edilen şeyler sözkonusu olursa, sizden az bulunur, dehşetli hallerde yardıma çağrı esnasında da çok kişi bulunur" şeklindeki[1] rivayette de bu anlamdadır.

Bu buyrukla, yerin dibine geçirilmek yahut ta Bedir gününde olduğu gibi dünyada iken öldürülmenin kastedildiğini söyleyenler, şu açıklamayı da yaparlar: Bunlar âhiretten önce dünya hayatında azab ile yakalanmış oldular.

Bu korku, kıyamet gününde gerçekleşecektir, diyenler de şöyle derler: Bunlar yerin dibinden, yerin üstüne çıkartılmışlardır. (Onun için korkmuşlardır). **"Yakın yerde yakalanmış olacaklar"** buyruğun cehenneme yakın bir yerden alınıp oraya atılacaklardır, diye de açıklanmıştır.

وَقَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِهِۦ ۚ وَأَنَّىٰ لَهُمُ ٱلتَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾

52. "Ona iman ettik" diyecekler, ama onlar için uzak bir yerden ona el atmaları ne mümkün!

"Ona" Kur'ân'a inandık. Mücahid'e göre Allah'a, el-Hasen'e göre öldükten sonra dirilişe, Katade'ye göre Rasûlullah (sav)'a **"iman ettik, diyecekler."**

"Ama onlar için uzak bir yerden ona el atmaları ne mümkün!" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas ve ed-Dahhak şöyle demiştir: "(التناوش): El atmak"dan kasıt, geri dönmektir. Yani iman etmek için dünyaya geri dönmeyi isteyeceklerdir, fakat böyle bir isteğin yerine getirilmesine imkan bulunmayacaktır. Şairin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

تمنّى أن تؤوب إليّ مَيٌّ ولیس إلى تناوشها سبيل

"Meyye'nin bana tekrar dönmesini temenni etti,
Ama onun dönüşüne imkan yok."

(1) Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Farac, *Safvetu's-Safve*, I, 205.

es-Süddî, kasıt tevbedir demiştir. Yani bu tev'e imkanı onlardan uzaklaşmış iken böyle bir istekte bulunacaklardır. Çünkü tevbe ancak dünya hayatında kabul olunur.

Bu lafzın el atmak, el ile yakalamak anlamında olduğu da söylenmiştir. İbnu's-Sikkit dedi ki: Bir adam, bir diğerinin başından ve sakalından yakaladığı takdirde: "(ناشه ينوشه نَوْشاً): Onu yakaladı, yakalar, yakalamak" denilir. Daha sonra da şu beyiti zikreder:

فهي تنوش الحوض نَوْشاً مِن عَلاَ نَوْشاً بِه تَقْطع أجوازَ الفَلا

"O develer havuzdan suyu içiyorlar,
Öyle bir içiş ki, hem bunlar büyük çöllerin ortasını katederler."

Bu beyit ile sözünü ettiği develerin yukarıdan (boyları uzun olduğu için) çok büyük miktarda su içtiklerini böylelikle de başka bir suya ihtiyaçları olmadan uzun mesafeleri, çölleri aştıklarını anlatmak istemektedir.

Yine (İbnu's-Sikkit) şöyle demektedir: Savaş esnasında "münaveşe" tabiri de buradan gelmektedir. Bu ise iki tarafın birbirine yaklaşması halinde sözkonusudur. "(رجل نَوُوش): Şiddetlice yakalayan adam" demektir. "(التناوش): El atmak, elle yakalamak" demek olup (الانتياش) da bu anlamdadır. Recez vezninde şair şöyle demektedir:

كانت تنوش العنَق انتياشا

"Boyunları iyiden iyiye yakalıyorlardı."

"Ama onlar için uzak bir yerden ona el atmaları ne mümkün!" buyruğu ile yüce Allah şunu anlatmaktadır: Onların dünya hayatında iken kâfir olduklarından ötürü, âhirette tekrar imanı ele geçirmeleri mümkün değildir.

"(أَنَّى لَهُمُ التَّنَاوُشُ): **Onlar için... ona el atmaları ne mümkün"** buyruğunu: "(وأنى لهم التناؤش) şeklinde Ebu Amr, el-Kisaî, el-A'meş ve Hamza hemze ile okumuşlardır. en-Nehhas şöyle demektedir: Ebu Ubeyde böyle bir okuyuşun (doğru olmaktan) uzak olduğunu görmektedir. Çünkü hemzeli okuyuş (uzaklık) anlamındadır. O halde: "Uzak bir yerden onlar için uzaklık nasıl olur" gibi bir mana ortaya çıkar.

Ebu Cafer şöyle demektedir: Bu okuyuş caizdir ve güzeldir. Arap dilinde bunun iki türlü açıklaması vardır ve bunlar doğruluktan uzak te'viller de de-

gildir. Bu iki açıklamadan birisi şöyledir: Kelimenin aslı hemzeli olmayıp sonradan "vav" harfi üzerindeki harekenin hafif (gizli) oluşu dolayısıyla hemzeli okunmuş olabilir. Bu Arapçada çokça görülen bir husustur. Büyük toplulukların, büyük topluluklardan naklettiği mushafta da: "(وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ): *Peygamberlerin belirli vakitleri geldiği zaman"* (el-Murselat, 77/11) Burada -"belirli vakitleri geldiği" anlamındaki kelime- aslında; (وُقِّتت) şeklindedir. Çünkü bu "vakit"den türetilmiştir. Diğer taraftan: "(دار): Ev" kelimesi (أدؤر) diye çoğul yapılabilmektedir.

Diğer bir açıklamayı da Ebu İshak zikretmektedir ve şöyledir: Bu durumda kelime ağırca hareket demek olan: (النئيش)'den türetilmiş olur. Uzak kalmış olan bir husus hakkında onların hareket edebilmeleri mümkün değil, demektir. "(نأشت الشيء): O şeyi uzak bir yerden aldım" denilir. (النئيش) ise ağır olan şey demektir. el-Cevherî şöyle demektedir: Hemzeli olarak; "(التناؤش): Gecikmek ve uzaklaşmak" anlamındadır. "(قد ناشت الأمر أناشه نأشاً): Ben bu işi geciktirdim, geciktiriyorum" denilir. "(فانتاش): O da gecikti" demektir. Mesela: "(فعله نئيشاً): Son olarak onu yaptı" denilir. Şair de şöyle demektedir:

تمنّى نئيشاً أن يكون أطاعني وقد حدثت بعد الأمور أمور

"Sonunda bana itaat etseydi diye temenni ettiğim,
Halbuki o işlerden sonra çok işler meydana geldi."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

قعدت زماناً عن طلابك للعلا وجئت نئيشاً بعدما فاتك الخُبْر

"Uzun bir süre yükseklere ulaşma isteğini bırakıp oturdun,
Ve sonunda payın olanı da elden kaçırdıktan sonra gecikmiş olarak geldin."

el-Ferrâ da şöyle demektedir: (التناؤش) lafzında hemzeli ve hemzesiz okuyuş anlam itibariyle birbirine yakındır. Tıpkı; "(ذِمْت الرجلَ وذَأَمْته): Ben o adama sitem ettim, ederim" fiiline benzemektedir.

"Uzak bir yer"den kasıt âhirettir. Ebu İshak et-Temimî'den, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: **"Onlar için...ne mümkün"** yani geri dönüş mümkün olamaz. Çünkü onlar geri döndürülme zamanı olmayan bir sırada böyle bir istekte bulunmuş olacaklardır.

وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ ۚ وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾

53. Halbuki önceden onu inkâr etmişlerdi. Üstelik uzak bir yerden gayb hakkında rastgele zanlarda bulunuyorlardı.

"Halbuki önceden" yani dünyada iken **"onu"** Muhammed'i **"inkâr etmişlerdi. Üstelik uzak bir yerden gayb hakkında rastgele zanlarda bulunuyorlardı."**

Araplar hak olmayan bir şeyleri söyleyen herkes için: "O gayb hakkında rastgele zanlarda bulunur" anlamındaki (هو يقذف ويرجم بالغيب) tabirini kullanırlar ve bu taş atıp isabet ettiremeyen kimse için bir misaldir. Yani bunlar zanları ortaya atarak şöyle diyorlar: Ne öldükten sonra diriliş, ne amel defterlerinin verilmesi, ne cennet, ne de cehennem ateşi vardır. Onlar bunu zanlarından hareketle ileri sürüyorlar. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre "(يقذفون): **Zanlarda bulunuyorlar**" ifadesi, Kur'ân hakkında iftirada bulunarak: O sihirdir, şiirdir, öncekilerin efsaneleridir, derler, demektir. Bir açıklamaya göre de, Muhammed (sav) hakkında o şairdir, sihirbazdır, kahindir, delidir derler.

"Uzak bir yerden" ifadesi de şu demektir: Yani yüce Allah, onlar için Muhammed (sav)'ın doğru söylediğini bilme imkanını uzaklaştırmıştır. Burada uzaktan kasıt, kalpten uzaklıktır, yani onlar kalplerinden uzakça bir yerden... (zanlarda bulunuyorlar.)

Mücahid de: "(ويُقذفون بالغيب): Onlar uzak bir yerden atılıyorlar" diye meçhul bir fiil olarak okumuştur ki, onlara bununla atış yapılır, demektir. Bir başka açıklamaya göre bunları o kimseleri azdıran ve saptıran kişiler onlara atarlar (telkin ederler.)

وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ ۖ
إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ ﴿٥٤﴾

54. Daha önceden benzerlerine yapıldığı gibi, onlar ile arzuladıkları şeyler arasına, bir engel konacaktır. Çünkü onlar endişeye düşüren bir şüphe içinde idiler.

"Daha önceden benzerlerine yapıldığı gibi" buyruğundaki: "(الأشياع): Benzerler" kelimesi, (شِيَع)'in çoğuludur. Bu da: "(شيعة): Taraftar, benzer" lafzının çoğuludur.

"Onlar ile arzuladıkları şeyler arasına bir engel konacaktır" buyruğu ile ilgili açıklamalardan birisi şöyledir: Onlar ile azaptan kurtulmaları arasına bir engel konacaktır. Bir başka açıklamaya göre onlar ile dünyada iken ellerinde bulunup da (şu anda) arzuladıkları mal ve yakınları arasına engel konacaktır.

Katade'nin görüşüne göre de anlam şöyledir: Onlar azabı göreceklerinde yüce Allah'a itaat etmek ve onlara vermiş olduğu emirleri yerine getirmek isteklerinin kabul edilmesini arzu edecekler, fakat bu istekleri ile kendileri arasına engel olunacaktır. Çünkü böyle bir şey dünya hayatında olabilirdi. İşte o vakitte dünya hayatı sona ermiş olacaktır.

"(حِيلَ): **Engel kondu"** fiilinin aslı: (حُول) şeklindedir. Burada "vav"ın harekesi "ha" harfine verildikten sonra "ye" harfine dönüştürüldü, sonra da ağırlığı dolayısıyla harekesi hazfedildi.

"Daha önceden" buyruğu, daha önceden geçip gitmiş olan kâfir nesiller demektir.

"Çünkü onlar" rasûllerin durumu, öldükten sonra diriliş, cennet ve cehennem hakkında, bir başka açıklamaya göre din ve tevhid hakkında -ki anlam birdir- **"endişeye düşüren bir şüphe içinde idiler."**

"(مُرِيبٍ): Endişeye düşüren" kendisi sebebiyle şüpheye düşülen şey demektir. Mesela: "(أراب الرجل): Adam şüpheye düştü" demektir. "(مريب): Şüphe eden" demektir. Bunun şüphe ve itham demek olan: (الريب)'den geldiğini söyleyenler şunu da derler: (شك مريب) denilir, nitekim pekiştirici ifade kullanılmak istendiğinde: "(عجبٌ عجيب وشعر شاعر): Çok hayret edilecek bir şey ve çok güzel bir şiir" demek de buna benzemektedir.

Sebe' Sûre'si burada sona ermektedir. Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.

Fâtır Sûresi

1-45. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Herkesin görüşüne göre Mekke'de inmiştir. Kırkbeş âyet-i kerîmedir.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُولِٓى
اَجْنِحَةٍ مَّثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبٰعَ ؕ يَزِيْدُ فِى الْخَلْقِ مَا يَشَآءُ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى
كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۱﴾

1. Hamd, göklerle yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur. O, yaratılışta dilediğini arttırır. Gerçekten Allah herşeye gücü yetendir.

"Hamd, göklerle yeri yoktan var eden... Allah'a mahsustur" buyruğunda yer alan: "(فاطر): Yoktan var eden" lafzının sıfat olmak üzere esreli, bir mübteda takdiri ile merfu ve övmek maksadı ile de nasb olmak üzere üç türlü gelmesi caizdir. Nitekim, Sibeveyh: "(الحمد لله أهل الحمد): Hamda layık olana hamdolsun" tabirinde de bunun gibi (üç şekil) caiz olduğunu nakletmiştir. Aynı şekilde: "(جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ): Melekleri... kılan" buyruğu da böyledir.

Fatır (yoktan var eden): Yaratan demektir. Yusuf Sûresi'nde (12/101. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"(الفَطْر): Bir şeyin üstünü yarmak" demektir. Mesela: "(فطرته فانفطر): Ben onu

yardım, o da yarıldı" denilir. "(فَطَر نابُ البعير): Devenin azı dişi çıktı" tabiri buradan gelmektedir. Böyle olan deveye de (بعير فاطر) denilir. "(تفطّر الشيء): Bir şey çatladı" anlamındadır. "(سيف فُطار): Çatlakları bulunan kılıç" demek olur. Şair Antere de şöyle demektedir:

وسيفي كـالعقيقـة فهـو كِـمْعِي سـلاحـي لا أُفَـلّ ولا فُـطَارا

"Kılıcım bir şimşek gibi parlaktır, yanımdan ayırmam onu,
Silahım ne pürüzlüdür, ne de çatlağı vardır, onun."

"(الفطر): Başlatmak ve icad etmek" demektir. İbn Abbas dedi ki: Ben **"göklerle yeri yoktan var eden** (fatır)"in ne demek olduğunu bilemiyordum. Nihayet bir kuyu hakkında çekişen iki bedevi bana geldi. Onlardan birisi: O kuyuyu ilk açan benim, anlamında; (أنا فطرتها) dedi.

(الفَطْر); Dişi deveyi baş parmak ile şehadet parmağıyla sağmaya denilir.

Göklerle yerin zikredilmesi ile kastedilen, alemin tümüdür. Bununla yüce Allah şuna dikkat çekmektedir: İlkin yaratmaya kadir olan tekrar yaratmaya da kadir olandır.

"Melekleri... kılan" buyruğundaki: (جَاعِلِ) lafzının tenvinli gelmesi caiz değildir, çünkü geçmiş hakkında kullanılmıştır.

"(رُسُلًا): **Elçiler"** lafzı bir mef'uldür. Bir fiil takdiri dolayısıyla mef'ul olduğu da söylenmiştir. Çünkü "fail (âyet-i kerîmedeki câil; kılan)" vezni eğer geçmiş hakkında kullanılacak olursa, ona hiçbir şey amel etmez. Onun muzari' anlamında amel ettirilmesi halinde ise tenvin tahfif için hazfedilir.

ed-Dahhak: "(الحمد لله فطر السمواتِ والأرض): Gökleri ve yeri yoktan var etmiş bulunan" diye mazi bir fiil olarak okumuştur.

Cebrail, Mikail, İsrafil ve ölüm meleği -Allah'ın salât ve selâmı hepsine olsun- buyrukta geçen: **"Melekleri... elçiler kılan"**de geçen **"elçiler"**dendirler.

el-Hasen **"melekleri kılan"** anlamındaki lafızda geçen: "(جَاعِلُ): Kılan" lafzını merfu' olarak okumuştur. Huleyd b. Neşit de: "(جعل الملائكة): Melekleri kılmıştır" diye okumuştur ki bütün bunlar açık ve anlaşılır şeylerdir.

"Kanatlı" ifadesi bir sıfat olup yani kanatları bulunanlar, demektir.

"İkişer, üçer ve dörder" yani herbirisinin iki iki, üç üç ve dört dört kanatları vardır. Katade dedi ki: Kimisinin iki, kimisinin üç, kimisinin dört kanadı bulunmaktadır. Onlar bu kanatları ile semadan yere inerler ve yerden de semaya yükselirler. Aldıkları bu mesafe ise, şu kadar olup onlar bunu azı-

cık bir vakitte alırlar. Yani onları rasûller kıldı, elçiler kıldı.

Yahya b. Sellâm dedi ki: Onların elçilikleri peygamberleredir. es-Süddî ise rahmeti veya intikamı ile kullaradır, demiştir.

Müslim, *Sahih*'inde, İbn Mes'ud'dan rivayete göre Peygamber (sav) Cibril (a.s)'ı altıyüz kanadı olduğu halde görmüştür.(1)

ez-Zührî'den nakledildiğine göre Cebrail (a.s), Peygamber Efendimiz'e şöyle demiş: "Ey Muhammed! Sen İsrafil'i bir görsen, onun onikibin kanadı vardır. Bu kanadın biri meşrıkte, diğeri mağribtedir. Arş onun omuzu üzerindedir, o yüce Allah'ın azameti dolayısıyla o kadar küçülür ki; hatta küçük bir kuş gibi bir hale gelir, hatta Rabbinin Arşını ancak O'nun azameti taşır."(2)

"(أُولُو): **...lı"** sahibi demek olup (ذو)'in çoğuludur. Tıpkı: "(هؤلاء): Bunlar" lafzının: (ذا)'in çoğulu olduğu gibi. Bunların mütemekkin isimlerden benzeri ise "(المخاض): Gebe develer" anlamındaki kelimenin çoğulunun: (الخَلِفة) diye gelmesi gibi.

"İkişer, üçer ve dörder" lafızlarına ve bunların gayr-ı munsarıf olduğuna dair açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/3. âyet, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"O, yaratışta dilediğini arttırır." Müfessirlerin çoğunun açıklamalarına göre meleklerin yaratılışında... demektir. Bu açıklamayı el-Mehdevî zikretmiştir. el-Hasen ise şöyle demektedir: **"O yaratılışta... arttırır"** meleklerin kanatlarında dilediğini arttırır, demektir.

ez-Zührî ve İbn Cüreyc şöyle demiştir: Bundan kasıt güzel sestir. Bu hususa dair açıklama ise daha önceden bu tefsirin mukaddimesinde ("Yüce Allah'ın Kitabı Nasıl Okunmalıdır?" bahsinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Heysem el-Farisî şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ı rüyamda gördüm. Bana: "Sen Kur'ân-ı Kerîm'in sesiyle süslendiği el-Heysem adındaki kişisin. Allah sana hayırla mükâfat versin."

Katade de şöyle demiştir: **"O, yaratılışta dilediğini arttırır"** buyruğundan kasıt, güzel gözler, güzel burun ve tatlı bir ağız demektir. Güzel nasib ve pay diye de açıklanmıştır. Muhacir el-Kelaî dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Güzel hat (yazı) ifadenin açıklığını daha da arttırır."(3)

Bunun güzel yüz demek olduğu da söylenmiştir. Bu âyet-i kerîme hak-

(1) *Müslim,* I, 158; *Buhârî,* III, 1181, IV, 1840, 1841; *Müsned,* I, 395, 398, 407, 412, 460.

(2) İbnu'l-Mübarek, *Zühd,* I, 74. Ancak İsrafil'in kanatlarının "onikibin" değil de "oniki" tane olduğu zikredilmektedir.

(3) İbn Hacer, *el-İsabe,* VI, 385; hadisin ravisi olarak zikredilen Muhacir el-Kulaî'nin Peygamber Efendimiz'den yaptığı rivayetlerinin mürsel olduğu ve ashabdan olduğunun bilinmediğini de bilirtmektedir.

kında gelen rivayette de şöyle denilmektedir: Maksat güzel yüz, güzel ses ve güzel saçtır. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmektedir.

en-Nekkaş dedi ki: Bu hafif dalgalı saç demektir. Akıl ve temyiz (ayırdetme) gücü olduğu söylendiği gibi, bilgiler ve sanatlardır diye de açıklanmıştır.

"Gerçekten Allah" az ya da çok vermek hususunda **"herşeye gücü yetendir."**

ez-Zemahşerî dedi ki: Âyet-i kerîme mutlaktır. Yaratılıştaki herbir fazlalığı kapsamına alır. Uzun boy, çok dengeli bir suret, organların tamam olması, yakalama gücü, keskin bir akıl, sağlam bir görüş, kalbi cesaret, nefsi itibariyle müsamahakâr olmak, akıcı bir dil, etkileyici bir konuşma, işleri güzel bir şekilde yapma ve buna benzer hiçbir nitelemenin kesinlikle sınırlandıramayacağı daha başka şeyler.

مَايَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا ۚ وَمَا يُمْسِكْ ۙ فَلَا
مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾

2. Allah, insanlara herhangi bir rahmeti açacak olursa, onu tutacak olmaz. Tuttuğunu da O'ndan başka salıverecek olmaz. O, emrinde galibtir, her işinde hikmeti sonsuz olandır.

"Allah, insanlara herhangi bir rahmeti açacak olursa, onu tutacak olmaz" buyruğunda nahivciler Kur'ân-ı Kerîm'in dışında: **"Onu tutacak olmaz"** anlamındaki buyruğun: (فلا ممسك له) diye okunmasını -(zamiri): (ما)'nın lafzına göre kullanılması suretiyle caiz kabul etmişlerdir.

Âyet-i kerîmede: "(لها): Onu" şeklinde kullanılması ise (rahmet lafzının müennes) manasına binaendir. Aynı şekilde: **"Tuttuğunu da... salıverecek olmaz"** anlamındaki buyruğun; (وما يُمْسِك فلا مُرْسِلَ لها) şeklinde okunmasını da caiz kabul ettikleri gibi; **"Allah insanlara herhangi bir rahmeti açacak olursa"** anlamındaki buyruğun da; "(ما يفتحُ): **Açacak olursa"** buyruğunun merfû' okunmasını da caiz kabul etmişler ve bu durumda: (ما), (الذي) ism-i mevsul'ü anlamında olur.

Yani peygamberler insanlara rahmet olmak üzere gönderilmişlerdir. Allah'tan başka kimse onları peygamber olarak gönderme gücüne sahib değildir.

Bir başka açıklama da şöyledir: Allah'ın onlara gönderdiği bir yağmur yahut bir rızkı hiçbir kimse engelleme gücünü bulamaz. Bunlardan O'nun engellediğini de hiç kimse salıveremez.

Buradaki "rahmet"in dua olduğu söylenmiştir. Bunu ed-Dahhak söylemiştir. İbn Abbas tevbe demiştir. Tevfik ve hidayet diye de açıklanmıştır.

Derim ki: **"Rahmet"** lafzı bütün bunları kapsar. Çünkü bu lafız umum ve müphemlik ifade etmek için nekire (belirtisiz) gelmiştir. Bedel olarak her türlü rahmeti kapsamına alır. O halde sözü edilen bütün bu açıklamaları kapsayan umumi bir lafızdır.

Malik, *Muvatta*'ında kaydettiğine göre Ebu Hureyre, sabah uyandığında yağmur yağmış olduğunu gördüğü vakit: "Fetih (açmak)'in doğuşu ile birlikte bize yağmur yağdırıldı, dediğinin ve sonra da şu: **"Allah, insanlara herhangi bir rahmeti açacak olursa, onu tutacak olmaz"** âyetini okuduğunun kendisine ulaştığını söylemiştir.(1)

"O, emrinde galibtir, her işinde hikmeti sonsuz olandır" buyruğuna dair açıklamalar ise daha önceden (el-Bakara, 2/129) geçmiş bulunmaktadır.

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ ۜ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ
يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ ۜ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾

3. Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Gökten ve yerden size Allah'tan başka rızık veren herhangi bir yaratıcı var mıdır? O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Böyleyken nasıl olur da döndürülüyorsunuz?

"Ey İnsanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın" buyruğunda geçen "hatırlama (zikir)" şükür anlamındadır.

"...Allah'tan başka... bir yaratıcı var mıdır?" buyruğundaki: "(غير): **Başka"** anlamındaki lafzın ref, nasb ve cer ile okunması caizdir. Ref' ile okunması iki şekilde açıklanır: Birincisi; "(هل من خالق إلا الله): Allah'tan başka yaratıcı var mıdır?" şeklinde olup Allah'tan başka yaratıcı yoktur, anlamında olmasıdır. İkinci şekil ise mahalli i'rabı gözönünde bulundurularak önceki kelimeye sıfat olmasıdır. Çünkü asıl anlamı: "(هل خالق غير الله): Allah'tan başka yaratıcı var mıdır?" şeklinde olup (من) harf-i cerri fazladan gelmiştir.

(1) *Muvatta*, I, 192.

Nasb ile okunması istisna dolayısıyla, mecrur okunması ise lafza göre olur.

Humeyd et-Tavil dedi ki: Ben el-Hasen'e: Şerri kim yarattı? diye sordum. O: Subhanallah dedi. Hiç aziz ve celil olan Allah'tan başka bir yaratıcı var mıdır? Hayrı da şerri de yaratan O'dur.

Hamza ve el-Kisaî de cer ile: "(هَلْ مِنْ خَالِقٍ غيرِ اللهِ): Allah'tan başka bir yaratıcı var mıdır?" diye okumuşlardır, diğerleri ise ref' ile okumuşlardır.

"Gökten" yağmur ile **"yerden"** bitki ve nebat ile **"size Allah'tan başka rızık veren herhangi bir yaratıcı var mıdır? O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Böyle iken nasıl olur da döndürülüyorsunuz?"** buyruğunda geçen: "(تُؤْفَكُونَ): Döndürülüyorsunuz" lafzı üstün olarak: (الأفك)'den gelmektedir. Bu da "döndürmek" anlamına gelir. Mesela: "(ما أفكَك عن كذا): Bu işten seni ne döndürdü?" denilir. Bunun: "(الإفك): Yalan ve iftira" lafzından geldiği de söylenmiştir. Bu da anlam itibariyle öncekine racidir. Zira yalan doğru ve haktan döndürülmüş bir sözdür. Yüce Allah'ın tevhidini nasıl yalanlayabilirsiniz? demektir.

Âyet-i kerîme, Kaderiye'ye karşı bir delildir. Çünkü yüce Allah'tan başka yaratıcı olmadığını ortaya koymaktadır. Onlar ise -daha önce birkaç yerde geçtiği üzere- onunla birlikte yaratıcıların varlığını söylemiş gibi oluyorlar.

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ ۚ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤﴾

4. Eğer seni yalanlıyorlarsa, doğrusu senden önce de nice peygamberler yalanlanmıştır. Bütün işler ancak Allah'a döndürülür.

"Eğer" Kureyş kâfirleri **"seni yalanlıyorlarsa, doğrusu senden önce de nice peygamberler yalanlanmıştır"** buyruğu ile yüce Allah, Peygamberine teselli vermektedir. O halde o da sabır hususunda kendisinden önceki peygamberlere uymalıdır.

"Bütün işler ancak Allah'a döndürülür" buyruğundaki: "(تُرْجَعُ): **Döndürülür"** buyruğunu el-Hasen, el-A'rec, Yakub, İbn Amir Ebu Hayve, İbn Muhaysın, Humeyd, el-A'meş, Hamza, Yahya, el-Kisaî ve Halef malum bir fiil olarak "te" harfini üstün olarak ("döner" anlamında) okumuşlardır. Ebu Ubeyd de bu okuyuşu yüce Allah'ın: "(أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ): **Şunu bilin ki, bütün işler Allah'a döner"** buyruğu dolayısıyla tercih etmiştir. Diğerleri ise meçhul bir fiil olarak "te" harfini ötreli okumuşlardır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ۖ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴿٥﴾

5. Ey İnsanlar! Şüphe yok ki Allah'ın vaadi haktır. O halde, sakın sizi dünya hayatı aldatmasın ve çok aldatıcı da sakın sizi Allah ile aldatmasın.

"Ey insanlar! Şüphe yok ki Allah'ın vaadi haktır" buyruğu öldükten sonra diriliş, mükâfat ve cezanın hak olduğuna dair sözünün doğruluğuna dair delilin açıklanmasından sonra, Allah Rasûlünü yalanlayan kimselere verilen bir öğüttür.

"O halde, sakın sizi dünya hayatı aldatmasın" buyruğu ile ilgili olarak Said b. Cübeyr şöyle demektedir: Dünya hayatının aldatması kişiyi: Keşke şu (âhiret) hayatım için önceden bir şeyler yapmış olsaydım, diyecek hale gelinceye kadar âhiret için amel etmekten uzak kalacak şekilde, insanın dünya nimetleri ve lezzetleriyle uğraşmasıdır.

"Ve çok aldatıcı da sakın sizi Allah ile aldatmasın" buyruğu ile ilgili olarak İbn es-Sikkît ile Ebu Hâtim: "Çok aldatıcı (el-ğarur)" şeytandır, demiştir. Ğarur; (غرور)'in çoğuludur, (غَرّ) da mastardır. Bununla birlikte "el-ğarur"u da mastar olması sözkonusudur. Ancak Ebu İshak'ın dışındakilere göre mastar olma ihtimali uzaktır. Çünkü "(غررته): Onu aldattım" fiili müteaddi (geçişli)dir. Müteaddi olan mastar ise (فَعْل) vezninde olup "(ضربته ضرباً): Onu vurdum, vurmak" gibidir. Ancak kıyasa esas kabul edilmeyecek bazı lafızlar bundan müstesnadır. Mesela; "(لزمته لُزوماً): Onun yanından ayrılmadım, ayrılmamak"; "(نَهَكه المرض نُهوكاً): Hastalık onu çok zayıflattı, zayıflatmak" gibi, böyledir.

Bu lafzın buradaki manasına gelince, bu hususta yapılmış en güzel açıklama, Said b. Cübeyr'in yaptığı açıklamadır. O da şöyle demiştir: Allah ile aldatmak, insanın masiyet işlemekle birlikte yüce Allah'ın kendisine mağfiret etmesini dilemesidir.

Genel olarak **"el-ğarur"** şeklinde, "ayn" harfi üstün olarak okunmuştur. Bundan kasıt ise, şeytandır. Yani o yüce Allah, sizin faziletiniz dolayısıyla günahlarınızı affedeceği şeklinde size vesveseler vermek suretiyle sakın sizi aldatmasın.

Ebu Hayve, Ebu's-Semmal el-Adevî, Muhammed b. es-Semeyka' ise "el-

ğurur" diye "ğayn" harfini ötreli olarak okumuşlardır ki, bu da batıl demektir. Yani batıl olan şey sakın sizi aldatmasın.

İbnu's-Sikkit der ki: **"el-Ğurur"** kendisi ile aldanışa düşülen dünya metaı demektir. ez-Zeccac da şöyle demektedir: "el-Ğurur"un: (غارّ)'in çoğulu olması mümkündür. "(قاعد): Oturan" lafzının çoğulunun; (قعود) diye gelmesi gibi. en-Nehhas dedi ki: Bu (غَرّ)'in çoğulu da olabilir: Veya Arapların: "(نهكه المرض نهوكاً ولزمه لزوماً): Hastalık onu alabildiğine inceltti, onun yanından ayrılmadı" fiillerine de benzetilmiş olabilir. ez-Zemahşerî der ki: "(غره): Onu aldattı" fiilinin mastarı, (اللزوم) ile (النهوك) gibidir.

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا ۚ إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا
مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿٦﴾ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۖ وَالَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾

6. Şüphe yok ki şeytan sizin bir düşmanınızdır. O halde siz de onu düşman tutun. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşin arkadaşlarından olsunlar diye davet eder.
7. O kâfir olanlar için çok şiddetli bir azab vardır. İman edip salih amel işleyenlere ise mağfiret ve büyük bir ecir vardır.

"Şüphe yok ki şeytan sizin bir düşmanınızdır. O halde siz de onu düşman tutun." Siz de ona düşmanlık edin, ona itaat etmeyin. Onun size düşman olduğunu gösteren hususlardan birisi atanız Adem'i cennetten çıkartmış olması ve *"Andolsun mutlaka onları saptıracağım, olmayacak kuruntulara boğacağım"* (en-Nisâ, 4/119) ile: *"Andolsun Senin doğru yolunda onlara engel olacağım. Sonra andolsun önlerinden... onlara sokulacağım"* (el-A'râf, 7/16-17) sözlerinde sizi saptırmayı taahhüd etmiş olmasıdır.

Şanı yüce Allah, bizlere şeytanın bizim apaçık düşmanımız olduğunu haber vermiş ve onun kıssasını bize anlatmış, babamız Adem (a.s)'a yaptıklarını biz var olmadan önce ve sonra bize düşmanlık etmek, bizi aldatmak için nasıl ortaya çıktığını bize anlatmaktadır. Buna rağmen bizler, bizi helake götürmek istediği hususlarda onu dost biliyor, ona itaat edebiliyoruz.

el-Fudayl b. İyad şöyle dermiş: Ey yalancı, ey iftiracı Allah'tan kork ve şeytan gizli hallerinde senin arkadaşın iken, herkesin önünde de şeytana sövme!

İbnu's-Simak şöyle demiştir: Kendisine yapılan iyiliklerini bilmekle birlikte, iyilikte bulunan (yüce Allah)'a isyan eden kimsenin haline hayret edilir. Kendisine düşmanlık ettiğini bildikten sonra da o lanetliğe itaat edene hayret edilir. Bu anlamdaki geniş ve güzel açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/167-168. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Şüphe yok ki şeytan sizin bir düşmanınızdır" buyruğunda geçen: "(عَدُوٌّ): Bir düşman" lafzının "(معادٍ): Düşmanlık eden" anlamında olması mümkündür. Bu durumda tesniye, cemi' ve müennesi yapılır. Mensub isim manasına da olabilir. O halde, her durumda tekil gelir. Yüce Allah'ın: *"Onlar benim düşmanımdır"* (eş-Şuara, 26/77) buyruğunda olduğu gibi. Bu kelime bu durumda müennes olarak kullanılsa dahi yine bu şekilde gelir.

en-Nehhas der ki: Bazı nahivcilerin "vav" gizli bir harftir. Bundan dolayı (müenneslik alameti olmak üzere) "he (yuvarlak te)" getirilmiştir demeleri bir yanlışlıktır, çünkü "vav" harfi (gizli değil) sağlam bir harftir.

"O kendi taraftarlarını ancak alevli ateşin arkadaşlarından olsunlar diye davet eder" buyruğunda yer alan: "(إِنَّمَا): Ancak" lafzındaki (ما) başına gelen (إِنَّ)'in amelini engellediğinden dolayı, bundan sonra fiil gelmiş bulunmaktadır.

Şeytanın düşmanlığı, taraftarlarını da cehennem ateşine davet etmesidir.

"O kâfir olanlar için çok şiddetli bir azab vardır" buyruğunda yer alan: "(الَّذِينَ): **...lar..."** daha önce geçen **"arkadaşlarından"** lafzının bedelidir. Bu durumda bu edat cer mahallinde olur yahut ta "taraftarlarını" lafzının bedelidir, o takdirde de nasb mahallinde olur. Yahut ta **"olsunlar"** anlamındaki fiilin sonunda yer alan çoğula delalet eden "vav"dan bedeldir. O takdirde de ref' mahallinde olur. En güzelleri olan dördüncü bir görüşe göre ise, mübtedâ olarak ref' mahallinde olmasıdır. Haberi ise **"...lar için çok şiddetli bir azab vardır"** buyruğudur. Sanki yüce Allah, hangi hali uygun gördüğünü, hangisini uygun görmediğini beyan etmiş gibidir. Buna göre "(مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ): **Alevli ateşin arkadaşlarından..."** buyruğu ile ifade tamam olmakta, daha sonra yeni bir ifade ile: **"O kâfir olanlar için çok şiddetli bir azab vardır"** diye yeni bir cümleye başlamaktadır.

"İman edip salih amel işleyenlere ise" anlamındaki buyruk da mübteda olarak ref' mahallindedir, haberi de günahlarına **"mağfiret ve"** cennet olan **"büyük bir ecir vardır"** buyruğudur.

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ فَرَءَاهُ حَسَنًا ۖ فَإِنَّ ٱللَّهَ يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ ۖ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَٰتٍ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾

8. Acaba kötü ameli kendisine süslü gösterilip de bu sebepten onu güzel gören kimse (bunun gibi olur mu)**? Şüphesiz Allah, dilediğini saptırır, dilediğine hidayet verir. O halde onlar için hasretler duyarak helâk olma! Çünkü Allah onların ne yapmakta olduklarını çok iyi bilendir.**

"Acaba kötü ameli kendisine süslü gösterilip de..." buyruğunda yer alan; "(مَنْ): Kendisi" lafzı mübteda olarak ref' mahallindedir. Haberi ise hazfedilmiştir. el-Kisaî dedi ki: Haberine yüce Allah'ın: **"O halde onlar için hasretler duyarak helâk olma!"** buyruğu delalet etmektedir. Buna göre anlam şöyle olur: Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse için sen hasretler duyarak kendini bitirecek misin? el-Kisaî dedi ki: Bu Arapça'da çok incelikli bir anlatım üslubudur ve onu çok az kimse bilir.

ez-Zemahşerî bunu ez-Zeccac'tan da nakletmektedir. en-Nehhas dedi ki: el-Kisaî'nin yaptığı açıklama âyet-i kerîme hakkında yapılmış en güzel açıklamadır. Çünkü o bu açıklamasıyla hazfedilmiş ifadeye neyin delalet ettiğini de belirtmektedir. Anlam da şöyle olur: Şanı yüce Allah, peygamberine bu gibi kimseler dolayısıyla ileri derecede üzülüp onlar için kederlenmesini yasaklamaktadır. Nitekim yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"İman etmezler diye arkalarından üzülerek kendini helâk edeceksin neredeyse."* (el-Kehf, 18/6) Tefsir alimleri kendini öldüreceksin neredeyse... diye açıklamışlardır.

Nasr b. Ali dedi ki: Ben el-Esmaî'ye, Peygamber (sav)'ın Yemen ahalisi hakkında söylemiş olduğu: "Onlar kalbleri en ince, itaatleri en samimi olanlardır" sözünde geçen: "(أبخع): En samimi" lafzı ne demektir, diye sordum. O: "En içten, en hilesiz demektir." Ben ona: Tefsir alimlerinden Mücahid ve başkası yüce Allah'ın (aynı kökten gelen kelimenin de kullanıldığı): *"Kendini helâk edeceksin neredeyse"* (el-Kehf, 18/6) buyruğunu, kendini öldüreceksin neredeyse, diye açıklamışlardır, dedim. O: Evet bizzat o demektir. O, onlara karşı aşırı samimiyeti, iyiliklerini aşırı istemesi dolayısıyla neredeyse kendisini öldürecek gibi olmuştu.

el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Bu buyrukta takdim ve te'hir vardır. Bu ifadenin buna göre şekli şöyledir: İşlediği kötü ameli kendisine güzel gösterildiğinden dolayı onu güzel gören kimse için sen hasretler duyarak kendini bitirme! Şüphesiz ki Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir.

Cevabın hazfedilmiş olduğu da söylenmiştir. Yani: Kötü ameli kendisine süslü gösterilen kimse, hidayet üzere olan kimse gibi midir? Bu şekildeki bir hazfin olduğuna delil de yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah, dilediğini saptırır, dilediğine hidayet verir"** buyruğudur. Yezid b. el-Ka'ka': "Kendini bitirme" anlamındaki buyruğu: "(فَلَا تُذْهِبْ نَفْسَكَ): Kendini yok etme!" diye okumuştur.

"Acaba kötü ameli kendisine süslü gösterilip de..." buyruğu ile ilgili dört görüş vardır:

Birinci görüşe göre bunlar yahudiler, hristiyanlar ve mecusilerdir. Bu görüşü Ebu Kilabe ifade etmiştir. Buna göre **"kötü ameli"** Rasûlullah (sav)'a karşı inatlaşmak olur.

İkinci görüşe göre bunlar Haricilerdir. Bunu da Ömer b. el-Kasım rivayet etmiştir. Buna göre **"kötü ameli"** te'vilin tahrif edilmesi demek olur.

Üçüncü görüşe göre bu kişi şeytandır. Bu açıklama da el-Hasen tarafından yapılmıştır. Buna göre **"kötü ameli"** aldatması olur.

Dördüncü görüşe göre kasıt, Kureyş kâfirleridir. Bu da el-Kelbî'nin görüşüdür. Bu durumda **"kötü amel"** şirk olur. el-Kelbî şunları da söyler: Âyet-i kerîme Sehmoğullarından el-As b. Vail ile el-Esved b. Muttalib hakkında inmiştir. Başkası ise Ebu Cehil b. Hişam hakkında indiğini söylemiştir.

"Bu sebepten onu güzel" el-Kelbî'ye göre doğru, bir başka açıklamaya göre de güzel **"gören kimse..."**

Derim ki: Kastın Kureyş kâfirleri olduğu görüşü bu görüşlerin en kuvvetli olanıdır. Çünkü yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"Onların hidayete ermesi senin üzerine borç değildir"* (el-Bakara, 2/272) *"O küfürde yarışan kimseler seni üzmesin"* (Al-i İmran, 3/176); *"Bu söze iman etmezler diye arkalarından üzülerek kendini helâk edeceksin neredeyse"* (el-Kehf, 18/6); *"İman etmiyorlar diye neredeyse kendini öldüreceksin"* (eş-Şuara, 26/3) ile bu âyet-i kerîme'de yüce Allah'ın: **"O halde onlar için hasretler duyarak kendini bitirme"** diye buyurması da bunu göstermektedir ki, bu da çok açıktır. Yani onların küfür üzere kalışları dolayısıyla senin üzülmenin hiçbir faydası yoktur. Çünkü onları saptıran Allah'tır.

Bu âyet-i kerîme önceden de geçtiği gibi Kaderiye'nin görüşlerini reddetmektedir. Şu demektir: Ameli kendisine süslü gösterildiği için onu güzel gören kimseyi sen mi hidayete erdireceksin. Bu Allah'a aittir, sana düşen bir iş değildir. Sana düşen sadece tebliğ etmektir.

Ebu Cafer, Şeybe ve İbn Muhaysın **"helâk olma"** anlamındaki buyruğunu "te" harfini ötreli, "he" harfini de esreli olarak: "(فَلَا تُذْهِبْ): Yok etme!" diye; "(نفسَك): Kendini" kelimesini de mef'ul olarak nasb ile okumuşlardır. Her iki anlam da birbirine yakındır. "(حَسَرَاتٍ): **Hasretler duyarak"** da mef'ulün leh olarak nasbedilmiştir. Hasretler duyduğun için helâk olma, anlamındadır. "(عَلَيْهِم): **Onlar için"** lafzı "(تذهب): Yok etme!" anlamındaki fiilin sılasıdır. Tıpkı: "(هلك عليه حُبّاً ومات عليه حزناً): Onu sevdiği için helâk oldu, ona duyduğu kederden dolayı öldü" demek gibidir. Bu sıla ile kendisi için hasret duyulanı açıklamaktadır. Harf-i cerrin "hasretler" anlamındaki kelimeye taalluk etmesi caiz değildir. Çünkü sıla mastarından önce gelmez. Bununla birlikte hal olması da mümkündür. Sanki aşırı hasret duyduğundan ötürü nefsinin tamamı hasretler olmuş gibidir anlamına gelir. Nitekim şair Cerir şöyle demiştir:

مَشقَ الهـواجِـرُ لحمَهُنّ مـع السُّـرَى حـتـى ذَهَـبْـنَ كَـلاكِـلاً وصُـدُورَا

"Öğlenin şiddetli sıcağı ile gece boyu yol alması zayıflattı onları,
Öyle ki, geriye bir boyunları, bir de göğüsleri kaldı."

Bu sözleriyle (develerinin) çok zayıfladıklarından, geriye sadece boyun ve göğüs kısımlarının kalmış olduğunu anlatmaktadır. Bir başka şairin şu beyitinde de bu şekildedir:

فـعـلى إثـرهـم تـسـاقط نـفـسِـي حـسـرات وذكـرهـم لـي سـقـام

"Nefsim onların izinden düşüp düşüp gidiyor,
Hasretler halinde; onları anışım ise benim için bir hastalıktır."

Bunun mastar (mef'ul-i mutlak) olması da mümkündür.

"Çünkü Allah onların ne yapmakta olduklarını çok iyi bilendir."

وَاللّٰهُ الَّذِىٓ اَرْسَلَ الرِّيٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنٰهُ اِلٰى بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا
بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۭ كَذٰلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾

9. Allah O'dur ki rüzgarları gönderip bulutları kaldırır. Sonra onu ölmüş bir beldeye süreriz. O su ile o yeri ölümünden sonra canlandırırız. İşte ölümden sonra diriliş de böyledir.

"Allah O'dur ki rüzgarları gönderip bulutları kaldırır. Sonra onu ölmüş bir beldeye süreriz" buyruğunda geçen "(مَيّت): Ölmüş" şekli ile (مَيْت) şekli aynıdır. (مَيْتَة) ile (ومَيْتة) da böyledir. İleri gelen nahivcilerin görüşü budur. Muhammed b. Yezid de: Bu Basralıların görüşüdür deyip kimseyi istisna etmemekte ve buna dair kati birtakım deliller getirerek, şu beyitleri de zikretmektedir:

ليس من مات فاستراح بِمَيْتٍ إنما الْميت ميّت الأحياء
إنما المَيْت من يعيش كئيباً كاسِفاً بالُه قليل الرجاء

"Ölüp de rahat eden ölü değildir
Asıl ölü, yaşayan ölüdür.
Ölü, ancak kederli yaşayan kimsedir,
Gönlü kırık, umudu az olandır."

(Sonra Muhammed b. Yezid): Burada ikisi arasında herhangi bir fark görebiliyor musun? diye sormakta ve şu beyiti de zikretmektedir:

هَيْنون لَيْنون أيسارٌ بنو يَسَر سُواس مَكْرُمة أبناء أيسار

"Yumuşak mı yumuşaktırlar, onlar kolaylık gösterirler,
kolaylık gösterenin oğludurlar,
Onlar şerefli siyasetçi (idareci)lerdir. Onlar varlıklı kimselerin oğullarıdır."

(Muhamme İbn Zeyd devamla) dedi ki: Dilciler: (هَيْنون) ile (لَيْنون)'in aynı anlamda (yumuşak demek) olduğunu, aynı şekilde: (مَيّت) ile (مَيْت) aynı anlamda (ölü); (سَيِّد) ile (سَيْد)'in de aynı (efendi demek) olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir.

Yüce Allah'ın: **"Allah O'dur ki rüzgarları gönderip bulutları kaldırır"** diye buyurduktan sonra **"onu... süreriz"** diye buyurması telvinu'l-hitab (veya iltifat) sanatı[1] türündendir.

(1) Daha önce birkaç defa geçtiği gibi, iltifat veya telvinu'l-hitab, anlatımda kullanılan hitapta hazırdan gaibe, mütekilleme... geçiş yaparak, anlatıma canlılık kanzandırmaktadır.

Ebu Ubeyde dedi ki: (Buradaki "onu... süreriz" anlamındaki buyruğun aynı kip kullanılması halinde) alacağı şekil: "(فَتَسُوقُه): Onu sürer" şeklindedir. Çünkü daha önceden: **"Bulutları kaldırır"** diye buyurmuştur.

ez-Zemahşerî de şöyle demektedir: Şâyet sen öncesi ile sonrası gelen fiillerden farklı olarak "kaldırır" fiilinin niçin müzari geldiğini soracak olursan, sana şöyle cevab veririz: Bu rüzgarların bulutları kaldırma halini anlatması ve bu Rabbanî kudrete delalet eden harikulade tablonun canlandırılması içindir. İşte edebiyat ustaları bir çeşit ayrıcalıklı ve kendine has özellikleri bulunan bir hale yahut muhatabı ilgilendiren bir hale veya başka bir hususa dikkat çekmek istedikleri vakit böyle yaparlar. Nitekim Teebbata Şerran adlı şair şöyle demiştir:

بأني قد لقيت الغول تهوي بسَهْب كالصحيفة صحصحان
فأضربها بلا دَهش فخرت صريعاً لليدين وللجران

"Ben tıpkı kitab sahifesi gibi dümdüz uçsuz bucaksız yerlerde,
Gulyabanileri hızlıca giderken gördüğüm için,
Dehşete kapılmadan vururum onların ellerine ve boğazlarına,
Onlar da yere yıkılıverdiler."

Çünkü herbir dehşetli hale karşı cesareti ve her zorluğa karşı sebatı dolayısıyla hayret edilecek haline kavmini muttali kılmak ve adeta gözleriyle görüyormuşlar gibi gulyabanileri vururken göstermiş olduğunu iddia ettiği kahramanlık halini kavmine canlandırmak istemiştir. Aynı şekilde bulutların ölmüş bir beldeye sürülmesi de böyledir. Çünkü bunlar yüce Allah'ın göz kamaştırıcı kudretinin delilleri olduklarından dolayı **"süreriz"** ile **"canlandırırız"** diye buyurulmuş ve bu fiillerde gaib lafzı değil de özelliği daha açık ifade eden ve ona daha açık delalet eden bir kip kullanılmıştır.

"Rüzgarları" buyruğu genel olarak: (الرياح) diye okunmuştur. Ancak İbn Muhaysın, İbn Kesir, el-A'meş, Yahya, Hamza ve el-Kisaî tekil olarak: "(الريح): Rüzgarı" diye okumuşlardır. Bu âyet-i kerîmeye ait yeterli açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 164. âyet, 10. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

"İşte ölümden sonra diriliş de böyledir." Yani ölümünüzden sonra böyle diriltileceksiniz. Burada "en-nuşur" buyruğu: "(نشر الإنسان نشوراً): İnsan diriltildi, diriltilmek" şeklinden gelmektedir. "(إحياء الموت نشر الأموات): İşte böyle" lafzındaki "kef" harfi ref' mahallindedir. Yani ölülerin diriltilmesinin misali ölülerin ölümden sonra diriltilmeleridir.

Ebu Rezin el-Ukaylî'den şöyle dediği nakledilmiştir: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim, Allah ölüleri nasıl diriltir? Yarattıkları arasında bunun delili nedir? Şöyle buyurdu: "Sen kendi yakınlarının vadisinden önce kupkuru iken geçip sonra da oranın yeşilliklerle sarsıldığını hiç görmedin mi?" Ben: Gördüm ey Allah'ın Rasûlü, deyince, şöyle buyurdu: "İşte Allah ölüleri böylece diriltir ve işte bu, O'nun yarattıklarındaki belgesidir."(1) Biz bu rivayeti daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/57. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde zikretmiş bulunuyoruz.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا ۚ إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ ۚ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۖ وَمَكْرُ أُولَٰئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

10. Kim aziz olmak istiyorsa, bilsin ki gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır. Güzel söz yalnız O'na yükselir. Onu da salih amel yükseltir. Kötülüklerle tuzak kuranlar, onlar için çok şiddetli bir azab vardır ve bizzat onların tuzağı boşa çıkar.

"Kim aziz olmak istiyorsa, bilsin ki gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır" ifadesi el-Ferrâ'ya göre: Kim izzet ilmini istiyorsa... takdirindedir. Onun dışında başka ilim ehli de böyle söylemiştir. Yani kim beraberinde zilletin sözkonusu olmadığı izzet bilgisini elde etmek istiyorsa... Çünkü izzet, eğer sonunda zillete götürüyor ise, böyle bir izzet zillet ile karşı karşıya kalmaya götürür. Beraberinde zilletin sözkonusu olmadığı izzet ise, ancak Allah içindir.

"(جَمِيعاً): **Bütünüyle"** lafzı hal olarak nasbedilmiştir. ez-Zeccac bunun anlamını şöylece takdir etmektedir: Yüce Allah'a ibadeti ile izzet sahibi olmak isteyen -ki izzet yalnız şanı yüce Allah'ındır- kimseyi, şüphesiz Allah âhirette de, dünyada da aziz kılar.

Derim ki: Bu daha güzeldir, ileride de geleceği gibi merfu olarak da rivayet edilmiştir.

"Gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır" buyruğunun zahirinden anlaşılan, işitenlerin Allah'ın izzeti ile ünsiyet sağlamaları ve onlara bu hususta Al-

(1) Hakim, *Müstedrek,* IV, 605; *Müsned,* IV, 11.

lah hakkında bilinmesi gerekenin ve başkasının hiçbir şekilde ummayacağı şekilde dahi bunun Allah'a ait olduğunun anlatılması sözkonusudur. Buna göre yüce Allah'ı tanıyanlar için bunun başındaki "elif-lam" ahid için ve izzet çerçevesi içerisinde onun hakkında kabul edilmesi gereken şeyler içindir. Nitekim Yunus Sûresi'nde yer alan: *"Onların söyledikleri seni üzmesin. Çünkü izzet bütünüyle yalnız Allah'ındır."* (Yunus, 10/65) buyruğundan anlaşılan da budur.

Şanı yüce Allah'ın bu buyruk ile gayret sahibi kimseleri izzetin nereden elde edileceği ve hangi yolla ona hak kazanılacağı hususunda uyarmak istemiş olması da mümkündür. Bu durumda başta gelen "elif" ile "lam" istiğrak içindir. Bu sûrenin âyetlerinden anlaşılan da budur. Buna göre yüce Allah'tan izzeti isteyen ve onu istemekte samimi olarak ihtiyaç ve zilletini arzederek önünde saygı ile boyun eğdiğini gösteren bir kimse yüce Allah'ın izniyle bu izzeti O'nun yanında bulur. Böyle bir izzet, böyle bir kimseden engellenmez ve ona karşı perdelenmez. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah için alçak gönüllülük göstereni Allah yükseltir."(1) İzzeti Allah'tan başka isteyen kimseyi ise yüce Allah izzeti istediği kimseyle başbaşa bırakır. İzzeti Allah'tan başkasının yanında arayan bir topluluğu sözkonusu ederek şöyle buyurmaktadır: *"Onlar mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinenlerdir. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır."* (en-Nisa, 4/139) Böylece yüce Allah, gayet açık ve anlaşılır bir şekilde izzetin kendisinin olduğunu, onunla dilediği kimseyi aziz kılıp dilediği kimseyi de zelil kıldığını bize haber vermektedir. Peygamber (sav) da yüce Allah'ın: **"Kim aziz olmak istiyorsa, bilsin ki gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır"** buyruğunu tefsir ederek şöyle buyurmaktadır: " Her kim dünya ve âhirette aziz olmak istiyorsa, aziz olana itaat etsin." (2)

ez-Zeccac'ın açıklamalarının anlamı da budur. Şu beyiti söyleyen de gerçekten güzel söylemiş:

وإذا تـذلّلت الـرقـاب تـواضعـاً مـنـا إليـك فـعـزّهـا في ذلـهـا

"Biz sana alçak gönüllülük arzederek boyunlar(ımız) zelil olursa
Şüphesiz ki onların aziz olması, zillet göstermelerindedir."

En büyük kurtuluşa nail olmak ve dâr-ı izzete girmek için -ki izzet Allah'ındır- izzeti isteyen kimse aziz olmak için Allah'a yönelsin ve O'nunla aziz ol-

(1) *Müslim,* IV, 2001; *Tirmizî,* IV, 376; *Darimî,* I, 486; *Muvatta,* II, 1000; *Müsned,* II, 386.
(2) Deylemî, *Firdevs,* V, 253.

maya baksın. Çünkü Allah'ın kulu yanında, kul aracılığı ile aziz olmaya çalışan kimseyi Allah zelil eder. Allah ile aziz olmak isteyen kimseyi de Allah aziz eder.

* * *

"Güzel söz yalnız O'na yükselir. Onu da salih amel yükseltir" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Güzel Söz ve Salih Amel:

"(إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ): **Güzel söz yalnız O'na yükselir"** buyruğunda ifade tamam olmakta ve yeni bir ifade: **"Onu da salih amel yükseltir"** buyruğu ile başlamaktadır ki, onu Allah yükseltir veya salih amel sahibini yükseltir, demek olur. Anlamın şöyle olması da mümkündür: Salih amel güzel sözü yükseltir. Bu durumda ileride açıklaması yapılacağı gibi ifadeler birbiriyle bağlantılı olur.

"(الصعود): Yükselmek, yukarı doğru hareket etmek" demektir. Uruc da aynı şeydir. Söz araz olduğundan ötürü onun hakkında böyle bir şey düşünülemez. Şu kadar var ki, onun yükselmesi kabulüne bir misal olarak verilmiştir. Çünkü mükâfatın veriliş yeri yukarıdadır, azap yeri ise aşağıdadır.

ez-Zeccac şöyle demektedir: Mesela, iş kadıya ref'edildi (kaldırıldı) denilir. Bu, kadı bunu bildi, anlamındadır. Buna göre burada bilmek, anlamında kullanılır. Özellikle "güzel söz"ün sözkonusu edilmesi ona verilecek mükâfatı beyan etmek içindir. **"Ona"** buyruğundan kasıt ise, bu sözün Allah'a yükseldiğini anlatmaktır. Onun semasına ve ondan başka hiçbir kimsenin hükmünün cereyan etmediği yere yükselir diye de açıklanmıştır. Bir diğer açıklama da şöyledir: Yani kulun itaatlerinin yazılı bulunduğu kitab semaya yükseltilir.

"Güzel söz"den kasıt güzel akideden sadır olan tevhiddir. Tevhid, temcid, (Allah'ın şanını yüceltip O'nu ta'zim etmek), Allah'ı zikretmek ve buna benzer sözler olduğu da söylenmiştir. Şöyle denilmiştir:

لا تـرض من رجـل حـلاوةَ قولـه حتى يُـزَيِّـن مـا يـقـول فَـعـالُ
فـإذا وزنـت فَـعـالـه بـمـقـالـه فـتـوازَنَـا فـإخـاء ذاك جَـمـالُ

"Hiçbir kimsenin tatlı sözünü beğenme,
O söylediklerini yaptıklarıyla süslemediği sürece,

Eğer o kimsenin davranışlarını sözleriyle ölçecek olursan,
Dengede durduklarını gördüğün kişi, işte böylesiyle kardeşlik güzelliktir."

İbnu'l-Mukaffa şöyle demiştir: Amelsiz söz yağsız tirit, yağmursuz bulut, kirişsiz yay gibidir. Böylesi hakkında da şöyle denilmiştir:

لا يكون المقال إلا بفعلٍ كلُّ قولٍ بلا فعالٍ هَبَاءُ
إنّ قولاً بلا فعالٍ جميلٍ ونكاحاً بلا وَلِيّ سواء

"Söz fiilsiz olamaz,
Fiilsiz herbir söz boştur.
Güzel davranış olmadan söylenen bir söz,
Tıpkı velisiz yapılan bir nikah gibidir."

"Yükselir" anlamındaki fiili ed-Dahhak "ye" harfini ötreli olarak: "(يُصعد): Yükseltilir" diye okumuştur. Cumhur "söz" anlamındaki kelimeyi: (الكلِم) diye ve; "(كلمة): Söz"ün çoğulu olarak okumuşlardır. Ebu Abdurrahman ise bu kelimeyi: "(الكلام): Söz, kelam" diye okumuştur.

Derim ki: Buna göre kelam; (الكلِم) anlamında kullanılabildiği gibi, aksi de sözkonusu olabilir. İşte Ebu'l-Kasım'ın: Kelamın kısımları üçtür şeklindeki ifadeleri buna göre açıklanır. O böylelikle "kelam"ı, (الكلم) yerine kullanmış olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Onu da salih amel yükseltir." İbn Abbas, Mücahid ve başkaları şöyle demişlerdir: Yani salih amel güzel sözü yükseltir. Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur: "Allah, amelsiz hiçbir sözü kabul etmediği gibi, hiçbir sözü ve hiçbir ameli de niyetsiz kabul etmez. Hiçbir sözü, ameli ve niyeti ise, sünnete uygun olmadıkça kabul etmez."(1)

İbn Abbas dedi ki: Kul Allah'ı zikredip güzel söz söyleyip farzlarını eda edecek olursa, sözü de ameli ile birlikte yükselir. Söz söyleyip farzlarını eda etmeyecek olursa, bu sefer sözü ameline döndürülür.

İbn Atiyye dedi ki: Ancak bu ehl-i sünnet itikadınca kabul edilemeyecek bir görüştür. İbn Abbas'tan da böyle bir rivayet sahih yolla gelmiş değildir. Gerçek şudur: Farzları terkeden günahkar bir kimse yüce Allah'ı zikredip güzel bir söz söyleyecek olursa, şüphesiz ki bu onun lehine yazılır ve ondan kabul olunur. İyilikleri onun lehinedir, kötülükleri de aleyhinedir. Yüce Al-

(1) Mana itibariyle doğru olmakla birlikte, hadis olarak tespit edemedik.

lah, şirkten sakınan herkesin yaptığı amelini (şartlarını taşıması şartıyla) kabul eder. Aynı şekilde güzel söz de salih bir ameldir. Güzel sözü yükselten ameldir, diyenin görüşünün doğru bir şekilde anlaşılması için, onun yükseltilmesini daha da ileriye götürür, onunla birlikte olması halinde ulaşacağı yer daha güzel bir yer olur, diye anlaşılmalıdır. Nitekim namaz, oruç ve buna benzer amelleri bulunan bir kimse, bu amelleri arasında güzel sözler söyleyip yüce Allah'ı zikredecek olursa, amelleri onun sözlerinden daha şerefli olur. Bu durumda yüce Allah'ın: **"Onu da salih amel yükseltir"** buyruğu bir öğüt, bir hatırlatma ve amel işlemeye bir teşvik olur. Bizatihi ameller olan tevhid ve tesbih gibi birtakım sözler ise makbuldür.

İbnu'l-Arabî de şöyle demektedir: "Kişinin yüce Allah'ı zikretmek suretiyle söylediği söz ile birlikte salih amel bulunmayacak olursa fayda vermez. Çünkü sözü davranışına aykırı olan bir kimsenin bu sözü aleyhine bir vebaldir. Bunun tahkiki şudur: Bir sözün kabul edilmesi için eğer amel şart olursa veya amele bağlı bulunursa, hiç şüphesiz o amel olmaksızın, o söz kabul edilemez. Şâyet amel o sözün kabulü için bir şart değilse, söylediği güzel söz onun için iyilik olarak yazılır. Kötü ameli de onun aleyhine yazılır ve her ikisi arasında bir muvazene (denge) gerçekleşir. Sonra yüce Allah da kurtuluşa, kârlı oluşa veya hüsrana dair hükmünü verir."

Derim ki İbnu'l-Arabî'nin bu söyledikleri bir tahkikin ifadesidir. Bununla birlikte kuvvetli görünen görüş şudur: Salih amel güzel sözün kabul edilmesi için bir şarttır. Nitekim şöyle bir rivayet de gelmiştir: Kul samimi bir niyet ile lâ ilâhe illallah diyecek olursa, melekler onun ameline bakar. Şâyet ameli onun sözüne uygun ise her ikisi birlikte yükselir. Eğer ameli aykırı ise amelinden tevbe edinceye kadar sözü askıda kalır."(1)

Buna göre salih amel, güzel sözü yüce Allah'a yükseltir. **"Onu da... yükseltir"** lafzındaki zamir de **"güzel söz"**e ait olur. İbn Abbas, Şehr b. Havşeb, Said b. Cübeyr, Mücahid, Katade, Ebu'l-Aliye ve ed-Dahhak'ın görüşü budur.

"Güzel söz"den kasıt, tevhid kabul edilecek olursa, bu durumda salih ameli yükselten o olur. Çünkü salih amel ancak iman ve tevhid ile birlikte kabul edilebilir. Yani salih ameli de güzel söz yükseltir. Bu durumda zamir salih amele ait olur. Bu görüş de Şehr b. Havşeb'den rivayet edilmiştir. O şöyle demiştir: **"Güzel söz"** Kur'ân-ı Kerîm'dir. **"Onu da salih amel yükseltir."** Yani Kur'ân, salih ameli yükseltir.(2)

Zamirin yüce Allah'a ait olduğu da söylenmiştir. Yani salih ameli yüce Al-

(1) Yakın manada olmak üzere: İbn Mâce, *İman*, I, 350.

(2) Bu anlayışa göre bu bölümün meali şöyle yapılmalıdır: "Salih amele gelince; onu da o (Kur'an) yükseltir."

lah güzel sözün üzerine yükseltir. Çünkü amel, söylenen sözün gerçekleştirilmesi demektir. Amelde bulunan bir kimse de söz söyleyenden daha çok emek harcar. Sözün hakikati de işte budur, çünkü yükselten de, alçaltan da Allah'tır.

İkinci ve birinci açıklamalar mecazdır, ancak böyle mecazlar uygundur ve caizdir. en-Nehhas şöyle demektedir: Bu sözlerin en uygunu ve en doğrusu birinci görüştür. Çünkü bu görüşü benimseyenler üstün kimselerdir ve böyle bir açıklama Arapça açısından da daha uygundur. Zira kıraat alimleri "amel" kelimesini merfu okumuşlardır. Eğer anlam salih ameli Allah yükseltir, yahut salih ameli güzel söz yükseltir, şeklinde olsaydı, "amel" kelimesinin nasb ile okunmasının tercih edilmesi gerekirdi. Halbuki bu kelimeyi İsa b. Ömer'den gelen rivayet dışında mansub okuyan kimse olduğunu bilmiyoruz. Bu rivayete göre o şöyle demiştir: Bazı kimseler: "(والعملَ الصالحَ يرفعه الله): Salih amele gelince, onu da Allah yükseltir" diye okumuşlardır.

Salih amel, o amelin sahibini yükseltir, diye de açıklanmıştır. İşte izzeti dileyen ve yüce Allah'tan isteneceğini bilen kimse de böylesi bir kimsedir. Bu açıklamayı da el-Kuşeyrî zikretmiştir.

2- Kadının, Eşşeğin ve Siyah Köpeğin Namazı Bozduğuna Dair Rivayet ile Dine Dair Hükümlerin Delile Dayalı Olması Gereği:

İbn Abbas'ın huzurunda köpeğin namazı bozduğu sözkonusu edilince, o: **"Güzel söz yalnız O'na yükselir, onu da salih amel yükseltir"** âyetini okuyarak cevab vermiştir. Bu, selefin umumi delilleri kabul ettikleri hususuna genel bir istidlaldir. Çünkü (İbn Abbas'ın bu açıklamasından anlaşıldığına göre) bir kimse namaza şartlarına uygun olarak başladığına göre; böyle bir şeyi gerektiren bir husus sabit olmadıkça, herhangi bir şey namazını iptal edemez. Bu da bu hususta sabit olmuş Kur'ân, sünnet veya icma gibi umumi bir delile dayanarak kabul edilebilir.

Bu görüşte olanlar ise Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu delil gösterirler: "Kadın, eşek ve siyah köpek namazı bozar." Ben: Siyah köpeğin, beyaz köpekten, kırmızı köpekten farkı nedir ki? diye sordum, şöyle buyurdu: "Siyah köpek bir şeytandır." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.(1)

Ancak bununla çatışan rivayetler de gelmiştir. Bu rivayetlerden birisi de Buharî'nin, İbn Şihab'ın kardeşinin oğlundan naklettiği rivayettir. Buna göre o amcasına: Herhangi bir şey namazı bozar mı? diye sormuş, o da: Hiçbir şey namazı bozmaz, demiştir. Çünkü Urve b. ez-Zübeyr'in bana bildirdi-

(1) *Müslim*, I, 365; *Ebû Dâvûd*, I, 187; *Müsned*, V, 151, 160.

göre Peygamber (sav)'ın hanımı Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) geceleyin kalkar namaz kılardı. Ben ise kendisi ile kıble arasında yatağı üzerinde uzanmış bulunuyordum.(1)

"Kötülüklerle tuzak kuranlar" buyruğu ile ilgili olarak Taberî *"Kitabu Adabi'n-Nufus"* adlı eserinde şunu zikretmektedir: Bana Yunus b. Abdi'l-A'la anlattı dedi ki: Bize Süfyan anlattı, o Leys b. Ebi Süleym'den, o Şehr b. Havşeb el-Eş'arî'den yüce Allah'ın: **"Kötülüklerle tuzak kuranlar, onlar için çok şiddetli bir azab vardır ve bizzat onların tuzağı boşa çıkar"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Bunlar riyakar kimselerdir. İbn Abbas, Mücahid ve Katade'nin görüşü de budur.

Ebu'l-Aliyede şöyle demiştir: Bunlar Peygamber (sav) hakkında Daru'n-Nedve'de toplanıp plan kuran kimselerdir.

el-Kelbî: Dünya hayatında iken kötülük işleyen kimseleri kastetmektedir, demiştir. Mukatil de şirki kastetmiştir, demiştir. Bu açıklamalara göre **"kötülükler"** anlamındaki kelime mef'uldür.

(**"Boşa çıkar"** anlamındaki kelimenin mazi ve muzari fiili): (بار يبور): Helâk oldu, olur, boşa çıktı, çıkar" denilir. "(بارت السوق): Pazar durgunlaştı" demektir. "(نعوذ بالله من بوار الأيم): Dul kadının (kocasız olarak) perişan oluşundan Allah'a sığınırız"(2) duasında da bu kökten gelen lafız kullanılmıştır. Yüce Allah'ın: "(وَكُنتُمْ قَوْماً بُوراً): *Siz esasen helâk olmuş bir topluluksunuz."* (el-Feth, 48/12) buyruğunda da bu kökten gelen lafız kullanılmıştır.

el-Mekr (tuzak) ise hile ve aldatmak kastı ile yapılan iş demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden Sebe' Sûresi'nde (34/33. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا ۭ وَمَا
تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖ ۭ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُّعَمَّرٍ وَّلَا
يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا فِيْ كِتٰبٍ ۭ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيْرٌ ﴿١١﴾

(1) *Buhârî,* I, 193; *Nesâî,* I, 101; *Müsned,* VI, 259.

(2) Rasulullah (sav)'ın kendilerinden Allah'a sığındığı bazı hususlar zikredilirken arada bunun da: Said b. Mansur, *Sünen,* 218; İbn Habib el-Ezdi, *Müsnedu'r-Rabi,* s. 207; Taberani, *Evsat,* II, 333; *Sağir,* II, 216; *Kebir,* XI, 323; Deylemî, *Firdevs,* I, 461; el-Munavi, *Feydu'l-Kadir,* II, 147, el-Heysemî'nin -Taberanî'nin rivayeti ile ilgili olarak- "Senedinde yer alan Abbad b. Zekeriyya'nın tanınmadığını, diğer ravilerinin Sahih rical olduğunu" dediğini (I, 148)'de kaydetmektedir.

11. Allah sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı. O'nun ilmi dışında hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur. Uzun ömürlünün ömrünün uzatılması da ömrünün eksiltilmesi de ancak bir kitaptadır. Şüphesiz ki bu Allah'a göre pek kolaydır.

"Allah sizi topraktan" buyruğu ile ilgili olarak Said'in rivayetine göre Katade: yani Adem (a.s)'ı... Buna göre ifadenin takdiri: Sizin aslınızı topraktan **"sonra nutfeden yarattı."** Yine Katade dedi ki: Bundan kasıt da babalarınızın belinden çıkarttığı nutfedir.

"Sonra sizi çiftler kıldı." (Yine Katade) dedi ki: Yani kiminizi kiminizle eşleştirdi. Erkek dişinin eşidir. Böylelikle dünyanın sonu gelinceye kadar dünyada kalmak gerçekleşmiş olmaktadır.

"O'nun ilmi dışında hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur." Yani O, sizi birbirinize eş kılmıştır. Erkek dişi ile evlenir ve yüce Allah'ın ilmine uygun olarak bunların nesilleri devam eder. Ne kadar gebelik ve doğum oluyorsa, mutlaka Allah onu bilir. Hiçbir şey O'nun tedbir ve idaresi dışına çıkmaz.

"Uzun ömürlünün ömrünün uzatılması da ömrünün eksiltilmesi de ancak bir kitaptadır." Yüce Allah'ın ömür verilen kimseyi "muammer: Uzun ömürlü" diye adlandırmış olması, onun ulaşacağı sonuç itibariyledir.

Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: **"Uzun ömürlünün ömrünün uzatılması"** mutlaka ömrü yazılır demektir. Kaç yıl, kaç ay, kaç gün ve kaç saat diye. Sonra bir başka kitapta: Onun ömründen bir gün eksildi, bir ay eksildi, bir sene eksildi diye ecelini tamamlayıncaya kadar yazılır.

Said b. Cübeyr de şöyle demiştir: Kişinin ecelinden geçip giden eksilmedir. Gelecekte yaşayacağı süre de onun yaşatıldığı ömürdür. Buna göre zamir "yaşatılan ömürlü"ye aittir. Yine Said b. Cübeyr'den şöyle dediği nakledilmiştir: Bunun ömrü şu kadar, şu kadar yıldır diye yazılır. Sonra bunun altına: Bir gün gitti, iki gün gitti, diye ömrünün sonu gelinceye kadar (eksiltilenler) yazılır.

Katade de şöyle demiştir: Uzun ömürlü altmış yaşına ulaşan kimsedir. Eksik ömürlü ise altmış yaşından önce ölen kimsedir.

el-Ferra'ya göre **"uzun ömürlünün ömrünün uzatılması"** ömrünün ne olacağı demektir. **"Ömrünün eksiltilmesi de"** buyruğu ise, bir başka kişi hakkında sözkonusudur. Yani bir başkasının da ömrünün eksiltilmesi **"ancak bir kitaptadır."** Buna göre "ömrünün" lafzındaki zamir birincisinin dışında bir

başkasına aittir. Ancak birincisi imiş gibi onun hakkında "he: o" zamiri kullanılmıştır. Bu da "benim yanımda bir dirhem ve onun yarısı vardır" demeye benzer, yani bir de yarım dirhem daha vardır demeye benzer.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah, itaat etmesi halinde insanın ömrünü (mesala) yüz yıl, isyan etmesi halinde ise doksan yıl yazmıştır. Hangisine ulaşırsa, o bir kitapta demektir. Bu da Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu andırmaktadır: "Kim rızkının genişletilmesini, ecelinin ertelenmesini arzu ediyor ise o akrabalık bağını gözetsin."(1)

Yani Levh-i Mahfuz'da filanın ömrü şu kadar yıldır, diye yazılır. Eğer akrabalık bağını gözetirse, onun ömrüne şu kadar yıl ilave edilir. Bu hususu Levh-i Mahfuz'un bir başka yerinde de şöyle beyan eder: Bu kimse akrabalık bağını gözetecektir. İşte yalnız birincisini bilip de, ikincisini bilmeyen bir kimse burada bir artma ya da eksiltme olduğunu zanneder. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce yüce Allah'ın: *"Allah dilediğini siler ve bırakır. Ana kitab ise O'nun nezdindedir."* (er-Rad, 13/39) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır. Buna göre de zamir ömüre ait olur.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: "**Uzun ömürlünün**" çok yaşlının **"ömrünün uzatılmasının da"** bir başkasının **"ömrünün eksiltilmesi de ancak bir kitaptadır."** Yani yüce Allah'ın hükmü ve takdiri iledir. Bu anlamdaki açıklama ed-Dahhak'tan da rivayet edilmiş, en-Nehhas bunu tercih edip şöyle demiştir: Kur'ân'ın zahirine en uygun açıklama da budur. Buna benzer bir açıklama İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Bu açıklamaya göre zamirin **"uzun ömürlü"**ye ait olması mümkün olduğu gibi, ondan başkasına ait olması da mümkündür.

"Şüphesiz ki bu" amellerin ve ecellerin yazılması **"Allah'a göre pek kolaydır."** O'nun için olmayacak bir şey değildir.

"Eksiltilmesi" anlamındaki buyruk genel olarak "ye" harfi ötreli, "kaf" harfi de üstün olarak; (يُنْقَص) diye okunmuştur. Aralarında Ya'kub'un da bulunduğu bir kesim de "ye" harfi üstün, "kaf" harfi de ötreli olarak: "(يَنقُص): Eksilmesi" diye okumuşlardır ki; onun ömründen bir şey eksilmesi de... demek olur. Mesela; "(نقص الشيءُ بنفسه ونقصه غيرهُ، وزاد بنفسه وزاده غيره): Bir şey kendisi eksildi, başkası onu eksiltti; kendisi arttı, başkası onu arttırdı" diye hem müteaddi, hem lazım (geçişli ve geçişsiz) kullanılabilir.

el-A'rec ve ez-Zührî, **"ömrünün"** anlamındaki buyruğu "mim" harfini sakin olarak (مِن عُمْره) diye okumuş, diğerleri ise ötreli okumuşlardır. Bu da: "(السُّحْق والسُّحُق): Kovmak" gibi iki ayrı söyleyiştir.

(1) *Buharî*, II, 728, V, 2232; *Müslim*, IV, 1982; *Ebû Dâvûd*, II, 132.

"(يَسِيرٌ): **Pek kolaydır"** yani ömürlerin uzunluğunu da, kısalığını da tesbit etmek Allah için olmayacak bir şey değildir ve bu Allah'ın bilgisi dışında olmaz. Bunun fiili: "(يَسُر): **Kolay oldu"** şeklindedir, eğer bir kimseye bu (Yesir) isim olarak verilecek olursa, munsarıf olur. Çünkü "fail" veznindedir.

وَمَا يَسْتَوِى الْبَحْرَانِ ۖ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَآئِغٌ شَرَابُهُ وَهٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ ۖ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا ۚ وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾

12. İki deniz bir olmaz. Bu çok tatlı, içimi hoş ve kolaydır. Diğeri ise çok acı ve tuzludur. Bununla birlikte her ikisinden de taze et yersiniz. Giyeceğiniz bir süs çıkartırsınız. O'nun lutfundan aramanız ve şükretmeniz için gemilerin onda suyu yararak yürüdüğünü görürsün.

Yüce Allah'ın: **"İki deniz bir olmaz. Bu çok tatlı, içimi hoş ve kolaydır."** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Acı ve Tatlı:

İbn Abbas dedi ki: "(فُراتٌ) Tatlı"; "(أُجَاجٌ): Acı" demektir.

Talha: "(هذا مَلِح أجاج): Diğeri ise çok acı ve tuzludur" şeklinde (tuzlu anlamındaki kelimenin) "mim" harfini üstün, "lam" harfini esreli ve "elif"siz olarak okumuştur. (المالح) ise "içine tuz katılan, tuzlu" anlamındadır.

İsa ve İbn Ebi İshak **"içimi hoş ve kolay"** anlamındaki buyruğu: (سيغ) diye okumuştur ki birinci kelimesi "seyyid" ve "meyyit" (kelimelerinin: "said" ve "mait" olarak da okunmaları) gibidir.

"Bununla birlikte her ikisinden de taze et yersiniz." Her iki denizden (acı ve tatlı sulardan) yersiniz anlamında olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nahl Sûresi'nde (16/14. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

2- Denizden Çıkartılan Süsler:

"Giyeceğiniz bir süs çıkartırsınız" buyruğu ile ilgili olarak Ebu İshak'ın görüşü şudur: Süs eşyası ancak tuzlu sulardan çıkartılır. Her ikisinden denilmesi bunların birbirine karışması dolayısıyladır. Bir başkası da şöyle demiştir: İnci ve diğer süs eşyalarının bulunduğu sadefler pınarları andıran şekilde tatlı ve tuzlu suların bulunduğu yerlerden çıkartılır. Dolayısıyla bu süs eşyaları her ikisinden çıkartılıyor demektir. Çünkü denizde tatlı su pınarları vardır. Bunların birbirleriyle karıştıkları yerde aradan inci çıkar.

Yağmur suyundan çıktığı da söylenmiştir. Muhammed b. Yezid dördüncü bir görüş olarak şöyle demektedir: Süs eşyası sadece tuzlu sudan çıkar. en-Nehhas da şöyle demiştir: Bu görüşlerin en güzeli budur. Çünkü bu özellik öbüründe (tatlı suda) bulunmamaktadır. Her iki sudan birlikte sözedilmiş, sonra da bunlardan birisi hakkında (bu özelliği ile) haber verilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Geceyi ve gündüzü sizin için (birinde) sükun bulasınız ve (diğerinde) lutfundan arayasınız diye yaratmış olması O'nun rahmetindendir."* (el-Kasas, 28/73)

Ayrıca bu bir kimsenin şöyle demesine benzer: "Sen el-Hasen'i ve el-Haccac'ı görecek olursan, bir hayır ve bir şer görmüş olursun. Eğer el-Esmaî'yi ve Sibeveyh'i görürsen, elini lugat ve nahiv ile doldurursun." Böyle bir ifade kullanıldığında bunun manası açıkça bilinir ve böyle bir ifade hem fasih, hem de çokça kullanılan bir tarzdır. Aynı şekilde: **"Bununla birlikte her ikisinden de taze et yersiniz, giyeceğiniz bir süs çıkartırsınız"** buyruğu da böyledir. Birincisinde her ikisi de ortaktır, ikincisi ise sadece tuzlu su hakkında sözkonusudur.

3- Herbir Eşyanın Giyilmesi Kendisine Göredir:

Yüce Allah'ın: **"Giyeceğiniz"** buyruğunda herbir şeyin giyilmesinin kendisine göre olduğuna delil vardır. Mesela, yüzük parmağa giyilir, bilezik bileğe geçirilir, gerdanlık boyna takılır, halhal ayağa takılır. Buharî ve Nesaî de İbn Sîrîn'den şöyle dediği kaydedilmektedir. Ben Abide'ye: İpeğin üzerine oturmak onu giymek gibi midir? diye sordum o, evet dedi.(1) Sahih eserlerde de Enes'ten şöyle dediği kaydedilmektedir: "Uzun süre giyildiğinden (kullanıldığından) ötürü kararmış bir hasırımız vardı. Onu gidip aldım..."(2)

(1) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid,* I, 265; *Buhârî,* IV, 2195, Abide'nin sözü olarak bab başlığında kaydettikten sora, ipek üzerine oturamanın yasaklandığını da Huzeyfe'den muttasıl bir senedle rivayet etmektedir.

(2) *Buhârî,* I, 149, 294; *Darimî,* I, 334; *Ebû Dâvûd,* I, 166; *Nesâî,* II, 85; *Muvatta,* I, 153; *Müsned,* III, 131, 149, 164.

4- Denizi Yararak Giden Gemiler:

"Ve şükretmeniz için gemilerin onda suyu yararak yürüdüğünü görürsün" buyruğu ile ilgili olarak en-Nehhas şöyle demiştir: Gemiler sadece tuzlu suyu yararak giderler. Çünkü böyle olmasaydı -"(فِيهِ): Onda" yerine- "(فيهما): İkisinde" demesi gerekirdi. "(قد مَخَرت السفينة تَمْخُر): Gemi suyu yararak gitti, gider" denilir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce en-Nahl Sûresi'nde (16/14. âyet, 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"O'nun lütfundan aramanız... için" buyruğu hakkında Mücahid şöyle demektedir: Bundan kasıt, uzak yerlere kısa bir süre içerisinde gemilerle ticaret yapmaktır. Nitekim daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 3. başlıkta) geçtiği gibi.

Oradan çıkartılan, süs eşyaları ve avlanılan balıklardır, diye de açıklanmıştır.

"Ve" size lütfundan verdiklerine karşılık **"şükretmeniz için..."** Denizin dehşetli hallerinden sizi kurtardığı için, diye de açıklanmıştır.

يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ ۙ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُسَمًّى ۚ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ
رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ ۚ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ
قِطْمِيرٍ ﴿١٣﴾

13. Geceyi gündüze bitiştirir, gündüzü de geceye bitiştirir. Güneşe ve ay'a da boyun eğdirdi. Hepsi de belirli bir süreye kadar akıp giderler. İşte bunları yaratan Rabbiniz Allah'tır. Mülk (hakimiyet) **yalnız O'nundur. O'ndan gayrı çağırdıklarınız ise bir hurma çekirdeğinin zarına bile malik değildirler.**

"Geceyi gündüze bitiştirir, gündüzü de geceye bitiştirir" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden Al-i İmran Sûresi'nde (3/27. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Güneşe ve ay'a da boyun eğdirdi. Hepsi de belirli bir süreye kadar akıp giderler" bölümüne dair açıklamalar da daha önceden Lukman Sûresi'nde (31/29. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"İşte bunları yaratan Rabbiniz Allah'tır. Mülk yalnız O'nundur." Yani O'nun yaptıklarının bir bölümünü teşkil eden bunlar, biricik yaratıcı ve kainatın işlerini idare edenin O olduğunu, kadir ve muktedirin O olduğunu ortaya koymaktadır. O halde yalnız O'na ibadet edilmelidir.

"Ondan gayrı çağırdıklarınız" yani putlar **"ise bir hurma çekirdeğinin zarına bile malik değildirler."** Buna güç yetiremezler, bunu yaratamazlar.

Âyet-i kerîmede geçen (ve **"hurma çekirdeğinin zarı"** diye meali verilen) **kıtmir:** Hurma ile çekirdeği arasında bulunan beyaz ince zardır. Müfessirlerin çoğu bunu böyle açıklamıştır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu çekirdeğin üzerindeki yarıktır. el-Müberred'in tercih ettiği görüş budur. Katade de böyle demiştir. Yine Katade'den gelen rivayete göre Kıtmir çekirdeğin baş tarafındaki küçük kabarcıktır. el-Cevherî de şöyle demektedir: Hurma çekirdeğinin sırt tarafında bulunan ve hurma ağacının kendisinden çıktığı beyaz noktacık olduğu da söylenmiştir.

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ ۚ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا
لَكُمْ ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ ۖ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ
خَبِيرٍ ﴿١٤﴾

14. Onlara dua etseniz, dualarınızı işitmezler. İşitseler dahi istediğinizi yerine getiremezler. Üstelik onlar kıyamet gününde ortak koşmanızı inkâr da edeceklerdir. Herşeyden haberdar olan (Allah) **gibi kimse sana haber veremez.**

"Onlara dua etseniz, dualarınızı işitmezler." Musibetlerle karşılaştığınız takdirde onları yardıma çağıracak olursanız, sizin bu çağırmalarınızı işitemezler. Çünkü onlar görmeyen, işitmeyen, cansız varlıklardır.

"İşitseler dahi istediğinizi yerine getiremezler." Çünkü işiten herbir varlık, natık değildir. Katade de şöyle demiştir: İşitseler dahi size fayda veremezler, anlamındadır. Şöyle de açıklanmıştır: Biz onlara akıl ve hayat versek ve sizin çağrılarınızı işitseler dahi, onlar sizden daha çok Allah'a itaat ederler ve kendilerini küfre çağırmanızı kabul etmezler. **"Kıyamet gününde ortak koşmanızı inkâr da edeceklerdir."** Sizin kendilerine ibadet etmenizi inkâr edecekler ve sizden uzak olduklarını bildirecekler.

Diğer taraftan bunun akıl sahibi mabudlar hakkında olması da mümkündür. Melekler, cinler, peygamberler ve şeytanlar gibi. Yani bunlar sizin yaptığınız işin hak olduğunu kabul etmeyecekler, kendilerine ibadet etmenizi emretmediklerini de söyleyecekler. Nitekim yüce Allah İsa (a.s) hakkında şöyle diyeceğini bize haber vermektedir: *"Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz."* (el-Maide, 5/116)

Putların da bu kapsama girmeleri mümkündür. Yani yüce Allah, onlara hayat verecek ve bu putlar da kendilerinin ibadete layık olmadıklarını söyleyeceklerdir.

"Herşeyden haberdar olan" -ki o aziz ve celil olan Allah'tır- **"gibi kimse sana haber veremez."** Yani yüce Allah'ın mahlukatını Allah'tan daha iyi bilen kimse olmadığı gibi, yaptıkları hususunda da kendisi gibi sana kimse haber veremez.

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ اِلَى اللّٰهِ ۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيْدُ ﴿١٥﴾

15. Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise O, kimseye muhtaç olmayandır, her hamde layık olandır.

"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz." Hayatta kalmak ve bütün hallerinizde O'na muhtaçsınız.

ez-Zemahşerî şöyle demektedir: Şâyet: "el-Fukara (muhtaç olanlar)" lafzı niye marife olarak gelmiştir diye soracak olursanız, şöyle cevab veririz: O böyle buyurmakla onların yüce Allah'a ne kadar ileri derecede muhtaç olduklarını kendilerine göstermek istemiştir. Çünkü "el-fukara" bir cins ismidir. Her ne kadar insan olsun, diğerleri olsun bütün yaratıkların ona ihtiyaçları sözkonusu olsa da bu böyledir. Zira fakirlik zayıflığa tabi olan özelliklerdendir. Fakir kimse ne kadar zayıf ise, o kadar fakirdir. Nitekim yüce Allah; *"İnsan zayıf olarak yaratılmıştır"* (en-Nisa, 4/28) buyruğu ile *"Allah sizi bir zaaftan yaratan"* (er-Rum, 30/54) buyruğunda, insanın zayıf olduğuna tanıklık etmektedir. Eğer (muhtaç oluş anlamındaki lafız) nekre (belirtisiz) gelmiş olsaydı, anlam: Siz bazı fakirlersiniz demek olur.

Şâyet "el-fukara (muhtaç olanlar, fakirler)"in karşılığında "gani (kimseye muhtaç olmayan)" ismi kullanılmıştır. Bu durumda "hamid (her hamde layık

olan)"ın faydası nedir? diye soracak olursanız, cevabımız şu olur:

Yüce Allah insanların kendisine muhtaç olduklarını ve kendisinin de onlara ihtiyacının bulunmadığını tesbit ettikten sonra, herbir gani (muhtaç olmayan) muhtaç olmayışı ile faydalı olmayıp ancak cömert ve nimet ihsan eden kişi olması halinde faydalı olduğundan ötürü, böyle bir varlıklı, cömertlik edip nimet ihsan ettiği takdirde de kendilerine nimet ihsan edenler ona hamdettiklerinden ve kendisine hamdetmelerini de hakettiğinden dolayı "el-Hamid" (her hamde layık olan) ismini de zikretmiştir. Bununla zenginliğiyle, muhtaç olmayışıyla yarattıklarına fayda sağlayan gani; onlara nimet ihsan eden, cömert (cevad) ve verdiği nimetleri dolayısıyla da kendisine hamdetmeleri hakkına sahib olduğuna delalet etsin diye bu ismini zikretmiş bulunmaktadır."

"(الْفُقَرَاءُ إِلَى): ...e fakirler..." lafzındaki ikinci hemzenin tahfif ile okunması el-Halil'e göre kıraat şekillerinin en güzel olanıdır. Bununla birlikte yalnızca birincisinin tahfif edilmesi de, her ikisinin tahfifi de ve her ikisinin tahkik ile okunması da caizdir.

"Allah ise O, kimseye muhtaç olmayandır. Her hamde layık olandır" buyruğundaki: "(هُوَ): O" zamiri zaiddir. O bakımdan i'rab'ta yeri olmaz. Mübteda da olabilir, o vakit ref' konumunda olur.

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٦﴾ وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ ﴿١٧﴾

16. Eğer dilerse sizi giderir ve yeni yaratık(lar) **getirir.**
17. Ve bu Allah'a göre zor değildir.

"Eğer dilerse sizi giderir" buyruğunda hazfedilmiş lafızlar vardır. Yani eğer O, sizi gidermek isterse giderir, yani sizi yok eder.

"Ve" sizden daha itaatkâr ve daha temiz **"yeni yaratıklar getirir."**

"Ve bu, Allah'a göre zor" zor gelen ve olmayacak, imkansız bir şey **"değildir."**

Bu buyruk, daha önce İbrahim Sûresi'nde (14/19-20)'de geçmiş idi.

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۚ وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ حِمْلِهَا
لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ ۗ إِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ
يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ ۚ وَمَنْ تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا
يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ ۚ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

18. Yük (günah) taşıyan bir kimse başka bir kimsenin yükünü yüklenmez. Eğer ağır yüklü bir kimse kendi yüküne (birini) **çağırırsa -akraba dahi olsa- o yükünden hiçbir şey yüklenmez. Sen ancak gıyaben Rabblerinden korkanları ve namazı dosdoğru kılanları korkutursun. Kim temizlenirse ancak kendisi için temizlenmiş olur. Dönüş yalnız Allah'adır.**

Buna dair açıklamalar daha önceden (el-A'raf, 6/164. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu buyrukların önceki buyruklarla ilgisi yoktur.

"Yüklenmez" anlamındaki buyruğun aslı; (تَوْزَر) olup bundan "vav" harfi; "(يزر): **Yüklenir**"e uyarak (itba') hazfedilmiştir.

"(وازرة): **Yük taşıyan"** lafzı da hazfedilmiş bir kelimenin sıfatıdır. Yük taşıyan nefis, demektir. Aynı şekilde: **"Eğer ağır yüklü bir kimse kendi yüküne çağırırsa"** buyruğunda da böyledir.

el-Ferra: Ağır yüklü bir can yahut bir canlı diye açıklamıştır. "(مثقلة): Ağır yüklü kimse" lafzı hem müzekker, hem müennes için kullanılır. el-Ahfeş de şöyle açıklamıştır: Eğer ağır yüklü bir kimse bir insanı kendi günahları demek olan yükünü taşımaya çağıracak olursa, demektir.

"(الحمْل): Yük" sırtın üzerinde bulunan demektir. "(الحَمْل): Hamile kadının yükü ile hurma ağacının yükü (meyvesi)" anlamındadır. Bu kullanımı el-Kisaî sadece (ha harfinin) üstün telaffuzu ile nakletmiştir. İbnu's-Sikkit ise hurma ağacının yükü hakkında hem üstün, hem esreli kullanımı nakletmiştir.

"Akraba dahi olsa o yükünden hiçbir şey yüklenmez" buyruğunda el-Ahfeş'in açıklamasına göre takdiri ifade; "(ولو كان الإنسان المدعو ذا قربى): Eğer çağrılan o insan akraba dahi olsa..." şeklindedir.

el-Ferra ise "(ولو كان ذو قربى): Akrabalığı olan birisi dahi olsa" diye takdir edilebileceğini de kabul etmiştir. Bu Sibeveyh'e göre de uygundur. Nitekim yü-

ce Allah'ın "(وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَة): *Eğer o (borçlu) darlık içinde ise...*" (el-Bakara, 2/280) buyruğu bunun gibidir. Bu durumda: "(كان): Vaki oldu, meydana geldi" anlamında yahut da haberi hazfedilmiş olur. "(وإن كان فيمن تطالبون ذو عسرة): Eğer kendilerinden (borcunuzu) taleb ettiğiniz kimseler arasında ödeme zorluğu çeken birisi varsa..." demek olur.

Sibeveyh de buna uygun olarak: "(الناس مجزيّون بـأعمالهم إن خير فخير): İnsanlara amellerine göre karşılık verilir, hayırsa hayır..." diye bir kullanımı naklet miştir. Birinci açıklamaya (el-Ahfeş'in açaklamasına) göre: "(خيرا فخير): Hayırsa hayır" diye kullanılmalıdır.

İkrime'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bana ulaştığına göre yahudi ve hristiyan kıyamet gününde müslüman bir kimseyi görecek ve ona (herbiri) şöyle diyecektir: Ben sana iyilikte bulunmamış mıydım? Ben sana yardım elimi uzatmamış mıydım? Müslüman: Evet diyecek, bu sefer (yahudi ya da hristiyan): Haydi bana bir faydan dokunsun, diyecek. Bunun üzerine müslüman da o kimsenin azabından eksiltilinceye kadar yüce Allah'dan dilekte bulunur.

Yine kişi kıyamet gününde babasına varacak ve: Ben sana karşı iyilikle hareket eden ve sana karşı şefkatle davranan, sana iyi muamele yapan birisi değil miydim? İşte şu anda sen içinde bulunduğum bu hali görüyorsun. Haydi bana iyiliklerinden bir iyilik ver yahut da benim yerime bir günahı yüklen. Bu sefer ona şöyle diyecek: Şüphesiz ki benden istediğin şey kolay bir iş; fakat senin korktuğun gibi ben de korkuyorum. Baba da oğluna aynı şeyi söyleyecek ve o da buna benzer bir şekilde cevap verecektir.

Erkek hanımına: Ben seninle iyi geçinen birisi değil miydim? Haydi benim adıma bir günahı yüklen belki kurtulabilirim diyecek, hanımı ona şöyle diyecek: Şüphesiz ki bu kolay bir iş, fakat kendisinden korktuğun şeyden ben de korkuyorum. Daha sonra İkrime: **"Eğer ağır yüklü bir kimse kendi yüküne** (birini) **çağırırsa -akraba dahi olsa- o yükünden hiçbir şey yüklenmez"** buyruğunu okudu.

el-Fudayl b. İyad dedi ki: Bu buyruk, evladı ile kendisi arasında şu konuşmanın geçeceği anne hakkındadır: Evladım karnım sana bir barınak, memem sana bir çeşme, bağrım sana döşek değil miydi? Evladı ona: Evet öyleydi anacığım diyecek. Bunun üzerine annesi ona: Haydi yavrucuğum günahlarım bana çok ağır geliyor, benim yerime bir günah olsun taşıyıver. Oğlu: Bırak beni anacığım, günahlarım seninle uğraşmama fırsat tanımıyor, diyecek.

"Sen ancak gıyaben Rabblerinden korkanları... korkutursun." Yani senin korkutup uyarmanı ancak yüce Allah'ın vereceği cezadan korkanlar kabul eder. Bu da yüce Allah'ın: *"Sen ancak zikre uyan ve gayb ile Rah-*

man'dan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın" (Yâsîn, 36/11) buyruğunu andırmaktadır.

"Kim temizlenirse, ancak kendisi için temizlenmiş olur." Yani kim hidayet bulursa, ancak kendisi için hidayet bulmuş olur. Bu buyruk; (ومن آزّكى فإنما يَزّكّى لِنفسِهِ) diye de okunmuştur.

"Dönüş yalnız Allah'adır." Yani bütün yaratılmışlar O'na döneceklerdir.

وَمَا يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ ﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِى الْاَحْيَآءُ وَلَا الْاَمْوَاتُ ۚ اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَآءُ ۚ وَمَآ اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِى الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾

19. Bir olmaz: Kör ile gören.
20. Karanlıkla, aydınlık.
21. Ve gölge ile sıcak.
22. Dirilerle, ölüler de bir olmaz. Şüphesiz Allah dilediği kimseye işittirir. Sen kabirde olanlara işittiremezsin.

"Bir olmaz: Kör ile gören" kâfir ile mü'min, cahil ile alim demektir. Yüce Allah'ın: *"De ki: Murdar ile temiz hiçbir zaman bir olmaz"* (el-Maide, 5/100) buyruğu da bunun gibidir.

"Karanlıkla, aydınlık" el-Ahfeş Said dedi ki: -İkinci- (لا) olumsuzluk edatları fazladan gelmiştir. "(ولا الظلمات والنور، ولا الظل والحرور): Karanlıkla aydınlık ve gölge ile sıcak..." demektir. el-Ahfeş dedi ki: "(الحرور): Sıcak" ancak gündüz güneşi ile birlikte olan sıcak hakkında kullanılır. (السَّموم) ise ancak geceleyin olan sıcak demektir, aksi de söylenmiştir.

Ru'be b. el-Accac da şöyle demiştir: (الحرور); sadece gündüzün sıcağı için, (السموم) sadece gecenin sıcağı için kullanılır. Bunu da el-Mehdevî nakletmiştir.

el-Ferra ise şöyle demiştir: (السموم); ancak gündüzün olan sıcak, (الحرور) ise gece de, gündüz de görülen sıcak demektir. en-Nehhas: Bu daha doğru bir açıklamadır, demiştir. Çünkü (الحرور) şekli; "(الحرّ): Sıcak"ın "feul" vez-

nidir. Bunda çokluk anlamı vardır ki, rahatsızlık veren sıcak anlamına gelir.

Derim ki: Müslim'in, *Sahih*'inde kaydedildiğine göre Ebu Hureyre (r.a) Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Cehennem ateşi: Rabbim, ben kendi kendimi yiyip bitiriyorum, nefes almama izin ver, dedi. Ona birisi kış mevsiminde diğeri de yaz mevsiminde olmak üzere iki nefeslik izin verdi. İşte siz herhangi bir soğuk ya da bir zemherir gördüğünüzde o cehennemin nefesinden ötürüdür. Herhangi bir sıcak yahut harur (çok sıcak) duyduğunuzda ise bu da cehennemin nefesindendir."(1)

Bu, ez-Zührî'den, o Said'den, o da Ebu Hureyre'den diye şöyle de rivayet edilmiştir: "Gördüğünüz sıcak onun semumundan ve duyduğunuz aşırı soğuk ise onun zemheririnden ötürüdür."(2) İşte bu, bu konudaki görüşleri birarada ifade etmekte ve semum ile harurun gece de, gündüz de olabileceğini ortaya koymaktadır. Bunun üzerinde dikkatle düşünmek gerekir.

Buradaki **"gölge ile sıcak"**dan kastın, cennet ve cehennem olduğu da söylenmiştir. Çünkü cennet sürekli bir gölgedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Oranın yiyecekleri de, gölgeleri de devamlıdır."* (er-Ra'd, 13/35) Cehennem ateşi ise çok sıcak (harur)dur. Bu anlamdaki açıklamayı es-Süddî de yapmıştır.

İbn Abbas şöyle demiştir: Bundan kasıt gecenin gölgesi ile gündüzün görülen semum sıcağıdır. Kutrub da: Harurdan kasıt sıcak, gölgeden kasıt da soğuktur.

"Dirilerle, ölüler de bir olmaz" buyruğu ile ilgili olarak İbn Kuteybe şöyle demiştir: Dirilerden kasıt akıllılar, ölülerden kasıt cahillerdir. Katade de şöyle demiştir: Bunların hepsi misaldir. Yani bunlar eşit olmadığı gibi, aynı şekilde kâfir ile mü'min de eşit olmaz.

"Şüphesiz Allah dilediği kimseye işittirir." Yani cenneti için yaratmış olduğu dostlarına işittirir.

"Sen kabirde olanlara" küfrün kalblerini öldürdüğü kimselere **"işittiremezsin."** Yani ölmüş kimselere işittiremeyeceğin gibi, kalbi ölmüş olana da işittiremezsin.

el-Hasen, İsa es-Sakafî ve Amr b. Meymun: "(بِمُسْمِعٍ مَن فِي القبورِ): Kabirde olanlara işittiremezsin" buyruğunu "ayn" harfindeki tenvini hafifletmek kastıyla hazf ile okumuşlardır.

Yani onlar işittiklerinden faydalanamamak ve onu kabul etmemek bakımından kabirdekiler ayarındadırlar.

(1) *Müslim*, I, 432; *Müsned*, II, 276.
(2) *İbn Mace*, II, 1444; *Müsned*, II, 394, 503.

إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾

23. Sen ancak bir nezirsin.

Yani uyarıp korkutan bir rasûlsün. Sana düşen ancak tebliğdir. Hidayete iletmek gibi bir imkanın yoktur. Hidayet ancak şanı yüce ve mübarek olan Allah'ın elindedir.

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۚ وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾

24. Şüphe yok ki Biz, seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Arasında bir uyarıcının gelip geçmediği hiçbir ümmet de yoktur.

"Şüphe yok ki Biz, seni hak ile" itaat eden kimseleri cennet ile **"müjdeleyici ve"** kendisine isyan eden kimseleri de cehennem ile **"uyarıcı"** ve korkutucu olarak **"gönderdik. Arasında bir uyarıcının"** bir peygamberin **"gelip geçmediği hiçbir ümmet de yoktur."** İbn Cüreyc: Tek istisna Araplardır, demiştir.

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٢٦﴾

25. Eğer seni yalanlıyorlarsa, onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Peygamberleri onlara apaçık delillerle, sahifelerle ve nur saçan kitaplarla geldilerdi.

26. Sonra kâfir olanları yakaladım. Şimdi onlara azabım nasılmış?

"Eğer" Kureyş kâfirleri **"seni yalanlıyorlarsa, onlardan öncekiler de"** peygamberlerini **"yalanlamışlardı"** buyruğu ile yüce Allah, Rasûlünü (salât ve selâm ona) teselli etmektedir.

"Peygamberleri onlara apaçık delillerle" apaçık mucizelerle, net ve anlaşılır şeriatlerle **"sahifelerle"** yazılı kitaplarla **"ve nur saçan"** açık seçik **"kitaplarla geldilerdi"** buyruğunda yüce Allah'ın, aynı şey olmakla birlikte "sahifeler (ez-zubur)" ile kitabı tekrarlamasının sebebi, iki lafzın farklı oluşundan dolayıdır.

Bir görüşe göre apaçık deliller, sahifeler ve kitaplar aynı hususlardır. Bu da peygamberlere indirilen kitaplar demektir.

"Sonra kâfir olanları yakaladım. Şimdi onlara azabım nasılmış?" Onları cezalandırışım nasılmış?

"(نَكِيرِ): **Azabım"** buyruğunun sonunda Verş'in rivayetine göre Nafi' ile Şeybe -bu buyruğun geçtiği yerlerde- vakıf halinde değil de, vasl halinde; (نكيري) diye "ye"yi isbat ile okumuşlardır. Yakub her iki halde "ye"yi isbat ederken, diğerleri her iki halde de hazfetmişlerdir. Bütün bunlara dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ
مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ
أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ
مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَٰلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ
إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

27. Allah'ın gökten bir su indirdiğini görmedin mi? Biz onunla çeşitli türden meyveler çıkardık. Dağlardan beyaz, kırmızı çeşitli renklerde ve son derece siyah yollar (yaptık).

28. İnsanlardan, yerde yürüyen hayvanlardan ve davarlardan da bunun gibi çeşitli renklerde olanlar vardır. Kulları arasında Allah'tan ancak alimler korkar. Şüphesiz Allah Azizdir, Gafûrdur.

"Allah'ın gökten bir su indirdiğini görmedin mi?" buyruğunda sözü edilen **"görmek"** kalbin görmesi ve ilim sahibi olmak anlamındadır. Yüce Allah'ın ...indirdiğini kalbinle görüp buna dair bilgin olmadı mı? demektir. Buna göre: (أنّ)nin ismi ile onun haberi **"görmek"** fiilinin iki mef'ulünün yerini tutmaktadır.

"Biz, onunla çeşitli türden meyveler çıkardık." Bu, hitabın çeşitlendirilmesi (telvinu'l-hitab) kabilinden bir üslubtur.

"(مُخْتَلِفاً): **Çeşitli"** lafzı "(ثَمَرَاتٍ): **Meyveler"**e sıfat olarak nasbedilmiştir. "(أَلْوَانُهَا): **Türden"** lafzı da **"çeşitli"** anlamındaki lafız ile ref' edilmiştir. Bununla birlikte **"meyveler"**e ait bir zamiri bulundurması dolayısıyla da **"meyveler"** lafzının sıfatı da olabilir. Kur'ân-ı Kerîm'in dışındaki kullanımlarda merfu olarak gelmesi de caizdir. "(رأيت رجلاً خارجاً أبوه): Ben babası çıkmakta olan bir adam gördüm" ifadesi buna örnektir.

"Onunla" su ile demektir. Su bir olmakla birlikte meyveler farklı farklıdır.

"Dağlardan beyaz, kırmızı çeşitli renklerde... yollar (yaptık)" buyruğunda geçen (الجدد): Yolları" lafzı (جُدّة)'in çoğulu olup bu da "çeşitli renklerdeki yollar" anlamındadır. Hepsi taş ve toprak olmakla birlikte renkleri çeşitli olabiliyor. el-Ahfeş şöyle demektedir: Eğer bu lafız: "(جديد): Yeni" lafzının çoğulu olsaydı, hem "cim", hem de "dal" harfi ötreli olarak (جُدُد) diye gelmesi gerekirdi. Tıpkı; "(سرير): Döşek, yatak"ın çoğulunun: (سرر) diye gelmesi gibi. Züheyr de şöyle demektedir:

كأنه أسفع الخدّين ذو جُدُدٍ طاوٍ ويرتع بعد الصيف عُريانا

"Sanki onun iki yanağı kırmızıya çalan siyah ve renkli yolları var gibidir,
Aç kalıp duruyor, yazdan sonra ise çıplak olarak otluyor."

Burada sözü geçen: (الجدد) lafzının, parçalar anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu da "(جددت الشيء): Bir şeyi parça parça ettim" tabirinden alınmış demek olur. Bunu İbn Bahr nakletmiştir.

el-Cevherî dedi ki: "(الجُدّة): Eşeğin sırtında olup renginden farklı çizgi ve yollara" denilir. (الجُدّة) yine yol anlamına gelir, çoğulu: (جدد) şeklinde gelir. Nitekim yüce Allah da: **"Dağlardan beyaz, kırmızı çeşitli renklerde yollar** (yaptık)" diye buyurmaktadır ki bu da dağın renginden farklı yollar anlamındadır. Arapların "(ركب فلان جُدّةً من الأمر): Filan kişi bu hususta belli bir görüş ortaya koydu" şeklindeki tabirleri de buradan gelmektedir.

"(كساء مجدّد): Çeşitli çizgileri olan elbise" demektir.

ez-Zemahşerî şöyle demektedir: ez-Zührî: (جدد) şeklinde ötreli ve: (جديدة)'in çoğulu olarak okumuştur ki bu; "(الجدّة): Yol" anlamındadır. Mesela: "(جديدة): Yol" diye kullanılan tekil lafzın çoğulu: (جُدُد) ile (جدائد) şeklinde gelir. Tıpkı: "(سفينة): Gemi" lafzının çoğulunun: (سفن) ile (سفائن) şekillerinde gelmesi gibi. Nitekim Ebu Züeyb'in şu mısraında da bu kelime böylece açıklanmıştır:

جَوْنُ السَّراةِ له جدائد أربعُ

"İleri gelenlerin izledikleri yolun, dört tane (ayrılan) yolu vardır."

Yine ez-Zührî'den iki üstün ile: (جَدَد) diye okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu da; açık ve aydınlık yol, demektir. Böylelikle bu lafız, biri diğerinden ayrı açık ve belirgin çizgiler ile yollar anlamına kullanılmış olmaktadır.

"İnsanlardan, yerde yürüyen hayvanlardan" buyruğunda geçen: "(الدَّوَابِّ): Yerde yürüyen hayvanlar" lafzı (son harfi olan be harfi) şeddesiz olarak da okunmuştur. Böyle bir okuyuşun bir benzeri de yüce Allah'ın *"...ve yolunu sapıtanlarınkine değil"* (el-Fatiha, 1/7) buyruğunu; (وَلَا الضَّالين) diye şeddesiz okuyanların okuyuşudur. Çünkü bu şekilde okuyanların herbirisi iki sakini arka arkaya getirmekten kaçınmak istediğinden birisi bunların ilkine hareke vermişken, diğeri sonundakinin şeddesini hazfetmiştir. Bu açıklamayı da ez-Zemahşerî yapmıştır.

"Ve davarlardan da bunun gibi çeşitli renklerde olanlar vardır." Yani onlar arasında da kırmızı, beyaz, siyah ve başka renklerde olanlar vardır. Bütün bunlar istediğini yapmakta serbest olan bir yaratıcının varlığına delil teşkil etmektedir. Yüce Allah burada: "(مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ): Çeşitli renklerde olanlar vardır." buyururken, "(من): ...dan" lafzına riayet ederek zamir müzekker gelmiştir. Bu açıklamayı el-Müerric yapmıştır.

Ebubekir b. Ayyaş da şöyle demektedir: Buradaki zamirin müzekker gelmesinin sebebi mukadder olarak varlığı kabul edilen: (ما)'ya ait olmasından dolayıdır.

Bunun da takdiri şöyle olur: "(ومن الناس ومن الدواب ومن الأنعام ما هو مختلف ألوانه): İnsanlardan, yerde yürüyen hayvanlardan ve davarlardan da çeşitli renklerde olanlar vardır." Yani beyaz, kırmızı ve siyah olanları vardır.

"Ve son derece siyah yollar" buyruğu ile ilgili olarak Ebu Ubeyde şöyle demektedir: Tekil olan: "(الغِربيب): Oldukça siyah" demektir. İfadede takdim ve te'hir vardır. "(ومن الجبال سود غرابيب): Ve dağlardan siyahı oldukça ko-

yu (olan) yollar (yaptık)" takdirindedir. Araplar rengi karga gibi oldukça siyah olan şeylere; "(أسودغربيب): Oldukça siyah, koyu siyah" derler. el-Cevherî dedi ki: "(هذا أسود غربيب): Bu oldukça siyahtır" denilir. Eğer: (غرابيب سود) şeklinde kullanılacak olursa, bu takdirde "siyah" lafzı "oldukça koyu" lafzından bedel yapılmış olur. Çünkü renklerin te'kidi öne geçirilmez. Hadiste Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "(إن الله يبغض الشيخ الغربيب): Muhakkak Allah oldukça siyah(lı) yaşlıya buğzeder."[1] Yani siyaha (saçlarını) boyayan yaşlı kimseye buğzeder, demektir. İmruu'l-Kays de şöyle demiştir:

العين طامحة واليد سابحة والرِّجْل لافحة والوجه غربيب

"Gözünü uzağa dikmiş, eli (ön ayağı) yüzercesine geniş adım atıyor,
(Arka) ayağı ise (adeta) yalayıp geçmektedir, yüzü ise simsiyahtır."

Bir başkası da bir üzüm bağını nitelendirirken şöyle demektedir:

ومن تعاجيب خلق الله غاطيةٌ يُعصَر منها مُلاحِيٌّ وغِربيب

"Allah'ın hayret verici yarattıklarından birisi de dallarını yerin
üzerinde uzatan (bir ağaç)dır.
Onun beyaz (üzüm)ü de sıkılır, simsiyahı da."

"(كَذٰلِكَ): **Bunun gibi"** buyruğunda ifade tamam olmaktadır. Yani kulların durumları da Allah'tan korkmak açısından böylece farklılık gösterir. Daha sonra yüce Allah yeni bir cümle ile şöyle buyurmaktadır:

"Kulları arasında Allah'tan ancak alimler korkar. Şüphesiz Allah, Azizdir, Gafûrdur." Bu buyruk ile, Allah'ın kudretinden korkan ilim adamları kastedilmektedir. Yüce Allah'ın herşeye kadir olduğunu bilen bir kimse günah dolayısıyla cezalandıracağına da kesinlikle inanır. Nitekim Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Kulları arasında Allah'tan ancak alimler korkar"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bunlar yüce Allah'ın herşeye kadir olduğunu bilen kimselerdir.

er-Rabî' b. Enes dedi ki: Allah'tan korkmayan bir kimse alim değildir. Mücahid de şöyle demiştir: Alim ancak Allah'tan korkan kimsedir. İbn Mes'ud'dan da şöyle dediği nakledilmiştir: İlim olarak yüce Allah'tan korkmak, cahillik olarak da gurura kapılmak yeterlidir.

(1) ed-Deylemî, *el-Firdevs,* I, 153; el-Münavi, *Feydu'l-Kadir,* II, 284, ravilerinden birisi zayıf olduğu kaydıyla.

Sa'd b. İbrahim'e: Medinelilerin en fakihi kimdir? diye sorulmuş, o da: Aralarından Rabblerine karşı en çok takvalı olanlarıdır, diye cevab vermiştir.

Yine Mücahid'den şöyle dediği nakledilmiştir: Fakih (dinde derin bilgi sahibi) ancak yüce Allah'tan korkan kimsedir.

Ali (r.a)'dan da şöyle dediği nakledilmiştir: Gerçek anlamıyla fakih, insanlara Allah'ın rahmetinden ümit kestirtmeyen, Allah'a isyan etmeleri için onlara ruhsatlar bulmayan, Allah'ın azabından emin olmalarına sebep teşkil etmeyen, başkasına duyduğu arzu sebebiyle Kur'ân'dan yüz çevirmeyen kimsedir. Çünkü ilimsiz ibadette hayır olmadığı gibi, fıkhı bulunmayan ilimde hayır yoktur, tedebbürü (iyiden iyiye düşünmeyi) olmadan da kıraat (Kur'ân okumak) olmaz.

Darimî Ebu Muhammed, senedini kaydederek Mekhul'den şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Alimin, abide olan üstünlüğü benim sizden en alt mertebede olanınıza göre üstünlüğüm gibidir." Daha sonra şu: **"Kulları arasında Allah'tan ancak alimler korkar"** âyetini okudu. (Devamla buyurdu ki): "Muhakkak Allah, O'nun melekleri, semavatındakiler, yeryüzünde bulunanlar, denizde balıklar, insanlara hayrı öğreten kimselere dua ederler."(1)

Bu haber mürseldir. Darimî dedi ki: Bana Ebu'n-Nu'man anlattı (dedi ki): Bize Hammad b. Zeyd anlattı: O Yezid b. Hazim'den dedi ki: Bana amcam Cerir b. Zeyd anlattı: O Tubey'i, Ka'b'tan rivayetle şöyle derken dinlemiş: Ben amelden başka maksatla ilim öğrenen, ibadetten başka maksatla fıkıh öğrenen, âhiret ameliyle dünya isteyen, kalbleri Ebu Cehil karpuzundan daha acı olmakla birlikte koyun postları giyinen kimseleri, niteliklerini biliyorum. (Yüce Allah, haklarında şöyle buyurmaktadır): Onlar Benim rahmetime mi aldanıyorlar? Beni mi kandırmaya çalışıyorlar? Kendi zatıma yemin ederek söylüyorum ki; onlar için aralarında bulunan aklı başındaki kimseleri dahi şaşkın bırakacak bir fitnenin zamanını bekliyorum.(2)

Bu hadisi Tirmizî merfu olarak Ebu'd-Derda yoluyla rivayet etmiştir.(3) Biz de bunu kitabımızın mukaddimesinde (Kur'ân ve ilim ehlinin riyakarlık ve başka hususlardan sakındırılması bahsinde) kaydetmiş bulunuyoruz.

ez-Zemahşerî der ki: Şâyet: "(إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ): Allah'tan ancak kulları arasında alimler korkar" buyruğunda geçen "Allah" lafzının ref' ile "alimler" anlamındaki lafzı da nasb ile okuyan kimsenin -ki bu Ömer b. Abdulaziz'dir, Ebu Hanife'nin de böyle okuduğu nakledilmiştir- şeklindeki kı-

(1) *Darimî*, I, 100; ayrıca bk. *Darimî*, I, 109; *Tirmizî*, V, 50.
(2) *Darimî*, I, 102.
(3) *Tirmizî*, IV, 604.

raatinin izahı nedir? diye sorarsan, şöyle cevab veririm: Bu okuyuştaki "haşyet (korkmak)" istiaredir. Anlamı da: İnsanlar arasında heybetli ve kendilerinden korkulan kimselere nasıl ta'zim gösteriliyor ise, yüce Allah da bütün kulları arasından böylelerini tebcil eder ve onları yüceltir.

"Şüphesiz Allah, Azizdir, Gafûrdur" buyruğu korkmanın gereğinin gerekçesidir. Çünkü bu buyruk isyankârları cezalandırmasına ve onları kahretmesine, itaat ehli olan kimseleri mükâfatlandırıp onları affedeceğine delalet etmektedir. Cezalandıran ve mükâfatlandıran kimseden ise korkmak gerekir.

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾
لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾

29. Muhakkak Allah'ın Kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık infak edenler, asla durgunlaşmayacak bir ticaret umabilirler.
30. Tâ ki mükâfatlarını tastamam versin. Hatta lutfundan onlara fazlasını da versin. Çünkü O, Gafûrdur Şekurdur.

"Muhakkak Allah'ın Kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık infak edenler..." ayeti, ilmiyle amil, namazı farzıyla ve nafilesiyle dosdoğru kılan, Kur'ân okuyanların ve aynı şekilde gereği gibi infak edenlerin durumunu dile getiren bir âyet-i kerîmedir. Kitabımızın mukaddimesinde Kur'ân okuyucusunun sahib olması gereken ahlaka dair açıklamalar (Kur'ân hamili, kimliği ve ona düşmanlık eden ile ilgili rivayetler, adlı başlıkta ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

"Asla durgunlaşmayacak bir ticaret umabilirler" buyruğu hakkında Ahmed b. Yahya şöyle demektedir: "(إن): **Muhakkak**"ın haberi **"umabilirler"** anlamındaki buyruktur.

"Hatta lütfundan onlara fazlasını da versin" buyruğu hakkında denildiğine göre, buradaki "fazlalık" âhiretteki şefaattir. Bu bir başka âyet-i kerîmedeki şu buyrukları andırmaktadır: *"(Bunlar) kendilerini ticaretin de, alışverişin de Allah'ı anmaktan, namazdan, zekatı vermekten alıkoymadığı yiğitlerdir... ve onlara lütfundan fazlasıyla verecektir."* (en-Nur, 24/37-38)

en Nisa Sûresi'nin sonlarındaki şu buyruğa da benzemektedir: *"İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlara mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek, hem de lütfundan onlara fazlasını verecektir."* (en-Nisa, 4/173) Nitekim bu hususları orada açıklamış bulunuyoruz.

"Çünkü O" günahları bağışlayan **"Gafûrdur"** ihlasla yapılmış ameli az dahi olsa kabul eden ve ona pek çok mükâfatlar veren **"Şekurdur."**

وَالَّذِيٓ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهٖ لَخَبِيْرٌۢ بَصِيْرٌ ﴿٣١﴾

31. Kitap'tan sana vahyettiğimiz, kendinden öncekileri doğrulayıcı olmakla beraber hakkın da ta kendisidir. Muhakkak Allah kullarından haberdardır, görendir.

"Kitap'tan" yani Kur'ân-ı Kerîm'den **"sana vahyettiğimiz kendinden öncekileri"** yani önceki kitabları **"doğrulayıcı olmakla beraber, hakkın da ta kendisidir. Muhakkak Allah kullarından haberdardır, görendir."**

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتٰبَ الَّذِيْنَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا ۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ ۚ وَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ ۚ وَمِنْهُمْ سَابِقٌۢ بِالْخَيْرٰتِ بِاِذْنِ اللّٰهِ ۭ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيْرُ ۭ ﴿٣٢﴾ جَنّٰتُ عَدْنٍ يَّدْخُلُوْنَهَا يُحَلَّوْنَ فِيْهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَّلُؤْلُؤًا ۚ وَلِبَاسُهُمْ فِيْهَا حَرِيْرٌ ﴿٣٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْٓ اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ ۭ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُوْرٌ شَكُوْرُۨ ﴿٣٤﴾ اَلَّذِيْٓ اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهٖ ۚ لَا يَمَسُّنَا فِيْهَا نَصَبٌ وَّلَا يَمَسُّنَا فِيْهَا لُغُوْبٌ ﴿٣٥﴾

32. Sonra Kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir, kimisi itidal üzeredir, kimisi de Allah'ın izni ile hayırlarda öne geçmiştir. İşte bu büyük lütfun tâ kendisidir.

33. (Bu mükâfat) **Adn cennetleridir ki, oraya girerler. Orada altın bileziklerle ve incilerle süslenirler. Orada elbiseleri de ipektir.**

34. Diyeceklerdir ki: "Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun. Muhakkak Rabbimiz mağfiret edicidir, Şekûrdur.

35. "O ki lütfu ile bizleri ebedi kalıcılık yurduna yerleştirdi. Burada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek, burada bize hiçbir usanç da dokunmayacak."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Kitabı Miras Alan Seçkin Kullar ve Kısımları:

Bu âyet-i kerîme, müşkil (anlaşılması zor) bir âyettir. Çünkü yüce Allah, önce **"kullarımızdan seçtiklerimiz"** diye buyurmakta, sonra da **"onlardan kimisi nefsine zulmedici"** diye buyurmaktadır.

Ashab, tabîin ve ondan sonra gelen alimler bu âyet-i kerîme hakkında çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. en-Nehhas şöyle demektedir: Bu hususta gelmiş rivayetlerin en sahihlerinden birisi de İbn Abbas'tan gelen şu rivayettir: **"Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir"** buyruğu ile kastedilen kâfir kimsedir. Bunu İbn Uyeyne, Amr b. Dinar'dan, o Ata'dan, o da İbn Abbas'tan diye rivayet etmiştir.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre **"onlardan kimisi nefsine zulmedicidir, kimisi itidal üzeredir, kimisi de Allah'ın izni ile hayırlarda öne geçmiştir"** buyruğu hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunlardan iki kesim kurtuluşa erecektir. Buna göre Arapça'da ifadenin takdiri şöyle olur: O kullarımızın arasından kimileri kendi nefsine zulmedicidir, yani kâfirdir. el-Hasen ise yani fasıktır, diye açıklamıştır. Bu durumda **"oraya girerler"** buyruğundaki zamir itidal üzere hareket eden, orta yollu kimse ile hayırlarda öne geçen kimseye ait olur, zalime ait olmaz.

İkrime, Katade, ed-Dahhak ve el-Ferra'dan nakledildiğine göre itidal üzere olan kimse isyankâr mü'mindir. İleri giden kimse ise mutlak olarak takva sahibi olan kimsedir. Derler ki: Bu âyet-i kerîme Vakıa Sûresi'nde yer alan yüce Allah'ın şu; *"Sizler de üç sınıf olduğunuzda..."* (el-Vakıa, 56, 7) buyruğuna benzemektedir. Bunlar şöyle derler: Yüce Allah'ın seçtiği kimseler arasında zalimin bulunması uzak bir ihtimaldir. Bu açıklamayı ayrıca Müca-

hid, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahid şöyle demektedir: **"Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir"** buyruğundan kasıt, Ashabu'l-Meş'eme (kitabları sol tarafından verilecek olanlar)dır. **"Kimisi itidal üzeredir"**den kasıt, Ashabu'l-Meymene (kitabları sağ taraflarından verilecek olanlar)dır. **"Kimisi de Allah'ın izni ile hayırlarda öne geçmiştir"** buyruğundan kasıt ise bütün insanlar arasından öne geçen kimselerdir.

Buradaki **"oraya girerler"** buyruğundaki zamirin üç kesime de ait olduğu söylenmiştir. Ancak burada zalimin kâfir ve fasık olarak anlaşılmaması gerekir. Bu görüşte oldukları rivayet edilenler arasında Ömer, Osman, Ebu'd-Derda, İbn Mes'ud, Ukbe b. Amr ve Âişe (Allah hepsinden razı olsun) da vardır. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olmalıdır: Nefsine zulmeden kişi küçük günah işleyen kimsedir. İtidal üzere olan kimse hakkında da Muhammed b. Yezid şöyle demiştir: Bu dünyaya da hakkını veren, âhirete de hakkını veren kimsedir. **"Adn cennetleridir ki, oraya girerler"** buyruğu bu açıklamaya göre hepsi hakkında sözkonusu olur. Bu görüş ayrıca Ebu Said el-Hudrî'den de rivayet edilmiştir.

Ka'b el-Ahbar da şöyle demiştir: Ka'be'nin Rabbi hakkı için, onlar hep aynı boyda olacaklar, ancak amelleri ile biri diğerinden üstün gelecektir.

Ebu İshak es-Sebîi şöyle demektedir: Benim altmış yıldan beri duyduğum şu ki bunların hepsi de cehennemden kurtulan kimselerdir.

Üsame b. Zeyd'in rivayetine göre Peygamber (sav) bu âyet-i kerîmeyi okumuş ve: "Hepsi cennettedirler" diye buyurmuştur.(1)

Ömer b. el-Hattab da bu âyet-i kerîmeyi okuduktan sonra şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bizim ileri geçenimiz, zaten ileri geçmiş olacaktır. Bizim itidal üzere olanımız kurtulacaktır, zalimimize de günahları bağışlanmış olacaktır." (2)

Bu görüşe göre yüce Allah'ın: **"Kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras verdik"** buyruğunda geçen "seçme"nin mef'ulü, hazfedilmiş bir muzaf olarak takdir edilir. Tıpkı: "(وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ):*Şehire sor"* (Yusuf, 12/82) buyruğunda muzafın hazfedilmesi gibi. Yani Biz onların dinlerini seçtik, demek iken geriye sadece onları seçtik anlamı kalmış olmaktadır. Bu durumda mevsule ait olan zamir de hazfedilmiş olmaktadır.

Bu da yüce Allah'ın: "(وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ): *Gözlerinizin hor gördüğü kimselere de... demiyorum."* (Hud, 11/31) buyruğundan aidin hazfedildiği gibi. "(تزدريهم): Kendilerini hor gördüğü..." takdirindedir. Buna göre burada se-

(1) *Tirmizî,* V, 363; *Müsned,* III, 78; Her ikisi de Ebu Said el-Hudrî'den

(2) Deylemi, *Firdevs,* II, 335. Aynı zamanda diğer bazı rivayetler: Hakim, *Müstedrek,* II, 462; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* VII, 95, 96, 97; *Müsned,* V, 194, 198.

çilmişlik onların dinleri hakkındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah sizin için bu dini beğenip seçti."* (el-Bakara, 2/132)

en-Nehhas dedi ki: Burada üçüncü bir görüş daha vardır. Buna göre zalim büyük günah işleyen, itidal üzere olan orta halli ise, iyilikleri kötülüklerinden fazla gelmediği için cennete hak kazanmayan kimse demektir. Bu durumda **"Adn cennetleridir ki oraya girerler"** buyruğu sadece hayırlarla öne geçen kimseler hakkında sözkonusu olur, başkaları hakkında değil. Ehlu'n-Nazar (kelam ve benzeri aklî ilimlerle uğraşanlar)dan bir topluluğun görüşü budur. Çünkü zamirin aklen hemen kendisinden önce gelene ait olması daha uygundur.

Derim ki: Yüce Allah'ın izni ile ortadaki görüş en uygun olanlarıdır. Çünkü kâfir ile münafık -yüce Allah'a hamdolsun ki- seçilmiş kimseler değildirler. Onların dinleri de seçilmiş olamaz. Bu, Ashab-ı Kiram'dan altı kişinin kabul ettiği bir görüştür ve bu da kabul edilmesi için yeterlidir. Âyet-i kerîme'nin geri kalan bölümleri açıklanırken daha geniş açıklamalarda bulunacağız.

2- Kitabı Miras Almış Seçkin Kullar ve Kısımları:

"Kitabı... miras verdik." İhsan ettik, anlamındadır. Miras gerçek veya mecazi anlamıyla vermek demektir. Bir başkasının ölümünden sonra insanın eline geçen şey hakkında da kullanılır.

"Kitab" ile burada kitabın anlamları, ilmi, hükümleri ve inanç esasları kastedilmektedir. Sanki yüce Allah, Muhammed (sav) ümmetine -aynı zamanda indirilmiş kitabların anlamlarını da ihtiva eder halde bulunan- Kur'ân-ı Kerîm'i vermekle, Muhammed (sav)'ın ümmetine bizden önceki ümmetlerde bulunan kitabı da vermiş gibidir.

"(اَصْطَفَيْنَا): **Seçtiklerimiz"** buyruğundaki fiilin türediği kök: (الصفو) olup bu da her türlü bulanıklık şaibesinden uzak ve arınmışlık demektir. Asıl şekli: (اصتفَوْنا) olup "te" "tı"ya, "vav" da "ya"ya ibdal edilmiştir.

"Kullarımızdan" buyruğu ile kastedilenlerin Muhammed (sav)'ın ümmeti olduğu söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Aslında lafzın her ümmetin bütün mü'minlerini kapsama ihtimali bulunmaktadır. Şu kadar var ki; Kitabın miras verilmesi tabiri, ancak Muhammed (sav)'ın ümmeti hakkında söz konusu olmuştur. Önceki ümmetler ise Kitabı miras almış değillerdir.

Seçilenlerin peygamberler oldukları da söylenmiştir. Onların Kitabı miras almaları ise kitabın birinden diğerine geçmesi anlamındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Süleyman, Davud'a mirasçı oldu."* (en-Neml,

27/16); *"Bana da mirasçı olsun, Yakub oğullarına da mirasçı olsun."* (Meryem, 19/6) Peygamberliğin miras alınması caiz olduğuna göre; Kitabın miras verilmesi de aynı şekilde caizdir.

"Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir." Küçük günah işleyen kimseler kastedilmiştir. İbn Atiyye dedi ki: Bu, birkaç sebebten ötürü reddedilmesi gereken bir görüştür.

ed-Dahhak dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir"** buyruğunun anlamı, onların soylarından gelenler arasında nefsine zulmeden kimse vardır demektir ki, bunlar da müşrik kimselerdir. el-Hasen ise -zalimin kimliği hususunda önceden sözü edilen görüş ayrılıkları ile birlikte- onların ümmetlerinden (nefsine zulmeden vardır) diye açıklamıştır. Âyet-i kerîme ise Muhammed (sav)'ın ümmeti hakkındadır.

Kalb ehli kimselerin zalim, itidal üzere olan orta yollu ile ileri geçen kimsenin kimliğine dair kullandıkları ifadeler de birbirinden farklı bulunmaktadır.

Sehl b. Abdullah şöyle demiştir: İleri giden alim, itidal üzere olan öğrenen, zalim ise cahil kimsedir.

Zünnun el-Mısrî: Zalim sadece diliyle Allah'ı zikreden, orta yollu itidal üzere olan, kalbiyle Allah'ı zikreden, ileri geçen ise Allah'ı asla unutmayan kimsedir.

el-Antakî der ki: Zalim sadece konuşan kimse, orta halli mutedil davranış sahibi kimse, ileri geçen kişi ise hal sahibi kimsedir.

İbn Ata da şöyle demiştir: Zalim dünya dolayısıyla Allah'ı seven, orta halli mutedil âhiret dolayısıyla onu seven, ileri geçen kimse ise hakkın muradı dolayısıyla kendi muradını bir kenara iten kimsedir.

Zalim cehennem korkusuyla Allah'a ibadet eden, orta hallı ise cennet ümidiyle Allah'a ibadet eden, ileri geçen ise herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın Allah için Allah'a ibadet eden kimsedir.

Bir başka açıklamaya göre, zalim dünyada zahid kimsedir, çünkü böyle bir kimse nefsine zulmederek dünyaya bir pay bırakmıştır ki, bu da marifet ve muhabbettir. İtidal üzere olan kişi arif, ileri geçen kişi ise muhib (seven kimse)dir.

Zalim belalar karşısında sabırsızlık gösteren, orta halli belalara karşı sabreden, ileri geçen ise belalardan lezzet alan kimsedir, diye de açıklanmıştır.

Zalim gafletle ve adet gereği Allah'a ibadet eden, orta halli umutla ve korku ile Allah'a ibadet eden, ileri geçen ise heybeti dolayısıyla Allah'a ibadet eden kimsedir, diye de açıklanmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre; zalim kendisine verildiği halde başkasına vermeyen, orta halli kendisine verildiği için cömertçe dağıtan, ileri geçen ise kendisine bir şey verilmemiş olduğu halde şükreden ve başkasını kendisine tercih eden kimsedir.

Rivayet edildiğine göre; iki abid karşılaşmış. Biri diğerine: Basra'da kardeşleriniz nasıldır? diye sormuş, o: İyidirler, onlara bir şey verilirse şükrederler, bir şey bulmazlarsa sabrederler, demiş. Bunun üzerine diğeri: Bizim Belh'te de köpeklerin hali budur, diye cevab vermiş. Bizim abidlerimize bir şey verilmediği takdirde şükrederler, bir şey buldukları vakit de başkalarını tercih eder (dağıtırlar).

Zalim malı dolayısıyla kendisinin muhtaç olmadığını zanneden, orta halli ise dini dolayısıyla başkasına ihtiyaç duymayan, ileri geçen ise Rabbi dolayısıyla başkasına muhtaç olmayandır.

Bir başka açıklama da şöyle yapılmıştır: Zalim Kur'ân'ı okumakla birlikte onunla amel etmeyen, itidal üzere olan kişi Kur'ân'ı okuyup onunla amel eden, ileri giden kimse ise Kur'ân'ı okuyan onunla amel eden ve onu bilen kimsedir.

Bir diğer açıklama: İleri geçen kişi müezzinin ezan okumasından sonra mescide girendir, orta halli ezandan sonra mescide giren, zalim ise namaza ikamet getirildikten sonra mescide giren kimsedir. Çünkü böyle bir kimse ecirden mahrum kalarak nefsine zulmetmiş ve başkasının kazandığı ecri kazanamamış olur.

Bazı ilim ehli de bu hususta şöyle demişlerdir: İleri geçen hem vakte, hem de cemaate yetişerek her iki fazileti elde eden, orta halli vakit hususunda kusuru bulunmamakla birlikte cemaati kaçıran, zalim ise vakti de cemaati de kaçırıncaya kadar namazdan gaflete düşen kimsedir. Böyle bir kimsenin zalim olması en uygundur.

Zalimin kendi nefsini seven, itidal üzere olan orta hallinin dinini seven, ileri gideninse Rabbini seven kimse olduğu da söylenmiştir.

Bir başka açıklamaya göre zalim, adalete talib olmakla birlikte kendisi adil olmayan, orta halli mutedil, hem adalet yapılmasını isteyen hem de adalet yapan, ileri geçen ise adalet yapmakla birlikte (kendisine) adalet yapılmasını istemeyen kimsedir.

Âişe (r.anha) da şöyle demiştir: İleri geçen hicretten önce İslâm'a giren, orta yollu hicretten sonra müslüman olan, zalim kimse ise ancak kılıç zoruyla müslüman olan kimsedir. Bunların hepsine de mağfiret olunmuştur.

Derim ki: es-Sa'lebî tefsirinde bu görüşleri ve hatta daha fazlasını zikretmiş bulunmaktadır. Özetle burada iki uç ve ortadakilerden sözedilmektedir.

Ortadaki itidal üzere olan, orta yolu devam ettiren kimse demektir. (Muktasıd'ın türediği kök olan "el-kasd") başka tarafa meyletmeyi terketmek demektir. Cabir b. Huneyy et-Tağlibî'nin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

نعاطي الملوك السّلم ما قصدوا لنا ولـيس علينا قتلُهم بمحرّم

"Krallara biz barışı teslim ederiz, onlar bize karşı itidalli (adaletli) davrandıkları sürece,
Bununla birlikte onlarla savaşıp onları öldürmek de bize haram değildir."

Yani onlar bize karşı orta yollu hareket ettikleri yani zulmetmedikleri sürece biz de onlarla barış içinde yaşarız. Bununla birlikte adaletsizlik ve zalimlik yapacak olurlarsa, onları öldürmek de bize haram kılınmış değildir. İşte bundan dolayı itidalli kimse (muktesid), iki uç nokta arasındaki bir yerdedir. Böyle bir kimse kendisine zulmedenin yukarısında, hayırlarda ileriye geçmiş olanın da altındadır.

"İşte bu" yani bizim onlara kitabı verişimiz **"büyük lütfun tâ kendisidir."** Kusurlarını bilmekle birlikte onları bu şekilde seçişimiz, büyük lutfun kendisidir, diye açıklandığı gibi, bu üç gruba da cenneti vaadetmek büyük lütfun kendisidir, diye de açıklanmıştır.

3- Âyet-i Kerîmede Öncelikle "Nefsine Zulmeden" Kesimin Sözkonusu Edilmesinin Sebebi:

İlim adamları zalimin, itidal üzere hareket eden ile ileri geçenden önce sözkonusu edilmesini ele alıp açıklamalarda bulunmuşlardır. Onlardan öncelikle sözedilmiş olması daha şerefli olmalarını gerektirmez, denilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Cehennemlikler ile cennetlikler bir olmaz."* (el-Haşr, 59/20)

Zalimin öncelikle sözkonusu edilmesi, fasıkların çokluğu ve daha fazla oluşundan dolayıdır. Orta halli olanlar ise onlara nisbeten azdır, ileri geçenler ise azdan da daha azdır, diye açıklanmıştır. ez-Zemahşerî sadece bu açıklamayı zikretmiş ve başka açıklamadan sözetmemiştir.

Bir açıklama da şöyledir: Zalimi öncelikle sözkonusu etmesi, Allah'ın rahmetini ummasının pekiştirilen bir husus olması gerektiğinden dolayıdır. Zira böyle bir kimsenin Rabbinin rahmetinden başka güvenecek hiçbir şeyi yoktur. Orta halli kimse ise hüsn ü zannına binaen Allah'a güvenir, ileri geçen ise itaati dolayısıyla ümit sahibidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Zalimin öncelikle sözkonusu edilmesi, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi, ileri geçenin sonradan sözkonusu edilmesi ise ameline kanarak kendisini beğenmemesi içindir.

Cafer b. Muhammed b. Ali es-Sadık (r.a) da şöyle demiştir: Yüce Allah'ın zalimi önce zikretmiş olması, ilâhî rahmet ve keremi dışında hiçbir şeyde ona yakınlaşamayacağından, zulmün ise, eğer ilâhî bir inayet sözkonusu ise, seçilmiş olmayı etkilemeyeceğinden dolayıdır. Daha sonra yüce Allah orta hallileri sözkonusu etmiştir, çünkü bunlar korku ile ümit arasında bir yerdedirler. Son olarak da ileri geçenleri zikretmiştir. Kimse Allah'ın mekrinden kendisini emniyette hissetmesin diye. Bununla birlikte hepsi de ihlas kelimesi olan "la ilâhe illallah Muhammedu'r-Rasûlullah" kelimesi hürmetine cennette olacaklardır.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî şöyle demiştir: Yüce Allah hepsini seçilmişlik noktasında ilâhî bağışlara dair ileri sürülecek gerekçeleri ortadan kaldırmak için toplamıştır. Çünkü seçilmek mirasçı olmayı gerektirir, yoksa mirasçı olmak seçilmeyi değil. Bundan dolayı hikmetli sözler arasında şöyle denilmiştir: Önce nesebin sahih olduğunu ortaya koy, sonra miras sahibi olduğunu iddia et.

Bir açıklama da şöyledir: Yüce Allah'ın ileri geçeni sonradan sözkonusu etmesi (anılışı itibariyle), cennet ve mükâfatlara daha yakın olması içindir. Nitekim el-Hac Sûresi'nde (22/40. âyet-i kerîmede) manastırlar ile kilise ve havraları mescidlerden önce sözkonusu etmiştir. Böylelikle manastırlar yıkılmaya ve harab olmaya (anılış itibariyle) daha yakın olsun, mescidler de yüce Allah'ın adının anılmasına daha yakın olsun diye.

Bir diğer açıklamaya göre hükümdarlar bir kaç şeyi birarada anmak istedikleri takdirde daha alt mertebede olanı öncelikle zikrederler. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Şüphe yok ki Rabbin cezayı çabucak verendir ve muhakkak ki O, mağfiret ve rahmet edendir."* (el-Araf, 7/167); *"Dilediğine kızlar ihsan eder, dilediğine de erkek evlat bağışlar."* (eş-Şura, 42/49); *"Cehennemlikler ile cennetlikler bir olmaz."* (el-Haşr, 59/20)

Derim ki: Şu beyiti söyleyen ne güzel söylemiş:

وغـايـة هـذا الـجـود أنـت وإنـمـا يـوافى إلى الغـايـات في آخـر الأمـر

"Bu cömertliğin gayesi sensin ve ancak,
Gayelere işin sonunda ulaşılır."

4- Mü'minlere Mükafat Olarak Verilecek Olan Cennet İle Cennetliklerin Allah'a Hamdetmeleri:

"Adn cennetleridir ki oraya girerler" buyruğu ile yüce Allah, hepsinin cennete gireceklerinden sözetmektedir. Çünkü o bir mirastır. (Anne-babasına) kötü davranan ile iyi davranan kimse eğer nesebleri kabul edilen kimseler iseler mirasta aynı durumdadırlar. O halde isyankâr da, itaatkar da Rabbin varlığını kabul etmektedir.

"Adn cennetleri" buyruğu tekil olarak; (جَنَّةُ عَدْنٍ) diye de okunmuştur. Bu önceden de geçtiği gibi sanki azlıkları dolayısıyla ileri geçen kimselere has olan bir cennet gibi bir izlenim vermektedir.

"(جَنّاتِ عَدْنٍ): Adn cennetlerine" diye zahir olan fiilin açıkladığı bir fiil takdiri ile nasb ile de okunmuştur. Yani onların girecekleri yer Adn cennetleridir. Bu da hepsi için sözkonusu olacaktır. Yüce Allah'ın izniyle sahih olan görüş de budur.

Ebu Amr, "oraya girerler" anlamındaki buyruğu: "(يُدخَلونها): Oraya girdirilirler" diye "ye" harfini ötreli, "hı" harfini de üstün olarak okumuş ve şöyle demiştir: Çünkü "süslenirler" diye buyurulmuştur.

"Orada altın bileziklerle ve incilerle süslenirler. Orada elbiseleri de ipektir" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-Hac Sûresi'nde (22/23. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Diyeceklerdir ki: Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun" buyruğu hakkında Ebu Sabit şöyle demiştir: Bir adam mescide girip şöyle demiş: Allah'ım garipliğime merhamet buyur, yalnızlığımı tesellilendir ve bana salih bir kimseyi meclis arkadaşı kıl. Bunun üzerine Ebu'd-Derda şöyle demiş: Eğer bu söylediklerinde samimi ise şüphesiz bundan dolayı ben senden daha mutluyum. Çünkü Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Sonra Kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir, kimisi itidal üzeredir, kimisi de Allah'ın izni ile hayırlarda öne geçmiştir." İşte şu ileri geçen kişi gelir ve hesabsız olarak cennete girer. Orta halli kimse ise kolay bir şekilde hesaba çekilir. Nefsine zulmeden kişi ise, makamda hapsedilir, azarlanır, ona sitemler edilir. Sonra da cennete girer. İşte; **"bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun. Muhakkak Rabbimiz merhamet edicidir, Şekurdur"** diyecekler bunlardır. Bir başka lafızda da şöyle denilmektedir: Nefislerine zulmedenlere gelince, işte mahşer boyunca alıkonulacaklar bunlardır. Sonra bunları yüce Allah rahmeti ile karşılar. İşte bundan dolayı: **"Bizden üzüntüyü gideren Allah'a homdulsun. Muhakkak Rabbimiz mağfiret edicidir, Şekurdur... Burada bize hiçbir usanç da do-**

kunmayacak diyecekler bunlardır."[1]

Şöyle de denilmiştir: Bu bulunduğu yerde yaptıklarının cezası kendisine verilen kimsedir. Yani karşı karşıya kalacağı keder ve üzüntü dolayısıyla günahları keffaret edilecektir. İşte yüce Allah'ın: *"Kim bir kötülük yaparsa, onun cezasını görür"* (en-Nisa, 4/123) buyruğu da bu kabildendir ki, dünyada cezasını çeker, demektir.

es-Sa'lebî de şöyle demektedir: Bu açıklama buyrukların zahirine daha uygun görülmektedir. Çünkü yüce Allah: **"Adn cennetleridir ki oraya girerler."** diye buyurmaktadır. Ayrıca **"kullarımızdan seçtiklerimize"** diye buyurmuştur. Kâfir ve münafık ise seçilmiş kimseler değildirler.

Derim ki: İşte sahih olan budur. Nitekim Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Kur'ân'ı okuyan münafıkın misali reyhan (fesleğen)e benzer. Kokusu hoş fakat tadı acıdır."[2] Böylelikle Peygamber münafıkın da Kur'ân okuduğunu haber vermektedir. Şanı yüce Allah da münafıkın cehennemin en aşağısında olacağını bildirmiştir. Günümüzde de birçok kâfir, yahudi ve hristiyan bunu okumaktadırlar. Malik dedi ki: Kendisinde hiçbir hayır bulunmayan kişi de Kur'ân okuyabilir.

(النَّصَب): Yorgunluk; (اللُّغوب) da "usanç ve bitkinlik" demektir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ ۚ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ ﴿٣٦﴾
وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا ۚ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي
كُنَّا نَعْمَلُ ۚ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ
النَّذِيرُ ۖ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٣٧﴾

36. O inkârcılara gelince, onlar için cehennem ateşi vardır. Onlar hakkında hüküm verilmez ki ölsünler. Onların üzerinden (cehennem) **azabından bir şey de hafifletilmez. İşte Biz küfürde ısrar eden herkesi böyle cezalandırırız.**

(1) Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* VII, 95.

(2) *Buhârî,* IV, 1917, V, 2070, VI, 2748; *Müslim,* I, 549; *Tirmizî,* V, 150; *Darimî,* II, 535; *Ebû Dâvûd,* IV, 259; Nesâî, VIII, 124; *İbn Mace,* I, 77; *Müsned,* IV, 403, 408.

37. Ve onlar orada feryad ederler: "Rabbimiz, bizi çıkar ki önceden işlediğimizden başka türlü salih bir amel işleyelim." "Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Ve size uyarıcı gelmedi mi? O halde şimdi tadın (azabı). **Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur."**

Yüce Allah cennetlikleri, hallerini ve söyleyecekleri sözleri sözkonusu ettikten sonra, **"o inkâr edenlere gelince, onlar için cehennem ateşi vardır"** buyruğu ile de cehennemlikleri, onların hallerini ve söyleyecekleri sözleri zikretmektedir.

"Onlar hakkında hüküm verilmez ki ölsünler" buyruğu; *"Orada ölmez de, dirilmez de."* (Ta-Ha, 20/74) buyruğuna benzemektedir.

"Onların üzerinden (cehennem) **azabından bir şey de hafifletilmez"** buyruğu da; *"Derileri piştikçe azabı tatmaları için derilerini başka derilerle değiştireceğiz"* (en-Nisa, 4/56) buyruğuna benzemektedir.

"İşte Biz, küfürde ısrar eden herkesi" yani Allah'ı ve Rasûlünü inkâr eden herkesi **"böyle cezalandırırız."**

el-Hasen "ölsünler" anlamındaki buyruğu (فيموتون) şeklinde, sonunda bir "nun" ile okumuştur. Bu durumda nefyin cevabı zikredilmemiş olur ve o takdirde bu lafız **"hüküm verilmez"** anlamındaki fiile atfedilmiş olur. İfadenin takdiri de şöyle olur: Onlar hakkında hüküm de verilmez ve ölmezler de. Yüce Allah'ın: "(وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ): *Onlara izin de verilmeyecek ki, özür dilesinler."* (el-Murselat, 77/36) buyruğuna benzemektedir.

el-Kisaî şöyle demektedir: *"Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler"* (el-Mürselat, 77/36) buyruğu Mushaf'ta "nun" iledir. Çünkü bu âyet sonudur. Diğer taraftan **"onlar hakkında hüküm verilmez ki ölsünler"** buyruğu âyet sonu değildir. Bununla birlikte bunların birisi hakkında söylenebilen şey, öbürü hakkında da söylenebilir.

"Ve onlar orada feryad ederler." Yani cehennem ateşi içerisinde yüksek sesle yardım isterler.

"(الصراخ): Yüksek ses"; "(الصارخ): Yüksek sesle yardım isteyen"; "(المصرِخ): Yardıma koşan" anlamındadır. Şair şöyle demektedir:

كنا إذا ما أتانا صارخ فَزِعٌ كان الصراخُ له قرعَ الظَّنابيب

"Bize dehşete kapılmış yardım isteyen bir kimse geldi mi,
Ona yüksek sesle verilen karşılık, mızrak uçlarının tahtalarına çakılmasıydı."

"Rabbimiz bizi çıkar ki" yani onlar: Rabbimiz bizi cehennemden çıkar ve dünyaya geri döndür, derler. **"Önceden işlediğimizden"** yani şirkten **"başka türlü salih bir amel işleyelim."** İbn Abbas: La ilâhe illallah diyelim diye açıklamıştır. İşte onların **"önceden işlediğimizden başka türlü"** sözlerinin anlamı da budur. Yani biz küfür yerine iman edelim, masiyet işlemek yerine itaat edelim ve rasûllerin emirlerine uyalım.

"Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı?" buyruğu onların bu dualarına verilecek cevabtır. Onlara şöyle denilecektir... demektir. Buna göre "denilecektir" buyruğu hazfedilmiştir.

Buhârî şöyle bir başlık açmıştır: "Altmış yıl yaşayan bir kimsenin yüce Allah'a karşı ileri sürecek bir mazereti kalmamıştır. Çünkü yüce Allah: **"Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Ve size uyarıcı"** yani saçların ağarması **"gelmedi mi?"** diye buyurmaktadır.": Bize Abdu's-Selam b. Mutahhar anlattı dedi ki: Bize Ömer b. Ali anlattı, dedi ki: Bize Ma'n b. Muhammed el-Ğıfarî, Said b. Ebi Said el-Makburî'den anlattı. O Ebu Hureyre'den, o Peygamber (sav)'dan naklen dedi ki: "Yüce Allah bir kimsenin ecelini altmış yıl yaşayacak kadar ertelediği takdirde o kimsenin Allah'a karşı ileri sürecek bir mazereti kalmaz."(1)

el-Hattabî dedi ki: "(أعذر إليه): Ona ileri sürecek bir mazeret bırakmadı" yani bu hususta en ileri noktaya varıncaya kadar hertürlü mazeretini elinden aldı, demektir. Arapların: "(قد أعذر من أنذر): Uyaran kimseye karşı bir mazeret ileri sürülemez" sözleri de buradan gelmektedir. Yani böyle bir kimse öncelikle uyarmış olduğundan ötürü artık ona karşı bir mazeret ileri sürmeye imkan kalmamıştır. Anlamı şudur: Yüce Allah, bir kimseye altmış yıllık bir ömür verecek olursa, onun ileri sürecek bir mazereti kalmamış olur. Çünkü altmış yaşı artık ölümün yakınlaştığı bir yaştır. Bu Allah'a dönüşün, huzurunda saygıyla eğilişin, ölümü ve yüce Allah'a kavuşmayı bekleyişin yaşıdır. Bu yaşta ardı arkasına uyarılar gelir ve mazeretler bir bir çürütülür. Birincisi Peygamber (sav) iledir. Ondan sonra ölüm (çoğunlukla) kırk ve altmış yaşlarında görülür.

Ali, İbn Abbas ve Ebu Hureyre yüce Allah'ın: **"Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı?"** buyruğunun te'vili hakkında: Bu altmış yaştır, demişlerdir.

Peygamber (sav)'ın da verdiği bir öğütte şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Öncelikle uyaran bir kimse gerçekten başkalarının mazeretlerini çürütmekte oldukça ileri gitmiş demektir. Gerçek şu ki, yüce Allah tarafından bir münadi altmış yaşında olanlara: "Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabile-

(1) *Buhârî*, V, 2360; *Müsned*, II, 417.

çeği kadar yaşatmadık mı?" diye seslenir."(1)

Tirmizî el-Hakim de Ata b. Ebi Rebah'ın rivayet ettiği İbn Abbas'ın şu sözlerini zikretmektedir: İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kıyamet günü olacağında altmış yaşındakilere seslenilir. Bu ise yüce Allah'ın: **"Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı?"** diye buyurduğu yaştır."(2)

Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu, kırk yaşıdır. Hasan-ı Basrî ve Mesruk'tan da buna benzer bir görüş rivayet edilmiştir. Bu görüşün de açıklanabilir bir tarafı vardır ve doğrudur. Bu görüşün lehine delil, yüce Allah'ın: *"Nihayet o yiğitlik ve olgunluk çağına ulaşınca ve kırk yaşına varınca..."* (el-Ahkaf, 45/15) buyruğudur. Kırk yaşında akıl en ileri derecesine ulaşır, olgunlaşır. Bundan önce ve sonraki dönemlerde ise akıl bu yaştakinden daha eksiktir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Malik dedi ki: Ben bizim şehrimizde ilim ehlini hem dünyayı, hem ilmi taleb ederken yetiştim. İnsanlarla oturup kalktıklarını gördüm. Bu onlardan herhangi birisi kırk yaşına gelinceye kadar böyle sürüyordu. Bu yaşa geldiler mi insanlardan ayrılır ve ölüm gelip kendilerini buluncaya kadar kıyamet ile meşgul olurlardı. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/142. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Mace'nin kaydettiği rivayete göre Ebu Hureyre, Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Ümmetimin ömürleri altmış ile yetmiş arasıdır. Bu yaşı aşanları çok azdır."(3)

"Ve size uyarıcı gelmedi mi?" buyruğu "(وجاءتكم النّذرُ): Size uyarıcılar gelmedi mi?" diye de okunmuştur.

Uyarıcının mahiyeti hakkında farklı görüşler vardır. Kur'ân-ı Kerîm olduğu söylendiği gibi, Allah Rasûlü olduğu da söylenmiştir. Bu Zeyd b. Ali ile İbn Zeyd'in görüşüdür.

İbn Abbas, İkrime, Süfyan, Vekî', el-Hüseyn b. el-Fadl, el-Ferra ve et-Taberî ise saçların ağırmasıdır, demişlerdir. Uyaranın sıtma (yüksek ateş) olduğu söylendiği gibi, aile fertlerinin, akrabaların ölümü olduğu, aklın kemal derecesine ulaşması olduğu da söylenmiştir.

Buradaki "(النذير): Uyarıcı" uyarmak anlamındadır.

(1) Bundan sonra gelcek olan hadis manasında olmak üzere: Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* VII, 97, ravilerinden İbrahim b. el-Fadl'ın zayıf olduğu kaydıyla; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra,* III, 370; Taberanî, *Evsat,* VIII, 49, IX, 66; Hem Beyhakî'nin hem Taberanî'nin rivayetlerinde zayıf ravi olduğu kaydedilen İbrahim b. el-Fadl yer almaktadır.

(2) et-Tirmizî el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul,* II, 156. Bir önceki nota bakınız.

(3) *İbn Mace,* II, 1415.

Derim ki: Saçların ağarması, ateşin yükselmesi, yakınların ölmesi hep ölüm ile ilgili uyarıcılardır. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Humma (ateş yükselmesi) ölümün öncüsüdür."(1)

el-Ezherî şöyle demiştir: Bunun anlamı hummanın ölümün elçisi olduğudur. Sanki humma ölümün yaklaşmakta olduğunu hissettirir ve gelmek üzere olduğunu belirterek uyarır. Saçların ağarması da aynı şekilde bir uyarıcıdır. Çünkü bu, olgunlaşma yaşında baş gösterir. Artık oyun ve oyalanma yaşı olan gençlik yaşından uzaklaşmanın bir alametidir. Şair şöyle demiştir:

رأيت الشيب من نُذُرِ المنايا لصاحبه وحسْبُك مِن نذير

"Ağaran saçları kişiye (gelen) ölümün uyarıcılarından gördüm,
Uyarıcı olarak da sana bu yeter."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فقلت لها المشيبُ نذيرُ عمري ولست مسوداً وجه النذير

"Ben ona: Ağaran saçlar ömrümün uyarıcısıdır,
Ve uyaranın yüzünü karartacak değilim, dedim."

Yakınların, akrabaların, arkadaşların, kardeşlerin ölümü ise, her vakit ve her anda, her lahza ve her zamanda yolculuğa çıkma zamanının geldiğini hatırlatmakta ve uyarmaktadır. Şair şöyle demiştir:

وأراك تحملهم ولستَ تردّهم فكأنني بك قد حُمِلت فلم تُردَّ

"Görüyorum ki, sen onları taşıyor ve geri getirmiyorsun,
Sanki ben seni taşınmış ve geri getirilmemiş halde görür gibiyim."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

الموت في كل حين ينشر الكَفَنَا ونحن في غفلة عمّا يُرادُ بنا

"Her zaman ölüm kefeni açmakta,
Bizler ise bize yapılmak istenenlerden yana gafletteyiz."

(1) Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, V, 95.

Aklın olgunluğuna gelince, bununla işlerin hakikati bilinir ve iyiliklerle, kötülükler arasındaki fark anlaşılır. Aklı başında olan bir kimse âhireti için amel eder ve Rabbinin nezdinde bulunanlara rağbet eder. İşte bu da bir uyarıcıdır.

Muhammed (sav)'a gelince, yüce Allah, onu bütün kullarına ileri sürebilecekleri herhangi bir delilleri kalmaması için bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak göndermiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"...Ta ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın."* (en-Nisa, 4/165); *"Biz bir rasûl göndermedikçe de azab ediciler değiliz."* (el-İsra, 17/15)

"O halde şimdi tadın." Yani cehennem azabını... Çünkü sizler ibret de almadınız, öğüt de almadınız.

"Zalimlerin" kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak **"hiçbir yardımcısı yoktur."**

إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾

38. Şüphe yok ki Allah göklerin de, yerin de gaybını bilendir. Çünkü O, göğüslerin özünde olanı çok iyi bilendir.

Bu buyruğun anlamı daha önce birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır. Yani O, eğer sizleri dünyaya tekrar geri döndürecek olsaydı, hiçbir şekilde salih amel işlemeyeceğinizi bilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Eğer geri döndürülürlerse, yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler."* (el-En'am, 6/28)

("(عَلِيمٌ): **Çok iyi bilendir"** lafzının) okuyuşu eğer tenvinsiz gelirse, hem mazi, hem de muzari fiil anlamını taşır. Eğer tenvinli gelirse, sadece mazi anlamında kullanılabilir.

هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ ۚ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ ۚ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتًا ۖ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾

39. O, sizi yeryüzünde halifeler yapandır. Artık kim inkâr ederse, küfrü kendi aleyhinedir. Kâfirlere küfürleri Rabblerinin nezdinde aşırı bir buğzdan başka şeylerini arttırmaz. Kâfirlere küfürleri zarardan başka şeylerini arttırmaz.

"O, sizi yeryüzünde halifeler yapandır" buyruğunu Katade: Bir nesil diğerinin yerini, bir kavim diğerinin yerini tutmak suretiyle, diye açıklamıştır.

"Halef" önce gidenden sonra gelen demektir. Bundan dolayı Ebubekir'e: Ey Allah'ın halifesi denildiğinde o: Ben Allah'ın halifesi değilim, ben Rasûlullah (sav)'ın halifesiyim ve ben buna razıyım, diye cevab vermiştir.

"Artık kim inkâr ederse, küfrü" nün cezası ki, bu dünyadaki ikab ile âhiretteki azabdır **"kendi aleyhinedir."**

"Kâfirlere küfürleri Rabblerinin nezdinde aşırı bir buğzdan" yani öfke ve gazaptan **"başka şeylerini arttırmaz."**

"Kâfirlere küfürleri zarardan" helâk oluştan ve sapıklıktan **"başka şeylerini arttırmaz."**

قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَآءَكُمُ الَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ ؕ اَرُوْنِىْ مَاذَا
خَلَقُوْا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوٰتِ ۚ اَمْ اٰتَيْنٰهُمْ
كِتٰبًا فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِّنْهُ ۚ بَلْ اِنْ يَّعِدُ الظّٰلِمُوْنَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا
اِلَّا غُرُوْرًا ﴿٤٠﴾

40. De ki: "Allah'tan gayrı ibadet ettiğiniz ortaklarınızı gördünüz mü? Yerden ne yarattılar? Bana gösterin. Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı vardır? Yoksa Biz onlara bir kitab verdik de kendileri ondan apaçık bir delil üzerinde midirler? Halbuki zalimler birbirlerine aldatmaktan başka bir vaadde bulunmazlar."

"De ki: Allah'tan gayrı ibadet ettiğiniz ortaklarınızı gördünüz mü?" buyruğundaki **"ortaklarınızı"** anlamındaki lafız **"gördünüz mü?"** fiili ile nasbedilmiştir. Merfu okunması caiz değildir. Ancak Sibeveyh'e göre; "(قد علمت زيداً أبو من هو): Ben Zeyd'in kimin babası olduğunu bildim" sözünde ref' caiz olabilir. Çünkü bu durumda "Zeyd" mana itibariyle hakkında so-

ru sorulan kimsedir. Eğer: "(أرايت زيداً ابو من هو): Ne dersin, sence Zeyd kimin babasıdır?" denilecek olursa, sadece ref' hali caizdir. Aralarındaki farka gelince: Bunun anlamı: Bana onun hakkında haber ver, şeklindedir. İşte burada bu buyruğun anlamı da şudur: Siz bana Allah'tan gayrı çağırdığınız ortaklarınız hakkında haber verin. Siz onlara göklerin yaratılışında bir ortaklıkları olduğu için mi yoksa yerden herhangi bir şeyi yarattıkları için mi ibadet ediyorsunuz?

"Yoksa Biz onlara bir kitab verdik." Yani onların yanında ortaklıklarına dair indirmiş olduğumuz bir kitab mı vardır?

Bu ifadede yüce Allah'tan başkasına ibadet edenlerin tutumları reddedilmektedir. Çünkü onlar herhangi bir kitapta yüce Allah'ın kendisinden başkasına ibadet edilmesini emrettiğine dair bir şey bulamazlar.

"...de kendileri ondan apaçık bir delil üzerinde midirler?" buyruğundaki "(على بيّنةٍ): **Apaçık bir delil üzerinde"** lafzını İbn Kesir, Ebu Amr, Hamza ve Asım'dan rivayetle Hafs, tekil olarak okumuşlar, diğerleri ise çoğul olarak okumuşlardır. Her ikisi de anlam itibariyle birbirine yakındır, ancak çoğul kıraati daha uygundur. Zira tekil ile okuyanların kıraatinin büyük çoğunluğun kıraatine muhalefet etmiş olma ihtimali yahut da; "(جاءني طلحت): Talha bana geldi" deyip "te" harfi üzerinde vakıf yapanların kullanışı gibi olabilir. Ancak böyle bir kullanım çok az ve istisnai bir şekildir. Bu açıklamayı en-Nehhas yapmıştır. Ebu Hatim ve Ebu Ubeyd ise şöyle demişlerdir: Çoğul ile okuyuş, hatta uygunluğu dolayısıyla daha uygundur. Çünkü Osman (r.a)'ın Mushaf'ında; "(بينات): Apaçık deliller" şeklinde "elif" ve "te" iledir.

"Halbuki zalimler birbirlerine aldatmaktan başka bir vaadde bulunmazlar." Yani onların vaadleri aldatan batıllardan ibarettir. Bu ise ileri gelenlerin aşağı mertebede olanlara söyledikleri: Bunlar sizin ilâhlarınızdır, size fayda verir ve sizi yakınlaştırır şeklindeki sözleridir. Şeytan bu hususları müşriklere vaadeder diye açıklandığı gibi, onlara karşı zafer kazanacaklarına dair vaadde bulunmuştur, diye de açıklanmıştır.

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا ۚ وَلَئِنْ زَالَتَآ إِنْ
أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ ۚ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

41. Muhakkak ki Allah, göklerle yeri zeval bulmasınlar diye tutar. Eğer zeval bulsalar, andolsun ki O'ndan başka hiçbir kimse onları tutamaz. Muhakkak O, Halimdir, mağfiret edicidir.

Yüce Allah, onların ilâhlarının göklerle yerden hiçbir şey yaratma gücüne sahip olmadıklarını açıkladıktan sonra **"muhakkak ki Allah, göklerle yeri zeval bulmasınlar diye tutar"** buyruğu ile her ikisinin yaratıcısının da, onları tutanın da Allah olduğunu ve O var etmedikçe yaratılmış hiçbir varlığın var olmadığını, O'nun verdiği beka olmadıkça kalıcılığını sürdüremeyeceğini açıklamaktadır.

"(أن): **Diye"** nasb mahallinde ve zeval bulmaları istenmediğinden yahut ta zeval bulmamaları için, anlamındadır yahut ta manaya hamledilir, çünkü anlam şudur: Yüce Allah, göklerin ve yerin zeval bulmalarını engeller. O takdirde böyle bir hazfedilmiş ifadenin varlığını kabul etmeye gerek kalmaz. ez-Zeccac'ın görüşü de budur.

"Eğer zeval bulsalar, andolsun ki O'ndan başka hiçbir kimse onları tutamaz" buyruğu hakkında el-Ferra şöyle demektedir: Yani eğer zeval bulsalar hiçbir kimse onları tutamaz. Buradaki (إن) buyruğu, (ما) olumsuzluk edatı anlamındadır. (el-Ferra devamla) dedi ki: Bu da yüce Allah'ın: *"Eğer Biz bir rüzgar göndersek, onlar da ardından onu sararmış görürlerse, bundan sonra onlar muhakkak inkâra saparlar"* (er-Rum, 30/51) buyruğuna benzemektedir.

Kıyamet gününde sonlarının gelmesinin kastedildiği de söylenmiştir. İbrahim'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: İbn Mes'ud'un arkadaşlarından bir adam Ka'b el-Ahbar'ın yanına ilim öğrenmek üzere gitti. Geri döndüğünde İbn Mes'ud ona: Ka'b'dan neler öğrendin? diye sordu. Ka'b'ı şöyle derken dinledim diye cevab verdi: Sema bir meleğin omuzu üzerindeki bir sütunda değirmen taşının ekseni gibi bir eksen üzerinde döner. Abdullah ona şöyle dedi: İsterdim ki, sen bineğinle ve üzerindeki yüküyle yıkılmış olsaydın. Ka'b yalan söylüyor, o yahudiliğini terketmemiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Muhakkak ki Allah, göklerle yeri zeval bulmasınlar diye tutar."** Şüphesiz ki semalar dönmez. Eğer dönseydi zeval bulmuş olacaklardı.

İbn Abbas'tan da buna benzer bir rivayet gelmiştir. O Şam'dan gelen bir adama: Orada kiminle karşılaştın? diye sormuş. Adam, Ka'b ile karşılaştım demiş. Peki Ka'b'ın neler söylediğini duydun? diye sorunca, şu cevabı vermiş: Ben onu şu sözleri söylerken dinledim: Gökler bir meleğin omuzu üzerindedir. İbn Abbas, Ka'b yalan söyledi, o hâlâ yahudiliğini terketmedi mi? Şüphesiz yüce Allah: **"Muhakkak ki Allah, göklerle yeri zeval bulmasınlar diye tutar"** diye buyurmaktadır demiş.

Semavat yedi, yerler de yedi tanedir. Ancak yüce Allah, her ikisini de müzekker olarak zikredince, onları iki şeymiş gibi zikretmiştir (bundan dolayı tesniye: ikil zamir kullanmıştır.) O bakımdan zamir her ikisine ait olmuştur. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: *"...ki göklerle yer (ikisi)*

birleşik ve yapışık idi. Biz onları (o ikisini) ayırdık." (el-Enbiya, 21/30)

Daha sonra yüce Allah âyet-i kerîmeyi **"muhakkak O, Halimdir, mağfiret edicidir"** buyruğu ile bitirmektedir. Çünkü bazı te'vil bilginlerinin naklettiklerine göre anlam şöyledir: Yüce Allah, göklerle yeri kâfirlerin küfrü ve "Allah evlat edindi" şeklindeki sözleri dolayısıyla zeval bulmasınlar diye tutar.

el-Kelbî şöyle demektedir: Yahudiler: Uzeyr, Allah'ın oğludur. Hristiyanlar: Mesih, Allah'ın oğludur demeye koyulunca, göklerle yer neredeyse yerlerinden zeval bulacaklardı. Yüce Allah, onları tuttu ve bu hususta şu âyeti kerîmeyi indirdi: *"Andolsun ki siz pek çirkin bir şey söylediniz. Bundan dolayı nerdeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp dağılarak yıkılacak. Rahman'a evlat isnad ettiler diye."* (Meryem, 19/89-91)

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ
إِحْدَى الْأُمَمِ ۚ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤٢﴾
اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ ۚ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ
إِلَّا بِأَهْلِهِ ۚ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ ۚ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ
تَبْدِيلًا ۚ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا ﴿٤٣﴾

42. Onlar, eğer kendilerine bir korkutucu gelse mutlaka o ümmetlerin (her) **birinden daha çok hidayette olacaklarına yeminlerinin en büyüğü ile, Allah'a and içtiler. Fakat onlara bir korkutucu geldiğinde bu onların uzaklaşmalarından başka bir şeylerini arttırmadı.**

43. Yeryüzünde büyüklenerek ve kötü düzenler kurarak.. Kötü düzen ise ancak sahiplerini kuşatır. Acaba onlar geçmiş olanların sünnetinden başkasını mı gözlüyorlar? Sen Allah'ın sünnetinde asla bir değişiklik bulamazsın. Sen Allah'ın sünnetinde asla bir değiştirme bulamazsın.

"Onlar eğer kendilerine bir korkutucu gelse... yeminlerinin en büyüğü ile Allah'a and içtiler" buyruğunda kendilerinden sözedilenler Kureyşlilerdir. Onlar; Allah, Rasûlü Muhammed (sav)'ı peygamber olarak göndermeden önce yemin etmişlerdi... Bu yemini de Kitab ehlinin rasûllerini yalanla-

dıklarına dair bilgi sahibi olduklarında yapmışlardı. Bundan ötürü onlardan peygamberini yalanlayan kimselere lanet ettiler ve şanı yüce Allah'ın adına yemin ile: **"Eğer kendilerine bir korkutucu"** yani peygamber **"gelse, mutlaka o ümmetlerin** (her) **birinden"** yani kitab ehlinden, rasûlleri yalanlayan kimselerden **"daha hidayette olacaklarına yeminlerinin en büyüğü ile Allah'a and içtiler."** Araplar, İsrailoğullarından peygamberler geldiği gibi, kendilerinden de bir peygamber gelmesini temenni edip duruyorlardı. Bu temenni ettikleri ve kendilerinden olan o uyarıcı peygamber onlara gelince, ondan uzaklaştılar, ona iman etmediler.

"Yeryüzünde büyüklenerek" imana karşı büyüklük göstererek **"ve kötü düzenler kurarak"** yani kötü amellerinin düzeni olarak... Bu ise küfür ve zayıfları aldatmaktır. Kendilerine uyanların sayısı artsın diye onları imandan alıkoymaktır.

"(من إحدى الأمم): **O ümmetlerin birinden"** buyruğunda **"biri"** anlamındaki lafzın müennes gelmesi **"ümmet"** lafzının müennes oluşundan dolayıdır. Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır.

Hamza ve el-Ahfeş de: "(ومكر السَّيِّىء ولاَ يَحِيق الْمَكْرُ السَّيِّىء): Ve kötü düzenler kurarak... Kötü düzen ise ancak sahiblerini kuşatır" diye (kötü anlamındaki) ilk kelimeden i'rabı hazfedip ikincisinde i'rablı okumuşlardır.

ez-Zeccac der ki: Böyle bir okuyuş lahndir (yanlış okumadır). Bunun lahn oluş sebebi ise bu kelimeden i'rabın hazfedilmesidir. el-Müberred ise böyle bir şeyin konuşmada da, şiirde de caiz olmayacağını iddia etmiştir. Çünkü i'rabın harekelerinin hazfi caiz değildir. Zira bu harekeler anlamlar arasındaki farkı ortaya çıkarmak için gelmişlerdir. Bazı nahivciler ise üstün değerine ve konumuna rağmen el-A'meş'in bu şekilde okumasını çok büyük bir iş kabul etmiş ve şöyle demiştir: O bu kelime üzerinde vakıf yapardı, yanlışlık ondan bunu rivayet edenindir. Buna delil ise sakin okuduğu kelimede anlamın tamam oluşudur. İkincisinde ise anlam tamam olmadığından dolayı (rivayet edenlerin) ittifakı ile i'rablı okumuştur. Diğer taraftan ikincisinde hareke, birincisinden daha da ağırdır. Çünkü ikinci hareke iki kesre arasında bir ötredir. Bazı nahivciler de bu hususta Hamza'nın lehine Sibeveyh'in görüşünü ve onun ve başkalarının şu beyiti zikretmiş olduğunu delil göstermişlerdir:

إذا آعوججن قلتُ صاحِبْ قَوِّمِ

"Eğrildiklerinde: Arkadaş doğrult derim."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فـاليـوم أشـرَبْ غيـرَ مُسْتَحْقِبٍ إثـمـاً مِـن الله ولا واغـلِ

"İç, bugün Allah'a karşı bir günaha girme endişesi,
Taşımadan ve içmeye davet edilmesen bile."

Ancak bunun delil olacak tarafı yoktur. Çünkü Sibeveyh böyle bir şeyi caiz kabul etmiş değildir. O sadece bazı nahivcilerden bunu nakletmiştir. Kimi ilim adamı, ilim adamlarından bazısı, birisi diye nakledilen bir rivayette delil olacak bir taraf yoktur. O bunu sadece istisnai ve şiir zaruretine bir örnek olmak üzere zikretmiştir. Kaldı ki bu hususta ona muhalefet de edilmiştir. ez-Zeccac'ın iddiasına göre Ebu'l-Abbas (bu mısraı) ona şöylece zikretmiştir:

إذا اعوججن قلت صاح قوّم

"Eğrildiklerinde: Arkadaş doğrult, derim."

Yine o:

فاليـوم أشرب غير مستحقِبٍ

"İç, bugün günaha girme endişesi taşımadan."

Diye emir olarak vasıl elif'i ile nakletmiştir. Bütün bunları en-Nehhas zikretmiştir.

ez-Zemahşerî şöyle demektedir: Hamza: "(ومكـر السّيّئ): Kötü düzen" lafzını hemzesi sakin olarak okumuştur. Buna sebeb ise onun harekeleri ağır bulmasıdır. Bu harekeyi gizlice (ihtilas) çıkartmış olup da onun sakin okuduğu sanılmış yahut ta hafif bir vakıf yaptıktan sonra; "(ولا يحيق): Ancak... kuşatır" diye okumaya başlamış olabilir. İbn Mes'ud ise; "(ومَكْـراً سيئاً): Kötü bir düzen (kurarak)" diye okumuştur.

el-Mehdevî de şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: "(ومكر السيىء): Kötü düzenler" buyruğunda hemzeyi sakin okuyanlar, orada vakıf takdirine göre okumuşlar, sonra da vakıf kaidesine uygun olarak vasıl ile okumuş yahut da kesreler ile "ye"lerin arka arkaya gelişi dolayısıyla hemzeyi sakin olarak okumuş olabilirler.

Şairin şu mısraında olduğu gibi:

فاليوم اشرب غير مستحقب

"İç, bugün günaha girme endişesi taşımadan."

el-Kuşeyrî de şöyle demektedir: Hamza: "(مكر السيئ): Kötü düzenler" buyruğunu hemzeyi sakin olarak okumuştur. Bazıları onun bu okuyuşunu hatalı bulmuşlar, bazıları da: İfade burada tamam olduğundan dolayı vakıf yapmış ve bu noktada ravi hata etmiş olabilir, demişlerdir. Ancak bu onun derc ile okumasında da bu şekilde rivayet edilmiştir. Daha önce benzeri hususlarda açıklamalarımız geçmiş bulunmaktadır. Orada şöyle demiştik: İstifaza (çok kalabalık sayıdaki kimseler yoluyla) yahut da tevatür yoluyla Peygamber (sav)'ın okuduğu sabit olan bir kıraat şeklinin caiz olması kaçınılmaz bir şeydir. Onun lahn olduğunu söylemek caiz olamaz. Bu hususta hata diyenlerin maksadı -(hata dedikleri şekil) fasih olsa bile- başka bir kıraatin ondan daha fasih oluşundan dolayıdır.

"Kötü düzen ise ancak sahiplerini kuşatır." Yani şirkin akıbeti ancak şirk koşanların başına iner. Bunun Bedir'de öldürüleceklerine bir işaret olduğu da söylenmiştir. Şair de şöyle demektedir:

وقد دفعوا المنية فاستقلت ذراعاً بعد ما كانت تحيق

"Ölümü bertaraf ettiler, o da çekildi,
Bir arşın kadar, halbuki daha önce iniyordu."

Görüldüğü gibi burada bu fiil "inmek" anlamında kullanılmıştır. Bu da Kutrub'un görüşüdür.

el-Kelbî ise bu "kuşatıyor" anlamındadır, demiştir. "(الحَوْق): Kuşatmak" demektir. Mesela, "(حاق به كذا): Onu filan şey kuşattı" denilir.

İbn Abbas'tan rivayete göre Ka'b kendisine şöyle demiş: Ben Tevrat'ta şu ifadeyi görüyorum: "Kim kardeşine bir çukur kazarsa, içine düşer." İbn Abbas da şu cevabı vermiş: Aynısını ben sana Kur'ân'da gösterebilirim. Ka'b nerede? diye sormuş, İbn Abbas: Yüce Allah'ın: **"Kötü düzen ise ancak sahiplerini kuşatır"** buyruğunu oku, demiştir.

Arapların darb-ı mesellerinde de "kim kardeşine bir kuyu kazarsa, içine kendisi başaşağı düşer." denilmektedir.

ez-Zührî'nin rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sakın

kötü düzen kurma! Kötü düzen kuran hiçbir kimseye de yardımcı olma. Çünkü yüce Allah: **"Kötü düzen ise ancak sahiblerini kuşatır"** diye buyurmaktadır. Hiçbir zaman haddi aşma, haddi aşan kimseye de yardımcı olma. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kim (ahdini) bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur."* (el-Feth, 48/10); *"Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir"* (Yunus, 10/23) diye buyurmaktadır."(1)

Hikmet sahiblerinden birisi de şöyle demiştir:

يـا أيـهـاالـظالـم فـي فـعـلـه والـظلم مـردود عـلى مـن ظـلـم
إلـى مـتـى أنـت وحـتـى مـتـى تُحصي المـصـائب وتَنسى النِّعم

"Ey yaptıklarında zalim olan kişi,
Zulüm zalimlik edene geri döndürülür.
Ne zamana kadar ve ne vakte kadar,
Musibetleri sayıp durursun da, nimetleri unutursun?"

Hadiste de: "Kötü düzen ve aldatma cehennemdedir" denilmektedir.(2) Buradaki "cehennemdedir" ifadesi âhirette bunları yapanları cehennem ateşine sokar, demektir. Çünkü bu, kâfirlerin huylarındandır. Hayırlı mü'minlerin huyundan değildir. Bundan dolayı Peygamber (sav) bu hadisin devamında şöyle demiştir: "Kötü düzen, aldatmak ve hainlik mü'minin ahlakından değildir."

İşte bu ifadeler bu kötü huya sahib olmaktan ve imanın şerefli ahlakının sınırları dışına çıkmaktan en ileri derecede sakındırmaktadır.

"Acaba onlar geçmiş olanların sünnetinden başkasını mı gözlüyorlar." Yani onlar ancak önceki kâfirlerin tepesine inmiş azabı gözetlemektedirler.

"Sen Allah'ın sünnetinde asla bir değişiklik bulamazsın ve sen Allah'ın sünnetinde asla bir değiştirme bulamazsın." Yani yüce Allah kâfirlere azab göndermiştir. Bunu kâfirler hakkındaki bir sünneti kılmıştır. O bu azaba hak kazananları benzeri ile azablandırır. Kimse bunu değiştiremez, kimse bu azabı kendisinden uzaklaştırıp başkasının başına gelmesini sağlayamaz.

Sünnet yol demektir, çoğulu sünen gelir. Al-i İmran Sûresi'nde (3/137. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah sünneti kendisine izafe etmiş bulunmaktadır. Bir başka yerde de şöyle buyur-

(1) İbnu'l-Mübarek, *Zühd,* I, 252.
(2) Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* I, 102, ravilerinden Ubeydullah b. Ebi Humeyd'in zayıf bir ravi oldğunun icma' ile kabul edildiği kaydıyla.

maktadır: *"(Bu) senden önce gönderdiğimiz peygamberler için de uyguladığımız sünnettir."* (el-İsra, 17/77) Burada da sünneti belli bir topluluğa izafe etmiştir, çünkü durum her iki taraf ile alakalıdır. Bu, ecel gibidir, kimi zaman yüce Allah'a izafe edilir, kimi zaman da topluluğa izafe edilir. Yüce Allah: *"Allah'ın belirlediği ecel elbette gelicidir."* (el-Ankebut, 29/5) diye buyurduğu gibi, bir başka yerde de: *"Onların ecelleri geldiğinde"* (en-Nahl, 16/61) diye buyurmaktadır.

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ۚ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي
السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ ۚ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾

44. Onlar kendilerinden öncekilerin akıbetinin nasıl olduklarını görmeleri için yeryüzünde dolaşmadılar mı? Hem onlar bunlardan daha çetin bir güce sahib idiler. Göklerde olsun, yerde olsun hiçbir şey Allah'ı aciz bırakacak değildir. Muhakkak O, en iyi bilendir, herşeye güç yetirendir.

Yüce Allah, sözkonusu ettiği sünneti açıklamaktadır. Yani bunlar Ad ve Semud ile Medyen ve benzerlerine rasûlleri yalanlamaları dolayısıyla indirdiğimiz azabı görmediler mi? Onlar yaşadıkları yerlere, evlerine bakarak ve başlarına gelenlere dair tevatür yoluyla işittikleri üzerinde iyice düşünmediler mi? Bunda bir ibret ve onlara bir açıklama yok mu? Bunlar öbürlerinden daha hayırlı ve daha güçlü değillerdir. Öncekiler daha güçlü idiler.

Buna delil yüce Allah'ın şu buyruğudur: **"Hem onlar bunlardan daha çetin bir güce sahib idiler. Göklerde olsun, yerde olsun hiçbir şey Allah'ı aciz bırakacak değildir."** Yani O, bir kavme azabı indirmeyi murad edecek olursa, bunların hiçbirisi O'nu aciz bırakamaz. **"Muhakkak O, en iyi bilendir, herşeye güç yetirendir."**

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَٰكِنْ
يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى ۖ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا ﴿٤٥﴾

45. Eğer Allah, kazandıkları sebebi ile insanları sorgulayacak olsaydı, onun sırtında dolaşanların hiçbirini bırakmazdı. Fakat O, bunları belirlenmiş bir vakte kadar geri bırakıyor. Belirlenmiş olan o vakitleri gelince, muhakkak Allah, kullarını en iyi görendir.

"Eğer Allah, kazandıkları" yani işledikleri günahları **"sebebi ile insanları sorgulayacak olsaydı, onun sırtında dolaşanların hiçbirini bırakmazdı."** İbn Mes'ud dedi ki: Bununla yüce Allah, hareket eden ve yürüyen bütün canlıları kastetmektedir. Katade dedi ki: Bu Nuh (a.s)'ın döneminde yapıldı.

el-Kelbî dedi ki: **"Dolaşanlar"** buyruğunyla, sadece cinleri ve insanları kastetmektedir. Çünkü akılları dolayısıyla mükellef tutulanlar bunlardır. İbn Cerir, el-Ahfeş ve el-Huseyn b. el-Fadl da şöyle demişlerdir: Burada canlı (dabbe) ile sadece insanları kastetmiştir.

Derim ki: Birinci görüş daha kuvvetlidir, çünkü o görüş büyük bir sahabiden nakledilmiştir. İbn Mes'ud dedi ki: Ademoğlunun günahları dolayısıyla nerdeyse pislik böceği dahi yuvasında azaba mahkum edilecek.

Yahya b. Ebi Kesir dedi ki: Bir adam iyiliği emredip münkerden sakındırdı. Bir başka adam ona: Sen kendine bak, çünkü zalim bir kimse ancak kendisine zarar verir, dedi. Bunun üzerine Ebu Hureyre şu cevabı verdi: Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah adına yemin ederim ki, yalan söyledin. Sonra (devamla) dedi ki: Nefsim elinde olana yemin olsun ki, toy kuşu dahi, kendi yuvasında açlıktan zalimin zulmü sebebiyle ölür.

es-Sumalî ile Yahya b. Sellam bu âyet-i kerîme hakkında şöyle demişlerdir: Allah yağmur yağdırmayıverir ve herşey helâk olur gider. el-Bakara Sûresi'nde buna benzer bir rivayet İkrime'den ve Mücahid'den yüce Allah'ın: *"...Hem de lanet edenler, lanet eder."* (el-Bakara, 2/159) âyetinin tefsirinde (7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Buna göre bunlar haşerat ve hayvanlardır. Hakkı gizleyen kötü alimlerin günahları sebebiyle bunlar da kıtlık ve kuraklık musibetine düçar edilirler, bunun üzerine onlara lanet okurlar. Yine orada el-Bera b. Azib'in rivayet ettiği şu hadisi de zikretmiştik: Rasûlullah (sav) yüce Allah'ın: **"Ve onlara lanet edenler, lanet eder"** buyruğu hakkında: "(Bunlar) yeryüzündeki canlı varlıklardır" demiştir.[1]

"Fakat O bunları belirlenmiş bir vakte kadar geri bırakıyor" buyruğu hakkında Mücahid şöyle demektedir: Belirlenmiş vakit (ecel-i müsemma) yü-

(1) Said b. Mansur, *Sünen,* II, 638, 639; *İbn Mace,* II, 1334; Beyhakî, *Şuabu'l-İman,* III, 198; Deylemî, *Firdevs,* III, 198.

ce Allah'ın Levh-i Mahfuz'da kendilerine vaadettiği süredir. Yahya da o, kıyamet günüdür, diye açıklamıştır.

"Muhakkak Allah, kullarını" aralarından cezayı kimin hakettiğini **"en iyi görendir."**

Burada: "(إذا)...ce" lafzındaki amilin: "(بصيرا): **Görendir"** olması caiz değildir. Nitekim: "(اليوم إن زيداً خارج): Bugün muhakkak Zeyd çıkacaktır" ifadesinde de caiz olmadığı gibi. Onda amil: "(جاء): Geldi" fiilidir. Çünkü bu edat şart harflerine (edatlarına) benzemektedir. Ceza anlamı taşıyan isimlerde sonradan gelen lafızlar amel edebilir. Sibeveyh ise ancak şiirde (إذا)'in ceza edatı olarak kullanılabileceği görüşündedir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

إذا قَصُرت أسيافنا كان وصلها خُطانا إلى أعدائنا فنضارب

"Kılıçlarımız kısa gelecek olursa, onları ulaştıran,
Düşmanlarımıza bizim adımlarımız olur, o vakit de çarpışırız."

Fatır Sûresi burada sona ermektedir. Allah'a hamd u senalar olsun.

Yâsîn Sûresi

1-83. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği icma ile kabul edilmiştir. 83 âyettir. Şu kadar var ki bir kesim: Yüce Allah'ın: ***"Onların önden gönderdiklerini de, izlerini de yazarız"*** (Yâsîn, 36/12) buyruğunun -ileride de geleceği gibi- ensardan olan Selimeoğulları hakkında, bulundukları yerleri bırakıp Rasûlullah (sav)'ın mescidinin yakınına gelmeyi istemeleri üzerine indiğini söylemişlerdir.

Ebû Dâvûd'un Kitabında (***Sünen***'inde) Ma'kil b. Yesar'dan şöyle dediği zikredilmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Ölülerinize Yâsîn Sûresi'ni okuyunuz."(1) el-Acurrî'nin zikrettiğine göre Um ed-Derda, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Üzerine Yâsîn Sûresi okunan herbir ölünün Allah mutlaka işini kolaylaştırır."(2) Darimî'nin ***Müsned***'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği zikredilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim Allah'ın rızasını isteyerek bir gece Yâsîn Sûresi'ni okur ise o gecede ona mağfiret olunur." Bunu Ebu Nuaym de rivayet etmiştir.(3)

Tirmizî'nin rivayetine göre de Enes (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi de Yâsîn'dir. Her kim Yâsîn'i okuyacak olursa, onu okuması karşılığında Kur'ân-ı Kerîm'i on defa okumuş gibi Allah ona (ecir) yazar." (Tirmizî) dedi ki: Bu garib bir hadistir. Senedinde Harun Ebu Muhammed diye birisi vardır ki, meçhul bir ravidir. Bu hususta Ebu Bekir es-Sıddîk'tan da gelmiş rivayet vardır. Ancak Ebu Bekir yoluyla gelen bu hadis isnadı bakımından sahih değildir, isnadı zayıftır.(4)

Âişe (r.anha)'dan rivayete göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'de okuyanlarına şefaat eden, onu dinleyenlere mağfiret olunan bir sûre vardır. Biliniz ki bu sûre Yâsîn Sûresi'dir. Bunun Tev-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** III, 191; ***Müsned,*** V, 26.

(2) Deylemî, ***Firdevs,*** IV, 32 (ancak Ebu'd-Derda'dan)

(3) ***Darimî,*** II, 549. Ayrıca bk. ***Darimî,*** II, 548; İbn Hibban, ***Sahih,*** VI, 312.

(4) ***Tirmizi,*** V, 162.

rat'taki adı "el-Muimme"dır." Ey Allah'ın Rasûlu! el-Muimme ne demektir? diye sorulunca şöyle buyurdu: "O sûreyi okuyanı dünya hayrı ile kuşatır, âhiretin dehşetli hallerini ondan uzaklaştırır. Bu sûre aynı zamanda ed-Dafia ve el-Kadıye diye de adlandırılır." Ey Allah'ın Rasûlü! Bu nasıl olur? diye sorulunca şöyle buyurdu: "Bu sûreyi okuyandan her türlü kötülüğü defeder, onun bütün ihtiyaçlarını karşılar. Bu sûreyi okuyan kimsenin bu okuyuşu yirmi hacca bedeldir. Bu sûreyi dinleyen kimsenin bu dinlemesi Allah yolunda sadaka olarak dağıttığı bin dinar gibidir. Bu sûreyi yazıpta (onun suyunu) içen bir kimsenin içine bin tane ilaç, bin nur, bin yakîn, bin rahmet, bin şefkat, bin hidayeti de içine sokar. Ayrıca içinden her türlü hastalık ve her türlü kini alıp götürür." Bunu es-Sa'lebî, Âişe (r.anha)'dan gelen bir rivayet olarak zikretmiş, Tirmizî el-Hakim de ***Nevadiru'l-Usul***'de Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)'dan müsned (sened-i muttasıl) bir hadis olarak rivayet etmiştir.(1)

Darimî'nin ***Müsned***'inde Şehr b. Havşeb'den şöyle dediği kaydedilmektedir: İbn Abbas dedi ki: Kim sabahı ettiğinde Yâsîn Sûresi'ni okuyacak olursa, akşamı edinceye kadar o günü için ona kolaylıklar ihsan edilir. Kim bu sûreyi gecenin ilk saatlerinde akşamı ettiğinde okuyacak olursa, sabahı edinceye kadar o gece ona kolaylıklar verilir.(2)

en-Nehhas da Abdurrahman b. Ebi Leyla'dan şöyle dediğini zikretmektedir: Herşeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi de Yâsîn'dir. Kim bunu gündüzün okuyacak olursa, artık o keder ve üzüntülerden kurtulur. Kim geceleyin onu okursa günahları bağışlanır. Şehr b. Havşeb dedi ki: Cennet ehli (cennette) sadece Ta-Ha ve Yâsîn sûrelerini okurlar.

Bu üç rivayetin üçünü de el-Maverdî merfu olarak (Peygamber (sav)'a ulaşan bir sened ile) rivayet edip şöyle demiştir: ed-Dahhak, İbn Abbas'tan rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Şüphesiz her şeyin bir kalbi vardır ve Kur'ân-ı Kerîm'in kalbi de Yâsîn'dir. Her kim bu sûreyi geceleyin okuyacak olursa, o gece ona kolaylıklar verilir. Her kim bunu bir gündüz okuyacak olursa, o gün ona kolaylık verilir. Şüphesiz ki cennetliklerden Kur'ân kaldırılır (Kur'ân'ı unuturlar). Ta-Ha ve Yâsîn dışında hiçbir şey okumazlar."(3)

(1) Tirmizî el-Hakim, ***Nevadiru'l-Usul,*** III, 285; Beyhaki, ***Şuabu'-İman,*** II, 481. Her ikisi de Ebu Bkr es-Sıddîk'ten rivayet etmekte; Beyhaki, Muhammed b. Abdurrahman'ın bu hadisi Süleyman b. Mişka'dan münferiden rivayet ettiğine ve münker rivayetlerde bulunan bir ravi olduğuna dikkat çekmektedir.

(2) ***Darimi,*** II, 549.

(3) Maverdi, ***Nüket,*** V, 35. Muhakkiki Seyyid b. Abdilmaksud aynı sahifede düştüğü notta şunları belirtmektedir: "Hadisi bir bütün olarak merfu' bir rivayet halinde tesbit edemedim." Daha sonra az önce Kurtubi'nin kayd ettiği gibi, bazı kısımlarının yer aldığı kaynakları göstermektedir ki, biz de bunlara az önce işaret ettik. Son bölümü hakkında da: "Su ana kadar hadis olarak tespit edemedim" diverek mülahazalarını noktalamaktadır

Yahya b. Ebi Kesir der ki: Bana ulaştığına göre Yâsîn Sûresi'ni gece leyin okuyan bir kimse sabahı edinceye kadar sevinç içerisinde kalır. Sabahleyin onu kim okursa, akşama kadar sevinç içinde kalır. Bunu gerçekten deneyen kimseler bana anlatmışlardır. Bu rivayeti de es-Sa'lebî ve İbn Atiyye zikretmiştir. İbn Atiyye de: Tecrübe de bunun doğruluğunu ortaya koymuştur, demiştir.

Tirmizî el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul*'de Abdu'l-A'la'dan şöyle dediğini nakletmektir: Bize Muhammed b. es-Salt anlattı, o Ömer b. Sabit'ten, o Muhammed b. Mervan'dan, o Ebu Cafer'den dedi ki: Her kim kalbinde bir katılık hissederse Yâsîn Sûresi'ni bir cam kaseye zaferan ile yazsın, sonra da onu içsin. Rahmetlik babam bana anlattı, dedi ki: Bize Asram b. Havşeb, Bakıyye b. el-Velid'den anlattı, Bakıyye, el-Mutemir b. Eşref'den, o Muhammed b. Ali'den dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kur'ân yüce Allah dışında herşeyden faziletlidir. Kur'ân'ın diğer sözlere üstünlüğü Allah'ın yarattıklarına üstünlüğü gibidir. Kur'ân'a gereken saygıyı gösteren bir kimse yüce Allah'a saygı göstermiş olur. Kur'ân'a gereken saygıyı göstermeyen bir kimse Allah'a da saygı göstermez. Allah'ın nezdinde Kur'ân-ı Kerîm'in saygınlığı tıpkı babanın çocuğuna karşı saygınlığı gibidir. Kur'ân şefaatçidir ve şefaati kabul olunan bir kitabtır. Kur'ân tasdik edilen bir tartışmacıdır. Kur'ân kime şefaat ederse, onun şefaati kabul edilir. Kur'ân ile tartışan bir kimsenin o tartışması tasdik edilir. Kur'ân'ı önüne koyan bir kimseyi Kur'ân cennete götürür. Kur'ân'ı arkasına atan kimseyi ise cehennem ateşine sürükler. Kur'ân hamelesi (ezberleyerek ve amel ederek taşıyıcıları) Allah'ın rahmeti ile kuşatılmış, Allah'ın nuru giydirilmiş, Allah'ın kelamı kendilerine öğretilmiş kimselerdir. Bunları dost belleyen kimse Allah'ı dost bilmiş, bunlara düşmanlık eden kimse de Allah'a düşmanlık etmiş olur. Yüce Allah şöyle buyurur: "Ey Kur'ân taşıyıcıları, O'nun kitabına gereken saygıyı göstermek suretiyle Rabbinizin çağrısını kabul ediniz. Böylelikle o sevginizi arttırır, kullarına sizi daha çok sevdirir. Kur'ân'ı dinleyen kimse üzerinden dünya belasını defeder. Kur'ân'ı okuyan kimseden de âhiret belasını defeder. Allah'ın Kitabından bir âyet-i kerime dinleyen bir kimseye Arşın altından itibaren yere kadar olan herşeyden daha faziletli şeyler verilir. Şüphesiz Allah'ın Kitabında kıyamet gününde el-Azize, sahibi de şerif diye anılan bir sûre vardır. Bu sûre kendisini bellemiş olan kimse için Rabia ve Mudar'dan daha fazla kimseye şefaat eder. İşte bu Yâsîn Sûresi'dir."(1)

es-Sa'lebî'nin Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim perşembe gecesi (perşembeyi cumaya bağlayan gece)

(1) Tirmizî el-Hakim, *Nevadir'l-Usul,* III, 260.

Yâsîn Sûresi'ni okuyacak olursa, günahı bağışlanmış olarak sabahı eder."(1)

Enes'ten rivayet edildiğine göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim kabristana girer ve Yâsîn Sûresi'ni okursa, o gün Allah onların azabını hafifletir ve o kimse için de harfleri sayısınca hasenat yazılır."(2)

يٰسٓ ﴿١﴾ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ
﴿٣﴾ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤﴾ تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٥﴾

1. Yâsîn.
2. Çok hikmetli Kur'ân hakkı için.
3. Muhakkak sen gönderilmiş peygamberlerdensin.
4. Dosdoğru bir yol üzerindesin.
5. Güçlü ve intikam alıcı, çok rahmet edici tarafından indirilmedir.

"Yâsîn" buyruğu bir kaç türlü okunmuştur. Medineliler ile el-Kisaî "(يٰسٓ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ): **Yâsîn. Çok hikmetli Kur'ân hakkı için"** buyruğunda yer alan "Yâsîn"in sonundaki "nun"u "vav"a idgam ile okumuşlardır. Ebu Amr el-A'meş ve Hamza ise "nûn"u izhar ile: (يٰسِنْ) diye, İsa b. Ömer; (يٰسِنَ) şeklinde nûn harfini nasb ile İbn Abbas, İbn Ebi İshak ve Nasr b. Asım; (يٰسِنِ) şeklinde nûn harfini esre ile okumuşlardır. Harun el-Aver ve Muhammed b. es-Semeyka; (يٰسِنُ) şeklinde "nûn" harfini ötreli okumuşlardır. Böylece bunlar beş kıraat olmaktadır.

Birinci kıraat olan idgamlı kıraat Arapçada ön görülen bir kıraat şeklidir. Çünkü sakin "nûn" "vav"a idgam edilir. "Nûn" harfini izhar ile okuyan kimse de bunu şöyle açıklar: Hece harfleri üzerlerinde vakıf yapmak suretiyle okunur. İdgam ancak idrac ile okuma halinde sözkonusudur.

Sibeveyh nasb ile okuyuşu sözkonusu etmiş ve bunu iki türlü açıklamıştır: Birincisi, mef'ul olarak kabul edip munsarıf kabul etmemektir. Çünkü ona göre bu A'cemi (yani Arapça olmayan) ve "Habil" konumunda bir isimdir. İfadenin takdiri: "(اُذكر يسين): Yâsîn'i hatırla" şeklindedir. Ayrıca Sibeveyh bunu sûrenin ismi olarak değerlendirmiştir. Onun diğer görüşüne göre bu; "(كيفَ وأينَ): Nasıl ve nerede" lafızları gibi fetha üzere mebnidir.

(1) *Darimî*, II, 549, 550, ed-Duhan (44. sûre) için.
(2) Herhangi bir kaynakta tespit edemedik.

Esreli okuyuşa gelince, el-Ferra'nın iddiasına göre bu Arapların: "(جيرِ لا أفعل): Yemin olsun ki yapmayacağım" tabirlerini andırmaktadır. Buna göre; "(يسِنْ): Yâsîn (hakkı için)" yemin olmaktadır. İbn Abbas da böyle demiştir.

Bunun: "(أمسِ وحذامِ وهؤلاء ورقاشِ): Dün, Hazami, bunlar, Rakaşi"ye (ve benzeri sonu kesre üzere mebni kelimelere)" benzediği de söylenmiştir.

Ötreli okuyanlar: "(منذُ وحيثُ وقطُ): ...den beri, orası, yanlız, asla" kelimeleri ile, müfred münada olarak; "(يا رجلُ): Ey adam" deyip vakıf yapanların söyleyişine benzeterek okumuşlardır.

İbn es-Semeyka' ve Harun der ki: Bunun tefsiri ile ilgili olarak: "Ey adam" anlamında olduğu rivayeti de gelmiştir. Buna en uygun olan ise (sin harfinin) ötreli okunmasıdır.

İbnu'l-Enbarî der ki bu sûrenin bir başlangıcıdır, diyen kimselerin görüşüne göre "Yâsîn" diye vakıf yapmak güzeldir. Yâsîn, ey adam demektir, diyenler ise bunun üzerinde vakıf yapmazlar. İbn Abbas, İbn Mesud ve başkalarından gelen rivayete göre bunun manası: Ey insandır. Bunlar aynı zamanda yüce Allah'ın: "(سَلَامٌ عَلَى آلِ يَاسِينَ): *Ali Yâsîn'e (İlyas'a) selam olsun."* (es-Saffat, 37/130) buyruğunu, Muhammed'in alîne selam olsun, diye açıklamışlardır.

Said b. Cübeyr de şöyle demektedir: Bu Muhammed (sav)'ın isimlerinden birisidir. Buna delil de yüce Allah'ın: **"Muhakkak sen gönderilmiş peygamberlerdensin"** buyruğudur. es-Seyyid el-Himyerî de şöyle demektedir:

يا نفس لا تَمحضِي بالنُّصْحِ جاهدةً عَلَى السمودَةِ إلا آلَ ياسينَ

"Ey nefs! Samimi sevgi ile olanca gayretinle,
Kimseye içten öğüt verme; Ali Yâsîn'den başkalarına."

Ebubekr el-Verrak: Ey insanların efendisi demektir, diye açıklamıştır. Bunun Allah'ın isimlerinden birisi olduğu da söylenmiştir. Bu da Malik'in görüşüdür. Eşheb ondan şöyle demektedir: Ben ona: Herhangi bir kimse Yâsîn adını alabilir mi? diye sordum, o da: Yüce Allah'ın: **"Yâsîn, çok hikmetli Kur'ân hakkı için"** buyruğu dolayısıyla olmaması gerektiği görüşündeyim. Çünkü yüce Allah: Bu Benim adımdır, Yâsîn'dir diye buyurmaktadır, dedi.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu çok üstün bir açıklamadır. Çünkü kulun yüce Rabbin adını alması kendisinde o ismin bir manası bulunması halinde caiz olur. Alim, kadir, murid, mütekellim gibi. Malik'in: "Yâsîn" adının insana verilme-

sini kabul etmeyişi anlamı bilinemeyen Allah'ın isimlerinden bir isim oluşundan dolayıdır ve bu anlam, yüce Rabbin kendine has olan hususiyetlerinden birisinin adı da olabilir. O vakit kulun böyle bir isim almaya kalkışması da caiz olmaz.

Şâyet yüce Allah: *"İlyas'a (âli Yasin'e) selam olsun."* (es-Saffat, 37/130) diye buyurmuştur. (Buna ne cevab verilir)? denilecek olursa, şöyle deriz: Bu, harfleri hecelenebilen bir şekilde yazılmıştır. O bakımdan bunun isim olarak kullanılması caizdir. Malik, harfleri hecelenebilecek şekilde (kelime halinde) yazılmamış olan ile ilgili olarak açıklamada bulunmuştur. Buna sebep ise izahındaki zorluktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Yüce Allah, bu sûreye Ya ve Sin harfleri ile başlamıştır. Bütün hayırlar bu iki harfte toplanır. Ayrıca bu şekildeki bir başlayış onun kalp olduğuna delildir. Kalp vücudun başıdır. Aynı şekilde "Yâsîn" Sûresi de diğer sûrelerin başıdır, Kur'ân'ın tamamını kapsamaktadır.

Yine Yâsîn'in menşei hakkında farklı görüşler vardır. Said b. Cübeyr ile İkrime bu Habeşçedir derken, eş-Şa'bî, Taylıların lehçesi böyledir, el-Hasen Kelb'in lehçesi böyledir der. el-Kelbî ise bu Süryanicedir, Araplar da bunu kullandıklarından ötürü Arapça olmuştur, demiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden hem Ta-Ha Sûresi'nde (20/1. âyetin tefsirinde) hem de bu kitabın (tefsirin) mukaddimesinde (Kur'ân-ı Kerîm'de Arapçanın Dışında Kelimeler Var mıdır? bahsinde) yeteri kadarıyla geçmiş bulunmaktadır.

Kadı Iyad "Yâsîn"in anlamı ile ilgili müfessirlerin görüşlerini sıralamış ve onun naklettiğine göre Ebu Muhammed Mekkî, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu bildirmiştir: "Benim Rabbimin nezdinde on tane ismim vardır..."(1) Daha sonra bunlar arasında Ta-Ha ve Yâsîn'i de saymaktadır.

Derim ki: el-Maverdî, Ali (r.a)'dan şöyle dediğini belirtmektedir. Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de beni yedi isim ile anmıştır: Muhammed, Ahmed, Taha, Yâsîn, Müzzemmil, Müddessir ve Abdullah."(2) Bunu el-Kadî (el-Maverdi) söylemiştir.

Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin Cafer es-Sadık'tan naklettiğine göre yüce Allah, bununla peygamberine hitaben "es-Seyyid" demeyi murad etmiştir.

İbn Abbas'tan da "Yâsîn"in "ey insan" demek olduğu ve yüce Allah'ın bununla Muhammed (sav)'ı kastettiğini söylediği nakledilmiştir. Ayrıca İbn Abbas: Bu bir yemindir ve yüce Allah'ın isimlerinden bir isimdir, diye de açıklamıştır.

(1) ve (2) Maverdî, *en-Nüket,* V, 5'te muhakkik, ilgili notta bu hadisin sahih bir rivayetinin bulunmadığını zikretmektedir.

ez-Zeccac dedi ki: Anlamının ey Muhammed ey adam ve ey insan olduğu söylenmiştir.

İbn el-Hanefiye'den "Yâsîn" ey Muhammed, Ka'b'dan gelen rivayete göre de "Yâsîn" yüce Allah'ın gökleri ve yeri yaratmadan ikibin yıl önce yaptığı bir yemin olduğunu söylediği nakledilmiştir. Yüce Allah önce: Ey Muhammed: **"Muhakkak sen gönderilmiş peygamberlerdensin"** diye buyurduktan sonra **"çok hikmetli Kur'ân hakkı için"** diye buyurmuştur.

Yâsîn'in Peygamber (sav)'ın isimlerinden bir isim olduğu kabul edilip bu ifadede yemin anlamı olduğu da sahih ise; bunda -az önce geçtiği üzere- pek büyük bir tazim anlamı olduğu ortaya çıkar. Bunda yemin anlamı olduğunu daha sonra gelen yeminin ona atfedilmiş olması da pekiştirmektedir. Şâyet nida anlamında ise onun risaletinin tahkiki ve hidayete ilettiğine dair şahitliği ortaya koymak üzere de ondan sonra bir diğer yemin gelmiştir. Yüce Allah, ismine ve Kitabına yemin ederek, Muhammed (sav)'ın Allah'ın vahyi ile kullarına gönderdiği rasûllerden ve sahib olduğu imanı dolayısıyla dosdoğru bir yol üzere olduğuna yemin etmektedir. Yani onun izlediği yolun herhangi bir eğriliği yoktur ve haktan uzak değildir.

en-Nekkaş der ki: Yüce Allah, Kitabında göndermiş olduğu herhangi bir peygamberin rasûl olduğuna ondan başka hiçbir kimse için yemin etmiş değildir. Bu ise "ey efendi" anlamına geldiğini söyleyenlerin açıklamasına göre çok büyük bir tazim ve onun şanını oldukça yüceltici bir ifade olur. Peygamber (sav) da: "Ben Âdem oğlunun seyyidi (efendisi)yim." diye buyurmuştur. (en-Nekkaş'ın) sözleri burada sona ermektedir.

el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Kureyş kâfirleri sen Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber değilsin, Allah seni bize peygamber olarak göndermiş değildir, dediler. Yüce Allah da muhkem Kur'ân-ı Kerîm'e, Muhammed'in gönderilmiş peygamberlerden olduğuna yemin etmektedir.

"Çok hikmetli (hakim)"; herhangi bir tutarsızlık ve çelişkiye maruz kalmayacak şekilde son derece sağlam ve muhkem kılınmış demektir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde; *"Bu âyetleri sağlamlaştırılmış (muhkem kılınmış)... bir kitabdır"* (Hud, 11/1) diye buyurmaktadır. Aynı şekilde bu Kitab, söz dizisinde ve anlamlarında da muhkem ve sağlam kılınmıştır. Herhangi bir tutarsızlık ona erişemez.

"Hakim" bazan yüce Allah hakkında "kef" harfi esreli olarak: "muhkim (sağlamlaştıran, sağlam kılan)" anlamında da kullanılabilir. Tıpkı "elim"in "mu'lim (can yakıcı)" anlamında kullanılması gibi.

"Dosdoğru bir yol üzerindesin." Yani İslâm'ın kendisi olan dosdoğru bir

din üzerindesin. ez-Zeccac: Senden önce gelip geçmiş olan peygamberlerin yolu üzerindesin, diye açıklamıştır. Yine ez-Zeccac **"Muhakkak sen gönderilmiş peygamberlerdensin"** buyruğu: "(إن): Muhakkak"ın haberidir. **"Dosdoğru bir yol üzerindesin"** buyruğu da ikinci haberdir. Yani şüphesiz ki sen gönderilmiş peygamberlerdensin ve muhakkak sen dosdoğru bir yol üzerindesin, demektir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Şüphesiz ki sen dosdoğru giden ve gönderilmiş peygamberlerdensin. Bu durumda **"dosdoğru bir yol üzerindesin"** buyruğu **"gönderilmiş peygamberlerdensin"** buyruğunun sılası kapsamındadır. Şüphesiz ki sen dosdoğru bir yol üzere gönderilmiş peygamberlerdensin, demek olur. Bu da yüce Allah'ın: *"Muhakkak ki sen dosdoğru yola iletirsin... Allah'ın yoluna"* (eş-Şura, 42/52-53) buyruğuna benzer. Yani o yolu izlemeyi emreden Allah'ın yoluna (iletirsin) demektir.

"Güçlü ve intikam alıcı, çok rahmet edici Allah tarafından indirilmedir" buyruğunda yer alan "(تَنْزِيلَ): **İndirilme"** lafzını İbn Amir, Hafs, el-A'meş, Yahya, Hamza, el-Kisaî ve Halef mastar (mef'ul-i mutlak) olarak "lam" harfini nasb ile okumuşlardır. "(نزّل الله ذلك تنزيلاً): Allah bunu özel bir şekilde indirmiştir" anlamındadır. Masdarı muzaf yaparak marife (belirtili) olmuştur. Yüce Allah'ın: "(فَضَرْبَ الرِّقابِ): *Boyunlarını vurun."* (Muhammed, 47/4) buyruğuna benzer ki; bu da: Boyunları vurarak (onları öldürün) anlamındadır. Diğerleri ise hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olarak (تَنْزِيلُ) diye ref' ile ve: "(هو تنزيل): O ... indirilmiştir" anlamında okumuşlardır. Yahutta senin üzerine indirilen (bu kitab) aziz ve rahim olan tarafından indirilmiştir, anlamındadır.

Bununla birlikte "Kur'ân"dan bedel olmak üzere mecrur olarak (تَنْزِيلِ) diye de okunmuştur. Buna göre "İndirilme" Kur'ân-ı Kerîm'e raci olur. Peygamber (sav)'a raci olduğu da söylenmiştir. Yani şüphesiz ki sen gönderilmiş peygamberlerdensin ve şüphesiz ki sen "aziz ve rahim olan tarafından indirilmişsin." Burada "indirme" buna göre; peygamber olarak gönderilmek anlamındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Gerçek şu ki Allah size zikir indirmiştir... Okuyan bir peygamber (göndermiştir)."* (et-Talak, 65/10-11) Yine yüce Allah yağmuru gönderdi, yağmuru indirdi, denilerek aynı anlam kastedilmektedir. Muhammed (sav) da yüce Allah'ın semadan indirdiği rahmetidir.

Bunu nasb ile okuyanlar da şöyle derler: Şüphesizki sen aziz ve rahim olan tarafından rasûl olarak gönderilmiş peygamberlerdensin, demektir.

Aziz (güçlü ve intikam alıcı): Kendisine muhalefet edenlerden intikam alan; **"Çok rahmet edici** (rahim)" de kendisine itaat edenlere merhametli olan, demektir.

لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَآؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ
عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ
أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ ﴿٨﴾

6. Ataları azab ile korkutulmadığı için kendileri gafiller olan bir kavmi korkutasın diye.
7. Andolsun ki, onların çoğunun üzerine o söz hak olmuştur. Artık onlar imana gelmezler.
8. Şüphe yok ki Biz, onların boyunlarına çenelerine varan demir halkalar koyduk. O bakımdan başlarını kaldırmış haldedirler.

"Ataları azab ile korkutulmadık... bir kavmi korkutasın diye" buyruğundaki: (ما) lafzının, aralarında Katade'nin de bulunduğu tefsir alimlerinin çoğunluğuna göre, i'rabta yeri yoktur. Çünkü bu bir nefy (olumsuzluk) edatıdır. Anlamı da: Senden önce atalarına korkutup uyaran bir kimsenin gelmediği bir kavmi uyarıp korkutasın diye... demektir.

Bunun: (الذي) ism-i mevsulu anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna göre buyruk, ataları uyarılıp korkutulduğu gibi sen de kendilerini uyarıp korkutasın diye... demek olur. Bu açıklamayı da İbn Abbas, İkrime ve yine Katade yapmıştır.

(ما) ile fiilin bir arada mastar anlamını verdiği de söylenmiştir. Atalarının uyarılıp korkutulmasına benzer bir şekilde bir kavmi uyarıp korkutasın diye... demek olur. Çünkü Araplara tevatür yoluyla peygamberlerin haberlerinin ulaşmış olması mümkündür. O halde anlam, bizzat kendilerinden gelmiş bir peygamber vasıtasıyla uyarılıp korkutulmamış... demek olur. Bu hususta haber kendilerine ulaşmış olmakla birlikte (zamanla) gaflete düşmüş, yüz çevirmiş ve bunu unutmuş da olabilirler.

Ayrıca bu, herhangi bir peygamberin haberi kendilerine ulaşmamış kavme yönelik bir hitab da olabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Halbuki Biz, onlara okuyacakları kitablar göndermemiştik. Senden önce onlara bir nezir (uyarıp korkutucu bir peygamber) de göndermemiştik."* (Sebe', 34/44); *"O senden önce kendilerine bir korkutucu gelmemiş olan bir kavmi kendisi ile uyarasın diye Rabbinden gelen haktır. Olur ki hidayet bulurlar."* (es-Secde, 32/3) Kendilerine herhangi bir peygamberin gelmemiş olduğu bir kavim...

Peygamberlerin haberlerinin kendilerine ulaştığı kimselerin sözkonusu edildiğini kabul edenlerin görüşlerine göre anlam şöyle olur: Bunlar şu anda bu uyarmadan yüz çevirmekte ve gaflet içinde bulunmaktadırlar. Nitekim bir şeyden yüz çeviren kimse hakkında: "o bundan gafildir" denilir.

Bir başka açıklamaya göre onlar Allah'ın vereceği cezadan yana gaflet içindedirler, demektir.

"Andolsun ki onların çoğunun üzerine o söz hak olmuştur." Yani azab onların çoğuna vacib olmuştur. **"Artık onlar"** senin uyarman ile **"imana gelmezler."**

Bu, yüce Allah'ın ilminde küfür üzere öleceği bilinen kimseler hakkındadır. Daha sonra yüce Allah, onların imanı terkediş sebeblerini açıklayarak şöyle buyurmaktadır:

"Şüphe yok ki Biz, onların boyunlarına... demir halkalar koyduk." Denildiğine göre bu buyruk Ebu Cehil b. Hişam ile Mahzumoğullarına mensub iki arkadaşı hakkında inmiştir. Şöyle ki Ebu Cehil eğer Muhammed'i namaz kılarken görecek olursa, mutlaka başını taş ile yaracağına dair yemin etmişti. Onu görünce ona atmak üzere bir taş kaldırmaya eğildi. Ancak bu işi yapmak üzere davranınca eli boynuna doğru gitti ve taş da eline yapıştı. Bu açıklamayı İbn Abbas, İkrime ve başkaları yapmıştır. Buna göre bu ifade bir temsildir, yani o eli boynuna zincir ile bağlanmış bir kimse durumundadır. Ebu Cehil daha sonra arkadaşlarının yanına geri dönünce gördüklerini onlara haber verdi. İkinci adam olan el-Velid b. el-Muğire: Başını ben yaracağım dedi. O da peygamber namaz kılarken ona taş atmak üzere gitti, yüce Allah gözlerini kör etti. Peygamberin sesini işittiği halde onu görmez oldu. Arkadaşlarının yanına geri döndü, ancak onları göremiyordu. Nihayet ona seslendiklerinde şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, ben onu görmedim, sadece onun sesini duydum. Üçüncüleri de: Allah'a yemin ederim ki, onun başını ben yaracağım dedi. Sonra da eline taş alıp gitti. Bu sefer gerisin geri dönmeye başladı ve nihayet sırtüstü baygın olarak yere yıkıldı. Ne oluyorsun? diye sorulunca, başıma çok büyük bir iş geldi, dedi. Ben adamı gördüm fakat ona yaklaşınca kendisinden daha büyüğünü asla görmediğim bir devenin benimle onun arasında durup kuyruğunu salladığını gördüm. Lat ve Uzza adına yemin ederim ki, eğer ona yaklaşacak olsaydım, bu erkek deve beni yiyecekti.

İşte bunun üzerine yüce Allah: **"Şüphe yok ki Biz, onların boyunlarına çenelerine varan demir halkalar koyduk. O bakımdan başlarını kaldırmış haldedirler."** buyruğunu indirdi.

İbn Abbas: "(إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَيْمَانِهِمْ): Şüphe yok ki Biz, onların sağ ellerine... koyduk" diye okumuştur. ez-Zeccac dedi ki: Bu ifadeler "(إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَيْدِيهِم): Biz on-

ların ellerine... koyduk" diye de okunmuştur. en-Nehhas der ki: Bu okuyuş(lar) bir tefsirdir. Mushafa muhalif olan şekilde kıraat olmaz.

Cemaatin benimsediği kıraate göre ifadede hazfedilmiş lafızlar vardır. İfadenin takdiri şöyledir: Biz, onların boyunlarına ve ellerine zincirler koyduk. Bunlar onların çenelerine kadar ulaşmaktadır. O halde burada kasıt boyunlar değil ellerdir. Araplar bu gibi anlatımlarda (bu tür lafızları) hazfederler. Bunun bir benzeri de: *"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler"* (en-Nahl, 16/81) buyruğudur. Bu: ...ve bir de soğuktan koruyacak elbiseler takdirinder ki, bu hazfedilmiştir. Çünkü sıcağa karşı koruyan, soğuğa karşı da koruyucudur. Diğer taraftan zincirler eğer boyuna vurulacak olursa, ellerin de zincire vurulmuş olması kaçınılmaz bir şeydir. Özellikle burada yüce Allah: **"çenelerine varan"** diye buyurmaktadır ki, bununla ellerin de zincire vurulmasının kastedildiği anlaşılmış olmaktadır.

"O bakımdan başlarını kaldırmış haldedirler." Yani onlar başlarını eğemeyecek şekilde kaldırmış bulunuyorlar. Çünkü elleri çenesinin altında zincire vurulmuş bir kimsenin başı yukarı doğru kalkar. Abdullah b. Yahya'nın rivayetine göre Ali b. Ebi Talib (ra) onlara **"başları kaldırma"** şeklini; ellerini çenesinin altına getirip onları birbirine yapıştırarak başını yukarı doğru kaldırarak göstermiştir.

en-Nehhas der ki: Bu, bu hususta gelmiş rivayetlerin en değerlileridir. Bu el-Esmaî'nin anlattıklarından alınmıştır. O şöyle demektedir: Atın başını kaldırmak maksadıyla dizginlerini çekmeyi anlatmak üzere; "(أقمحت الدابة): Atın dizginlerini çektim" denilir.

en-Nehhas der ki: Burada "kaf" harfi mahreç itibariyle yakınlığından ötürü "kef"den bedel getirilmiştir. Nitekim (kâf ve kef harfleriyle): "(قَهَرته وكَهَرته): Onu kahrettim" denilir. el-Esmaî der ki: Başı yukarı doğru dikilsin diye atın boynunu çekmeyi anlatmak için; "(أكمحتُ الدابةَ): Atın boynunu (dizginlerini) çektim" denilir. Şairin şu sözleri de bu türdendir:

... والـرأسُ مُـكـمَـحُ

"Ve baş(ı) ise yukarı kalkıktır."

"(أكمحتها وأكفحتها وكبحتها): Dizginlerini çekerek başını yukarı doğru kaldırdım" denilir ve bu kullanımların sadece sonuncusu elifsizdir. Bu açıklamalar el-Esmaî'den nakledilmiştir.

(قَمَح البعير قُمُوحاً) tabiri "devenin havuzun yakınında iken başını kaldırıp su

içmemesi"ni anlatmak için kullanılır. Bunu yapan deveye: "(فهو بعير قامِحٌ وقَمِحٌ) Başını sudan çeken deve" denilir. Yine; (شَرِب فتقمّح وانقمح) ifadeleri "susamadığı için içmeyerek başını kaldıran deve" hakkında kullanılır. "(وقد قامحت إبلُك): Develerin suya gitti fakat su içmeyip -herhangi bir rahatsızlık ya da soğuk dolayısıyla- başını yukarı doğru kaldırdı" denilir. Bu şekilde davranan develer için; (وهي إبل مُقامحة) denilir. Böyle olan tekil erkek deve için; (بعير مقامح); dişi deve hakkında da; (ناقة مقامح) denilir. Çoğulu için kıyasa uygun olmayarak; "(قِماح) Su içmeyip başını kaldıran develer" denilir. Bişr bir gemiyi nitelendirirken şöyle der:

ونحن على جَوانبها قُعُودٌ نَغُض الطرفَ كالإبل القِمَاحِ

"Ve biz o geminin kenarlarında oturuyor,
Başlarını yukarı doğru kaldırmış develer gibi gözlerimizi kapatıyorduk."

"(الإقماح): Gözleri kapatıp başı kaldırmak" demektir. "(أقمَحه الغَلّ): Demir halka (tasma) dar olduğundan dolayı başını yukarıda tuttu" denilir. (شهرا قِماح); son derece soğuk iki ay, anlamındadır. Bu soğuk iki ay ise iki kânun (kânun-i evvel ve kânun-i sanî) ayları olup onlara bu isim verilmiştir. Çünkü develer suyun soğukluğu dolayısıyla rahatsız olduklarında başlarını yukarı doğru kaldırırlar. "(قَمِحتُ السويقَ): Seviki (kavrulmuş unu) avuçlayarak ağzıma attım" tabiri de buradan gelmektedir.

Bir başka açıklamaya göre; bu yüce Allah'ın onların hidayetten yüz çevirişlerini anlatmak üzere verdiği bir misaldir. Onların bu yüz çevirişleri tıpkı zincire vurulmuşun yüz çevirişi gibidir. Bu açıklamayı Yahya b. Sellam ile Ebu Ubeyde yapmıştır. Nitekim: "filan kişi bir eşektir" denilince, o hidayeti görmez denilmek istenir. Şair de şöyle demiştir:

لهم عن الرشدِ أغلالٌ وأقياد

"Onların doğruya gelmelerini engelleyen bukağıları ve zincirleri vardır."

Nakledildiğine göre Ebu Züeyb, cahiliye döneminde bir kadını seviyordu. İslâma girdikten sonra bu kadın kendisini yanına davet edince, bunu kabul etmeyerek şu beyitleriyle ona cevab vermişti:

فليس كعهدِ الدارِ يا أم مالكٍ ولكن أحاطت بالرقاب السلاسِلُ
وعاد الفتى كالكهلِ ليس بقائلٍ سِوى العدلِ شيئاً فاستراح العواذِلُ

"Ey Malik'in annesi, artık durum eskisi gibi değil,
Ama boyunlarımızın etrafını zincirler kuşatmıştır.
Artık genç delikanlı yaşını başını almış gibidir ve o asla söylemez,
âdil olmayan bir sözü
Bundan dolayı; genç ve güzel kadınlar, ondan yana rahata kavuşmuştur."

O bu sözleriyle; İslâm'ın getirmiş olduğu yasaklar dolayısıyla biz zina etmekten ve fasıklıktan alıkonulduk, demek istemektedir.

el-Ferra da şöyle demektedir: Bu bir misaldir. Yani Biz onları Allah yolunda infak etmekten alıkoyduk. Bu da yüce Allah'ın: *"Elini (zincire vurulmuş gibi) boynuna bağlanmış kılma"* (el-İsra, 17/29) buyruğuna benzemektedir. ed-Dahhak da böyle açıklamıştır.

Yine denildiğine göre bunlar, hakka karşı büyüklenmeleri itibariyle eli zincire vurulmuş ve boynuna bağlanmış kimse gibidirler. Bu kişi böylece başını yukarıya doğru kaldırmış ve aşağıya indiremez olur. Gözünü de açmaksızın yummuş olur. Büyüklük taslayan kimse de boynunu yukarı doğru kaldırmak ile nitelendirilir.

el-Ezherî der ki: Elleri boyunlarına bağlanınca zincirler çenelerini ve başlarını -tıpkı başlarını yukarıya kaldıran develer gibi- yukarı doğru kaldırmalarına sebep olur.

Bu engelleme, kâfirlerin kalblerinde küfrü yaratmak suretiyle olur. Bazılarına göre ise küfürlerine bir ceza olmak üzere iman etme başarısının onlardan alıkonulması ile olur.

Bir başka açıklamaya göre; bu âyet-i kerime, yarın cehennem ateşinde birtakım kimselere verilecek ceza, boyunlarına takılacak tasmalar ve zincirlere işarettir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O zaman boyunlarında tasmalar ve zincirler bulunacak."* (el-Mu'min, 40/71) Yüce Allah, onların bu halleri hakkında (kesin olarak gerçekleşeceğinden) mazi kipiyle haber vermiştir.

"O bakımdan başlarını kaldırmış haldedirler" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Mücahid der ki: **"Başlarını kaldırmış haldedirler"** buyruğu, onlar her türlü hayrı işlemekten yana zincire vurulmuşçasına alıkonulurlar, demektir.

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ
فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ
الرَّحْمَٰنَ بِالْغَيْبِ ۖ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾

9. **Hem Biz, onların önlerinden bir sed ve ardlarından da bir sed çektik. Gözlerini de perdeledik. Artık onlar görmezler.**
10. **Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir. Artık onlar inanmazlar.**
11. **Sen ancak Zikr'e uyan ve gayb ile Rahman'dan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın. İşte böylesini bir mağfiret ve kerim bir ecirle müjdele!**

"Hem Biz, onların önlerinden bir sed ve ardlarından da bir sed çektik" buyruğu hakkında Mukatil şöyle demektedir: Ebu Cehil Peygamber (sav)'a elini uzatamayıp taş da elinden düşmüş olduğu halde arkadaşlarının yanına geri dönünce Mahzumoğullarından bir başka kişi taş alıp: Ben onu bu taşla öldüreceğim, dedi. Peygamber (sav)'a yaklaşınca, Allah gözlerini kör etti, Peygamber (sav)'ı göremedi. Arkadaşlarına geri döndüğünde onlar kendisine sesleninceye kadar onları farkedemedi. İşte âyet-i kerimenin manası budur.

Muhammed b. İshak da bu hususta ki rivayetinde şunları söylemektedir: Rabia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe ile Ebu Cehil ile Ümeyye b. Halef, Peygamber (sav)'a eziyet etmek için sürekli gözetleyip duruyorlardı. Yâsîn Sûresi'ni okuyarak onların bulundukları yere geçti. Elindeki toprağı üzerlerine attı ve: **"Hem Biz, onların önlerinden bir sed ve ardlarından bir sed çektik"** buyruklarını okudu. Peygamber (sav) yanlarından geçip gidinceye kadar başlarını önlerinden kaldırmadılar. Bu husus daha önceden İsra Sûresi'nde (17/45. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi **"sed"**e dair açıklamalar da daha önceden (18/94. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. **"Sed"**kelimesinin, "sin" harfi ötreli (süd şeklinde) ile üstün (sed şeklinde) olarak söylenmesi iki ayrı söyleyiştir. **"Gözlerini de perdeledik."** Yani gözlerini örttük. Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/7. âyet, 9. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas, İkrime ve Yahya b. Ya'mer **"gözlerini de perdeledik"** anlamındaki buyruğu; "(فاعشيناهم): Gece körlüğü gibi onların gözlerini zayıflattık" anlamında "ğayn" ile değil de "ayn" ile okumuşlardır. Şair de şöyle demiştir:

متى تـأتِـهِ تَعْشُـو إلى ضَـوْءِ نـارِهِ

"Ne zaman onun yanına gidersen, Onun ateşinin ışığı
dolayısıyla göremez olursun."

Yüce Allah da: "(وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ): *Kim Rahman'ın zikrini görmezlikten gelirse..."* (ez-Zuhruf, 43/36) diye buyurmaktadır. Her iki okuyuşun da anlamı birbirine yakındır, anlam da onları kör ettik şeklindedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

ومن الحـوادثِ لا أبـالَـكَ أنّني ضُـرِبتْ عليّ الأرضُ بـالأسْـدَادِ
لا أهتـدي فيهـا لمـوضـعِ تَلْعَـةٍ بين العُـذَيْبِ وبينَ أرضِ مُـرَادِ

"Bunca musibetlerden ötürü -babasız kalasıca- yeryüzü,
Bana karşı hep sedlerle doluverdi.
Oradaki tepecik bir yeri bulamıyorum,
el-Uzeyb ile Murad toprakları arasında."

"Artık onlar" Katade'nin açıklamasına göre hidayeti **"göremezler."** Bir diğer açıklamaya göre de onu öldürmek için kendi aralarında karar aldıklarında Muhammed'i göremezler, demektir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

ed-Dahhak dedi ki: **"Hem Biz, onların önlerinden"** dünyada **"bir sed ve ardlarından"** âhirette **"de bir sed çektik."** Yani onlar hem öldükten sonra dirilişi göremediler, hem dünyada şer'î hükümleri kabul etmeyecek şekilde körleştiler. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *"Biz, onlara yakın arkadaşlar kıldık. Onlar da önlerinde ve arkalarında olanı kendilerine süslediler."* (Fussilet, 41/25) Yani onlara dünyayı süslü gösterdiler ve âhireti yalanlamaya çağırdılar.

Şöyle de açıklanmıştır: Buna göre; **"hem Biz, onların önlerinden bir sed"** yani dünya aldanışı **"ve ardlarından da bir sed"** âhireti yalanlayışı **"çektik"** demek olur. Bir başka açıklamaya göre: **"Önlerinden"** âhirette demektir, **"ardlarından"** da dünyada demektir.

"Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir. Artık onlar iman

etmezler" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/6. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Âyet-i kerime Kaderiye'nin ve diğerlerinin görüşlerini de reddetmektedir.

İbn Şihab'dan rivayete göre Ömer b. Abdu'l-Aziz kaderiyeci Gaylan'ı huzuruna getirtmiş ve ona şöyle demiş: Ey Gaylan! Aldığım habere göre sen kaderiye görüşünü benimsiyormuşsun. O: Bana iftira ediyorlar, ey mü'minlerin emiri, demiş. Daha sonra da şöyle dedi: Ey mü'minlerin emiri! Yüce Allah'ın: *"Gerçekten Biz, insanı karışık bir nutfeden yarattık. Onu sınar duruz. Bu nedenle onu işiten ve gören yaptık. Gerçekten Biz ona yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör olsun."* (el-İnsan, 76/2-3) buyruğu hakkında ne dersin? Ömer b. Abdu'l-Aziz dedi ki: Ey Gaylan oku. Gaylan okumaya devam etti. Nihayet yüce Allah'ın: *"Artık kim dilerse, Rabbine doğru bir yol alır."* (el-İnsan, 76/29) buyruğuna kadar geldi. Yine ona: Oku, dedi. O da yüce Allah'ın: *"Ama Allah dilemedikçe siz de dileyemezsiniz."* (el-İnsan, 76/30) buyruğunu okuyunca, Gaylan: Allah'a yemin ederim ey mü'minlerin emiri! Hiçbir zaman Allah'ın Kitabında bu âyetin varlığını farketmemiştim. Bu sefer ona: Ey Gaylan Yâsîn Sûresi'nin baş taraflarını oku, dedi. O da Yâsîn Sûresi'ni okumaya başladı. Nihayet: **"Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir. Artık onlar inanmazlar"** âyetine kadar geldi. Bu sefer Gaylan: Allah'a yemin ederim, ey mü'minlerin emiri! Bundan önce bu âyeti sanki hiç okumamış gibiyim. Şahid ol ey mü'minlerin emiri, ben tevbe ediyorum. Bunun üzerine Ömer b. Abdu'l-Aziz dedi ki: Allah'ım, eğer samimi ise tevbesini kabul buyur ve ona sebat ver. Şâyet yalan söylüyorsa ona acımayacak bir kimseyi musallat kıl ve onu mü'minlere bir ibret yap. Daha sonra Hişam onu yakaladı, el ve ayaklarını kesip onu astı. İbn Avn dedi ki: Ben onu Dımaşk (Şam) kapısı yanında asılmış gördüm. Bu halin ne oluyor, ey Gaylan? diye sorduk, o şu cevabı verdi: Salih insan Ömer b. Abdu'l-Aziz'in beddüası beni tuttu, dedi.

"Sen ancak Zikr'e uyan" yani Kur'ân'a uyup onun gereğince amel eden **"ve gayb ile"** yani Katade'nin açıklamasına göre görülmeyen azabı ve ateşi dolayısı ile **"Rahman'dan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın."** Bir açıklamaya göre; sen insanların görmediği ve tek başına kaldığı zaman Allah'tan korkan kimseleri uyarırsın. **"İşte böylesini"** günahları için **"bir mağfiret ve kerim bir ecirle"** yani cennet ile **"müjdele!"**

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ ۚ وَكُلَّ
شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ ﴿١٢﴾

12. Muhakkak Biz, ölüleri diriltiriz. Onların ileri gönderdiklerini de, izlerini de yazarız. Biz, herşeyi önder bir kitabta tesbit etmişizdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Ölülerin Diriltilmesi:

Yüce Allah: **"Muhakkak Biz, ölüleri diriltiriz"** buyruğu ile bizlere, inkârcıların kanaatlerini reddederek ölüleri dirilteceğini haber vermektedir.

ed-Dahhak ile el-Hasen şöyle açıklamışlardır: Yani Biz, onları cehaletten sonra iman ile diriltiriz. Ancak birinci açıklama daha kuvvetlidir, yani amellerinin karşılığını görmeleri için ba's ile onları dirilteceğiz, kabirlerinden kaldıracağız.

Daha sonra yüce Allah, izlerin dahi yazılacağını hatırlatarak onları tehdit etmektedir ki, bu da bir sonraki başlığın konusudur.

2- İnsanın Yaptığı Herşey Tesbit Edilmektedir:

Yüce Allah, herşeyin ve insanın bütün yaptıklarının tesbit edildiğini bize bildirmekte (ve böylelikle inkârcıları tehdit etmektedir.)

Katade dedi ki: Bu, yapılan herbir ameli tesbit ediyoruz, demektir. Mücahid ve İbn Zeyd de böyle açıklamışlardır. Yüce Allah'ın şu buyrukları da bunu andırmaktadır: *"Herkes önden neyi yollamış, geriye neyi bıraktıysa bilmiş olacaktır."* (el-İnfitar, 82/5); *"O gün insana önden yolladığı şeyler ile geriye bıraktığı şeyler haber verilir."* (el-Kıyame, 75/13); *"Allah'tan korkun! Herkes yarın için ne hazırladığına bir baksın."* (el-Haşr, 59/18) O halde geriye kalan ve insanlar tarafından anılan şeyler, insanın hayır ya da şer türünden yaptığı şeylerdir ve insan bunların karşılığını görecektir. Geriye kalan, öğrettikleri bir ilim, tasnif ettikleri bir kitap yaptıkları bir vakıf, mescid, ribat, köprü ve buna benzer yaptıkları bir bina gibi bıraktıkları güzel eserlerdir. Yahut ta bazı zalimlerin müslümanların başına geçirdikleri bir görev yahut onların zarara uğramalarına sebeb teşkil eden ortaya çıkartılmış bir yol ya da Allah'ı zikretmekten alıkoyan şarkı nağmeleri ve oyalayıcı şeyler gibi ortaya çıkardıkları herhangi bir kötülüktür. İşte başkalarının sonradan gelip takip ettikleri herbir güzel yol ile herbir kötü yol da böyledir.

Bir açıklamaya göre de burada sözü edilen "izler" mescidlere yürüyüp gidenlerin izleridir. İşte Ömer, İbn Abbas ve Said b. Cübeyr bu anlama göre yorumlamışlardır. Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre **"izlerini"** buyru-

ğu mescidlere attıkları adımlarını da yazarız, demektir.

en-Nehhas der ki: Bu, bu hususta yapılmış en uygun açıklamadır. Çünkü âyet-i kerimenin bu hususta indiğini söylemiştir. Zira ensarın evleri mescidden oldukça uzaktı. Peygamber (sav), kendisine kadar ulaşan merfu hadiste şöyle buyurmuştur: "Mümin) mescide gitmek üzere çıkacak olursa, attığı herbir adım dolayısıyla ona bir hasene yazılır ve attığı herbir adım dolayısıyla bir günahı silinir. Hem gidişinde, hem de dönüşünde bu böyledir."(1)

Derim ki: Tirmizî'de Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Selimeoğulları Medine'nin uzakça bir yerinde meskun idiler. Mescidin yakınına taşınmak istediler. Bunun üzerine şu: **"Muhakkak Biz, ölüleri diriltiriz. Onların ileri gönderdiklerini de, izlerini de yazarız"** âyeti nazil oldu. Rasûlullah (sav): "Şüphesiz sizin izleriniz de yazılır" diye buyurdu, onlar da yerlerini değiştirmediler. (Tirmizî) dedi ki: Bu, es-Sevrî'nin rivayeti ile hasen ve garib bir hadistir.(2)

Müslim'in ***Sahih***'inde de Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediği kaydedilmektedir: Selimeoğulları mescidin yakın bir yerine gelip yerleşmek istediler. (Cabir) dedi ki: O sırada etraftaki arsalar da boştu. Peygamber (sav) bu durumu öğrenince şöyle dedi: "Ey Selimeoğulları! Yurdunuzdan ayrılmayınız, izleriniz yazılır. Yurdunuzdan ayrılmayınız, izleriniz yazılır." Bunun üzerine onlar da: Yerimizden ayrılmak bu durumda hoşumuza gitmezdi, dediler.(3)

Sabit el-Bünanî dedi ki: Ben Enes ile namaza gitmek üzere yürüyordum. Hızlıca yürümeye koyulunca, namaz bittikten sonra beni tuttu ve şöyle dedi: Peygamber (sav) ile birlikte yürüyorken hızlanıverdim. Beni namaz bittikten sonra alıkoydu ve bana dedi ki: "Sen izlerin dahi yazıldığını bilmiyor musun?"(4) İşte bu, bu âyet-i kerimenin bu hususa delil gösterildiğini ortaya koymaktadır.

Katade, el-Hasen ve -yine- Mücahid şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerimedeki **"izler"**den kasıt atılan adımlardır.

es-Sa'lebî de Enes'den şöyle dediğini nakletmektedir: İzlerden kasıt, cuma namazına gitmek üzere atılan adımlardır. **"İzler** (el-asar)"in tekili "eser" diye gelir. "Esr" diye geldiği de söylenmiştir.

(1) Bu manadaki hadisler için bk.: ***Müslim,*** I, 462; İbn Hibban, ***Sahih,*** I, 339, IV, 503, V, 392; el-Heysemî, ***Mevarîdu'z-Zam'an,*** I, 119; Beyhaki, ***es-Sünenu'l-Kübra,*** III, 62; İbn Ebi Şeybe, ***Musannaf,*** II, 223.

(2) ***Tirmizî,*** V, 363.

(3) ***Müslim,*** I, 463; ***Buhârî,*** I, 233, II, 666; ***Müsned,*** III, 106, 182, 263 (Müslim'in dışındakilerin hepsi Enes'ten)

(4) Enes b. Malik kendisini Zeyd b. Sabit'in alıkoyduğunu belirten bir rivayet olarak: İbn Ebi Şeybe, ***Musannaf,*** II, 138; İbn Abdi'l-Berr, ***et-Temhîd,*** XX, 233.

3- Uzak Yerden Mescide Gelmek ve Yakın Mescidi Bırakıp Uzak Mescide Gitmek:

Bu âyetin anlamını tefsir eden hadis-i şeriflerde, mescidden uzaklığın daha faziletli olduğuna delil vardır. Eğer mescide yakın ise yakın mescidi bırakıp daha uzak bir mescide gidebilir mi? Bu hususta görüş ayrılığı vardır. Enes'ten gelen rivayete göre o, yeni yapılmış (yakın) mescidi bırakıp (uzaktaki) eski mescide gidermiş.

Başkasından gelen rivayete göre ise; uzak mescide gitmek daha büyük bir ecri gerektirir. Ancak el-Hasen ve başkaları bunun mekruh olduğunu kabul ediyorlardı. el-Hasen şöyle demiştir: Yakınındaki mescidi bırakıp başka bir mescide gitmez. Malik'in kabul ettiği görüş de budur.

Yakınındaki mescidi bırakıp büyük mescide (camiye) gitmek hususunda da iki görüş vardır. İbn Mace'nin kaydettiği rivayete göre Enes b. Malik şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kişinin evinde kıldığı namaz bir namazdır. Kabilelerin mescidinde kıldığı namaz yirmibeş namaz gibidir. Cumaların kılındığı mescidde kıldığı namaz da beşyüz namaza bedeldir."(1)

4- Bazı Lafızların Nahiv Açısından Açıklaması:

Hadis-i şerifte geçen: "(ديارکم): Yerlerinizden ayrılmayınız" lafzı iğra olmak üzere nasbedilmiştir. Orada kalınız, yerlerinizden asla ayrılmayınız, demektir. "(تکتب): Yazılır" lafzı ise bu emrin cevabı olarak cezmedilmiştir.

"(وَكُلَّ): **Her şeyi"** lafzı, "(أَحْصَيْنَاهُ): **Tesbit etmişizdir"** fiilinin delalet ettiği gizli bir fiil ile nasbedilmiştir. Sanki: "(وأحصينا كل شيء أحصيناه): Biz, herşeyi yazdık, onları yazdık" denilmiş gibidir (iştiğal).

Bunun mübteda olarak merfu gelmesi caiz olmakla birlikte nasbedilmesi daha uygundur. Böylelikle fiilin amel ettiği lafız, daha önce gelen fiilin amel ettiği diğer lafza atfedilebilsin. el-Halil ve Sibeveyh'in görüşü de budur.

"Önder kitab (imam)"dan kasıt ise, delil teşkil eden, kendisine uyulan kitab demektir. Mücahid, Katade ve İbn Zeyd bununla Levh-i Mahfuz'u kastetmektedir, demişlerdir. Bir kesim de bununla amel defterlerini kastetmiştir, demişlerdir.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ ۘ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا

(1) *İbn Mace*, I, 453.

إِنَّآ إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا مَآ أَنتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا ۙ وَمَآ
أَنزَلَ الرَّحْمَٰنُ مِن شَيْءٍ ۙ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا
رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّآ إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَآ إِلَّا الْبَلَٰغُ
الْمُبِينُ ﴿١٧﴾ قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ ۖ لَئِن لَّمْ تَنتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ
وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨﴾ قَالُوا طَٰٓئِرُكُم مَّعَكُمْ ۚ
أَئِن ذُكِّرْتُم ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ ﴿١٩﴾

13. Onlara şu kasaba halkını örnek göster: Hani oraya elçiler gelmişti.
14. O zaman Biz, onlara iki elçi göndermiştik de onlar bu ikisini de yalanlamıştı. Biz de üçüncü bir kişi ile (onları) **desteklemiştik. Hep birlikte: "Elbette biz size gönderilmişizdir" dediler.**
15. Dediler ki: "Siz ancak bizim gibi birer insansınız. Rahman da hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak yalan söylersiniz."
16. Dediler ki: "Rabbimiz bizim gerçekten size gönderilmiş kimseler olduğumuzu biliyor."
17. "Bize düşen apaçık tebliğden başkası değildir."
18. Dediler ki: "Gerçekten biz sizi uğursuz belledik. Şâyet vazgeçmezseniz sizi elbette taşlarız ve hiç şüphesiz size bizden çok acıklı bir azab dokunur."
19. Dediler ki: "Sizin uğursuzluğunuz sizinle birliktedir. Size öğüt verilirse de mi? Hayır, siz haddi aşan bir topluluksunuz."

"Onlara şu kasaba halkını örnek göster: Hani oraya elçiler gelmişti" buyruğunda hitab Peygamber (sav)'edir. Bu buyruk ile o kasaba halkını kavmine örnek vermesi emredilmektedir.

el-Maverdî'nin naklettiğine göre bu kasaba bütün müfessirlerin kanaatine göre Antakya'dır. Antakya, Antabis ahalisine nisbet edilmiştir. Antabis ise bu şehri bina eden kimsenin adıdır. Arapçalaştırılınca böylece değişikliğe uğramıştır. Bu açıklamayı es-Süheylî yapmıştır. Bu şehrin adının "tı" yerine "te" ile Antekye diye söylendiği de olur. Bu şehirde putlara tapan Antikos b. An-

likos diye anılan bir firavun (kral) varmış. Bunu da el-Mehdevî zikretmiş, Ebu Cafer en-Nehhas da bunu Ka'b ile Vehb'den naklen kaydetmiştir. Yüce Allah ona Sadık ve Saduk ile üçüncüleri olan Şelum'u peygamber olarak göndermişti. Taberî'nin görüşü budur. Başkaları ise Şemun ile Yuhanna adlarını verirler. en-Nekkaş ise Sem'an ve Yahya adlarını vermektedir. Bunlar ne Sadık, ne de Saduk diye bir isimden söz etmezler.

"(مَثَلاً): **Örnek"** ile "(أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ): **Kasaba halkı"** lafızlarının **"göster"** anlamındaki fiilin iki mef'ulu olması mümkündür. Yahut ta **"kasaba halkı"** lafzı **"örnek"**den bedel de olabilir. Sen onlara kasaba halkının misalin örnek olarak göster, demek olur ki burada muzaf hazfedilmiştir.

(Bu buyrukla) Peygamber (sav) bu müşriklere kendilerine üç peygamber gönderilmiş olan bu kasaba halkı kâfirlerinin başına gelenleri örnek olarak göstermek ve uyarıp korkutmakla emrolunmaktadır.

Bir görüşe göre bunlar doğrudan doğruya Allah tarafından peygamber olarak gönderilmiş rasûllerdir. Bir diğer görüşe göre İsa (a.s) bu elçileri Allah'a çağırmak üzere Antakya'ya göndermiştir. İşte yüce Allah'ın:

"O zaman Biz, onlara iki elçi göndermiştik" buyruğunda anlatılan budur. Bu buyrukta yüce Rabbimiz göndermeyi kendisine nisbet etmektedir. Çünkü İsa (a.s) bu iki elçiyi Rabbin emriyle göndermiştir. Bu da İsa (a.s)'ın semaya yükseltildiği sırada olmuştur.

"...de onlar bu ikisini de yalanlamıştı." Denildiğine göre bu iki peygamberi dövmüşler ve hapse atmışlardır.

"Biz de üçüncü bir kişi ile desteklemiştik." Yani o elçilik görevini üçüncü birisi ile güçlendirmiş ve pekiştirmiştik.

Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım: "(فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ): **Biz de üçüncü bir kişi ile desteklemiştik"** buyruğundaki birinci "ze"yi şeddesiz okumuş, diğerleri ise şeddeli okumuşlardır.

el-Cevherî der ki: Yüce Allah'ın: **"Biz de üçüncü bir kişi ile desteklemiştik"** buyruğunda "ze" harfi hem şeddeli, hem şeddesiz okunabilir. Güçlerini pekiştirdik, güçlendirdik, demektir. el-Esmaî der ki: Ebu Amr b. el-Alâ bu hususta bana el-Mütelemmis'in şu beyitini okumuştur:

أُجُدٌ إذا رَحَلَت تَعَزَّزَ لَحْمُهَا وإذا تُشَدُّ بِنِسْعِهَا لا تَنْبِسُ

"Ona yük vurulduğunda zayıftır ama eti de güçlü ve sağlamdır.
Yükleri kösele uzunca iplerle bağlandığında da (o deve) böğürmez."

Buna göre her iki okuyuş da aynı anlamdadır.

Şeddesiz okuyuşun "galib geldik, yenik düşürdük" anlamında olduğu da söylenmiştir. "(وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ):*Ve söz söylemede de beni yendi*" (Sad, 38/23) buyruğunda da bu anlamdadır. Şeddeli okuyuş ise güçlendirdik ve çoğaltık anlamına gelir.

Kıssalarda nakledildiğine göre; İsa (a.s) onlara önce iki elçi göndermişti. Bunlar birkaç koyununu otlatan yaşlıca bir adamla karşılaştılar. Bu kişi Yâsîn Sûresi'nde sözü edilen şahıs olan Habib en-Neccar idi. Onu Allah'ın dinine davet ettiler ve: Bizler İsa'nın elçileriyiz. Seni Allah'a ibadet etmeye davet ediyoruz, dediler. Onlardan bir mucize isteyince, biz hastaları şifaya kavuştururuz, dediler. Deli bir oğlu vardı, yatakta yatan hasta bir oğlu vardı diye de söylenmiştir. Ellerini ona sürdüler, yüce Allah'ın izniyle sağlıklı bir şekilde ayağa kalktı. Adam da Allah'a iman etti.

Yine denildiğine göre; şehrin uzakça bir yerinden koşarak gelen kişi odur. O, onların durumunu etrafa anlattı. Bir çok hastayı şifaya kavuşturdular. Putlara tapan kralları onlara elçi göndererek soru sormasını emretti. Her ikisi de: Biz İsa'nın elçileriyiz, dediler. Kendilerine: Peki âyetiniz (mucizeniz, deliliniz) nedir? diye sorunca, biz anadan doğma körü, abraşı ve hasta kimseleri Allah'ın izni ile iyileştirir, seni de bir ve tek olarak Allah'a ibadet etmeye çağırırız. Kral onları vurmak istedi. Vehb'in dediğine göre kral onları hapsetti ve onlara yüzer sopa vurdurdu. Durum İsa (a.s)'a ulaşınca üçüncü bir elçi gönderdi.

Denildiğine göre, bu havarilerin başı olan Şemun es-Safa idi. Onu bu iki kişiye yardımcı olsun diye göndermişti. Şemun hükümdarın yakınları ile oturup kalktı ve nihayet onlar arasında önemli bir yeri oldu. Onlar da ona alıştılar. Durumunu hükümdara anlattıklarında o da ona güven duydu ve dininde ona uyduğunu açıkladı. Hükümdar gidişini beğendi. Şemun günün birinde hükümdara şöyle dedi: Bana ulaştığına göre sen, seni Allah'a davet eden iki kişiyi hapse atmıştın. Onların durumunun ne olduğunu sana sorsak? Şöyle dedi: Kızgınlığım onların istediklerini gerçekleştirmeme engel oldu. Şemun: Onları huzura getirsen deyince, o da huzura getirilmelerini emretti. Şemun onlara: İddianızın doğruluğuna dair deliliniz nedir? diye sordu. İki elçi: Biz anadan doğma körü ve abraşı iyileştiririz, dediler. Anadan doğma, gözleri kör bir çocuk getirildi. Gözlerinin bulunduğu yeri tıpkı alnı gibi dümdüz idi. İki elçi Rabblerine dua ettiler. Gözlerinin yeri açıldı, çamurdan iki fındık kadar bir parça alıp onun gözlerinin yerine koydular. Bu iki çamur parçası hemen göz oluverdi ve onlarla görmeye başladı. Kral bu işe hayret etti ve şöyle dedi: Burada yedi günden beri ölmüş bir çocuk vardır. Babası gelinceye kadar onu defnetmiyeceğim. Rabbiniz bunu diriltebilir mi? Elçiler açık-

ça Allah'a dua ettiler, Şemun da gizlice dua etti. Ölmüş olan çocuk dipdiri ayağa kalktı ve insanlara şöyle dedi: Ben yedi gün önce öldüm. Müşrik olduğum görüldü, bu bakımdan ateş dolu yedi vadiye girdirildim. İçinde bulunduğunuz halden sizi sakındırıyorum, Allah'a iman ediniz. Daha sonra semanın kapıları açıldı. Bu üç kişiye Şemun'a ve iki arkadaşına şefaat eden güzel yüzlü genç bir delikanlı gördüm ve nihayet Allah beni diriltti. Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Bir ve tektir, ortağı yoktur. Yine şehadet ederim ki İsa Allah'ın ruhu ve kelimesidir ve şehadet ederim ki bunlar da Allah'ın elçileridir.

Ona: Bu Şemun da aynı şekilde onlarla birlikte midir? dediler. O: Evet, hem de o onların en üstünleridir, dedi. Şemun da bunun üzerine Mesih'in kendilerine gönderdiği elçi olduğunu onlara söyledi. Sözleri hükümdarı etkiledi ve hükümdarı Allah'a davet etti. Hükümdar pekçok kimseyle birlikte iman etti, başkaları da inkâr etti.

el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre hükümdar iman etmekle birlikte kavmi iman etmedi. Cebrail bir çığlık attı ve bu çığlık dolayısıyla aralarından kalan bütün kâfirler ölüverdi.

Rivayete göre İsa, elçilere o kasabaya gitmelerini emredince, onlar: Ey Allah'ın Peygamberi! Bizler onların dillerini bilmiyoruz, konuşamıyoruz deyince, İsa (a.s) onlar için Allah'a dua etti. Oldukları yerde uykuya daldılar, uyandıklarında melekler onları taşıyıp Antakya topraklarına bırakmışlardı. Herbirisi de diğeri ile o gittikleri toplumun dilleri ile konuşmaya başladı. İşte yüce Allah'ın: *"Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik"* (el-Bakara, 2/87) buyruğunda anlatılan budur. Onlar da hep birlikte: **"Elbette biz size gönderilmişizdir, dediler."**

"Dediler ki: Siz ancak bizim gibi birer insansınız." Yemek yer ve çarşı-pazarda dolaşırsınız. **"Rahman da hiçbir şey indirmemiştir."** Bu indirdikleriyle herhangi bir şeyi emretmediği gibi, yasaklamamıştır da. **"Siz"** risalet iddianızla **"ancak yalan söylersiniz."** Bunun üzerine elçiler:

"Dediler ki: Rabbimiz: "Bizim gerçekten size gönderilmiş kimseler olduğumuzu" siz bizi yalanlasanız dahi **"biliyor.**

"Bize düşen" yüce Allah'ın bir ve tek olduğu hususunda**"apaçık tebliğden başkası değildir."**

Kasaba halkı onlara dediler ki: **"Gerçekten biz sizi uğursuz belledik."** Uğursuzluğunuzun bize zarar vereceğinden korktuk. Mukatil dedi ki: Üç yıl süre ile onlara yağmur yağdırılmadı. Bu sizin uğursuzluğunuzdan dolayıdır, dediler. Denildiğine göre elçiler on yıl süre ile o kasaba halkını korkutup uyarmayı sürdürdüler.

"Şâyet" bizi korkutup uyarmaktan **"vazgeçmezseniz, sizi elbette taşlarız."** el-Ferra, sizi elbette öldürürüz, diye açıklamıştır. el-Ferra der ki: Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bütün "recm: taşlamak" tabirleri öldürmek anlamındadır. Katade de: Bu buyruk asıl anlamı ile taşa tutmak anlamında kullanılmıştır. Size hakaret edip sövüp sayacağız diye de açıklanmıştır. Bu anlamdaki bütün bu açıklamalar daha önceden (Hud, 11/91'in tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve hiç şüphesiz size bizden çok acıklı bir azab dokunur." Bunun öldürme olduğu söylendiği gibi, can yakıcı işkenceler olduğu da söylenmiştir. Bir başka açıklamaya göre öldürmeden önce derinin yüzülmesi, azaların kesilmesi, asılmak gibi can yakıcı işkencelerdir.

Bunun üzerine elçiler **"dediler ki: Sizin uğursuzluğunuz sizinle birliktedir."** Yani hayır ve şer türünden payınız ne ise sizinle beraberdir ve yakanızı bırakmaz. Yoksa bu durumunuz bizim uğursuzluğumuzdan ötürü değildir. Bu anlamdaki açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır.

Katade de: Amelleriniz sizinle birliktedir diye açıklarken, İbn Abbas: Rızıklar ve kaderler size tabidir, sizden ayrılmaz anlamındadır, diye açıklamıştır. el-Ferra da: **"Sizin uğursuzluğunuz sizinle birliktedir"** buyruğunu, rızkınız ve ameliniz sizinle beraberdir, diye açıklamıştır ki, anlam birdir.

"(طَائِرُكُمْ): **Sizin uğursuzluğunuz"** buyruğunu el-Hasen, (أَطْيَرُكُم) diye okumuştur ki, "sizin uğursuz olarak bellemeniz" demek olur.

"Size öğüt verilirse de mi?" Katade'nin açıklamasına göre size öğüt verilirse de mi yine uğursuz mu belleyeceksiniz, demektir.

"(أَئِنْ): **...se mi"** buyruğunda dokuz türlü okuyuş vardır. Medineliler ikinci hemzeyi hafifleterek; (أَيِنْ) diye okurken, Kufeliler her iki hemzeyi tahkik ile; (أَإِنْ) diye okumuşlardır.

Üçüncü şekil, aralarına "elif" sokulmak suretiyle iki hemzeli; (أَاإِنْ) şeklindeki okuyuştur. Bu "elif" arka arkaya iki hemze gelmesin diye sokulmuştur. Dördüncü şekil (أَاإِنْ)dır. Burada ilk hemzeden sonra bir "elif", "elif"ten sonra da hafifletilmiş bir hemze yer almıştır. Beşinci okuyuş ise; (أَأَأَنْ) şeklinde, aralarında "elif"in yer aldığı üstün iki hemze iledir. Altıncı okuyuş şekli ise (أَأَنْ) diye üstün ve tahkikli iki hemze iledir. el-Ferra'nın naklettiğine göre bu kıraat Ebu Rezin (ya da Ruzeyn)'in kıraatidir.

Derim ki: es-Salebî de bu kıraati Zir b. Hubeyş ile İbn es-Semeyka'dan nakletmiştir. İsa b. Ömer ile Hasan-ı Basri; "(قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ): Dediler ki: Size nerede öğüt verilirse, sizin uğursuzluğunuz da sizinle birliktedir" diye okumuştur. Yezid b. el-Ka'ka' ile el-Hasen ve Talha da: "Size öğüt verilirse" anlamındaki lafzı "kef" harfini şeddesiz olarak; (ذُكِرْتُمْ) diye okumuştur. Bütün

bu okuyuşları en-Nehhas zikretmiş bulunmaktadır.

el-Mehdevî de Talha b. Musarrif ile İsa el-Hemezanî'den hemzeyi med ile; (آنْ ذُكِّرْتُمْ) diye okuduklarını nakletmektedir. Buna göre istifham (soru) hemzesi üstün olan bir hemzeden önce gelmiş (ve ikisi med olmuş)dır.

el-Macişun: "(أَنْ ذُكِّرْتُمْ): Size öğüt verildi diye" anlamında üstün tek bir hemze ile okumuştur. İşte bunlar toplam dokuz kıraat etmektedir.

İbn Hürmüz: **"Sizin uğursuzluğunuz sizinle birliktedir"** anlamını veren buyruğu; "(طَيْرُكُمْ مَعَكُمْ): Kuşunuz (ameliniz, takdiriniz) sizinle birliktedir"den sonra; (أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ) diye okur ki; size öğüt verildi diye mi (böyle yapıyorsunuz)? anlamındadır ve bu yeni bir ifade başlangıcıdır. Yani size öğüt verilecek olursa, siz bunu uğursuzluk kabul ediyorsunuz.

Bir açıklamaya göre, onlar herbir peygamber kavmini davet ettiğinde onun davetini kabul etmediklerinden sonunda helâk edildiklerini öğrenince, bunun uğursuzluğundan korktular.

"Hayır, siz haddi aşan bir topluluksunuz." Katade dedi ki: Bu şekilde uğursuz bellemekle haddi aşmış oluyorsunuz. Yahya b. Sellam ise küfre sapmakla haddi aşıyorsunuz, diye açıklamıştır.

İbn Bahr der ki: Burada **haddi aşmak** (seref), fesad ve bozgunculuk anlamındadır. Hayır siz fesad çıkartan, bozgunculuk yapan bir topluluksunuz, demektir. Haddi aşan (müsrif) bir topluluksunuz, şirk koşanlarsınız, diye de açıklanmıştır. **İsraf,** haddi aşmaktır, müşrik de haddi aşan bir kimsedir.

وَجَآءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَىٰ قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٠﴾
اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا لِيَ لَا
أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾ ءَأَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ
آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَٰنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا
وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾ إِنِّي إِذًا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٤﴾ إِنِّي آمَنْتُ
بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾ قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي
يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾

وَمَآ اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِهٖ مِنْ بَعْدِهٖ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَآءِ وَمَا كُنَّا
مُنْزِلِينَ ﴿٢٨﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

20. Derken şehrin uzak bir yerinden bir adam koşarak gelip: "Ey kavmim! Elçilere tabi olun" dedi.
21. "Sizden hiçbir ücret istemeyenlere uyun. Hem onlar hidayet bulmuş kimselerdir.
22. "Ben, beni yaratana ne diye ibadet etmeyecek mişim? Üstelik siz yalnız O'na döndürüleceksiniz.
23. "Ben O'ndan başka bir takım ilâhlar edinir miyim? Eğer Rahman bana bir zarar vermek dilerse, onların şefaatinin bana hiçbir faydası olmaz ve onlar beni kurtaramazlar.
24. "Bu takdirde ben muhakkak apaçık bir sapıklık içinde olurum.
25. "Şüphesiz ben Rabbinize iman ettim. Artık bana kulak verin."
26. (Ona): **"Cennete gir" denildi. Dedi ki: "Keşke kavmim bilse idi;**
27. "Rabbimin bana mağfiret ettiğini ve beni ikram olunanlardan kıldığını."
28. Ondan sonra Biz, kavminin üzerine gökten hiçbir ordu indirmedik, indirecekler de değildik.
29. O ancak tek bir çığlıktan ibaretti. Hemen sönmüş (kor gibi) **oldular.**

"Derken şehrin uzak bir yerinden bir adam koşarak gelip..." Buradaki adam Habib b. Murrî'dir. Marangoz idi. Bunun dokumacı olduğu veya kassar (elbise ağartan) olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas, Mücahid ve Mukatil derler ki: Bu marangoz Habib b. İsrail idi. Put yontardı. O Peygamber (sav)'a altıyüz sene öncesinden iman edenlerdendir. Nitekim büyük Tubba' ile Varaka b. Nevfel ve başkaları da böyle iman etmişlerdi. Halbuki (bunlardan başka) hiçbir peygambere peygamber olarak ortaya çıkmadan önce kimse iman etmiş değildir.

Vehb dedi ki: Habib cüzzamlı idi, evi de şehrin en uzak kapılarından bir kapının yakınında idi. Yetmiş yıldan beri putlara ibadet ediyor, onlara dua ediyordu. Belki bu putlar ona acırlar ve bu hastalığını giderirlerdi, fakat onun bu duası kabul olunmadı. Elçileri görünce, elçiler kendisini Allah'a ibadete çağırdılar. O: Peki bir delil (mucize, belge)niz var mı? deyince, elçiler: Evet dediler. Biz gücü herşeye yeten Rabbimize dua ederiz ve senin bu hastalı-

gını iyileştirir. Adam: Bu gerçekten hayret edilecek bir iştir, dedi. Ben bu putlara yetmiş yıldan beri benim bu hastalığımı gidermeleri için dua edip duruyorum, onlar buna güç yetiremediler. Sizin Rabbiniz bu işi bir sabah vaktinde nasıl giderebilecek? Onlar: Evet, bizim Rabbimiz dilediği herşeye güç yetirendir. Bu putların ise hiçbir fayda ve zararı yoktur, dediler. O da onlara iman etti, onlar da Rabblerine dua ettiler. Allah da onun hastalığını iyileştirdi. Daha önce onda sanki bu hastalık yokmuş gibi. İşte o vakit para kazanmaya koyuldu. Akşam olunca, kazancını sadaka olarak dağıttı. Yarısını çoluk çocuğuna yedirdi, geri kalan yarısını da tasadduk etti. Kavmi elçileri öldürmek isteyince, kavmine varıp: **"Ey kavmim! Elçilere tabi olun, dedi."**

Katade dedi ki: O bir mağarada Allah'a ibadet ediyordu. Elçilerin geldiği haberini duyunca, koşarak geldi ve elçilere: Siz bu getirdikleriniz karşılığında bir ücret istiyor musunuz? diye sorunca, elçiler hayır bizim mükafatımızı ancak Allah verecektir dediler.

Ebu'l-Aliye dedi ki: Bunun üzerine Habib onların doğru söylediklerine inandı, onlara iman etti ve kavmine yönelerek: **"Ey kavmim! elçilere tabi olun dedi."**

"Sizden hiçbir ücret istemeyenlere uyun." Yani eğer onlar doğru söylemeyen kimseler olsalardı, şüphesiz sizden mal isteyeceklerdi.

"Hem onlar hidayet bulmuş kimselerdir." Siz de onlar sebebiyle hidayet bulunuz.

"Ben, beni yaratana ne diye ibadet etmeyecek mişim?" Katade dedi ki: Kavmi ona: Sen de o elçilerin dini üzere misin? diye sordu. O da kendilerine: **"Ben, beni yaratana ne diye ibadet etmeyecek mişim?"** diye cevap verdi.

"Üstelik siz yalnız O'na döndüreleceksiniz." O, bu sözleriyle onlara karşı delil getirmiş oluyordu. Yaratılmayı kendisine izafe etmesinin sebebi de bunun şükretmeyi gerektiren bir nimet oluşundan dolayıdır. Öldükten sonra dirilişi onlara izafe etmesi ise bunun tutumlarını değiştirmelerini gerektiren bir tehdit oluşundan dolayıdır. Böylelikle nimeti kendisine izafe etmesi ile o şükrünü açığa vurmuş, öldükten sonra dirilişi kâfirlere izafe etmesi ise daha etkileyici bir ifade olmuştur.

"Ben O'ndan başka birtakım ilâhlar" yani putlar edinir miyim? **"Eğer Rahman bana bir zarar vermek dilerse"** bu sözleriyle daha önceki hastalık musibetini kastetmektedir. **"Onların şefaatinin bana hiçbir faydası olmaz ve onlar beni"** içine düştüğüm bela ve musibetlerden **"kurtaramazlar."**

"Bu takdirde" yani böyle bir şeyi yapacak olursam **"ben muhakkak apaçık bir sapıklık"** yani bir hüsran **"içinde olurum."**

"Şüphesiz ben Rabbinize iman ettim. Artık bana kulak verin." İbn

Mes'ud dedi ki: O Rabbleri olan Allah'a iman ettiğini belirterek elçilere hitab etti. **"Bana kulak verin"** buna şahid olun, demektir. Yani iman ettiğime dair benim şahidlerim olunuz.

Ka'b ile Vehb derler ki: O bu sözleri kavmine söylemişti: Sizin inkâr ettiğiniz Rabbinize şüphesiz ben iman ettim, demişti.

Denildiğine göre o kavmine: **"Ey kavmim! elçilere tabi olun. Sizden hiçbir ücret istemeyenlere uyun"** deyince, onu krallarının yanına götürdüler ve: Sen bize düşman olanlara uydun, dediler. O da elçileri öldürmesinler diye onları uğraştırmak maksadıyla onlarla uzun uzun konuştu ve nihayet: **"Şüphesiz ben Rabbinize iman ettim"** deyince, üzerine atılıp onu öldürdüler.

İbn Mes'ud dedi ki: Bağırsakları duburünden çıkıncaya kadar onu ayaklarıyla çiğnediler. Daha sonra onu bir kuyuya attılar. İşte er-Ress diye bilinen kuyu budur, Ashab-ı Ress de onlardır.

Bir rivayete göre de onlar her üç elçiyi de öldürmüşlerdi.

es-Süddî dedi ki: Onu taşa tuttular. O ise: Allah'ım, kavmimi hidayete ilet, diye dua ediyordu. Fakat onu öldürünceye kadar taşlamaya devam ettiler.

el-Kelbî dedi ki: Bir çukur kazdılar ve onu o çukura attılar. Üzerine de toprak doldurdular ve bu şekilde onu öldürdüler.

el-Hasen dedi ki: Onu ateşte yaktılar ve şehrin suruna astılar. Kabri Antakya suru içindedir. Bunu da es-Salebî nakletmiştir.

el-Kuşeyrî de şöyle der: el-Hasen dedi ki: Kavmi onu öldürmek isteyince, yüce Allah onu semaya kaldırdı. O cennettedir, ancak semanın yok oluşu ile cennetin de yok olması halinde ölecektir. Yüce Allah, tekrar cenneti yaratacağında onu da cennete koyacaktır.

Bir başka açıklamaya göre bacaklarından ikiye ayırıncaya kadar onu testere ile biçtiler. Allah'a yemin olsun ki, ruhu çıkar çıkmaz cennete gitti ve cennete girdi. İşte yüce Allah'ın: **"Cennete gir denildi"** buyruğunda anlatılan budur. O cenneti görünce: **"Dedi ki: Keşke kavmim bilse idi; Rabbimin bana mağfiret ettiğini..."** Rabbimin günahlarını bağışladığını...

Burada; "(بِمَا غَفَرَ): **Mağfiret ettiğini"** ifadesindeki; (ما) fiil ile birlikte mastar konumundadır. Bunun; (الذي); ism-i mevsulu anlamında olup sılanın aidinin hazfedilmiş olduğu da söylenmiştir. Bununla birlikte teaccüb (hayret) anlamını ihtiva eden bir soru olması da mümkündür. Sanki şöyle demiş gibidir: Keşke kavmim, Rabbimin bana ne sebeble mağfiret ettiğini bilmiş olsalardı. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

el-Kisaî ona itiraz ederek şöyle demektedir: Eğer bu doğru olsaydı, bunun "elif"siz olarak; (بِم) şeklinde gelmesi gerekirdi.

el-Ferra: Soru olmakla birlikte bunun "elif"li kullanılması da caizdir deyip buna dair birtakım beyitler dahi zikreder.

ez-Zemahşerî der ki: "(بِمَ غَفَرَ لِي): Ne diye bana mağfiret ettiğini..." şeklinde "elif"siz daha güzeldir. Bununla birlikte "elif"le gelmesi de caizdir. "(قد علمت بما صنعت هذا وبم صنعت): Bunu ne diye yaptın?" denilirken, (birincisi) "elif"li (ikincisi) "elif"siz kullanılır.

el-Mehdevî der ki: Soru halinde "elif"in tesbiti çok azdır. Buna göre "(يَعْلَمُونَ): **Bilselerdi"** buyruğu üzerinde vakıf yapılır. Bir kesim de şöyle demiştir:

"Cennete gir, denildi" buyruğu senin cennete girmen vacib oldu, demektir. Bu onun cennete girmeyi hakettiğine dair bir haberdir. Çünkü cennete girme hakkı dirilişten sonra elde edilir.

Derim ki: Ancak âyetin zahirinden anlaşılan öldürüldüğü vakit ona: Cennete gir, denildiğidir.

Katade dedi ki: Yüce Allah, onu cennete koydu, o orada diridir ve rızıklanmaktadır. Bununla da yüce Allah'ın: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar Rabbleri katında diridirler, rızıklanırlar"* (Al-i İmran, 3/169) buyruğunu kastetmektedir. -Al-i İmran Sûresi'nde (belirtilen âyet-i kerimenin tefsirinde) açıklaması geçtiği üzere-. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Dedi ki: Keşke kavmim bilse idi" ifadeleri, bir sonraki âyet-i kerimede sözü edilen o pek büyük lutfa mazhar oluşunu ifade eden sözleri ona soru sorulmuş olması takdirine binaen söylenmiş sözlerdir.

"Rabbimin bana mağfiret ettiğini ve beni ikram olunanlardan kıldığını" buyruğundaki: "(مِنَ الْمُكْرَمِينَ): İkram olunanlardan" lafzı (مِنَ الْمُكَرَّمِينَ) diye de okunmuştur.

Bu temennisinin anlamı ile ilgili iki görüş vardır. Birincisine göre o, kavminin güzel sonuç ve övülmeye değer akıbetini bilmeleri için durumunun ne olduğunu öğrenmelerini temenni etmiştir. İkinci görüşe göre ise onlar da kendisi gibi iman edip sonunda kendi durumuna erişsinler diye bu temennide bulunmuştur.

İbn Abbas der ki: O hem hayatta iken, hem öldükten sonra kavmine samimiyetle öğüt vermiş bir kimsedir. el-Kuşeyrî bunu Peygamber (sav)'a merfu bir rivayet olarak kaydederek şöyle der: Haberde belirtildiğine göre Peygamber (sav) bu âyet-i kerime hakkında: "O hayatta iken de, ölümünden sonra da kavmine samimi olarak öğüt vermiştir" diye buyurmuştur.

İbn Ebi Leyla der ki: Ümmetlerin ileri geçenleri üç kişidir. Bunlar göz açıp kırpacak kadarlık bir süre dahi kâfir olmamışlardır. Bunların en faziletlileri

olan Ali b. Ebi Talib, ondan sonra Firavun hanedanından iman eden şahıs ile Yâsîn Sûresi'nde sözkonusu edilen kişidir. İşte bunlar sıddîk olan kimselerdir. ez-Zemahşerî ise bunu Rasûlullah (sav)'dan gelmiş merfu bir rivayet olarak zikretmektedir.

Bu âyet-i kerimede öfkeyi yutup cahil kimselere karşı müsamahakâr davranmanın kendisini kötü kimselerle azgınların arasına katanlara merhamet ve şefkat beslemenin gerekli olduğuna, ayrıca böylelerini kurtarmak için elden geleni yapıp onları kurtarmak maksadı ile yumuşak davranarak bu hallerine sevinmek, ona beddua etmek yerine kurtuluşları için çalışmanın gerekliliğine delalet vardır. Nitekim bu şahsın kendisini öldüren ve puta tapıcı kâfir oldukları halde kendisinin başına her türlü sıkıntıyı getirmeye çalışan kimseler için nasıl hayrı temenni ettiğine dikkat etmemiz gerekir.

Habib öldürülünce, yüce Allah, onun için gazaba geldi ve kavminden intikam almayı çabuklaştırdı. Cibril'e verdiği emir üzerine o da bir çığlık kopardı ve onlardan tek bir kişi kalmamak üzere hepsi öldüler. İşte yüce Allah'ın şu buyruğu bunu dile getirmektedir:

"Ondan sonra Biz, kavminin üzerine gökten hiçbir ordu indirmedik. İndirecekler de değildik." Yani Biz Habib'in öldürülmesinden sonra onlara ne bir risalet, ne de bir peygamber gönderdik. Bu açıklamayı Katade, Mücahid ve el-Hasen yapmıştır.

el-Hasen der ki: **"Ordu"**dan kasıt peygamberlere vahiy indiren meleklerdir. Ordunun askerler olduğu da söylenmiştir. Yani Ben onları helâk etmek için ne ordu, ne de asker göndermeye ihtiyaç duydum. Aksine onları tek bir çığlık ile helâk ederim. Bu anlamdaki açıklamayı İbn Mes'ud ve başkaları yapmıştır.

Yüce Allah'ın: **"İndirecekler de değildik"** buyruğu onların durumlarının pek önemli olmadığına işarettir. Yani Biz, o şahıstan yahut onun semaya yükseltilmesinden sonra onları sadece bir çığlıkla helâk ettik. **"İndirecekler de değildik"** buyruğunun onlardan öncekilere indirmedik, anlamında olduğu da söylenmiştir.

ez-Zemahşerî der ki: O halde yüce Allah: *"Biz de üzerlerine bir rüzgar ve görmediğiniz ordular göndermiştik."* (el-Ahzab, 33/9) buyruğu ile; *"İndirilen üçbin melekle... işaretlenmiş beşbin melekle size yardım edecektir."* (Ali İmran, 3/124-125) buyruklarında da belirtildiği gibi, Bedir ve Hendek günü gökten neden askerler gönderdi diye soracak olursan, şöyle derim: Aslında tek bir melek dahi yeterdi. Çünkü Lut kavminin şehirleri Cebrail'in kanatlarından sadece bir tüy ile helâk edildiği gibi Semud ülkesi ile Salih kavmi tek bir çığlık ile helâk edilmiştir. Fakat yüce Allah Muhammed (sav)'ı -Ha-

bibu'n-Neccar şöyle dursun- bütün peygamberler ve ulu'l-azm peygamberlerine her hususta üstün kılmış, hiç kimseye vermediği şekilde şerif ve aziz kılmanın sebeblerini ona ihsan etmiştir. İşte bunlardan birisi de onun için semadan ordular indirmiş olmasıdır. Sanki **"indirmedik, indirecekler de değildik"** buyruğu ile ordular indirmenin ancak senin gibi kimselerin ehil kabul edildiği pek büyük işlerdendir ve Biz böylesini senden başkası için yapmayız, demek istemiş gibidir.

"O ancak tek bir çığlıktan ibarettir." Genel olarak; "(وَاحِدَةً): **Tek bir"** lafzını; "(ما كانت عقوبتهم إلا صيحة واحدة): Onların cezalandırılması ancak tek bir çığlıktan ibaret oldu" takdirine binaen nasb ile okumuşlardır.

Ebu Ca'fer b. el-Ka'kaâ' ile Şeybe ve el-A'rec ise; "(صَيْحَةٌ): **Bir çığlık"** buyruğunu hem burada, hem de yüce Allah'ın: "(إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ): *O tek bir çığlıktan ibarettir. Artık hepsi..."* (Yâsîn, 36/53) buyruğunda ref' ile okumuşlar ve böylelikle "kevn" fiilini vaki olmak, meydana gelmek anlamında kullanmışlardır. Sanki yüce Allah: Onların başına ancak bir tek çığlık geldi, diye buyurmuş gibidir.

Ancak Ebu Hatim ve bir çok nahivci bu okuyuşu "sayha"nın müennes oluşu sebebiyle zayıf kabul etmişlerdir. Nitekim: "(ما قامت إلا هندٌ): Hind'den başkası kalkmadı" şeklinin zayıf oluşu gibi. Çünkü anlamı; (ما قام أحد إلا هند) şeklindedir. Ebu Hatim der ki: Şâyet Ebu Ca'fer (b. el-Ka'ka)'ın okuduğu gibi olsaydı, o takdirde; (إن كان إلا صيحةً) diye buyurulması gerekirdi.

en-Nehhas ise şöyle demektedir: Burada olmaz denilen şeylerin hiçbirisi yerinde bir itiraz değildir. Çünkü; "(ما جاءتني إلا جاريتك): Senin cariyenden başkası bana gelmedi" tabiri: "(ما جاءتني امرأة أو جارية إلا جاريتك): Senin cariyenden başka bir kadın ya da bir cariye bana gelmedi" anlamındadır. Ref' ile okuyuşun takdiri, Ebu İshak'ın dediği şekildedir. O şöyle demektedir: Bu kıraat: "(إن كانت عليهم صيحة إلا صيحة واحدة): Onların başına gelen sadece tek bir çığlıktan ibaretti" demektir. Başkasının takdiri ise; "(ما وقعت عليهم إلا صيحة واحدة): Onların başına gelen sadece tek bir çığlık idi" şeklindedir. Arapçada: "(كان)'nin "(وقع): Meydana geldi" anlamında kullanılması çokça görülen bir şeydir.

Abdurrahman b. el-Esved ise -ki Abdullah b. Mes'ud'un kıraatinin de böyle olduğu söylenir-: "(إِنْ كَانَتْ إِلَّا زَقْيَةً وَاحِدَةً): O ancak tek bir çığlıktan ibaretti" diye okumuştur. Fakat bu şekildeki okuyuş mushafa uymamaktadır. Diğer taraftan bu kökten fiilin bilinen şekli "(زَقَا يَزْقُو): Feryad etti, feryad eder, çığlık attı, atar" şeklindedir. "(أثقلَ من الزَّوَاقي): Horozların ötüşünden daha ağır" deyimi de buradan gelmektedir. Bu durumda burada bu kelimenin; (زَقْوة) şeklinde gelmesi gerekirdi. Bu açıklamaları en-Nehhas zikretmiştir.

Derim ki: el-Cevherî şöyle demektedir: (الزَّقْو) ile (الزَّقْي) mastardır. "(وقد زَقَا يَزْقو زقاء): Feryad etti, eder" demektir. Yüksek sesle bağıran herkes de; (زاقٍ)'dır. (الزُّقْية) de çığlık demektir.

Derim ki: Bu açıklamalara göre bu; (زَقْوة) ile (زَقْية) şekillerinde kullanılabilir ve bunlar iki ayrı söyleyiştir. O halde böyle bir kıraat sahihtir, ona itiraz etmek söz konusu olamaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Hemen sönmüş oldular." Yani hareketsiz ölülere döndüler. Bu, alevi sönmüş, küle dönmüş ateşe bir benzetmedir. Katade helâk oldular, diye açıklamıştır ki, mana birdir.

يَاحَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ ۚ مَايَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٠﴾ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ
أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا
مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾ ع

30. Ey şu kullara hasret! (Çünkü) **kendilerine ne kadar peygamber geldi ise muhakkak onu alaya alırlardı.**
31. Kendilerinden önce nice nesiller helâk ettiğimizi ve onların kendilerine geri dönmediklerini görmezler mi?
32. Hepsi de mutlaka huzurumuza getirileceklerdir.

"(حَسْرَةً): **Ey şu kullara hasret!"** buyruğu(nda **"hasret"** kelimesi) mansubtur. Çünkü bu bir nekreye (belirtisize) bir nidadır. Basralılara göre böyle bir nidada nasbtan başkası mümkün değildir. Ubeyy'in kıraatinde izafet olarak: (يَا حَسْرَةَ الْعِبَادِ) şeklindedir.

Sözlükte **"hasret"**in gerçek mahiyeti, insanı pişmanlıktan ötürü çaresiz bırakan bir durum ile karşı karşıya kalması demektir.

el-Ferra'nın iddiasına göre tercih edilen kıraat şekli nasbdır. Bununla birlikte (Ubeyy'in kıraatinde olduğu gibi) sılaya bitişik bir nekre (belirtisiz münada) merfu okunacak olursa, yine de doğru olur. Buna dair birtakım kanıtlar da getirmiştir. Bunlardan birisi de onun Arapları "(يا مُهْتَمُّ بأمرنا لا تهتمّ): Ey bizim işimiz dolayısıyla üzülen! Sen üzülme" diye kullandıklarını işitmiş olmasıdır. Ayrıca şu mısraı da zikreder:

يـا دارُ غَيَّـرهـا البِـلَى تَـغْـيـيـرًا

"Ey çürümenin oldukça değişikliğe uğrattığı yurt..."

en-Nehhas der ki: (Ancak) böyle bir iddia, nida bahsinin ya da çoğunluğunun iptali (anlamsız kılınması) anlamına gelir. Çünkü o katıksız nekreyi ve uzunluk itibariyle muzaf seviyesinde olan şeyleri de merfu kullanırken iki kelime arasında bulunan tenvini hazfetmekte, gerektirici herhangi bir sebep olmaksızın mana itibariyle mef'ul olanları da merfu okuyabilmektedir. Araplardan işittiğini belirttiği ifade onun caiz kabul ettiğine benzemez. Çünkü bu ifade takdim ve te'hir takdirindedir. Yani: "(يا أيهاالمهتم لا تهتم بأمرنا): Ey üzülen kişi, bizim işimizden ötürü üzülme" anlamındadır. Beyit de: "(يا أيتها الدار): Ey o yurt..." takdirindedir. Daha sonra yurdun kendisine hitab ile ifade değiştirilmiştir. Bu da: "(يا هؤلاء غيّر هذه الدار البلى): Ey şu kimseler, çürüme şu yurdu değiştirmiş bulunuyor" anlamındadır.

Nitekim yüce Allah'ın: "(حَتَّى إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ): *Hatta siz gemilerde bulunduğunuz zaman onlar da içindekileri... götürüp...*" (Yunus, 10/22) buyruğu da buna benzemektedir.

Buna göre **"hasret"** kelimesi nida olmak üzere mansubtur. Nitekim; "(يا رجلاً أقبل): Ey adam buraya gel!" demek de böyledir.

Nidanın anlamı da şudur: İşte bu, hasretin sözkonusu olacağı bir yerdir. Taberî'ye göre de anlam şöyledir: Kulların Allah'ın rasûllerine alay etmelerinden ötürü pişmanlık duyarak, yanarak, yakılarak, ey kullara hasret, demektir.

İbn Abbas da şöyle demektedir: **"Ey kullara hasret!"** Vay kulların haline demektir. Yine ondan gelen rivayete göre bunlar kendilerine hasret duyulan kimselerin konumuna düşmüşlerdir, anlamına gelir.

er-Rabî' b. Enes'in Ebu'l-Aliye'den rivayetine göre burada sözkonusu **"kullar"** elçilerdir. Çünkü kâfirler azabı gördüklerinde: "Ey şu kullara hasret!" diyerek onları öldürdükleri, onlara imanı terkettikleri için hasret çektiler. İmanın kendilerine fayda vereceği bir zamanda iman etmiş olmayı temenni ettiler. Mücahid de böyle açıklamıştır.

ed-Dahhak da şöyle demektedir: Bu, elçileri yalanlamaları üzerine meleklerin kâfirlere duyduğu bir hasrettir.

"Ey şu kullara hasret!" sözlerinin şehrin uzak bir tarafından koşarak gelip kavmi kendisini öldürmek için üzerine atıldıklarında söylediği söz olduğu da söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre kavmi şehrin uzakça bir tarafından

koşarak gelen adamı öldürdükleri sırada ve o kavme azab gelip çattığı esnada bu sözleri o üç elçi söylemiştir. "Ey şu kimselere hasret!" sözleriyle keşke iman etmiş olsalardı, diye temenni etmiş gibidirler.

Bir başka açıklamaya göre bu o kavmin söylediği bir sözdür. Bu kavim o adamı öldürüp elçiler de kendilerinden ayrılıp gidince -veya ta rivayetlerdeki farklılığa göre- adamla birlikte üç elçiyi de öldürdüklerinde: Şu elçilere ve şu adama hasret! Keşke imanın fayda vereceği sırada onlara iman etmiş olsaydık, dediler. Bu açıklamalara göre ifade burada tamam olmakta, sonra da yeni bir cümle başı olarak: **"Kendilerine ne kadar peygamber geldi ise..."** diye başlamaktadır.

İbn Hürmüz, Müslim b. Cündeb ve İkrime: **"Ey şu kullara hasret!"** anlamındaki buyruğu; (يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ) şeklinde ifadenin açıkça anlaşılması ve anlamın ruhta iyice yer edip etkisini sağlaması arzusuyla "he" (hasret sonundaki yuvarlak te) harfini sakin olarak okumuşlardır. Burası vakıf yapacak yer olmamakla birlikte bir öğüt ve uyarıda bulunup dikkat çekme yeri olduğundan dolayı böyle okumuşlardır. Araplar da bu gibi yerlerde böyle yaparlar. Nitekim Peygamber (sav)'ın kıraatinin iyice açıkça anlaşılması ve kavranması arzusu ile harf harf birbirinden ayırarak okumak şeklinde olduğuna dair gelen rivayet de bu kabildendir.

(Buna göre) buradaki: "(عَلَى الْعِبَاد): Kullara" lafzının **"hasret"**e taalluk etmesi de caizdir. Ona değil de hazfedilmiş bir lafza taalluku da mümkündür. Sanki vakfı **"hasret"** üzerinde takdir edip "he" (yuvarlak te)'yi sakin okumuş, ondan sonra **"Kullara"** diye okumuştur ki; bu da: "(أتحسر على العباد): Ben kullara hasret çekiyorum" demek olur.

İbn Abbas, ed-Dahhak ve başkalarından gelen rivayete göre de onlar "(يَا حَسْرَةَ الْعِبَادِ): Ey kulların hasreti!" diye izafet terkibi şeklinde ve: "(على)...a" edatının hazfi ile okumuşlardır. Bu; mushafın hattına uymamaktadır. Buradaki izafetin faile izafet kabilinden olması ve faillerin (öznenin) kullar olması da mümkündür. Çünkü kullar azabı gördüklerinde hasret çekerler. Bu da: "(يا قيام زيدٍ): Ey Zeyd'in ayağa kalkması" demek gibidir. İzafetin mefule yapılmış olması da mümkündür. Bu takdirde kullar, meful (nesne) olurlar. Sanki kullara şefkat duyan bir kimse hasret çekmiş gibi olur. "(يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ): **Ey şu kullara hasret!"** diye okuyanların kıraati de bu anlamı pekiştirmektedir.

"Kendilerinden önce nice nesiller helâk ettiğimizi ve onların kendilerine geri dönmediklerini görmezler mi?" buyruğu ile ilgili olarak Sibeveyh şöyle demektedir: (أنّ) edatı, "(كم): **Nice**"den bedeldir. Buradaki bu edat, haber anlamını ifade etmek içindir. Bundan dolayı soru edatı olmayan bir edatın, ondan bedel olması caizdir. Anlamı da şudur: Bunlar daha önce helâk ettiğimiz nesillerin kendilerine geri dönmediklerini görmediler mi?

el-Ferra ise; "(كَمْ): **Nice**"nin iki bakımdan nasb konumunda olduğunu söylemiştir. Bunlardan birincisi "**gör(me)diler**" fiili ile nasbedilmiş olmasıdır. Buna İbn Mes'ud kıraatindeki: "(أَلَمْ يَرَوْا مَنْ أَهْلَكْنَا): Helâk ettiğimiz kimseleri görmediler mi?" şeklindeki kıraatini delil göstermektedir. Diğer açıdan buradaki **"nice"** edatının **"helâk ettiğimizi"** fiili dolayısıyla nasb konumunda olmasıdır.

en-Nehhas der ki: Birinci görüş imkansızdır. Çünkü **"nice"** anlamındaki bu edatta makabli (önceki ifadeler) amel etmez. Çünkü bu bir soru edatıdır. İstifhamın ise makablinin haberinin kapsamına girmesi imkansız bir şeydir. Bu edatın haber olması halindeki hükmü de böyledir. Her ne kadar Sibeveyh buna kısmen işaret edip "(أَنَّهُمْ): **Onlar"** lafzını **"nice"** anlamındaki bu edattan bedel kabul etmiş olsa da böyledir.

Diğer taraftan Muhammed b. Yezid bunu şiddetle reddederek şöyle demektedir: **"Nice"** anlamındaki edat **"helâk ettik"** fiili ile nasb mahallinde, **"onlar"** da aynı şekilde nasb mahallindedir. Ona göre de: "(بأنهم): Çünkü onlar..." demektir. Yani: **"Kendilerinden önce nice nesilleri"** toptan imha etmek suretiyle **"helâk ettiğimizi... görmediler mi?"** demektir. (Muhammed b. Yezid) devamla dedi ki: Buna delil de bu buyruğun Abdullah b. Mes'ud'un: "(مَنْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ): Kendilerinden önceki nesillerin kendilerine dönmediklerini..." şeklindeki okuyuşudur.

el-Hasen ise; "(إِنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ): Onlar kendilerine dönmezler" şeklinde yeni bir cümle olarak hemzeyi esreli okumuştur.

Bu âyet-i kerime ölümden sonra ve kıyametten önce birtakım yaratılmışların tekrar geri döneceklerini iddia edenlerin kanaatini reddetmektedir.

"Hepsi de mutlaka huzurumuza getirileceklerdir" buyruğu ile kıyamet günü amellerin karşılığının görülmesi için huzura getirileceklerini kastetmektedir.

İbn Amir, Asım ve Hamza: "(وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا): Hepsi de mutlaka" buyruğundaki; (لما)'yı şeddeli okumuş, diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır. (إن) şekli şeddelisinden muhaffef (şeddesiz)dir, ondan sonraki buyruk da mübteda olarak merfudur, daha sonraki ifadeler ise haberdir. Lafzı değişince (şeddeliyken şeddesiz olunca) ameli de ortadan kalkmış olmaktadır. Haberin başına "lam"ın gelişi ise bu edat ile; (ما) olumsuzluk edatı anlamını veren benzeri arasındaki farkı göstermek içindir. Ebu Ubeyde'ye göre ise; (ما) fazladan gelmiştir. Ona göre ifade: "(وإن كلّ لجميع): Şüphesiz onların hepsi" takdirindedir.

el-Ferra da şöyle demektedir: (لما)'yı şeddeli okuyan bunu "(إلا): Mutlaka" anlamında (إن)'yı da olumsuzluk edatı; (ما) anlamında kullanmış olur. Yani;

"(ما كلٌ إلا لَجميع): Mutlaka onların hepsi..." takdirindedir. Bu da yüce Allah'ın: "(إنْ هُوَ إلا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ): *O ancak deliliği olan bir adamdır*" (el-Mu'minun, 23/25) buyruğuna benzemektedir.

Sibeveyh de bu hususta: "(سألتك بالله لما فعلت): Allah hakkı için senden bunu mutlaka yapmanı istiyorum," şeklindeki kullanımı nakletmektedir. el-Kisaî'nin iddiasına göre ise böyle bir kullanım bilinmemektedir. Bu anlamdaki açıklamalar, daha önce Hud Sûresi'nde (11/27. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ubeyy b. Ka'b'in kıraatinde: "(وَإِنْ مِنْهُمْ إلا جَميعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ): Onların hepsi de mutlaka huzurumuza getirilecektir" şeklindedir.

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ ۚ اَحْيَيْنٰهَا وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ
يَاْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنّٰتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا
فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَاْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهٖ ۙ وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْدِيهِمْ ۭ
اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَانَ الَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا
مِمَّا تُنْۢبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

33. Onlar için delillerden birisi de -kendisini canlandırdığımız ve ondan tane çıkardığımız- ölü topraktır. İşte ondan yemektedirler;

34. Biz, orada hurma ağaçlarından ve üzüm bağlarından bahçeler var ettik. Orada pınarlar fışkırttık.

35. Meyvesinden yesinler diye. Halbuki onu elleri yapmamıştır. Hâlâ şükretmezler mi?

36. Yerin bitirdiklerinden, nefislerinden ve bilmedikleri nice şeylerden bütün çiftleri yaratan (Allah) **münezzehtir.**

"Onlar için delillerden birisi de kendisini canlandırdığımız... ölü topraktır" buyruğu ile yüce Allah, ölüleri diriltmeye kullarının dikkatini çekmekte, tevhidini ve kudretinin kemalini onlara hatırlatmaktadır. Bu da bitkilerle ve oradan taneleri çıkartmakla canlandırdığı ölü topraktır.

"İşte ondan" yani taneden **"yemektedirler."** Ve onunla gıdalanıp beslen-

mektedirler.

Medineliler: "(الْمَيْتَةُ): Ölü" kelimesini (ye harfini) şeddeli okurken diğerleri şeddesiz okumuşlardır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara Sûresi, 2/173. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Biz, orada" yani yerde **"hurma ağaçlarından ve üzüm bağlarından bahçeler var ettik."** En değerli meyvelerden olduklarından dolayı özellikle hurma ve üzüm bahçeleri sözkonusu edilmiştir.

"Orada" yani o bahçeler arasında **"pınarlar fışkırttık. Meyvesinden yesinler diye"** buyruğundaki **"meyvesinden"** lafzındaki "he" zamiri pınarların suyuna aittir. Çünkü meyveler o sudan meydana gelmektedir. Bu açıklamayı el-Cürcanî, el-Mehdevî ve başkaları yapmıştır.

Bir görüşe göre de; sözünü ettiğimiz meyvelerden yesinler, anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"Davarlarda da sizin için elbette bir ibret vardır. Size onların karınlarındaki ...nden... içiriyoruz."* (en-Nahl, 16/66) buyruğunda olduğu gibi.

Hamza ve el-Kisaî: "(مِنْ ثَمَرِهِ): Meyvesinden" buyruğunu "se" ve "mim" harflerini ötreli olarak; (مِن ثُمُرِهِ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise bu iki harfi üstün okumuşlardır. el-A'meş'den ise, "se"yi ötreli, "mim" harfini de sakin okuduğu rivayet edilmiştir. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-En'am Sûresi'nde (6/99. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"(وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ): **Halbuki onu elleri yapmamıştır"** buyruğundaki; "(ما): ...ma" daha önce geçen "meyvesinden" anlamındaki buyruğa atf ile cer mahallindedir ki "ve elleri ile yaptıklarından da (yesinler diye...)" demek olur.

Kûfeliler ise ("onu" anlamındaki) "he" harfi olmaksızın; "(وَمَا عَمِلَتْ): Yapmamıştır" diye okumuşlardır. Diğerleri ise hazf sözkonusu olmaksızın asıl kaideye uygun olarak sonunda "he" ile okumuşlardır. İsmin uzunluğu dolayısı ile sılanın hazfi konuşma ve anlatımda çokça görülen bir şeydir.

Buradaki; "(ما): ...ma..."nın i'rabta mahalli olmayan bir nefy edatı olması da mümkündür. O takdirde sıla ve ona raci bir zamire ihtiyacı olmaz. Yani (mealdeki anlamında olduğu gibi) elleri ile yapmadıkları Allah'ın kendileri için bitirmiş olduğu ekin... demek olur. İbn Abbas, ed-Dahhak ve Mukatil'in görüşü budur. Başkaları da şöyle demişlerdir: Anlamı, ellerinin yaptıkları şeylerden yani gerek mahsullerden, gerekse de çeşitli tatlı ve yiyeceklerden, ayrıca kendilerinin imalat yolu ile -ekmek, susam ve zeytinden çıkartılan yağ gibi- edindikleri şeylerden yesinler diye... anlamındadır. Bunun, insanların yetiştirmek üzere diktikleri şeylere raci olduğu da söylenmiştir. Bu anlamdaki bir açıklama yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Hâlâ" Allah'ın nimetlerine **"şükretmezler mi?"**

"Yerin bitirdiklerinden" yani çeşitli türlerde olduğu için bitkilerden **"nefislerinden"** çocuklar, eşler, erkek ve dişiler yaratarak **"ve bilmedikleri nice çiftleri"** kara, deniz, gök ve yerde yaratmış olduğu çeşitli türleri **"yaratan Allah münezzehtir."** Yüce Rabbimiz, kendi zatını kâfirlerin söylediklerinden tenzih etmektedir. Çünkü onlar gözleriyle gördükleri bunca nimet ve kudretinin eserine rağmen O'nunla birlikte başkasına ibadet ederler.

Bu buyrukta emir takdiri vardır. O'nu kendisine yakışmayan şeylerden tenzih ediniz, tesbih ediniz, demektir. Bunun teaccüb (hayret ve şaşkınlık) anlamını ifade ettiği de söylenmiştir. Yani gördükleri bunca âyet ve belgeye rağmen bunların kâfir olmaları gerçekten şaşırtıcıdır. Nitekim herhangi bir şeyden ötürü şaşırıp hayret eden bir kimse "subhanallah!" der.

Çiftler (ezvac); türler ve çeşitler demektir. Herbir çift bir türdür, çünkü renk, tat, şekil, küçüklük ve büyüklük itibariyle aralarında farklılık vardır. İşte bunların farklı oluşları onların çift olarak biraraya gelişleri anlamına gelir. Katade ise bununla erkek ve dişi kastedilmektedir, der.

"Bilmedikleri" ile ilgili olarak şu da söylenebilir: İnsanların bilmediği birtakım şeyleri meleklerin bilmesi mümkün olduğu gibi, hiçbir mahlukun o yaratılmışı bilmemesi de mümkündür.

Bu âyet-i kerimenin delil gösterilme şekli şudur: O tek başına yaratıcı olduğuna göre, O'na hiçbir şekilde ortak koşmamak gerekir.

وَءَايَةٌ لَّهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾
وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾

37. Onlar için bir diğer delil de gecedir. Ondan gündüzü soyup çıkarırız da onlar hemen karanlığa giriverirler.
38. Güneş kendisi için belirlenmiş bir karar yerine kadar akıp gider. İşte bu, Aziz ve Alim'in takdiridir.

"Onlar için bir diğer delil de gecedir. Ondan gündüzü soyup çıkarırız." Yani yüce Allah'ın birliğine, kudretine, uluhiyetinin kabul edilmesine delil teşkil eden alametlerden birisi de gecedir.

(السلخ): Soyup çıkarmak; sıyırmak, çekip almak" demektir. Mesela; "(سلخه الله من دينه): Allah onu dininden soyup çıkardı" denilir. Bu lafız "çıkartmak" anlamında da kullanılır. Burada ışığın gidip karanlığın gelmesi bir şey-

den sıyrılmaya ve kendisinden sıyrılıp soyula[illegible]a da açıkça ortaya çıkması na benzetilmiştir. O halde bu bir istiaredir.

"Hemen karanlığa giriverirler." Karanlık içinde kalırlar.

"(أظلمنا): Gecenin karanlığına girdik" denilir. "(أظهرنا) Öğle vaktine girdik" (أصبحنا وأضحينا وأمسينا): Sabahladık, kuşluk vaktine girdik, akşamladık" da bu ka bildendir.

"(منه): Ondan" lafzının: "(عنه): Üzerinden" anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani Biz, onun üzerinden gündüzün aydınlığını soyup çıkartırız.

"...da onlar hemen karanlığa giriverirler." Karanlık içinde kalıverirler, demektir. Çünkü gündüzün aydınlığı havaya karışır ve ortalığı aydınlatır. Havadan çıkıp ayrıldı mı karanlık olur.

"Güneş de kendisi için belirlenmiş bir karar yerine kadar akıp gider" buyruğunun: "Onlar için bir diğer delil de... güneştir" takdirinde olması mümkün olduğu gibi **"güneş"** anlamındaki lafzın daha sonra gelen fiilin açıkladığı mukadder bir fiil ile merfu olması da mümkündür.(1)

Mübteda olarak merfu olması da mümkündür (mealde olduğu gibi). **"Akıp gider"** fiili de haber konumunda yani akıp gidicidir, demek olur.

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Zerr'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav)'a yüce Allah'ın: **"Güneş kendisi için belirlenmiş bir karar yerine kadar akıp gider"** buyruğu hakkında soru sordum da şöyle buyurdu: "Onun için belirlenmiş olan karar yeri Arş'ın altındadır."(2)

Yine Müslim'de Ebu Zerr'den rivayete göre Peygamber (sav) bir gün şöyle buyurmuştur: "Şu güneşin nereye gittiğini biliyor musunuz?" Onlar: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dediler. Şöyle buyurdu: "Bu güneş arşın altında kendisi için belirlenmiş karar yerine ulaşıncaya kadar akıp gider. Oraya vardı mı secdeye kapanır. Kendisine kalk ve geldiğin yere geri dön denilinceye kadar bu halde devam eder. O vakit oraya geri döner ve doğduğu yerden yine sabah vakti doğar. Sonra tekrar arşın altında kendisi için belirlenmiş karar yerine ulaşıncaya kadar akıp gider ve secdeye kapanır. Yine kalk ve geldiğin yere geri dön denilinceye kadar bu halde kalır. Tekrar yerine geri döner ve doğduğu yerden sabah vakti yine doğar. Sonra da yine akıp gider, insanlar onda alışkın olmadıkları bir hal görmezler. Nihayet arşın altındaki o karar yerine tekrar ulaşır, ona kalk ve battığın yerden sabah vakti doğ, denilir. O da sabah olunca battığı yerden doğar." (Devamla) Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bu işin ne zaman olacağını biliyor musunuz? Bu: *"O gün*

(1) Buna göre: Güneş akıp gider. Güneş kendisi için belirlemiş... akıp gider, takdirinde olur.
(2) *Müslim,* I, 139; *Buhârî,* IV, 1806, VI, 2703; *Müsned,* V, 158, 177.

daha önce iman etmemiş yahut imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye imanı fayda vermez." (el-En'am, 6/158) (buyruğunun işaret ettiği) zamanıdır."(1)

Buhârî'deki lafız da şöyledir: Ebu Zerr'den dedi ki: Peygamber (sav) güneş battığı sırada Ebu Zerr'e: "Nereye gittiğini biliyor musun?" dedi. Ben: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, deyince, şöyle buyurdu: "Arşın altında secde edeceği yere kadar gider. İzin ister, ona izin verilir. Secde edibte isteği kabul edilmeyip izin isteyib de ona izin verilmeyerek: Geldiğin yere geri dön, denileceği zaman pek uzak olmasa gerek. Bunun üzerine o da battığı yerden doğacak. İşte yüce Allah'ın: **"Güneş kendisi için belirlenmiş bir karar yerine kadar akıp gider. İşte bu Aziz ve Alim olanın takdiridir."** buyruğunda anlatılan budur."(2)

Tirmizî'deki lafzı ile de bu rivayet şöyledir: Ebu Zerr'den dedi ki: Güneşin battığı sırada mescide girdim. Peygamber (sav) da oturuyordu. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Ey Ebu Zerr! Bunun nereye gittiğini biliyor musun?" Ben: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dedim. Şöyle buyurdu: "Bu gider ve secde etmek için izin ister. Ona izin verilir. Sanki ona: Geldiğin yerden git doğ, denilir. O da battığı yerden doğar. Sonra da: "(ذَٰلِكَ مُسْتَقَرٌّ لَّهَا): İşte bu, onun için belirlenmiş karar yeridir" diye okudu. (Tirmizî) dedi ki: Bu da Abdullah (b. Mes'ud)'ın kıraatidir. Ebu İsa (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(3)

İkrime dedi ki: Güneş battığı vakit arşın altındaki bir mihraba girer ve sabah oluncaya kadar Allah'ı tesbih eder. Sabah olunca Rabbinden doğmaktan affedilmesini ister. Rabb ona: O da neden? diye sorunca, şöyle der: Ben doğduğum vakit seni bırakıp bana ibadet ediliyor. Şanı yüce ve mübarek olan Allah şöyle der: Sen çık, bundan dolayı senin için bir sorumluluk yoktur. Ben onlara cehennemi çekip sürükleyecek yetmiş bin melek ile göndereceğim ve onlar da o cehenneme gireceklerdir.

el-Kelbî ve başkaları da: Bu buyruğun anlamı batım yerinde en uzak konakladığı yere kadar akıp gider. Sonra en yakın konak yerine tekrar döner demektir, der. Buna göre onun karar yeri daha ötesine gidemediği ve oradan geriye doğru geldiği yere ulaşmasıdır. Tıpkı kastettiği en uzak noktaya ulaşıncaya kadar belli bir mesafeyi katedip orada maksadını gerçekleştirdikten sonra yolculuğuna ilk olarak başladığı yere dönmesi gibidir. Buna göre güneşin en uzak konak yerine ulaştırılması -ki bu el-Hen'a diye bilinen ve ikizler burcundaki ayın altıncı konak noktasını teşkil eden iki yıldızdır-(4) doğ-

(1) *Müslim*, I, 138; Tayalisi, *Müsned*, I, 62; yakın lafızlarla; *Müsned*, V, 145.

(2) *Buhârî*, III, 1170; *Müsned*, V, 152; *Müslim*, I, 139, 152.

(3) *Tirmizi*, IV, 479, V, 364; *Buhârî*, VI, 2700; *Müsned*, V, 177.

(4) Bu yıldızlara ait açıklayıcı bilgi, sözlüklerden alınmıştır. Kurtubî'nin aslında yoktur.

duğu vakit olur. Bu da yılın en uzun günüdür, gece de en kısa gecedir. Bu sırada gündüz onbeş saat, gece de dokuz saattir. Sonra gündüz eksilmeye başlar ve güneş geri döner. Süreyya yıldızı doğunca gece ve gündüz eşit olur, herbirisi oniki saat olur. Daha sonra da en yakın konak yerine ulaşır ve bu sırada en-Neaim -denilen ve devekuşunu andıran dört ya da sekiz parlak yıldızdan oluşan ayın konaklarından bir konak-(1) yıldızı doğar. Bu da en kısa gündür. Gece de onbeş saat çeker. Nihayet kovanın su dolum yerinin arkadaki yıldızı çıkınca gece ile gündüz eşit olur. Sonra da gece her gün gündüzden bir saatin üçte birinin onda biri (yani iki dakika) alır. Her on günde saatin üçte biri (yirmi dakika) alır. Her ayda tam bir saat alır. Birbirine eşitleninceye kadar böyle sürer. Gece de onbeş saati buluncaya kadar (gündüzden) almaya devam eder, gündüz de geceden aynı şekilde alır.

el-Hasen der ki: Güneşin bir yılda üçyüzaltmış doğuş yeri vardır. Hergün bir doğuş yerinde konaklar ve bir dahaki yıla kadar aynı yerden doğmaz. İşte güneş bu konaklar arasında akıp gider. Onun karar yeri de bunlardır.

Bu görüş, bir önceki görüş ile aynı anlamı ifade eder.

İbn Abbas da şöyle demektedir: Güneş batıp daha ilerisine gitmediği noktaya ulaşınca, doğuncaya kadar arşın altında karar kılar.

Derim ki: İbn Abbas'ın bu açıklamaları bütün bu açıklamaları özetlemektedir. Onu dikkatle düşünelim.

Bir başka açıklamaya göre güneş dünyanın sonunun geleceği son vaktine kadar akıp gider.

İbn Mes'ud ve İbn Abbas "(وَالشَّمْسُ تَجْرِي لاَ مُسْتَقَرَّ لَهَا): Güneş akıp gider, onun kararı yoktur (dur durak bilmez)" diye okumuşlardır. Yani güneş, gece ve gündüz akıp gider, onun durması da, bir yerde karar kılması da yoktur ve bu yüce Allah kıyamet gününde onu tortop edip ışığını söndüreceği vakte kadar devam edecektir. (Bu hususta) mushafa muhalif okuyan kimseler: Ben İbn Mes'ud ve İbn Abbas'ın kıraatine göre okuyorum, diye delil gösterirler. Ebu Bekr el-Enbarî ise der ki: Bu (kıraat) batıldır ve bu kıraat onu nakledenlerin yüzüne geri çarpılır. Çünkü Ebu Amr'ın, Mücahid'den onun İbn Abbas'dan ayrıca İbn Kesir'in Mücahid'den onun İbn Abbas'dan rivayet ettiğine göre; "(وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا): Güneş kendisi için belirlenmiş bir karar yerine kadar akıp gider" diye okuduğunu rivayet etmişlerdir. İşte İbn Abbas'dan gelen ve icmaın da sahih olduklarına tanıklık ettiği bu iki senet, cemaatin ve ümmetin ittifakla kabul ettiği kıraate muhalefet eden bu zayıf senetle gelen rivayeti çürütmektedirler.

(1) Bu açıklamalar da sözlüklerden alınmıştır.

Derim ki: Diğer taraftan kaydettiğimiz sabit hadisler de (bu muhalif görüşü) ileri sürenin görüşünü reddetmektedir. Bu kişi Allah'ın Kitabına karşı ne kadar da cüretkardır! Allah kahretsin.

Yüce Allah'ın: "(لَمُسْتَقَرٌّ لَهَا): **Kendisi için belirlenmiş bir karar yerine kadar"** buyruğu demektir. "Müstekar" da karar kılınan yer demektir.

"İşte bu" yani gece, gündüz ve güneşin durumu ile ilgili anılan bu hususlar **"Aziz ve Alim olanın takdiridir."**

وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾

39. Aya gelince, Biz onun için de konaklar takdir ve tayin ettik. Sonunda, o kuruyup incelen eski hurma dalı gibi yay şekline döner.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Ay ve Konakları:

Yüce Allah'ın: "(وَٱلْقَمَرَ): **Aya gelince"** buyruğunun "re" harfi ötreli olarak okunursa; "(وآيةٌ لهم القمرُ): Onlar için bir diğer delil de aydır" takdirinde olur. Mübteda olarak merfu olması da mümkündür. (Ay'ı... takdir ettik, anlamında olur).

Kufeliler ise **"ay"** anlamındaki kelimeyi bir fiil takdiri ile nasb ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd'in tercih ettiği okuyuş budur. O der ki: Çünkü ondan önce de, ondan sonra da birer fiil vardır. Ondan önce **"soyup çıkarırız"** fiili, ondan sonra da **"takdir ve tayin ettik"** fiili vardır.

en-Nehhas der ki: Bütün Arapça dilbilginleri -bildiğim kadarıyla- onun dediğinden farklı kanaattedirler. Bunlardan birisi de el-Ferra'dır. O şöyle demektedir: Bu kelimenin ref' ile okunması daha çok hoşuma gider. Arap dilbilginlerine göre ref'in daha uygun olmasının sebebi ise, kendisinden önceki buyruğa atfedilmiş olması ve anlamının: Onlar için bir âyet (delil) de aydır, anlamında oluşudur. Ebu Ubeyd'in: Ondan önce **"soyup çıkarırız"** fiili gelmektedir, sözlerini ele alalım. Ondan önce ona daha yakın bir fiil olan **"akıp gider"** fiili vardır. Bu fiilden önceki "güneş" anlamındaki kelime de merfu olarak gelmiştir. Ondan sonra geldiğini belirttiği "(قَدَّرْنَاهُ): Onun için... takdir ve tayin ettik" fiili ise sonda gelen "he" zamirinde amel etmiştir. (Bu durumda; Onu... takdir ve tayin ettik, anlamını verir).

Ebu Hatim dedi ki: Ref' ile okunması daha uygundur. Çünkü burada fiil daha sonra gelen zamir ile (onda amel etmek suretiyle) meşgul olmuş, bundan dolayı (ay anlamındaki kelime) mübteda olarak merfu olmuştur.

Ay konakların kendisi olmadığına göre, nasıl olur da yüce Allah: **"Biz onu takdir ettik"** diye sorulacak olursa, (ki bu mukadder soru Ebu Hatim'in açıklamasına göredir) buna iki türlü cevap verilir: Evvela bu: "(قدّرناه ذا منازل): Biz onu konaklı olarak takdir ve tayin ettik" demek olur. Yüce Allah'ın: *"O kasabaya sor"* (Yusuf, 12/82) buyruğuna benzer. Diğer takdire göre ise "(قدّرنا له منازل): Biz onun için konaklar takdir ve tayin ettik" demek olur. Sonra da buradaki "lam" harfi hazfedilmiştir. Bunun hazfinin güzel kaçması, fiilin şu buyrukta olduğu gibi iki mefule geçiş yapabilen bir fiil olmasından dolayıdır: *"Musa kavmi arasından yetmiş adam seçti."* (el-A'raf, 7/151)

Ayın yirmisekiz konağı vardır. Her gece bunlardan birisindedir. Bu konakların ismi şöyledir: Şeretan, butayn, süreyya, deberan, hek'a, hena, zira, tarf, cebhe, haratan, sarfe, avva, simak, gafr, zubbaneyan, iklil, kalb, şevle, neaim, beledde, sa'd ez-zabih, sad bula, u's-dussuut, sa'du'l-ahbiye, el-ferğu'l-mukaddem, el-ferğu'l-muahhar, batnu'l-hut.

Ay bunların sonuncusuna geldi mi tekrar baştakine döner. Yörüngesini yirmisekiz gecede tamamlar. Daha sonra görünmez olur, sonra tekrar hilal olarak doğar ve yörüngesinde konakları katetmeye yeniden başlar. Bu yörüngeleri ise burçlara paylaştırılmıştır ki, her bir burca iki tam, üçte bir konak düşmektedir. Şeretan, butayn ve süreyyanın üçte biri, hamel (koç) burcuna, süreyyanın üçte ikisi deberan ve hek'anın üçte ikisi ise öküz burcuna düşmektedir. Diğer burçlara da böylece paylaştırılmıştır. Burçların isimleri daha önce Hicr Sûresi'nde (15/16. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun. (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

Denildiğine göre, yüce Allah, güneşi ve ay'ı ateşten yarattıktan sonra doğuşları esnasında bunları nur ile büründürmüştür. Güneşin nuru arşın nurundandır. Ayın nuru da Kürsi'nin nurundandır. İşte asıl yaratılışları ve onlara giydirilen ışığın esası budur. Güneşin ışığı, etrafı aydınlatması ve parıldaması için, olduğu halde bırakıldı. Aya gelince, Ruhu'l-emin kanadını onun yüzü üzerinden geçirince, bu kanadın etkisi ile ışığını sildi. Çünkü o bir ruhtur, ruhun hakimiyeti ise diğer eşyaya galip gelir. Böylece bu silinme insanların gördüğü şekliyle kaldı. Sonra ay sudan bir kab içine yerleştirildi, sonra da ona bir mecra tayin edildi. İşte her gece içinde bulunduğu bu kabtan dolayı insanlara belli şekilde ve miktarda bir ay olarak görünür ve bu tamamen görününceye kadar öylece devam eder, insanlar da bunu tamamiyle ve yuvarlak haliyle görürler. Daha sonra her gece onun bir parçası tekrar kabına geri döner ve daha önce arttığı miktarda görünüş ve ay şekli itibarı ile

eksilir. Güneş görmediği taraftan eksilmeye başlar. Bu tarafı ise batı yönüdür. Nihayet kurumuşluğu ve oldukça ince olması dolayısıyla yay şekline dönmüş hurma salkımının dalına döner.

Aya "kamer" adının verilmesi gizleninceye kadar aydınlığı ve beyazlığı ile atmosferi ağartması (aydınlatması)ndan dolayıdır.

2- "Eski Hurma Dalı":

"Sonunda o kuruyup incelen eski hurma dalı gibi yay şekline döner" buyruğu hakkında ez-Zeccac şöyle demiştir: **"Urcun:** Kuruyup incelmiş, bükülmüş hurma dalı"; üzerinde dalların bulunduğu salkım çöpüdür. Bu da eğilip bükülmek demek olan "in'irac"den "fu'lun" veznine gelmiş bir kelimedir. Buyruğun anlamı şudur: Ay konaklarında yürüyüp durur. Son konağına gelince, oldukça incelir, kavislenir ve tıpkı bir hurma salkımı çöpü gibi oluncaya kadar eni daralır. Buna göre sonundaki "nun" fazladan gelmiştir.

Katade der ki: Bu hurma ağacının bükülmüş, kurumuş salkım (çöpü)dır.

Sa'leb der ki: **"Kuruyup incelen eski hurma dalı gibi yay şekline"** buyruğunda geçen "el-urcun" hurma ağacının meyveleri toplandıktan sonra bütünüyle koparılmış salkımdan geriye kalandır. "Kadim" de eskimiş, çürümeye yüz tutmuş demektir. el-Halil ise "rubai babı"nda der ki: "el-Urcun" salkımın aslıdır. Sarı ve enlidir. Büküldüğü vakit hilal ona benzetilir.

el-Cevherî de şöyle demektedir: "el-Urcun" eğilen ve diğer küçük salkımların kendisinden kopartıldığı ve hurma üzerinde kuru olarak kalan büyükçe salkımın asıl kısmıdır. "(ضربه بالعرجون) Urcun ile onu vurdu" demektir. Bunların görüşlerine göre ise "nun" kelimenin aslındandır. Kaysoğulları A'şa'sının şiirindeki şu beyitte de böyledir:

شـرق المسْـك والعبيـر بهـا فهي صفـراء كعرجـون القمـر

"Ona misk ve hoş kokular karıştırdı da,
Ayın urcunu gibi o sapsarıdır."

Buna göre ay, inceliği ve sarılığı ile eskiyip kuruyup yay hali almış bulunan urcuna "hurma salkımı çöpüne" benzetilir. Yine buna ihan, kibâse, kinv de denilir. Mısırlılar buna "isbata" adını verirler.

"Urcun" kelimesi "ircevn" şeklinde "fircevn" vezninde de okunmuştur. Bunlar "buzyevn" ile "bizyevn" gibi iki ayrı söyleyiştir. Bunu ez-Zemahşerî zikredip şöyle demiştir: O (el-urcun) salkımın taneleri ile bittiği yer arasındaki çubuğa verilen isimdir.

Şunu bil ki, sene dört mevsime ayrılır. Herbir mevsimin yedi konağı vardır. Bunun ilki bahardır. Baharın başlangıcı da martın onbeşinci günüdür. Bu mevsimin gün sayısı doksanikidir. Bu mevsimde güneş üç burç kateder: Koç, öküz ve ikizler burcu. Yedi menzilin (konağın) adı ise şeretan, butayn, süreyya, deberan, hen'a, hena ve ziradır.

Daha sonra haziranın onbeşinci gününde yaz mevsimi girer. Bu da doksaniki gündür. Güneş bu mevsimde üç burç kateder. Yengeç, arslan ve başak burçları, yedi de konak kateder. Bunlar da nesra, tarf, cebhe, haratan, sarfe, avva ve simakdır.

Arkasından eylül onbeşinde sonbahar mevsimi girer. Bu da doksanbir gündür. Güneş bu mevsimde de üç burç kateder. Bu burçlar terazi, akreb ve yay burçlarıdır. Yedi konak ise gufr, zübbanan, iklil, kalb, şevle, neaim ve beldedir.

Sonra da aralığın onbeşinde kış mevsimi girer. Bu da doksan gündür. Doksanbir gün olduğu da olur. Güneş bu mevsimde üç burç kateder. Bunlar da oğlak, kova ve balık burçlarıdır. Katettiği konak sayısı da yedi olup bunlar sa'd ez-zabih, sa'd bula, sa'd es-su'ud, sa'd el-ahbiye, el-ferğ el-mukaddem, el-ferğ el-muahhar ve batnu'l-hut konaklarıdır.

Şimdi de Süryanilerin aylarının isimlerini verelim: Teşrin-i evvel (ekim), teşrin-i sanî (kasım), kânun-î evvel (aralık), kânun-î sanî (ocak), şubat, azar (mart), nisan, eyyar (mayıs), haziran, temmuz, ab (ağustos) ve eylül. Teşrini sanî, nisan, haziran ve eylül otuz gün, şubat ise yirmisekiz gün ile dörtte bir gün çeker. Diğer ayların hepsi ise otuzbir gündür.

Bu açıklamalarla yüce Allah'ın kudretine dikkat edip üzerinde düşünmenizi istedik. İşte yüce Allah'ın: **"Aya gelince, Biz onun için de konaklar takdir ve tayin ettik"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Herhangi bir konakta bulunduğu takdirde hilal ondan bir sonraki konakta görülür. Fecr de ondan iki konak öncesinde ortaya çıkar. Mesela güneş nisanın yirmibeşinci gününde süreyya konağında ise, fecr şerateynde ortaya çıkar. Hilal de deberanda görünür. Sonra her gece bir konakta ortaya çıkar ve nihayet yirmisekiz gecede, yirmisekiz konak kateder. Güneş ise iki konak daha katetmiş olur, o da bunları kateder. Sonra güneşten bir sonraki konakta (ilk günün hilali olarak) ortaya çıkar. **"İşte bu Aziz ve Alim olanın takdiridir."** (Allahu âlem)

3- "Eski"nin Mahiyeti ve Ona Dair Hükümler:

Yüce Allah'ın: **"...eski..."** buyruğu ile ilgili olarak ez-Zemahşerî şöyle demektedir: Buradaki kadim (eski)den kasıt, üzerinden bir yıl geçmiş olandır. O bu şekilde eskidi mi incelir, bükülür ve sararır. Bu üç yönüyle de hi-

lal ona benzetilmiştir.

Denildiğine göre, bir şeyin kadim olmakla nitelendirilmesinin asgari süresi üzerinden bir yıl geçmesidir. Mesela bir kimse: Benim kadim (eski) bütün kölelerim hürdür, dese yahut da bunu vasiyetinde yazacak olsa, köleliği üzerinden bir yıl veya daha fazla geçmiş olanlar hürriyetlerine kavuşurlar.

Derim ki: Hilallere dair hükümler hakkındaki açıklamalar daha önceden Bakara Sûresi'nde (2/189. âyet, 3. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ ۚ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

40. Güneşin aya erişip yetişmesi gerekmediği gibi, gece de gündüzü geride bırakıcı değildir. Hepsi de birer yörüngede yüzerler.

"Güneşin aya erişip yetişmesi gerekmediği gibi..." buyruğunda **"güneş"** anlamındaki lafız mübteda olarak merfudur. Başına gelen; (لا) olumsuzluk edatının marifede amel etmesi mümkün değildir.

İlim adamları bu âyet-i kerimenin anlamı hususunda çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Kimisi şöyle der: Yani güneş aya yetişip ayın işlevini iptal etmez. Bu da şu demektir: Onların herbirisinin kendi alanı üzerinde bir etkisi vardır. Biri diğerinin alanına girerek, onun etkisini ortadan kaldırmaz. Bu da güneş -daha önce En'am Sûresi'nin son taraflarında (6/158. âyetin tefsirinde) açıklandığı üzere- batıdan doğacağı vakitte bu hususların sonunu getireceği zamana kadar böylece sürüp gidecektir.

Denildiğine göre, güneş doğduğu vakit ayın ışığı olmaz. Ay doğduğu zaman da güneşin ışığı olmaz. Bu anlamdaki açıklama İbn Abbas ve ed-Dahhak'tan rivayet edilmiştir.

Mücahid der ki: Bunlardan birinin ışığı, diğerinin ışığına benzemez, demektir. Katade de şöyle demektedir: Bunların herbirisinin bir sınırı ve bir alameti vardır. Ondan öteye gitmez, ondan da geriye kalmaz. Birisinin aydınlatma zamanı geldi mi, diğerinin aydınlatması gider.

el-Hasen de şöyle demektedir: Her ikisi hilalin doğduğu özel bir gecede bir arada bulunmaz (kavuşmaz)lar. Yani güneş, ay doğuncaya kadar kalmaz.

Ancak güneş batıı mı ay doğar.

Yahya b. Sellam der ki: Özellikle ayın ondördüncü gecesinde güneş aya yetişmez. Çünkü güneş doğmadan önce o batıverir.

Anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: İkisi de semada birbirine kavuştuklarında onlardan birisi diğerinden önceki bir konakta bulunur. Her ikisi de aynı konakta bulunmazlar. Yine bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre; ay dünya semasında, güneş ise dördüncü semadadır. Güneş aya yetişmez. Bunu da en-Nehhas ve el-Mehdevî zikretmiştir. en-Nehhas der ki: Bunun anlamı ile ilgili olarak yapılmış en güzel ve reddedilmesi en zor açıklamalardan birisi de şudur: Ay hızlı hareket eder. Güneş ise bu hareketinde ona yetişemez. Bunu el-Mehdevî de zikretmiştir. Yüce Allah'ın: *"Güneş ve ay bir araya getirildiği zaman"* (el-Kıyame, 75/9) buyruğuna gelince, bu daha önce En'am Sûresi'nin sonlarında (6/158. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere güneşin doğmasının alıkonulacağı zaman gerçekleşecektir. Yine buna dair açıklamalar ileride Kıyame Sûresi'nde (75/9. âyetin tefsirinde) de gelecektir. Her ikisinin bir arada bulunması ise dünyanın sonunun geleceğinin, kıyametin de kopacağının bir alameti olacaktır.

"Hepsi" yani güneş, ay ve yıldızlar **"de birer yörüngede yüzerler."** Akıp giderler. Döner dururlar diye de açıklanmıştır. Burada **"yüzerler"** anlamında; (يَسْبَحُونَ) şeklinde (akıl sahipleri için kullanılan kip ile) denilip (تسبح) diye kullanılması (cansız varlıklar hakkında kullanılması gereken kipin kullanılmaması)nın sebebi, yüce Allah'ın bu varlıkları akıl sahibi varlıkların yapmış olduğu bir iş ile nitelendirmiş olmasıdır.

el-Hasen der ki: Güneş, ay ve yıldızlar sema ile yer arasında bir yörüngededirler. Bunlar (bir yere) bitişik değildirler. Bitişik olsalardı akıp gitmezlerdi. Bu açıklamayı es-Sa'lebî ve el-Maverdî zikretmiştir.

Bazıları yüce Allah'ın: **"Gece de gündüzü geride bırakıcı değildir"** buyruğunu gündüzün geceden önce yaratılmış olduğuna ve gecenin yaratılış itibarıyla gündüzden önce olmadığına delil göstermişlerdir.

Şöyle denilmiştir: Bunların herbirisinin vakti gelir ve biri diğerinden önce gelmez. Bu durum kıyamet gününde güneş ile ay bir araya getirileceği vakte kadar sürüp gidecektir. Nitekim yüce Allah: *"Güneş ve ay biraraya getirileceği zaman"* (el-Kıyame, 75/9) diye buyurmaktadır. Şu zamandaki bu arka arkaya geliş ise kulların işlerinin eksiksiz bir şekilde *"ve yılların sayısını ve hesabı bilmeniz içindir."* (Yunus, 10/5) Gece dinlenip rahata çekilmek, gündüz de gerekli işleri yapmaya ayrılması içindir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Geceyi ve gündüzü sizin için (birinde) sükun bulasınız ve (diğerinde) lütfundan arayasınız diye yaratmış olması O'nun rahmetin-*

dendir" (el-Kasas, 28/73) diye buyurmaktadır. Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Uykunuzu da bir dinlenme yaptık."* (en-Nebe', 78/9) Yani gündüzü çalışmaktan yorulan bedenleriniz için dinlenecek bir vakit kıldık demektir. O halde yüce Allah'ın: **"Gece de gündüzü geride bırakıcı değildir"** buyruğu gece gündüzü geçecek değildir demektir. Mesela: "(سبق فلان فلاناً): Filan filanı geçti" yani onu yenik düşürdü denilir.

el-Müberred de şöyle demektedir: Ben Umare'nin: "(وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارَ): Gece de gündüzü geçici değildir" şeklinde (gündüz anlamındaki nehar kelimesini esreli okuyacak yerde üstün) okuduğunu duydum, ona: Bu da ne oluyor? diye sordum. O da ben bununla (سابقٌ النهارَ) şeklindeki okuyuşu kastetmiş oluyorum, tenvini hazfettim, çünkü böylesi daha hafiftir.

en-Nehhas der ki: Buradaki "gündüz" (anlamındaki en-nehar) kelimesinin tenvinsiz olarak nasb edilmesi mümkün olduğu gibi, tenvinin hazfedilmesinin iki sakinin arka arkaya gelmesi dolayısıyla olması da mümkündür.

وَءَايَةٌ لَّهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾
وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِۦ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَإِن نَّشَأْ نُغْرِقْهُمْ
فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنقَذُونَ ﴿٤٣﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِّنَّا وَمَتَٰعًا
إِلَىٰ حِينٍ ﴿٤٤﴾

41. Onlar için bir diğer delil de Bizim zürriyetlerini dopdolu gemide taşımış olmamız;
42. Ve kendileri için bunun gibi binecekleri şeyleri de yaratmış bulunmamızdır.
43. Eğer dilersek onları suda boğarız ve ne kimse onların imdadına yetişir, ne de kurtarılırlar.
44. Ancak tarafımızdan bir rahmet olarak ve bir vakte kadar geçinmeleri için (boğmayız).

"Onlar için bir diğer delil de" buyruğunun ("delil" diye meali verilen lafzın) üç anlama gelme ihtimali vardır: Birincisi, onlar için bir ibret anlamında olmasıdır. Çünkü âyetlerde (belge ve delillerde) ibret alınacak hususlar vardır. İkincisi onların üzerinde bir nimet anlamında olmasıdır. Çünkü âyet-

lerde ihsan edilen nimetlerin varlığı da sözkonusudur. Üçüncüsü ise onlar için bir uyarı bulunması demektir. Çünkü âyetlerde uyarı manası da vardır.

"Bizim zürriyetlerini dopdolu gemide taşımış olmamız" buyruğu bu surede açıklaması en zor yerlerdendir. Çünkü taşınanlar kendileridir.

Denildiğine göre anlam şudur: Mekkelilere delillerden birisi de bizim geçmiş nesillerin **"zürriyetlerini dopdolu gemide taşımış olmamız"**dır. Buna göre her iki zamir birbirinden farklı yerlere aittir. Bunu el-Mehdevî zikretmiştir. en-Nehhas da, bu açıklamayı Ali b. Süleyman'dan bunu söylerken dinlediğini nakletmektedir.

Her iki zamirin Mekkelilere ait olduğu da söylenmiştir. Yani onların zürriyetlerinden kasıt, onların çocukları ve onların aralarındaki zayıf kimselerdir.

Birinci görüşe göre gemiden kasıt, Nuh'un gemisidir. İkinci görüşe göre ise gemi bir cins isimdir. Şanı yüce Allah, bu buyruk ile lütuf ve minnetini haber vererek yaratmış olduğu gemilerde yürümesi ve binmesi zor olan zürriyeti ve zayıf kimseleri gemilerde taşıdığını bildirmektedir. Bu açıklamaya göre her iki zamir aynı yere raci olur.

Bir başka açıklamaya göre, **"zürriyet"**ten kasıt, babalar ve dedelerdir. Yüce Allah bunları Nuh (a.s)'ın gemisinde taşımıştır. Buna göre hem atalara, hem de çocuklara zürriyet denilebilir. Böyle denilebileceğine bu âyet-i kerime delil teşkil etmektedir. Bu açıklamayı Ebu Osman yapmıştır.

Atalara **"zürriyet"** denilmesinin sebebi, çocukların onlardan zer'i (türemiş olması)dir.

Dördüncü bir görüşe göre de açıklama şöyledir: Zürriyet'ten kasıt nutfelerdir. Yüce Allah bu nutfeleri kadınların karnında taşıtmıştır. Bu da dopdolu gemiye benzetmedir. Bu açıklamayı da Ali b. Ebi Talib (r.a) yapmıştır. el-Maverdî de bunu zikretmiştir.

Daha önce Bakara Sûresi'nde (2/124. âyet, 19. başlıkta) zürriyet lafzının türeyişi ve buna dair açıklamalar yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır.

"(الْمَشْحُونِ): **Dopdolu"** lafzı dolup taşmış anlamındadır. "Fulk (gemi)" ise tekil de kullanılır, çoğul da kullanılabilir. Buna dair açıklamalar da daha önceden Yunus Sûresi'nde (10/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve kendileri için bunun gibi binecekleri şeyleri de yaratmış bulunmamızdır" buyruğundaki "(يَرْكَبُونَ): **Binecekleri"** buyruğunun aslı; (يركبونه) şeklindedir. İsmin uzunluğu ve âyet sonu olması dolayısıyla "he" harfi hazfedilmiştir.

Buyruğun anlamı ile ilgili olarak üç görüş vardır: Mücahid, Katade ve bir

grup tefsir aliminin görüşü olup ayrıca İbn Abbas'tan da rivayet edilmiş olan görüşe göre **"bunun gibi"** buyruğu develer hakkındadır. Yüce Allah onları tıpkı denizde üzerlerine binilen gemiler gibi karada binmek için yaratmıştır. Araplar da develeri gemilere benzetirler. Şair Tarafe şöyle demektedir:

كَأَنَّ حُدُوجَ المَالِكِيَّةِ غُدْوَةً خَلَايَا سَفِينٍ بِالنَّوَاصِفِ مِن دَدِ

"Malikî (Malik b. Sa'd'e nisbet edilen) kadınların sabahleyin o binekleri sanki, Ded vadisinin geniş bir yerini andıran büyük bir gemi gibidir."

İkinci görüşe göre kasıt, develer, atlar ve sırtına binilen bütün binekler-dir.

Üçüncü görüşe göre de maksat gemilerdir.

en-Nehhas der ki: En sahih olan görüş budur. Çünkü bu İbn Abbas'tan muttasıl senet ile gelen bir açıklamadır. O **"ve kendileri için bunun gibi binecekleri şeyleri de yaratmış bulunmamızdır"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: O kendilerine ona benzeyen binecekleri, gemileri yaratmıştır.

Ebu Malik der ki: Bunlardan kasıt küçük gemilerdir. Bunları da büyük gemiler gibi yaratmıştır. Bu açıklama İbn Abbas ve el-Hasen'den de rivayet edilmiştir.

ed-Dahhak ve başkaları da derler ki: Maksat Nuh gemisinden sonra yapılan gemilerdir.

el-Maverdî der ki: Dopdolu gemideki zürriyetten kasıt kadınların karınlarındaki nutfelerdir, şeklindeki Ali (r.a)'ın te'vilinin bir gereği olarak da yüce Allah'ın: **"Ve kendileri için bunun gibi binecekleri şeyleri de yaratmış bulunmamızdır"** buyruğu hakkında beşinci görüş olarak da şöyle söylenebilir: Bunun te'vili, kadınların, eşlerinin üzerlerine çıkması için yaratılmış olmaları da sözkonusu olabilir. Fakat ben bunu herhangi bir kimseden nakledilmiş bir görüş olarak görmedim.

"Eğer dilersek onları suda" denizde **"boğarız."** Bu durumda zamir ya o zürriyet sahiplerine yahut herkese döner. Bu da İbn Abbas'ın açıklamasının ve **"bunun gibi"** ile kastedilenin develer değil de gemiler olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin doğruluğuna delildir.

"Ve ne kimse onların imdadına yetişir." Yani Said'in Katade'den rivayetine göre kimse onların yardımına koşmaz, onları kurtaramaz. Şeyban'ın da ondan rivayetine göre onları kimse koruyamaz, demektir. Her ikisinin de anlamı birbirine yakındır.

"(صَرِيخَ): **İmdada yetişen"** anlam itibariyle; (مُصرِخ) ile aynıdır. Yani burada: (فعيل) kipi (فاعل) kipi anlamındadır.

"Ne kimse onların imdadına yetişir" anlamındaki buyruğun; (فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ) şeklinde (hı harfi üstün değil de iki ötreli) okunması da caizdir. Çünkü ondan sonraki ifadede sadece merfu oluş mümkün olabilir, çünkü bu bir marifedir. O da "(وَلَا هُمْ يُنقَذُونَ): **Ne de kurtarılırlar"** buyruğudur. Nahivciler de; "(لا رجل في الدار ولا زيد): Evde hiçbir adam yoktur, Zeyd dahi yoktur" söyleyişini tercih ederler.

"Ne de kurtarılırlar" boğulmaktan kurtarılmazlar demektir. Azab'tan kurtarılmazlar anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Ancak tarafımızdan bir rahmet olarak" buyruğunda (rahmet kelimesinin nasb ile gelmesi hakkında) el-Kisaî der ki: Bu istisnâ dolayısıyla nasb edilmiştir. ez-Zeccac ise mef'ulün leh olarak nasbedilmiştir yani tarafımızdan bir rahmet için... demek olur.

"Ve bir vakte kadar geçinmeleri için" buyruğu da ona atfedilmiştir. Buradaki vakitten kasıt da Katade'nin açıklamasına göre ölümdür. Yahya b. Sellam ise kıyamete kadar diye açıklamıştır. Yani bizim onları ecellerine kadar onlara merhamet edip geçinmeleri için onları faydalandırmamız müstesnâdır ve Allah geçmiş ümmetlerin azabını acilen (dünyada) verdiği halde Muhammed (sav)'ın ümmet(i davet)inin azabını -onu yalanlamış olsalar dahi- kıyamete kadar ertelemiş bulunmaktadır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
﴿٤٥﴾ وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ
﴿٤٦﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا
لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنُطْعِمُ مَن لَّوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِي
ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ
﴿٤٨﴾ مَا يَنظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾
فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

45. **Onlara: "Önünüzdekinden ve arkanızdakinden korkun. Olur ki rahmet olunursunuz" denildiğinde** (yüz çevirirler).
46. (Çünkü) **Rabblerinin âyetlerinden onlara bir âyet her geldiğinde, mutlaka ondan yüz çevirenler oldular.**
47. **Onlara: "Allah'ın size verdiği rızıktan infak edin" denilse, kâfirler iman edenlere derler ki: "Allah dilese idi, kendilerini yedirebileceği kimseleri mi yedirelim! Siz ancak apaçık bir sapıklık içindesiniz."**
48. **Ve derler ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz; bu vaad ettiğiniz** (diriliş) **ne zaman olacaktır?"**
49. **Onlar birbirleri ile çekişirlerken kendilerini alacak bir tek çığlıktan başkasını gözlemiyorlar.**
50. (O zaman) **onlar ne bir tavsiyede bulunabilirler, ne de ailelerine geri dönebilirler.**

"Onlara: Önünüzdekinden ve arkanızdakinden korkun... denildiğinde" buyruğu hakkında Katade şöyle demektedir: **"Onlara: Önünüzdekinden"** sizden önce geçmiş ümmetlerin başına gelmiş olan olaylardan; **"arkanızdakinden"** âhiretten **"korkun denildiğinde"** demektir.

İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Mücahid de: **"Önünüzdekinden"** geçmiş günahlardan **"arkanızdakinden"** de gelecek günahlardan... anlamındadır, demiştir. el-Hasen: **"Önünüzdekinden"** ömrünüzün geçmiş bölümlerinden, **"arkanızdakinden"** ömrünüzün geri kalan bölümlerinden... demektir, demiştir.

Bir açıklamaya göre de; **"önünüzdekinden"** dünyadan, **"arkanızdakinden"** de âhiret azabından... anlamındadır. Bu açıklamayı da Süfyan yapmıştır. Bu görüşün aksini es-Sa'lebî, İbn Abbas'tan nakletmiş bulunmaktadır. O şöyle demiştir: **"Önünüzdekinden"** âhiretten ve âhiret için yaptıklarından **"arkanızdakinden"** de dünyadan sakınınız ve ona aldanmayınız, demektir.

Bir diğer açıklamaya göre; **"önünüzdekinden"** sizin için zahir olan şeylerden **"arkanızdakinden"** ise size gizli kalan şeylerden korkun anlamındadır.

Buna verdikleri cevabın ne olduğu hazfedilmiştir. İfadenin takdiri de şöyledir: Onlara bunlar söylendiği takdirde, onlar yüz çevirirler. Buna delil de bundan sonra gelen yüce Allah'ın:

"Rabblerinin âyetlerinden onlara bir âyet her geldiğinde mutlaka yüz çevirenler oldular" buyruğudur. Bu buyruk ile sözü geçen cevaba gerek görülmemiştir.

"Onlara: Allah'ın size verdiği rızıktan infak edin" yani fakirlere tasad-

duk edin **"denildiğinde..."** buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen şöyle demektedir: Bununla yahudiler kastedilmektedir. Onlara fakirlere yemek yedirmeleri emredilmişti. Maksadın müşrikler olduğu da söylenmiştir. Peygamber (sav)'ın fakir olan ashabı onlara: Bize sizin Allah'a ait olduğunu iddia ettiğiniz mallarınızdan bize veriniz, dediler. Onlar bu sözleriyle yüce Allah'ın: *"Onlar Allah'a yarattığı ekin ve davarlardan bir pay ayırdılar..."* (el-En'am, 6/136) buyruğuna işaret etmiş oluyorlardı. Ancak müşrikler bu isteklerini karşılamayıp onları mahrum bıraktılar ve alay ederek: Allah dileseydi size yemek yedirirdi. Bizim dinimize geri dönmediğiniz sürece size yiyecek bir şeyler vermeyeceğiz, dediler.

"Kâfirler iman edenlere derler ki: Allah dilese idi, kendilerini yedirebileceği kimseleri mi yedirelim?" Biz bunlara mı rızık verelim? Çünkü onlara müslümanların: Rızık veren yüce Allah'tır, dedikleri ulaşmıştı. Onlar da alay olmak üzere: Allah dilediği takdirde muhtaç bırakmayacağı kimselere mi rızık verelim, demişlerdi.

İbn Abbas der ki: Mekke'de zındıklık yapan kimseler vardı. Bunlara yoksullara sadaka vermeleri emredilince: Allah'a yemin ederiz ki olmaz, dediler. Allah o kimseleri fakir bırakmışken biz nasıl yemek yedirirız? Çünkü bunlar mü'minlerin Allah'ın bütün fiillerini, onun meşietine bağlı gördüklerini ve: Allah dilese filanı zengin kılardı, Allah dilese elbette aziz kılar, Allah dilese elbette şöyle olur, dediklerini duyuyorlardı. İşte onlar bu şekildeki bir cevabı mü'minlere alay yollu ve onların işleri Allah'ın meşietine bağlı kabul eden ifadeleri ile alay olsun diye söylemişlerdi.

Bir başka açıklamaya göre de onlar bu sözlerini mü'minlerin kendilerine söyledikleri: **"Allah'ın size verdiği rızıktan infak edin"** sözlerine sarılarak söylemişlerdi. Yani bize rızkı veren Allah ise, o sizi de rızıklandırmaya kadirdir. Ne diye bizden rızık bulmaya çalışıyorsunuz, demişlerdi.

Böyle bir karşı delil, elbetteki batıldı, çünkü yüce Allah bir kula bir malı mülk olarak verip de sonra da o malda kendisine birtakım hakları vacib kılacak olursa, onun elinden o miktarını almış gibi olur. Dolayısıyla böyle bir itiraz anlamsızdır. Onların: Allah dileseydi onları da yedirirdi, sözleri elbetteki doğrudur, fakat bunu delil göstermeleri bir yalandır. Bu da yüce Allah'ın şu buyruklarına benzer: *"Müşrikler: Allah dileseydi... şirk koşmazdık... diyeceklerdir."* (el-En'am, 6/148); *"Münafıklar: Şehadet ederiz ki, muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün, dediler. Allah da biliyor ki sen hiç şüphesiz O'nun Rasûlüsün ve Allah şahitlik eder ki muhakkak münafıklar yalancıdırlar."* (el-Münafikun, 62/1)

"Siz ancak apaçık bir sapıklık içindesiniz" buyruğu, denildiğine göre kâfirlerin mü'minlere söyledikleri sözlerin bir parçasıdır. Yani sizler bizden mal

istemek ve Muhammed'e uymakla apaçık bir sapıklık içindesiniz... Bu anlamdaki açıklamayı Mukatil ve başkaları yapmıştır.

Bir diğer görüşe göre ise bu, Peygamber (sav)'ın ashabının onlara söyledikleri bir sözdür.

Üçüncü bir görüşe göre ise bu, böyle bir cevab vermeleri üzerine yüce Allah'ın kâfirlere söylediği bir sözdür.

Denildiğine göre; Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a) müslümanlardan yoksul olanlara yemek yediriyordu. Ebu Cehil onunla karşılaşmış ve: Ey Ebu Bekir, sen Allah'ın bunlara yemek yedirmeye kadir olduğunu iddia ediyor musun? deyince, Ebu Bekir: Evet, diye cevab vermiş. Ebu Cehil bu sefer: Peki niye bunlara yemek yedirmiyor? deyince, o da: Bir takım kimseleri fakirlikle, bir takım kimseleri zenginlikle imtihan etmiştir. Fakirlere sabretmeyi, zenginlere de vermeyi emretmiştir. Ebu Cehil şöyle demiş: Allah'a yemin ederim ey Ebu Bekir şüphesiz ki sen bir sapıklık içindesin. Allah'ın bunlara yemek yedireceğine kadir olduğunu iddia ediyorsun, bununla birlikte O, bunlara yemek yedirmiyor, kalkmış sen onlara yemek yediriyorsun. Bunun üzerine bu âyet-i kerime ile yüce Allah'ın: *"Artık kim (infak edip) verir ve sakınırsa, o el-hüsna'yı (cenneti) de doğrularsa..."* (el-Leyl, 92/5-6) buyrukları nazil oldu.

Âyet-i kerimenin bir grub zındık hakkında indiği de söylenmiştir. Bunlar arasında zındıklığa saparak, yaratıcıya iman etmeyen ve bu sözleriyle de müslümanlarla alay eden kimseler de vardı. Bunu da el-Kuşeyrî ve el-Maverdî zikretmiştir.

"Ve derler ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, bu vaadettiğiniz ne zaman olacaktır" buyruğuna gelince, bunlara: **"önünüzdekinden ve arkanızdakinden korkun..."** denildiğinde, onlar: **"Bu vaad ettiğiniz ne zaman olacaktır?"** diye cevap verdiler. Bu da onların alay olsun diye söyledikleri sözleri idi, yoksa bu tehdide gerçekten inandıklarından dolayı sormuyorlardı.

Yüce Allah: **"Onlar birbirleri ile çekişirlerken kendilerini alacak bir tek çığlıktan"** bu da İsrafil'in Sûra üflemesidir; **"başkasını gözlemiyorlar"** beklemiyorlar. Onlar dünya işleri hakkında birbirleriyle çekişirlerken oldukları yerde ölüverecekler. Bu herkesin baygın düşeceği üfürüştür.

"(يَخِصِّمُونَ): **Birbirleriyle çekişirlerken"** lafzı beş türlü okunmuştur. Ebu Amr ile İbn Kesir "ye" ile "hı" harflerini üstün, "sad" harfini şeddeli okurlar. Verş'in, Nafî'den rivayeti de böyledir. Diğer kıraat sahipleri ile Verş'in dışındaki Nafî'in öğrencileri ondan "hı" harfini sakin ve "sad" harfini de -iki sakini arka arkaya getirmek suretiyle- şeddeli okuduğunu rivayet etmişlerdir.

Yahya b. Vessab, el-A'meş ve Hamza ise "hı" harfini sakin ve "sad" harfini de şeddesiz olarak; "(خصمه): Onunla davalaştı" kökünden gelen bir fiil

gibi okumuşlardır. Asım ve el-Kisaî ise "hı" harfini esreli, "sad" harfini de şeddeli okumuşlardır ki; "birbirleriyle davalaştıkları zaman, çekiştikleri zaman" anlamındadır. Denildiğine göre onlar, kendi kanaatlerine göre öldükten sonra diriltilmeyeceklerine dair karşılıklı delillerle çekişirlerken, bu üfürüş onları gelip yakalayacaktır.

İbn Cübeyr, Ebu Bekir'den, o Asım'dan ayrıca Hammad da Asım'dan "ye" ile "hı" harflerini esreli ile (sad harfini) şeddeli okuduğunu rivayet etmişlerdir.

en-Nehhas der ki: Birinci kıraat en açık olanlarıdır. Bu kıraatte asıl şekil; (يختصمون) şeklidir. Burada "te" harfi "sad" harfine idgam edildikten sonra, onun harekesi de "hı" harfine nakledilmiştir. Ubeyy'in kıraatinde de; (يَخْتَصِمُونَ): şeklindedir. Ancak (Nafi'den rivayet edilen şekliyle) "hı" harfinin (sonra gelen "sad" şeddeli okunmakla birlikte) sakin okunması caiz değildir. Çünkü bu arka arkaya iki sakinin getirilmesidir. Bunlardan herhangi birisi ise med ve lin harfi değildir. Aslına uygun olarak "hı" harfinin sakin olarak okunduğu da söylenmiştir. "(يخصم بعضهم بعضاً): Birbirleriyle tartışırken" demektir. Burada muzaf hazfedilmiştir. Anlamın; kendileri ile tartışan kimse ile kendilerince tartışırlarken... şeklinde olması ve böylece mefulün hazfedilmiş olması da mümkündür. es-Sa'lebî, bu Ubeyy b. Ka'b'in kıraatidir, demiştir.

en-Nehhas der ki: "Hı" harfi esreli, "sad"ın şeddeli okunuşuna gelince, bunda da asıl şekil; (يختصمون)dir. Burada "te" harfi "sad"a idgam edildikten sonra arka arkaya iki sakinin gelişi dolayısıyla "hı" harfi esreli okunmuştur. el-Ferra ise bu kıraatin daha güzel ve daha çokça okunan şekil olduğunu iddia etmiş ve daha uygun olan "te"nin harekesini "hı", harekesine vermeyi bırakıp "hı" harfi için bir başka hareke getirmiş ve böylelikle "ye" harfi ile esreyi arka arkaya getirmiş, üstelik bunun daha güzel ve daha çok okunan kıraat olduğunu söylemiştir. Bu nasıl daha güzel olabilir ki? Mekkileler, Basralılar ve Medinelilerin tümü böyle okumuşlardır. Asım'dan gelen "ye" harfi ile "hı" harfinin esreli okuduğuna dair rivayete gelince, bu itba' dolayısıyla (arka arkaya gelen harekeleri aynen okuma)dır. Buna dair açıklamalar daha önceden: *"O şimşek neredeyse gözlerini kapıp alıverecek."* (el-Bakara, 2/20) buyruğu ile *"... yoksa hidayet verilmedikçe..."* (Yunus, 10/35) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

İkrime yüce Allah'ın: **"Bir tek çığlıktan başkası"** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Bu Sûr'a yapılacak ilk üfürüştür. Ebu Hureyre de şöyle demiştir: İnsanlar çarşı-pazarlarında bulunuyorlarken, kimisi devesini sağarken, kimisi kumaşı ölçerken, kimisi işini görmek için giderken Sûr'a üfürülecektir.

Nuaym, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "İki kişi kumaşlarını satış yapmak üzere açmış iken

kıyamet kopuverecektir. Onlar onu daha katlayamadan kıyamet kopacaktır. Adam davarlarını sulamak maksadı ile havuzunu çamurla sıvarken daha onları sulayamadan kıyamet kopacaktır. Kişi terazisinde tartmak isterken (bir kefesine ağırlık koyduğunda) alçalmışken (diğerine de koyacağını koyup) daha yükseltemeden kıyamet kopacaktır. Adam yemek üzere lokmasını ağzına götürmüşken onu yutamadan kıyamet kopacaktır."(1)

Abdullah b. Amr'ın rivayetinde de şöyle denilmektedir: "Onu (üfürmeyi) işitecek ilk kişi develeri için havuzunu sıvayan bir kimse olacaktır. O da baygın düşecek, diğer insanlar da baygın düşecektir."(2)

"Onlar ne bir tavsiyede bulunabilirler" yani biri diğerine kendisinde bulunan haklara dair bir vasiyette bulunamayacaktır. Bir diğer açıklamaya göre, biri diğerine tevbe etmesini, günahından vazgeçmesini tavsiye edemeyecektir. Aksine çarşı-pazarlarında bulundukları yerde ölüp düşeceklerdir. Öldükleri takdirde de **"ne de ailelerine geri dönebilirler."**

Şöyle de açıklanmıştır: **"Ne de ailelerine geri dönebilirler"** yani onlara herhangi bir cevap veremezler. Katade de şöyle demiştir: **"Ne de ailelerine"** yani evlerine **"geri dönebilirler."** Çünkü daha oraya gidemeden ölüm onları çabucak yakalayıvermiş olacaktır.

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾
قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا ۜ هَٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَٰنُ وَصَدَقَ
الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ
لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ
إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

51. Sûr'a da üfürüldüğünde hemen kabirlerinden Rabblerine doğru süratle gidecekler.

52. "Vay bize! Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi?" diyecekler. "Bu, Rahman'ın vaadettiğidir, peygamberleri de doğru söylemişlerdir."

53. O tek bir çığlıktan ibarettir. Hepsi artık huzurumuza getirilive-rirler.

(1) *Buhârî,* V, 2386, VI, 2605; *Müslim,* IV, 2270; *Müsned,* II, 369.
(2) *Müslim,* IV, 2259; *Müsned,* II, 166.

54. O günde hiçbir kimseye en ufak bir zulüm yapılmaz. Siz işlediğinizin ancak karşılığını görürsünüz.

"Sûr'a üfürüldüğünde" buyruğunda sözü geçen Sûr'a üfürmek, yeniden yaratılış için ikinci üfürüştür. Daha önceden Neml Sûresi'nde (en-Neml, 27/87-90. âyetlerin tefsirinde) sadece iki üfürüş olduklarını, üçüncü üfürmenin sözkonusu olmadığını açıklamış idik. Bu âyet-i kerime de buna delalet etmektedir.

el-Mubarek b. Fedale, el-Hasen'den şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İki üfürüş arasında kırk yıl vardır. Birincisinde yüce Allah herbir canlıyı öldürecek, ikincisi ile bütün ölüleri Allah diriltecek."(1)

Katade der ki: ("Suver") "suret"in çoğuludur. Suretlere ve ruhlara üfürüldüğünde demektir. Suretin çoğulunun "suver" şeklinde gelmesi binanın surunun çoğulunun da "(sin harfi ile) suver" gelmesi gibidir. el-Accac der ki:

وَرُبَّ ذِي سُرَادِقٍ مَحْجُورِ سِرْتُ إِلَيْهِ فِي أَعَالِي السُّورِ

"Nice yüksek duvar ile korunmuş kimseye,
Surun üst taraflarını aşarak vardım."

Ebu Hureyre'den: "(وَنُفِخَ فِي الصُّورِ): Suretlere üfürüldüğünde" diye okuduğu da rivayet edilmiştir. en-Nehhas der ki: Doğrusu buradaki: "(الصور): Sûr" kelimesinin "vav" harfinin sakin (med harfi) olarak okunmasıdır; (bu da) karn (boynuz) anlamındadır. Rasûlullah (sav)'dan gelen rivayet ile böyledir. Ayrıca Arap dilinde de bu şekliyle bilinen bir telaffuzdur. Nitekim dilciler şu mısraları zikrederler:

نَحْنُ نَطَحْنَاهُمْ غَدَاةَ الْغُورَيْنِ بِالضَّابِحَاتِ فِي غُبَارِ النَّقْعَيْنِ
نَطْحاً شَدِيداً لا كَنَطْحِ الصُّورَيْنِ

"İki ordunun karşı karşıya geldiği sabah tosladık onlara biz,
O su birikintilerinin (yakınında kopan) tozları arasında
hırıltı çıkaran (atlar)la,
Şiddetli bir şekilde tosladık onlara ki, iki boynuzun toslaması gibi değildi bu."

(1) Bu manada olmak üzere: *Buhârî,* IV, 1813, 1881; *Müslim,* IV, 2270.

Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önce En'am Sûresi'nde (6/73. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Hemen kabirlerinden..." buyruğundaki kabirler anlamındaki; (الأَجْدَاثِ) kelimesi, (peltek) "se" yerine "fe" ile (الأَجْدَافِ) diye de okunmuştur. Bunu da ez-Zemahşerî zikretmiştir. Kabire; (جَدَثٌ) denildiği gibi (جَدَفٌ) de denilir. Ancak fasih söyleyiş "peltek se" iledir, çoğulu da; (أَجْدُث) ile (اجداث) diye gelir. el-Mütenehhil el-Hüzelî der ki:

عَرفتُ بأَجْدُثٍ فِنعافِ عِرْقٍ عَلاَماتٍ كتَحبِيرِ السُّمَاطِ

"(Oradaki) kabirlerle ve inişli çıkışlı yerlerin dibindeki,
Kilimlerdeki çizgileri andıran alametlerle tanıdım."

(أجتدث): Kabir edindi, demektir.

"Rabblerine doğru süratle gidecekler" çıkacaklar demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Katade yapmıştır. İmruu'l-Kays'ın şu mısraında da bu anlamdadır:

فَسُلِّي ثِيابي منْ ثيابِكِ تَنْسُلِي

"Elbiselerimi senin elbiselerinden sıyırıp çıkar, sen de sıyrılırsın."

Çocuğa "nesil" denilmesi de buradan gelmektedir. Çünkü o da annesinin karnından çıkar.

"Hızlıca çıkarlar" diye de açıklanmıştır. "(النَّسَلاَن) ile (العَسَلان): Hızlıca yol almak" demektir. Kurdun yürüyüşüne bu ismin verilişi buradan gelmektedir. Şair (Lebid) şöyle demiştir:

عَسَلاَنَ الذِّئْبِ أَمْسَى قَارِباً بَرَدَ الليلُ عليه فَنَسَلْ

"Yakın yerde akşamı etmiş kurdun hızlıca koşuşu gibi,
Ki gece üzerine soğuk yaptığından kaçmış olan."

"(عَسَل الذئبُ ونَسَل ، يَعْسِل ويَنْسِل): Kurt hızlıca koştu, koşar" denilir ki bu da: (ضرب يضرب) babındandır. Bunun muzari'inin: (يَنْسَل) şeklinde geldiği de söylenmiştir. Bu da hızlıca yürümek demektir. Buyruk hızlıca kabirlerinden çı-

karlar, demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: *"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra diriltilmeniz ancak bir can(ı yaratıp diriltmek) gibidir."* (Lukman, 31/28); *"Darmadağın çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar."* (el-Kamer, 54/7) Mearic Sûresi'nde de: *"O gün onlar sanki dikilmiş putlara süratle gidiyorlarmış gibi kabirlerinden hızlıca çıkarlar."* (el-Mearic, 70/1) diye buyurulmaktadır ki, burada da hızlıca giderler, demektir.

Rivayette kaydedildiğine göre ashab şöyle demiştir: Biz Peygamber (sav)'a zayıflığımızdan ötürü şikayette bulunduk. O da bize: "Size nesli tavsiye ediyorum" diye buyurdu.(1) Çabuk yürümenizi tavsiye ediyorum, demektir. Çünkü bu insana güç verir.

"Vay bize!... diyecekler." İbnu'l-Enbarî der ki: Buradaki: "(يَا وَيْلَنَا): Vay bize!" buyruğu üzerinde vakıf güzel bir vakıftır. Daha sonra; **"Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi"** diye okumaya başlanır.

Kimi kıraat aliminin: "(يَا وَيْلَنَا مِنْ بَعَثَنَا): Diriltilmemizden dolayı vay bize!" şeklinde "mim" ve "se" harfini esreli okuduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca bu, Ali (r.a)'dan da rivayet edilmiştir. Bu okuyuşa göre ise "Vay bize!" anlamındaki buyruk üzerinde vakıf güzel olmaz. Daha sonra: "(مِنْ مَرْقَدِنَا): **Yattığımız yerden"** buyruğuna kadar okuması gerekir.

Ubeyy b. Ka'b'ın kıraatinde: "(مَنْ هَبَّنَا): Bizi kim uyandırdı" lafzı hemen: "(مِنْ مَرْقَدِنَا): Yattığımız yerden" lafzına vasl ile okunmuştur. Bu genel olarak okunan şeklin doğruluğuna delil teşkil etmektedir. el-Mehdevî dedi ki: İbn Ebi Leyla "(وَيْلَتَنَا): Vay bize!" diye "te" harfi fazlası ile okumuştur ki; bu da "vay" anlamındaki "el-veyl"in müennes halidir. "(يَا وَيْلَتَا أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ): *Vay halime! Ben kocamış bir kadın... iken ben mi doğuracak mışım?"* (Hud, 11/72) buyruğunda da böyledir.

Ali (r.a) da: "(يَا وَيْلَنَا مِنْ بَعْثِنَا): Diriltilişimizden ötürü vay bize!" diye okumuştur. Buna göre: "(من): ...den" harfi "Vay bize!" anlamındaki kelimeye taalluk etmektedir. Yahut ta "vay"den haldir. Bu takdirde hazfedilmiş bir kelimeye taalluk eder. Sanki: "(يا ويلنا كائناً من بعثنا): Diriltilişimizden ötürü vay oldu bize!" demiş gibidir. Onun haberi olması caiz olduğu gibi, onun hali olması da caizdir.

"(مِنْ مَرْقَدِنَا): Yattığımız yerden" buyruğundaki "(من): ...den" lafzı "ba's: öldükten sonra diriliş"in kendisine taalluk etmektedir.

Şöyle denilmiştir: Onlar kabirlerinde azab görüyor olacakları halde, nasıl böyle diyecekler? Buna cevab şudur: Ubeyy b. Ka'b dedi ki: Onlar bir uykuya dalacaklardır. (Sonra bunlar olacaktır).

(1) İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 139.

Bir rivayette de onlar: "(يا ويلنا من أهبّنا من مرقدنا): Vay bize bu yattığımız yerden bizi kim kaldırdı?" diyeceklerdir. Ebu Bekr el-Enbarî der ki: Bu rivayet "(أهبّنا): Bizi (kim) uyandırdı" lafzın, Kur'ân'a dil uzatan birtakım kimselerin söylediği gibi Kur'ân lafzından değildir. Aksine bu; "bizi... kaldırdı" buyruğunun bir tefsiridir yahut onun ihtiva ettiği manalarının bir bölümünü ifade etmektedir. Ebu Bekr (el-Enbarî devamla) dedi ki: Ben bunda aynı şekilde: "(مَن هَبّنا): Bizi kim kaldırdı?" şeklinde; (اهبنا)de ki "elif" olmaksızın ve; (مَن) nûn'u sakin olarak bellemiş bulunuyorum. Doğrusu ise dile uygun olarak bunun; (مَنَ اهَبّنا) şeklinde "nûn" harfi üstün ve: (أهب)deki hemzenin fethası; (من)in "nûn"una verilmiş olmasıdır. hemze ıskat edilmiş olur. Nitekim Araplar da: "(مَنَ اخبرك من اعلمك): Sana haber veren, sana bildiren kimsedir" demişlerdir ki burada: "(أخبرك): Sana haber veren"in hemzeli kullanılışını kastederler.

Ayrıca "(أهببتُ النائم): Uyuyanı uyandırdım" ile "(فهبّ النائمُ): Uyuyan uyandı" kullanımları da nakledilmiştir. Ahmed b. Yahya en-Nahvî de bize şöyle bir beyit aktarmıştır:

وعَاذِلَة هَبَّتْ بِلَيْلٍ تَلُومُني ولم يَعتمِرْني قبل ذاكَ عَذُول

"Ve bir kınayıcı (hanım) ki geceleyin uyanıp kınamaya başladı beni,
Halbuki bundan önce hiçbir kınayıcı ziyaretime gelmemişti."

Ebu Salih dedi ki: Birinci defa Sûr'a üfürüldüğü vakit, kabirdekilerin azabı kaldırılır ve ikinci üfürüşe kadar bir uyku uyurlar. İkisi arasında da kırk yıllık bir süre vardır. İşte: **"Vay bize! Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi?"** şeklindeki sözlerini bundan ötürü söyleyeceklerdir. Ayrıca İbn Abbas ve Katade de böyle demişlerdir.

Meanî alimleri şöyle demişlerdir: Kâfirler cehennemi ve cehennemdeki türlü azabları görecekleri vakit, kabirlerindeki azabları ona kıyasla onlara bir uyku gibi gelecektir. Mücahid dedi ki: Bunun üzerine mü'minler onlara: **"Bu Rahman'ın vaadettiğidir"** diyeceklerdir.

Katade de dedi ki: Allah'ın kendilerine hidayet vermiş olduğu kimseler onlara: **"Bu, Rahman'ın vaadettiğidir"** diyecektir.

el-Ferra ise: Melekler onlara: **"Bu, Rahman'ın vaadettiğidir"** diyeceklerdir, demiştir.

en-Nehhas der ki: Bu görüşler arasında bir uyum vardır. Çünkü melekler hem mü'minlerdendirler, hem de Allah'ın hidayet verdiği kimselerdendirler.

İşte yüce Allah'ın: *"İman edip salih amel işleyenler ise, işte bunlar yaratılanların en hayırlılarıdır."* (el-Beyyine, 98/7) âyeti ile Peygamber Efendimizin: "Mü'min kimse Allah nezdinde bütün yarattıklarından hayırlıdır." hadisi[1] buna göre yorumlanır.

Meleklerin ve diğer mü'minlerin de onlara: **"Bu, Rahman'ın vaad ettiğidir"** diyecek olmaları da mümkündür.

Denildiğine göre, kâfirler birbirlerine: **"Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi?"** diyeceklerinde rasûllerin dünyada iken kendilerine haber verdikleri hususları gözleriyle görecekleri vakit tasdik etmiş olacaklar, sonra da kendileri: **"Bu Rahman'ın vaadettiğidir. Peygamberleri de doğru söylemişlerdir."** Biz ise bunu yalanladık diyecekler ve ikrarın kendilerine fayda vermeyeceği bir zamanda bunu söyleyeceklerdir.

Hafs: "(مِنْ مَرْقَدِنَا): **Yattığımız yerden"** buyruğu üzerinde vakıf yaptıktan sonra; "(هَذَا): **Bu"** diye yeniden okumaya başlardı.

Ebu Bekr el-Enbarî dedi ki: "(مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا): **Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi?"** buyruğunda vakıf yapmak güzeldir. Sonra: "(هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ): **Bu rahmanın vaadettiğidir"** diye okumaya başlanır. Bununla birlikte: "(مرقدنا هذا): Yattığımız yerden bu" üzerinde vakıf yaparak "bu" anlamındaki işaret zamirini "yattığımız yer" anlamındaki kelimeye tabi olarak mecrur kabul edip daha sonra da; "(مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ): Rahman'ın vaadettiğidir" diye başlamak da mümkündür. Bu da: "Sizin diriltilmeniz, Rahman'ın vaadettiğidir" anlamındadır. Sizin diriltilişiniz Rahman'ın vaadidir, demek olur.

en-Nehhas der ki: İfade: "(مِنْ مَرْقَدِنَا): **Yattığımız yerden"** lafzında tamam olmaktadır. "(هَذَا): **Bu"** lafzı ise mübteda olarak ref' mahallindedir. **"Rahman'ın vaadettiğidir"** buyruğu da onun haberidir. Bununla birlikte ("bu" işaret zamirinin) "yattığımız yer" lafzının sıfatı olarak cer mahallinde olması da mümkündür. O takdirde ifade; "(مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا): Yattığımız bu yerden..." lafzında tamam olur. Buna karşılık: "(مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ): Rahman'ın vaadettiği" buyruğu da üç bakımdan ref' mahallinde olur. Ebu İshak bunlardan ikisini sözkonusu ederek şöyle demektedir: Evvela: "(هذا): Bu" zamiri takdiri ile olur. İkinci şekil bu buyruk; "(حق ما وعد الرحمن بعثكم): Rahman'ın sizin diriltilmenize dair vaadi bir haktır" anlamında olmasıdır. Üçüncü şekil ise: "(بعثكم ما وعد الرحمن): Sizin diriltilmeniz Rahman'ın vaadettiğidir" anlamında olmasıdır.

"O tek bir çığlıktan ibarettir." Onların kabirlerinden kaldırılıp diriltilmeleri tek bir çığlık ile olacaktır. Bu da İsrafil'in: Ey çürümüş kemikler, ey parçalanmış sinirler ve ey darmadağın olmuş saçlar! Allah sizlere ayırdedici hük-

(1) Bu manada; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, I, 814, ravilerinden Ubeydullah b. Temmam'ın oldukça zayıf bir ravi olduğu kaydıyla.

münü vermek için biraraya gelmenizi emretmektedir, diyeceğine işarettir.

İşte yüce Allah'ın: *"Hak olan çığlığı işitecekleri gün, işte o çıkış günüdür."* (Kaf, 50/42); *"Davetçiye hızlıca koşarak..."* (el-Kamer, 54/8) Hak buyruklarının anlamı -ilerde geleceği üzere- budur.

Eğer kendisinden gelen rivayet sahih ise İbn Mes'ud'un kıraati: "(إِنْ كَانَتْ إِلَّا زَقْيَةً وَاحِدَةً): O tek bir çığlıktan ibarettir." şeklindedir. Görüldüğü gibi buradaki: (الزقية) da "çığlık (sayha)" demektir. Daha önce bu husus geçmiş bulunmaktadır.

"Hepsi artık huzurumuza getiriliverirler" buyruğu "(فَإِذَا هُمْ): **İşte onlar"** mübtedadır. Onun haberi olan "(جَمِيعٌ): **Hepsi"** nekredir. **"Huzurumuza getiriliverirler"** de onun sıfatı kapsamına girer.

"Huzurumuza getiriliverirler" buyruğu ise, hep birlikte hesab için durulacak yerde (Mevkıfte) topluca hazır edileceklerdir, demektir. Bu da yüce Allah'ın: *"Kıyamet hadisesi ise ancak bir göz kırpma gibidir."* (en-Nahl, 16/7) buyruğunu andırmaktadır.

"O günde hiçbir kimseye en ufak bir zulüm yapılmaz." Yani yapılmış amellerin sevabı eksiltilmez.

"Siz işlediğinizin ancak karşılığını görürsünüz." Bu buyrukta yer alan: "(مَا): Şey" iki bakımdan nasb konumundadır: Birincisi bu meçhul fiilin ikinci mefulüdür. İkincisi harf-i cerrin hazfedilmesi dolayısı ile nasb mahallindedir. Bu da: "(إلا بما كنتم تعملون): İşlediğinizin ancak karşılığı..." takdirindedir. Bu da: "(تعملونه) Onu işlediğinizin" takdirinde olup sonundaki zamir hazfedilmiştir.

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ
وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا
فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ
﴿٥٨﴾ وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾

55. Muhakkak o gün cennetlikler sevinç içinde meşgul olacaklar.
56. Onlar ve eşleri gölgelerde, tahtlar üstünde yaslanacaklar.
57. Onlar için orada meyveler ve istedikleri herşey vardır.
58. Çok merhametli bir Rabbden: "Selam" denir.
59. "Ey günahkârlar! Sizse bugün ayrılın."

"Muhakkak o gün cennetlikler sevinç içinde meşgul olacaklar" buyruğu hakkında İbn Mes'ud, İbn Abbas, Katade ve Mücahid şöyle demişlerdir: Onların meşgul olacakları iş, bakirelerle yatmak olacaktır.

Tirmizî el-Hakim *"Müşkilu'l-Kur'ân"* adlı eserinde şöyle demektedir: Bize Muhammed b. Hamid er-Razî anlattı, bize Yakub el-Kummî anlattı. O, Hafs b. Humeyd'den, o Şimr b. Atiyye'den, o Şakik b. Seleme'den, o Abdullah b. Mes'ud'dan naklettiğine göre Abdullah b. Mes'ud, yüce Allah'ın: **"Muhakkak o gün cennetlikler sevinç içinde meşgul olacaklar"** buyruğu hakkında dedi ki: Onların işleri bakirelerle beraber yatmak olacaktır. Bize Muhammed b. Humeyd anlattı. Bize Harun b. el-Muğire anlattı. Harun, Nehşel'den, o ed-Dahhak'tan, o İbn Abbas'tan bunun gibi açıklamada bulunduğunu nakletmiştir.(1)

Ebu Kılabe dedi ki: Cennetliklerden olan bir kimse hanımı ile birlikte iken ona: Haydi hanımının yanına git, denilecektir. O: Ben hanımımla birlikteyim ve meşgulüm diyecek, yine ona: Yine hanımının yanına git, denilecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Cennetlikler, içinde bulundukları lezzet ve nimetlerle o kadar meşgul olacaklardır ki, masiyet ehli ile onların cehenneme gitmelerinden içinde bulunacakları can yakıcı azabtan dolayı üzülmeyeceklerdir. İsterse aralarında akrabaları ve yakınları bulunsun. Bu açıklamayı Said b. el-Müseyyeb ve başkaları yapmıştır.

Vekî' dedi ki: Burada dinleyecekleri şarkı ve çalgılar kastedilmektedir. İbn Keysan dedi ki: **"Meşgul olacaklar"** yani birbirlerini ziyaret edecekler. Yüce Allah'ın ziyafetinde bulunacaklar, diye de açıklanmıştır.

Rivayet edildiğine göre kıyamet gününde bir münadi şöyle seslenecektir: Bana itaat eden ve kimsenin görmediği yerlerde bile benim emirlerimi muhafaza eden kimseler nerede? Bunlar yüzleri ayın ondördü ve parıldayan yıldızlarmış gibi ayağa kalkacaklar. Dizginleri yakuttan olan nurdan asil develere binmiş olacaklar. Herkesin gözü önünde bu develer sırtlarında onları uçuracaktır. Nihayet Arşın önünde dikilecekler, yüce Allah da onlara şöyle diyecektir: Bana itaat eden, Benim ahdimi kimsenin görmediği yerlerde bile koruyan kullarıma selam olsun. Sizi Ben süzüp seçtim, sizi Ben tercih ettim. Haydi gidin cennete hesabsız olarak giriniz. *"Bu gün size bir korku yoktur. Siz üzülmezsiniz de"* (ez-Zuhruf, 43/68) Bunun üzerine Sıratın üzerinden gözü kapıp giden şimşek gibi geçecekler ve cennetin kapıları açılacak onlara.

Daha sonra ise mahşerde insanlar durmuş olacaklar ve biri diğerine: Ey kavim, filan nerede, filan nerede? diye soracak. İşte birbirlerine soru soracakları bu vakitte bir münadi: **"Muhakkak o gün cennetlikler sevinç içinde meşgul olacaklar** (Buradaki anlatıma göre "sevinç içinde meşguldürler" diye anlaşılmalıdır) diye seslenecektir."

(1) el-Hatib el-Bağdadî, *Muvaddih...*, II, 392, 393, 394. (hep İkrime'den)

"İş, meşguliyet" anlamındaki lafız; (شُغْلٍ) şeklinde kullanılabildiği gibi, (شُغُلٍ) diye de kullanılır. Bunlar iki ayrı söyleyiştir. Bu iki şekilde de okunmuştur. "(الرُّعْب والرعْب والسُحْت والسحْت): Korku ve haram şeyler" kelimelerinde olduğu gibi. Buna dair açıklamalar da daha önceden (el-Maide, 5/42. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Sevinç içinde" buyruğunu el-Hasen: Sevinçli olacaklar diye açıklamıştır. İbn Abbas da bu anlamda açıklamıştır. Mücahid ve ed-Dahhak ise, beğendikleri bir iş içinde diye açıklamışlardır. es-Süddî rahat içinde diye açıklamıştır, anlamları birbirlerine yakındır.

(Âyet-i kerimedeki kipin kökünü teşkil eden): "(الفكاهة) Sevinç: Şaka ve güzel söz" demektir.

Ebu Cafer, Şeybe ve el-A'rec elifsiz olarak; (فَكِهُونَ) diye okumuşlardır. Bunlar "(الفارِه والفَرِه، والحاذر والحَذِر): Rahat içinde olan, rahat olan ve tetikte olan, sakınan" kelimeleri gibi iki ayrı söyleyiştir. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

el-Kisaî ve Ebu Ubeyde ise şöyle demişlerdir: "(الفاكه): Fakihe (meyve, nimet) sahibi" demektir. Tıpkı; "(شاحم ولاحِم وتامِر ولابِن): Yağlı, etli, hurmalı, sütlü" kelimeleri gibi. "(الفَكِه): Meyveler ve nimetler içinde olan" demektir. "Elif"siz olarak; (فَكِهُون) şekli Katade'nin açıklamasına göre "beğenmiş ve hoşnut olmuş haldedirler" demek olur. Ebu Zeyd dedi ki: (رجل فكِه); nitelemesi ruhen hoş, rahat ve güleç yüzlü olan kimse hakkında kullanılır. Talha b. Musarrif de bu buyruğu; (فاكِهِينَ) şeklinde hal olarak nasb ile okumuştur.

"Onlar ve eşleri gölgelerde, tahtlar üstünde yaslanacaklar" buyruğu mübteda ve haberdir. Bununla birlikte; "(هُمْ): **Onlar"** lafzının te'kid; "(وَأَزْوَاجُهُمْ): **Eşleri"** lafzının zamire atfedilmesi; "(مُتَّكِئُونَ): **Yaslanacaklar"** lafzının **"sevinç içinde olacaklar"** buyruğuna sıfat olması da mümkündür.

"Gölgelerde" buyruğu genel olarak esreli "zı" ve med "elif"i ile (فِي ظِلَالٍ) diye okunmuştur. İbn Mes'ud, Ubeyd b. Umeyr, el-A'meş, Yahya, Hamza, el-Kisaî ve Halef; ise (فِي ظُلَلٍ) "zı" ötreli ve "elif"siz olarak okumuşlardır. Birinci okuyuşta kelime; "(ظِلّ): Gölge" lafzının çoğuludur. İkinci okuyuşta ise kelime; "(ظُلّة): Gölge yapan (ağaç ve benzeri şeyler)" lafzının çoğuludur.

"Tahtlar üstünde" ifadesi de yüksek köşklerdeki tahtlar (karyolalar) üzerinde demektir. Tekili: (أريكة) şeklinde gelir. "(سفينة): Gemi"nin çoğulunun (سفائن) diye gelmesi gibi. Şair de şöyle demektedir:

كأنّ أحمرارَ الوردِ فوق غُصُونِه ... بوقتِ الضحى في روضهِ المتضاحِك
خُدُودُ عذارَى قد خَجِلن من الحَيَا ... تَهادَيْنَ بالريحان فوق الأرائِكِ

"Dalları üzerindeki gülün kırmızı rengini alması sanki,
Gülümseyenin bahçesinde kuşluk vaktinde,
Haya ettiklerinden dolayı mahcub olmuş bakire kızların yanağı gibidir,
Tahtlar üzerinde birbirlerine reyhan hediye eden."

Haberde belirtildiğine göre Ebu Said el-Hudrî, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Cennetlikler hanımları ile cima ettikleri her seferinde tekrar bakireye dönerler."(1)

İbn Abbas da şöyle demiştir: Cennet ehli olan bir kimse yetmiş yıl hurinin boynuna sarılır. Ne o ondan usanır, ne o ondan. Ona vardığı her seferinde bakire olduğunu görür. Ona varmak istediği her seferinde de tekrar şehveti avdet eder. Yetmiş erkek gücüyle onunla cima eder. Onlardan meni gelmez. Erkekten de huriden de meni gelmeksizin cima ederler.

"Onlar için orada meyveler... vardır" buyruğu mübteda ve haberdir.

"Ve istedikleri herşey vardır" buyruğunda yer alan: "(يَدَّعُونَ): **İstedikleri"** lafzındaki ikinci "dal" harfi "te"den ibdal edilmiştir. Çünkü bu fiil; (يفتعلون) veznindedir. Fiilin kökü de; (دعا): İstedi" lafzından gelmektedir, yani bir şey isteyip kendisine verilen demektir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde yapmıştır. Buna göre **"istedikleri"** dualarında temenni ettikleri şeyler anlamında olur.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani onlardan kim bir şey isteyecek olursa, o ona verilecektir. Çünkü yüce Allah, ancak güzel şeyleri istemek ve istenmesi güzel olan şeyleri dilemek tabiatında yaratmış olacaktır.

Yahya b. Sellam: **"İstedikleri şeyler"** canlarının çektiği şeyler demektir, diye açıklarken İbn Abbas: Dileyecekleri şeyler demektir, diye açıklar. İkisinin de anlamı birbirine yakındır.

İbnu'l-Enbarî der ki: "(وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ): Onlar için... istedikleri herşey vardır" buyruğu üzerinde vakıf yapmak güzeldir. Bundan sonra da:

"(سَلَامٌ): **Selam"** buyruğu ile, onlara selam denilir, anlamında başlanılır.

"Selam" lafzının: "(وهم ما يدّعون مسلّم خالص): Onlar için istedikleri herşey katıksız olarak verilir" anlamında merfu okunması da mümkündür. Ancak bu açıklamaya göre "(مَا يَدَّعُونَ): İstedikleri herşey" üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz.

ez-Zeccac der ki: "Selam" buyruğu; "(ما): Şey"den bedel olarak merfu-

(1) A. Raman İbnu'l-Cevzi, *el-İlelu'l-Mütenâhiye,* II, 930'da hadisi kaydettikten sonra, hadisi Şerik'den münferiden rivayet eden Mualla b. Abdurrahman'ın Ebu Hatim'e göre "metruk" rivayeti alınmayan" İbnu'l-Medini'ye göre de "hadis uyduran birisi" olduğunu söylediğini kaydetmektedir.

dur. Onlar için Allah'ın onlara selam vermesi de vardır, demek olur. Bu ise cennet ehlinin en büyük arzusudur.

Cerir b. Abdullah el-Becelî'den rivayet edilen hadise göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Cennet ehli nimetleri içerisinde bulundukları bir sırada onlara bir nur görünecektir. Başlarını kaldıracaklar bir de ne görsünler, şanı yüce Allah üst taraflarından onlara görünmekte ve: Ey cennet ehli, es-selamu aleykum, diye buyurmaktadır. İşte yüce Allah'ın: **"Çok merhametli bir Rabden selam denir"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Rab onlara, onlar da ona bakarlar. Ona baktıkları sürece içinde bulundukları hiçbir nimete dönüp bakmazlar bile. Nihayet hicabı arkasında onlardan gizlenince onların bulundukları yerlerde nuru ve bereketleri üzerlerinde kalmaya devam eder."[1] Bunu es-Salebî ve el-Kuşeyrî zikretmişlerdir.

Bu manadaki bir rivayet ***Sahih-i Müslim***'de de sabittir. Biz bu rivayeti Yunus Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"ihsanda bulunanlara daha güzeli ve daha da fazlası vardır."* (Yunus, 10/26) buyruğunu açıklarken zikretmiş bulunuyoruz.

Buradaki: "(ما): Şey"in belirtisiz "selam" lafzının onun sıfatı olması da mümkündür. Onların istedikleri herşey eksiksiz olarak onlara verilecektir, demek olur. Mübteda olarak merfu olması "selam"in onun haberi olması da mümkündür. Bu açıklamalara göre ise; "(وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ): **Onlar için istedikleri herşey vardır"** buyruğunda vakıf yapılmaz.

İbn Mes'ud'un kıraatinde: "(سلاماً): Selam" lafzı mastar olur. Hal konumunda da kabul edilebilir. Onlara istedikleri herşey esenlikli olarak ya da istedikleri gibi teslim edilerek verilecektir, anlamında, olur. Bu görüşe göre: "(يَدَّعُونَ): **İstedikleri"** lafzı üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ise yeni bir cümle başı olarak: (سِلْمٌ) diye okumuştur ki şöyle denilmiş gibidir: Bu sadece onlara verilir ve bu konuda onlarla hiçbir şekilde çekişilmez. Bu durumda: "(وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ): **Onlar için istedikleri herşey vardır"** buyruğunda vakıf tam olmaktadır. Bununla birlikte "selam" lafzının, Allah'ın: **"Onlar için istedikleri herşey vardır"** lafzından bedel olması ve; "(مَا يَدَّعُونَ): İstedikleri herşey"in haberinin de; "(لهم): **Onlar için vardır"** buyruğu da olması mümkündür. Yine **"selam"** lafzının ikinci bir haber olması da mümkündür. Bu durumda ifade: Kimse bu hususta onlarla çekişmeksizin bu katıksız olarak onlar içindir, demek olur.

"(قَوْلاً) Söz (mealde: denir)" lafzı: "(قال الله ذلك قولاً): Allah bunu onlara söyleyecektir" anlamında mastardır, ya da (بقوله قولاً) takdirindedir. Hazfedilmiş fi-

(1) İbn Mace, I, 65'te, Abdullah (b. Mes'ud)'dan; ed-Deylemi, *el-Firdevs,* II, 14 (Cabir b. abdullah (r.a)'dan; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* VII, Cabir (r.a)'dan ve ravilerinden el-Fadl b. İsa'nın "zayıf" olduğu kaydıyla.

ile masdarının lafız olarak zikredilmiş olması delil teşkil etmektedir.

Anlamın: "(ولهم ما يدعون قولاً): Onlara istedikleri herşey bir söz olarak verilmiş olacaktır." Yani Allah tarafından onlara verilmiş sözün bir gereği olarak onlara verilecektir, şeklinde olması da mümkündür. Bu ikinci görüşe göre; "(يَدَّعُونَ): **İstedikleri"** lafzı üzerinde vakıf güzel olmaz.

es-Sicistanî der ki: **"Selam"** buyruğu üzerinde vakıf tam bir vakıftır. Ancak bu bir hatadır, çünkü **"denir"** buyruğu, ondan önce anılanların dışındadır.

"Ey günahkârlar! sizse bugün ayrılın" buyruğunda geçen: "(امْتَازُوا): **Ayrılın"** fiili muhatab olarak; "(تميّزوا وامتازوا وامتازوا): Ayrılın" şekillerinde aynı anlamda kullanılır. "(ومزته فانماز وامتاز): Ben onu ayırdım, o da ayrıldı" diye kullanıldığı gibi; "(ميّزته فتميّز): Onu ayırdım, o da ayrıldı" diye de kullanılır.

Yani bu söz, cennet ehlinin cennete götürülmeleri emredileceği vakit, sorgulanmak üzere durdurulacakları sırada söylenecektir. Cennetlikler arasından çıkıp ayrılın, demektir.

Katade dedi ki: Onlar herbir hayırdan ayrılıp uzaklaştırılmış olacaktır. ed-Dahhak şöyle demektedir: Günahkârlar birbirlerinden ayrılacaklardır. Yahudiler ayrı bir fırka, hristiyanlar ayrı bir fırka, mecusiler ayrı bir fırka, sabiîler ayrı bir fırka, puta tapıcılar ayrı bir fırka olacaklardır. Yine ondan şöyle dediği nakledilmiştir: Herbir fırkanın cehennem ateşinde içine gireceği ve kapısının kapatılacağı bir evi bulunacaktır. Ebediyyen orada kalacak, ne o fırka başkasını görecek, ne başkası tarafından görülecektir.

Dâvûd b. el-Cerrah dedi ki: Müslümanlar günahkârlardan ayrılacaklardır. Ancak heva sahibi kimseler (itikadî bid'at sahibleri) günahkârlarla birlikte olacaklardır.

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَابَنِى اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ ۚ اِنَّهُ لَكُمْ
عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٠﴾ وَاَنِ اعْبُدُونِى ۭ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾
وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا ۭ اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾
هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتِى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا
كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾

60. "Ey Âdemoğulları! Şeytana tapmayın! Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır." diye size emrimi açıklamadım mı?
61. Ve: "Bana ibadet edin" diye. İşte dosdoğru yol budur.
62. "Andolsun ki o, sizden pekçok kimseyi saptırdı. Niçin akıl etmiyorsunuz?"
63. "İşte vaadolunduğunuz cehennem budur."
64. "Küfre sapmanızdan ötürü bugün oraya girin."

"Ey Âdemoğulları! Şeytana tapmayın" masiyetimi gerektiren hususlarda ona itaat etmeyin **"...diye size emrimi açıklamadım mı?"**

Buradaki **"ahd** (emir)" vasiyet anlamındadır. Ben rasûllerim vasıtasıyla size tebliğ edip tavsiye etmedim mi? demektir.

"Tapmayın" anlamındaki buyrukta geçen; (لا) edatı, el-Kisaî'nin dediği gibi, nehy içindir.

"Ve Bana ibadet edin diye" buyruğundaki: "(أنِ): **Diye"**nin "nûn"u (sakin iken hareke verilmek ile ilgili) asıl kaideye uygun olarak esreli gelmiştir. Bunu ötreli okuyanlar ardından ötre gelen bir kesreyi hoş görmediğinden dolayı böyle okumuşlardır.

"İşte dosdoğru yol budur." Yani Bana ibadet dosdoğru dindir.

"Andolsun ki o sizden pekçok kimseyi saptırdı." Pekçok insanı azdırdı. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Katade pekçok toplulukları, el-Kelbî pekçok ümmeti diye açıklamıştır, anlamları birdir.

"(جِبِلاً): **Çok kimse"** buyruğunu Medineliler ile Asım "cim" ile "be" harflerini esreli okumuşlardır. Ebu Amr ile İbn Amir "cim" harfini ötreli, "be" harfini de sakin olarak (dolayısıyla "lam" harfi de şeddesiz olarak) okumuşlardır. Diğerleri ise "cim" ile "be" harflerini ötreli, "lam" harfini şeddesiz okumuşlardır. el-Hasen, İbn Ebi İshak, İsa b. Ömer, Abdullah b. Ubeyd ile en-Nadr b. Enes ise "lam" harfini şeddeli okumuşlardır. Ebu Yahya ile el-Eşheb el-Ukaylî ise "cim" harfini esreli, "be" harfini sakin, "lam" harfini de şeddesiz okumuşlardır. Böylece bu kelime toplam beş türlü okunmuş olmaktadır.

el-Mehdevî ile es-Salebî: Bunların hepsi de "çok yaratık" anlamında farklı söyleyişlerdir.

en-Nehhas der ki: Bu kıraatlerin en açık (uygun) olanı birincisidir. Buna delil de bütün kıraat alimlerinin: "(وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ): *Sizi ve önceki nesilleri..."* (eş-Şuara, 26/184) buyruğunu bu şekilde icma ile okumuş olmalarıdır. Bu durumda; "(جِبِلاً): Çok kimse" lafzı (جِبِلَّةٍ)in çoğulu olmaktadır. Hepsinin de iştikakı aynıdır. Bu da: "(من جبل الله عز وجل الخلق): Aziz ve celil olan Allah mahluka-

ti yarattı" kullanımından gelmektedir.

Altıncı bir kıraat daha sözkonusu edilmiştir ki o da: "(جِيلا): Nesiller" şeklinde "ye" iledir. Ayrıca ed-Dahhak'tan nakledildiğine göre bir cil (nesil) on bin (kişi)dir, azamisinin ne kadar olduğunu ise yüce Allah'tan başkası bilemez. Bunu da el-Maverdî zikretmiştir.

"Niçin akıl etmiyorsunuz?" Niçin şeytanın sizin düşmanınız olduğunu kavramıyor, Allah'a itaat etmenin gerekli olduğunu bilmiyorsunuz?

"İşte vaadolunduğunuz cehennem budur." Yani cehennem bekçileri onlara: İşte vaadolunduğunuz ve sizin yalanladığınız cehennem budur, diyeceklerdir.

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde Allah insanları, cinleri, öncekileri, sonrakileri tek bir düzlükte toplayıp biraraya getirecek. Daha sonra cehennem ateşinden bir parça insanların üzerinden görünecek, onları çepeçevre kuşatacak. Sonra da bir münadi: **"İşte vaadolunduğunuz cehennem budur. Küfre sapmanızdan ötürü bugün oraya girin"** diye seslenir. İşte o vakit herbir ümmet dizleri üzerine çöker. Herbir gebe de karnındakini bırakır. Süt emziren herbir anne emzirdiğini unutur. İnsanları da sarhoş görürsün, halbuki onlar sarhoş değildirler; ama Allah'ın azabı çok şiddetlidir."(1)

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَآ اَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ
بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَطَمَسْنَا عَلٰٓى اَعْيُنِهِمْ
فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَاَنّٰى يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَمَسَخْنَاهُمْ
عَلٰى مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ
نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِى الْخَلْقِ ۖ اَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

65. Bugün, Biz ağızlarına mühür vururuz ve neler kazandıklarını elleri bize söyler ve ayakları şahitlik eder.

66. Eğer dileseydik, gözlerini silme kör ederdik de yolda didişip dururlardı. Artık nasıl görebileceklerdi?

(1) Bu manayı kısmen ihtiva eden hadisler bulunmakla birlikte; bizatihi bu mana ile böyle bir rivayet tesbit edemedik.

67. Ve eğer dileseydik, oldukları yerde suratlarını değiştirirdik. Devam etmeye de, geri gelmeye de güçleri yetmezdi.
68. Kime uzun ömür verirsek yaratılışta onu başaşağı çeviririz. Akıl erdirmiyorlar mı?

"Bugün, Biz ağızlarına mühür vururuz ve neler kazandıklarını elleri bize söyler ve ayakları şahitlik eder" buyruğunu Müslim'in *Sahih*'inde yer alan Enes b. Malik'ten gelen şu rivayet açıklamaktadır: Enes b. Malik dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın huzurunda idik, güldü. Sonra: "Niye güldüğümü biliyor musunuz?" diye sordu. Biz: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dedik. Şöyle buyurdu: "Kulun Rabbine hitabından dolayı (güldüm). O: Ey Rabbim! Sen beni zulümden alıkoymadın mı? der. Yüce Rab: Evet, der. Bu sefer kul şöyle der: Ben kendime karşı ancak kendimden olan şahidi kabul ederim. Bunun üzerine yüce Allah: Bugün sana karşı şahid olarak kendin yetersin. Şahidler olarak da kiramen katibin yeter. (Peygamber devamla) buyurdu ki: Allah ağzına mühür vurur ve bu sefer azalarına konuş denilir. Azaları yaptıkları işleri söyler. Sonra onu konuşmak üzere serbest bırakır. Kul der ki: Benden uzak olun, benden uzak olun. Ben sizin için mücadele edip duruyordum."(1)

Müslim bunu Ebu Hureyre'den gelen rivayetiyle de kaydetmiştir. Orada da şöyle denilmektedir: "Sonra ona şöyle denir: Şimdi Biz sana karşı şahidimizi göndereceğiz. O kendi kendisine benim aleyhime kim şahitlik edecek diye düşünürken, ağzına mühür vurulur ve baldırına, etine, kemiklerine: Konuş denilir. Baldırı, eti, kemikleri yaptıklarını söylerler. Bunun böyle olmasının sebebi ise kendi nefsinden şahidler dolayısıyla ileri sürebileceği bir mazeretinin bırakılmamasıdır. Bu ise münafık kişidir, Allah'ın kendisine gazab ettiği kişi budur."(2)

Tirmizî'nin rivayetine göre de Muaviye b. Hayde, Peygamber (sav)'dan naklettiği bir hadisinde şöyle demektedir: Eliyle Şam (Suriye) tarafına işaret ederek şöyle buyurdu: "Sizler ta şuradan buraya kadar (olan alan üzerinde) binekli, piyade olarak haşredileceksiniz. Kıyamet gününde yüzünüz üzere çekileceksiniz, ağızlarınız da konuşamayacak şekilde mühürlenecektir. Sizler Allah nezdinde en hayırlıları ve en şereflilerini teşkil ettiğiniz yetmiş ümmetin tamamlayıcısı olacaksınız. Sizden herhangi biriniz hakkında ilk konuşacak uzvunuz baldırı olacaktır." Bir diğer rivayette ise "baldırı ve elleri olacaktır" denilmektedir.(3)

(1) *Müslim*, IV, 2280.
(2) *Müslim*, IV, 2279.
(3) *Müsned*, IV, 446, V, 3.

Hadisteki ("mühür" diye tercüme edilen): "el fidan" testi ve ibrikin üzerindeki süzgeç demektir. Bu açıklamayı el-Leys yapmıştır. Ebu Ubeyd der ki: Baldırları konuşsun diye kendileri konuşturulmayacaklardır. İşte bu ibrikin ağzına konulan fidam (süzgeç)e benzetilmiştir.

Diğer taraftan ağızların mühürlenmesinin sebebi ile ilgili dört türlü açıklama yapılmıştır:

1- Çünkü onlar: *"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık"* (el-En'am, 6/23) diyecekler. Bundan dolayı yüce Allah da onların ağızlarını mühürleyecektir ve sonra azaları konuşacaktır. Bu açıklamayı Ebu Musa el-Eşarî yapmıştır.

2- Hesab için: Mevkıfte bekleyenler onları tanıyıp onlardan ayrılsınlar diye böyle yapılacaktır. Bu açıklamayı İbn Ziyad yapmıştır.

3- Konuşmayan kimsenin ifadesi delil olarak konuşanın ikrarından daha beliğdir, etkileyicidir. Çünkü bu icaz seviyesindedir. İcaza ihtiyaç duyulmayacak bir günde dahi olsa bu böyledir.

4- Böylelikle nefsi hususunda kendisine yardımcı olan azalarının artık Rabbine karşı kendi aleyhine şahitler olduklarını bilmesi için böyle olacaktır.

Şâyet: Yüce Allah: **"Neler kazandıklarını elleri bize söyler ve ayakları şahitlik eder"** buyruğunda elin yapacağını "söylemek" diye nitelendirirken, ayağın yaptığını "şahitlik" olarak nitelendirmesinin sebebi nedir? denilecek olursa, şöyle cevap verilir: El o işini doğrudan yapan, ayak ise orada bulunan bir organdır. Hazır bulunanın başkası hakkında söyleyeceği söz de şahidliktir; işi yapanın kendi aleyhinde söylediği söz ise, söylediği ya da yaptığına dair bir ikrardır. İşte bundan dolayı yüce Allah, ellerin yaptıklarını "söz söylemek" diye ifadelendirirken, ayakların yaptıkları işi de "şahidlik" olarak ifadelendirmiştir.

Ukbe b. Amir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Ağızlara mühür vurulacağı gün insandan ilk konuşacak olan kemik sol bacağının baldırı olacaktır." Bunu el-Maverdî ile el-Mehdevî zikretmiştir.(1)

Ebu Musa el-Eşarî dedi ki: Zannederim insanın ilk konuşacak azası sağ baldırıdır. Bunu da el-Mehdevî zikretmiştir.

el-Maverdî der ki: Diğer azalardan önce baldırın konuşacak olma ihtimali vardır. Çünkü işlediği masiyetlerin lezzeti bedeninin alt tarafının bir bölümünü teşkil eden organlardan birisi olan baldırındaki duyu organları ile idrak eder, hisseder. İşte onlara yakınlığı dolayısıyla diğerlerinden öncelikli ola-

(1) Muhammed b. Harun er-Rüyani, *Müsned,* I, 203

rak şahitlikte bulunma ihtimali olabilir. Öncelikle solun sözkonusu edilmesine gelince, sağ organlardaki arzunun sol taraftaki organlara göre daha güçlü oluşundandır. Arzusunun azlığı dolayısıyla solun sağın önüne geçirilmiş olma ihtimali vardır.

Derim ki: Arzunun daha ileri olması dolayısıyla aksi de sözkonusu olabilir. Her ikisi ile birlikte el de bulunabilir. Kısacası bütün bunların toplamı ile arzu ve lezzet tamam olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Eğer dileseydik gözlerini silme kör ederdik de yolda didişip dururlardı. Artık nasıl görebileceklerdi?" buyruğunda yer alan: "(لَطَمَسْنَا): Silme kör ederdik" buyruğunun mazi ve müzari şekilleri el-Kisaî'nin naklettiğine göre; (طَمَسَ يَطمِسُ ويَطمُسُ)dir. Dilcilere göre; "(والمطموس والطَّمِيس): Göz yarığı bulunmayan kör" demektir.

İbn Abbas der ki: Onları hidayete karşı kör ederdik. Böylelikle ebediyyen hakka giden yolu bulamazlardı, demektir. el-Hasen ve es-Süddî derler ki: Yani biz onları kararsızlık içerisinde kör olarak bırakırdık. Bunun da anlamı şudur: Biz onları kör eder ve böylelikle onlar ne evlerinde ne de başka yerlerde hiçbir iş görme imkanını bulamayacak şekilde basiretleri olmaz, göremezlerdi. Taberî'nin tercih ettiği açıklama budur.

"Yolda didişip dururlardı." Yani yolu aşıp geçmek için birbirleriyle yarışırlardı. **"Artık nasıl görebileceklerdi?"** Görme imkanını nereden bulacaklardı?

Ata, Mukatil ile Katade -ayrıca İbn Abbas'tan da bir rivayet olarak- dediler ki: Eğer Biz dileseydik, onların sapıklık gözlerini çıkartır ve sapıklık yolunda onları kör eder, onların sapıklıktaki basiretlerini hidayete yönlendirir, böylelikle onlar hidayet bulur ve doğru yolu görürler, âhirete giden yola hızlıca koşarlardı. Daha sonra da: **"Artık nasıl görebileceklerdi"** diye buyurmuştur ki, Biz onlara bunu yapmadık demektir. Yani onların hidayet gözleri silme kör iken ve sapıklıkta devam ediyorken nasıl doğru yola hidayet bulabilecekler?

Abdullah b. Selam'dan bu âyet-i kerimenin te'vili ile ilgili geçen açıklamalardan farklı bir rivayet gelmiş ve o bu âyetin te'vilinin kıyamet gününde gerçekleşeceğini söylemiş ve şöyle açıklamıştır: Kıyamet gününde Sırat köprüsü kurulacağında bir münadi şöyle seslenecektir: Muhammed (sav) ile onun ümmeti ayağa kalksın! İyileriyle, kötüleriyle ayağa kalkacaklar ve Sırat'ın üzerinden geçmek üzere onun peşinden gideceklerdir. Sırat'ın üzerine geldiklerinde Allah aralarından facir olanların gözlerini silme kör edecek, onlar da o Sırat üzerinde koşuşacaklardır. O Sırat'ı aşıp geçebilmek için onu nereden görebilecekler ki.

Daha sonra bir münadi: Haydi İsa (a.s) ile onun ümmeti ayağa kalksın. Ümmeti ayağa kalkar, iyileriyle, kötüleriyle onun peşinden giderler. Onların da durumu aynı olur ve diğer peygamberler de aynı durumla karşılaşırlar.

Bunu en-Nehhas zikretmiş olup biz de bu anlamıyla İbnu'l-Mübarek'in *"er-Rekaik"* adlı eserinde belirttiği gibi; *et-Tezkire* adlı eserimizde de kaydetmiş bulunuyoruz. Bunu el-Kuşeyrî de zikretmiştir.

İbn Abbas (r.a) dedi ki: el-Esved b. el-Esved bir taş aldı. Beraberinde Mahzumoğullarından da bir topluluk vardı. Bunu Peygamber (sav)'ın üzerine atmak istedi, Allah gözlerini silme kör yaptı, taşı da eline yapıştırdı. Ne peygamberi görebildi, ne de gideceği yolu. Âyet-i kerime onun hakkında inmiştir.

"(المطموس): Silme kör" göz kapakları arasında göz yarığı bulunmayan kişiye denilir. Bu ifade; "(طَمَسَ الريحُ الأثرَ): Rüzgar izi sildi" tabirinden alınmıştır. Bu açıklamayı el-Ahfeş ve el-Kutebî yapmıştır.

"Ve eğer dileseydik, oldukları yerde suratlarını değiştirirdik. Devam etmeye de, geri gelmeye de güçleri yetmezdi" buyruğundaki: "(المسخ): Suratları değiştirmek": Hilkati değişikliğe uğratmak onu taş, cansız veya hayvana dönüştürmek demektir. el-Hasen der ki: Biz onları oldukları yerde oturtur, öne de gidemez, arkalarına da dönemez hale düşürürdük. İşte cansız bir varlık da bu şekildedir. Ne öne gidebilir, ne arkaya. Mesh (suratların değiştirilmesi) bazan insan suretinin hayvana dönüştürülmesi ile de olur. Sonra bu hayvan nereye gidebileceğini de düşünemez, şaşırır kalır. Ne ileri gider, ne de geri.

İbn Abbas (r.a) dedi ki: Bu Biz, dileseydik onları evlerinin içinde dahi helâk ederdik, demektir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer Biz, dileseydik masiyet işleme cesaretini gösterdikleri yerde suretlerini değiştirirdik.

Abdullah b. Selam dedi ki: Bütün bunlar kıyamet gününde olacaktır. Yüce Allah Sırat'ın üzerinde onların gözlerini silme kör edecektir.

el-Hasen, es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş ve Asım Ebu Bekr'in rivayetine göre: **"Oldukları yerde"** anlamındaki buyruğu çoğul olarak; "(مَكَانَاتِهِمْ): Yerlerinde" diye okumuşlar, diğerleri ise tekil okumuşlardır.

Ebu Hayve **"gitmeye"** anlamındaki kelimeyi mim harfini (ötre yerine) üstün olarak; (مَضِيًّا) diye okumuştur. "Mim" harfi ötreli olarak gitmek anlamında olup (المضي)in mastarıdır.

"Kime uzun ömür verirsek yaratılışta onu başaşağı çevririz" buyruğundaki **"onu başaşağı çevririz"** anlamındaki lafzı Asım ile Hamza: (نُنَكِّسْ) şek-

linde birinci "nûn" ötreli ve "kef" harfi de şeddeli olmak üzere; "(التنكيس): Başaşağı çevirmek"ten gelen bir fiil olarak okumuşlardır. Diğerleri ise; (نُنَكِّسْهُ) şeklinde birinci "nûn"u üstün, "kef"ı da ötreli olarak "(نكستُ الشيءَ أنكسُه نكساً): O şeyi baş üstü çevirdim" (فانتكس): O da çevrildi" kullanımından gelen bir fiil olarak okumuşlardır.

Katade dedi ki: Yani o çocukluk halini andıran yaşlılık haline döner. Süfyan da yüce Allah'ın: **"Kime uzun ömür verirsek, yaratılışta onu başaşağı çeviririz."** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Kişi seksen yaşına ulaştı mı, artık bedeni değişir ve gücü zayıflar. Şair de şöyle demektedir:

من عاش أخلقتِ الأيامُ جِدَّتَهُ وخانه ثِقَتاه السَّمْع والبصرُ

"Kim uzunca yaşarsa, günler eskitir onun yeniliğini,
Onun en güvendiği iki şey olan işitmesi ve görmesi ona ihanet eder."

Uzun ömür gençliğin yerine yaşlılığı, gücün yerine zayıflığı, fazlalığın yerine eksikliği getirir. Çoğunlukla görülen budur. Peygamber (sav) da erzeli ömre (ömrün en kötü haline) döndürülmekten Allah'a sığınmıştır.[1] Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nahl Sûresi'nde (16/70. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Artık size bütün bunları yapanın ölümden sonra sizi diriltmeye kadir olduğu hususunda; **"akıl erdirmiyorlar mı?"** Nafi' ve İbn Zekvan; "(تعقِلون): Akıl erdirmiyor musunuz?" şeklinde "te" ile diğerleri ise (erdirmiyorlar mı? anlamında) "ye" ile okumuşlardır.

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ۙ
﴿٦٩﴾ لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

69. Biz, ona şiiri öğretmedik. Ona yakışmaz da. O ancak bir zikir ve apaçık bir Kur'ân'dır.

70. Tâ ki o, diri olan kimseleri korkutup uyarsın ve kâfirler aleyhine söz hak olsun.

(1) İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, XI, 178.

Yüce Allah'ın: **"Biz, ona şiiri öğretmedik. Ona yakışmaz da"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber Şair de Değildir, Şair Olması da Uygun Değildir:

Yüce Allah, Peygamber (sav)'ın durumunu haber vererek kâfirlerden, onun şair olduğunu Kur'ân'ın da bir şiir olduğunu söyleyenlerin sözlerini: **"Biz, ona şiiri öğretmedik, ona yakışmaz da"** buyruğu ile reddetmektedir. Evet, Rasûlullah (sav) böyleydi, şiir söylemez ve şiirin veznine göre, kalıplarına göre konuşmazdı. Hatta eskiden söylenmiş bir beyiti herhangi bir sebeple okumaya çalıştığında veznini bozarak okurdu; sadece anlamlarını muhafaza ederek söylerdi. Bunlardan birisi de bir gün okuduğu (ve bazı kelimelerinin yerlerini değiştirdiği) Tarafe'nin şu beyitidir:

سَتُبْدِي لَكَ الأيام ما كنتَ جاهلاً ويأتيكَ من لم تزوّده بالأخبار

"Günler gösterecek sana bilmediğin şeyleri,
Ve kendisini azıklandırmadığın kimse sana getirecek haberleri."

Bir gün de kendisine insanların en şairi kimdir? diye sorulmuş, o da: "Şu beyiti söyleyen kişidir" demişti:

ألم ترياني كلّما جئت طارقاً وجدتُ بها وإن لم تطيّب طيبًا

"Görmediniz mi beni gece vakti geldiğim her seferinde,
Orada gördüm; hoş kokulara sürünmemiş olsa bile."

Bir gün de şu beyiti okumuştu:

أتجعلُ نَهْبي ونَهْبَ العبـ ـيدِ بين الأقرعِ وعُيَيْنَة

"Sen benim talanlarım ile kölelerinkini,
Akra' ile Uyeyne'ye mi pay edeceksin?"

Peygamber (sav)'ın bir beyiti düzgün bir şekilde, nadiren okuduğu da olurdu.

Rivayete göre o Abdullah b. Revaha'ya ait şu beyiti okumuştur:

يَبيتُ يُجافي جَنْبَهُ عن فـراشـهِ إذا آستثقلت بالمشركين المضاجِعُ

"Yanı yatağından uzak olarak geçirir geceyi,
Müşrikler yataklarında ağır uykuya dalmış olduklarında."

el-Hasen b. Ebi'l-Hasen dedi ki: Peygamber (sav):

كَفَى بالإسلام والشيبِ للمرء ناهيا

"Kişiyi (kötülüklerden) alıkoyan olarak, İslâm ve ağaran saçlar yeter."

mısraını okumuş, Ebu Bekir (r.a) ise şöyle demişti: Ey Allah'ın Rasûlü! Şair bunu şöyle söylemiştir:

هـريـرةَ ودِّعْ إن تَجهـزْتَ غـاديـا كَفَى الشيبُ والإسلامُ للمرء نَاهيَا

"Ey Hureyre! Sabahleyin yolculuk hazırlığını yapacak olursan (bil ki)
Ağaran saçlar ile İslâm kişiyi (kötülükten) alıkoyucu olarak yeterlidir."

Bunun üzerine Ebu Bekir ya da Ömer: Şahidlik ederim ki sen Allah'ın Rasûlüsün. Yüce Allah: **"Biz, ona şiiri öğretmedik. Ona yakışmaz da."** diye buyurmaktadır."[1]

el-Halil b. Ahmed'den şöyle dediği nakledilmiştir: Şiir, Rasûlullah (sav)'ın birçok sözden daha sevdiği bir şeydi. Fakat o doğru-dürüst şiir okuyamazdı.

2- Hz. Peygamber'in Nadiren Şiir Kalıplarına Uygun Söz Söylemesi:

Peygamber Efendimizin bazan şiir kalıplarına uygun sözler söylemiş olması, onun şiiri bildiğini gerektirmez. Yine bazan nesir olarak söyleyip de herhangi bir vezne uygun sözlerinin durumu da böyledir. Mesela, Huneyn gününde söylediği:

هـل أنتِ إلا إصبـعٌ دَمِيتِ وفـي سـبـيـلِ الـلّهِ مـا لـقِـيـتِ

"Sen kanayan bir parmaktan başka bir şey misin ki
Allah'ın yolundadır senin bu karşılaştıkların."

(1) Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXIII, 27.

Yine onun söylediği:

أنـا الـنـبـيُّ لا كَـذِبْ أنـا ابـن عـبـدِ الـمـطلبْ

"Ben peygamberim yok bunda yalan,
Ben Abdu'l-Muttalib'in oğlu(nun oğlu)yum."

Bunun benzeri bazan Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde de, herkesin sözlerinde de görülebilir. Ancak bu ne şiirdir, ne şiir türünden şeylerdir. Yüce Allah'ın şu buyrukları gibi: ***"Siz sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar birre (iyiliğe, cennete) kavuşamazsınız."*** (Al-i İmran, 3/92); ***"Allah'tan bir zafer ve yakın bir fetih."*** (es-Saf, 61/13); ***"Büyük havuzları andıran çanaklardan ve yerlerinde sabit kazanlardan..."*** (Sebe', 34/13) ve buna benzer daha başka âyetler.

İbnu'l-Arabî bu türden bazı âyet-i kerimeler zikretmiş, bunlar hakkında açıklamalarda bulunmuş ve bunların vezin kalıplarının dışında olduklarını söylemiştir. Ayrıca Ebu'l-Hasen el-Ahfeş Hz. Peygamber'in: "Ben peygamberim yok bunda yalan" sözünün şiir olmadığını söylediği gibi, el-Halil b. Ahmed de *Kitabu'l-Ayn*'de: İki ayrı parça halinde gelen seci'li sözler şiir olamazlar demiştir. Yine ondan gelen rivayete göre bu recez türünden bir sözdür. Şöyle de denilmiştir: "Yok bunda yalan" anlamındaki lafız ile "Abdu'l-Muttalib"in "be"leri üzerinde vakıf yapılmadıkça receze benzemez. Peygamber (sav)'ın da bunu nasıl söylediği bilinmemektedir.

İbnu'l-Arabî der ki: Durumundan kuvvetle anlaşıldığına göre "yok bunda yalan" lafzındaki "be" merfudur. Buna karşılık "Abdu'l-Muttalib"in "be"si ise izafet terkibi dolayısıyla esrelidir.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Bazılarının söylediklerine göre rivayet irablı olarak gelmiştir. Eğer i'rablı gelmiş ise, bu bir şiir olmaz, çünkü ilk beyitteki "be" harfini ötreli, üstün ya da tenvinli okuyup da ikincisinin "be"sini esreli okuyacak olursa, bu şiir vezin kalıbının dışına çıkar.

Kimisi de şöyle demiştir: Bu vezin şiir vezinlerinden değildir. Ancak bu açıkça bir gerçeği inkâr etmektir. Çünkü bu şekilde Arapların şiirlerini el-Halil ve başkaları da rivayet etmiş bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'in: "Sen kanayan bir parmaktan başka bir şey misin ki?" sözlerine gelince, denildiğine göre bu aruzun seri' diye bilinen kalıbındandır. Ancak bunun böyle olması; "(دميت): Kanayan" kelimesindeki "te"nin esreli okunması halinde mümkün olur. Eğer sakin okunacak olursa hiçbir şekilde bu şiir olmaz. Çünkü bu şekilde bu iki kelime "fe'ul" vezninde olurlar. Seri' kalıbında ise fe'ul yoktur. Peygamber (sav) bunu "te" harfini sakin ya

da işba' sözkonusu olmaksızın harekeli söylemiş olabilir. Bunun şiir olduğunu kabul etsek dahi, esas alınan mısraların birbirinden ayrılması halidir. Böylece bu konudaki itiraz da ortadan kalkmış olmaktadır. Peygamber (sav)'ın da şiiri bilen ve şair bir kimse olması da gerekmez. Çünkü nadiren bir beyitin okunması ve recez ya da başka türden kafiyelerin tutması hiçbir zaman bunları söyleyen kimsenin şiiri bilen birisi olmasını gerektirmez. İlim adamlarının ittifakıyla böylesine şair de denilmez. Nitekim bir kimse bir ip yapacak olursa, onun iplikçi olması gerekmez.

Ebu İshak ez-Zeccac dedi ki: **"Biz ona şiiri öğretmedik"** buyruğunun anlamı şudur: Biz ona şiir söylemeyi öğretmedik yani biz onu şair kılmadık. Bu ise onun bir miktar şiir okumasını ya da söylemesini engellemez. en-Nehhas dedi ki: Bu, bu hususta yapılmış en güzel açıklamalardan birisidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah, kendisine ona şiiri öğretmediğini haber vermektedir. Onun şiir okumadığını haber vermiş değildir. İfadenin zahirinden anlaşılan da budur.

Bu hususta açıkça anlaşılan bir açıklama da yapılmıştır. Bu açıklamayı yapan kişi bu konuda dilbilginlerinin icmaı olduğunu dahi iddia etmiştir. Onlara ait bu açıklama şu şekildedir: Şiir söylemek kastı olmaksızın vezinli söz söyleyen herkesin söylediği bir söz, şiir olamaz, sadece şiire uygun düşmüş bir söz olur. Bu da açıkça anlaşılan bir sözdür. Derler ki: Yüce Allah'ın peygamberi hakkında sözkonusu olmadığını belirttiği husus şiiri ve şiir türlerini bilmek, onun aruzlarını, kafiyelerini ve şiir söyleme vasfına sahib olmak (şairlik)dir. İttifakla Peygamber bu vasıflara sahib değildir. Nitekim Kureyşliler, Araplar hac mevsiminde yanlarına gelecek olurlarsa, neler söyleyeceklerini kendi aralarında danıştıklarında birilerinin: O şairdir, diyelim demesi üzerine aklı başında kimselerin şöyle dediklerini görüyoruz: Allah'a andolsun o vakit Araplar sizi yalanlayacaklardır, çünkü onlar şiirin her türlüsünü bilirler. Allah'a yemin ederim onun söyledikleri, şiirlerin hiçbir türüne benzememektedir. Onun sözleri şiir değildir.

Ebu Zerr'in kardeşi Üneys de şöyle demiştir: Ben onun sözünü şairlerin söyledikleri söz türleri ile karşılaştırdım. Onun şiire uyduğunu göremedim. Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.[1] Üneys de Arapların arasında en şair kimselerden biri idi.

Utbe b. Ebi Rabia da Peygamber ile konuştuktan sonra şunları söylemiştir: Allah'a yemin ederim, onun sözü şiir de değildir, kehanet de değildir, si-

(1) Üneys'in Peygamber Efendimiz'in Peygamber olup olmadığını anlamak için yaptığı incelemeyi uzunca anlatan ve bu sözlerini de ihtiva eden bir rivayet için bk. İbn Hibban, *Sahih*, XVI, 79.

hir de değildir. Nitekim buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Fussilet Sûresi'nde (41/40-43. âyetlerin tefsirinde) gelecektir.

Arapların fasihlerinden olan ve belağatli söz söyleyen başkaları da böyle demişlerdir.

Diğer taraftan dilden dökülen vezinli sözler şiir sayılmaz. Şiir sayılması için şiir maksadı ile şiir vezninde söylenmeleri gerekir. Bir kimse şöyle diyebilir: "(حدّثنا شيخ لنا وينادي يا صاحب الكسائي): Bizim bir hocamız bize anlattı ve -o şöyle seslendi: Ey Kisaî'nin arkadaşı diye." Ancak bu şiir sayılamaz. Yine hasta yatağında, aklı başında birisi olarak sayılan bir adamın söylediği: "(آذهبوا بي إلى الطبيب وقولوا قد آكتوى): Alın doktora götürün beni; ve bu kendisini dağladı deyin." sözleri de şiir sayılmaz.

3- Şiir Söylemek Bir Kusur mudur?:

İbnu'l-Kasım'ın, Malik'ten rivayetine göre ona şiir okumak hakkında sorulmuş, o da: Fazla ileri gitme, çünkü yüce Allah'ın onun hakkında: **"Biz, ona şiiri öğretmedik. Ona yakışmaz da"** diye buyurmuş olması, şiirin kusurlarındandır. Yine (Malik) dedi ki: Bana ulaştığına göre Ömer b. el-Hattab (r.a) Ebu Musa el-Eş'arî'ye şöyle bir mektub yazmış: Şairleri huzurunda topla ve onlara şiir hakkında sor. Şiir söyleyip söylemediklerine bir bak. Bu iş için Lebid'i de hazır bulundur. Ebu Musa şairleri topladı ve onlara sordu. Onlar: Biz şiiri biliyor ve söylüyoruz, dediler. Lebid'e de sorunca, o da şöyle dedi: Ben yüce Allah'ın: ***"Elif, lam, mim. Bu o kitabtır ki, onda hiç şüphe yoktur"*** (el-Bakara, 2/1-2) buyruğunu dinlediğimden bu yana hiçbir şiir söylemiş değilim.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu âyet-i kerime şiirin kusurunu ortaya koymaz. Tıpkı yüce Allah'ın: ***"Sen bundan önce hiçbir kitab okumuş değildin ve sağ elinle de onu yazmamıştın."*** (el-Ankebut, 29/48) buyruğunun, yazı yazmanın bir kusur olduğunu ifade etmediği gibi. Nasıl ki Peygamberin ümmî olması yazı için bir kusur teşkil etmiyorsa, Peygamberin şiir söylemediğinin belirtilmesi de şiirin bir kusur olduğunu ortaya koymaz.

Rivayete göre Me'mun, Ebu Ali el-Minkârî'ye şöyle sormuş: Aldığım habere göre sen ümmi birisiymişsin, doğru dürüst şiir okuyamıyor ve konuşurken de lahn (irab hatası) yapıyormuşsun. Ebu Ali şöyle demiş: Ey mü'minlerin emiri! Bazan farkında olmadan yanlış konuşabilirim (lahn yapabilirim), ümmî olup doğru dürüst şiir söyleyememe gelince, Rasûlullah (sav) da yazı yazmasını bilmez, doğru dürüst şiir okuyamazdı.

Me'mun ona şöyle demiş: Ben sana sendeki üç kusur hakkında soru sordum, sen bunlara dördüncüsünü de ekledin, o da cahillik. Ey cahil! Bu hususlar Peygamber (sav) için bir faziletti. Ancak bunlar sende ve senin ben-

zerlerinde bir kusurdur. Peygamber (sav) hakkında bunların söz konusu olmaması, onun hakkındaki yanlış kanaatleri bertaraf etmek içindi. Şiir söylemenin ve yazı yazmanın bir kusur olduğundan dolayı değildir.

4- Peygamber'e Şairlik Gerekli Değildir:

"Ona yakışmaz da" yani onun şiir söylemesi de gerekmez. Şanı yüce Allah, bu özelliği peygamberinin alametlerinden birisi olarak belirlemiştir. Böylelikle ona ilâhi risaletin gönderildiği hususunda hiçbir kimsenin hatırına bir şüphe gelmesin, onun Kur'ân-ı Kerîm'i tabiatındaki şiir söyleme gücü dolayısıyla ortaya koyduğu zannedilemesin.

Kur'ân-ı Kerîm'de olsun, Allah Rasûlünün sözleri arasında olsun, şiir veznine uygun bulunan birtakım ifadeleri ileri sürerek inkârcı birisinin itiraz etmesine imkan yoktur. Çünkü şiir veznine uygun olmakla birlikte, şiir maksadıyla söylenmeyen sözlere şiir denilemez. Şâyet bunlara şiir denilebilecek olursa, -az önce de açıklandığı gibi- şiir veznini tanımayan avam olan kimselerden vezinli söz söyleyen herkesin şair sayılması gerekirdi. ez-Zeccac şöyle demektedir: **"Ona yakışmaz da"** buyruğunun anlamı şudur: Düz nesir değil de şiir söylemek ona kolay gelmez.

"O", onun size bu okuduğu **"ancak bir zikir ve apaçık bir Kur'ân'dır."**

"Tâ ki o, diri olan kimseleri" Katade'ye göre kalbi diri olanları, ed-Dahhak'a göre de aklı başında olanları **"korkutup uyarasın"** demektir.

Bunun Allah'ın ilminde iman edeceği bilinen kimseleri korkutup uyarasın anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da: "(لتنذر): Korkutup uyarsın" buyruğunun "ye" ile değil de "te" ile okunmasına göredir. "Te" ile (korkutup uyarasın anlamında) okuyuş Peygamber (sav)'a hitab olur ve bu Nafî' ile İbn Amir'in kıraatidir. Diğerleri ise yüce Allah yahut Muhammed (sav) ya da Kur'ân-ı Kerîm korkutup uyarsın, anlamında olmak üzere "ye" ile okumuşlardır. İbn es-Semeyka'ın "ye" ve "zel" harflerini üstün olarak; (لِيُنْذَرَ) diye okuduğu da rivayet edilmiştir. **"Ve kâfirler aleyhine söz hak olsun"** yani Kur'ân-ı Kerîm ile kâfirlere karşı delil getirilmiş olsun.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَآ أَنْعَامًا فَهُمْ
لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ
﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ ۖ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

71. Görmezler mi ki; Biz, onların faydasına kendi ellerimizle var ettiğimiz davarlar yarattık? İşte kendileri bunlara sahiptirler.
72. Onları kendilerine boyun eğdirdik. Hem binekleri bunlardandır, hem onlardan yerler.
73. Ve onlarda kendileri için faydalar ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmezler mi?

"Görmezler mi ki; Biz, onların faydasına kendi ellerimizle var ettiğimiz davarlar yarattık?" buyruğundaki **"görmek"** kalbin görmesidir. Yani bakmazlar, ibret almazlar ve tefekkür etmezler mi... demektir.

"Ellerimizle var ettiğimiz" buyruğu da aracısız, vekâlet ve ortaklık sözkonusu olmaksızın yaptığımız, yoktan var ettiğimiz... demektir.

"(مما): Şeylerden" lafzındaki: (ما) edatı; (الذي) ism-i mevsulü anlamındadır. İsmin uzunluğu dolayısıyla aid olan "he" zamiri hazfedilmiştir. Ancak; (ما) mastar anlamı veren edat olarak kabul edilirse; bu zamirin ayrıca takdirine gerek kalmaz.

"Davarlar" anlamındaki; (أَنْعَاماً) buyruğu (نعم)'in çoğulu olup bu kelime müzekkerdir.

"İşte kendileri bunlara sahiptirler." Bunları zabt etmekte, onlara güç yetirerek emirleri altında tutmaktadırlar.

"Onları kendilerine boyun eğdirdik." Yani bu davarları onların emirlerine verdik, onlara müsahhar kıldık. Öyle ki küçük bir çocuk, kocaman bir deveyi tutup çekebilmekte, ona vurmakta, onu dilediği gibi yönlendirmekte, buna rağmen deve ona itaatin sınırları dışına çıkmamaktadır.

"Hem binekleri bunlardandır" buyruğundaki "(رَكُوبُهُمْ): **Binekleri"** kelimesi genel olarak "re" harfi üstün okunmuştur. Onların sırtlarına bindikleri şeyler demektir. Nitekim; "(ناقة حَلوب): Sütü sağılan dişi deve" denilirken: (محلوب): manasınadır.

el-A'meş, el-Hasen ve İbn es-Semeyka' ise "re" harfini mastar olmak üzere ötreli okumuştur. Âişe (r.anhâ)'dan da bu kelimeyi; (رَكُوبَتُهُمْ) diye okuduğu rivayet edilmiştir, mushafında da böyledir. (الرُّكوب) ile (الرَّكوبة) aynı şeydir. Tıpkı sağmal hayvan anlamında; (الحَلوب) ile (الحَلوبة)'ın; "yük taşıyan hayvan" anlamında da; (الحمول) ile (الحمولة)'ın kullanılabilmesi gibi.

Kufeli nahivcilerin naklettiklerine göre de Araplar "he" (müenneslik te'si) getirmeksizin; "(امرأة صَبور وشكور): Çok sabırlı kadın ve çok şükreden kadın" diye kullanırlar. Ancak: "(شاة حَلوبة وناقة رَكوبة): Sağmal koyun, sırtına binilen dişi deve" diye kullanırlar. Çünkü böylelikle onlar fiili bizzat yapan ile fiilin üze-

rinde yapıldığı şahıs arasında fark gözetmek istemişlerdir. Bundan dolayı fiili bizzat yapandan he'yi hazfetmişler, buna karşılık fiilin üzerinde yapıldığı varlık isminde bu "he"yi hazfetmemişlerdir. Nitekim şair şöyle demektedir:

فيهـا اثنتـانِ وأربعـون حَلُوبَـةً سُـوداً كخافيـة الغـرابِ الأسْحَمِ

"Orada simsiyah karganın kanadındaki siyah tüyü andıran,
Kırkiki sağmal (deve) vardır."

Buna göre bu kelimenin (Hz. Âişe'nin okuyuşunda olduğu gibi): (رَكوبتهم) şeklinde olması gerekir.

Basralılar ise burada "he (yuvarlak te)"nin hazfedilmesi nisbet dolayısıyladır. Birinci görüşün lehine delil el-Cermî'nin Ebu Ubeyde'den şöyle dediğine dair yaptığı rivayettir: (الركوبة) tekil için de, çoğul için de kullanılabilir. (الرُّكُوب) ise ancak çoğul için kullanılır. Buna göre bu şekil çoğulun müzekkerliği dolayısıyla böyledir. Ebu Hatim'in iddiasına göre ise burada; "(فَمِنْهَا رُكُوبُهُمْ): Hem binekleri bunlardandır" şeklinde "re" harfi ötreli mastar olduğundan dolayı caiz olmaz. "Re" harfi üstün olarak anlamı ise binilen varlıklar demektir. el-Ferra ise "re" harfinin ötreli (فمنها أكلهم ومنها شربهم)okunmasını caiz kabul etmiştir. Bu da: "(فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ): Yedikleri de onlardandır, içtikleri de onlardandır" demeye benzer.

"Hem onlardan" yani etlerinden **"yerler."**

"Ve onlarda kendileri için" yünleri, tüyleri, kılları, yağları, etleri ve daha başka şeyleriyle **"kendileri için faydalar ve"** sütlerinden **"içecekler vardır."**

Buradaki "(مَنَافِعُ): Faydalar" ile "(وَمَشَارِبُ): **İçecekler**" lafızlarının munsarıf olmayış sebebleri her ikisinin de tekil kullanımlarda benzeri olmayan çoğullardan (munteha el-cumu') olması dolayısıyladır.

"Hâlâ" yüce Allah'a nimetleri dolayısıyla **"şükretmezler mi?"**

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ
نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾ فَلَا يَحْزُنْكَ
قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

74. Kendilerine yardım olunur ümidi ile O'ndan başka tanrılar edindiler.
75. Onlar kendilerine yardım edemezler. Halbuki kendileri tanrılar için hazırlanmış askerlerdir.
76. O halde onların söyledikleri seni üzmesin. Muhakkak Biz, onların gizlediklerini de, açıkladıklarını da biliyoruz.

Yüce Allah'ın kudretinin bunca âyet ve belgelerini görmüş olmalarına rağmen başlarına azabın inmesi halinde uydurma ilâhlar tarafından **"kendilerine yardım olunur ümidi ile O'ndan başka tanrılar edinirler"** hiçbir iş yapmaya güçleri, kudretleri olmayan uydurma ilâhlara tapınırlar.

"(لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ): **Kendilerine yardım olunur ümidi ile"** buyruğu türünden Araplar arasından: "(لعله أن يفعل): Belki o bunu yapar" diye kullananlar da vardır.

"Onlar" yani uydurma ilâhlar **"kendilerine yardım edemezler"** buyruğunda: "(لَا يَسْتَطِيعُونَ): Edemezler" lafzı uydurma ilâhlar hakkında "vav" ve "nûn" ile (aklı eren varlıklar gibi) çoğullarının yapılmış olmasının sebebi onlardan da insan gibi söz edilmesidir.

"Halbuki kendileri" yani kâfirler **"tanrılar için hazırlanmış askerlerdir."** el-Hasen der ki: Onlar bu tanrıları savunurlar ve onlara gelecek zararları önlemeye çalışırlar.

Katade de şöyle demektedir: Dünya hayatında onlar namına kızar ve öfkelenirler.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar bu uydurma ilâhlara ibadet ederler ve onların işlerini görürler. O bakımdan onların uydurma ilâhlara karşı durumu tıpkı hazır askerler gibidir. Halbuki bu uydurma ilâhların onlara yardım edebilmeye güçleri de yoktur.

Bu üç görüş de anlam itibariyle birbirine yakındır.

Şöyle de açıklanmıştır: Uydurma ilâhlar, ibadet edenler için, onlarla birlikte cehennemde hazır edilecek askerlerdir. Biri diğerine gelecek zararı önleyemez.

Anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu putlar, bu kâfirler için cehennemde onların aleyhine hareket edecek Allah'ın askerleridir. Çünkü bu putlar onlara lanet okuyacak ve onların kendilerine ibadetlerinden uzak olduklarını belirteceklerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Uydurma ilâhlar kıyamet gününde -onlara ibadet edenlerin zanlarına göre- yardımcı olmak üzere hazır edilecek askerlerdir.

Haberde nakledildiğine göre kıyamet gününde Allah'tan başka varlıklara ibadet etmiş bulunan herbir kavme dünyada ibadet ettikleri varlık temsil olunur, onlar da onun arkasından gider ve cehenneme varırlar. Böylece bunlar onlar için hazır edilmiş askerler gibidirler.

Derim ki: Bu haberin ihtiva ettiği mana Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Hureyre yoluyla gelen bir hadis olarak; Tirmizî'de de yine ondan rivayet edilen bir hadis olarak sabit olmuştur. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah kıyamet gününde insanları tek bir düzlükte bir araya getirecek, sonra alemlerin Rabbi onlara görünüp şöyle diyecek: Dikkat edin, herbir insan (dünyada iken) neye ibadet ediyor idiyse onun arkasından gitsin. Haç sahibi olanlara (haça tapanlara) haçları, surete tapanlara suretleri, ateşe tapanlara ateşleri müşahhas olarak gösterilecek. Onlar da (dünyada iken) ibadet ettiklerinin peşinden gidecekler. Geriye müslümanlar kalacak..." deyip hadisi uzun uzadıya kaydederler.(1)

"O halde onların söyledikleri seni üzmesin." buyruğunda: **"seni üzmesin"** anlamında; (يَحْزُنْكَ) şekli, fasih olan söyleyiştir. Bununla birlikte Araplar arasında; (يُحزِنك) diye "ye" harfi ötreli, "ze" harfi esreli olarak kullananlar da vardır.

Buyruktan kasıt, yüce Allah'ın peygamberini teselli etmektir. Yani onların şair ve sihirbaz(sın) şeklindeki sözleri seni üzmesin. İfade burada tamam olduktan sonra yüce Allah yeni bir cümle olmak üzere: **"Muhakkak Biz onların"** söz veya amel olsun **"gizlediklerini de açıkladıklarını da biliyoruz"** ve onlara bunun karşılığını vereceğiz, diye buyurmaktadır.

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾

77. İnsan, hiç Bizim kendisini bir nutfeden yarattığımıza bakmaz mı? Böyle iken o apaçık bir hasım olup çıkıyor.

"İnsan" buyruğundan kasıt İbn Abbas'ın dediğine göre; Abdullah b. Ubeyy'dir. Said b. Cübeyr: el-As b. Vail es-Sehmî'dir derken, el-Hasen: Ubeyy b. Halef el-Cumahî'dir demiştir. İbn İshak da böyle demiş, ayrıca İbn Vehb bunu Malik'ten rivayet etmiştir.

"Hiç Bizim kendisini bir nutfeden yarattığımıza bakmaz mı?" Nutfe pek az su demektir. Suyun damladığını ifade etmek üzere; (نطف) fiili kullanılır.

(1) *Buhârî*, IV, 1745; *Müslim*, I, 184; *Tirmizî*, V, 622, 691; *Müned*, II, 435.

"Böyle iken o, apaçık bir hasım olup çıkıyor." Yani düşmanlık ederek tartışmakta ve bunun için deliller ortaya koymaya kalkışmaktadır. Bununla yüce Allah şunu murad etmektedir: O daha önce kendisinden sözedilmeye değer bir şey değil iken sonradan açıktan açığa tartışan bir hasım oluvermektedir.

Şöyle ki; bu kişi Peygamber (sav)'a çürümüş bir kemik getirerek: Ey Muhammed ne dersin? Allah bu kemiği çürüyüp gittikten sonra diriltecek midir? Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştu: "Evet, Allah seni de diriltecek ve cehennem ateşine sokacaktır." Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ ۖ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

78. Kendi yaratılışını unutarak Bize bir misal getirip dedi ki: "Çürümüş haldeki kemikleri kim diriltecek?"
79. De ki: "Onları ilk defa yaratan kim ise onları O, diriltecektir. O, her türlü yaratmayı en iyi bilendir."

"Kendi yaratılışını unutarak Bize bir misal getirip dedi ki: Çürümüş haldeki kemikleri kim diriltecek?" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Yaratılışını Düşünen Ahirete Zorunlu Olarak İman Eder:

"Kendi yaratılışını unutarak Bize bir misal getirip..." yani o, Bizim kendisini ölü bir nutfeden yaratıp ona hayat verdiğimizi unuttu. Bu da şu demektir: Onun bu itirazının cevabı bizzat kendi yapısında vardır. İşte bundan dolayı Peygamber (sav) kendisine: "Evet (diriltecektir). Allah seni de diriltecektir ve cehennem ateşine koyacaktır" diye cevap vermiştir.

Bu buyrukta kıyas yapmanın sıhhatli olduğuna delil vardır. Çünkü yüce Allah, öldükten sonra dirilişi inkâr edenlere karşı ilk yaratmayı delil getirmiştir.

"Dedi ki: Çürümüş haldeki kemikleri kim diriltecek" buyruğundaki: "(رَمِيمٌ): Çürümüş...ler" demektir. "(رمّ العظمُ): Kemik çürüdü" denilir. "(رَمِيمٌ): Çürümüş" demek olup çoğulu da: (رِمَامٌ) diye gelir. Burada yüce Allah; (رميم) diye buyurup (رميمة) diye buyurmamasının sebebi, bunun; (فاعلة) vezninin yerine kullanılmış olması dolayısıyladır (ma'dul). Bu şekilde, gerçek şeklinden ve vezninden udul ile (vazgeçilerek) kullanılan lafızların da asıl hakkettikleri i'rabı da sözkonusu olmaz (munsarıf olmazlar).

Yüce Allah'ın: "(وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا): *Anan da ahlaksız bir kadın değildi."* (Meryem, 19/28) buyruğunda (son kelimenin sonundaki) "yuvarlak te" düşürülmüştür. Çünkü bu kelime (باغية)in yerine getirilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Bu kâfir Peygamber (sav)'a: Acaba ben bu çürümüş kemiği ufalayıp rüzgara karşı savuracak olursam, senin görüşüne göre, Allah bunu tekrar iade eder mi? demiş, bunun üzerine de: **"De ki: Onları ilk defa yaratan kim ise onları diriltecektir"** buyruğu nazil olmuştur. Yani bunları herhangi bir şey olmaksızın ilk olarak yaratan, bir şeyden -ki o da acbu'z-zeneb'dir- ikinci olarak tekrar yaratmaya elbette ki kadirdir.

"O her türlü yaratmayı" yani nasıl ilk olarak yaratacağını ve tekrar iade edeceğini **"en iyi bilendir."**

2- Kemikler de Canlıdır:

Bu âyet-i kerimede kemiklerin de canlı olduğuna ve ölüm dolayısıyla kemiklerin de necis olduğuna delil vardır. Ebu Hanife ile Şafiî mezhebine mensub kimi ilim adamlarının görüşleri de böyledir.

Şafiî (r.a) ise, kemiklerde can yoktur demiştir. Buna dair açıklamalar daha önce en-Nahl Sûresi'nde (16/80. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.(1)

"...Kemikleri kim diriltecek?" sözü ile kemik sahiplerini kastetmiştir. Dilde muzafın, muzafu'n-ileyh yerine kullanılması çoktur. Şeriatte de olan bir şeydir denilecek olursa, buna şöyle cevap veririz: Bu ancak bir zaruret dolayısıyla ihtiyaç duyulması halinde olan bir şeydir. Burada böyle bir takdirde bulunmayı gerektiren bir zorunluluk bulunmadığı gibi, buna ihtiyaç da yoktur. Çünkü yüce yaratıcı bunu bize haber vermiştir. O buna kadirdir, hakikat de bunun böyle olduğuna tanıklık etmektedir. Ayrıca hayatın alameti olan duyma, kemikte var olan bir hususiyettir. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

(1) Hanefi Mezhebi'nin görüşü böyle olmadığı gibi, merhum müfessirimizin daha önce en-Nahl 16/80. âyet 3. başlıkta verdiği bilgilere de uymamaktadır.

الَّذِى جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا فَاِذَآ اَنْتُمْ
مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾ اَوَ لَيْسَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ ۟ بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾
اِنَّمَآ اَمْرُهُٓ اِذَآ اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ
الَّذِى بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

80. O, sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır. Hemen ondan ateş yakıyorsunuz.
81. Göklerle yeri yaratan onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir? Evet. Ve O, biricik yaratandır. Herşeyi en iyi bilendir.
82. O, bir şeyi diledi mi ona emri sadece "ol" demesidir. O da oluverir.
83. Herşeyin egemenlik ve tasarrufu elinde bulunanın şanı ne yücedir! O, münezzehtir, yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"O, sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır" buyruğu ile yüce Allah, birliğine dikkat çekmekte, ölüleri diriltmeye kemal derecesinde kadir olduğunu göstermektedir. Bu da onların gördükleri ıslak, nemli odundan kuru ve yakıcı olan ateşi yaratması şeklinde, tanık oldukları bir husustur. Çünkü kâfir şöyle demişti: Nutfe hayat tabiatı dolayısıyla nemli ve sıcaktır. Bundan hayat ortaya çıkmaktadır. Kemik ise ölüm tabiatı dolayısı ile kuru ve soğuktur. Ondan nasıl hayat ortaya çıkar. Bunun üzerine yüce Allah: **"O, sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır"** buyruğunu indirmiştir. Yani yeşil ağaç sudandır. Su da ateşin zıddı olan rutubetli ve soğuktur. Zıt iki şey de birarada bulunmaz. Ancak yüce Allah, bundan (yeşil ağaçtan) ateşi çıkartmıştır. O halde O, zıddı kendi zıddından çıkartmaya kadir olandır. O, herşeye gücü yetendir.

Âyet-i kerime ile kastedilen Arapların çakmaktaşı durumunda olan merh ve afar diye bilinen ağaçlardır. Arapların şu sözü de bunu ifade etmektedir: "(في كل شجر نار واستمجد المَرْخُ والعَفَار): Her ağaçta ateş vardır, fakat bilhassa merh ve afarda bu fazlasıyla vardır." Afar üstteki çakmak taşıdır, merh ise alttaki taştır. Misvak gibi iki dal alınır. Bunlardan su damlar. Biri, öteki üzerine sürtülür ve bunlardan ateş çıkar. Yüce Allah: **"yeşil ağaçtan"** diye buyururken "ağaç" çoğul olduğu halde: "(الأخضر): Yeşil" diye buyurup (الخضراء) diye bu-

yurmaması, lafız itibariyle tekil olmasının gözönünde bulundurulması dolayısıyladır. Bununla birlikte Araplar arasında: "(الشجر الخضراء): Yeşil ağaç" diyenler de vardır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ): *Siz elbette zakkum ağacından yiyeceksiniz ve o ağaçlardan karınları(nızı) dolduracaksınız.*" (el-Vakıa, 56/52-53)

Daha sonra yüce Allah, delil getirerek şöyle buyurmaktadır: **"Göklerle yeri yaratan onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?"** Bu buyruktaki **"onlar"**dan kasıt, öldükten sonra dirilişi inkâr edenlerin benzeridir. Sellam Ebu'l-Münzir ile Yakub el-Hadramî; "(بِقَادِرٍ): Kadir (gücü yeten)" lafzını fiil olarak; "(يَقْدِرُ): Güç yetirir" diye okumuştur.

"Evet" yani göklerle yerin yaratılması, onların yaratılışından daha büyüktür. Gökleri ve yeri yaratan onları öldükten sonra diriltmeye de güç yetirendir.

"Ve O, biricik yaratandır. Herşeyi en iyi bilendir." el-Hasen -bu hususta kendisinden gelen farklı rivayetler bulunmakla birlikte-; "(الْخَلَّاقُ): Yaratan" lafzını (الْخَالِقُ) diye de okumuştur.

"O, bir şeyi diledi mi ona emri sadece "ol" demesidir. O da oluverir."

el-Kisaî "(فَيَكُونُ): **O da oluverir"** buyruğunu; (فَيَكُونَ) şeklinde nasb ile; "(يقول): Demesi"ne atf ile okumuştur. Yani O, bir şeyi yaratmayı diledi mi herhangi bir yorgunluğa ya da herhangi bir işleme gerek duymaz. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır.

"Herşeyin egemenlik ve tasarrufu elinde bulunanın şanı ne yücedir!" buyruğu ile yüce Rabbimiz kendisini acizlikten ve ortağı bulunmaktan tenzih etmektedir.

(Egemenlik ve tasarruf anlamı verilen) **melekût** ile **melekûta** lafızları Arap dilinde mülk (mutlak olarak malik olmak, sahib olmak) anlamındadır. Araplar "(جَبَرُوتى خيرٌ من رَحَمُوتى): Ceberuta, rahamutadan hayırlıdır" derler.

Said b. Katade der ki: "Herşeyin melekûtu (egemenlik ve tasarrufu)" herşeyin anahtarları demektir.

Talha b. Musarrif, İbrahim et-Teymî ve el-A'meş: (مَلَكَةُ) diye okumuştur. Bu da "melekût" ile aynı anlamdadır. Ancak bu okuyuş mushafa muhaliftir.

"Yalnız O'na döndürüleceksiniz." Ölümünüzden sonra O'na döndürülecek ve O'nun huzuruna gideceksiniz. Genel olarak okuyuş: "(تُرْجَعُونَ): Döndürüleceksiniz" şeklinde muhatab olmak üzere "te" iledir. es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş ve Abdullah (b. Mesud)'ın arkadaşları: (يَرْجِعُونَ): Dönecekler" diye haber olmak üzere "ye" ile okumuşlardır.

(Yâsin Sûresi burada sona ermektedir).

Sâffât Sûresi

1-182. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İcma' ile Mekke'de inmiştir.

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٣﴾
إِنَّ إِلَٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمَٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ
الْمَشَارِقِ ﴿٥﴾

1. Andolsun saf saf duranlara,
2. Haykırarak sürenlere,
3. Zikir okuyup duranlara;
4. Şüphesiz sizin ilâhınız birdir.
5. Göklerle yerin ve aralarında olanların Rabbidir, doğuların da Rabbidir.

"Andolsun saf saf duranlara, haykırarak sürenlere, zikir okuyup duranlara" (mealindeki) buyruklarını kıraat alimlerinin çoğunluğu bu şekilde (yani ilk kelimelerin sonlarındaki "te" harfi ile ondan sonra gelen harfler birbirine idgam edilmeden izhar ile) okumuşlardır. Hamza ise üçünde de (âyetlerin ilk kelimelerinin sonlarındaki "te" harfini bir sonraki kelimenin ilk harfine) idgam ile okumuştur. Bu ise Ahmed b. Hanbel'in işittiği vakit hoşlanmadığı kıraattir.

en-Nehhas dedi ki: Bu kıraatin Arapça bakımından doğru olma ihtimali üç yönden uzaktır.

1- "Te" harfi (birinci âyette yer alan ikinci kelimenin ilk harfi olan) "sad"

harfi ile aynı mahrecten çıkmadığı gibi (ikinci âyetin, ikinci kelimesinin ilk harfi olan) "ze"nin mahrecinden de değildir. (Üçüncü âyetteki ikinci kelimenin ilk harfi olan) "zel" harfinin mahrecinden de değildir. Mahrec itibariyle bunlara yakın da değildir. "Te" harfinin mahrec itibariyle yakınından çıkan harfler ise "tı" ile "dal" harfleridir. "Ze" harfinin "sad" ve "sin" harfleri, "zel" harfinin ise "zı" ve "(peltek) se" harfleridir.

2- "Te" bir kelimede ondan sonraki diğer harfler ise bir diğer kelimede bulunmaktadır.

3- Eğer bu harf sonrakilerden birisi ile idgam edilecek olursa, iki ayrı kelimede sakin iki harf, arka arkaya getirilmiş olur. Böyle bir durumda arka arkaya iki sakinin gelmesinin caiz olması, her ikisinin tek bir kelimede olması halinde kabul edilebilir. (دابة وشابة) kelimeleri gibi.

Hamza'nın kıraati de şöyle açıklanabilir: "Te" bu harflere mahrec itibariyle bir dereceye kadar yakınlık arzetmektedir.

"(وَالصَّافَّاتِ): **Andolsun saf saf duranlara"** buyruğu bir kasemdir. Buradaki "vav" yemin için getirilen (be)'den bedeldir. Saf saf duranların Rabbine andolsun, demektir. **"Haykırarak sürenlere"** buyruğu da ona atfedilmiştir.

"Şüphesiz sizin ilâhınız birdir" buyruğu yeminin cevabıdır. el-Kisaî yemin halinde (إن)'in hemzesinin üstün okunabileceğini de kabul etmiştir.

"Saf saf duranlara" buyruğu ile **"zikir okuyup duranlara"** buyruğuna kadarki âyetlerde kastedilenler İbn Abbas, İbn Mesud, İkrime, Said b. Cübeyr, Mücahid ve Katade'ye göre meleklerdir. Melekler semada dünyada mü'minlerin namaz için saf tutmaları gibi saf tutarlar.

Kanatlarını havada durarak saf olarak dizdiklerini ve yüce Allah dilediği emri onlara verinceye kadar böylece durduklarını söyleyenler de vardır. Bu ise kulların hükümdarları önünde saf saf durmalarını andırır.

el-Hasen der ki: Namazlarında Rabbleri huzurunda saf saf dizildikleri için **"andolsun saf saf duranlara"** diye buyurulmuştur.

Bir başka açıklamaya göre burada kastedilenler kuşlardır. Bunun delili de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Üzerlerinde saf saf (sıra sıra) dizilip kanatlarını açıp kapayan kuşları görmediler mi?"* (el-Mülk, 67/19)

Saf, topluluğun namazdaki saf gibi belli bir çizgi üzerinde düzene sokulması demektir.

"(وَالصَّافَّاتِ): **Saf saf duranlar"** buyruğu cem'ul-cem' (çoğulun da çoğulu)dur. Mesela: "(جماعة صافة): Saf halinde dizilmiş bir topluluk" denilir. Daha sonra da bunun: "(صافّات): Saf saf dizilenler" diye çoğulu yapılır.

"Saf saf duranlar"dan kastın, namazda yahutta cihadda saf halinde ayak-

ta duran mü'minler topluluğu olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı el Kuşeyrî yapmıştır.

"Haykırarak sürenler", İbn Abbas, İbn Mesud, Mesruk ve daha önce açıkladığımız şekilde diğerlerinin görüşlerine göre meleklerdir. Onlara böyle denilmesinin sebebi ya bulutları -es-Süddî'nin görüşüne göre- haykırarak sürüklemeleri veya öğütlerle, mev'ızelerle, masiyetlerden alıkoymalarıdır.

Katade: Burada kastedilenler Kur'ân-ı Kerîm'in zecredici (yasaklayıcı, alıkoyucu) buyruklarıdır, demiştir.

"Zikir okuyup duranlara" buyruğu ile meleklerin yüce Allah'ın Kitabını okumaları kastedilmektedir. Bu açıklamayı da İbn Mesud, İbn Abbas, el-Hasen, Mücahid, İbn Cübeyr ve es-Süddî yapmıştır.

Bu buyruk ile sadece Cebrail'in kastedildiği ve ondan çoğul lafzı ile sözedildiği de söylenmiştir. Çünkü o meleklerin büyüğüdür. Onun mutlaka orduları ve ona tabi olanları vardır.

Katade de şöyle demektedir: Maksat yüce Allah'ın zikrini okuyan ve yazan herkesdir.

Bir diğer açıklamaya göre maksat, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleridir. Yüce Allah bu âyetleri okunmak ile nitelendirmiştir. Nitekim bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Gerçekten bu Kur'ân İsrailoğullarına hakkında anlaşmazlığa düştükleri şeylerin çoğunu anlatır."* (en-Neml, 27/76)

Kur'ân'ın âyetlerinin, "tâliyât (biri diğerinin ardından gelenler)" diye adlandırılması mümkündür. Çünkü harflerin biri diğerinin arkasından gelir. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmiştir.

el-Maverdî'nin naklettiğine göre de "tâliyât"dan kasıt, ümmetlerine karşı Allah'ın zikrini okuyan peygamberlerdir.

Şâyet, es-Sâffât Sûresi'nde (2 ve 3. âyetlerin başlarında) atf harfi olarak "fe" harfinin kullanılmasının hükmü nedir? diye sorulursa, buna şöyle cevap verilir: Bu harf ya var oluş itibariyle sözü edilen manaların var oluş sırasına delalet eder. Şu beyitte olduğu gibi:

يَـا لَهْفَ زَيَّابَـةَ للحارِث الصـ ـابِـح فَـالـغَـانِـم فَـالْآيِـبِ

"Keşke (babam) Zeyyabe şu sabahleyin baskın yapan,
Sonra ganimet alan, sonra geri dönen el-Haris'i görüverseydi
(yazık oldu bana, onu öldürüp intikam alamadığım için)."

Şair burada: "(الذي صَبَّح فَغَنِم فَآب): Sabah baskın yapan, sonra ganimet alan,

sonra da geri dönen..." demiş gibidir.

Ya onların çeşitli açılardan farklılıklarına uygun bir sırayı anlatmaktadır. Mesela, bir kimsenin: "(خذ الأفضل فالأكمل ، وأعمل الأحسن فالأجمل): Daha faziletli olanı, sonra daha kamil olanı al. Önce daha iyi olanı, sonra da daha güzel olanı yap" demeye benzer.

Yahutta o sıfatlara sahip varlıkların mertebelerini anlatmak için gelmiş olabilir. Bu da Hz. Peygamber'in: "Allah saçlarını traş edenlere ve kısaltanlara rahmet buyursun"(1) ifadesine benzer.

İşte es-Sâffât Sûresi'ndeki atıf edatı olarak kullanılan fe harfi bu üç esasa göre açıklanabilir. Bu açıklamayı ez-Zemahşerî yapmıştır.

"Şüphesiz sizin ilâhınız birdir" buyruğu yeminin cevabıdır.

Mukatil dedi ki: Çünkü Mekke'deki kâfirler: O bunca ilâhı bırakıp tek bir ilâh olduğunu mu söylüyor? Bir tek ilâh bütün bu mahlukatın işlerinin hakkından nasıl gelebilir? demişlerdi. Allah da bu varlıkların şan ve şereflerini yüceltmek üzere onlar adına yemin etti ve bu âyet-i kerime nazil oldu.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Burada vakıf yapmak güzeldir. Sonra da: "(هو رب السموات): O göklerin... Rabbidir" anlamında **"Göklerle yerin ve aralarında olanların Rabbidir"** buyruğu ile okumaya devam eder.

en-Nehhas da şöyle demektedir: **"Göklerle yerin... Rabbidir"** buyruğunun ikinci bir haber olması mümkün olduğu gibi, **"birdir"** buyruğundan bedel olması da mümkündür.

Derim ki: Bu iki açıklamaya göre: "(لَوَاحِدٌ): **Birdir"** lafzı üzerinde vakıf yapılmaz.

el-Ahfeş: "(رَبُّ السَّمَوَاتِ وَرَبُّ الْمَشَارِقِ): (O ilâh ki) göklerin Rabbidir... doğuların Rabbidir" şeklinde: "(إن): Şüphesiz" lafzının isminin sıfatı olarak nasb ile okunduğunu nakletmektedir. Şanı yüce Allah vahdaniyetinin ve uluhiyetinin anlamını, kudretinin kemalini: **"Göklerin ve yerin Rabbi"** olduğunu belirterek açıklamaktadır. Onların yaratıcısı ve mutlak maliki, demektir.

"Ve aralarında olanların Rabbidir, doğuların da Rabbidir." Yani güneşin doğduğu yerlerin de mutlak malikidir.

İbn Abbas dedi ki: Güneşin her gün için bir doğuş yeri ve bir de batış yeri vardır. Şöyle ki, yüce Allah güneşe ait doğuş yerlerinde üçyüzaltmışbeş yuva yaratmıştır. Batısında da bu kadar yuva halketmiştir. Bunlar güneş senesinin gün sayısı kadardır. Güneş hergün bu yuvalardan birisinde doğar, birisinde batar. Aynı yuvada ancak bir sonraki senenin aynı gününde doğar.

(1) *Buhârî,* II, 616; *Müslim,* II, 945, 946; *Tirmizî,* III, 256; *Darimi,* II, 89; *Ebû Dâvûd,* II, 242; *İbn Mace,* II, 1012; *Müsned,* I, 353, II, 79, 219, 138, 141, IV, 70, V, 381, VI, 402.

Ayrıca güneş her doğduğunda istemeye istemeye doğar. Der ki: Rabbim, kullarının üzerine beni doğdurma! Ben onların sana isyan ettiklerini görüyorum. Bunu Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) ***et-Temhid*** adlı eserinde zikretmiştir. İbnu'l Enbarî de: ***"er-Reddu*** (ala men Halefe Mushafe Osman)" adlı eserinde İkrime'den diye rivayet etmiştir. İkrime dedi ki: İbn Abbas'a şöyle sordum: Peygamber (sav)'dan Umeyye b. Ebi's-Salt hakkında söylediği rivayet edilen: "Onun şiiri iman etmiş, kalbi ise inkâr etmişti" sözü hakkında ne dersin? Dedi ki: O haktır, bundan garibinize kaçan nedir? diye sordu. Ben de bundan garibimize kaçan onun şu beyitleridir dedim (ve şu beyitleri okudum):

والشمسُ تطلُعُ كلَّ آخرِ ليلةٍ حمراءَ يُصبحُ لونُها يَتورَّدُ
ليست بطالعةٍ لَهُم في رِسْلِها إلاَّ مُعَذَّبةً وَإلاَّ تُجْلَدُ

"Ve güneş her gece sonunda çıkar, kıpkızıl rengiyle;
Onun her sabah rengi kırmızı bir gül gibidir.
O kendi isteğiyle ağır ağır doğmaz üzerlerine
Ancak azab edilerek ve ancak dövülerek (doğar)."

Peki, güneş ne diye dövülüyor ki? Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: Nefsim elinde olana yemin ederim ki, güneş yetmişbin melek tarafından dürtülmedikçe asla doğmaz. Bu melekler ona: Haydi doğ, haydi doğ derler. O da: Ben Allah'ı bırakıp bana ibadet eden bir kavmin üzerine doğmam, der. Bunun üzerine ona bir melek gelir ve Ademoğullarının aydınlanması için onu doğdurur. Bu sefer onu doğmaktan alıkoymak isteyen bir şeytan ona gelir. Güneş de o şeytanın iki boynuzu arasında doğar, yüce Allah o şeytanı güneşin altında yakar. İşte Rasûlullah (sav)'ın: "Güneş ancak bir şeytanın iki boynuzu arasında doğar ve ancak bir şeytanın iki boynuzu arasında batar. Güneş battığı her seferinde mutlaka yüce Allah'ın huzurunda secdeye kapanır. Bir şeytan gelip onu secde etmekten alıkoymak ister ve iki boynuzu arasında batar. Yüce Allah onu güneşin altında yakıverir."[1] el-Enbarî'nin lafzı ile rivayet bu şekildedir. Ayrıca İkrime'den o da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) Umeyye b. Ebi's-Salt'ı şu şiirinde söylediklerini doğrulamıştır.

زُحَلٌ وَثَوْرٌ تحتَ رِجلِ يَمينِهِ والنَّسرُ للأخرى وليثٌ مُرْصِدُ
والشمسُ تَطلعُ كلَّ آخرِ ليلةٍ حمراء يصبِحُ لونُها يَتَوَرَّدُ
ليست بطالعة لهم في رِسْلِها إلاَّ مُعذَّبةً وإلاَّ تُجْلَدُ

(2) Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* II, 224.

"Zuhal (saturn) ve sevr (boğa) onun sağ ayağının altındadır.
Nesr (yıldızı) öbürünün altında, leys (arslan) da bağlanmıştır.
Güneş ise her gece sonunda doğar, kıpkızıl rengiyle,
Onun sabah vakti rengi bir gül gibidir.
O, onlara isteyerek ağır ağır doğmaz üzerlerine,
Ancak azab edilerek ve dövülerek doğar."

İkrime dedi ki: Ben İbn Abbas'a: Efendim güneş de dövülür mü? diye sordum, o da şöyle dedi: Onun düşünüp tereddüt etmesi, zorunlu olarak dövülmesini gerektirmiştir. Ancak güneş cezaya uğratılmaktan korkar.

Bu buyruklarda: **"Doğuş yerleri"**nin sözkonusu edilmesi batış yerlerine de delalet etmektedir. Bundan dolayı "batış yerleri"nden ayrıca söz edilmemiştir. Bu da yüce Allah'ın: *"Sizi sıcaktan koruyacak elbileseler"* (en-Nahl, 16/81) buyruğuna benzemektedir. Özellikle doğuş yerlerinin sözkonusu edilmesi doğuşun batıştan önce oluşundan dolayıdır.

er-Rahman Sûresi'nde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O hem iki doğunun Rabbidir, hem de iki batının Rabbidir."* (er-Rahman, 55/17) Bu buyrukta "iki doğu" ile güneşin uzun günlerde doğduğu en uzak doğuş yeri ile en kısa günlerdeki doğuş yerini kastetmektedir. Daha önce Yasin Sûresi'nin tefsirinde (36/38. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ ﴿٧﴾
لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

6. Muhakkak Biz, dünyaya en yakın gökyüzünü bir süsle, (yani) **yıldızlarla süsledik.**
7. Ve itaatten çıkan her şeytandan koruduk.
8. Onlar, Mele-i a'lâ'yı dinleyemezler ve her taraftan sürülüp atılırlar;
9. Kovularak. Onlar için sürekli bir azab da vardır.
10. Meğer ki hızlıca hırsızlayıp bir şey kapan olsun. Hemen arkasından parlak delici bir alev ona yetişir.

"Muhakkak Biz, dünyaya en yakın gökyüzünü bir süsle, yıldızlarla süsledik" buyruğu hakkında Katade şöyle demektedir: Yıldızlar üç hikmetle yaratılmıştır. Şeytanlara atılmak için, kendileri vasıtasıyla yol bulmak üzere bir aydınlık ve dünya semasına da bir süs olmak üzere.

Mesruk, el-A'meş, en-Nehaî, Asım ve Hamza: "(بِزِينَةٍ): **Bir süsle"** buyruğunu esreli ve tenvinli olarak okumuşlardır. "(الْكَوَاكِبِ): **Yıldızlarla"** buyruğu da **"bir süsle"** buyruğundan bedel olarak esreli okunmuştur. Çünkü her ikisi aynı şeydir. Ebu Bekr de böylece okumuş olmakla birlikte **"yıldızlarla"** anlamındaki buyruğu mastar olan: "(زينة): Bir süs" lafzı dolayısı ile nasbedilmiş olarak okumuştur. Biz orada yıldızları süslemekle (semayı süsledik) demek olur. Bununla birlikte: "(أعني): Yani" takdiri ile nasbedilmesi de mümkündür. Biz, o semayı bir süs ile yani yıldızlarla süsledik, buyrulmuş gibi olur. Yıldızlarla anlamındaki lafzın **"Bir süsle"** lafzının mahallinden bedel olarak (mansup okunduğu) da söylenmiştir.

Bununla birlikte onun süsü yıldızlardır, anlamında olmak üzere veya bu süs işte o yıldızlardır anlamında olmak üzere; (بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبُ) şeklinde okunması da mümkündür.

Diğer kıraat alimleri: "(بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ): **Yıldızların süsü ile"** şeklinde izafet olarak okumuşlardır. Yani Bizler yıldızları süslemek ile dünya semasını süsledik. Bu da yıldızların güzelliği ile süsledik demek olur. Anlamın "bir süsle" buyruğunu tenvinli olarak okuyanların kıraati gibi olması ve hafif olması maksadıyla tenvinin hazfedilmiş olması da mümkündür.

"Ve itaatten çıkan her şeytandan koruduk" buyruğundaki: "(وحِفظاً): **Ve... koruduk"** buyruğu bir mastardır. "(حفظناها حفظاً): Biz orayı özellikle koruduk" demektir.

"İtaatten çıkan her şeytandan" buyruğuna gelince, yüce Allah meleklerin semadan vahiy ile indiklerini haber verdikten sonra semayı da yıldızlarla süslemekten başka, (şeytanların) hırsızlama yoluyla melekût aleminde konuşulanları dinlemelerine karşı koruduğunu açıklamaktadır.

"(المارد): **İtaatten çıkan"** tabiri cin ve insanlar arasından karşı çıkan, azgınlık eden kimse hakkında kullanılır. Bu şekilde olan herkese Araplar "şeytan" adını verirler.

"Onlar Mele-i A'lâ'yı dinleyemezler" buyruğu ile ilgili olarak Ebu Hatim şöyle demektedir: Bu dinleyemesinler diye... anlamındadır. Daha sonra; (أن): hazfedildiğinden dolayı fiil merfu gelmiştir.

"Mele-i A'lâ" dünya semasında ve daha yukarısında olanlardır. Onların herbirisine a'lâ (yüce) vasfının verilmesi, yeryüzünün meleine göredir.

"Dinleyemezler" lafzındaki zamir şeytanlara aittir. "(يَسَّمَّعُونَ): Dinle(ye-

mez)ler" lafzını çoğunluk "sin" harfini sakin, "mim" harfini de şeddesiz olarak (يَسْمَعُونَ) diye okumuşlardır, ancak Hamza ve Hafs'ın rivayetine göre Asım, "sin" harfi ile "mim" harfini şeddeli olarak: (التسميع): den gelen bir fiil olarak okumuşlardır.

Birinci okuyuş şekline göre; onlar işitmeye çalışsalar dahi işitmelerinin sözkonusu olmadığı anlamı çıkar. Doğru anlam da budur. Ayrıca bunu yüce Allah'ın: *"Çünkü onlar işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır"* (eş-Şuara, 26/212) buyruğu da desteklemektedir.

İkinci okuyuşa göre ise, işitmeye kalkışmalarının da, işitmelerinin de sözkonusu olmadığı anlatılmaktadır.

Mücahid dedi ki: Onlar işitmeye çalışıyorlar, fakat işitemiyorlardı.

İbn Abbas'tan: "Onlar Mele-i A'lâ'yı dinleyemezler" buyruğu hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar ne dinleyebilirler, ne de dinlemeye kalkışırlar.

"(يَسَّمَّعُونَ): **Dinle**(yemez)**ler"**in aslı; (يتسمعون) şeklinde olup yakınlığı dolayısı ile "te" harfi "sin"e idgam edilmiştir. Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir. Çünkü Araplar "onun ne dediğini dinledim" anlamını ifade etmek üzere hemen hemen; (سمعت إليه) şeklini kullanmaz, bunun yerine; (تسمّعت إليه) derler.

"Ve her taraftan sürülüp atılırlar" yani her taraftan onlara alevli ateşler atılır.

"(دُحُوراً): **Kovularak"** lafzı bir mastar (mef'ul-i mutlak)dır. Çünkü: "(يُقْذَفُونَ): **Sürülüp atılırlar"** buyruğunun anlamı (mastar olarak gelen bu kelimenin muzari fiili olan): "(يُدحَرون): Kovulurlar, sürülürler" anlamındadır. "(دحرته دَحْراً ودُحُوراً): Onu kovdum, kovmak" demektir.

es-Sülemî ve Yakub el-Hadramî; (دَحُوراً) şeklinde "dal" harfini üstün olarak okumuşlardır. O takdirde bu "fe'ul" vezninde bir mastar olur. el-Ferra bunu ism-i fail olarak kabul etmiştir. Onlar kendilerini kovan şeyler ile atılırlar yahutta kovulmak suretiyle atılırlar, demek olur. Sonra da (bu anlamı vermek için başına gelmesi gereken) "be" harfi hazfedilmiştir. Kufeliler bunu çokça kullanırlar. Nitekim şu mısraı da buna örnek olarak zikrederler:

تَمُرُّونَ الديارَ ولَمْ تَعوجُوا

"Sizler o diyara uğrarsınız ve hiç (sağa sola) bükülüp dönmezsiniz."

Bu sürülüp atılmanın Muhammed (sav)'ın peygamber olarak gönderilmesinden önce mi, yoksa peygamber olarak gönderilmesinden dolayı pey-

gamberlikten sonra mı olduğu hususunda iki görüş vardır. İleride İbn Abbas yoluyla el-Cinn Sûresi'nde (72/8-10. âyetlerin tefsirinde) sözkonusu edileceği üzere hadisler bu doğrultuda gelmiştir. Bu iki görüşün birarada anlaşılması (te'lifi) şöylece mümkün olabilir: Peygamber (sav)'ın peygamber olarak gönderilmesinden önce şeytanlar yıldızlarla taşlanmıyorlardı. Daha sonra taşlanmaya başladılar, diyenler bununla şeytanlar kendilerini dinlemekten alıkoyacak şekilde taşlanmıyorlardı. Fakat kimi zaman taşlanıyorlar, kimi zaman taşlanmıyorlardı, demek isterler. Bir yerde taşlanırlarken, bir başka yerde taşlanmıyorlardı. Belki de yüce Allah'ın: **"Ve her taraftan sürülüp atılırlar. Kovularak.. Onlar için sürekli bir azab da vardır"** buyruğu ile bu anlama işaret edilmektedir. Bu da şudur: Onlar ancak bazı yönlerden sürülüp atılırlardı. Nübuvvetten sonra artık her yerden ve kesintisiz olarak kovulmaya, atılmaya başlandılar. Daha önceleri insanlar arasında casusluk yapan kimselere benzerlerdi. Bu casusların kimisi ihtiyacını ele geçirirken, başkası geçiremeyebilir. Birisi esenlikle kurtulurken, başkası kurtulamayabilir, aksine yakalanır ve cezalandırılır. Peygamber (sav) peygamber olarak gönderilince semanın korunması daha da arttırıldı, daha önceden sözkonusu olmayan alevli ateş taneleri hazırlandı. Böylelikle semanın herbir tarafından kovulup uzaklaştırılmaları gerçekleştirilsin, daha önceden oturdukları yerlerden hiçbirisinde oturamasınlar. O bakımdan semada cereyan eden hiçbir şeyi işitecek gücü bulamaz oldular. Ancak onlardan, çok hızlı hareket ederek **"hızlıca hırsızlayan"** kimseler bundan müstesnâ olabilmişti. Böyle birisinin de arkasından yere inip onu diğer kardeşlerine telkin etmeden önce alevli bir ateş izler ve onu yakar. İşte bundan dolayı da kâhinlik iptal oldu ve artık risalet ve nübuvvetin ilmi gerçekleşmiş oldu.

Şâyet: Eğer bu sürülüp atılma peygamberlik dolayısı ile olmuşsa, Peygamber (sav)'dan sonra niye devam etmiştir? diye sorulacak olursa, buna da şöyle cevap verilir: Bu, nübuvvetin devamı süresince devam etti. Çünkü Peygamber (sav) kâhinliğin artık batıl olduğunu, sonunun geldiğini haber vererek: "Kâhinlik yapmaya kalkışan bizden değildir"[1] diye buyurmuştur. Şâyet ölümünden sonra semanın korunması devam etmeyecek olsaydı, cinler eskisi gibi Mele-i Alâ'yı dinlemeye yeniden başlar ve kâhinlik geri gelirdi. Kahinliğin sonunun getirilmesinden sonra ise böyle bir şey caiz olamaz. Çünkü peygamberliğin sona ermesi dolayısıyla semanın korunması kaldırılacak olursa ve buna bağlı olarak kehanet tekrar ortaya çıkarsa, zayıf (inançlı) müslümanlar şüpheye düşebilir ve nübuvvetin bitmiş olması dolayısıyla artık kâhinliğin yeniden geldiğini zannetmeyeceklerinden yana emin olunamaz. O halde hikmet, hem Peygamber (sav)'ın hayatında, hem de yüce Allah onu ilâ-

(1) Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* V, 103, 117, X, 307.

hi lütuflarının arasına almak üzere vefatından sonra, semanın korunmasının devam etmesini gerektirmektedir.

"Onlar için sürekli bir azab da vardır." Mücahid ve Katade'den gelen rivayete göre bu, kesintisiz azab demektir. İbn Abbas oldukça çetin bir azab diye açıklamış, el-Kelbî, es-Süddî ve Ebu Salih ise çok can yakıcı, ıstırap verici diye açıklamışlardır. Bu da acısı kalbe kadar ulaşan, anlamındadır. -Bu şekilde açıklanan-: (وَاصِبٌ) lafzı, "hastalık" demek olan; (الوصب)den alınmıştır.

"Meğer ki hızlıca hırsızlayıp bir şey kapan olsun" buyruğu daha önce geçen **"ve her taraftan sürülüp atılırlar"** buyruğundan bir istisnâdır. Buradaki istisnânın vahyin dışındaki şeylerden olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah: *"Çünkü onlar işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır"* (eş-Şuara, 26/212) diye buyurmaktadır. Bunun sonucunda onlardan herhangi birisi, meleklerin kendi aralarında dünyada olacak şeyler ile ilgili konuşmalarından -yeryüzündekiler bunu bilmeden- birşeyleri hırsızlayarak işitebilir. Bu, şeytanların cisimlerinin hafifliğinden ötürüdür. Onlar da bunu işittikleri vakit parlak ve delici alevler ile taşlanır, kovalanırlar.

Bu hususta sahih birtakım hadisler de rivayet edilmiştir ki; bunların muhtevası şudur: Şeytanlar semaya doğru çıkar ve dinlemek maksadıyla biri diğerinin üstüne çıkardı. En cesurları semaya doğru ilerlerdi, daha sonra ondan sonraki, sonra da diğeri gelirdi. Yüce Allah yer işleri ile ilgili bir emir verir. Semadakiler bunu sözkonusu eder ve semaya en yakın şeytan bu sözü işitirdi. İşittiği bu sözü kendisinin altındakine telkin ederdi. Dinlediği bu sözü diğerine telkin etmiş iken bazan gelen alevli bir ateş onu yakardı, bazan da -önceden de açıkladığımız gibi- onu yakmazdı. İşte bu söz kâhinlere kadar iner, onlar buna yüz yalan daha katardı. O çaldıkları kelime doğru olarak çıkar, bunun neticesinde ise cahiller -önceden el-En'am Sûresi'nde (6/59. âyet, 2. başlıkta) açıkladığımız gibi- kâhinlerin söylediklerinin hepsinin doğru olduğuna inanırlardı. Yüce Allah İslâm'ı gönderince, bu sefer sema sıkı bir şekilde koruma altına alındı. Bir söz işitmiş, hiçbir şeytan kurtulamaz oldu. İşte kovalamak üzere atılan yıldızlar insanların kayıyor gördükleri yıldızlardır.

en-Nekkaş ve Mekkî dedi ki: Bunlar semada akan (hareket eden, sabit olmayan) gezegenler değildir. Zira hareket eden bu gezegenlerin hareketi görülmez. Kovalamak üzere atılan bu yıldızların hareketi ise bize yakın olduklarından ötürü görülebilmektedir. Bu hususta yeterli açıklamalar daha önce el-Hicr Sûresi'nde (15/17-18. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca Sebe' Sûresi'nde (34/23. âyetin tefsirinde) Ebu Hureyre'nin bu hususta hadisini de zikretmiş bulunuyoruz. O hadiste de şu ifadeler yer almak-

tadır: "... Şeytanlar da biri diğerinin üstündedir." Tirmizî de bu hadis hakkın da: Hasen, sahih bir hadistir demiştir.(1)

Yine Tirmizî'de, İbn Abbas'tan şöyle dediği kaydedilmektedir: "Şeytanlar gizlice dinledikleri sözü kaparlar, bunu diğerlerine telkin ederler. Sonra da bu sözü kendi dostlarına bırakıverirler. İşte doğru şekliyle söyledikleri haktır. Fakat onlar hem bunu tahrif ederler, hem de daha başka şeyler ilave ederler." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(2)

(Hadis-i şerif'te geçen (ve hızlıca kapmak, almak anlamı verilen): "(الخطف): Bir şeyi hızlıca almak" demektir. "(خَطِفَ وَخَطِفَ وخَطَّفَ وخِطَّفَ): Hızlıca aldı" şekillerinde kullanılır. Şeddeli kullanımlarında asıl; (اختطف) şeklidir. Burada "te" ile "tı" harfleri mahreclerinin yakınlığı dolayısıyla idgam edilmişlerdir. "Hı" harfinin üstün okunması ise "te" harfinin üstün olan harekesinin ona verilmesi dolayısıyladır. "Hı"yı esreli okuyanlar ise iki sakinin arka arkaya gelmesinden ötürü böyle okurlar. "Tı" harfini esreli söyleyenler ise kesreleri arka arkaya (itba') getirmiş olurlar.

"Hemen arkasından parlak, delici bir alev ona yetişir." ed-Dahhak, el-Hasen ve başkaları ışık saçıcı (bir alev) diye açıklamışlardır. Ateş yıldızların, onları denize düşürünceye kadar takip ettiğinin anlatılmak istendiği de söylenmiştir. İbn Şihab da burada sözü edilen **"parlak, delici alev"** hakkında şöyle demektedir: Bu alev öldürmeksizin onları yakar. İnsanlar üzerine düşen alevli yıldızlar ise sabit yıldızlardan değildir. Buna da onların hareket ettiklerinin görülmesi delildir. Sabit yıldızlar ise akıp gitmekle birlikte uzaklıklarından ötürü hareketleri görülemez. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir.

"(شهاب): Parlak alev"in çoğulu (شهب) şeklinde gelir. Bunun azlık çoğulu kıyasa göre: (أشهبة) şeklinde gelmesi gerekmekle birlikte, bu şeklin Araplar tarafından kullanıldığı işitilmemiştir.

(ثَاقِبٌ): Parlak (mealde delici) demektir. Bu açıklamayı el-Hasen, Mücahid ve Ebu Miclez yapmışlardır. Şairin şu mısraı da bu anlamdadır:

وَزَنْدُكَ أَثْقَبُ أَزْنَادِهَا

"Senin çakmak taşın ise onun çakmak taşlarından daha parlaktır."

Daha ışık saçıcıdır, demektir.

(1) *Buhârî*, IV, 1736, 1804; *Tirmizî*, V, 362; *İbn Mace*, I, 69.

(2) *Tirmizî*, V, 362; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VI, 374.

el-Ahfeş bu kelimenin çoğul şeklinin: "(شُهُبٌ ثُقُبٌ وثواقب وثقاب): Parlak yıldızlar" diye kullanımları nakletmektedir.

el-Kisaî de şunu nakletmektedir: "(ثَقَبتِ النارُ تَثْقُب ثَقَابةً وثقوباً): Ateş alev aldı, alır, ateş alev almak" denilir. "(أثقبتها أنا): Ben ateşi alevlendirdim" anlamındadır.

Zeyd b. Eslem de; (الثاقب)'in alev saçan anlamında olduğunu söylemiştir. Bu da Arapların: "(أثقِب زَنْدَكَ): Çakmağını alevlendir" yani ateşini yak, tabirlerinden alınmıştır. Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmış ve şairin şu beyitini de zikretmiştir:

بينما المرءُ شِهابٌ ثاقبٌ ضربَ الدهرُ سَناهُ فَخَمَدْ

"Kişi ışık saçan parlak bir alev iken,
Zaman ışığını (şimşeğini) çakar da o da sönüverir."

فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَنْ خَلَقْنَا ۗ اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ
﴿١١﴾ بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ۝ ﴿١٢﴾ وَاِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ۝ ﴿١٣﴾
وَاِذَا رَاَوْا اٰيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ۝ ﴿١٤﴾ وَقَالُوٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ۚ ﴿١٥﴾
ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ۙ ﴿١٦﴾ اَوَاٰبَآؤُنَا الْاَوَّلُونَ ۗ ﴿١٧﴾

11. Şimdi sor onlara: Yaratılış itibarı ile kendileri mi daha güçlüdür, yoksa yarattıklarımız mı? Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.
12. Evet, sen şaşıyorsun, onlar ise alay ediyorlar.
13. Onlara öğüt verilse, öğüt almazlar.
14. Bir âyet görseler aralarında alay ederler.
15. Ve: "Bu ancak apaçık bir büyüdür" derler.
16. "Biz ölüp toprak ve kemik olduktan sonra gerçekten biz tekrar diriltilecek miyiz?
17. "Ya önceki atalarımız da mı (diriltilecek)?"

"Şimdi sor onlara" yani Mekkelilere. Buradaki: "(فَاسْتَفْتِهِمْ): **Sor onlara"** ifadesi, "(أستفتاء المفتي): Müftüye fetva sormak" tabirinden alınmıştır.

"Yaratılış itibarı ile kendileri mi daha güçlü dür, yoksa yarattıklarımız?" Mücahid'e göre; yarattığımız gökler, yer, dağlar ve denizler **"mi?"** daha güçlüdür, demektir.

Bir görüşe göre bunun kapsamı içerisine melekler ve daha önce geçmiş ümmetler de girmektedir. Buna da, onlar hakkında: "(مَن): **kimseler"** diye haber vermiş olması delalet etmektedir. Said b. Cübeyr dedi ki: Maksad meleklerdir. Başkası ise buradaki: "(مَن): **Kimseler"**den kasıt geçmiş ümmetlerdir. Bu geçmiş ümmetler Mekkelilerden yaratılış itibarı ile daha güçlü oldukları halde, helâk edilmişlerdir.

Bu âyet-i kerime Ebu'l-Eşed b. Kelede hakkında inmiştir. Ona Ebu'l-Eşed denilmesi, şiddetle yakalayışı ve güçlü oluşundan ötürüdür. İleride bundan, Beled Sûresi'nde (90/5. âyetin tefsirinde) sözedilecektir.

Bu âyet-i kerimenin bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Göklerle yerin yaratılması -andolsun ki- insanların yaratılışından daha büyüktür."* (el-Mu'min, 40/57); *"Sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü mü?"* (en-Naziat, 79/27)

"Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık." İbn Abbas buradaki: (لَازِبٍ) lafzını, yapışkan, yapışıcı diye açıklamıştır. Ali (r.a)'ın şu beyitinde de bu anlamdadır:

تَعَلَّمْ فَإِنَّ اللهَ زادَكَ بَسْطَةً وأخلاقَ خيرٍ كلُّها لكَ لازِبُ

"Şunu öğren ki; yüce Allah seni geniş imkanlara sahip kılmıştır,
Ve hayırlı bir ahlaka; hepsi sana yapışıktır."

Katade ve İbn Zeyd de bunu: "(لازق): Yapışıcı" diye açıklamışlardır. el-Maverdî de şöyle demektedir: (**"Yapışkan"** anlamı verilen kelimenin açıklaması olarak belirtilen) lasık ile lazık arasındaki fark şudur: Lasık birbirine yapıştırılmış olan demektir. Lazık ise, kendisine değen şeye yapışan demektir.

İkrime: "lazib: yapışkan" kelimesi birbirini tutan, birbirine yapışan demektir, demiştir. Said b. Cübeyr de güzel, sıcak, ele yapışan demektir, der. Mücahid de lazım (yapışan) diye açıklamıştır. Araplar "lazib bir çamur ve lazım bir çamur" diyerek be yerine "mim"i kullanırlar. Nitekim "be"yi, "mim"e değiştirmek esası üzere latib ve lazim de derler. Lazim, sabit olan şey demektir. Mesela; "(صار الشيء ضَرْبَةَ لازِبٍ): Filan şey sabit ve değişmezin bir vuruşu gibi oldu" denilir. Bu da "lazım"dan daha fasihtir.

Şair en-Nabiğa şöyle demiştir:

ولا تَحْسَبُـونَ الخيـرَ لا شَـرَّ بعـدَهُ ولا تَـحْسَبُـونَ الشـرَّ ضـربـةَ لازِبِ

"Sakın hayırdan sonra şer gelmeyecek sanmayın,
Kötülüğü de ayrılmayan, yakayı bırakmayan bir vuruş saymayın."

el-Ferra, Arapların "tînun latıb" tabirini "lazım" anlamında kullandıklarını nakletmektedir. Latıb ise sabit demektir. Buradan hareketle Araplar: "(لَثَب يَلْثُب لَثَباً ولُثُوباً): Sabit oldu, olur, sabit olmak" derler. "(لَزَب يَلْزُب لزوباً): Yapıştı, yapışır -müzarisinin ikinci harfi olan "ze" ötrelidir- yapışmak" gibidir. Ebu'l-Cerrah "latıb"in kullanılışına örnek olmak üzere şu beyitleri zikretmektedir:

فـإن يَـكُ هـذا من نَبيـذٍ شـربْتُهُ فـإنّي من شـربِ النَّبيـذِ لَتـائِبُ
صُـداعٌ وَتَـوْصيـمُ العِـظَامِ وَفَتْـرَةٌ وغَمٌّ مـع الإشْـرَاقِ في الْجَـوفِ لَاثِبُ

"Eğer bu içmiş olduğum bir nebizden dolayı ise,
Artık şüphesiz ben tevbe ediyorum nebiz içmekten.
Bir başağrısı, kemiklerde bir halsizlik ve bir durgunluk.
Ayrılıp gitmeyen (latib) içteki bir hıçkırıkla beraber, bir de keder."

Latib aynı zamanda tıpkı lazib gibi lasık (yapışan) anlamında da kullanılır. el-Cevherî bunu el-Esmaî'den nakledilmiş olarak zikreder. es-Süddî ve el-Kelbî de (âyet-i kerimede yapışkan anlamı verilen) lazibin katıksız ve halis anlamına geldiğini söylemişlerdir. Mücahid ile ed-Dahhak ise kokuşmuş demek olduğunu söylemişlerdir.

"Evet sen şaşıyorsun, onlar ise alay ediyorlar" buyruğundaki: "(عَجِبْتَ): **Sen şaşıyorsun"** lafzını Medineliler, Ebu Amr ve Asım Peygamber (sav)'a hitab olmak üzere "te" harfini üstün olarak okumuşlardır. Yani sen, sana indirilen Kur'ân-ı Kerîm'den ötürü şaşıyorken, onlar ise onunla alay etmektedir. Şureyh'in kıraati de böyledir. O (te harfinin) ötreli okunuşunu (Ben şaşıyorum, demek olur) kabul etmeyerek şöyle der: Allah herhangi bir şeye şaşmaz, bilgisi olmayan kimse ancak şaşar.

Anlamın: Halbuki sen onların öldükten sonra dirilişi inkâr etmelerine şaşıyorsun, şeklinde olduğu da söylenmiştir

Asım dışında Kufeliler ise "te" harfini ötreli okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve el-Ferra bu kıraati tercih etmişlerdir. Bu Ali ve İbn Mes'ud'dan da rivayet edilmiştir. Ayrıca Şu'be bunu el-A'meş'ten, o Ebu Vail'den, o Abdullah b. Mesud'dan diye rivayet etmiş ve onun: "(بَلْ عجِبْتُ): Ben ise şaşıyorum" diye "te"

harfini ötreli olarak okuduğunu belirtmiştir. Bu kıraat İbn Abbas'tan da rivayet edilmektedir.

el-Ferra yüce Allah'ın: **"Evet, sen şaşıyorsun. Onlar ise alay ediyorlar"** buyruğu hakkında şunları söylemektedir: İnsanlar bunu "te" harfi hem üstün, hem de ötreli olarak okumuşlardır. Ben ötreli okuyuşu daha çok tercih ederim, çünkü bu okuyuş Ali, Abdullah ve İbn Mesud'dan rivayet edilmiştir. Ebu Zekeriya el-Ferra dedi ki: Şaşmak (aceb) eğer yüce Allah'a isnad edilirse, bu kulların şaşması gibi Allah'ın şaşması anlamında değildir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Allah onlarla alay eder"* (el-Bakara, 2/15) buyruğunda da böyledir. Yüce Allah'ın alayı elbette ki kulların alayı gibi değildir.

Bu açıklama böyle bir kıraati kabul etmeyen Şureyh'in görüşünün de yersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Cerir ile el-A'meş, Ebu Vail Şakik b. Seleme'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Abdullah b. Mesud: "Evet, ben şaşıyorum, onlar ise alay ediyorlar" (anlamında te harfi ötreli olarak) okumuştur. Şureyh dedi ki: Muhakkak Allah herhangi bir şeye şaşmaz, bilmeyen kimse ancak şaşar. el-A'meş dedi ki: Ben bunu İbrahim'e naklettim de o da şöyle dedi: Şureyh kendi görüşünü beğenen bir kimse idi. Şüphesiz Abdullah (b. Mesud) Şureyh'ten daha alim idi. Bununla birlikte Abdullah bunu: "Evet, ben şaşıyorum" diye okumuştur.

el-Herevî der ki: İleri gelen ilim adamlarından birisi yüce Allah'ın: "Evet, Ben şaşıyorum" buyruğunun Ben onların şaşmalarının cezasını verdim, anlamında olduğunu söylemiştir. Çünkü yüce Allah başka yerlerde onların hakkı şaşkınlıkla karşıladıklarını haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Kendilerinden bir korkutucu geldi diye şaştılar"* (Sad, 38/4) diye buyurduğu gibi: *"Muhakkak bu çok şaşılacak bir şeydir"* (Sad, 38/5) dediler; *"İçlerinden bir adama... diye vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey mi ki..."* (Yunus, 10/2) Burada da yüce Allah: "Evet, ben şaşıyorum" diye buyurmaktadır. Onların şaşmalarının cezasını verdim, demektir.

Derim ki: İşte bu, el-Ferra'nın yaptığı açıklamaların anlamını daha bir tamamlamaktadır. el-Beyhakî de bunu tercih etmiştir. Ali b. Süleyman da şöyle demiştir: Her iki kıraatin de anlamı birdir. İfadenin takdiri de şöyledir: Ya Muhammed deki: Evet ben şaştım. Çünkü Peygamber (sav) Kur'ân'ın muhatabıdır. en-Nehhas der ki: Bu güzel bir açıklamadır ve "de ki" anlamındaki ifadelerin takdiri çokça görülen bir husustur. el-Beyhakî ise birincisi daha sahihtir, demektedir.

el-Mehdevî de şöyle der: Bu yüce Allah'ın kendi zatı ile ilgili olarak bir şaşkınlığı haber vermek anlamında olabilir. O takdirde şöyle yorumlanır: Kendisini inkâr eden kimselere karşılık olarak verdiği emirleri ve onlara gazab-

lanışı, yaratılmışların şaşkınlıkları konumuna benzer. Nitekim yüce Allah'ın Peygamber (sav)'dan gelen rivayetlerde belirtildiği üzere razı olduğu kimselerin durumunu anlatmak üzere kendi zatı hakkında "gülme"(1) tabiri de şuna yorumlanır: O böyle bir kimseye yaratılmışların gülüşlerinin konumunda olacak şekilde, ondan razı olduğunu ortaya koymuş olacaktır. Bu anlatım da bir mecazi anlatımdır ve ifadeleri bir genişletmedir.

el-Herevî der ki: Denildiğine göre "Rabbiniz şaştı, hayret etti" ifadesi razı oldu ve mükâfat verdi, anlamındadır. Gerçek anlamında bir şaşmak (bir anlamı da beğenmektir) olmamakla birlikte, ona bu adı vermiş bulunmaktadır. Nitekim yüce Allah: *"Allah da tuzak kurar."* (el-Enfal, 8/30) diye buyurmaktadır ki bu onların tuzak kurmalarının cezasını verir anlamındadır. Nitekim hadisteki şu ifade de bunun gibidir: "(عَجِبَ رَبُّكُمْ مِنْ إِلُّكُمْ وقُنوطكم): Rabbiniz feryad edip yakınmanıza ve ümit kesmenize şaşar."(2)

Acep, bazan yapılan bir amelin Allah nezdinde çok büyük bir değer taşıması anlamında da kullanılır. Buna göre: "Evet, ben şaşarım" buyruğu onların yaptıkları bu iş nezdimde çok büyüktür, anlamında olur.

el-Beyhakî der ki: Ukbe b. Amir'in rivayet ettiği şu hadisin de anlamının böyle olma ihtimali vardır: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Rabbin hevasına meyli olmayan bir gence şaşar (beğenir)."(3)

Buhârî'nin, Ebu Hureyre'den yaptığı rivayet de böyledir. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Rabbin cennete zincirlerle bağlı oldukları halde girecek bir topluluğa şaşar."(4)

Beyhakî der ki: Bu hadis ve buna benzer varid olan diğer hadislerin yüce Allah'ın meleklerini kullarına merhamet ve keremi dolayısı ile hayrete düşürmüş olduğu anlamına da gelebilir. Çünkü o kendisine iman etmek için savaşla ve zincirlere vurulan esirlik ile de olsa, mecbur etme yoluna gitmiştir. Nihayet ona iman edince cennete sokacak hale getirmiştir.

"Evet, sen şaşıyorsun" buyruğunun sen böyle bir şeyi kabul etmiyorsun,

(1) Hadis-i şeriflerde çeşitli kiplerde ve farklı lafızlar Cenab-ı Allah'a "gülmek" isnad edilmektedir. Örnek olmak üzere bazılarına işaret edelim: *Buhârî,* II, 1040, IV, 1854; *Müslim,* I, 166, 177; *Müsned,* II, 275, 293, 318, 464, 511, III, 80.

(2) "Şaşırtmak, hayret veteaccüb etmek" manasındaki "acibe" fiili de bir çok rivayette Cenab-ı Allah'a isnad edilmiş bulunmaktadır. Örnek olmak üzere bazılarını kaydedelim: *Buhari,* III, 1096, 1382, IV, 1854; *Müslim*, III, 1624; *Ebu Davud,* III, 19, 56; *Müsned,* I, 128, 416, II, 302, 406, 448, 457.

(3) *Müsned,* IV, 151; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir,* XVII, 309; Ebu Ya'la, *Müsned,* III, 288; el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* X 270, hadisin Ahmed, Ebu Ya'la ve Taberani tarafından rivayet edildiği ve senedinin hasen olduğu kaydıyla.

(4) *Buhari,* III, 1096; İbn Hibban, *Sahih,* I, 343; *Ebu Davud,* III, 56; *Müsned,* II, 302, 406 448.

anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı en-Nekkaş nakletmiştir. el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Allah'ın bir şeye şaşması (taaccub etmesi), o şeyi reddetmesi ve o işin çok büyük bir şey olduğunu ortaya koyması demektir. Arapların anlatım uslubu böyledir. Rivayette de: "Rabbiniz sizin feryad edip sızlanmanıza ve ümit kesmenize şaşar." buyruğu gelmiş bulunmaktadır.

"Onlar ise alay ediyorlar" buyruğundaki "vav"ın hal "vav"ı olduğu söylenmiştir. Onların alay etmeleri hali sırasında sen de onlara şaştın, demektir.

"Sen şaşıyorsun" ile ifadenin tamam olduğu, sonra da yeni bir cümle olarak "onlar alay ediyorlar" diye yeni bir cümlenin başladığı da söylenmiştir. Bu da getirdiğin Kur'ân'ı onlara okumandan ötürü alay ediyorlar demek olur. Kendilerini davet ettiğin vakit seninle alay ediyorlar, diye de açıklanmıştır.

"Onlara öğüt verilse" Katade'nin açıklamasına göre Kur'ân ile onlara öğüt verildiği takdirde **"öğüt almazlar."** Ondan yararlanmazlar. Said b. Cübeyr dedi ki: Onlara kendilerinden önceki yalanlayıcıların başına gelenler hatırlatıldığı vakit bu hatırlatmadan yüz çevirirler ve üzerinde düşünmezler.

"Bir ayet" yani mucize **"görseler, aralarında alay ederler."** Katade'nin açıklamasına göre alay ederler ve bu bir büyüdür, derler. (Âyet-i kerimedeki kullanımı ile): "(اَستسخر): Aralarında alay ederler" ile (سخر) aynı anlamdadır. Tıpkı (اَستقر) ile (قرّ)'nin "karar kıldı" anlamında olması ile; (اَستعجب) ile (عجب)'nin de aynı anlamda olmak üzere "hayret etti, şaştı" anlamına gelmesi gibi.

Âyet-i kerimedeki şekliyle: "(يَسْتَسْخِرُونَ): **Aralarında alay ederler"** lafzının başkalarının alay etmesini isterler, anlamında olduğu da söylenmiştir. Mücahid: Alay ederler diye açıklamıştır. Bunun, bu âyet (mucize) bir alaydır diye zannederler, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Ve: Bu, ancak apaçık bir büyüdür, derler." Yani mucizelere herhangi bir şeyle karşı koymaktan aciz olduklarında: Bu bir büyüdür, bu bize gösterilen hayallerdir ve bir aldatmadır, derler. **"Biz ölüp toprak ve kemik olduktan sonra gerçekten biz tekrar diriltilecek miyiz?"** Yani öldükten sonra diriltilir miyiz? Bu, onların böyle bir şeyi kabul etmedikleri anlamını veren bir inkârî istifham ve alay yollu söyledikleri sözlerdir.

"Ya önceki atalarımız da mı?" Yani onlar da mı diriltilecek? Bu buyrukta istifham (soru) edatı atıf edatının başına gelmiştir. Nafî' ise: (أَوْ آبَاؤُنَا) şeklinde "vav" harfini sakin olarak okumuştur. (Yahut atalarımız da mı, anlamındadır). Bu anlamdaki açıklamalar daha önce yüce Allah'ın: *"Yoksa o ülkelerin halkı... emin mi oldular?"* (el-A'raf, 7/98) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır.

قُلْ نَعَمْ وَأَنتُمْ دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾ فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ يَنظُرُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هَٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾ هَٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾

18. De ki: "Evet, hem de siz küçültülmüşler olarak (diriltileceksiniz)."
19. O sadece bir çığlıktır, hemen onlar kalkıp bakınacaklar.
20. Ve diyecekler ki: "Vay bize! Bu, din günüdür."
21. "Bu sizin önceden yalanladığınız ayırdetme günüdür."

"De ki: Evet" yani sizler; **"hem de siz küçültülmüşler olarak"** küçültülmüş ve zelil kılınmışlar olarak diriltileceksiniz. Çünkü inkâr ettikleri şeyin gerçekleştiğini göreceklerinde kaçınılmaz olarak zelil olacaklar, küçüleceklerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Siz hoşlanmasanız dahi kıyamet kopacaktır. Bu size rağmen ve bugün, kendi iddianıza göre böyle bir şeyin olacağını kabul etmeseniz dahi mutlaka gerçekleşecek bir iştir.

"O, sadece bir çığlıktır." Bir tek sayha, feryaddır. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Bu çığlıktan kasıt ikinci defa Sûr'a üfürmektir.

"Sayha: Çığlık"a (alıkoyucu, zecredici anlamında): "zecre" adının verilmesi, bundan maksadın zecretmek (yapılandan alıkoymak) oluşundan dolayıdır. Yani tıpkı güdülmeleri esnasında develerin ve atların zecredildiği gibi, bu sayha ile de (insanlar) zecredilirler. (Yapmak istedikleri kötülüklerden alıkonmaya çalışılır.)

"Hemen onlar" ayağa **"kalkıp bakınacaklar."** Biri diğerine bakacak. Kendilerine yapılacak muameleyi gözetlerler, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir açıklamaya göre de bu, yüce Allah'ın: *"Bakarsın ki kâfirlerin gözleri dehşetle yerinden fırlayarak..."* (el-Enbiya, 21/97) buyruğuna benzemektedir. Onlar inkâr ettikleri dirilişi göreceklerdir, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Ve diyecekler ki: Vay bize! Bu, din günüdür" sözleri ile kendi aleyhlerine "vay bize (bize veyl olsun)" diye sesleneceklerdir. Çünkü o gün, başlarına neyin geldiğini bilmiş olacaklardır. Bu buyruktaki "veyl" lafzının mansup gelmesi Basralılara göre mastar (mef'ul-i mutlak) oluşundan dolayıdır. el-Ferra ise takdirinin: "(يَا وَيْلَنَا): Vay bize!" anlamında olduğunu söylemiştir

ki "vay" hüzün ve keder demektir.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Eğer durum onun dediği gibi olsaydı, bunun ayrı yazılması gerekirdi. Mushafta bu ifade bitişiktir. Biz bunu bitişik değil de ayrı yazan kimseyi de bilmiyoruz.

"Bu, din günüdür." Kasıt hesap günüdür. Amellerin karşılığının verileceği gündür, diye de açıklanmıştır.

"Bu, sizin önceden yalanladığınız ayırdetme günüdür" sözleri bir görüşe göre onların birbirlerine söyleyecekleri sözlerdendir. Yani, işte bu bizim dünyada iken yalanlamış olduğumuz gündür, diyeceklerdir. Yüce Allah'ın onlara söyleyeceği sözlerden olduğu söylendiği gibi, meleklerin söyleyeceği sözlerden olduğu da söylenmiştir. Yani işte bu, insanlar arasında hüküm verme günüdür. Böylelikle kimin hak üzere, kimin batıl üzere olduğu da ortaya çıkacaktır. *"İnsanların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır."* (eş-Şura, 42/7)

اُحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُونِ
اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ ﴿٢٣﴾ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ ﴿٢٤﴾
مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ
عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ ﴿٢٨﴾
قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ
بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ ﴿٣٠﴾ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذَائِقُونَ ﴿٣١﴾
فَأَغْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ ﴿٣٢﴾ فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ
﴿٣٣﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ
لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾

22, 23. Toplayınız, zulmedenleri ve onlara eş olanları. Allah'tan başka taptıklarını da. Onlara cehennemin yolunu gösterin.
24. Ve durdurun onları. Çünkü onlar sorgulanacaklardır.
25. "Ne oluyor size? Neden birbirinize yardım etmiyorsunuz."

26. Bilakis onlar bugün teslim olmuşlardır.
27. Onlardan bir kısmı diğer bir kısmına yönelip biri diğerine soru sorarlar.
28. Derler ki: "Gerçekten siz bize sağdan gelirdiniz."
29. Onlar da derler ki: "Hayır, siz iman üzere değil idiniz;
30. "Bizim sizin üzerinizde bir hakimiyetimiz de yoktu. Bilakis siz azgın bir topluluktunuz."
31. "Rabbimizin sözü üzerimize hak oldu. Muhakkak biz tadıcılarız." (diyecekler).
32. "Çünkü biz sizi azdırdık. Zaten biz de azgınlardan idik."
33. Muhakkak onlar o gün azapta ortaktırlar.
34. İşte Biz, günahkârlara muhakkak böyle yaparız.
35. Çünkü onlara: "Allah'tan başka ilâh yoktur" denildiğinde, büyüklük taslarlardı.

"Toplayınız, zulmedenleri ve onlara eş olanları" buyruğu yüce Allah'ın meleklere söyleyeceği sözlerdendir. Müşrikleri **"ve onlara eş olanları"** şirk hususunda onlar gibi olanları toplayınız, demektir. Şirk de zulüm demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Muhakkak şirk büyük bir zulümdür."* (Lokman, 31/13)

Buna göre kâfir, kâfir ile birlikte haşredilecektir. Bu açıklamayı Katade ve Ebu'l-Aliye yapmıştır.

Ömer b. el-Hattab da yüce Allah'ın: **"Toplayınız, zulmedenleri ve onlara eş olanları"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Zinakâr zinakâr ile birlikte, içki içen içkici ile birlikte, hırsızlık yapan hırsızlık yapanla birlikte (haşredilir).

İbn Abbas da şöyle demektedir: **"Onlara eş olanları"** buyruğundan kasıt, onlara benzeyenleridir. Bu da Ömer (r.a)'ın açıklaması kapsamı içerisindedir.

"Onlara eş olanları" buyruğu ile küfür üzere onlara muvafakat eden kadınların kastedildiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı Mücahid ve el-Hasen yaptığı gibi, en-Numan b. Beşir de bunu Ömer b. el-Hattab'dan rivayet etmiştir.

ed-Dahhak dedi ki: **"Onlara eş olanları"** şeytanlardan onlar ile birlikte olanları demektir. Aynı zamanda bu Mukatil'in de açıklamasıdır: Her kâfir kendi şeytanı ile birlikte aynı zincire vurulmuş olarak haşredilecektir.

"Allah'tan başka taptıklarını" putlar, şeytanlar ve İblis'i **"de. Onlara cehennemin yolunu gösterin."** Onları cehenneme sürün. Bir başka açıklamaya göre **"onlara... gösterin"** yani hangi yoldan gideceklerini söyleyin, demek-

tir. Nitekim: "(هديته إلى الطريق، وهديته الطريق): Ona yolu gösterdim" denilir. "(أهديتُ الهديّةَ): Hediyeyi hediye ettim"; "(هَديتُ العروسَ): Gelini (kocasının evine) götürdüm." denilir. Bunu anlatmak için (أهديتها) da denilebilir. "Ben onu hediye gibi takdim ettim" demek olur.

"Ve durdurun onları, çünkü onlar sorgulanacaklardır." İsa b. Ömer: "(إنَّهُمْ): **Çünkü onlar"** buyruğunun hemzesinin üstün olarak okunduğunu da nakletmiştir. el-Kisaî dedi ki: "(لأنهم) ve (بـأنهم): Çünkü onlar, onlar... sebebiyle" demektir.

"(وَقفتُ الدابة أقفها وَقْفاً): Bineği durdurdum, durduruyorum, durdurmak" denilir. "(فوقفت): O da durdu", "(وقوفاً): Durmak" diye kullanılır. Bu fiil hem geçişli hem geçişsiz olur. Onları alıkoyun, demektir. Bu cehenneme sürülmeden önce olacaktır. Buna göre buyruklarda takdim ve tehir vardır. Yani önce onları hesaba çekilmek üzere durdurun, sonra da onları cehenneme doğru sürükleyin.

Bir başka açıklamaya göre; onlar önce cehenneme doğru sürülecekler, sonra da cehennem ateşine yaklaştıkları sırada sorgulanmak üzere bir araya getirilip toplanacaklardır.

"Çünkü onlar" el-Kurazî ve el-Kelbî'nin açıklamasına göre amelleri, sözleri ve davranışları dolayısı ile **"sorgulanacaklardır."** ed-Dahhak işledikleri günahlardan ötürü sorgulanacaklardır derken, İbn Abbas: "la ilâhe illallah" hakkında kendilerine soru sorulacaktır, demiştir. Yine ondan gelen bir başka rivayete göre başka insanlara yaptıkları zulümlerden ötürü sorgulanacaklardır. Bütün bunlar kâfirin de hesaba çekileceğine delildir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Hicr Sûresi'nde (15/92-93. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yine denildiğine göre onların sorgulanmaları, onlara karşı delilin ortaya konulmuş olduğunun ortaya çıkması için kendilerine: **"Size kendi içinizden rasûller gelmedi mi?"** denilmesidir. Yine onlara:

"Ne oluyor size? Neden birbirinize yardım etmiyorsunuz?" sözleri azarlamak ve başlarına kakmak maksadıyla söylenecektir. Yani niçin biriniz diğerine yardım ederek Allah'ın azabından birbirinizi kurtarmıyorsunuz?

Bir görüşe göre bu Ebu Cehil'in Bedir günü söylediği: *"Biz birbirine yardım eden bir topluluğuz"* (el-Kamer, 54/44) buyruğunun dile getirdiği sözlerine işarettir.

"(تَنَاصَرُونَ): Birbirinize yardım et(mi)yorsunuz" ifadesinin aslı: (تتناصرون) şeklindedir. Hafifletmek maksadıyla "te"lerden birisi atılmıştır. el-Bezzî ise, vasıl halinde "te"yi şeddeli okumuştur.

"Bilakis onlar bugün teslim olmuşlardır" buyruğu hakkında Katade şöyle demiştir: Onlar Allah'ın azabı içerisinde teslimiyet ile boyun eğmişlerdir. İbn Abbas da: Zillet ile boyun eğerler. el-Hasen: İtaatle boyun bükerler, el-Ahfeş ellerini yana salmışlar, diye açıklamışlardır, anlamlar birbirlerine yakındır.

"Onlardan bir kısmı diğer bir kısmına" yani ileri gelenler ile tabî olanlar birbirlerine **"yönelip biri diğerine soru sorarlar"** birbirleriyle çekişirler. Birbirlerine soru sormazlar, diye de açıklanmıştır. Bu durumda olumsuzluk edatı olan: (لا) sakıt olmuştur, (düşmüştür).

en-Nehhas dedi ki: Dili bilmeyen bir kimse yanlışlıkla bunun yüce Allah'ın: *"O gün aralarında bir akrabalık bağı olmayacaktır, birbirlerine soru da sormazlar."* (el-Mu'minun, 23/101) buyruğu gibi olduğunu zannetmiştir. Ancak burada sormaktan kasıt, akrabalık bağı için isteklerde bulunmaktır. Biri diğerine: Benimle senin arandaki akrabalık bağı hakkı için bana faydalı olmanı istiyorum diyecektir. Yahut da: Üzerimdeki bir hakkından vazgeç ya da bana bir iyilik bağışla, diyecektir. Bu ise açıkça anlaşılan bir husustur. Çünkü bundan önce **"aralarında bir akrabalık bağı yoktur"** denilmiştir. Yani aralarındaki akrabalık bağlarının faydasını görmeyeceklerdir. Nitekim hadis-i şerif'te de şöyle buyurulmaktadır: "Kişi babasının ya da oğlunun üzerinde bir hakkının bulunduğunun ortaya çıkmasına ve o hakkını ondan almasına çokça sevinecektir. Çünkü orada hasenat ve seyyiat vardır."(1) Bir başka hadiste de şöyle denilmektedir: "Bir kimse kardeşine mal ya da ırz (namus, şeref, haysiyet) hususunda bir haksızlıkta bulunup da hakkını kendisinden isteyeceği bir gün gelip o hakkı hasenatından alacağı, eğer hasenat yoksa (hakkını) isteyenin günahlarından üzerine (haksız) ilavede bulunulacağı, bir gün gelmeden önce, o kardeşinin yanına gidip ondan helallik dileyen kimseye Allah rahmet buyursun!"(2)

"Biri diğerine soru sorar" buyruğunda insanların birbirlerine soru sormaları, kendisini saptırdığı için ya da önünde masiyete giden bir yolun kapısını açtığı için azarlaması demektir. Bunu da bundan sonra gelen şu buyruk açıklamaktadır:

"Derler ki: Gerçekten siz bize sağdan gelirdiniz." Mücahid dedi ki: Bu kâfirlerin şeytanlara söyleyecekleri bir sözdür. Katade de: Bu insanların cinlere söyleyeceği bir sözdür, diye açıklamıştır. Bunun uyan kimselerin uydukları şahıslara söyleyecekleri bir söz olduğu da söylenmiştir. Buna delil de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Sen o zalimleri Rabbleri huzurunda durdu-*

(1) Belli bir kaynakta yer aldığını tespit edemedik.
(2) *Tirmizî,* IV, 613, (yakın mana ve lafızlarla) Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* X, 355; Taberanî, *Evsat,* II, 191, V, 227.

rulmuş sözü birbirlerine döndürürlerken bir görsen!" (Sebe', 34/31)

Said, Katade'den şöyle dediğini nakletmektedir: Yani siz bizlere hayır yoldan gelir ve bizi hayırlı yola gitmekten alıkoyardınız. İbn Abbas'tan da buna yakın bir açıklama nakledilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Siz bizim sevdiğimiz ve uğurlu kabul ettiğimiz sağdan gelir ve böylelikle bizim iyiliğimizi ister gibi görünerek bizi aldatmak için böyle yapıyordunuz. Çünkü Araplar sağdan geleni uğurlu kabul eder ve ona "sanih" adını verirlerdi.

"Gerçekten siz bize sağdan gelirdiniz." Yani siz bize öyle bir geliyordunuz ki, eğer bu konuda bize yemin edecek olsaydınız, yemininizin doğruluğunu kabul ederdik, diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklama da şöyledir: Sizler bize din cihetinden gelir ve bizim için şeriatin emirlerinin önemsiz olduğunu belirterek bizi şeriatten uzak tutmaya çalışıyordunuz.

Derim ki: Bu gerçekten güzel bir açıklamadır. Çünkü hayır da, şer de ancak dinden gelir. "Yemin: Sağ" da burada din anlamındadır. Yani siz bizlere sapıklığı süslü gösteriyordunuz.

Yemin (sağ)ın güç, kuvvet anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani siz bizleri güç kullanarak, bize baskı yaparak ve bizi kahrederek (haktan) alıkoyuyordunuz. Nitekim yüce Allah, yemin (sağ) (lafzını şu buyrukta güç ve kuvvet anlamında) kullanarak şöyle buyurmaktadır: *"Sonra onlara sağ eli ile gizlice vurdu."* (es-Saffat, 37/93) Bu da güçlü ve kuvvetlice vurdu, demektir. Çünkü kişinin gücü sağında bulunur. Şair de şöyle demektedir:

إذا مـا رَايـةٌ رُفِعَتْ لـمجـدٍ تَلَقّـاهـا عَـرابَـةُ بـاليمين

"Eğer bir zamanda şan ve şeref için bir sancak yükseltilecek olursa
Arabe sağ eliyle hemen onu kapar."

Burada, kuvvet ve kudretle onu kapar, demektir. İbn Abbas'ın görüşü de budur.

Mücahid dedi ki: **"Siz bize sağdan gelirdiniz"**, sizin hak üzere olduğunuzu ortaya koymaya çalışan bir şekilde gelirdiniz, demektir. Bütün bunlar anlam itibariyle birbirine yakın açıklamalardır.

"Onlar da derler ki: Hayır, siz iman üzere değil idiniz." Katade dedi ki: Bu şeytanların onlara söyleyecekleri bir sözdür. İleri gelenlerin sözleri olduğu da söylenmiştir. Yani sizler hiçbir zaman mü'min olmadınız ki, biz sizi imandan küfre çevirmiş olalım. Aksine sizler zaten küfür üzere idiniz ve onu

adet ve alışkanlık haline getirmiş olduğunuz için küfür üzere kalmaya devam ettiniz.

"Bizim sizin üzerinizde bir hakimiyetimiz" hakkı terketmek noktasında getirdiğimiz bir delilimiz **"yoktu. Bilakis siz azgın bir topluluktunuz."** Sapık, haddi aşan kimselerdiniz.

"Rabbimizin sözü üzerimize hak oldu." Bu da kendilerine uyulan kimselerin söyleyeceği sözlerdendir. Yani bizim üzerimize de, sizin üzerinize de Rabbimizin sözü hak olmuştur. Yüce Allah'ın takdir ettiği ve rasûlleri vasıtası ile haber verdiği şekilde hepimiz azabı tadacağız: *"Cehennemi bütünü ile cinlerden ve insanlardan elbette dolduracağım."* (es-Secde, 32/13)

Bu da şu hadise uygun düşmektedir: "Şüphesiz aziz ve celil olan Allah birtakım kimselerin cehennemlik olduklarını, birtakım kimselerin de cennetlik olduklarını yazmıştır. Bunlara ne bir şey ilave edilir, ne de onlardan bir kimse eksiltilir."(1)

"Çünkü biz sizi azdırdık" yani üzerinde bulunduğunuz küfrü size süslü gösterdik. **"Zaten biz de azgınlardan idik."** Vesvese ile ve (sapıklığa) davet etmekle (azmış ve azdırmış idik). Daha sonra yüce Allah, onların durumlarını haber vererek şöyle buyurmaktadır:

"Muhakkak onlar" sapıtan da, saptıran da **"o günde azapta ortaktırlar."**

"İşte Biz, günahkârlara" yani müşriklere **"böyle"** bu şekilde **"yaparız."**

"Çünkü onlara: Allah'tan başka ilâh yoktur, denildiğinde büyüklük taslarlardı." Onlara Allah'tan başka ilâh yoktur deyin, denildiğinde demektir. Burada "deyin" emri hazfedilmiştir. "Büyüklük taslarlardı" buyruğu da; (كان)'in haberi olarak nasb mahallindedir.

"(إن): **Çünkü"** lafzının haberi olarak ref' mahallinde ve (كان)'nin amel etmemiş olması da mümkündür.

Peygamber (sav), Ebu Talib'e ölümü ve Kureyşlilerin etrafında toplanması esnasında-: "La ilâhe illallah deyin. Bu sayede Araplara hükümdarlar olacaksınız ve bu yolla da Arap olmayanlar size itaat edeceklerdir" deyince, onlar bunu kabul etmediler ve buna karşı büyüklendiler.

Ebu Hureyre dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Yüce Allah Kitabında indirdiği buyruklarında büyüklük taslayan bir topluluktan sözederek: **"Çünkü onlara: Allah'tan başka ilâh yoktur denildiğinde, büyüklük taslarlardı"** diye buyurmaktadır. Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hani kâfirler kalblerinde o taassub ve kibiri yani cahiliye taassub ve kibirini koymuşlardı da Allah da hemen huzur ve sükununu Rasûlünün ve mü'minlerin üze-*

(1) *Müsned,* II, 167; Taberani, *Evsat,* V, 247.

rine indirmişti. Onlara takva sözü üzerinde sebat vermişti. Onlar zaten buna daha layık ve buna ehil idiler." (el-Feth, 48/26) diye buyurmuştur. Bu da: "La ilâhe illallah Muhammedurrasûlullah" sözüdür. Müşrikler Hudeybiye gününde Rasûlullah (sav) onlarla barış yapılacak süre hususunda (yaptığı antlaşmada) yazıştığı vakit, bu söze karşı büyüklük tasladılar. (Onu söylemeyi büyüklüklerine yediremediler).

Bu haberi el-Beyhakî, ondan öncekini de el-Kuşeyrî zikretmiştir.

وَيَقُولُونَ أَئِنَّا لَتَارِكُوا آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ
وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾ إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا
تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾

36. Ve derlerdi ki: "Biz ilâhlarımızı deli bir şair dolayısı ile mi terkedeceğiz?"
37. Hayır, o hak ile gelmiş ve peygamberleri de tasdik etmiştir.
38. Muhakkak siz elbette acıklı azabı tadıcılarsınız.
39. Size işlemiş olduğunuzdan başka şeyin cezası verilmeyecektir.
40. Ancak Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları müstesnâ.

"Ve derlerdi ki: Biz ilâhlarımızı deli bir şair" in söylediği söz **"dolayısı ile mi terkedeceğiz?"** Yüce Allah onların bu sözlerini reddederek şöyle buyurmaktadır:

"Hayır, o hak ile" Kur'ân ve tevhid ile **"gelmiş ve peygamberleri de"** getirmiş oldukları tevhide dair tebliğlerinde **"tasdik etmiştir."**

"Muhakkak siz elbette acıklı azabı tadıcılarsınız" buyruğundaki: "(لَذَائِقُوا): Tadıcılar" buyruğunun aslı; (لذائقون) şeklindedir. Hafif (söyleyişte kolay)lik olsun diye hazfedilmiştir. (Azab lafzı) da izafet dolayısı ile cer ile gelmiştir. Sibeveyh'in naklettiği şu beyitte olduğu gibi, nasb ile gelmesi de caizdir:

فَأَلْفَيْتُهُ غَيْرَ مُسْتَعْتِبٍ وَلَا ذَاكِرِ اللهَ إِلَّا قَلِيلًا

"Ben O'nu (Allah'ı) razı etmek istemeyen birisi olarak gördüğüm gibi,
Çok az müstesnâ, Allah'ı zikreden olarak da (görmedim)."

Buna göre Sibeveyh "(وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةَ): Ve namazı kılanlar" şeklinde (namaz anlamındaki salat lafzının nasb ile okunmasını) caiz kabul etmiştir.

"Size işlemiş olduğunuzdan" koştuğunuz şirkten **"başka şeyin cezası verilmeyecektir."**

"Ancak Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları müstesnâ." buyruğu azabı tadacaklardan bir istisnâdır. Medineliler ile Kufeliler: "(الْمُخْلَصِينَ): İhlasa erdirilmiş" buyruğunu "lam" harfi üstün olarak okumuşlardır. Bu da Allah'ın kendisine itaat, dini ve dostluğu için halis kıldığı kimseler demektir. Diğerleri ise "lam" harfini esreli okumuşlardır ki, bu da ihlasla Allah'a ibadet eden kimseler anlamındadır.

Bu istisnânın munkatı' olduğu da söylenmiştir. Yani, siz ey günahkârlar azabı tadacaksınız. Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları ise azabı tatmayacaklardır, demek olur.

أُولَٰئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ ۖ وَهُم مُّكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾ فِي جَنَّاتِ
النَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَابِلِينَ ﴿٤٤﴾ يُطَافُ عَلَيْهِم بِكَأْسٍ مِّن مَّعِينٍ
﴿٤٥﴾ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِّلشَّارِبِينَ ﴿٤٦﴾ لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنزَفُونَ
﴿٤٧﴾ وَعِندَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ ﴿٤٨﴾ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكْنُونٌ ﴿٤٩﴾

41. İşte onlar için bilinen bir rızık vardır.
42. Çeşitli meyveler (vardır) **ve onlara ikram olunur.**
43. Naim cennetlerinde;
44. Tahtlar üzerinde karşılıklı oturdukları halde;
45, 46. İçenlere lezzet veren beyaz (parlak) **kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır onlara.**
47. Onda aklı karıştırıcı herhangi bir zarar da yoktur, onlar ondan sarhoş da olmazlar.
48. Yanlarında gözlerini yalnızca eşlerine çevirmiş iri gözlü (huri)**ler vardır.**
49. Sanki onlar sarılıp sarmalanmış deve kuşu yumurtası gibidirler.

"İşte onlar için" yani ihlasa erdirilmiş kullar için **"bilinen bir rızık vardır."** Onlar için arkası kesilmeyen, bilinen bir bağış vardır, demektir. Katade maksad cennettir, diye açıklarken, başkaları cennetin rızkı kastedilmektedir, demişlerdir. Maksadın sözkonusu edilen meyveler olduğu da söylenmiştir. Mukatil dedi ki: Canları çektikleri vakit bu rızık onlara verilir. İbn es-Saib de şöyle demiştir: Bu rızık onlara sabah ve akşam arası bir süre gibi sürelerde verilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlara orada sabah ve akşam rızıkları verilecektir."* (Meryem, 19/62)

"Çeşitli meyveler (vardır)." Bu buyruktaki: "(فَوَاكِهُ): Meyveler" lafzı "(فاكهة): Meyve"nin çoğuludur. Yüce Allah: "(وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ): *Onlara meyveyi... ardarda fazlası ile verdik"* (et-Tur, 52/22) diye buyurmaktadır. Bunlar da yaşıyla, kurusuyla bütün meyvelerdir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

"Ve onlara ikram olunur." Yani derecelerinin yükseltilmesi, O'nun kelamını işitmek ve O'nun ile karşılaşmak suretiyle yüce Allah tarafından onlara ikramda bulunulacaktır.

"Naim cennetlerinde" yani içlerinde nimetler içerisinde yüzecekleri bahçelerde... demektir. Cennetlerin yedi tane olduğuna, Naim cennetinin de bunlardan bir tanesi olduğuna dair açıklamalar daha önceden Yunus Sûresi'nde (10/25. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Tahtlar üzerinde karşılıklı oturdukları halde." İkrime ve Mücahid dedi ki: Aralarındaki güzel ilişki ve birbirlerine sevgileri dolayısıyla biri diğerinin sırtına bakmaz. (Biri diğerine sırtını dönmez).

Şöyle de açıklanmıştır: Oturdukları tahtlar istedikleri şekilde döner. Biri (diğerine sırtını dönmediği için) diğerinin sırtını görmez.

İbn Abbas dedi ki: İnci, yakut ve zebercet ile süslenmiş tahtlar üzerinde olacaklardır. Bir seririn büyüklüğü San'a'dan, Cabiye'ye kadar ve Aden'den, Eyle'ye kadar olan mesafe kadardır. Bu tahtların aynı konakta bulunan kimseler, üzerlerinde oldukları halde, dönecekleri de söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"İçenlere lezzet veren beyaz (parlak) **kaynaktan doldurulmuş şaraptan"**[1] buyruğundaki "beyaz" bardağın sıfatıdır. Şarabın sıfatı olduğu da söylenmiştir. el-Hasen dedi ki: Cennet şarabı sütten daha beyaz olacaktır.

"(لَذَّةٍ)**Lezzet veren"** lafzı hakkında ez-Zeccac şöyle demiştir: Bu: "(ذات لذة): Lezzetli" demek olup muzaf hazfedilmiştir. Bunun isim yapılmış bir mastar olduğu da söylenmiştir. "(بيضاء لذيذة): Lezzetli ve beyaz" demektir.

(1) Mealin akışına uygunluk zarureti dolayısıyla Tefsir açıklamalarında da belli bir takdim tehir yapılmıştır.

"(شراب لذّ ولذيذ): Lezzetli şarap denilir, tıpkı "(نبات غضّ وغضيض): Taze bitki" denildiği gibi. Şairin:

ولـذٍ كـطَعْمِ الصِّـرْخَـدِيِّ تـركتُـهُ بـأرض العِـدَا مِنْ خَشيـةِ الحَـدَثَـانِ

"Ve şarap tadı gibi lezzetli olan bir şey ki, terkettim onu,
Düşman topraklarında; meydana gelecek olaylar korkusuyla."

O, buradaki lezzet ile uykuyu kastetmektedir.

"Beyaz"ın erkeklerin ayaklarıyla sıkmadıkları şarap anlamına geldiği de söylenmiştir.

"... kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır onlara." Daha önce onların yedikleri söz konusu edilmişken, bu buyruklarla da onların içecekleri şeyler sözkonusu edilmektedir. Dilcilere göre ke's (kadeh) içinde içeceği ile birlikte bütün kapları anlatan kapsamlı bir isimdir. Eğer içi boş ise ona ke's denilmez.

ed-Dahhak ve es-Süddî şöyle demişlerdir: Kur'ân-ı Kerîmdeki her ke's (kadeh)den kasıt şaraptır. Arablar, içinde şarap bulunan kaba ke's derler. İçinde şarap yoksa ona: "(إناء): kab" ve "(قدح): Kadeh" derler.

en-Nehhas dedi ki: Dilbilginlerinden güvenilir kimselerin naklettiklerine göre Araplar şâyet kadehin içinde şarap varsa, ona "ke's" dediklerini, eğer içinde şarap yoksa ona "kadeh" dediklerini nakletmiştir. Nitekim hivan (masa)nın üzerinde yemek varsa ona "maide (sofra)" denilmesi, üzerinde yemek yoksa ona "maide" denilememesi gibi.

Ebu'l-Hasen b. Keysan da der ki: İçinde eğer kadın varsa hevdece "zaine" denilmesi de bu kabildendir.

ez-Zeccac dedi ki: **"Kaynaktan doldurulmuş kadehler"** buyruğu, yeryüzünde pınarların aktığı gibi akan şaraptan doldurulmuş kadehler demektir. "(المعين): Pınar, kaynak" ise açıkta akan su demektir.

"Orada aklı karıştırıcı herhangi bir zarar da yoktur." Yani akılları başlarından gitmez ve bu içtikleri şaraptan dolayı hastalanmazlar, başları da ağrımaz.

"Onlar ondan sarhoş da olmazlar." O içkiyi içtiklerinden ötürü akılları başlarından gitmez. Nitekim: "(الخمر غَوْل للجِلْم ، والحرب غول للنفوس): Şarap aklı baştan alır, savaş ta canları alıp gider" denilmiştir. Kişi içki içip sarhoş olduğu takdirde "(نُزِف الرجلُ يُنْزَف): Adam sarhoş oldu, olur" denilir. "(منزوفٌ ونزيفٌ): Sarhoş" demektir. İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

وإذا هي تمشي كمشي النزيـ ـف يَضْرَعُه بالكثيب البَهِرْ

"Bakarsın ki o sarhoş gibi yürüyor,
Bitkinliği ve nefesinin kesilmesi dolayısı ile kumların üzerine yıkılan kimse gibi."

Yine şöyle demiştir:

نَزِيفٌ إذا قامتْ لِوجهٍ تمايلت تُراشِي الفؤادَ الرُّخْصَ ألّا تَخَتَّرا

"Sarhoştur o, bir tarafa doğru kalkmak istedi mi sağa sola kaykılır,
Gevşekliğinden ötürü yürümesini zorlaştırmasın diye kalbini de idare etmeye çalışır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فلثمتُ فاهَا آخِذاً بقرونها شُرْبَ النزِيفِ ببرد ماء الحَشْرَجِ

"Örüklerinden yakalayarak öptüm ağzını,
Sarhoş kimsenin dağdaki bir çukurda birikmiş soğuk sudan içmesi gibi."

Hamza ve el-Kisaî bir topluluğun "sarhoş olma zamanının geldiği"ni anlatmak için kullanılan: "(أنزف القومُ) tabirindeki gibi; "ze" harfini esreli okumuşlardır. Nitekim: "(أحصدَ الزرعُ): Ekinin biçilme zamanı geldi."; "(أقطَفَ الكرمُ): Bağların bozum zamanı geldi."; "(أركَبَ المهرُ): Tayın binilme zamanı geldi" denilir.

Anlamın: Onların şaraplarını bitir(e)mezler şeklinde olduğu da söylenmiştir. Çünkü şarap içmek onların bir alışkanlıklarıdır. Nitekim; "(أنزف الرجل): Adam şarabını bitirdi" demektir, (منزوف) de "şarabı bitmiş kişi" anlamındadır. Şair el-Hutay'a da şöyle demektedir:

لَعَمْرِي لئن أنزفتمُ أو صَحَوْتُمُ لبئس النَّدامَى كنتمُ آلَ أبْجَرَا

"Ömrüm hakkı için yemin ederim, sizler ister sarhoş olun,
(ya da: şarabınız bitsin) yahut ayıkın,
Elbetteki ey Ebceroğulları, (yine de) sizler en kötü içki arkadaşısınız."

en-Nehhas dedi ki: Ancak birinci okuyuş anlam itibariyle daha açık ve daha doğrudur. Çünkü: "(يُنْزِفُونَ): Sarhoş ol(maz)lar" lafzının aralarında Mücahid'in de bulunduğu tefsir alimlerinin ileri gelenlerine göre; akılları başlarına gitmez, anlamındadır. Şanı yüce Allah cennetteki şarap ve içkinin dünyadaki şarap ve içkinin insanın başını ağrıtan ve sarhoşluk veren özelliklerinin olmayacağını belirtmiştir.

"(يُنْزِفُونَ): **Sarhoş ol**(maz)**lar**"ın anlamı ile ilgili olarak yapılacak doğru açıklama şudur: Adamın içkisinin tükendigini anlatmak için: "(أنزف الرجل): Adamın içkisi tükendi" denir. Ancak cennet şarabının bu şekilde nitelendirilmesi uzak bir ihtimaldir. O halde bunun anlamı, ancak cennetteki içki ebediyyen tükenmez şeklinde olabilir.

"(لَا يُنْزِفُونَ): **Sarhoş da olmazlar"** buyruğunun "ze" harfi esreli okunmasının, sarhoş olmayacakları manasına geldiği söylenmiştir. Bunu da ez-Zeccac ve el-Kuşeyrî'nin belirttiği üzere Ebu Ali zikretmişlerdir.

el-Mehdevî der ki: Bunun: **"Sarhoş olmazlar"** anlamına gelmesi sözkonusu değildir. Çünkü bundan önce: **"Onda aklı karıştırıcı herhangi bir zarar da yoktur"** diye buyurulmuştur. Bu da akılları başlarından gitmez, anlamındadır. O takdirde (sarhoş olmazlar anlamına kabul edilirse) tekrar olur. Ancak el-Vakıa Sûresi'nde (56/19. âyetin tefsirinde) bu açıklama uygundur. Bununla birlikte: **"Onda aklı karıştırıcı herhangi bir zarar da yoktur"** buyruğunun hasta olmazlar anlamında olması da mümkündür. O takdirde: **"Onlar ondan sarhoş da olmazlar"** buyruğu onların sarhoş olmayacakları ya da içkilerinin tükenmeyeceği anlamında olur.

Katade dedi ki: -Âyet-i kerimede geçen-: "(الغول): Karın ağrısı" demektir. İbn Ebi Necih'in, Mücahid'den yaptığı rivayet de böyledir. O şöyle demiştir: **"Onda aklı karıştırıcı herhangi bir zarar da yoktur."** O içki hiçbir karın ağrısı yapmaz, demektir. el-Hasen ise bunu başağrısı diye açıklamıştır. İbn Abbas'ın açıklaması da böyledir: **"Onda aklı karıştırıcı herhangi bir zarar da yoktur."** Başağrısına sebeb olmaz, demektir.

ed-Dahhak'ın rivayetine göre ise İbn Abbas şöyle demiştir: Şarabın dört özelliği vardır: Sarhoşluk, başağrısı, kusmak ve idrar. Yüce Allah ise cennet şarabını sözkonusu edip bu özelliklerinden uzak olduğunu belirtmiştir. Mücahid bunun hastalık anlamına geldiğini söylerken, İbn Keysan, karın sancısı diye açıklamıştır. Bu açıklamalar birbirine yakındır.

el-Kelbî dedi ki: **"Onda aklı karıştırıcı herhangi bir zarar da yoktur"** buyruğu onda günah yoktur, demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Onlarda içtiklerinden ötürü ne saçmalamaları, ne de günah kazanmaları sözkonusudur."* (et-Tur, 52/23)

eş-Şa'bî, es-Süddî ve Ebu Ubeyde de şöyle demişlerdir: Bu içki, akılları etkileyerek, akıllarının başlarından gitmesine sebeb olmaz. Şairin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

وما زالتِ الكأسُ تغتالُنا وتَذهبُ بالأولِ الأولِ

"Kadehler akıllarımızı etkileyip duruyordu,
Biri diğerinin ardından (aklımız başımızdan) gidiyordu."

Yani, bizi teker teker yere yıkıyordu.

Yüce Allah'ın cennet ehlinin sarhoş olmalarını engellemesinin sebebi, içinde bulundukları nimetlerden lezzet alışlarının kesintiye uğramamasıdır.

Meanî bilginleri de der ki: "(الغول): Gizlice gelen bir bozuluş" demektir. "(أغتاله اغتيالاً): Gizlice onun işlerini aleyhine olmak üzere bozdu" denilir. "(الغَوْل والغِيلة): Gizlice öldürmek (suikast)" de buradan gelmektedir.

"Yanlarında gözlerini yalnızca eşlerine çevirmiş iri gözlüler vardır." Yani gözlerini sadece kocalarına dikmiş, kocalarından başkasına bakmayan kadınlar vardır. Bu açıklamayı İbn Abbas, Mücahid, Muhammed b. Ka'b ve başkaları yapmıştır.

İkrime dedi ki: **"Gözlerini yalnızca eşlerine çevirmiş"** yalnızca kocalarına hasredilmiş kadınlar, demektir. Ancak birinci tefsir daha açık ve güçlüdür. Çünkü âyet-i kerimede "(مقصورات): Hasredilmiş" anlamını veren lafız yoktur. Ancak ileride açıklaması geleceği gibi bir başka yerde (er-Rahman, 55/72. âyette) bu lafız yer almaktadır.

"(قاصرات): **Yalnızca... çevirmiş"** ifadesi Arapların belli bir şey ile yetinerek başkasına iltifat etmemesi durumunu anlatmak için kullandıkları; "(قد اقتصر على كذا): Yalnızca şununla yetindi" ifadelerinden alınmıştır. Şair İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

من القاصراتِ الطَّرْفِ لو دَبَّ مُحْوِلٌ من الذَّرِّ فَوْقَ الإِتْبِ منها لأثَّرا

"Gözlerini başkalarına çevirmeyen öyleleri vardır ki, şâyet küçük karıncalar,
Yürüyecek olsa üzerinden gömleğinin, o dahi iz bırakır."

"(فوق الخد): Üzerinden yanağının" diye de rivayet edilmekte ise de birinci şekil daha beliğdir.

Yine Mücahid: (Başka kadınlardan kocalarını) kıskanmazlar anlamındadır, demiştir.

"(عِينٌ): **İri gözlüler"** demektir, tekili: (عيناء) şeklinde gelir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Mücahid güzel gözlü; el-Hasen gözlerinin beyazı oldukça beyaz, siyahı da oldukça siyah diye açıklamıştır.

Ancak dilde birinci anlamı daha yaygındır. Mesela; "(رجل أعين): Gözleri iri ve geniş adam" demektir, çoğulu (عِين) diye gelir. Asıl vezni; (فَعْل) şeklinde ötrelidir, "ayn" harfinin esreli gelişi ise "vav"ın "ya"ya dönüşmemesi içindir. Bu kökten olmak üzere yaban ineklerine: (عِين) denilmiştir. Yaban öküzü için: (أعين); Yaban ineği -tekil için-: (عيناء) denir.

"Sanki onlar sarılıp sarmalanmış" yani korunmuş **"deve kuşu yumurtası gibidirler."** el-Hasen ve İbn Zeyd şöyle demişlerdir: Bu huriler deve kuşu yumurtalarına benzetilmişlerdir. Deve kuşu rüzgar ve toza karşı tüylerle yumurtalarını örter, koruma altına alır. Rengi sarımtrak beyazdır. Bu da kadınların sahib oldukları en güzel renktir.

İbn Abbas, İbn Cübeyr ve es-Süddî şöyle demişlerdir: Bu kadınlar kabuğu soyulmadan ve el değmeden önceki yumurtaların içine benzetilmişlerdir.

Ata da şöyle demiştir: Bu kadınlar üst taraftaki kabuk ile yumurtanın içi arasındaki: "(السِّحاء): Zar"a benzetilmişlerdir. (سَحَاةٌ) ise herşeyin kabuğu demektir, çoğulu da: (سَحاً) diye gelir. Bu açıklamayı el-Cevherî yapmıştır. Taberî'nin açıklaması da buna yakındır. O şöyle demiştir: Bundan kasıt yumurta üzerinde kabuk arasındaki ince kabuk (zar)dır. Benzeri bir açıklama Peygamber (sav)'dan da rivayet edilmiştir.

Araplar temizliği ve beyazlığı dolayısıyla kadını yumurtaya benzetirler. İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

وبيضةِ خِدْرٍ لا يُرامُ خِباؤها تَمتعت من لَهْوٍ بها غيرَ مُعْجَلِ

"Özel perdesi arkasında bulunup da evine ulaşılamayan bir yumurta (kadın) ki
Hiç acele etmeksizin kendisiyle oyalandığım..."

Araplar bir şeyi güzellik ve temizlik ile nitelendirecek olurlarsa, "o sanki tüylerle örtülmüş deve kuşu yumurtasıdır" derler.

"(المكنون): Sarılıp sarmalanmış" lafzının kırılmaktan korunmuş, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da onların bakire oldukları anlamına gelir.

"Yumurtalar"dan kastın, inciler olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Ve sarmalanıp gizlenmiş inciler misali. Güzel göz-*

lü huriler de vardır." (el-Vakıa, 56/22-23) Bu da sadeflerinde bulunan inciler anlamındadır, bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır. Şairin şu beyiti de bu anlamdadır:

وهي بيضاءُ مِثلُ لُؤلُؤةِ الغـ ـوّاصِ ميزَتْ مِن جَوْهَرٍ مَكْنُونِ

"O dalgıçın incisi gibi bembeyazdır,
Sarılıp sarmalanmış cevherden ayrılmış."

"Yumurtalar" çoğul olmakla birlikte **"sarılıp sarmalanmış"** lafzının müzekker gelmesi, sıfatın lafza göre kullanılmış olmasından dolayıdır.

فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَآءَلُونَ ﴿٥٠﴾ قَالَ قَآئِلٌ مِنْهُمْ اِنِّى
كَانَ لِى قَرِينٌ ﴿٥١﴾ يَقُولُ اَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ ﴿٥٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا
وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَدِينُونَ ﴿٥٣﴾ قَالَ هَلْ اَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾
فَاطَّلَعَ فَرَاٰهُ فِى سَوَآءِ الْجَحِيمِ ﴿٥٥﴾ قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ
﴿٥٦﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّى لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٥٧﴾ اَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ
﴿٥٨﴾ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٥٩﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ
الْعَظِيمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

50. Birbirlerine yönelip karşılıklı soru sorarlar.
51. Aralarından birisi diyecek ki: "Gerçekten benim bir dostum vardı;
52. "O diyordu ki: 'Gerçekten sen inananlardan mısın?
53. "Biz ölüp toprak ve kemikler olduğumuz zaman(dan sonra) **gerçekten biz mi hesaba çekilip cezalandırılacağız?"**
54. Diyecek ki: "Siz de bakar mısınız?"
55. Baktı ve onu cehennemin ortasında gördü.
56. Dedi ki: "Vallahi az kalsın beni de helâk edecektin.

57. "Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı, ben de hazır edilenlerden olurdum.
58. "Gördün mü? İşte biz ölümü tatmayacağız;
59. "İlk ölümümüzden sonra. Hem bize azab edilmiyor da,
60. "Şüphesiz ki, bu büyük kurtuluşun ta kendisidir."
61. İşte çalışanlar böylesi için çalışsınlar.

"Birbirlerine yönelip karşılıklı soru sorarlar." Yani kendi aralarında dünyadaki konuşmaları sözkonusu ederler. Bu da cennetteki güzel arkadaşlığın mükemmeliğini göstermektedir. Bu buyruk; *"İçenlere lezzet veren beyaz kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır onlara"* (es-Saffat, 37/45-46) buyruğunun anlamına atfedilmiştir. Yani onlar orada o içkiden içerler ve içki içenlerin adeti üzere karşılıklı olarak konuşurlar. Şairlerden birisi şöyle demiştir:

وما بَقيتْ من اللّذاتِ إلا أحاديثُ الكِرامِ على المُدامِ

"Geriye lezzet verici şeylerden bir şey kalmadı,
Şerefli kimselerin şarap meclisi üzerindeki konuşmalarından başka."

Böylece biri diğerine yönelerek dünya hayatındayken başlarından geçen olaylar hakkında birbirlerine soru sorarlar. Şu kadar var ki; olaylar, (bunlar gelecekte olacak şeyler olmakla birlikte) yüce Allah'ın verdiği haberlerdeki adeti üzere, mazi (dili geçmiş) kiple anlatılmıştır.

"Aralarında" cennet ehlinden **"birisi diyecek ki: Gerçekten benim"** benden ayrılmayan **"bir dostum vardı."**

"O diyordu ki: Gerçekten sen" öldükten sonra dirilişe ve amellerin karşılığının verileceğine **"inananlardan mısın?"**

Said b. Cübeyr dedi ki: "Buradaki karîn (dost)"dan kasıt, onun ortağıdır. Kehf Sûresi'nde bu iki şahıs sözkonusu edilmiş, onların kıssaları isimleri ile ilgili görüş ayrılıkları yüce Allah'ın: *"Onlara o iki adamı misal ver"* (el-Kehf, 18/32) buyruğu açıklanırken yeteri kadarıyla geçmiş bulunmaktadır. İşte yüce Allah: **"Aralarında birisi diyecek ki: Gerçekten benim bir dostum vardı... Ben de hazır edilenlerden olurdum"** buyruklarını bu iki kişi hakkında indirmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre burada "karîn (dost)"dan kasıt, dünya hayatında iken ona öldükten sonra dirilişi inkâr etmesi için vesvese veren, onunla

birlikte olan şeytandır.

"(أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ): **Gerçekten sen inananlardan mısın?"** anlamındaki buyruk: (أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَّدِّقِينَ şeklinde "sad" harfi şeddeli olarak da okunmuştur. Bunu Ali b. Keyse, Selim'den o Hamza'dan diye rivayet etmiştir. en-Nehhas ise şöyle demiştir: Bu okuyuş burada caiz değildir, çünkü burada (bu okuyuşa göre sadaka vermek ile alakalı olacağından ötürü) sadakanın bir anlamı yoktur.

el-Kuşeyrî de şöyle demiştir: Hamza'dan nakledilen bir kıraate göre burada "sad" harfi şeddeli okunmuştur. Ona buradaki bu buyruk tasdik'ten gelmektedir, tasadduk'tan gelmemektedir, diye itiraz edilmiş olmakla birlikte, böyle bir itiraz batıldır. Çünkü bir kıraat Peygamber (sav)'dan sabit olduğu takdirde o kıraati eleştirmenin imkânı ve anlamı yoktur. Bu bakımdan buyruğun anlamı, sen âhiret sevabını umarak malını "tasadduk eden kimselerden misin?" demek olur.

"Biz ölüp toprak ve kemikler olduğumuz zaman gerçekten biz mi" ölümden sonra **"hesaba çekilip"** amellerimizin karşılığı verilmek suretiyle **"cezalandırılacağız?"**

Yüce Allah cennet ehline: **"Diyecek ki: Siz de bakar mısınız?"** Bu ifadelerin mü'min şahsın cennetteki arkadaşlarına söyleyeceği sözlerden olduğu da söylenmiştir. Haydi bu benim dostumun halinin nice olduğunu görmek üzere siz de ateşe doğru bakar mısınız? demektir. Bunun meleklerin söyleyeceği sözlerden olduğu da söylenmiştir.

"Siz de bakar mısınız?" sözü bir istifham değildir, emir anlamındadır, bakınız, demektir. Bu açıklamayı İbnu'l-A'rabî ve başkaları yapmıştır. İçki ile ilgili âyet-i kerime nazil olduğunda Ömer (r.a)'ın, Peygamber (sav)'ın önünde ayağa kalkarak başını semaya doğru kaldırıp: Ya Rabbi içki hakkında bundan daha da rahatlatıcı bir açıklama indir, demesi üzerine: *"Artık vazgeçtiniz mi?"* (el-Maide, 5/91) buyruğunun nazil olması da bu kabildendir. Bunun üzerine Ömer: Vazgeçtik ey Rabbimiz, diye seslenmişti.

İbn Abbas: "(هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ): Siz de buraya yöneliyor musunuz? Geliyor musunuz?" anlamında "tı" harfini şeddesiz ve sakin olarak (55. âyetin ilk kelimesini de): "(فَاطَّلَعَ): O da yöneldi" şeklinde kat' hemzesi ile ve "tı" harfi de şeddesiz olarak okumuştur.

en-Nehhas dedi ki: "(فَاطَّلَعَ فَرَآهُ): O da yöneldi ve onu... gördü" okuyuşu hakkında iki görüş vardır. Birincisine göre bu ben yönelip bakacağım, anlamında muzari bir fiil olur, bu durumda istifhamın cevabı olarak nasb ile gelmiş olur. İkinci görüşe göre ise bu mazi bir fiil olur ve bu durumda: "(اطَّلَعَ): Baktı" ile: "(أَطْلَعَ): Baktı" aynı anlamı ifade eder.

ez-Zeccac dedi ki: (طَلَع وأَطْلَع وَاطَّلَع) hep aynı anlamda kullanılır.

Ayrıca "(هَلْ أَنْتُمْ مُطْلِعُونِ): Siz bana gösterir misiniz?" şeklinde "nun" harfi kesreli okuyuş da nakledilmiştir. Ancak Ebu Hatim ve başkaları bu okuyuşu kabul etmezler. en-Nehhas da şöyle demiştir: Bu caiz olmayan bir lahn (yanlış okuma)dır. Çünkü bu "nun" (müzekker çoğulun "nun"u) ile izafet "ya"sını bir arada kullanmaktır. Eğer bu izafet şeklinde olsaydı, bu durumda; (هل أنتم مُطْلِعِيّ) şeklinde olması gerekirdi. Sibeveyh ile el-Ferra buna benzer söyleyişler nakletmiş ve şöyle bir beyiti zikretmiş olsalar dahi bu böyledir:

هُمُ القائلونَ الخيرَ والآمِرونَهُ إذا ما خَشُوا مِن مُحْدَثِ الأمرِ مُعْظَما

"Onlar hayır söyleyenlerdir ve onu emredenlerdir,
Yeni (bid'at) olarak ortaya çıkan işin çok büyük (zararlar vereceğinden) korktukları takdirde."

el-Ferra (buradaki) "(الآمِرونَهُ): Onu emredenler" lafzını: "(الفاعلونه): Onu yapanlar" diye zikretmiştir. Sibeveyh de tek başına olmak üzere şu mısraı zikreder:

ولم يَرْتفِق والناس محتضِرونه

"İnsanlar onun etrafında toplanmış iken o ise (infakı dolayısıyla malı tükenir diye) korkmaksızın."

Ancak bu söyleyişler şazdır ve Arapların kullanımlarının dışındadır. Bu türden olan sözler, yüce Allah'ın Kitabı hakkında delil olarak gösterilemezler ve bunlar fasih kullanım kapsamına girmezler.

Bu kıraatin izahı ile ilgili olarak şu açıklamada bulunulmuştur: Burada ismi fail mana itibarıyla yakınlığından ötürü müzari fiil gibi değerlendirilmiştir. Bundan dolayı "(مُطْلِعُونَ): Bakanlar" fiili "bakarlar" gibi kullanılmıştır. Bu açıklamayı Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî zikretmiş ve şu mısraları nakletmiştir:

أرأيتَ إن جئتُ به أملودَا مُرَجَّلاً ويَلْبَسُ البُرُودَا
أقائِلُنَّ أحضِروا الشُّهُودَا

"Acaba ben yumuşak ve güzel bir çocuk doğursam,
Ve bu yiğit birisi olup güzel elbiseler de giyinse,
Yine şahidler getirin deyici misin? (diyecek misin?)"

Görüldüğü gibi burada şair: "(أفائلُنّ): Deyici misin?" İsm-i failini: "(أتقولن): Diyecek misin?" anlamında kullanmıştır.

İbn Abbas da yüce Allah'ın: **"Siz de bakar mısınız? Baktı ve onu cehennemin ortasında gördü"** buyruğu hakkında der ki: Cennette birtakım pencerecikler vardır. Cennettekiler bu pencereciklerden cehenneme ve cehennemdekilere bakarlar.

İbnu'l-Mübarek'in naklettiğine göre Ka'b da böyle demiştir: Cennet ile cehennem arasında pencerecikler vardır. Mü'min dünyada iken bir düşmanını görmek istediği takdirde bu pencereciklerden birisinden bakar. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Baktı ve onu cehennemin ortasında gördü."** Yani cehennemin orta yerinde ve etrafında da iri iri dikenler bulunduğu halde onu gördü. Bu açıklamayı İbn Mes'ud yapmıştır.

"(تعبت حتى انقطع سَوَائي): Ortam (belim) kopuncaya kadar yoruldum" denilir. Ebu Ubeyde'den şöyle dediği nakledilmiştir: İsa b. Ömer bana: Ey Ebu Ubeyde, ben belim (âyet-i kerimedeki "ortasında" anlamı verilen kelime ile aynı kökten) kopuncaya kadar yazı yazıyordum, dedi.

Katade'den, dedi ki: Bir ilim adamı şöyle dedi: Şâyet yüce Allah o kimseye o arkadaşını tanıtmamış olsaydı, o bunu tanıyamazdı. Çünkü o kişinin hem rengi, hem şekli değişmiş olacaktır. İşte o vakitte şunları söyleyecektir:

"Dedi ki: Vallahi az kalsın beni de helâk edecektin." buyruğundaki: (إن) şeddelisinden hafifletilmiştir. Bu da: (كاد)in başına tıpkı; (كان)'in başına geldiği gibi gelmiştir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: "(إنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا): *Az kalsın bizi saptıracaktı."* (el-Furkan, 25/42) İşte buradaki "lam" bu edat ile nefyedici edatı birbirinden ayırdeden vasıtadır.

"Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı, ben de (ateşte) **hazır edilenlerden olurdum."**

el-Kisaî dedi ki: (Bir önceki âyet-i kerimedeki): (لَتُرْدِينِ) buyruğu "Beni helak edecektin" demektir fiilinden mastar olan: "(الردى): Helâk olmak" demektir. el-Muberred dedi ki: Şâyet bu "az kalsın beni de cehennem ateşine düşürecektin" diye açıklanacak olursa, bu da doğru olur.

"Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı" O'nun beni koruması ve İslâm kulpuna yapışmak, kötü arkadaştan uzaklaşmak şeklinde ihsan ettiği başarı olmasaydı... demektir. Buradaki: "(لولا): Olmasaydı" lafzından sonraki ifadeler Sibeveyh'e göre mübteda olarak merfudur, haber de hazfedilmiştir.

"Ben de hazır edilenlerden olurdum." buyruğu hakkında el-Ferra şöyle demiştir: Yani elbette ben de cehennemde seninle birlikte bir arada bulundurulurdum. (أحضر) şekli, ancak kötü hususlar hakkında mutlak olarak kullanılır. Bu açıklamayı da el-Maverdî yapmıştır.

"Gördün mü? İşte biz ölümü tatmayacağız." buyruğundaki: "(بِمَيِّتِينَ): Ölümü tat(ma)yacağız" lafzı: (بِمائِتِينَ) şeklinde de okunmuştur.

"(أَفَمَا): ...mü... ma"deki hemze "atıf fe"sinin başına gelmiş istifham (soru) edatıdır. Matuf (üzerine atfedilen şey ise) hazfedilmiş olup bu:

"(أنحن مخلّدون منعمون فما نحن بميتين ولا معذبين): İşte biz ebediyiz ve nimetler içinde bulunuyoruz. Ne ölürüz, ne de azab görüyoruz. Öyle değil mi?" demektir.

"İlk ölümümüzden sonra" ifadesi birincisinden olmayan bir istisnâdır. Bu istisnâ da mastar olur, çünkü o sıfat almıştır.

Bu ifadeler, cennet ehli meleklere ölümün boğazlanacağı sırada söyleyecekleri sözlerdir. O vakit şöyle denilecek: Ey cennet ehli! Ebedisiniz, ölüm olmayacaktır ve ey cehennem ehli, ebedisiniz ölüm de olmayacaktır.[1]

Başka bir açıklamaya göre bunları mü'min kişinin yüce Allah'ın nimetlerini dile getirmek anlamında olmak üzere ölmeyeceklerini ve azab da görmediklerini söyleyeceği sözlerdir. Bu da; işte bizim halimiz ve niteliğimiz budur demektir.

Bir diğer açıklamaya göre bu, mü'minin kâfire dünyada iken ölümden sonra dirilişi inkâr ettiği ve ölümün dünyadan başka bir yerde sözkonusu olmadığını söylemesi dolayısıyla, azarlamak üzere söyleyeceği bir sözdür.

Daha sonra mü'min içinde bulunduğu hale işaret etmek üzere şöyle diyecektir:

"Şüphesiz ki bu büyük kurtuluşun ta kendisidir." Bu buyruktaki: "(هو): **Ta kendisi"** mübtedadır, ondan sonrası ise ona dair bir haberdir. Cümle de bütünüyle "(إنّ): **Şüphesiz ki"** edatının haberidir. Bununla birlikte: "(هو): Ta kendisi" lafzının fasl zamiri olması da mümkündür.

"İşte çalışanlar böylesi için çalışsınlar." Bu sözlerin de; yüce Allah'ın cennette kendisi için neler hazırladığını ve kendisine neler verdiğini görmesi üzerine, mü'min kimsenin söyleyeceği sözlerden olma ihtimali vardır. O bunları göreceği vakit: **"İşte çalışanlar böylesi"** bağış ve lütuflar için **"çalışsınlar"** demiş olacaktır. Onun bu sözleri ise (dünyada iken) kâfirin kendisine söylemiş olduğu: *"Ben malca senden daha zenginim, sayıca da senden güçlüyüm"* (el-Kehf, 18/34) buyruğuna karşılık bir cevaptır.

(1) *Buhârî,* V, 2397; *Müslim,* IV, 2189; *Müsned,* II, 120.

Bu sözlerin, meleklerin söyleceği sözlerden olma ihtimali de vardır. Bir diğer görüşe göre bunlar yüce Allah'ın dünyadakilere söylediği sözlerdendir. Yani sizler artık cennette ne tür hayır ve mükâfatların bulunduğunu işitmiş bulunuyorsunuz. İşte **"çalışanlar böylesi"** mükâfat **"için çalışsınlar."**

en-Nehhas der ki: İfade -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya-: "(فليعمل العاملون لمثل هذا): artık amel ediversin, amel edenler bunun benzeri için" takdirindedir. Bir kimse: Arapçada "fe" (tercümede: artık) ikincisinin birincisinden sonra olduğuna delalet eder. Burada "fe"den sonra getirilen ifadelerin takdim niyeti ile söylenmesi nasıl mümkün olabilir? diyecek olursa, cevab şudur: (Bu gibi yerlerde) takdim de te'hir gibidir. Çünkü cer harfleri ile onlardan sonra gelen ifadenin hakkı müteahhir olmak (sonradan gelmek)dir.

أَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ
﴿٦٣﴾ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ
رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ
﴿٦٦﴾ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ
لَإِلَى الْجَحِيمِ ﴿٦٨﴾

62. Ziyafet olarak bu mu hayırlıdır, yoksa Zakkum ağacı mı?
63. Biz onu zalimler için bir fitne kıldık.
64. Muhakkak o, cehennemin dibinden çıkan bir ağaçtır.
65. Onun meyvesi şeytanların başları gibidir.
66. İşte muhakkak onlar bu ağaçtan yiyecekler ve ondan karınlarını dolduracaklar.
67. Sonra onun üzerine kaynamış sudan bir katkıları olacaktır.
68. Sonra dönüşleri muhakkak cehenneme olacaktır.

"Ziyafet olarak" anlamındaki: (نُزُلًا) lafzı, beyan (temyiz olarak) nasb edilmiştir. **"Bu mu hayırlıdır?"** buyrukları mübteda ve haberdir. Bu buyruklar yüce Allah'ın (bize hitaben) söylediklerideir. Ziyafet olarak cennetin nimetleri mi hayırlıdır **"yoksa Zakkum ağacı mı?"** hayırlıdır, demektir.

"Nüzul: Ziyafet" sözlükte -en-Nehhas'ın belirttiği gibi- genişçe rızık demek-

tir. "Nüzl" de böyledir. Ancak "ze" harfi sakin olmak üzere "nüzl"in ayrı bir söyleyiş olması mümkün olduğu gibi, bunun aslının "nüzul" olması da mümkündür. "(أقيم للقوم نُزُلهم): Onlara nüzulleri (ikramları) yapıldı" tabiri de buradan gelmektedir. Bunun türediği asıl ise, varlığı halinde konaklamalarına ve orada bir süre ikamet etmelerine elverişli olan gıdanın bulunmasıdır. Buna dair açıklamalar daha önceden Al-i İmran Sûresi'nin sonlarında (3/190-200 âyetler, 20 ve 21. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

"Zakkum ağacı" da tiksinti verici olduğu ve kokuşmuşluğu dolayısıyla oldukça gayret harcayarak yutmak demek olan: "(التزقم): Zıkkımlanmak"tan türemiştir.

Müfessirler derler ki: Bu ağaç (cehennemin) altıncı kapısındadır. Normal ağaçlar suyun serinliği ile canlandığı gibi, bu ağaç da ateşin alevi ile canlanır. Cehennemliklerden olup da onun daha yukarılarında bulunan kimselerin buraya gelerek bundan yemeleri kaçınılmaz olduğu gibi, ondan daha aşağıda bulunanlar da ona çıkarlar.

Acaba bu ağaç Arapların bilip tanıdıkları dünya ağaçlarından mıdır, değil midir, hususunda iki farklı görüş vardır. Bir görüşe göre bu dünya ağaçlarından olup bilinen bir ağaçtır. Bu görüşü kabul edenler hangi ağaç olduğu hususunda kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Kutrub der ki: Bu Tihame taraflarında yetişen ve en berbat ağaçlarından birisi olan oldukça acı bir ağaçtır. Başkası, bu öldürücü bir bitkidir, demektedir.

İkinci görüşe göre de bu, dünya ağaçlarından tanınan bir ağaç değildir. Zakkum ağacı hakkındaki bu âyet-i kerime nazil olunca, Kureyş kâfirleri: Biz bu ağacı tanımıyoruz, dediler. Afrika'dan bir adam onların yanına geldiğinde ona sordular, o da: Bize göre bu tereyağı ve hurma demektir. Bunun üzerine İbn ez-Ziba'rî: Allah evimizdeki zakkumu çoğaltsın, dedi. Ebu Cehil de cariyesine: Haydi bizi zıkkımlandır deyince, ona tereyağı ve hurma getirdi. Sonra da arkadaşlarına: Zıkkımlanın, işte Muhammed'in bizi kendisi ile korkuttuğu budur. Üstelik o, ateş ağacı yakıp bitirdiği halde ateşin ağaç bitirdiğini iddia etmektedir, dedi.

"Biz onu zalimler" müşrikler **"için bir fitne kıldık."** Çünkü onlar: Ateş ağacı yaktığı halde cehennem ateşinde nasıl ağaç olur, demişlerdi. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-İsra Sûresi'nde (17/60. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Onların bu hususu bu şekilde alaya almaları, yüce Allah'ın: *"Onun üzerinde ondokuz (melek) vardır."* (el-Müddessir, 74/30) buyruğu ile ilgili söyledikleri: Bu sayının özellikle belirlenmesinin sebebi nedir? demelerine benzer. Hatta kimileri: Ben onlardan şu kadarı ile baş ederim, siz de diğerlerini halledin, diyecek noktaya kadar gelmişti. Bunun üzerine yüce Allah da: *"Onların sayısını da inkâr edenler için ancak bir fitne kıldık"* (el-

Müddessir, 74/31) diye buyurmuştu.

Fitne, sınamak demektir. Onların bu sözleri cahilliklerinden kaynaklanıyordu. Çünkü yüce Allah, cehennem ateşinde tasmalar, zincirler, yılanlar, akrebler, ateşin bekçilerini yarattığı gibi, orada ateşin türünden ve ateşin yiyip bitirmediği bir ağaç yaratması aklen imkansız bir şey değildir.

Şöyle de denilmiştir: Kâfirlerin uzak bir ihtimal olarak gördükleri bu husus, şu an inkârcıların içine düştüğü durumu andırmaktadır. Öyle ki bu inkârcılar cenneti ve cehennemi ruhları etkileyen bir nimet yahut bir ceza olarak yorumladılar, amellerin tartılmasını, Sırat'ı, Levhi, Kalemi de kendilerince uydurdukları birtakım anlamlara göre açıkladılar. Onların bu açıklamaları ise müslümanların şer'î kaynaklardan anladığından farklı açıklamalardır. Oysa aklen kavranılması zor herhangi bir hususu haber-i sadık (doğru haber) ifade edecek olursa, takınılması gereken tutum -onun bir te'vilinin yapılması mümkün olsa dahi- tasdik edilmesidir. Diğer taraftan müslümanların icma ile batıl kabul ettikleri bir hususta te'vilde bulunmak caiz değildir. Müslümanlar ise bu gibi hususları batın ilmine başvurmaksızın olduğu gibi kabul etmek üzere icma etmişlerdir.

Âyet-i kerimedeki **"fitne"**nin zalimlere verilecek ceza anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Fitnenizi (azabınızı) tadın! İşte bu çabucak gelmesini istediğinizdir."* (ez-Zariyat, 51/14)

"Muhakkak o, cehennemin dibinden çıkan bir ağaçtır." Yani bu ağaç cehennemin dibinden çıkar. Kaynağı orasıdır, sonra da dalları cehennemin diğer yerlerine uzanır.

"Onun meyvesi" yani mahsulünün: (طلعها) diye adlandırılması; çıkması, ağaçta görülmesi dolayısıyladır.

"Şeytanların başları gibidir." Bizatihi şeytanları kastettiği söylenmiştir. Onun mahsullerini çirkinlikleri dolayısıyla şeytanların başlarına benzetmiştir. Şeytanların başları görünen bir şey olmasa dahi, insan hayalinde tasavvur olunan bir şeydir. Nitekim Arapların çirkin olan herbir şeye "o şeytana benzer" demeleri güzel olan herbir surete de: "o melek suretine benziyor" demeleri de bu kabildendir. Yüce Allah'ın Yusuf (a.s)'ı gören kadınların durumunu haber verirken: *"Bu bir beşer değildir. Bu ancak çok şerefli bir melektir."* (Yusuf, 12/31) dediklerini haber verdiği ifadeler de bu kabildendir. Bu tahyili bir benzetmedir. Bu anlamdaki bir açıklama İbn Abbas ve el-Kurazî'den de rivayet edilmiştir. İmruu'l-Kays'ın şu mısraındaki canlandırma da bu kabildendir:

وَمُنْـونَـةٌ زُرْقٌ كـأنيـابِ أغْـوَالِ

"Uçları öyle parlak ve keskin (oklar) ki; gulyabanilerin azı dişleri gibidir."

Gulyabaniler her ne kadar bilinmiyor ise de hayalde onların çirkinliklerini tasavvur ettiğinden dolayı (bu benzetmeyi) yapmıştır.

Yüce Allah da: *"İns ve cin şeytanlarını..."* (el-En'am, 6/112) diye buyurmuştur. İnsanların azgın olanları gözle görülen şeytanlardır. Sahih hadiste de şöyle buyurulmaktadır: "Sanki onun hurmaları şeytanların başları gibidir."(1)

Araplardan pekçok kimse şeytanları ve gulyabanileri gördüğünü iddia etmiştir. ez-Zeccac ve el-Ferra şöyle demişlerdir: Şeytanlar başları ve başlarında ibikleri bulunan yılan çeşitleridir. Bunlar en çirkin ve en kötü, bedenen de en hafif olanlarıdır. Recez vezninde şair bir kadını, ibiği bulunan yılana benzeterek şöyle demektedir:

عَـنْـجَـرَدٌ تَـحْـلِفُ حـيـن أحـلِف كمثـلِ شيـطانِ الحمَـاطِ أعْـرَفُ

"Öyle huysuz bir kadın ki o da yemin eder ben yemin ettiğimde,
Yılanların yuvalandığı yabani incirdeki ibikli yılan gibidir."

Bir başka şair de dişi devesinin yularını nitelendirirken(2) şunları söylemektedir:

تُـلاعِـبُ مَثْـنَى حَـضْـرَمِيٌّ كـأنّـه تَعَمُّجُ شيطانٍ بـذي خِـرْوعٍ قَفْـرِ

"Hadramevt'linin yuları ile oynar,
Sanki o yular, cılız bitkileri bulunan kurak bir yerdeki yılanın
kıvrılması gibidir."

(1) *Buhârî,* V, 2174-2176, V, 2347; *Müslim,* IV, 1720; *İbn Mace,* II, 1173; *Müsned,* VI, 57, 63.

(2) Merhum müfessir burada önce: "...şair dişi devesini niteledirirken şunları söylemektedir" deyip aşağıdaki beyiti nakletmekte, arkasından beyitteki garip bazı kelimelerin açıklamasını yapmaktadır. Daha sonra: "Dişi devenin yularını nitelendirirken şöyle der..." diyerek aynı beyiti tekrarlamaktadır.
Biz, -Arapça baskıyı yapanların düştükleri notu da dikkate alarak- gördüğünüz şekilde terceme ile yetindik.

Bir başka açıklamaya göre bu, Yemen'de Esten ve Şeytan diye adlandırılan oldukça kötü bir bitkiye benzetilmiştir. en-Nehhas: Araplarca bu bilinen bir şey değildir, demiştir. ez-Zemahşerî de şöyle demiştir: Bu meyvelerine "şeytanların başları" adı verilen çirkin görünümlü, acı, pis kokan kaba bir ağaçtır. en-Nehhas da şöyle demiştir: Şeytanların, çok çirkin bir çeşit yılan türü olduğu söylenmiştir.

"İşte muhakkak onlar bu ağaçtan yiyecekler ve ondan karınlarını dolduracaklar." Cennetliklerin rızkı yerine onların da yiyecekleri de, meyveleri de budur. Yüce Allah el-Ğaşiye Sûresi'nde; *"Onlar için dari'den başka bir yiyecek yoktur."* (el-Ğaşiye, 88/6) diye buyurmaktadır. Bu da ileride gelecektir.

"Sonra" o ağaçtan yemelerinin arkasından **"kaynamış sudan bir katkıları olacaktır."**

Bu buyruktaki: (الشوب): Katmak, karıştırmak, demektir. (الشَّوْب) diye söylendiği gibi, (الشُّوب) diye de söylenir. "Fakr ve fukr" söyleyişleri gibi. Bununla birlikte ("şin" ve "fe" harflerinin) üstün okunuşları daha yaygındır.

el-Ferra der ki: "(شاب طعامه وشرابه) Yiyeceğine ve içeceğine herhangi bir şey katıp karıştırdı" demektir. Mastarları: (شوباً وشيابة) diye gelir. Yüce Allah bu buyruğu ile yiyeceklerine katkı konulacağını bildirmektedir. (Bu katkının adı olan): **"el-Hamim"** oldukça sıcak su demektir. Böylece bu katkı ile yediklerinin daha kötü olması sağlanacaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Bağırsaklarını paramparça eden kaynar sudan içirilen kimseler..."* (Muhammed, 47/15)

es-Süddî der ki: O Hamîm (kaynar su); onlara gözlerinin yaşı olan ğassak ve cerahat ve kanlarının irini ile karıştırılacaktır.

Bir başka görüşe göre azaplarının ağırlaştırılması, musibetlerinin tekrarlanması, Zakkumun acılığı ile hamim (çok sıcak su)'in sıcaklığını bir arada tatmaları için, zakkumlarına kaynar su (hamim) karıştırılacaktır.

"Sonra dönüşleri muhakkak cehenneme olacaktır." Denildiğine göre bu onların Zakkumu yiyecekleri vakit cehennem ateşi azabından bir başka azapta olacaklarını, sonra da cehenneme döndürüleceklerini göstermektedir.

Mukatil de şöyle demektedir: **Hamim** (kaynar su), Cahim'in dışındadırlar. Onlar oradan içmek için hamime gelirler, sonra tekrar Cahime geri döndürülürler. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İşte bu günahkârların yalan saydığı cehennemdir. Onlar bunun ile sıcak su (Hamim) arasında gidip geleceklerdir."* (er-Rahman, 55/43-44)

İbn Mesud da bu buyruğu: "(ثُمَّ إِنَّ مُنْقَلَبَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ): Sonra onların döndürülecekleri yer muhakkak Cahim (Cehennem) olacaktır" diye okumuştur.

Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Buradaki: "(ثم): **Sonra"** edatının "vav: ve" anlamında olması mümkündür. el-Kuşeyrî de şöyle demektedir: Hamim (kaynar su)'in cehennemin bir tarafında bir yerde olma ihtimali de vardır.

إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلَىٰ آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾
وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٧٢﴾
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٧٤﴾

69. Muhakkak onlar atalarını sapık kimseler olarak bulmuşlardı.
70. Yine de onların izleri üzere sürat ve ısrarla koşturuluyorlar.
71. Andolsun ki onlardan önce olanların bir çoğu sapıtmıştı.
72. Ve andolsun ki onlar arasında uyarıp korkutan (peygamber)**ler göndermiştik.**
73. Bir bak, o korkutulanların akıbeti nasıl oldu?
74. Ancak Allah'ın ihlasa ulaştırılmış kulları müstesnâ.

"Muhakkak onlar atalarını sapık kimseler olarak bulmuşlardı." Yani atalarını bu halde buldular, buna rağmen onlara uydular.

"Yine de onların izleri üzere sürat ve ısrarla koşturuluyorlar." Katade'den rivayete göre hızlıca koşturuluyorlar. Mücahid: Koşar şekilde... diye açıklamıştır.

el-Ferra da şöyle demiştir: "(الإهراع): Titreyişli bir şekilde hızlıca koşmak" demektir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Onlar arkalarından ısrarla koşturuluyorlar. el-Müberred'in açıklaması da buna yakındır. O şöyle demiştir: "(المُهْرَع): Israrla koşmaları istenen, teşvik edilen" kimseye denilir. Mesela: "(جاء فلان يُهرَع إلى النار): Soğuğun etkisi ile filan kişi ateşin yanına hızlıca geldi" denilir. Rahatsız olacak kadar hızlıca sürükleniyorlar, diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı el-Fadl yapmıştır. ez-Zeccac der ki: ısrarla teşvik edilerek ve hızla gitmesi istenenin durumunu anlatmak için: (هُرِع وأُهْرِعَ) şekilleri kullanılır. **"Andolsun ki onlardan önce"** geçmiş ümmetlerden **"olanların bir çoğu sapıtmıştı."**

"Ve andolsun ki onlar arasında uyarıp korkutan" onları azabı hatırlatarak uyaran peygamber **"ler göndermiştik."** Ancak onlar yine de kâfir olmuşlardı.

"Bir bak, o korkutulanların" sonunda **"akıbeti nasıl oldu?"**

"Ancak Allah'ın ihlasa ulaştırılmış" yani Allah'ın küfürden kurtarmış olduğu **"kulları müstesnâ."** Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Hicr, 15/40. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ayrıca bu istisnânın **"korkutulanların"** lafzından istisnâ olduğu söylendiği gibi, yüce Allah'ın: **"Andolsun ki onlardan önce olanların bir çoğunu sapıtmıştık"** buyruğundan istisnâ olduğu da söylenmiştir.

وَلَقَدْ نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي
الْآخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾ إِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ ﴿٨٢﴾

75. Andolsun ki Nuh, Bize seslenmişti. Biz ne güzel karşılık verenleriz!
76. Ve Biz, onu ve ehlini büyük gamdan kurtardık.
77. Zürriyetini de sürekli baki kalanların ta kendileri kıldık.
78. Sonra gelenler arasında ona (iyi bir ün) **bıraktık.**
79. Alemler içinde Nuh'a selam olsun.
80. Muhakkak Biz, ihsan edicileri böyle mükâfatlandırırız.
81. Muhakkak o, Bizim mü'min kullarımızdandır.
82. Sonra diğerlerini suda boğduk.

"Andolsun ki Nuh, Bize seslenmişti." Onun bu seslenişi yardım istemek anlamında idi. Denildiğine göre o, kavminin helâk edilmesini dileyerek dua etmiş ve: *"Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden dönüp dolaşan bir kimse bırakma!"* (Nuh, 71/26) diye dua etmişti.

"Biz ne güzel karşılık verenleriz!" el-Kisaî: Biz, onun duasına ne güzel karşılık verenleriz! diye açıklamıştır.

"Ve Biz, onu ve ehlini" yani onun dinine mensup olanları **"büyük gamdan"** suda boğulmaktan **"kurtardık."**

Onun ehli, onun dinine mensup ve onunla iman eden kimselerdir. Ön-

ceden (Hud, 11/40. âyetin tefsirinde) açıklandığı üzere bunlar seksen kişi idiler.

"Zürriyetini de sürekli baki kalanların ta kendileri kıldık" buyruğu hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: Nuh gemiden çıktıktan sonra onunla beraber bulunan erkekler ve kadınlar -onun çocukları ve hanımları müstesnâ- hep öldüler. İşte yüce Allah'ın: **"Zürriyetini de sürekli baki kalanların ta kendileri kıldık"** buyruğu bunu anlatmaktadır.

Said b. el-Müseyyeb de dedi ki: Nuh'un üç çocuğu vardı. Bütün insanlar Nuh'un bu çocuklarındandır: Sam, Arapların, İranlıların, Rumların, Yahudi ve Hristiyanların babasıdır. Ham ise doğudan batıya kadar bütün siyahilerin babasıdır. Sind, Hind, Nube (Sudan), Zenciler, Habeşliler, Kıbtiler, Berberilerin ve diğerlerinin. Yafes ise Slavların, Türklerin, Lanların, Hazerlilerin, Ye'cuc, Me'cuc ve oralarda bulunanların babasıdır.

Bir kesim de şöyle demiştir: Nuh'un çocuklarından başkalarının soyları da devam etmiştir. Buna delil de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Ey Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler!"* (el-İsra, 17/3); *"Denildi ki: Ey Nuh Bizim katımızdan selametle in. Sana ve seninle bulunan ümmetlere de hayır ve bereketler olsun. (Diğer) ümmetler de vardır ki, Biz onları da faydalandıracağız. Sonra onlara bizden can yakıcı bir azab dokunacaktır."* (Hud, 11/48) Buna göre: **"Zürriyetini de sürekli baki kalanların ta kendileri kıldık"** âyeti, kâfir olanların dışındakilerin zürriyetini kastetmektedir. Çünkü biz kâfir olanların zürriyetlerini suda boğduk, demek olur.

"Sonra gelenler arasında" bütün ümmetler arasında **"ona"** övülmeye değer güzel bir ün **"bıraktık."** Nuh (a.s) herkes tarafından sevilen bir peygamberdir. Hatta mecusiler arasında onun "Efridun" olduğunu söyleyenler dahi vardır. Bu anlamdaki açıklama Mücahid ve başkalarından rivayet edilmiştir.

el-Kisaî'nin iddiasına göre bu buyrukta iki takdir vardır. Birincisi: **"Sonra gelenler arasında ona"** onun hakkında bu güzel övgüyü **"bıraktık. Alemler içinde Nuh'a selam olsun"** denilir. Ebu'l-Abbas el-Müberred'in görüşü de budur. Yani Biz, bu sözü onun hakkında kalıcı kıldık, yani ona selam söyler dururlar, ona dua ederler. Buna göre bu ("Nuh'a selam olsun" ifadesi) başkasının söylediği nakledilen ifadelerdendir.

Yüce Allah'ın: *"(Bu) indirdiğimiz... bir sûredir."* (en-Nur, 24/1) buyruğuna benzemektedir diyen görüşe göre ise, mana: Biz, onun hakkında bunları bıraktık, anlamındadır, ifade burada tamamlanmaktadır. Daha sonra yeni bir ifade ile **"Nuh'a selam olsun"** diye buyurmaktadır. Yani **"sonra gelenler arasında"** kendisinden kötü bir şekilde sözedilmekten yana o esenliğe kavuşturulmuştur, demek olur.

el-Kisaî dedi ki: İbn Mesud'un kıraatinde: "(سلاماً): Bir selam" lafzı "(تركنا): Bıraktık" ile nasb halindedir. Yani Biz, ona güzel övgü ve bir selam bıraktık, demektir.

"Sonra gelenler arasında" Muhammed (sav)'ın ümmeti arasında demek olduğu söylendiği gibi, diğer peygamberler arasında diye de açıklanmıştır. Çünkü ondan sonra ne kadar peygamber gönderilmiş ise mutlaka o peygambere Nuh (a.s)'a uyması emredilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O... dinden Nuh'a tavsiye ettiğini... size de şeriat yaptı."* (eş-Şura, 42/13) diye buyurmaktadır.

Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Bana ulaştığına göre kim akşamı ettiği vakit: "Alemler içinde Nuh'a selam olsun" diyecek olursa, onu akreb sokmaz. Bunu da Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) *"et-Temhid"* adlı eserinde zikretmiştir.(1)

Muvatta'da da Havle bint Hakim'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir yerde konaklayacak olursa, (أعوذ بكلمات الله التامّاتِ من شر ما خلق): Allah'ın eksiksiz kelimeleri ile yarattıklarının şerrinden Allah'a sığınırım, desin. Oradan ayrılıp gidinceye kadar hiçbir şey ona asla zarar vermeyecektir."(2)

Yine *Muvatta*'da Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre Eslemlilerden bir adam şöyle demiş: Bu gece gözüme uyku girmedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Neden dolayı?" diye sorunca, şöyle demiş: Beni bir akreb soktu. Bu sefer Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Eğer sen akşamı ettiğin vakit, Allah'ın eksiksiz kelimeleri ile Allah'ın yarattıklarından O'na sığınırım, demiş olsaydın sana zarar vermezdi."(3)

"Muhakkak Biz, ihsan edicileri böyle mükâfatlandırırız." Onlardan güzellikle sözedilmesini baki kılarız. "(كذلك): Böyle" lafzındaki "kef" nasb mahallindedir. Bunun gibi bir mükâfatla... demektir.

"Muhakkak o Bizim mü'min kullarımızdandır." Bu buyruk da onun ihsan ediciliğini açıklamaktadır.

"Sonra diğerlerini" yani kâfir olanları **"suda boğduk."** (Diğer anlamındaki: aher'in) çoğulu: (أخر) şeklinde gelir. Bu kelimede aslolan: (من) ile birlikte kullanılmasıdır. Ancak bu hazfedilmiştir, çünkü anlam bilinmektedir. Bir şeyin "diğer" olması için mutlaka onun cinsinden bir şeyin ondan önce olması gerekir. Buradaki: "(ثمّ): **Sonra"** ifadesi arada bir zaman fasılasını an-

(1) İbn Abdi'l-Berr, *Temhid,* XXI, 241.
(2) *Muvatta,* II, 978; *Müslim,* IV, 2080, 2081; *Tirmizî,* V, 496; *Darimî,* 375; *Müsned,* VI, 377, 378, 409.
(3) *Muvatta,* II, 951; *Müslim,* IV, 2081; *Ebu Davud,* IV, 13; *İbn Mace,* II, 1162; *Müsned,* II, 375, III, 448, V, 430.

latmak için değildir. Nimetleri sayıp dökmek içindir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Yahut topraklara düşmüş bir yoksula, sonra da iman edenlerden... olmasıdır."* (el-Beled, 90/16-17) Bu da şu demek olur: Sonra size şunu haber vereyim ki; Ben diğerlerini suda boğdum. Bunlar ise iman etmekten geri kalan kimselerdir.

وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ ﴿٨٣﴾ إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٤﴾ إِذْ قَالَ
لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ أَئِفْكًا آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ
﴿٨٦﴾ فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ﴿٨٨﴾
فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ ﴿٨٩﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ ﴿٩٠﴾

83. Muhakkak İbrahim de onun izinden gidenlerdendi.
84. Çünkü o Rabbine selim bir kalb ile gelmişti.
85. Hani babasına ve kavmine: "Nelere ibadet ediyorsunuz?" demişti.
86. "Yalan ve iftira ederek, Allah'tan başka ilahları mı istiyorsunuz?
87. "Alemlerin Rabbi hakkında zannınız nedir?"
88. Derken yıldızlara bir defa baktı da:
89. "Muhakkak ben hastayım" dedi.
90. Ondan yüz çevirip uzaklaştılar.

"Muhakkak İbrahim de onun izinden gidenlerdendi" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Onun dinine mensub olanlardandı, demektir. Mücahid de: Onun yolu ve sünneti üzerinde gidendi, demektir, diye açıklamıştır. el-Esmaî der ki: **Şia** (mealde: izinden giden); yardımcı olan kimseler demektir. Bu da: (الشياع)'den alınmıştır ki, budunun alev alması maksadı ile büyük odunlar ile birlikte yakılan küçük odun (tahta) parçaları demektir.

el-Kelbî ve el-Ferra da şöyle demiştir: Yani şüphesiz Muhammed'in izinden gidenlerden birisi de İbrahim'dir. Buna göre buradaki: "(شيعته): **Onun izinden"** lafzındaki zamir, Muhammed (sav)'a aittir. Birinci açıklamaya göre ise Nuh (sav)'a aittir, daha kuvvetli görülen de budur. Çünkü daha önce sözkonusu edilen de o idi. Ayrıca Nuh ile İbrahim (a.s) arasında sadece iki peygamber gelip geçmiştir. Bunlar da Hud ile Salih peygamberlerdir. Nuh ile İbrahim arasında ise 2640 yıl geçmiştir. Bunu da ez-Zemahşerî nakletmiştir.

"Çünkü o Rabbine" şirkten ve şüpheden arınıp kurtulmuş **"selim bir kalb ile gelmişti."** Avf el-A'rabî dedi ki: Muhammed b. Sîrîn'e: Selim kalb nedir? diye sordum, o da: Allah'ın yarattıkları arasında Allah'a samimiyet ile bağlı kalan demektir, diye cevab verdi.

Taberî de Galib el-Kattan, Avf ve diğerlerinden naklettiğine göre Muhammed b. Sîrîn hacılara şöyle dermiş: Ebu Muhammed zavallı bir kimsedir. Eğer Allah onu azaplandıracak olursa, günahları dolayısıyla ona azab eder. Eğer ona mağfiret ederse, ne mutlu ona! Şâyet kalb-i selim birisi ise hiç şüphesiz kendisinden daha hayırlı olan kimseler bile günah işlemiştir. Avf dedi ki: Ben Muhammed'e peki selim kalb nedir? diye sordum. Dedi ki: Allah'ın hak, kıyametin mutlaka gerçekleşecek olduğunu, Allah'ın kabirdekileri de mutlaka diriltileceğini bilmesidir.

Hişam b. Urve dedi ki: Babam bize şöyle derdi: Çocuklarım lanet okuyan kimseler olmayın. Siz İbrahim (a.s)'ın asla hiçbir şeye lanet okumadığını bilmiyor musunuz? O bakımdan yüce Allah: **"Çünkü o Rabbine selim bir kalb ile gelmişti"** diye buyurmuştur.

Rabbine selim bir kalb ile gelmesinin iki anlama gelme ihtimali vardır: Birincisi o başkalarını Allah'ı tevhid etmeye ve O'na itaat etmeye davet etmesi sırasında selim bir kalbe sahipti, ikincisi ateşe atıldığı sırada kalbi selimdi.

"Hani babasına" adı Azer'di. Buna dair açıklamalar da (el-En'am, 6/74. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve kavmine: Nelere ibadet ediyorsunuz? demişti" buyruğundaki: "(ما): **Ne"** mübteda olarak ref' mahallinde; "(ذا): **...lere"** de onun haberi durumundadır. Bununla birlikte her ikisinin **"ibadet ediyorsunuz"** fiili ile nasb mahallinde olması da mümkündür.

"(أَئِفْكًا): **Yalan ve iftira ederek"** buyruğu mef'ulun bih olarak nasb mahallindedir. Yani siz yalan ve iftira mı istiyorsunuz? demek olur. el-Muberred de der ki: "(الإفك): Yalanın en kötü şekli"dir. Bu da bir türlü karar kılamayan ve sürekli kararsızlık gösteren şey demektir. "(ائتفكت بهم الأرض): Altlarındaki yer, üstlerine geldi" ifadesi de buradan gelmektedir.

"İlahları mı?" buyruğu "yalan ve iftira" lafzından bedeldir.

"Allah'tan başka" yani Allah'tan başkasına mı ibadet ediyorsunuz?[1]

Bununla birlikte şu anlamda hal olması da mümkündür: Sizler yalan ve iftira eden kimseler olarak, Allah'tan başka ilâhlar mı istiyorsunuz? (Mealde olduğu gibi).

(1) Buna göre bu âyetin anlamı şöyle olur: "Sizler Allah'tan başka yalan ve uydurma ilâhları mı istiyorsunuz."

"Alemlerin Rabbi hakkında zannınız nedir?" Onun huzuruna başkasına ibadet etmiş olarak vardığınız vakit ne (göreceğinizi) zannedersiniz? Bu bir sakındırmadır. Yüce Allah'ın: *"O kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir?"* (el-İnfitar, 82/6) buyruğu gibi bir sakındırma demektir. Bunun: Sizler ne gibi yanılgılara düştünüz ki, sonunda O'na başkasını ortak koşacak kadar ileri gittiniz anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Derken yıldızlara bir defa baktı da: Muhakkak ben hastayım, dedi." buyruğu ile ilgili olarak İbn Zeyd babasından şöyle dediğini nakletmektedir: Kralları ona: Yarın bizim bayramımızdır. Bizimle birlikte bayrama çık, diye haber gönderdi, o da doğmakta olan bir yıldıza baktı ve: Bu yıldız ben hasta olacağım vakit doğar, dedi. Yıldızlar ilmi, kullandıkları ve gözlemledikleri bir bilgi idi. Böylelikle o bu bakımdan onlara bu hissi verdi, kendi inançlarına uygun bir mazeret ortaya koymuş oldu. Çünkü kavmi çobanlık ve çiftçilik yapan bir kavimdi. Bu iki geçim yolunun ise yıldızları gözlemlemeyi gerektirdiği açıktır.

İbn Abbas dedi ki: Yıldızlar ilmi, peygamberliğin kapsamı içerisindeydi. Yüce Allah Yuşa b. Nun'a güneşin doğmasını geciktirince bunu ortadan kaldırdı. Bundan dolayı İbrahim'in yıldıza bakması nebevî bir ilim idi.

Cuveybir de ed-Dahhak'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Yıldızlar ilmi İsa (a.s) dönemine kadar kalmıştı. Nihayet onun görülmesinin (ve yerinin bilinmesinin) sözkonusu olmadığı bir yerde Hz. İsa'nın yanına girdiklerinde Meryem (selam ona) bu gelenlere: Siz onun yerini nereden bildiniz? diye sorunca, onlar da: Yıldızlardan dediler. Bunun üzerine İsa Rabbine dua ederek: Allah'ım, yıldızlar bilgisi ile onların bir şey kavramasına imkan verme. Artık kimse de yıldızlar ilmini bilmesin, dedi. Bunun sonucunda yıldızlardan hareketle hüküm vermek şeriatta yasak kılındı. İnsanlar arasında bu bilgi de bilinmeyen bir bilgi haline geldi.

el-Kelbî dedi ki: Onlar (İbrahim -a.s-in kavmi) Basra ile Kufe arasında Hurmuz Cerd diye bilinen bir kasabada idiler ve yıldızları gözetliyorlardı. Bu görüşlerden birisidir.

el-Hasen ise şöyle demektedir: Yani onlar İbrahim (a.s)'a kendileriyle birlikte dışarı çıkmasını teklif ettiklerinde ne yapacağı hususu üzerinde düşünmeye koyuldu. Buna göre anlam şöyle olur: O hatırına gelen görüş üzerinde durdu ve düşündü. Bu türden karşısına çıkan husus hakkında düşündü, demek olur. Böylelikle o hayatta olan herkesin hastalanacağını öğrenmiş olduğundan ötürü "muhakkak ben hastayım (hastalanacağım)" dedi.

el-Halil ve el-Muberred derler ki: Bir kişi herhangi bir husus hakkında düşünüp onu planlamasını anlatmak üzere: "o kişi yıldızlara baktı" denilir.

Şöyle de açıklanmıştır: İbrahim (a.s)'ı beraberlerinde çıkmaya çağırdıkları saat onun sıtmaya yakalandığı bir vakte rastlamıştı.

Bir başka açıklama da şöyledir: Yani o eşyaya baktı, bu eşyanın bir yaratıcısı ve onların işlerini çekip çeviren birisi olduğunu bildi. Kendisinin de bu eşya gibi halden hale değişeceğini anladığından: **"Muhakkak ben hastayım"** dedi.

ed-Dahhak da şöyle demiştir: "Ben hastayım" ben ölüm hastalığına yakalanacağım, demektir. Çünkü hakkında ölüm takdir edilmiş kimse çoğunlukla önce hastalanır, sonra ölür. İşte bu bir tevriye ve kinayeli bir anlatımdır. Nitekim kral ona Sare'nin kim olduğunu sorduğunda, o benim kızkardeşimdir, demiş ve bununla din kardeşliğini kastetmiştir.

İbn Abbas, İbn Cübeyr ve yine ed-Dahhak şöyle demişlerdir: O bu sözleriyle taun gibi başkasına bulaşan bir hastalığa işaret etmişti. Onlar da taundan kaçan ve korkan kimselerdi. İşte;

"Ondan yüz çevirip uzaklaştılar" buyruğu bunu anlatır. Yani hastalığın kendilerine bulaşması korkusu ile kaçtılar.

Tirmizî el-Hakim rivayetle der ki: Bize babam anlattı, dedi ki: Bize Amr b. Hammad anlattı. O Esbat'dan, o es-Süddî'den, o Ebu Malik'ten, o Ebu Salih'ten, o İbn Abbas'dan; ve Semura'dan, o el-Hemedanî'den, o İbn Mesud'dan dedi ki: İbrahim'in babası: Bizim bir bayramımız var. Eğer bizimle birlikte çıkacak olursan dinimizi beğeneceksindir, dedi. Bayram günü gelince, İbrahim'in yanına geldiler, o da onlarla birlikte çıktı. Yolun bir yerinde kendisini yere attı ve: Ben gerçekten hastayım, ayağım ağrıyor, dedi. Yere yıkılmış iken onun ayağını çiğneyip geçtiler. Çekip gittiklerinde onların arkalarından: *"Vallahi... ben bu putlarınıza mutlaka bir tuzak kuracağım."* (el-Enbiya, 21/57) diye seslendi. Ebu Abdullah dedi ki: Bu, İbn Abbas ve İbn Cübeyr'in söyledikleri ile çatışan bir şey değildir. Çünkü bu iki hususun da olmuş olma ihtimali vardır.

Derim ki: Sahih(-i Buhârî)'de Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İbrahim Peygamber (a.s) sadece üç defa yalan söylemişti..."[1] Bu hadis daha önceden el-Enbiya Sûresi'nde (21/62-63. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu ise onun gerçekten hasta olmadığına ancak ta'riz (üstü kapalı kaçamak ifade) kullandığına delildir. Yüce Allah da: *"Muhakkak sen de öleceksin, hiç şüphesiz onlar da öleceklerdir"* (ez-Zümer, 39/30) diye buyurmaktadır. O halde anlam şöyledir: Ben gelecekte hasta olacağım, onlar ise şu anda hasta olduğunu zannettiler. Bu da daha önceden belirttiğimiz gibi ta'rizli (üstü kapalı) ifadelerdendir. Çokça kullanılan bir me-

(1) *Buhârî*, III, 1225, V, 1955; *Müslim*, IV, 1840; *Müsned*, II, 403, III, 244.

sel olan: "Hastalık olarak sağlıklı olmak yeterlidir" ifadesi ile Lebid'in şu beyiti de bu kabildendir:

فدعوتُ ربّي بالسلامةِ جاهِداً لِيُصِحّنِي فإذا السَّلامَةُ داءُ

"Çokça dua ettim Rabbime gayretle, esenlik versin,
Ve bana sağlık versin diye, baktım ki sağlıklı oluş hastalığın kendisidir."

Bir kişi ansızın ölmüş, insanlar onun etrafını sarmışken: Sapasağlamken öldü dediler. Bunun üzerine bedevi bir Arap: Ölümü ense kökünde gezdiren bir kimse sağlıklı olabilir mi? dedi.

Buna göre İbrahim (a.s) bu sözü söylediğinde gerçeği ifade etmişti. Ancak peygamberlerin seçkinlikleri ve yüce Allah'ın nezdindeki konumları dolayısıyla bu tutumu bir günah olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı o şöyle demişti: *"Kıyamet gününde bana günahımı bağışlamasını ümit ettiğim O'dur."* (eş-Şuara, 26/82) Bütün bu hususlar yeterli açıklamaları ile daha önceden (el-Enbiya, 21/62-63. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bir açıklamaya göre o, kâfir oluşları sebebiyle nefsen rahatsız olduğunu anlatmak istemişti.

"(النجوم) Yıldız" anlamına gelen: (نجم)'in çoğulu da olabilir, tekil ve mastar (ve bir şeyin bir parçası, bölümü, taksidi anlamına) da olabilir.

فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾
فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ﴿٩٣﴾ فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾ قَالَ
أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

91. Sonra gizlice putlarına varıp: "Yemez misiniz?" dedi.
92. "Size ne oldu ki konuşmuyorsunuz?"
93. Sonra onlara sağ eli ile gizlice vurdu.
94. Hızlıca ona geldiler.
95. "Siz elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" dedi.
96. "Halbuki sizi de, yapıp ettiklerinizi de Allah yaratmıştır."

"Sonra gizlice putlarına varıp" es-Süddî dedi ki: Onların yanına gidip... Ebu Malik: Onlara gidip... Katade: Onlara doğru gidip... el-Kelbî: Üzerlerine varıp... diye açıklamışlardır. Yönünü onlara doğru çevirip... anlamına geldiği de söylenmiştir. Anlamlar birbirine yakındır.

Buna göre: "(فراغ يروغ رَوْغاً ورَوَغاناً): Meyletti, yöneldi, meyleder yönelir, meyletmek yönelmek" demektir. "(طريق رائغ): Meyilli, eğimli yol" demektir. Şair de şöyle demiştir:

وَيُرِيكَ مِن طَرَفِ اللسانِ حَلاوة وَيَرُوغ عنك كما يَرُوغ الثعلبُ

"Sana dil ucuyla tatlılık gösterir,
Ancak tilkinin sapıp gittiği gibi yanından uzaklaşıp gider."

"Yemez misiniz? dedi." Aklı başındaki varlıklara hitab eder gibi putlara hitab etti. Çünkü onlar putlarını bu duruma çıkarmışlardı. Aynı şekilde;

"Size ne oldu ki konuşmuyorsunuz?" buyruğu da böyledir. Denildiğine göre putların önünde bayramdan dönüşleri sırasında yemek maksadıyla bıraktıkları yiyecekleri vardı. Bu yemekleri bırakmalarının sebebi ise -kendi kanaatlerine göre- putlarının bereketinin yemeğe geçmesi idi. Bu yemekleri put bakıcılarına bıraktıkları da söylenmiştir. Bir başka açıklamaya göre İbrahim (a.s) alay olsun diye o putlara yemek sunmuş ve: **"Yemez misiniz? Size ne oldu ki konuşmuyorsunuz?"** demişti.

"Sonra onlara sağ eli ile gizlice vurdu" buyruğunda vuruşun özellikle "sağ el" ile sözkonusu edilmesinin sebebi, daha güçlü olması, onunla indirilen darbenin daha ağır olmasından dolayıdır. Bu açıklamayı ed-Dahhak ve er-Rabî' b. Enes yapmıştır.

Bir başka açıklamaya göre buradaki **"yemin** (sağ)"den kasıt, onun: *"vallahi... ben bu putlarınıza mutlaka bir tuzak kuracağım"* (el-Enbiya, 21/57) diye yaptığı yemindir.

el-Ferra ve Sa'leb şöyle demişlerdir: Bundan kasıt, putlara güçlü bir darbe indirdiğidir. Yemin (sağ), güç demektir.

Bunun "adalet ile" anlamına geldiği de söylenmiştir. Burada yemin adalet demektir. Yüce Allah'ın: *"Eğer bazı sözleri uydurup Bize isnad etseydi, Biz onu elbette sağımızla alıverirdik"* (el-Hakka, 69/44-45) buyruğunda da "yemin (sağ)" adalet ile... (ondan intikam alırdık), anlamındadır. Bu bakımdan adalet için "yemin (sağ)", zulüm için ise "şimal (sol)" kullanılır. Nitekim düşman ve masiyetler sözkonusu edildiğinde "şimal"in, itaat sözkonusu

edildiğinde ise "yemin"in kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı da: *"Gerçekten siz bize sağdan gelirdiniz"* (es-Saffat, 37/28) diye buyurulmaktadır ki, itaat cihetinden gelirdiniz, demektir.

Yemin müslümanın adaletli tarafıdır, şimal ise zulüm tarafıdır. Nitekim mü'min antlaşma (misak) gününde sağı ile yüce Allah'a bey'at edip söz vermiştir. O halde bey'at yemin ile yapılmıştır. İşte yarın mü'mine kitabının (amel defterinin) yemininden (sağından) verileceğinin sebebi budur. Çünkü o yaptığı bey'ate bağlı kalmıştır. Bey'atini bozan ve yüce Allah'ın boyunduruğundan kaçıp kurtulan kimseye ise kitabı sol tarafından verilecektir. Çünkü zulüm o taraftadır. Buna göre **"sonra onlara sağ eli ile gizlice vurdu"** buyruğu misak gününde yüce Allah'a bey'at etmiş olduğu o adaletin gereği olarak bunu yaptı ve bu dünyada vermiş olduğu bu sözü yerine getirmiş oldu, demektir. Bunun sonucunda da o putları kırıp döktü. Adeta un ufak etti. İşte burada onun sağ eliyle vurması kuvvetle vurması anlamında değildir. Bu açıklamayı et-Tirmizî el-Hakim yapmıştır.

"Hızlıca ona geldiler." Hamza: "(يَزِفُونَ): Hızlıca geldiler" buyruğunu "ye" harfi ötreli olarak: (يُزِفُونَ) diye okumuştur. Diğerleri ise "ye" harfini üstün ile okumuşlardır. Hızlıca geldiler, demektir. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır.

Katade ve es-Süddî: Yürüyerek geldiler, diye açıklamışlardır. Anlamın hep birlikte, ağır ağır ve herhangi bir kimsenin putlarına bir zarar vermeyeceğinden yana emin olarak geldiler, demek olduğu da söylenmiştir. Onlar yürümek ile koşmak arasında bir yürüyüşle geldiler, diye de açıklanmıştır. "(زَفِيف النعامة): Deve kuşunun koşmaya başlaması (ve bunun için kanatları açması)" tabiri de buradan gelmektedir. ed-Dahhak: Koşarak geldiler derken, Yahya b. Sellam kızgınlıklarından titreyerek geldiler anlamına geldiğini nakletmiştir. Böbürlenerek geldiler, diye de açıklanmıştır ki bu açıklamayı da Mücahid yapmıştır. (زفاف العروس إلى زوجها): Gelinin kocasının evine zifaf için götürülmesi" tabiri de buradan alınmıştır. el-Ferezdak da şöyle demektedir:

وجاء قَرِيعُ الشُّولِ قبلَ إفَالِهَا يَـزِفُّ وجـاءت خلْفَـه وهي زُفَّفُ

"Aşılayıcı erkek develer dişilerinden önce koşarak geldi,
Arkasından ise onlar (dişi develer) geldiler. Onlar da (aşırı soğuğun etkisinden) koşuyorlardı."

(يُزِفُّونَ) şeklinde ötreli okuyanların okuyuşu, başkalarını koşmak durumunda bırakıyorlardı, anlamına gelir. Buna göre meful hazfedilmiş olur. el-Esmaî dedi ki: "(أزففت الإبل): Develeri koşmak zorunda bıraktım" demektir.

Bunların iki ayrı söyleyiş olduğu, bu bakımdan: "(زَفَّ القوم وأزفّوا): O erkekler topluluğu koştular" denildiği gibi; "(زففت العروسَ وأزففتها وأزدففتها): Gelini zifafa gönderdim" söyleyişleri hep aynı anlamdadır. "(المِزفّة): Gelinin zifafa girdiği yer" anlamındadır. Bu açıklama el-Halil'den nakledilmiştir.

en-Nehhas dedi ki: "Ye" harfinin ötreli olarak okunuşu ile ilgili olarak Ebu Hatim bu söyleyişi bilmediğini iddia etmiştir. Ancak aralarında el-Ferra'nın bulunduğu ilim adamlarından bir topluluk, bunu bilmişlerdi. el-Ferra bunu Arapların: "(أطردت الرجل): Adamı uzaklaşmak zorunda bıraktım" tabirlerine benzetmiştir, "(طردته): Onu bir kenara uzaklaştırdım" demek olur. el-Ferra ve başkaları şu beyiti zikrederler:

تَمنَّى حُصينٌ أن يسودَ جِذَاعَةً فأمسى حُصينٌ قد أُذِلَّ وأُقهِرَا

"Husayn kendi kavminin başına geçmeyi temenni etti,
Fakat Husayn zelil edildi ve kahredildi."

Yani bu hale düşürüldü. İşte "(يُزِفّون): Sonunda bu şekilde koşacak noktaya vardılar" anlamına gelir. Muhammed b. Yezid dedi ki: "(الزفيف): Süratlice koşmak" demektir. Ebu İshak ise, bu deve kuşunun koşmaya ilk başlaması hali demektir, der. Ebu Hatim de şöyle demiştir: el-Kisaî birtakım kimselerin "fe" harfini şeddesiz olarak: (يَزِفُونَ) diye, (وَزَفَ يَزِف) fiilinden: "(وَزَنَ يَزِن): Tarttı, tartar" gibi okuduklarını da iddia etmiştir.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Bu Ebu Hatim'in naklettiğidir. Ebu Hatim ise el-Kisaî'den herhangi bir şey işitmiş değildir. el-Kisaî'den rivayet eden el-Ferra ise el-Kisaî'nin bu kelimeyi "fe" harfi şeddesiz olarak: (يَزِفُون) şeklinde bilmediğini rivayet etmektedir. el-Ferra dedi ki: Ben de bunu bu şekliyle bilmiyorum. Ebu İshak dedi ki: Ancak onlardan başkaları bunu bilmiş bulunuyor. Çünkü: "(وَزَفَ يَزِف): Hızlandı, hızlanır" denilir. en-Nehhas dedi ki: Bununla birlikte biz (bu kelimeyi): (يَزِفُون) diye (şeddesiz) okuyan kimse olduğunu da bilmiyoruz.

Derim ki: el-Mehdevî'nin naklettiğine göre bu Abdullah b. Yezid'in kıraatidir.

ez-Zemahşerî "(يُزَفُّونَ): Hızlıca ona doğru itildiler" şeklinde meçhul bir fiil olarak ve: (يُزْفُونَ): şekli, "(زَفَاه): Deveye (hızlı yürümesi için) türkü çağırdı" fiilinden gelen bir fiil olarak da (okunmuştur). Sanki ona doğru hızlıca gidişleri dolayısıyla biri diğerini itiyormuş gibi (ona doğru gittiler) demek olur.

es-Sa'lebî, el-Hasen, Mücahid ve İbn es-Semeyka'dan: "(يَزْفون): Deve ku-

şunun yürümek ile uçmak arası koşması"nı anlatan: (رفيف النعام)den gelen ve "ra" harfi ile bir fiil olarak okuduklarını zikretmektedir.

"Siz elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" dedi. Buyruğunda hazfedilmiş lafızlar vardır. Yani onlar: Bizim ilâhlarımıza bu işi kim yaptı dediler. O da onlara karşı delil getirerek: "Siz elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz" dedi. Yani ellerinizle yonttuğunuz, düzelttiğiniz birtakım putlara mı ibadet ediyorsunuz?

"(النّحت): Yontmak, düzeltmek ve fazlalıklarını almak, törpülemek" demektir. "(نحته ينحته): Onu yonttu, yontar" demektir. (النّحاتة) ise "yontma neticesinde çıkan artıklar"a denilir, (المِنحَت) da kendisi ile yontulan alet, yontma aleti demektir.

"Halbuki sizi de, yapıp ettiklerinizi de Allah yaratmıştır" buyruğundaki (ما) nasb konumundadır. Yani yüce Allah sizin yapıp ettiğiniz bu putları da yaratmıştır. İster ağaç, ister taş, ister başka şeylerden olsun. Yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: *"Hayır, sizin Rabbiniz göklerle yerin Rabbi ve onları yoktan var edendir."* (el-Enbiya, 21/56)

Buradaki (ما)'ın istifham (soru) edatı anlamında olduğu da söylenmiştir.(1)

Onların yaptıklarını küçümsemektir, tahkir etmek anlamına gelir. Bu edatın nefy edatı olduğu da söylenmiştir. Yani bunu yapan sizler değilsiniz, onu yaratan Allah'tır.

Ancak en güzeli bu edatın fiil ile birlikte mastar olmasıdır. İfadenin takdiri de şöyle olur: Halbuki Allah sizi de, sizin amelinizi de yaratmıştır. Ehli sünnetin mezhebi de budur. Onlara göre Allah fiillerin halikidir, kullar da o fiilleri kesbedenler (kazananlar)dır. Bu buyruk ile Kaderiye ve Cebriye'nin görüşleri iptal edilmekte, çürütülmektedir. Rivayete göre de Ebu Hureyre, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu bildirmektedir: "Şüphesiz Allah her bir sanîî (yapıcıyı) ve sanatını (onun yaptığını) yaratandır." Bunu es-Salebî zikretmiş olduğu gibi, Beyhakî de bunu Huzeyfe'den gelen bir hadis olarak rivayet etmiştir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz aziz ve celil olan Allah herbir sanîî ve onun sanatını yaratmıştır."(2) O halde halik de O'dur, sanî'de odur. O her türlü eksiklikten münezzehtir. Biz bu iki ismi *"el-Kitabu'l-Esna fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsna"* adlı eserimizde açıkladık.

(1) Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Halbuki Allah sizi yaratmıştır. Siz ne yapıyorsunuz böyle?

(2) Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, I, 209

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾

97. Dediler ki: "Onun için bir bina yapın, sonra da onu alevli ateşin içine atın."
98. Ona kötülük yapmak istediler. Biz de onları en aşağılıklar kıldık.

"Dediler ki: Onun için bir bina yapın" yani daha önce el-Enbiya Sûresi'nde (21/68-69) açıklandığı üzere getirdiği delillerle onları yenik düşürünce, ona ne yapacakları hususunda birbirleriyle danıştılar ve: "Onun için bir bina yapın" dediler. Orayı odunla doldurun ve ateşe verin, sonra da onu bu ateşin içine atın. İşte (buyrukta sözü edilen): "Alevli ateş: cahim" budur.

İbn Abbas dedi ki: Onlar yukarı doğru uzunluğu otuz arşın olan taştan bir duvar inşa ettiler. Onu ateşle doldurdular, İbrahim'i de içine attılar.

Abdullah b. Amr b. el-As dedi ki: İbrahim (a.s) o ateşin yandığı yapıya atılınca: "Hasbiyallahu ve ni'me'l-vekil: Bana Allah yeter, O ne güzel vekildir" dedi.

"el-Cahim: Alevli ateş" lafzındaki elif ve lam zamire delalet etmektedir ki "onun alevli ateşine..." demektir ki, bu da o binanın içindeki alevli ateş anlamındadır.

Taberî'nin naklettiğine göre bunu söyleyen kişinin adı Heyzen olup Farisîlerin, bedevîlerinden olan bir adamdır. Onların göçebeleri Türklerdir. Şu hadiste kendisinden sözedilen kişi odur: "Bir adam giyindiği elbisesi ile böbürlenerek yürüyor iken yerin dibine geçirildi. Kıyamet gününe kadar yerin dibine geçirilmeye devam edecektir."(1) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Ona" İbrahim'e **"kötülük"** anlamındaki "el-keyd" hile ve tuzak demektir. Yani onu helâk etmek için hileye başvurmak **"istediler. Biz de onları en aşağılar kıldık."** Kahredilmişler, yenilgiye uğrayanlar kıldık. Çünkü onların bertaraf etme imkanını bulamadıkları bir şekilde delili ortaya çıkmış oldu. Onların hile ve tuzakları, onun doğruluğunun delilini hiçbir şekilde çürütemedi, etkileyemedi.

(1) *Buhârî*, III, 1285, V, 2182; *Müslim*, III, 1653, 1654; *Tirmizi*, IV, 655; *Darimi*, I, 127; *Nesai*, VIII, 206; *Müsned*, II, 66, 222, 267, 390, 531, III, 40.

وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾

99. Dedi ki: Ben Rabbime gidiciyim. Pek yakında beni doğru yola iletecektir.
100. "Rabbim, bana salihlerden bağışla!"
101. Biz de ona itaatkâr bir oğul müjdesini verdik.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Hicret ve İnsanlardan Ayrılmak:

Bu âyet-i kerime hicret ve uzlete çekilmek hususunda asli bir dayanaktır. Bu işi ilk yapan kişi İbrahim (a.s)'dır. Bu da yüce Allah'ın onu ateşten kurtarması sırasında olmuştur.

"Dedi ki: Ben Rabbime gidiciyim." Yani kavmimin ve doğum yerim olan yerden Rabbime ibadet etme imkanı bulacağım yere hicret edeceğim. Çünkü niyet ettiğim bu hususta **"pek yakında beni doğru yola iletecektir."**

Mukatil dedi ki: İnsanlar arasında Lut ve Sara ile birlikte Arz-ı Mukaddes'e -ki Şam topraklarıdır- ilk hicret eden kişi odur.

Ben amelim ve ibadetimle, kalbim ve niyetimle gidiyorum, diye de açıklanmıştır. Buna göre onun gitmesi beden ile değil, amel iledir. Buna dair açıklamalar yeterli şekliyle el-Kehf Sûresi'nde (18/10. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Birinci görüşe göre ise Şam topraklarına ve Beytu'l-Makdis'e hicret etmek suretiyle (Rabbime gidiciyim) demek olur.

Şöyle de açıklanmıştır: O önce Harran'a doğru gitti ve orada bir süre kaldı.

Bir başka görüşe göre: O bu sözleri kavmi arasından kendisinden ayrılan kimselere söylemiştir. O takdirde bu ifade onlar için bir azar olur. Bir diğer görüşe göre o, bu sözleri ailesi halkından kendisiyle birlikte hicret eden kimselere söylemiştir. O zaman bu ifadeler onun tarafından yapılmış bir teşvik olur.

Bir görüşe göre de o bu sözlerini ateşe atılmadan önce söylemişti. Bu görüşe göre bu hususta iki türlü açıklama sözkonusudur: Birincisine göre ben

Rabbimin benim hakkımdaki takdirine gidiyorum, demektir. İkincisine göre ise ben nasıl olsa öleceğim. Nitekim ölen kimseye: Yüce Allah'a gitti, denilmesi buna benzer. Çünkü o ateşe atılmak suretiyle öleceğini düşünmüştü. Çünkü içine atılan şeyleri yiyip bitirmek ateşin alışılagelmiş bir halidir. Nihayet ona: *"Serin ve selamet ol."* (el-Enbiya, 21/69) denildi, işte o vakit İbrahim de ateşten kurtulmuş oldu.

Bu görüşe göre yüce Allah'ın: **"Pek yakında beni doğru yola iletecektir"** buyruğu iki türlü te'vil edilir. Birincisine göre **"pek yakında beni doğru yola"** yani o ateşten kurtuluş yoluna **"iletecektir"** demek olur. İkinci görüşe göre ise cennete (iletecektir) demektir. Peygamber (sav)'a yetişen kimselerden birisi olan Süleyman b. Surad dedi ki: Kavmi İbrahim (a.s)'ı ateşe atmak istediklerinde odun toplamaya başladılar. Yaşlı bir kadın sırtı üzerinde odun taşıyıp: Ben bunu şu ilâhlarımızdan sözeden kimse için götürüyorum, diyordu. İbrahim (a.s) ateşe atılmak istenince o da: "Ben Rabbime gidiciyim dedi." Ateşe atılınca da: "Hasbiyallahu ve ni'me'l-vekil: Bana Allah yeter, O ne güzel vekildir" dedi. Bunun üzerine yüce Allah da: *"Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve selamet ol"* (el-Enbiya, 21/69) diye buyurdu. Bunun üzerine Lut'un babası -ki İbrahim'in amcası olur, Lut amcası oğlu idi- şöyle dedi: Ateşin onu yakmayışının sebebi, onun bana olan akrabalığıdır. Bunun üzerine yüce Allah ateşten bir parça gönderip onu yaktı.

2- Allah'tan Salih Evlat Dilemek:

"Rabbim, bana salihlerden bağışla!" Yüce Allah ona kendisini kurtaracağını bildirince o da gurbette teselli bulacağı bir evlat ile kendisine destek göndermesi için Allah'a dua etti. Bu hususlaki açıklamalar daha önce Al-i İmran Sûresi'nde (3/37-38. âyetler, 3. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

İfadede hazfedilmiş sözler vardır. Rabbim bana salihler arasından salih bir evlat bağışla demektir. Bu gibi hazfler pek çoktur.

Yüce Allah da: **"Biz de ona itaatkâr bir oğul müjdesini verdik"** diye buyurmaktadır. Yani bu evlat yaşını, başını alacağı sırada halim (itaatkâr) olacaktır. Bu evladın uzun süre hayatta kalacağı müjdesi verilmiş gibidir. Çünkü küçük çocuk şu şekilde nitelendirilmez. Bu müjde de daha önce Hud Sûresi'nde (11/69. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere melekler vasıtasıyla verilmişti. Yine bu husus ileride ez-Zariyat Sûresi'nde (51/24-28. âyetlerin tefsirinde) de gelecektir.

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْىَ قَالَ يَا بُنَىَّ إِنِّىٓ أَرَىٰ فِى ٱلْمَنَامِ أَنِّىٓ أَذْبَحُكَ
فَٱنظُرْ مَاذَا تَرَىٰ ۚ قَالَ يَٰٓأَبَتِ ٱفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ۖ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ
مِنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٠٢﴾ فَلَمَّآ أَسْلَمَا وَتَلَّهُۥ لِلْجَبِينِ ﴿١٠٣﴾ وَنَٰدَيْنَٰهُ أَن يَٰٓ
إِبْرَٰهِيمُ ﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ ٱلرُّءْيَآ ۚ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾
إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلْبَلَٰٓؤُا۟ ٱلْمُبِينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَٰهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾ وَتَرَكْنَا
عَلَيْهِ فِى ٱلْءَاخِرِينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَٰمٌ عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴿١٠٩﴾ كَذَٰلِكَ نَجْزِى
ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾ إِنَّهُۥ مِنْ عِبَادِنَا ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾ وَبَشَّرْنَٰهُ بِإِسْحَٰقَ
نَبِيًّا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١١٢﴾ وَبَٰرَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰٓ إِسْحَٰقَ ۚ وَمِن ذُرِّيَّتِهِمَا
مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِّنَفْسِهِۦ مُبِينٌ ﴿١١٣﴾

102. Ne zaman ki o, babasının yanısıra yürümeye başlayınca dedi ki: "Oğulcağızım! Gerçekten ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bak, artık sen ne düşünürsün?" "Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap! İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın."
103. Böylece ikisi de teslim olup onu alnı üzere yıkınca:
104. Biz ona: "Ey İbrahim" diye seslendik.
105. "Rüyanı gerçekleştirdin. Muhakkak Biz ihsan edicileri böyle mükâfatlandırırız."
106. Muhakkak bu apaçık bir imtihandı.
107. Biz de ona büyük bir kurbanlıkla fidye verdik.
108. Sonra gelenler arasında ona (güzel bir övgü) **bıraktık.**
109. İbrahim'e selam olsun.
110. İhsan edicileri böyle mükâfatlandırırız.
111. Muhakkak o, iman eden kullarımızdandı.
112. Ve ona salihlerden bir peygamber olmak üzere İshak'ı müjdeledik.
113. Onu ve İshak'ı mübarek kıldık. O ikisinin soyundan da ihsan edici de vardır, nefsine apaçık zulmedici de vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onyedi başlık halinde sunacağız:

1- İbrahim (a.s)'ın Boğazlamakla Emrolunduğu Oğlu:

"Ne zaman ki o, babasının yanısıra yürümeye başlayınca" yani biz ona oğlunu bağışladık. Bu oğul babası ile birlikte dünya işlerinde çalışıp çabalamaya, işlerinde ona yardımcı olmaya başlayınca **"dedi ki: Oğulcağızım! Gerçekten ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum."**

Mücahid dedi ki: **"Ne zaman ki o babasının yanı sıra yürümeye başlayınca"** buyruğu genç bir delikanlı olup yürümesi İbrahim'in yürümesine yetişince, demektir. el-Ferra dedi ki: O gün onüç yaşında idi. İbn Abbas bundan kasıt buluğdur, Katade ise, babası ile birlikte yürüyünce, diye açıklamıştır.

el-Hasen ve Mukatil: Bu kendisi sebebiyle kişiye karşı delilin ortaya konulabildiği aklın çabası demektir. İbn Zeyd: Bu ibadette çalışıp çabalamak anlamındadır. İbn Abbas da: Namaz kılıp oruç tutmaya başlayınca demektir, diye açıklamıştır. Nitekim yüce Allah: *"Ve bunun için gereği gibi çalışırsa"* (el-İsra, 17/19) buyruğunu görmüyor muyuz?(1)

İlim adamları boğazlanması emrolunan oğlun hangisi olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Çoğunluğu boğazlanması emrolunan İshak'tır demişlerdir. Bu kanaati belirtenler arasında el-Abbas b. Abdu'l-Muttalib ile onun oğlu Abdullah da vardır. Abdullah (b. Abbas)'dan gelen sahih rivayet de budur.

es-Sevrî ve İbn Cüreyc, İbn Abbas'ın sözü olarak: Boğazlanması emrolunan İshak'tır, dediğini rivayet etmektedirler. Abdullah b. Mesud'dan sahih olarak gelen rivayet de böyledir. Buna göre bir adam ona: Ey şerefli yaşlı, başlı adamların oğlu diye hitab etmiş. Bunun üzerine Abdullah ona şöyle demiş: O dediğin şahıs Allah'ın dostu İbrahim'in oğlu, Zebihullah (Allah'ın boğazlanmasını emrettiği) İshak'ın oğlu, Yakub'un oğlu Yusuf'tur.

Hammad b. Zeyd de Rasûlullah (sav)'a ait söz olmak üzere şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Şüphesiz ki kerim oğlu, kerim oğlu, kerim şahıs, İbrahim (a.s)'ın oğlu, İshak'ın oğlu, Yakub'un oğlu Yusuf'tur."(2)

Ebu'z-Zubeyr de Cabir'den: Boğazlanması emrolunan kişi İshak'tır, dediğini rivayet etmektedir. Aynı zamanda bu Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan da rivayet edilmiştir. Abdullah b. Ömer'den de boğazlanması emredilen kişi İshak'tır, dediği rivayet edilmiştir. Ömer (r.a)'ın görüşü de budur. İşte ashab-ı kiramdan

(1) Tefsiri yapılan âyet-i kerimede "yürümek" anlamı verilen "sa'y" ile burada "çalışmak" anlamı verilen say kelimesinin aynı kökten oluşlarına dikkat çekilmektedir.

(2) *Buhârî*, III, 1237, 1240, 1298.

yedi kişinin bu kanaatte olduğunu görüyoruz.

Tabiînden ve tabiîn olmayanlardan bu görüşü savunan kimseler arasında Alkame, eş-Şa'bî, Mücahid, Said b. Cübeyr, Ka'b b. el-Ahbar, Katade, Mesruk, İkrime, Kasım b. Ebi Bezze, Ata, Mukatil, Abdu'r-Rahman b. Sa'bat, ez-Zürrî, es-Süddî, Abdullah b. Ebi'l-Huzeyl ve Malik b. Enes de vardır ve bunların hepsi de: Boğazlanması emredilen kişi İshak'tır demişlerdir.

İki kitab ehli olan yahudilerle hristiyanlar da bu kanaattedirler. Aralarında en-Nehhas, et-Taberî ve başkalarının da bulunduğu pek çok kimse de bu görüşü tercih etmişlerdir.

Said b. Cübeyr dedi ki: İbrahim'e rüyasında İshak'ı boğazlaması gösterildi. Tek bir sabah vaktinde bir aylık mesafeyi onunla birlikte katetti ve sonunda Mina'da kurban kesim yerine kadar geldi. Yüce Allah onu boğazlanmaktan kurtarıp bunun yerine koçu kurban etmesi emredilince ve koçu kurban ettikten sonra yine bir aylık mesafeyi onunla birlikte geri döndü, dağlar ve vadiler onun önünde katlanıp dürüldü.

Bu görüş Peygamber (sav)'dan, ashab-ı kiramdan ve tabiînden gelen nakiller arasında kuvvetli olan görüştür.(1)

Başkaları da boğazlanması emredilen kişinin İsmail olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar arasında Ebu Hureyre, Ebu't-Tufeyl ve Amir b. Vasile de vardır. Yine bu görüş İbn Ömer ve İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Tabiînden de Said b. el-Müseyyeb, eş-Şa'bî, Yusuf b. Mihran, Mücahid, er-Rabî' b. Enes, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, el-Kelbî ve Alkame'den de rivayet edilmiştir. Ebu Said ed-Darir'e boğazlanması emredilenin kim olduğuna dair soru sorulunca, o da şu beyitleri okuyarak cevap vermişti:

"Hidayet olunasıca bil ki: Boğazlanması istenen kişi İsmail'dir.
Kitab ve indirilen vahiy bunu böyle belirtmiştir.
Bu, yüce Rabbimizin peygamberimize özellikle verdiği bir şereftir.
Tefsir de te'vil de bunu böyle göstermiştir.
Eğer onun ümmeti isen sen ona ait bir şerefi de
İnkâr etme ve ona özellikle verilen bu üstünlüğü de."

(1) Merhum müfessirimiz, Hud, 11/73. ayet birinci başlıkta: "...birçok ilim adamı bu ayeti boğazlanması emridilenin İsmail olduğuna delil göstermektedir..." deyip bir tercihte bulunmaksızın gerekli açıklamaların es-Saffat, (37/102. ayet)ta geleceğini belirtir. Meryem, 18/54-55. ayetler birinci başlıkta da şunları söylemektedir: "...Cumhur boğazlanması emredilenin İbrahim'in oğlu Arapların atası İsmail olduğu görüşündedir. Kurban edilmesi emredilenin İshak olduğu da söylenmiş ise de, birincisi daha kuvvetlidir" dedikten sonra yine es-Saffat, 37/102. ayete gönderme yapmaktadır.

el-Esmaî'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Ben Ebu Amr b. el-Ala'ya boğazlanması emredilen kişi hakkında sordum da şöyle dedi: Ey Esmaî! Aklın başında değil mi? İshak Mekke'ye ne zaman geldi? Mekke'de olan İsmail'di. Babası ile birlikte Beyt'i inşa eden de odur. Kurban kesim yeri de Mekke'dedir.

Peygamber (sav)'dan: "boğazlanması emredilen kişinin İsmail olduğu" belirttiği de rivayet edilmiştir.(1)

Ancak birinci görüş Peygamber (sav)'dan, ashab-ı kiramdan ve tabiînden daha çoğunlukla rivayet edilmiş bir görüştür. Bu görüşün sahipleri yüce Allah'ın İbrahim (a.s)'dan kavminden ayrılıp hanımı Sara ile kardeşinin oğlu Lut ile birlikte Şam taraflarına hicret ettiğini haber vermiş olmasını delil gösterirler. Yüce Allah bu hususta: **"Ben Rabbime gidiciyim, pek yakında beni doğru yola iletecektir"** diye söz etmekte; Rabbine: **"Rabbim bana salihlerden bağışla"** diye dua ettikten sonra yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu görüyoruz: *"İbrahim onları ve onların Allah'tan başka taptıklarını terkedince, Biz ona İshak'ı ve Yakub'u bağışladık."* (Meryem, 19/49) Ayrıca yüce Allah: *"Biz de ona büyük bir kurbanlıkla fidye verdik"* (es-Saffat, 37/107) diye buyurmakta ve İbrahim (a.s)'a doğacağı müjdesi verilen "itaatkar bir oğlun" fidyesinin verilmiş olduğunu sözkonusu etmektedir. O vakit ona müjdesi verilen oğlu ise İshak idi. Çünkü yüce Allah: *"Ve ona... İshak'ı müjdeledik"* (es-Saffat, 37/112) diye buyurmuş, burada da: **"Biz de ona itaatkâr bir oğul müjdesini verdik"** diye buyurmuştur. Bu müjdeleme ise Hacer ile evlenmesinden ve ondan İsmail adındaki oğlunun doğmasından önce gerçekleşmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de İshak'ın dışında bir oğlunun olacağı müjdesinden sözedilmemektedir.

Boğazlanması emrolunanın İsmail (a.s) olduğunu kabul edenler de şunu delil göstermişlerdir: Yüce Allah şu buyruğunda İshak'ı değil de İsmail (a.s)'ı sabır ile nitelendirmiştir: *"İsmail, İdris ve Zülkifl'i de (an). Onların herbiri sabredenlerdendi."* (el-Enbiya, 21/85) Onun sabrı ise boğazlanmaya karşı gösterdiği metanetti. *"Kitabta İsmail'i de an. O sözünde durandı."* (Meryem, 19/54) buyruğunda da sözünde doğrulukla durmak ile nitelendirmektedir. Çünkü o babasına boğazlanmaya karşı sabredip direneceğini söz vermiş ve bu sözünü yerine getirmişti. Diğer taraftan yüce Allah daha sonra: *"Ve ona salihlerden bir peygamber olmak üzere İshak'ı müjdeledik"* (es-Saffat, 37/112) diye buyurmaktadır. İbrahim'e oğlunun peygamber olacağını vaadetmiş olmakla birlikte, oğlunu (İshak'ı) boğazlamasını nasıl emredebilir? Aynı şekilde yüce Allah: *"Biz de ona İshak'ı ve İshak'ın ardından Yakub'u müj-*

(1) Hakim, *Müstedrek*, II, 468, 604 (İbn Abbas'ın kanaati olarak); 605 (Abdulluh b. Selam'ın kanaati olarak.)

deledik." (Hud, 11/71) diye buyurmaktadır. Peki Yakub'un doğacağına dair müjdeyi gerçekleştirmeden önce ona İshak'ı boğazlaması emri nasıl verilebilir?

Aynı şekilde haberlerde varid olduğu üzere koçun boynuzları Kabe'de asılı bulunuyordu. İşte bu da boğazlanması emredilenin İsmail (a.s) olduğunun delilidir. Eğer boğazlanması emredilen İshak (a.s) olsaydı, boğazlamanın Beyti'l-Makdis'te gerçekleşmesi gerekirdi.

Ancak bütün bu delillendirmeler kesin değildir. Bu görüşün sahiplerinin: "Babasına oğlunun peygamber olacağını vaadetmekle birlikte, oğlunu kesmesini nasıl emredebilir?" sorusunu şöyle cevablandırmak mümkündür: Burada anlam: Onun başından geçen olaylar olup bittikten sonra ona peygamber olacağı müjdesini verdik, anlamında olabilir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır, ileride de gelecektir.

İshak'ın oğlu Yakub dünyaya geldikten sonra İbrahim (a.s)'a İshak'ı boğazlama emri verilmiş olabilir. Şöyle de denilebilir: Kur'ân-ı Kerîm'de Yakub'un İshak'ın oğlu olarak dünyaya geleceği varid olmamıştır. (Yalnızca onun soyundan geleceğine işaret edilmiştir, demek isteniyor).

Eğer boğazlanması emredilen İshak olsaydı, boğazlama işinin Beytu'l-Makdis'te olması gerekirdi, şeklindeki görüşün cevabı da daha önceden geçtiği üzere Said b. Cübeyr'in yaptığı açıklamadır.

ez-Zeccac da şöyle demiştir: Hangisinin boğazlanmasının emredilmiş olduğunu en iyi bilen Allah'tır. Bu da bu hususta üçüncü bir görüştür.

2- Peygamberlerin Rüyası:

"Dedi ki: Oğulcağızım! Gerçekten ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bak, artık sen ne düşünürsün" buyruğu ile ilgili olarak Mukatil şöyle demektedir: İbrahim (a.s) bunu ardı arkasına üç gece gördü.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Rasûllere yüce Allah'tan vahiy uyanıkken de uykuda iken de gelirdi. Çünkü peygamberlerin kalbleri uyumaz. Bu gerçek aynı zamanda Peygamber (sav)'a kadar ulaştırılan merfu haberde de sabit olmuştur. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Biz peygamberler topluluğunun gözleri uyur, kalblerimiz uyumaz."(1)

İbn Abbas da: Peygamberlerin rüyası vahiydir demiş ve bu âyet-i kerime-

(1) Bu lafızla olmamakla birlikte; bütün peygamberleri kapsayan bir hadis olarak: ***Buhârî,*** VI, 2730; Ebu Nuaym, ***el-Müsned el-Müstahrec...,*** I, 229; Peygamber Efendimiz'in bir özelliği olarak hadislerde daha yoğun bir şekilde rivayet edilmiştir. Bazılarına işaret edelim: ***Müslim,*** I, 528; ***Buhârî,*** I, 64, 293, III, 1308; ***Ebu Davud,*** I, 52; ***Nesâî,*** III, 234; ***Müsned,*** I, 220, II, 251, 438.

yi delil göstermiştir.

es-Süddî dedi ki: İbrahim (a.s)'a İshak doğmadan önce doğacağı müjdesi verilince, o da: O halde ben onu Allah için kurban edeceğim demişti. Rüyasında ona: Sen bir adakta bulunmuştun. Haydi adağını yerine getir, denildi.

Yine denildiğine göre; İbrahim (a.s) terviye (zülhicce'nin sekizinci) gecesinde birisinin ona: Allah sana oğlunu boğazlamanı emrediyor, dediğini görmüştü. Sabah olunca kendi kendisine düşünmeye başladı. Acaba bu rüya Allah'tan mıdır? şeytandan mıdır? diye. İşte bu şekildeki düşünmesi (terviyesi) dolayısı ile bugüne terviye günü adı verilmiştir. Ertesi gece aynı şekilde rüya gördü ve ona: Verdiğin sözü yerine getir, denildi. Sabah olunca bu gördüğü rüyanın Allah'tan olduğunu bildi (arefe). O bakımdan bu güne "arefe günü" adı verildi. Üçüncü gece yine öyle bir rüya gördü, bu sefer artık onu boğazlama (nahr) kararını verdi. Bundan dolayı bu güne "yevmu'n-nahr" adı verildi.

Yine rivayet edildiğine göre oğlunu boğazlamaya başlayınca, Cebrail (a.s): "Allahuekber Allahuekber" dedi. Bu sefer boğazlanması istenen oğlu: "La ilâhe illallah vallahu ekber" dedi. İbrahim (a.s) da bunun üzerine: "Allahuekber velhamdulillah" dedi. O bakımdan bu (şekilde tekbir getirmek) bir sünnet olarak kaldı.

İnsanlar bu işin gerçekleşmesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu da bir sonraki başlığın konusudur.

3- Boğazlamanın Fiilen Gerçekleşmesi ve Rüyanın Yerine Gelmesi:

Ehl-i sünnet der ki: Boğazlamanın kendisi gerçekleşmiş değildir. Bizatihi boğazlama gerçekleşmeden önce boğazlama emri verilmiştir, o kadar. Çünkü boğazlama gerçekleşmiş olsaydı, bunun ortadan kaldırılması düşünülemezdi. O bakımdan bu, emri fiilen uygulamadan önce verilen emrin neshedilmesi kabilinden bir işti. Çünkü boğazlama emrinin yerine getirilmesi tamamlanmış olsaydı, o vakit fidye olarak gönderilen kurbanlıkla fidye gerçekleşmezdi.

Yüce Allah'ın: **"Rüyanı gerçekleştirdin."** buyruğu da bizim sana emrettiğimiz, dikkatini çektiğimiz hususu gerçekleştirdin ve senin için mümkün olan işleri yaptın, sonra da Biz seni bu işten alıkoyunca, sen de bu işi yapmadın, demektir. Bu hususta yapılmış en doğru açıklama budur.

Bir kesim de şöyle demiştir: Bu neshin herhangi bir şekilde sözkonusu olduğu bir iş değildir. Çünkü bir şeyi zebhetmek (kesmek, boğazlamak) o şeyi koparmak demektir. Buna Mücahid'in şu açıklamasını delil göstermişlerdir: İshak, İbrahim'e: Bana bakma, o zaman bana acırsın. Bunun yerine be-

ni yüzüstü yere yatır, dedi. Bunun üzerine İbrahim bıçağı aldı ve onu boğazı üzerinden geçirirken bıçak ters döndü. Oğlu babasına: Ne oluyorsun? deyince, babası: Bıçak ters döndü, dedi. Bu sefer oğlu: Sen o bıçağı bana sapla, dedi.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: İbrahim bir parça kestikçe o kestiği yer hemen birbirine yapışıp kaynıyordu. Bir başka kesim de şöyle demiştir: O boğazının bakır olduğunu veya bakırla kaplanmış olduğunu gördü. Kesmek istedikçe bu işinin engellendiğini görüyordu.

Bütün bunlar kudret-i ilâhiyye açısından mümkün olmakla birlikte bu hususta sahih nakle ihtiyaç vardır. Çünkü bu gibi işler aklî düşünme yolu ile idrak edilemezler. Bunları bilmenin yolu haberdir. Şâyet bunlar olmuş olsaydı, elbette yüce Allah, İbrahim ve İsmail'in -Allah'ın salat ve selamı ikisine de olsun- rütbesini ta'zim için mutlaka bize açıklardı. Bu gibi hususların açıklanması kurbanlık ile fidye edilmiş olmasının açıklamasından da daha anlamlı olurdu.

Kimileri de şöyle demiştir: İbrahim'e şahdamarlarının kesilmesi ve kanın akıtılması demek olan gerçek anlamı ile boğazlama emri verilmemişti. O rüyasında onu boğazlamak üzere yatırdığını görmüştü. Bunu gerçek anlamda boğazlamakla emrolunduğunu zannetmişti. Yere yatırması emrini gerçekleştirince, ona: "Rüyanı gerçekleştirdin" denildi.

Ancak bütün bunlar buyruklardan anlaşılan anlamın dışındadır. Hiçbir zaman Halil'in ve boğazlanması emrolunan oğlunun bu emirden gerçek maksadın ne olduğunu anlamayıp bir takım zanlara kapılmaları düşünülemez. Aynı şekilde eğer bütün bunlar doğru olsaydı, ayrıca kurbanlık ile fidyesinin verilmesine gerek olmazdı.

4- Hz. İbrahim'in Boğazlanması Emrolunan Oğluna Görüşünü Sormasının Anlamı:

"Bak, artık sen ne düşünürsün?" buyruğundaki: "(مَاذَا تَرَى): Sen ne görürsün (mealde: ne düşünürsün)" lafzını Asım dışında diğer Kufeliler: (مَاذَا تُرِي) şeklinde sen bana hangi yolu gösterirsin diye "te" harfini ötreli, "ra" harfini de esreli olarak; "(أَرِي يُرِي): Gösterdi, gösterir"den gelen bir fiil olarak okumuşlardır.

el-Ferra dedi ki: Yani bir bak, görüşüne göre sabır mı edeceksin? Yoksa katlanamaz mısın? demektir.

ez-Zeccac dedi ki: Bunu ondan başka kimse söylemiş değildir. İlim adamlarının söyledikleri: Sen bana ne gösterirsin? (ne işaret edersin?) demektir. Nefsin sana nasıl bir görüş gösterir, demek olur.

Ancak Ebu Ubeyd "te" harfinin ötreli, "re" harfinin de esreli okunuşunu kabul etmeyip şöyle demektedir: Bu, ancak gözle görmek hakkında kullanılır. Ebu Hatim de böyle demiştir.

en-Nehhas şöyle demektedir: Bu yanlıştır, çünkü bu hem gözle görmek, hem başka şekilde görmek (görüş) hakkında kullanılır ve bu kullanım meşhurdur. Mesela: "(أريت فلاناً الصواب، وأريته رشده): Ben filana doğruyu gösterdim, ona kendisi için doğru olanı gösterdim" denilir. Bu ise gözle görmek türünden değildir.

Diğerleri ise: "(تَرَى): Görürsün" diye: "(رأيت): Gördün" fiilinin müzraii olarak okumuşlardır.

ed-Dahhak ve el-A'meş'den meçhul olarak: "(تُرَى): Sana gösterilir" diye okudukları rivayet edilmiştir.

Babası bu sözleri oğluna Allah'ın emri hususunda onun kanaatini öğrenmek maksadı ile sormamıştı. Allah'ın emrine karşı sabrını öğrenmek maksadı ile yahut oğlunun Allah'ın emrine itaat ettiğini görmek suretiyle mutluluğu tatmak için danışmış idi. O da "Dedi ki: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap!" buyruğundaki: "(مَا تُؤْمَرُ): Emrolunduğun şey"; "(ما تؤمر به): Emrolunduğun şey ne ise" demek olup harf-i cer ve zamir hazfedilmiştir. Şairin şu mısraında hazfedildiği gibi:

أَمَرْتُكَ الخيرَ فَافعلْ مَا أُمِرتَ بِهِ

"Ben sana hayrı emrettim, artık sen de kendisiyle emrolunduğun işi yap."

Burada şair fiile bitişik olarak zamiri getirmiş, böylelikle bu: "(تؤمره): Emrolunduğun o şeyi" haline gelmiş, daha sonra da "he" zamiri hazfedilmiştir.(1) Bu da yüce Allah'ın: "(وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى): *Seçtiği kullarına da selam olsun"* (en-Neml, 27/59) buyruğu gibidir ki; bu da önceden geçtiği gibi (bk. en-Neml, 27/59. âyetin tefsiri) "(اصطفاهم): Kendilerini seçtiği" takdirindedir.

(ما) ise (الذي) ism-i mevsulü anlamındadır.

"İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın" buyruğu hakkında işaret yoluyla tefsir yapanların kimisi şöyle demiştir: O inşaallah dediği için yüce Allah da ona sabretme başarısını ihsan etti.

(1) Ortada bir "kalem yanılması: Sebkat-i kalem" olduğu görülüyor. Çünkü mısradaki ifade ile Kurtubi merhumun tercihi arasında lafzi bir uyum söz konusu değildir. Kurtubi'nin tercihine göre mısraın: "...mâ umirte bihi" kısmının "mâ tu'meru(hû)" şeklinde olması gerekir.

"Babacığım" ile **"oğulcağızım"** tabirleri ile ilgili açıklamalar daha önceden Yusuf Sûresi'nde (12/4. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde (bk. el-Bakara, 2/132. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

5- İbrahim'in ve Oğlunun Allah'ın Emrine Teslimiyetleri:

"Böylece ikisi de teslim olup" Allah'ın emrine itaatle boyun eğip... demektir. İbn Mesud, İbn Abbas ve Ali -Allah onlardan razı olsun-: "(فَلَمَّا سَلَّمَا): İşlerini Allah'a havale ettiklerinde" diye okumuşlardır. İbn Abbas, teslimiyetlerini arzettiklerinde diye, açıklamıştır. Katade dedi ki: Birisi kendi canını Allah'a teslim etti, diğeri ise oğlunu.

"Onu alnı üzere yıkınca" Katade dedi ki: Onu yere yıktı ve yüzünü kıbleye doğru çevirdi.

(Âyetin başında yer alan): "(لما): **...ınca"** lafzının cevabı, Basralılara göre mahzuf olup takdiri: "Böylece ikisi de teslim olup onu alnı üzere yıkınca" bir koçu ona fidye olarak verdik, şeklindedir. Kufeliler ise cevabı: "O'na... seslendik" anlamındaki buyruktur, derler.

"Ona seslendik" anlamındaki buyruğun başına gelen "vav", fazladan gelmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Nihayet onu alıp götürdükleri ve kuyunun dibine bırakmayı kararlaştırdıklarında ve Biz kendisine... vahyettik."* (Yusuf, 12/15) Burada "ve Biz vahyettik" buyruğu ("ve" olmaksızın): "vahyettik" demektir. *"Her yüksekçe tepeden hızlıca indiklerinde ve... yaklaştığında"* (el-Enbiya, 21/96) buyruğunda da "yaklaştığında" anlamındadır. *"Nihayet oraya gelip kapıları açılacağında ve... diyecek ki"* (ez-Zümer, 39/73) buyruğu da: "Onlara diyecek ki..." takdirindedir. Şair İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

فلمّا أَجَزْنَا سَاحَةَ الْحَيِّ وانتحى

"Biz o kabilenin bulunduğu yeri aşıp ve yöneldiğimizde..."

Burada "yöneldik" takdirindedir "vav" fazladan gelmiştir. Yine şair:

حتّى إذا حَمَلَتْ بُطُونُكُمُ ورأيتُم أبنـاءكم شَبُّوا
وَقَلَبْتُمُ ظهرَ المِجنِّ لنا إن اللّئِيمَ الفاجِرُ الخِبُّ

"Nihayet karınlarınız gebe kalıp da,
Oğullarınızın da gençleştiğini gördüğünüzde,

Ve çevirdiniz bize kalkanın arka yüzünü,
Şüphesiz ki günahkâr ve bayağı kimse, aldatan, hilebaz olandır."

Burada da şair ("ve"siz) "çevirdiniz" demek istemiştir.

en-Nehhas ise dedi ki: "Vav" meanî harflerindendir. Onun fazladan ilave edilmesi caiz değildir.

Haberde belirtildiğine göre boğazlanması emredilen çocuğu babası İbrahim (a.s)'a kendisini boğazlamak istediği sırada şöyle demişti: Babacığım, beni sıkı sıkıya bağla ki çırpınmayayım. Elbiselerini topla ki, kanım üzerine sıçramasın; annem de onu görüp üzülmesin. Boğazım üzerinden bıçağı çabuk geçir ki ölümüm kolay olsun. Beni yüzüstü yık ki yüzüme bakarak bana acımayasın. Ben de bıçağı görüp korkmayayım. Annemin yanına gittiğinde de ona selamımı söyle.

İbrahim (a.s) bıçağı boynu üzerinde gezdirince, yüce Allah onun altına bir bakır parçası takdir etti, bıçak hiçbir etki göstermedi. Sonra oğlunu alnı üzere yıktı, bıçağı boynunun arka tarafından geçirdiği halde yine bıçak hiçbir şekilde kesmedi. İşte yüce Allah'ın: **"Onu alnı üzere yıkınca"** buyruğu bunu anlatmaktadır.

İbn Abbas da böyle demiştir: Yani oğlunu yüzüstü yıkınca kendisine: **"Ey İbrahim! Rüyanı gerçekleştirdin"** diye seslenildi. Dönüp baktığında bir koç gördü... bunu el-Mehdevî zikretmiştir. Ancak daha önceden bunun sahih olmadığına işaret edilmiş ve anlamın şu olduğu kaydedilmişti: O oğlunu kesmenin vücubuna inanıp bu işi yapmak için hazırlanınca, baba kesmek için, öbürü de kesilen bir kişi olarak yere yatınca, kesim yerine geçmek üzere onlara bir fidye verildi. Burada bıçağın boğaz üzerinde gezdirilmesi diye bir şeyden söz edilmemektedir. Buna göre -önceden de geçtiği gibi- emrin fiilen yerine getirilmesinden önce neshin olabileceği düşünülebilmektedir.

el-Cevherî dedi ki: "(وَتَلَّه لِلْجَبِين): Onu alnı üzere yıkınca" buyruğu onu yıkınca, demektir. Nitekim "(كَبَّه لوجهه): Onu yüzüstü yıktı" demek de böyledir.

el-Herevî dedi ki: "(التَّلّ): İtmek ve yıkmak" demektir. Ebu'd-Derda (r.a)'ın hadisindeki: "(وتركوك لِمَتَلِّك): Ve seni yıkıldığın yere terkettiler..."[1] tabiri seni yıktılar, anlamındadır. Bir başka hadiste de: "(فجاء بناقة كَوْمَاء فتَلَّها): Bize iri hörgüçlü bir deve getirdi ve onu yıktı"[2] denilmektedir. Burada da, o deveyi çöktürdü, demektir.

Bir başka hadis-i şerifte: "(بينا أنا نائم أُتيت بمفاتيح خزائن الأرض فتُلّت في يدي): Ben uy-

(1) İbn Main, *Tarih,* IV, 160, 375; el-Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal,* XXVII, 430.
(2) Taberanî, *Kebir,* XXII, 40.

kuda iken yeryüzü hazinelerinin anahtarları bana getirildi ve elime bırakıldı"[1] denilmektedir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bu da ellerime bırakıldılar, anlamındadır. Adamı yere yıkmayı anlatmak üzere: "(تَلَلْتُ الرجل): Adamı yıktım" denilir. İbnu'l-A'râbî dedi ki: (Bu hadisteki ifade): O anahtarlar elime boşaltıldı, demektir. Çünkü: "(التَّلّ): Boşaltmak, dökmek" anlamındadır. "(تَلّ يَتُلّ): Boşaltı boşaltır, döktü döker" denilir. "(تَلّ يَتِلّ): Düştü, düşer" anlamındadır.

Derim ki: Müslim'in *Sahih*'inde Sehl b. Sa'd es-Saidî'den rivayete göre Rasûlullah (sav)'a bir içecek getirildi, o da ondan içti. Sağ tarafında genç bir çocuk, sol tarafında da yaşlı kimseler vardı. Sağındaki çocuğa: "Bu adamlara içecek vermeme izin verir misin?" dedi. Genç çocuk: Allah'a yemin ederim hayır, senden bana düşen payımı başkasını kendime tercih ederek veremem, dedi. (Sehl b. Sa'd) dedi ki: Bunun üzerine Rasûlullah (sav) o içeceği eline: (فتله) boşalttı.[2]

İşarî açıklamalarda bulunanlardan kimisi de şöyle demiştir: İbrahim, Allah'ı sevdiği iddiasında bulundu. Sonra da oğluna sevgi ile baktı. Ancak İbrahim'in sevgilisi ortak sevgiye razı olmadı. O bakımdan ona: Ey İbrahim! Benim rızam uğrunda oğlunu boğazla, denildi. O da hemen emre uyarak bıçağı aldı, oğlunu yere yatırdı. Sonra da: Allah'ım, senin rızan uğrunda bunu benden kabul buyur, dedi. Yüce Allah kendisine: Ey İbrahim! Maksad oğlunu kesmen değildir, maksad senin kalbini tekrar bize döndürmendir. Madem sen kalbini bütünüyle bize döndürdün, biz de oğlunu sana geri çevirdik.

Ka'b ve başkaları dediler ki: İbrahim rüyasında oğlunu boğazladığını görünce, şeytan şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, eğer ben bu olay sırasında İbrahim ve ailesini fitneye düşürüp saptıramayacak olursam, artık ebediyyen onlardan herhangi birisini fitneye düşüremeyeceğim. Bunun üzerine şeytan onlara bir adam suretinde göründü. Önce çocuğun annesine giderek: İbrahim'in oğlunu nereye götürdüğünü biliyor musun? dedi. Annesi: Hayır deyince, onu boğazlamak üzere götürüyor, dedi. Bu sefer annesi şöyle dedi: Asla, o oğluna bunu yapmayacak kadar şefkatlidir. Bu sefer şeytan şöyle dedi: Rabbinin kendisine bunu emrettiğini iddia ediyor. Annesi: Eğer bunu ona Rabbi emretmiş ise Rabbine itaat etmesi güzel bir şeydir.

Arkasından oğluna giderek: Babanın seni nereye götürdüğünü biliyor musun? dedi. Oğlu: Hayır deyince, o seni boğazlamak üzere götürüyor, dedi. Oğlu peki niçin? diye sordu. Şeytan: Rabbinin bunu kendisine emrettiğini söylüyor. Bunun üzerine oğlu: O halde Allah'ın ona verdiği emri yerine getir-

(1) *Müsned,* II, 501; İbn Ebi Şeybe, *Musannaf,* VI, 303.
(2) *Buhârî,* II, 865, 919, 920, V, 2130; *Müslim,* III, 1604; *Muvatta,* II, 926; *Müsned,* V, 333.

sin. Allah'ın emrini ben de dinliyor ve itaat ediyorum.

Sonra İbrahim'e gelerek: Nereye gitmek istiyorsun? dedi. Allah'a yemin ederim ki, ben şeytanın rüyanda sana görünerek oğlunu boğazlamanı emrettiğini zannediyorum. İbrahim onu tanıdı ve: Ey Allah'ın düşmanı! Yanımdan defol, git. Hiç şüphesiz ben Rabbimin emrini yerine getireceğim, dedi.

Böylelikle o lanetli şeytan onlar hakkında istediğini gerçekleştiremedi.

İbn Abbas dedi ki: İbrahim'e oğlunu boğazlama emri verilince, Akabe cemresi yanında şeytan ona göründü. Ona yedi küçük taş attı ve sonra şeytan onu bırakıp gitti. Arkasından Orta cemre yakınında ona göründü. Yine ona yedi küçük taş attı, o da gitti. Daha sonra sonuncu cemre yakınında ona göründü, yine ona yedi küçük taş attı, nihayet bırakıp gitti. Sonra da İbrahim yüce Allah'ın emrini yerine getirmeye koyuldu.

Oğlunu boğazlamak istediği yerin neresi olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Mekke'de Makam-ı İbrahim'de söylendiği gibi Mina'da lanetli İblisi taşladığı cemrelerin yakınında kurban kesme yerinde bu emri yerine getirmeye çalıştığı da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas, İbn Ömer, Muhammed b. Ka'b ve Said b. el-Museyyeb yapmıştır. Said b. Cübeyr'den de şöyle dediği nakledilmiştir: Oğlunu Mina'daki Sebir tepesinin dibindeki kaya üzerinde kesti.

İbn Cüreyc de dedi ki: Onu Şam'da kesti. Orası ise Beytu'l-Makdis'ten iki mil uzaklıktadır.

Ancak birinci görüşü kabul edenler çoğunluktur. Çünkü haberlerde koçun boynuzlarının Kabe'de asıldığına dair rivayetler varid olmuştur. Bu ise onu Mekke'de kestiğine delildir.

İbn Abbas dedi ki: Nefsim elinde olan hakkı için yemin ederim ki, İslâmın ilk dönemlerinde koçun başı boynuzlarından Kabe'nin oluğuna asılı idi, kurumuştu.

Kesmenin Şam'da gerçekleştiğini söyleyenler de buna şöyle cevab verirler: Başın Şam'dan Mekke'ye getirilmiş olma ihtimali vardır.

6- Apaçık İmtihandan Başarı ile Çıkanların Mükâfatı:

"Biz ihsan edicileri böyle mükâfatlandırırız." Dünya ve âhirette çeşitli zorluk ve sıkıntılardan kurtulmakla onları mükâfatlandırırız.

"Muhakkak bu, apaçık bir imtihandır." Yani apaçık bir nimetti. Nitekim yüce Allah birisine nimet ihsan ettiği vakit: "(أبلاه الله إبْلاءً وبَلاءً): Allah ona nimet ihsan etti, ihsan etmek" denilir. Bununla birlikte -baştaki hemze olmaksızın- (بَلاءً) da denilebilir. Şair Züheyr der ki:

فأبلاهما خَيْرَ البلاءِ الذي يَبْلو

"O, her ikisine ihsan ettiği nimetlerin en hayırlılarını verdi."

Bazılarının iddiasına göre şair bu mısrada bu iki söyleyişi de kullanmıştır. Başkaları ise şöyle demiştir: Hayır, ikincisi: "(بَلاهُ يَبْلُوهُ): Onu sınadı, denedi" fiilinden gelmiştir. Çünkü sınama anlamında ancak: (بَلاه يَبْلوه) şekli kullanılır. İbtiladan gelerek: (يبلوه) şekli kullanılmaz.

Ancak bütün bunların asıl anlamı sınamanın hayır ve şer hususlarında olacağı ile ilgilidir. Yüce Allah da: "(وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً): *Biz sizi şer ve hayırla imtihan olmak üzere deneriz."* (el-Enbiya, 21/35) diye buyurmaktadır.

Ebu Zeyd dedi ki: İşte onun başına gelen belalardan birisi de oğlunu boğazlamasına dair bu emridir. Bu da hoşa gitmeyen bela türündendir.

7- Oğluna Karşılık Gönderilen Fidye:

"Biz de ona büyük bir kurbanlıkla fidye verdik." buyruğunda geçen: "(الذِّبح): Kurbanlık" kurban edilenin adıdır. Çoğulu da: (ذبوح) diye gelir. Tıpkı: "(الطحن): Öğütülmüş" lafzının: "(المطحون): Öğütülen şey"in adı olması gibi. (الذَّبح) şeklinde "zel" harfi üstün olursa, mastar olur.

"Büyük" kadri, kıymeti büyük demektir. Yoksa bedenen büyük olduğunu kastetmemiştir. Kadrinin büyüklüğü, boğazlanması emrolunan oğlunun yerine fidye olmasından yahutta kabule mazhar oluşundan ötürüdür.

en-Nehhas dedi ki: Sözlükte "azim: büyük" hem bedenen büyük hakkında hem de soylu ve şerefli hakkında kullanılır. Tefsir bilginleri bu lafzın burada şerefli ya da kabule mazhar olan hakkında kullanıldığını kabul etmektedirler.

İbn Abbas dedi ki: Bu koç Habil'in kurban olarak sunduğu koçtur. Bu koç cennette otluyordu. Nihayet Allah onu İsmail'e fidye olmak üzere gönderdi. Yine ondan gelen rivayete göre bu, yüce Allah'ın cennetten gönderdiği bir koçtu. Cennette kırk yıl süreyle otlamıştı.

el-Hasen dedi ki: İsmail'in fidyesi ona Sebir'den gelen bir dağ keçisinden başkası olmamıştır. İbrahim onu oğluna fidye olmak üzere kesti. Ali (r.a)'ın görüşü de budur. İbrahim o dağ keçisini görünce, onu alıp kesti ve oğlunu azad etti ve şöyle dedi: Oğulcağızım! Bugün sen bana bağışlanmış bulunuyorsun.

Ebu İshak ez-Zeccac dedi ki: İbrahim'e fidye olarak bir dağ keçisi veril-

diği de söylenmiştir. Ancak tefsir alimleri ona fidye olarak verilen hayvanın koç olduğunu kabul etmektedirler.

8- Kurban Edilmesi Daha Faziletli Olanlar:

Bu âyet-i kerimede koyun türünün kurban edilmesinin, deve ve sığır türünden faziletli olduğuna delil vardır. Malik ve mezhebine mensup olanların görüşü de budur. Onlar derler ki: Kurbanlıkların en faziletlisi koyun türünün erkeğidir. Bu türün dişileri keçi türünün erkeğinden faziletlidir. Keçi türünün erkeği ise dişilerinden iyidir. Keçi türünün dişileri deve ve inek türünden iyidir. Bu hususta delilleri ise yüce Allah'ın: **"Biz de ona büyük bir kurbanlıkla fidye verdik"** buyruğudur. Bu da iri yarı ve semiz demektir. Bu kurbanlık da koç idi, ne deve, ne de inek türündendi.

Mücahid ve başkaları İbn Abbas'dan bir adamın ona: Ben oğlumu boğazlamayı adadım, demesi üzerine ona: Semiz bir koç kesmen yeterlidir, dedikten sonra: **"Biz de ona büyük bir kurbanlıkla fidye verdik"** buyruğunu okuduğunu rivayet etmektedirler.

Kimisi de şöyle demiştir: Eğer koçtan daha faziletli bir hayvan bulunduğunu yüce Allah bilseydi, onu İshak'a fidye olarak gönderirdi.

Rasûlullah (sav) da beyaz iki koçu kurban etmiştir. Çoğunlukla kestiği kurbanlıklar hep koç idi.

İbn Ebi Şeybe, İbn Umeyye'den, o el-Leys'den, o Mücahid'den şöyle dediğini zikretmektedir: Büyük bir kurbanlıktan kasıt, koyundur.

9- Kurban Kesmek mi Faziletlidir, Parasını Tasadduk Etmek mi?:

İlim adamları kurban kesmenin mi, yoksa bedelini tasadduk etmenin mi faziletli olduğu hususunda farklı görüşlere sahibtirler. Malik ve arkadaşları der ki: Mina'da olması müstesnâ, kurban kesmek, faziletlidir. Çünkü oralar (Mina dışındaki yerler) kurban kesme yeri değildir. Bunu Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) nakletmiştir.

İbnu'l-Münzir de şöyle demektedir: Biz Bilal'den şöyle dediğini rivayet ettik: Ancak bir horoz kurban etmeye aldırmam. Bu uğurda toprağa bulanmış bir yetimin eline (parasını) vermem -bu rivayeti nakleden böyle demiştir- onu kurban etmekten daha çok hoşuma gider. eş-Şa'bî'nin görüşü de budur. Buna göre sadaka daha faziletlidir. Malik ve Ebu Sevr de bu görüştedir.

Bu hususta ikinci bir görüş daha vardır ki buna göre de kurban daha faziletlidir. Rabia ve Ebu'z-Zinad'ın görüşü budur. Re'y ashabı da böyle demişlerdir:

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) ve Ahmed b. Hanbel ayrıca derler ki: Kurban kesmek sadakadan faziletlidir. Çünkü kurban kesmek bayram namazı gibi müekked bir sünnettir. Bilindiği gibi bayram namazı diğer nafile namazlardan faziletlidir. Aynı şekilde sünnet namazlar da diğer bütün nafile namazlardan faziletlidir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Kurbanların faziletlerine dair hasen derecesinde rivayetler gelmiştir. Bunların kimisini Said b. Dâvûd b. Ebi Zenber, Malik'ten o Sevr b. Zeyd'den, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan diye rivayet etmiştir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sıla-i rahim uğrunda yapılan harcamadan sonra yüce Allah nezdinde kan akıtmaktan daha faziletli hiçbir harcama yoktur." Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Bu, Malik'in yoluyla garib bir hadistir.

Âişe (r.anha)'dan dedi ki: Ey insanlar! Gönül hoşluğu ile kurban kesiniz. Çünkü ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Bir kul kurbanlığı ile kıbleye yönelecek olursa, mutlaka onun kanı, boynuzu ve yünü de kıyamet gününde mizanında hazır edilecek hasenat olur. Şüphesiz kan toprağa düştü mü yüce Allah'ın himayesine düşer, ta ki kıyamet gününde onun sahibine (mükâfatını) eksiksiz ödeyinceye kadar." Ebu Ömer bunu *et-Temhid* adlı eserinde zikretmiştir.(1)

Ayrıca Tirmizî de bu hadisi ondan (Aişe -r.anhadan) rivayet etmiştir. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kurban günü hiçbir Ademoğlu Allah'ın kan akıtmaktan daha çok sevdiği herhangi bir amel işleyemez. O kurbanlık kıyamet gününde boynuzlarıyla, kıllarıyla, ayaklarıyla gelecektir. Kan daha yere düşmeden Allah nezdindeki yerini alır. O bakımdan gönül hoşluğuyla kurbanlarınızı kesiniz." (Tirmizî) dedi ki: Bu hususta İmran b. Husayn ile Zeyd b. Erkam'dan da gelmiş rivayetler vardır ve bu hasen bir hadistir.(2)

10- Kurban Kesmenin Hükmü:

Kurban kesmek vacib (farz) değildir. Ancak bilinegelen bir sünnettir.

İkrime dedi ki: İbn Abbas kurban günü bana iki dirhem verir, ben de ona et alırdım. Bana derdi ki: Yolda karşılaştığın kimselere: Bu İbn Abbas'ın kurbanlığıdır, de.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Bunun ve Ebu Bekir ve Ömer'den kurban kesmediklerine dair gelen rivayetlerin ilim ehlince yorumu şudur: On-

(1) İbn Abdi'l-Berr, *Temhid,* XXIII, 193.
(2) *Tirmizî,* IV, 83; *İbn Mace,* II, 1045.

ların bu şekildeki tutumları kurban kesmeyi sürdürmenin farz ve vacib olduğuna inanılmamasıdır. Çünkü onlar başkaları tarafından kendilerine uyulan ve insanların dinleri hususunda kendilerini gözönünde bulundurdukları önder şahsiyetlerdi. Zira bunlar Peygamber (sav) ile ümmeti arasındaki vasıta idiler. İşte bu hususta günümüzde başkaları için sözkonusu olmayan türden içtihadlarda bulunmak, onlar için uygun idi.

Tahavî *"Muhtasar"*ında şunları söylemektedir: Ebu Hanife dedi ki: Kurban kesmek Mısır diye tarif edilen yerlerde ikamet eden varlıklı kimseler için vacibtir. Yolcuya vacib değildir. Büyük bir adamın kendisi adına kurban olarak ne vacib ise küçük çocuğu için de aynı şey vacibtir. Ancak Ebu Yusuf ile Muhammed ona muhalefet ederek şöyle demişlerdir: Kurban kesmek vacib değildir. Ancak imkan bulan kimse için terki sözkonusu olmayan, terke ruhsat bulunmayan bir sünnettir. (Tahavî) dedi ki: Bizim de kabul ettiğimiz görüş budur.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: İşte Malik'in görüşü de budur. O şöyle der: Hiçbir kimsenin ister yolcu, ister mukim olsun kurbanı terketmemesi gerekir. Terkedecek olursa -haklı bir mazeretinin bulunması müstesnâ- çok kötü bir iş yapmış olur. Mina'da hacının kurban kesmesi ise müstesnâdır.

İmam Şafiî de şöyle demiştir: Kurban kesmek bütün insanlara ve Mina'daki hacılara da bir sünnettir, vacib değildir. Kurban kesmeyi vacib kabul edenler Peygamber (sav)'ın Ebu Bürde b. Niyar'a bir başka kurbanı tekrar kesmesini emretmesini[1] delil göstermişlerdir. Çünkü farz olmayan bir işte tekrar yerine getirilmesini emretmek sözkonusu değildir.

Diğerleri ise Um Seleme'nin, Peygamber (sav)'dan rivayet ettikleri şu hadisi delil göstermişlerdir: "Zülhicce'nin on günü girip de sizden herhangi bir kimse kurban kesmek isterse..."[2] Bu görüşün sahipleri derler ki: Eğer kurban kesmek vacib olsaydı, bunu kurban kesenin isteğine bırakmazdı. Ebu Bekir, Ömer, Ebu Mes'ud el-Bedrî ve Bilal'in görüşü de budur.

11- Kurban Hangi Tür Hayvanlardan Kesilebilir:

Müslümanların icma ile kabul ettiklerine göre kurban kesilebilen hayvanlar (Kur'ân-ı Kerîm'de sözkonusu edilen) sekiz çifttir. Bunlar ise koyun, keçi, deve ve inek türleridir. İbnu'l-Münzir dedi ki: el-Hasen b. Salih'den şöyle dediği nakledilmiştir: Yaban öküzü yedi kişi adına, ceylan da bir kişi adına kurban edilebilir.

(1) *Buhârî,* I, 328, 329, V, 2109, 2114; *Müslim,* III, 1552, 1553; *Darimî,* II, 109; *Nesâî,* VII, 224; *Muvatta,* II, 483; *Müsned,* IV, 45, 281, 303.

(2) *Müslim,* III, 1565; *İbn Mace,* II, 1052; *Müsned,* VI, 289.

İmam Şafiî de der ki: Şâyet yabani öküz ehli bir ineği yahut ehli bir öküz yabani bir ineği gebe bırakmış ise (bunların yavrularının) hiçbir şekilde kurban edilmeleri caiz değildir. Rey sahibleri ise bunun caiz olacağını söylemişlerdir. Çünkü yavru annesinin durumundadır. Ebu Sevr ise şöyle demiştir: Eğer en'ama (ehli davarlara) nisbeti sözkonusu ise kurban edilmesi caizdir.

12- Kurban Kesiminde Dikkat Edilecek Hususlar:

Hac Sûresi'nde (22/28-29. âyetler, 3. başlık ve devamında) kurban kesme zamanı ve kurban etinden yemeye dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Müslim'in, ***Sahih***'inde Enes'ten şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Peygamber (sav) beyaz ve boynuzlu iki koçu kendi elleriyle keserek kurban etti. Bu arada "bismillah" dedi, tekbir getirdi, ayağını da yanları üzerine koydu."(1) Bir başka rivayette de şöyle demektedir: "Ve bu arada bismillahi vallahu ekber diyordu."(2)

el-En'am Sûresi'nin sonlarında (6/161-163. âyetler, 4. başlıkta) da İmran b. Husayn yoluyla gelen hadisi kaydetmiştik. el-Maide Sûresi'nde (5/3. âyet, 7. başlık ve devamında) de şer'î kesim, buna dair açıklamalar ve şer'î kesimin ne suretle yapılacağına dair açıklamalar geçtiği gibi.

Ceninin kesiminin, annesinin kesimi olduğuna dair açıklamalar da yeteri kadarıyla geçmiş bulunmaktadır.

Yine Müslim'in ***Sahih***'inde Âişe'den rivayete göre Rasûlullah (sav) boynuzlu, siyah ayaklı, karnı siyah, gözleri(nin etrafı) siyah bir koç getirilmesini emretti. Kurban etsin diye ona istediği gibi bir koç getirildi, ona: "Ey Âişe! Bana bıçağı getir" dedi. Sonra da: "Onu bir taş üzerinde bile" dedi. Ben de bıçağı biledim, sonra bıçağı aldım, o da koçu alıp yatırdı ve onu boğazlayıp dedi ki: "Bismillahi, Allah'ım Muhammed'den, Muhammed'in aile halkından ve Muhammed'in ümmetinden kabul buyur." Sonra da koçu kurban etti.(3)

İlim adamları bu hususta farklı görüşlere sahibtirler. Hasan-ı Basrî kurban kesimi sırasında: "(بسم الله والله أكبر هذا منك ولك تقبل من فلان): Bismillahi vallahu ekber bu sendendir, senin içindir, filandan kabul buyur" derdi.

(1) *Müslim,* III, 1556; *Buhârî,* V, 2114; *Tirmizî,* IV, 84; *Nesâî,* VII, 220, 230; *Müsned,* III, 99, 214, 222, 255, 257.

(2) *Müslim,* III, 1557; *Buhârî,* V, 2113; *Nesâî,* VII, 231; *İbn Mace,* II, 1043; *Müsned,* III, 115, 170, 183, 189, 211.

(3) *Müslim,* III, 1557; İbn Hibban, *Sahih,* XIII, 236; *Ebu Davud,* III, 94; *Müsned,* VI, 78.

Malik dedi ki: Böyle bir şey yapacak olursa, bu güzel olur. Yapmayacak olupta sadece Allah adını anarsa, bu da yeterlidir.

Şafiî dedi ki: Kesilen hayvan üzerinde Allah'ın adını anmak "bismillah" demekle gerçekleşir. Bundan başka Allah'ın zikri türünden bir şey ekler ya da Peygamber Muhammed (sav)'a salat ve selam getirecek olursa, bunu da mekruh görmem. Yahut "Allah'ım benden kabul buyur ya da filandan kabul buyur" diyecek olursa, bunun da bir sakıncası yoktur.

en-Numan (b. Sabit, Ebu Hanife) de dedi ki: Allah'ın adı ile birlikte başkasının adını anmak mekruhtur. Buna göre kesim esnasında: "Allah'ım filandan kabul buyur" demesi mekruhtur. Yine Ebu Hanife der ki: Ancak hayvanı kesime yatırmadan önce ve Allah'ın adını anmadan bunları söylemesinde bir sakınca yoktur.

Âişe (r.anha)'nın rivayet ettiği hadis ise bu görüşü reddetmektedir. İbrahim (a.s)'ın da oğlunu boğazlamak istediğinde: "Allahuekber velhamdulillah" dediği ve bunun böylece sünnet kaldığına dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

13- Kurban Edilecek Hayvanda Bulunmaması Gereken Kusurlar:

el-Bera b. Azib'in rivayetine göre Rasûlullah (sav)'a: Kurban edilecek hayvanda sakınılacak hususlar nelerdir? diye sorulunca şöyle buyurmuştur: "Dört tanedir. -el-Bera eliyle işaret eder ve: Benim elim Rasûlullah (sav)'ın elinden kısadır derdi: Topallığı açıkça görülen topal hayvan, bir gözünün körlüğü açıkça belli olan bir gözü kör, açıkça hasta olduğu belli olan hasta ve üzerinde yağ namına bir şey bulunmayan oldukça zayıf hayvan."(1)

Malik'in lafzı ile rivayet bu şekildedir. Bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Ancak bunların az bir kısmının hükmü hususunda farklı görüşler vardır.

Tirmizî'de Ali (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) bizlere gözü, kulağı iyice incelememizi ve mukabele, müdabere, şerka' ve harka' herhangi bir hayvanı kurban olarak kesmememizi emretmiştir. Dedi ki: Mukabele kulağının bir tarafı kesilmiş olan, müdabere kulağın yan tarafı kesilmiş olan, şerka' kulağı boydan boya yarılmış olan, harka' kulağı delik olan demektir. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(2)

Abdullah b. Ömer kurban kesilecek hayvanlarda ve büyük baş hayvanlarda yaşını bulmamış olanlar ile hilkatinden eksilmiş olanlardan sakınırdı.

(1) *Ebû Dâvûd,* III, 97; *Tirmizî,* IV, 85; *Nesâî,* VII, 214, 215; *İbn Mace,* II, 1050; *Muvatta,* II, 482; *Darimi,* II, 105.

(2) *Tirmizî,* IV, 86; *Darimî,* II, 106; *Ebû Dâvûd,* III, 97; *Nesâî,* VII, 216, 217; *Müsned,* I, 108, 128, 149.

Malik dedi ki: Bu hususta dinlediklerim arasında en hoşuma giden budur.(1)

el-Kutebî dedi ki: Yaşı gelmemiş olandan maksat, sanki dişleri yokmuş gibi henüz dişleri çıkmamış olan demektir. Bu da: Filanın sütü yoktur yani süt vermiyor, filanın yağı yoktur yani yağ vermiyor, balı yoktur yani bal vermiyor demeye benzer. Bu da kurbanlıklarda dişleri dökülmüş olan hayvanın kurban edilmesinin yasaklanmış olmasını andırmaktadır.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr dedi ki: Malik'e göre yaşlılığından ve ihtiyarlığından ötürü dişleri dökülmüş, bununla birlikte semiz olan koyunu kurban etmekte bir mahzur yoktur. Şâyet genç olmakla birlikte dişleri dökülmüş ise, onu kurban etmesi caiz olmaz. Çünkü bu basit olmayan bir kusurdur. Esasen noksanların tümü mekruhtur. Bunlara dair geniş açıklamalar ise fıkıh kitaplarındadır.

Peygamber (sav)'ın da şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: "Kurbanlıklarınızın göz alıcı olmasına dikkat ediniz. Çünkü onlar Sırat üzerinde bineklerinizolacaktır." Bunu da ez-Zemahşerî zikretmiştir.(2)

14- Oğlunu Kurban Etmeyi Adamanın Hükmü:

Âyet-i kerime oğlunu kurban etmeyi ya da kesmeyi adayan kimsenin İbrahim (a.s)'ın oğlunun yerine fidyede bulunduğu gibi, bir koç keseceğine delildir. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Ondan gelen bir başka rivayete göre Abdu'l-Muttalib'in yaptığı şekilde oğlunun yerine yüz deve keser. İbn Abbas'tan gelen bu iki rivayeti de eş-Şa'bî nakletmiştir.

İbn Abbas'tan, el-Kasım b. Muhammed'in rivayetine göre de bir yemin kefaretinde bulunması onun için yeterlidir. Mesruk: Bir şey yapması gerekmez derken, Şafiî: Böyle bir şey bir masiyettir, bundan dolayı Allah'tan mağfiret diler demektedir.

Ebu Hanife de şöyle demektedir: Bu sözü söyleyen bir kimse kendi oğlu hakkında söylemişse, bir koyun kesmelidir. Oğlu dışındakiler hakkında ise bir şey kesmesi gerekmez. Muhammed ise şöyle demektedir: Kölesini keseceğine dair yemin eden kimse, oğlunu kesmek üzere yemin edip yeminini bozan kimse gibidir, aynı şeylerle mükelleftir.

İbn Abdi'l-Hakem de Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: "Ben yemin olsun oğlumu Makam-ı İbrahim'in yanında keseceğim" diye yemin edip sonra yeminini bozan kimsenin bir hediye kurban göndermesi gerekir. Oğ-

(1) *Muvatta,* II, 482.

(2) Deylemî, *Firdevs,* I, 85; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa,* I, 133 ve II, 98'de; hadisin zayıf olduğunu, İbn Salah'ın bu sözlerini hadis olarak bilinmediğini söylediğini kaydetmektedir.

lunu boğazlamayı adamakla birlikte "Makam-ı İbrahim'in yanında" dememiş ve herhangi bir şey de kastetmemiş ise, bir şey yapması gerekmez. Oğlunu hediye kurbanı kılan kimsenin de onun yerine bir hediye kurbanı kesmesi gerekir. Kadı İbnu'l-Arabî de -Ebu Hanife'nin dediği gibi- şöyle der: Bir koyun kesmesi gerekir. Çünkü yüce Allah oğlu kesmeyi şer'an bir koyun kesmekten ibaret kılmıştır. Yüce Allah, İbrahim'i oğlunu kesmekle yükümlü kılmakla birlikte bir koyun kesmesini sağlayarak bu yükümlülükten kurtarmıştır. Aynı şekilde kul oğlunu kesmeyi adayacak olursa, bir koyun kesmesi gerekir. Çünkü yüce Allah: *"Atanız İbrahim'in dinine (uyunuz)"* (el-Hac, 22/78) diye buyurmuştur. Yemin aslî bir yükümlülük, adak ise fer'î bir yükümlülüktür. O bakımdan adağın da yemine göre açıklanması gerekir.

Şâyet: İbrahim -masiyet olmakla- ve masiyeti emretmek caiz olmamakla birlikte oğlunu kesmekle nasıl emrolunabilir? denilecek olursa, şöyle cevap veririz: Bu, Allah'ın Kitabına karşı bir itirazdır. İslâm'a inanan bir kimsenin böyle bir itirazı olamaz. Helal ve haram hakkında fetva verecek bir kimsenin böyle bir itirazı nasıl düşünülebilir? Kaldı ki yüce Allah (oğlunun babasına): **"Emrolunduğun şeyi yap"** dediğini bize aktarmıştır. Bu hususta insanların kalblerindeki karışıklığı giderecek olan şudur: Masiyetler ve itaatler muayyen şeylerin zatî ve ayrılmaz vasıfları değildir. İtaat denilen şey yapılması emredilen fiillerle alakalı olmaktan ibarettir. Masiyet denilen şey de fiiller ile ilgili yasaklardan ibarettir. Burada emir İbrahim'in oğlu İsmail'i kesmesi ile alakalı olduğuna göre, bunu yerine getirmek bir itaat ve bir imtihan olur. Bundan dolayı yüce Allah: **"Muhakkak bu, apaçık bir imtihandır"** diye buyurmaktadır. Yani çocuğun boğazlanması ve nefsin buna katlanması hususunda açık bir imtihandır. Bizim için de çocuklarımızı kesmek yasak olunca, böyle bir işi yapmak bizim için de masiyet olur.

Şâyet: Bu iş masiyet olmakla birlikte nasıl adak olabilir? denilecek olursa, şöyle deriz: Bunun masiyet olması, adağı ile oğlunu kesmeyi kastedip onun yerine fidye vermeyi niyet etmemesi halinde sözkonusudur.

Şâyet: Bu iş meydana gelir, masiyeti kasteder ve fidye vermeyi de niyet etmemişse ne olur? denilecek olursa, şöyle deriz: Eğer böyle bir maksat güderse, onun bu maksadının zararı olmaz, adağına da etki etmez. Çünkü çocuk ile ilgili adak şer'an artık bir koyun kesmekten ibarettir.

15- İyilik Yapanların Mükâfatı:

"Sonra gelenler arasında ona" yani İbrahim'e ondan sonra gelen ümmetler arasında güzel bir övgü **"bıraktık."** Ona dua etmeyen, onu sevmeyen hiçbir ümmet yoktur. Bu güzel övgünün İbrahim (a.s)'ın duasında şöylece di-

le getirildiği de söylenmiştir: *"Sonrakiler arasında bana bir lisan-ı sıdk (doğruluk lisanı, güzel övgü) bağışla!"* (eş-Şuara, 26/84)

İkrime dedi ki: Bu İbrahim (a.s)'a selam getirmektir. Yani bizden ona getirilen selamlardır. Bir diğer açıklamaya göre bu, onun her türlü afet ve kusurdan yana esenlikte olması demektir. Daha önce geçtiği üzere *"Alemler içinde Nuh'a selam olsun."* (es-Saffat, 37/79) buyruğu gibidir.

"İhsan edicileri böyle mükâfatlandırırız. Muhakkak o, iman eden kullarımızdandı." Yani kulluğun hakkını veren ve bundan dolayı da kulluğuyla yüce Allah'a izafe edilmeye hak kazanan kimselerdendi.

16- İbrahim (a.s) ve İshak (a.s)'ın Mübarek Oluşları ve Boğazlanması Emredilenin İsmail Olduğu:

"Ve ona salihlerden bir peygamber olmak üzere İshak'ı müjdeledik" buyruğu hakkında İbn Abbas: Ona İshak'ın peygamber olacağı müjdesi verildi, demiş ve bu müjdenin iki defa gerçekleştiği kanaatini belirtmiştir. Bu açıklamaya göre boğazlanması emredilen kişi İshak'tır. Sabırla Rabbinin emrine razı olup ona teslimiyetine mükâfat olmak üzere peygamber olacağı müjdesi ona verilmiştir.

"Onu ve İshak'ı mübarek kıldık." Yani Biz onlara nimetimizi kat kat verdik. Onlara çokça evlat verdik, diye de açıklanmıştır. Yani Biz İbrahim'e ve çocuklarına bereketler ihsan ettik, İshak'a da. İsrailoğulları peygamberlerini onun sulbünden getirmek suretiyle bereketler ihsan ettik.

"Onu" lafzındaki zamirin İsmail'e raci olduğu ve boğazlanması emredilenin o olduğu da söylenmiştir.

el-Mufaddal dedi ki: Kur'ân'ın delalet ettiği doğru görüş boğazlanması emredilenin İsmail olduğudur. Çünkü önce boğazlanması emredilenin kıssası anlatıldı. Kıssanın sonunda: **"Biz de ona büyük bir kurbanlıkla fidye verdik"** buyurduktan sonra: **"İbrahim'e selam olsun. İhsan edicileri böyle mükâfatlandırırız"** buyurdu. Sonra da: **"Ve ona salihlerden bir peygamber olmak üzere İshak'ı müjdeledik. Onu"** yani İsmail'i **"ve İshak'ı mübarek kıldık"** diyerek, İsmail'den zamir ile sözetmiştir. Çünkü daha önce ondan sözedilmiş, sonra da: **"O ikisinin soyundan da"** diye buyurmaktadır. Bu da maksadın İsmail ve İshak'ın soyundan gelenler olduğuna delildir. İsmail'in, İshak'tan onüç yaş daha büyük olduğu hususunda ise gelen rivayetler arasında farklılık yoktur.

Derim ki: Biz önceden İshak'ın, İsmail'den daha büyük olduğuna delalet eden hususları ve doğacağı müjdesi verilenin Kur'ân'ın nassı ile İshak olduğunu zikretmiş bulunuyoruz. İshak'ın doğum müjdesi Kur'ân nassı ile söz-

konusu olduğuna göre boğazlanması emredilenin de İshak olduğunda şüphe kalmaz. İbrahim'e onun hakkında iki defa müjde verilmiştir. Birincisi doğacağı müjdesi, ikincisi de peygamber olacağı müjdesidir. İbn Abbas'ın dediği gibi. Peygamberlik de ancak yaşın büyümesi halinde sözkonusudur. "(نَبِيًّا): **Peygamber olmak üzere"** buyruğu hal olarak nasbedilmiştir. **"Onu"** lafzındaki zamir de İbrahim'e aittir. Âyet-i kerimede İsmail'den söz edilmiyor ki, zamirin ona ait olduğu söylenebilsin.

Muaviye yoluyla gelen şu rivayete gelince: Ben bir adamın Peygamber (sav)'a: Ey iki zebih'in (boğazlanması adanıp kurtulan iki atanın) oğlu! dediğini duydum. Peygamber (sav) da güldü. Sonra Muaviye dedi ki: Abdu'l-Muttalib Zemzem kuyusunu kazıyınca, eğer bu işi kendisine kolaylaştıracak olursa, oğullarından birisini Allah için keseceğini adadı. Yüce Allah da bu işi ona kolaylaştırdı. Kurban edilme kurrası Abdullah'a çıktı. Dayıları Mahzum oğulları bunu engelledi ve: Oğlunun yerine fidye ver, dediler. O da yüz deve fidye verdi. İşte sözü edilen bir zebih odur, İsmail ise ikinci zebihtir.

Bu rivayetin delil olacak bir tarafı yoktur. Çünkü *"el-A'lam fi Marifeti Mevlidi'l-Mustafa Aleyhissalatu Vesselam"* adlı eserimizde belirttiğimiz gibi, bunun senedi sağlam (sabit) değildir. Diğer taraftan Araplar amcaya da baba derler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlar: Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail, İshak'ın ilâhına... ibadet edeceğiz, demişlerdi."* (el-Bakara, 2/133) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Babasını ve annesini tahtın üzerine çıkartıp oturttu."* (Yusuf, 12/100) Burada sözü edilen babası ve annesi ise onun babası ve teyzesidir. Aynı şekilde şair Ferezdak'tan o Ebu Hureyre (r.a)'dan, o Peygamber (sav)'dan gelen rivayet nasıl sened itibariyle sahih olur? Ferezdak'ın bizzat kendisi hakkında tenkitler varken, bu rivayetin sahihliği söylenebilir mi?

17- Kötü Olduktan Sonra Peygamber Soyundan Gelmenin Faydası Yoktur:

Yüce Allah soylarından geleceklere bereket ve çokluk ihsan edeceğini belirttikten sonra: **"O ikisinin soyundan da ihsan edici de vardır, nefsine apaçık zulmedici de vardır"** diye buyurarak soylarından gelecekler arasında ihsan edicilerin de, kötülük yapanların da bulunacağını, kötülük yapan kimseye peygamber soyundan gelmesinin faydasının olmayacağını açıklamaktadır. İşte yahudiler ve hristiyanlar her ne kadar İshak (a.s)'ın soyundan gelseler de, Araplar her ne kadar İsmail (a.s)'ın soyundan gelseler de iyilik yapan ile kötülük yapan arasında, mü'min ile kâfir arasında bir farkın olması kaçınılmaz bir şeydir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: *"Yahudi ve*

hristiyanlar: Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz, dediler..." (el-Maide, 5/18) Yani bizler Allah'ın Rasûllerinin soyundan gelenleriz, diyerek kendilerinin üstün oldukları kanaatine kapıldılar. Buna dair açıklamalar daha önceden (bk. el-Maide, 5/18. âyetin tefsiri) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَىٰ مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا
مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿١١٥﴾ وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٦﴾
وَآتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ
﴿١١٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْآخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ
﴿١٢٠﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾ إِنَّهُمَا مِنْ
عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾

114. Andolsun Musa ve Harun'a da lütufta bulunduk.
115. O ikisini ve kavimlerini büyük sıkıntıdan kurtardık.
116. Ve onlara yardım ettiğimiz için galib gelenler onlar oldular.
117. İkisine apaçık gösteren kitabı verdik.
118. O ikisini de dosdoğru yola ilettik.
119. Sonra gelenler arasında onlara (güzel bir övgü) **bıraktık.**
120. Musa ve Harun'a selam olsun.
121. Muhakkak Biz, ihsan edicileri böyle mükâfatlandırırız.
122. Muhakkak ikisi de iman eden kullarımızdandır.

"Andolsun Musa ve Harun'a da lütufta bulunduk" buyruğundan önce yüce Allah, İshak'ı boğazlanmaktan kurtardığını ve ona peygamberliği lutfettiğini sözkonusu ettikten sonra, bu kabilden olmak üzere Musa ve Harun'a da ihsan ettiği lütuflarını sözkonusu etmektedir.

"O ikisi ve kavimlerini büyük sıkıntıdan kurtardık" buyruğu ile ilgili olarak bunun İsrailoğullarının köleleştirilmesinden kurtarılmak olduğu söylendiği gibi, Firavun'un karşı karşıya kaldığı suda boğulmaktan kurtarılmak olduğu da söylenmiştir.

"Ve onlara yardım ettiğimiz..." buyruğundaki zamir el-Ferra'ya göre sa-

dece Musa ve Harun'a aittir. Bu ise iki kişinin çoğul olduğuna binaen öyle kabul edilebilir. Bunun delili de yüce Allah'ın: **"ikisine... verdik"** ile **"o ikisini de dosdoğru yola ilettik"** buyruğudur.

Zamirin Musa, Harun ve kavimlerine ait olduğu da söylenmiştir. Doğrusu da budur. Çünkü bundan önce: **"O ikisini ve kavimlerini... kurtardık"** buyruğu geçmiştir.

"Apaçık gösteren kitab" ise Tevrat'tır.

"(استبان كذا): O şey açık seçik oldu" demektir. "(استبانه فلان) Filan kişi onu apaçık buldu" tabirleri; "(تبيّن الشيء بنفسه): Bir şeyin bizzat kendisi apaçık bir hal aldı" ile "(تبيّنه فلانٌ): Filan kişi de onu apaçık buldu" demek, gibidir.

"Dosdoğru yol"; hiçbir eğriliği bulunmayan dosdoğru din demektir ki, bu da İslâm dinidir.

"Sonra gelenler arasında onlara" güzel bir övgü **"bıraktık. Musa ve Harun'a selam olsun. Muhakkak Biz, ihsan edicileri böyle mükâfatlandırırız. Muhakkak ikisi de iman eden kullarımızdandı."** Bu buyrukların benzeri daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾
أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ﴿١٢٥﴾ اللَّهَ رَبَّكُمْ
وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٢٧﴾
إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٢٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٢٩﴾
سَلَامٌ عَلَىٰ إِلْ يَاسِينَ ﴿١٣٠﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣١﴾
إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾

123. Muhakkak İlyas da gönderilmiş peygamberlerdendi.
124. O kavmine: "Korkmaz mısınız?" demişti.
125, 126. "O en güzel yaratanı, sizin ve önceki atalarınızın Rabbi Allah'ı bırakıp Ba'l'e mi dua edersiniz?"
127. Ama onlar onu yalanladılar. Bu sebebten onlar elbette hazır edilirler.
128. Ancak Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları müstesnâ.

129. Sonra gelenler arasında üzerine (güzel övgü) **bıraktık.**
130. İlyas'a selam olsun.
131. İhsan edicilere muhakkak Biz, böyle mükâfat veririz.
132. Gerçekten o, iman eden kullarımızdandı.

"Muhakkak İlyas da gönderilmiş peygamberlerdendi" buyruğu hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: İlyas, İsrailoğullarından bir peygamberdir. İbn Mesud'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: İsrail Yakub'dur, İlyas da İdris'tir. Ayrıca o: "Muhakkak İdris..." diye okumuştur. İkrime de böyle demiştir. Yine İkrime dedi ki: Bu Abdullah (b. Mesud)'ın Mushaf'ında: "Muhakkak İdris de gönderilmiş peygamberlerdendi" şeklindedir. Ancak bu görüşü yalnızca o (Abdullah b. Mesud) belirtmiştir.

İbn Abbas dedi ki: İlyas, Elyesa'ın amcasıdır.

İbn İshak ve başkaları şöyle demişlerdir: Yuşa'dan sonra İsrailoğullarının işlerinden sorumlu olan kişi Kalib b. Yukanna idi. Sonra Hazkiyel geldi. Yüce Allah peygamber Hazkiyel'in canını aldıktan sonra İsrailoğulları arasında çok büyük olaylar meydana geldi. Allah'ın ahdini unuttular ve onu bırakıp putlara taptılar. Yüce Allah onlara İlyas'ı peygamber olarak gönderdi. Elyesa' da ona uydu ve ona iman etti. İsrailoğulları ona karşı serkeştlik edince, İsrailoğullarının sıkıntılarından yana kendisini rahata kavuşturması için Rabbine dua etti. Ona: Şu, şu günü filan yere çık. Senin karşına ne çıkarsa ona bin ve ondan çekinme. Elyesa' ile birlikte çıktı. Elyesa' ona: Ey İlyas! Bana ne emredersin? dedi. Oldukça yüksekten ona üzerindeki elbiseyi attı. Bu da onun Elyesa'ı İsrailoğullarına yerine geçmek üzere halife tayin etmiş olduğunun alameti idi. İşte onun (dünyada) son görünmesi bu olmuştu.

Yüce Allah İlyas'ın yiyecek ve içecekten lezzet alma duyusunu kaldırdı. Ona tüylerden elbise giydirdi ve onu nura bürüdürdü. Meleklerle birlikte uçtu. Böylelikle o hem insan melek, hem semavi ve arzi bir varlık oldu.

İbn Kuteybe dedi ki: Çünkü yüce Allah İlyas'a: Benden dile, Ben de sana vereyim, dedi. O da beni kendine doğru yükselt, ölümü tatmamı ertele. Bunun üzerine meleklerle birlikte uçar oldu.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Hastalanmış ve ölümü hissetmişti. Bunun üzerine ağladı. Yüce Allah ona: Niçin ağlıyorsun? Dünyaya tutkun dolayısıyla mı? Ölümden çekindiğin için mi? Ateşten korktuğun için mi? diye sordu. Hayır, dedi, izzetin hakkı için bunlardan hiçbirisi dolayısıyla değil. Benim ağlayıp sızlanmam benden sonra sana hamdedecekler, seni övüp duracakları halde benim sana artık hamdetme imkanını kaybetmiş olacağımdandır. Benden sonra zikredenler seni anacak, ben seni anmayacağım. Oruç tu-

tanlar oruç tutacak, ben tutamayacağım. Namaz kılanlar namaz kılacak, ben kılamayacağım. Bunun üzerine ona şöyle denildi: Ey İlyas! İzzetim hakkı için seni, Beni kendisinde hiçbir kimsenin anmayacağı bir vakit gelinceye kadar erteleyeceğim. Bundan kasıt da kıyamet günüdür.

Abdu'l-Aziz b. Ebi Revvad dedi ki: İlyas ile Hızır -ikisine de selam olsun- her yıl ramazan ayı orucunu Beytu'l-Makdis'de tutarlar ve her sene hac mevsiminde hacda bulunurlar.

İbn Ebi'd-Dünya'nın naklettiğine göre de onlar hacdan sonra ayrılacakları vakit şöyle derler: Maşaallah, maşaallah hayrı Allah'tan başka kimse getirmez. Maşaallah, maşaallah, Allah'tan başka kimse kötülüğü bertaraf edemez. Maşaallah, maşaallah, her ne nimet varsa, Allah'tandır. Maşaallah, maşaallah tevekkeltu alallah hasbiyallahu ve ni'me'l-vekil. (Allah'a tevekkül ettim, Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.) Bu daha önce el-Kehf Sûresi'nde (18/79-82. âyetler, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Mekhul yoluyla Enes'ten de şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) ile birlikte gazaya çıktık. Feccu'n-Nake denilen yerde iken şöyle diyen bir ses duyduk: Allah'ım, beni rahmete nail olmuş, günahları bağışlanmış, tevbeleri kabul edilmiş, duaları kabul edilmiş, Muhammed ümmetinden kıl. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ey Enes! Bak bu ses de nedir?" dedi. Ben de dağın iç taraflarına doğru ilerlemeye başladım. Sakalı ve saçı beyaz bir adamla karşılaştım. Üzerindeki elbiseleri de beyazdı. Üçyüz zira'dan daha uzun bir boyu vardı. Beni görünce: Sen peygamberin elçisi misin? dedi. Ben, evet dedim. Bana: Ona dön ve benden ona selam söyle ve de ki: İşte kardeşin İlyas seninle görüşmek istiyor. Peygamber -ben de beraberinde olduğum halde- geldi. Nihayet ona yaklaştığımız bir sırada Peygamber (sav) öne doğru ilerledi, ben geride kaldım. Uzun süre beraberce konuştular. Üzerlerine semadan sofraya benzer bir şey indi. Beni de çağırdılar, ben de onlarla birlikte yedim. O sofrada yer elması, nar ve kereviz vardı. Yemek yedim, sonra kalktım, bir kenara çekildim. Bir bulut geldi ve onu yukarı doğru kaldırdı. Ben bulut onu yukarı doğru kaldırıyorken beyaz elbiselerine bakıp durdum. Peygamber (sav)'a: Anam babam sana feda olsun dedim. Bu yediğimiz yemek ona semadan mı indi? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Ben de yemeği ona sordum, şöyle dedi: Cibril her kırk günde bir bana bundan bir öğün getirir. Her yılda da Zemzemden bir içim su getirir. Kimi zaman da onu kuyu başında kovaya su doldururken görürüm, o bu sudan içer ve bana içirdiği de olur." (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

Sa'leb dedi ki: Yüce Allah'ın buradaki "Ba'l" buyruğu hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bir kesim: Burada Ba'lden kasıt bu adı taşıyan puttur derken, bir kesim burada sözü edilen Ba'l bir melektir demiş-

tir. İbn İshak ise şöyle demiştir: Ba'l tapındıkları bir kadın idi. Birinci görüşü ileri sürenler daha çoktur. el-Hakem b. Eban'ın İkrime'den rivayetine göre İbn Abbas: **"Ba'l'e mi dua edersiniz?"** buyruğu hakkında: O bir put idi, demiştir.

Ata b. es-Saib, İkrime'den o İbn Abbas'dan: **"Ba'l'e mi dua edersiniz?"** buyruğu hakkında onu mu rab edinirsiniz? demiştir.

en-Nehhas dedi ki: İki açıklama da doğrudur. Yani siz bir puta dua ediyor ve onu rab olarak mı yontuyorsunuz? Mesela, bu evin ba'lidir yani evin sahibidir denilir. O halde mana: Sizler kendi uydurduğunuz bir rabbe mi dua (ve ibadet) ediyorsunuz, demektir.

"Dua edersiniz" burada, ad verirsiniz anlamındadır. Bunu Sibeveyh nakletmiştir.

Mücahid, İkrime, Katade ve es-Süddî: Ba'l, Yemen lehçesinde rab demektir, demişlerdir.

İbn Abbas da Yemenlilerden birisinin Mina'da bir dişi deve pazarlığını yapmak isterken -bunun sahibi kimdir anlamında-: Bunun ba'l'i kimdir? dediğini duymuştur. Kocaya ba'l denilmesi de bundan dolayıdır. Nitekim Ebu Duad da şöyle demiştir:

ورأيتُ بَعْلَكِ في الوغى مُتقلِّداً سيفاً ورُمْحا

"Savaşta ba'l'ini (kocanı) gördüm,
Bir kılıç kuşanmıştı ve bir mızrak (tutmuştu)"

Mukatil dedi ki: Ba'l, İlyas'ın kırdığı ve bundan dolayı onları bırakıp kaçtığı bir puttur.

Denildiğine göre bu put, altından idi ve boyu yirmi zira'dı, dört yüzü vardı. O put dolayısıyla fitneye düşürüldüler, onu tazim ettiler. Nihayet ona dörtyüz hizmetçi görevlendirdiler ve bu dörtyüz kişiyi o putun peygamberleri bellediler. Şeytan ba'l'in içine girer ve sapıklık şeriatini onlara telkin ederdi. Hizmetçiler de bunları beller ve insanlara öğretirlerdi. Bu kimseler Şam diyarındaki Ba'le-Bekke ahalisidirler. Daha önce açıkladığımız gibi şehirlerine de Bale-Bekke adı bundan dolayı verilmiştir.

"O en güzel yaratanı... bırakıp" yani kendisine yaratıcı denilenlerin en güzeli demektir. Bunun sanatkârların en güzeli anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü insanlar bir şeyi sanat yoluyla yaparlar, ancak yaratamazlar.

"... Sizin ve önceki atalarınızın Rabbi Allah'ı..." Bu buyruktaki üç isim

(Allah, Rabbiniz, önceki atalarınızın Rabbi isimleri) nasb iledir. er-Rabî' b. Haysem, el-Hasen, İbn Ebi İshak, İbn Vessab, el-A'meş, Hamza ve el-Kisaî böyle okumuşlar; Ebu Ubeyde ile Ebu Hatim de bu kıraati benimsemişlerdir. Ebu Ubeyd bu isimlerin sıfat olarak nasbedildiklerini nakletmektedir. en-Nehhas ise şöyle demektedir: Sıfat olduklarını söylemek yanlışlıktır. Bunlar bedel olarak nasbedilmişlerdir. Burada sıfat caiz değildir. Çünkü bu ifadeler mevsufu süslemek için zikredilmiş değildir.

İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Ebu Cafer, Şeybe ve Nafî' ise ref' ile okumuşlardır. Ebu Hatim dedi ki: Bu da: "(هو الله ربكم): O Allah'tır, Rabbinizdir" anlamında olur.

en-Nehhas dedi ki: Onun bu açıklamasından daha da tercih olunanı ise şudur: Herhangi bir takdir ya da hazf sözkonusu olmaksızın mübteda ve haberdir.(1) Ayrıca Ali b. Süleyman'ın ref' ile okumanın daha uygun ve daha güzel olduğu kanaatinde olduğunu da gördüm. Çünkü ondan öncesi bir âyet sonudur, dolayısıyla yeni bir ifade başlangıcı olması daha uygundur.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Nasb ile ya da ref' ile okuyan bir kimse ifade tamam olmuştur diye: "(أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ): O en güzel yaratanı" buyruğu üzerinde vakıf yapmaz. Çünkü yüce Allah burada her iki okuyuşa göre "en güzel yaratan"a dair açıklamalarda bulunmaktadır.

"Ama onlar onu yalanladılar" buyruğu ile yüce Allah, İlyas kavminin onu yalanladıklarını haber vermektedir.

"Bu sebebten onlar elbette" azapta **"hazır edilirler."**

"Ancak" kavmi arasından **"Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları müstesnâ."** Onlar azaptan kurtulmuşlardır. Buradaki: "(الْمُخْلَصِينَ): İhlasa erdirilmiş" buyruğu "lam" harfi esreli olarak (ihlasa ermiş anlamında) diye de okunmuştur. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Sonra gelenler arasında üzerine (güzel övgü) **bıraktık"** buyruğu da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"İlyas'a selam olsun" buyruğundaki "İlyas (anlamı verilen)" lafzını el-A'rec, Şeybe ve Nafî': "(آلِ يَاسِينَ): Âli Yasin" diye okumuşlardır. İkrime, Ebu Amr, İbn Kesir, Hamza ve el-Kisaî ise "(إِلْيَاسِينَ): İlyâsîn" diye okumuşlardır. el-Hasen de bunu: "(عَلَى آلْيَاسِينَ): Ale'l-yasin (yasin'e)" şeklinde elifi vasl ile okumuştur, sanki Yasin'in başına tarif için getirilen elif lam gelmiş gibidir. Maksat ise İlyas (a.s)'dır. Selam da onadır, ancak bu a'cemî (Arapça olmayan) bir isimdir. Araplar, Arapça olmayan bu isimleri değişik şekillerde telaffuz ederler ve bu isimleri çokça değiştirirler.

(1) Yani: Allah sizin de Rabbinizdir, sizden önceki atalarınızın da Rabbidir

İbn Cinnî dedi ki: Arablar, arapça olmayan isimlerle çokça oynarlar. Yasin, İlyas ve İlyâsîn aynı şeydir.

ez-Zemahşerî dedi ki: Hamza vasl ile okuduğunda nasbederdi, vakıf yaptığı takdirde ise ref'ederdi. Bu aynı zamanda: "(إلياسين): İlyâsîne" ile okunduğu gibi İdris de: "(إِدْرِيسينَ وإِدْرَسِينَ وَإِدْرَاسِينَ): İdrisiyn, İdrisin ve İdrasin" diye İlyas'ın ve İdris'in farklı söyleyişleri halinde okunmuştur.

Süryanicede fazladan getirilen (sondaki) "ye" ile "nun"un özel bir anlamı olabilir.

en-Nehhas dedi ki: "(سَلَامٌ عَلَى آلِ يَاسِينَ): İlyas'a selam olsun" diye okuyan kimse -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- bu peygamberin adını hem İlyas, hem de Yasin olarak kullanmış, sonra da onu "âli"ne yani din mensublarına ve onun yolundan gidenlere selam etmiş olur. Böylece kendisi dolayısıyla âline selam verdiği takdirde onun da selamın kapsamına girdiğini biliyor demektir. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'ım Ebu Evfa'nın âline salat eyle." diye buyurmuştur. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"Firavun hanedanını (âlini) azabın en şiddetlisine sokun."*** (el-Mu'min, 40/46)

"(إلياسين): İlyâsîn (İlyas)" diye okuyanların kıraati ile ilgili olarak da ilim adamlarının birden çok görüşü vardır. Harun, İbn Ebi İshak'dan şöyle dediğini rivayet eder: İlyâsîn, İbrahim gibidir. O bu kanaatiyle onun adının bu olduğunu benimsemiş gibidir. Ebu Ubeyde ise bunun kendisi ve ehl-i beyti ile birlikte cem-i müzekker-i salim olarak çoğul yapıldığı ve onlara böylece selam edildiği kanaatindedir. O şu mısraı da zikreder:

قَدْنِيَ من نَصْرِ الْخُبَيِّبِينَ قَدِي

"Hubeyblilere yardım ettiğim artık bana yeter, artık yeter."

Denilir ki (mısrada geçen): (قدني) ile (قَدِي) şekilleri "yeter" anlamında iki ayrı söyleyiştir. Şair burada Ebu Hubeyb Abdullah b. ez-Zübeyr'i kastetmektedir. Bunu çoğul olarak getirmesi onun izinden giden, onunla birlikte olanların da onunla birlikte kabul edilmelerinden ötürüdür. Ebu Ubeyde'den başkası ise bu ifadeyi: "(الخُبَيِّبَيْن): İki Hubeyb'e" diye tesniye olarak rivayet etmektedir. Bununla da Abdullah ve Mus'ab'ı kasteder. Ben, Ali b. Süleyman'ı bundan daha ileri derecede açıklarken gördüm. O şöyle der: Araplar bir kişinin kavmine onlar arasındaki üstün ve değerli kişinin adını verirler ve (mesela): el-Mehalibe derler. Yani onlar arasındaki herbir adama adeta "Mühelleb" adını vermiş gibi olurlar. İşte: "(سَلَامٌ عَلَى إِلْيَاسِينَ): İlyasîn'e (İlyas'a) selam olsun" buyruğunda da onun alînin herbir kişisine İlyas adı verilmiş olmaktadır.

Sibeveyh de *"el-Kitab"*ında bunun bir bölümünü zikretmiş bulunmaktadır. Ancak onun belirttiğine göre Araplar bu uygulamayı nisbet (ism-i mensub) olmak üzere kullanırlar ve "el-Eş'arun" derken (Eşarilere) nisbeti kastederler.

el-Mehdevî dedi ki: Bunu **"İlyasîn"** diye okuyanların okuyuşuna göre bu İlyas'ın da kapsamına girdiği bir çoğuldur. Bu "ilyasî"nin çoğulu olup nisbet "ye"si hazfedilmiştir. Nitekim Mühellebi'nin çoğulu olan el-Mehalibe gibi kırık çoğullarda nisbet "ye"si de hazfedildiği gibi salim çoğulda da bu nisbet "ye"si hazfedilerek "el-Muhellebin" denilmiştir. Sibeveyh "el-Eş'arun, en-Numeyrun" diye nisbet çoğulları da nakletmiştir ki bu kelimelerle el-Eşariyyun, en-Numeyriyyun demek isterler.

es-Süheylî der ki: Böyle bir şey sahih değildir. Ancak bu okuyuş İlyas'ın bir söyleyişidir. Eğer onların dediklerini Cenab-ı Allah murad etmiş olsaydı el-Mehalibe ve el-Eş'ariyyun'da olduğu gibi başına "elif lam" getirirdi. O vakit: "(سَلَامٌ على الإلياسِين) el-İlyâsîn'e selam olsun" derdi. Çünkü alem (özel isim) çoğul yapıldığı takdirde nekre yapılır ki; "elif lam" ile marife (belirtili) olabilsin. O bakımdan: "(سلام على زيدين): Zeydîn'e selam olsun" demeyerek, "elif" ve "lam"lı olarak: "(على الزيدين) ez-Zeydîn'e..." denilir. O halde "İlyas" adının üç türlü söylenişi vardır.

en-Nehhas dedi ki: Ebu Ubeyd: "(سَلَامٌ عَلَى إِلْيَاسِينَ): İlyâsîn'e selam olsun" şeklindeki kıraatine delil getirmiş ve onun adının İlyas olduğu gibi İlyâsîn'in de onun adı olduğunu söylemiştir. Çünkü sûrede onun dışında sözkonusu edilen peygamberlerden başkası hakkında "âl"e selâm getirilmiş değildir. O halde diğer peygamberler ismen zikredildiği gibi, o da ismen zikredilmiştir. Bu şekildeki değerlendirme asıl itibariyle Ebu Amr'a aittir. Ancak böyle bir şey zorunlu değildir. Çünkü bizler önceden, eğer bir kişi dolayısıyla onun aline selam getirilecek olursa, o kişiye de selam getirmek demek olduğu şeklindeki dilcilerin görüşünü açıklamış bulunuyoruz.

Adının "İlyasîn" olduğu görüşünü kabul etmek için ise bir delile ve rivayete gerek vardır. Çünkü bu mesele içinden kolay kolay çıkılamayacak bir hal almıştır.

el-Maverdî dedi ki: el-Hasen: "(سَلَامٌ عَلَى يَاسِينَ): Yasin'e selam olsun" diye "elif" ve "lam"ı düşürerek okumuştur. Bunun iki türlü açıklaması yapılabilir: Birinci açıklamaya göre bunlar Muhammed (sav)'ın alîdir, bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. (Buna göre Yasin peygamber efendimizin adıdır.) İkinci görüşe göre ise bunlar Yasin'in alîdir. Bu görüşe göre de Yasin'e fazla harfin girmesinin iki açıklaması yapılır: Birincisine göre âyetlerin sonları arasında bir eşitlik (ye, nun ile bitmesi açısından) sağlanması için ilave edilmiştir. Yüce Allah'ın bir yerde: *"Turî Sina"* (el-Mu'minun, 23/20) diye buyurduğu hal-

de bir başka yerde: "(طُورِ سِينِينَ): *"Turî Sînîn"* (et-Tîn, 95/2) diye buyurulması gibi. Buna göre selam onun dışında kalan, onun ahalisinedir. Ona yapılan izafet de onun için bir teşriftir. İkinci açıklamaya göre ise burada "ye" çoğul dolayısıyla gelmiştir. O takdirde o da onlar arasına katılmış olur. Bu durumda selam hem ona, hem de âlinedir.

es-Süheylî dedi ki: Meani'l-Kur'ân'a dair açıklamalarda bulunanların kimisi şöyle demiştir: Âli Yasin'den kasıt Muhammed (a.s)'ın âlidir. Bunlar bu hususta "Yâ Sîn"in tefsirinin Ya Muhammed, olduğunu kabul edenlerin görüşlerinden hareket ederek bu kanaati belirtirler.

Ancak bu görüş birçok bakımdan çürütülür. Birincisi evvela ifadelerin akışı İlyas kıssası ile ilgilidir. Dolayısıyla İbrahim, Nuh, Musa ve Harun kıssalarında olduğu gibi selamın da onlar hakkında olması gerekir. Bir başka âyet-i kerime hakkında -ki bu da zayıf olmakla birlikte- yapılmış bir açıklamadan hareketle sözün maksadının dışına çıkmanın bir anlamı yoktur. Çünkü "Ya Sin", "Ha Mim" ve "Elif, Lam, Mim" ve buna benzer buyruklar hakkındaki bütün açıklamalar aynıdır. Bunlar Mukatta' harflerdir, ya İbn Abbas'ın dediği gibi yüce Allah'ın isimlerinden alınmıştır ya Kur'ân'ın sıfatlarıdır ya da eş-Şa'bî'nin dediği gibi: Yüce Allah'ın herbir kitabta bir sırrı vardır. Kur'ân-ı Kerîm'deki sırrı ise sûrelerin başlangıçlarıdır. Aynı şekilde Rasûlullah (sav): "Benim beş tane ismim vardır, diye buyurmuş, ancak bunlar arasında "Yasin" adını zikretmemiştir.

Aynı şekilde "Yâsin"de tilavet şekli sükun ve vakıf ile gelmiştir. Eğer bu Peygamber (sav)'ın adı olsaydı, ötreli olarak "Yâsinu" demek gerekirdi. Yüce Allah'ın: "(يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ): *Yusuf, ey doğru sözlü kişi"* (Yusuf, 12/46) diye buyurduğu gibi, (burada da böyle demesi gerekirdi). Belirttiğimiz hususlar dolayısıyla bu görüş çürütüldüğüne göre "İlyasîn" sözü edilen İlyas'tır ve selam onun hakkında variddir.

Ebu Amr b. el-Alâ da dedi ki: Bu İdris ve İdrâsîn demeye benzer. İbn Mes'ud'un Mushaf'ında da bu böyledir: "(وَإِنَّ إِدْرِيسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ): Şüphesiz ki İdris gönderilmiş peygamberlerdendi" dedikten sonra; "(سَلَامٌ عَلَى إِدْرَاسِينَ): İdrasin'e selam olsun" demektedir.

"İhsan edicilere muhakkak ki Biz böyle mükâfat veririz. Gerçekten o iman eden kullarımızdandı" buyruğu daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَإِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾ إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٣٤﴾ إِلَّا
عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٣٦﴾ وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ
عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

133. Şüphesiz Lut da gönderilmiş peygamberlerdendir.
134. Hani Biz onu ve aile halkını birlikte kurtarmıştık.
135. Ancak geri kalanlar arasındaki bir koca karı müstesnâ.
136. Sonra diğerlerini helâk ettik.
137. Muhakkak siz onların yakınından, sabahleyin de geçip gidiyorsunuz,
138. Geceleyin de. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?

"Şüphesiz Lut da gönderilmiş peygamberlerdendir. Hani Biz onu ve aile halkını birlikte kurtarmıştık. Ancak geri kalanlar arasındaki bir kocakarı müstesnâ" buyruklarına dair açıklamalar daha önce Lut kıssasında (el-Araf, 7/80. âyet ve devamında ve Hud, 11/77. âyet ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

"Sonra diğerlerini" gönderdiğimiz ceza ile **"helâk ettik."**

"Muhakkak siz onların yakınından sabahleyin de geçip gidiyorsunuz" buyruğu ile de Araplara hitab etmektedir. Yani siz onların evlerinin, onlardan geriye kalan eserlerin yakınından sabah vakti geçip gidiyorsunuz. **"Geceleyin de"** aynı şekilde onların yakınından geçmektesiniz. İfade burada tamam olduktan sonra: **"Hâlâ akıllanmayacak mısınız?"** yani ibret almayacak ve düşünmeyecek misiniz, diye buyurmaktadır.

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٩﴾ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾
فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ
﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى
يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾

139. Muhakkak Yunus da gönderilmiş peygamberlerdendi.
140. Hani o, yüklü gemiye kaçıp sığınmıştı.
141. Kura çekmişti de kaybedenlerden olmuştu.
142. Kendini kınayıcı olduğu halde balık onu yuttu.
143. Eğer o, gerçekten tesbih edenlerden olmasaydı,
144. Diriltilecekleri güne kadar (balığın) **karnında kalırdı elbet.**

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Yunus (a.s.) ve Kavmi:

"Muhakkak Yunus da gönderilmiş peygamberlerdendi" buyruğunda sözü edilen Yunus ile Zu'n-Nûn aynı kişilerdir. Metta'nın oğludur, İlyas'ın yanında misafir kaldığı yaşlı kadının oğlu da odur. İlyas o kadının yanında kavminden altı ay süre ile saklanmıştır. Yunus ise o sırada süt emen küçük bir çocuktu. Yunus'un annesi İlyas'a bizatihi hizmet ediyor ve onu teselli ediyor, güç yetirebildiği hiçbir şeyi ondan esirgemeyerek ikram ediyordu. Daha sonraları İlyas evlerin darlığından sıkılmaya başladı. Bunun için dağlara gitti. Bu yaşlı kadının oğlu olan Yunus öldü. Kadın İlyas'ın arkasından çıkıp dağlarda onu aramaya koyuldu. Nihayet onu buldu. Allah oğlunu diriltir ümidi ile kendisi için Allah'a dua etmesini istedi. Ölümünden ondört gün sonra İlyas çocuğun yanına geldi. Abdest alıp namaz kıldı ve Allah'a dua etti. Allah da Metta'nın oğlu Yunus'u, İlyas (a.s)'ın duası ile diriltti.

Allah, Yunus'u Musul topraklarında bulunan Nineva (Ninova) ahalisine peygamber olarak gönderdi. Bunlar önceleri puta tapıyorlardı. Yunus Sûresi'nde (10/98. âyetin tefsirinde) bu hususun açıklaması geçtiği gibi. Enbiya Sûresi'nde (21/87-88)'de onun kızgınlıkla kavmi arasından çıkıp gitmesine dair açıklamalar Yunus kıssasında geçmiş bulunmaktadır.

Yunus (a.s)'a peygamberlik balığın onu yutmasından önce mi verildiği, sonra mı verildiği hususunda farklı görüşler vardır. Taberî, Şehr b. Havşeb'den naklen diyor ki: Cebrail (a.s), Yunus (a.s)'a gelip: Ninova halkına git ve onlara azabın başlarına gelip çatmak üzere olduğunu söyleyip uyar, dedi. Yunus: Kendime bir binek bulayım dedi, Cebrail durum ona elverişli olmayacak kadar acildir deyince, bu sefer Yunus: O zaman kendime bir ayakkabı bulayım dedi. Yine: Durum buna elvermeyecek kadar acildir, dedi. Bunun üzerine Yunus kızıp bir gemiye gidip bindi. Gemiye binince gemi hareket etmedi, ne ileri, ne geri gidemedi. Bu sefer kura çekildi, kura Yunus'a çıktı. Balık kuyruğunu sallayarak geldi. Balığa: Ey balık! Biz Yunus'u sana rızık olarak vermiyoruz. Seni onun himaye olunacağı bir yer ve bir mescid kıldık, diye seslenildi.

O yerden balık onu yuttu. Nihayet Ubulle'nin yanından geçtiler. Oradan da Dicle'ye kadar balığın karnında geldi ve Ninova'da onu dışarı bırakıncaya kadar öylece gitti. Bize el-Haris anlattı, dedi ki: Bize el-Hasen anlattı, dedi ki: Bize Ebu Hilal anlattı dedi ki: Bize Şehr b. Havşeb anlattı, o İbn Abbas'tan naklen dedi ki: İşte Yunus'un peygamberlik ile görevlendirilmesi balığın onu dışarı atmasından sonra olmuştur.

Bu görüşü kabul edenler gönderilmiş bir peygamberin Rabbine karşı öfkelenerek yerinden çıkıp ayrılmadığını delil gösterirler. O halde onun başından geçen bu olay peygamberlikten önce olmuştur.

Başkaları da şöyle demektedir: Onun bu tutumu, kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimseleri, Allah'ın onları kendilerini davet etmesini emrettiği şeye davet etmesinden, onlara Rabbinin risaletini tebliğ etmesinden sonra olmuştur. Ancak o, kendilerini sakındırıp korkuttuğu azabın başlarına belirlemiş olduğu bir vakitte ineceği vaadinde bulunmuştu. Tevbe etmedikleri ve yüce Allah'a itaate dönmedikleri için onlardan ayrılıp gitti. Azabın gölgesi o kavmin üzerine düşüp onları örtüp kaplayınca -yüce Allah'ın Kitab-ı Kerim'inde buyurduğu gibi- Allah'a tevbe ettiler, Allah da üzerlerindeki azabı kaldırdı. Yunus'a da onların kurtuldukları ve kendilerine vaadedip tehditte bulunduğu azabın da üzerinden kaldırıldığı haberi verildi. O bundan ötürü kızıp: Ben onlara bir vaadde bulundum ve benim bu vaadim doğru çıkmadı, dedi. İşte Rabbini kızdırarak gitti ve onun yalanını tesbit etmiş oldukları halde yanlarına geri dönmekten hoşlanmadı. Bunu da Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Daha önce el-Enbiya Sûresi'nde (21/87-88. âyetlerin tefsirinde) de geçmiş bulunmaktadır. İleride yüce Allah'ın: *"Biz onu yüzbin veya daha fazlasına gönderdik."* (es-Saffat, 37/147) buyruğunu açıklarken geleceği üzere doğru olan da budur.

"Yunus" lafzı munsarıf değildir, çünkü Arapça olmayan bir isimdir. Arapça olsaydı, ilk harfi "ye" olsa dahi munsarıf olurdu. Çünkü "yuf'ul" vezninde bir fiil yoktur. Tıpkı bir kimseye "yu'fur" adını verdiğimiz takdirde munsarıf olacağı gibi. Ancak "ya'fur" diye ad verilirse munsarıf olmaz.

2- Gemiye Gidişi:

"Hani o, yüklü gemiye kaçıp sığınmıştı" buyruğundaki "(أبق): Kaçıp sığındı" fiili hakkında el-Muberred der ki: Bu aslında uzaklaşıp gitti demektir. Kaçan köleye "abik" denilmesi de buradan gelmektedir. Başkası da şöyle demektedir: Yunus'tan **"kaçtı"** diye sözedilmesi yüce Allah'ın emri olmadan ve insanlardan saklanarak çıkıp gitmiş olmasıdır.

"Yüklü gemiye" buyruğundaki: "(الْمَشْحُونِ): Yükle dopdolu" demektir.

"Gemi" anlamındaki: (الفلك) ise, hem müzekker, hem müennes gelir, tekil ve çoğul olarak da gelir. Buna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/164. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Tirmizî el-Hakim dedi ki: Ona "abîk (kaçkın)" adını vermesi kulluktan kaçmış olmasından dolayıdır. Çünkü kulluk, ancak hevayı terketmek ve Allah'ın emirlerinin gerektirdiği yerde nefsi feda etmektir. Daha önce el-Enbiya Sûresi'nde geçtiği üzere meleğin ondan istediği kararlılık üzere sıkıntılarının arttığı esnada canını feda etmeyerek istediği doğrultuda hareket ettiğinden ona "abik: kaçkın kul" adı verilmiş oldu. Meleğin ondan istediği kararlılık ise, kendisi ile ilgili değil, Allah'ın emri ile ilgili idi. Nefsinin payı için değil, Allah'ın hakkı dolayısıyla idi. Yunus bu hususta doğruyu araştırdı, fakat Allah nezdindeki doğruyu isabet ettiremedi. Bundan dolayı ona "abik (kaçkın kul)" ve "mulîm (kendisini kınayan)" adını verdi.

3- Çekilen Kura:

"Kura çekmişti de..." buyruğunda geçen: (فَسَاهَمَ) lafzı, el-Muberred'e göre; "kura çekmişti" anlamındadır. Ona göre bunun aslı (kura maksadıyla torbada) karıştırılan siham (oklardan) gelmektedir.

"Kaybedenlerden olmuştu." el-Muberred yenilenlerden olmuştu, diye açıklarken, el-Ferra da şunları söyler: "(دَحَضَتْ حجتُه): Delili kaybetti (çürütüldü)" ile: "(أدحضها الله): Allah onun delilini çürüttü" denilir, bunun aslı ayağın kaymasından gelmektedir. Şair de şöyle demiştir:

فَتلْنا الْمُدْحَضِينَ بِكُلِّ فَجٍّ فقد قرّتْ بقتلِهِمُ العيونُ

"Biz yenilenleri herbir dağ geçidinde öldürdük,
Gözler(imiz) aydın oldu, onları öldürmekle."

4- Yunus (a.s) Balığın Karnında:

"Kendini kınayıcı olduğu halde balık onu yuttu" yani o kınanmasına sebep olacak bir iş yapmıştı. **"Melum"** ister hak etsin, ister etmesin başkası tarafından kınanan kişi demektir. (Âyet-i kerimedeki şekliyle): **Mulim**'in ayıplayıcı anlamında olduğu da söylenmiştir. "(لام الرجل): Bir iş yapıp da bu işi dolayısıyla ayıplanır duruma gelen kimse" hakkında kullanılır.

"Eğer o, gerçekten tesbih edenlerden olmasaydı" buyruğu hakkında el-Kisaî şöyle demektedir: Buradaki: "(أن): Gerçekten" lafzındaki hemzenin esreli olmayışı, başına "lam" harfinin gelişinden dolayıdır. Çünkü bu "lam" har-

fi ona ait değildir. en-Nehhas dedi ki: Durum onun dediği gibidir. "Lam" an cak: (لولا)'nın cevabında sözkonusu olur.(1)

"Eğer o, gerçekten tesbih edenlerden" yani namaz kılanlardan **"olmasaydı, diriltilecekleri güne kadar karnında kalırdı elbet."** Yani ona ceza olmak üzere bu böyle olacaktı. Bu da şu demektir: Balığın karnı kıyamet gününe kadar onun için bir kabir olacaktı.

Balığın karnında ne kadar kaldığı hususunda farklı görüşler vardır. es-Süddî, el-Kelbî ve Mukatil b. Süleyman, kırk gün kalmıştır derken, ed-Dahhak yirmi, Atâ yedi gün, Mukatil b. Hayyan üç gün kalmıştır, demişlerdir. Tek bir saat (kısacık bir an) kaldığı da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Yunus' (a.s.)'ın Balığın Karnındaki Durumu:

Taberî'nin rivayetine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şanı yüce Allah Yunus'u balığın karnında hapsetmeyi murad edince, balığa onu al, fakat etini çizme, kemiğini kırma, diye vahyetti. Balık onu aldı, sonra karnında olduğu halde denizdeki yerine kadar indirdi. Denizin dibine ulaşınca, Yunus bir ses işitti. Kendi kendisine: Acaba bu ne? diye sordu. Şanı yüce Allah balığın karnında olduğu halde ona: Bu denizdeki canlıların tesbihidir, diye vahyetti. Bunun üzerine o da balığın karnında olduğu halde tesbih etti. Melekler de onun tesbihini işittiklerinde: Rabbimiz, biz alışılmadık bir yerde zayıf bir ses duyuyoruz dediler. Yüce Allah şöyle buyurdu: Bu benim kulum Yunus'tur. Bana karşı geldi. Ben de onu denizde balığın karnında hapsettim. Melekler dediler ki: Her gün ve her gece kendisinin salih ameli sana yükselen o salih kul mu, diye sordular, yüce Allah: Evet diye buyurdu. O vakit ona şefaatte bulundular, yüce Allah da balığa buyurduğu gibi "hasta olduğu halde" kıyıya bırakmasını emretti. Yüce Allah'ın kendisini nitelendirdiği hastalığı da, balığın onu sahile et ve kemiği yaratılmış, yeni doğmuş küçük bir çocuk gibi bırakması idi."

Rivayet edildiğine göre balık gemi ile birlikte başını yukarı doğru kaldırarak yol alıyor ve nefes alıyordu. Yunus da bu arada tesbih getiriyordu. Karaya varıncaya kadar balık o gemiden ayrılmadı. Sağlam bir şekilde onu dışarı bıraktı. Onda hiçbir değişiklik olmamıştı. Bunun üzerine müslüman oldular. Bunu da Zemahşerî *Tefsir*'inde zikretmiş bulunuyor.

İbnu'l-Arabî de dedi ki: Bana arkadaşlarımızdan birçok kişi İmamu'l-Haremeyn Ebu'l-Mealî Abdu'l-Melik b. Abdillah b. Yusuf el-Cüveynî'den şöyle dediğini haber vermişlerdir: Ona yaratıcı herhangi bir cihette midir? diye

(1) Sözü geçen edatın cevabı: "...kalırdı" anlamındaki -peltek se ile-: "lebise" lafzıdır. Başına gelen "lam"a "elbet" diye anlam verilmiştir.

sorulmuş. Hayır, O bundan yüce ve münezzehdir, diye cevap vermiş. Ona: Buna delil nedir? diye sormuşlar, o da şöyle demiş: Buna delil Peygamber (sav)'ın: "Benim Yunus b. Metta'dan daha faziletli olduğumu söylemeyiniz."[1] hadisidir. Ona: Bu rivayette delil olacak taraf nedir? diye sorulunca, şöyle demiş: Bu açıklamayı benim şu misafirim bin dinar alıp onunla bir borcunu ödeyinceye kadar yapmayacağım, dedi. Bunun üzerine iki kişi kalkıp: Bu bin dinarı ödemeyi biz üzerimize alıyoruz, dediler. el-Cüveynî: Hayır, iki kişi buna kefil olmasın. Çünkü bu ona ağır gelir dedi. Birileri: Onu ödemeyi ben üzerime alıyorum, dedi. Bunun üzerine el-Cüveynî şöyle cevab verdi: Yunus b. Metta kendisini denize attı ve balık onu yuttu. Denizin dibinde üç karanlık içine gömüldü ve: **"Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni tenzih ederim. Şüphesiz ki ben zalimlerden oldum"** diye -yüce Allah'ın haber verdiği şekilde- seslendi. Muhammed (sav) ise yeşil refref'in üzerine oturup onunla meleklerin kalem cızırtılarını işiteceği noktaya kadar yukarılara ulaşıp Rabbi onunla söyleşip vahyettiği şeyleri ona vahyettiği sırada, denizin karanlıklarındaki balığın karnında yüce Allah'a Yunus'dan daha yakın değildi.

6- Yunus (a.s)'ın Kendisini Denize Atması ve Kura Çekmek:

Taberî'nin naklettiğine göre Yunus (a.s) gemiye bindiği vakit, gemi şiddetli bir fırtınaya tutuldu. Gemidekiler: Bu sizden birinizin günahı sebebiyledir, dedi. Yunus bu günahı işleyenin kendisi olduğunu bilerek: Bu benim günahım sebebiyledir, haydi beni denize atınız, dedi. Onlar ise kura çekmeden böyle bir teklifi kabul etmediler. **"Kura çekmişti de kaybedenlerden olmuştu."**

Bunun üzerine onlara: Ben bu işin benim günahım sebebiyle olduğunu size söylemiştim, dedi. Ancak onlar yine onu ikinci defa kura çekmeden atmayı kabul etmediler. İkinci kurada da o yenilenlerden oldu. Fakat üçüncü bir defa daha kura çekmeden onu denize atmayı kabul etmediler. Üçüncü kurada da yenilenlerden oldu. Bunu görünce kendisini denize attı. Bu iş gece karanlığında olmuştu, onu balık yutmuştu.

Rivayet edildiğine göre o gemiye yüzünü örterek binmiş ve uzakça olmayan bir yerde uyumaya çekilmişti. Tam bu esnada esen şiddetli bir rüzgar nerdeyse gemiyi batıracaktı. Gemidekiler bir araya gelip dua ettiler ve: Şu uyuyan adamı da uyandırın, o da bizimle birlikte dua etsin, dediler. Onlarla birlikte Allah'a dua etti ve fırtına dindi. Arkasından Yunus tekrar yerine dönüp uykuya daldı. Bir rüzgar daha esti, nerdeyse gemi suda batacaktı. Yine onu

(1) "Bir peygamber'in: Ben Yunus b. Metta'dan hayırlıyım, demesi uygun değildir" anlamında *Ebu Davud,* IV, 217; Tahavî, *Şerhu Meani'l-Âsar,* IV, 315.

uyandırdılar, Allah'a dua ettiler ve rüzgar dindi.

Onlar bu halde iken oldukça büyük bir balık onlara doğru başını kaldırdı ve gemiyi yutmak istedi. Bunun üzerine Yunus onlara: Arkadaşlar bu benden dolayı oluyor. Beni denize atacak olursanız, siz yolunuza devam edersiniz, rüzgar da sizi korkutan tehlikeler de biter. Onlar: Kura çekmeden seni atmayız, dediler. Kura kime çıkarsa, onu denize atarız. Derken kura çektiler ve kura Yunus'a çıktı. Arkadaşlar beni atınız, benden dolayı bu işler başınıza geliyor, dediyse de onlar: Hayır, bir defa daha kura çekmeden bu işi yapmayız, dediler. Yine kura çektiler ve yine kura Yunus'a çıktı. Onlara: Arkadaşlar beni denize atınız, benden dolayı bu işler başınıza geliyor, dedi. İşte yüce Allah'ın: **"Kura çekmişti de kaybedenlerden olmuştu."** Yani kura ona çıkmıştı, buyruğu bunu anlatmaktadır. Bunun üzerine Yunus'u alıp geminin baş taraflarına denize atmak üzere götürdüler. Baktılar ki balık ağzını açmış bekliyor. Bu sefer geminin öbür kıyısına onu getirdiler, yine balığı gördüler. Öbür tarafa onu götürdüler, yine balığın ağzını açmış beklediğini gördüler. Yunus bu durumu görünce, o kendi kendisini attı ve balık da onu yakaladı. Yüce Allah balığa: Ben onu sana rızık olarak vermedim. Senin karnını onun için bir kab kıldım, diye vahyetti. Balığın karnında kırk gün kaldı. *"O bakımdan karanlıklar içerisinde: "Senden başka ilâh yoktur, Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zulmedenlerden oldum" diye seslenmişti. Biz de duasını kabul edip kendisini gamdan kurtarmıştık. Biz mü'minleri işte böyle kurtarırız."* (el-Enbiya, 21/87-88) Bu husus daha önceden de geçmişti. Buna dair açıklamalar ileride de gelecektir.

Bu olaydaki fıkhi inceliklerden birisi de şudur: Bizden öncekilerin şeriatinde de kura ile amel edilir, uygulama yapılırdı. Daha önce Al-i İmran Sûresi'nde (3/44. âyet, 3. başlıkta) da geçtiği üzere bu bizim şeriatimizde de varid olmuştur.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Kura bizim şeriatimizde üç yerde varid olmuştur.

1- Peygamber (sav) yolculuğa çıkmak istediği vakit hanımları arasında kura çekerdi. Kura kime çıkarsa onunla birlikte o yola çıkardı.(1)

2- Peygamber (sav)'a başka hiçbir malı bulunmayan altı kölesini azad etmiş bir adamın davası getirildi. O da bu altı kişi arasında kura çekti. Bunların ikisini hürriyetlerine kavuşturdu, geri kalan dördü ise köle kaldı.(2)

3- İki kişi ortada alametleri kalmamış birtakım şeyleri miras iddiası ile davalaştılar. Peygamber (sav) da onlara: "Gidin, hakkı gereği gibi araştırın, son-

(1) *Buhârî*, II, 916, 942, 955, III, 1055, IV, 1517; *Müslim*, IV, 2130; *Darimî*, II, 194; *Ebû Dâvûd*, II, 243; *Müsned*, VI, 114, 117.

(2) *Tirmizi*, III, 645; İbn Hibban, *Sahih, XI, 465.*

ra kura çekin. Herbiriniz de diğerine hakkını helal etsin." diye buyurdu.(1)

İşte kura çekmenin varid olduğu üç yer burasıdır. Bunlar ise nikahlılar arasındaki paylaştırma, köle azad etme ve diğer paylaştırmalardır. Bu hususlarda kura çekmek, içinden çıkılmaz meseleyi ortadan kaldırıp çözüm bulmak ve herkesin arzusunun gerçekleşmesini istemesi hastalığına son vermektir.

Gazaya çıkmak hususunda zevceler arasında kura çekmenin durumu hakkında (Malikî mezhebine mensub) ilim adamlarımızın farklı görüşleri vardır. Bu iki görüşten sahih olanı kura çekileceğidir. Diğer İslâm beldelerindeki fukaha da böyle demişlerdir. Çünkü hepsi ile birlikte yola çıkmanın imkanı yoktur. Bunlardan birisini seçmek ise öbürlerine üstün tutmak demektir, geriye kura çekmekten başka bir yol kalmıyor. Altı köle meselesinde de durum böyledir. Çünkü her iki köle adamın malının üçte biri demektir. Bu ise ölüm hastalığı halinde miras bırakanın hürriyetine kavuşturabileceği miktar demektir. Gönül arzusuna göre bu iki kişiyi tayin etmek, şer'an caiz değildir. Geriye sadece kura çekmek kalıyor.

Aynı şekilde miras bırakılan eşyalar hususunda anlaşmazlık ortaya çıkarsa, kuradan başka bir yolla hakkı tesbit etmeye imkan kalmaz. O halde hak sahibini tayin etmenin zorlaşması halinde kura bir asıl olmaktadır.

(İbnu'l-Arabî devamla) dedi ki: Bana göre doğru olan içinden çıkılması zor herbir meselede kuranın çekileceğidir. Bu yolla problem daha açık bir şekilde çözülür ve böyle bir hususta verilecek hüküm daha güçlüdür, meseleyi daha açık ortaya koyar ve problemi ortadan kaldırır. Bundan dolayı biz diyoruz ki: Talak hususunda hanımlar arasında kura çekmek, hürriyetlerine kavuşturmak hususunda cariyeler arasında kura çekmek gibidir.

7- İnsanı Denize Atmak İçin Kura Çekmek:

İnsanı denize atmak maksadıyla kura çekmek caiz değildir. Bu Yunus (a.s) hakkında ve onun döneminde bir taraftan delilinin gerçekleştirilmesi, diğer taraftan da imanının arttırılması için bir çeşit mukaddime idi. Dolayısı ile günahkâr olan bir kimsenin öldürülüp ateşe ya da denize atılması caiz değildir. Böyle bir kimse hakkında işlediği suça göre had ya da ta'zir uygulanır. Bazı kimselerin kanaatine göre deniz kaynayıp coşacak olur da gemidekiler geminin yükünü hafifletmek zorunda kalırsa, o vakit aralarında kura çekilir, geminin yükünü hafifletmek maksadı ile birileri denize atılır. Ancak bu yanlış bir görüştür. Çünkü birilerinin atılması ile gemi hafifletilemez. Bu ancak mallar hakkında sözkonusu olabilir. Fakat yüce Allah'ın vereceği hük-

(1) Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübra,* VI, 66; *Darakutnî,* IV, 238; *Müsned,* VI, 320.

me karşı sabretmek yolunu seçmek gerekir.

8- Tesbih ve Salih Amelin Faydası:

Yüce Allah, Yunus (a.s)'ın tesbih edenlerden olduğunu ve tesbihinin kurtuluşunun sebebi olduğunu haber vermektedir. İşte bundan dolayı: Salih amel, tökezlemesi halinde kişiyi yükseltir, denilmiştir.

İbn Abbas: **"Tesbih edenlerden"** buyruğunu namaz kılanlardan diye açıklamıştır.

Katade dedi ki: O daha önceden Allah kendisini korusun diye namaz kılardı, yüce Allah da onu kurtardı.

er-Rabî' b. Enes dedi ki: Şâyet önceden onun salih bir ameli olmasaydı **"diriltilecekleri güne kadar karnında kalırdı elbet."**

(Yine er-Rabî' b. Enes) dedi ki: Hikmette şunlar yazılıdır: Salih amel tökezlemesi halinde sahibini yükseltir.

Mukatil de dedi ki: **"Tesbih edenlerden"** buyruğu masiyetten önce namaz kılıp itaat edenlerden... demektir. Vehb: İbadet edenlerden, diye açıklamıştır. el-Hasen dedi ki: O balığın karnında namaz kılmıyordu, ancak rahatlık dönemlerinde önceden salih ameller işlemişti. Sıkıntılı halinde yüce Allah o salih ameli ile onu andı. Hiç şüphesiz salih amel sahibini yükseltir, tökezleyecek olursa bir dayanak bulmasına sebeb olur.

Derim ki: Peygamber (sav)'ın şu buyruğu da bu anlamı ifade eder: "Sizler kimin salih amel türünden kendisi için saklanabilecek bir şeyler yapabilme imkanı olursa, onu yapsın."(1) O halde kul salih bir amel işlemek için gayret eder, çabalar. Bunu Rabbine karşı ihlasla yerine getirir. İhtiyaç duyacağı, çaresiz kalacağı bir güne bunu saklar. Olanca gücüyle de bunu gizli tutar. Diğer insanlardan bunu saklar. En çok ihtiyaç duyacağı bir zamanda bu (amelinin mükâfatı olarak) ona ulaşır.

Buhârî ve Müslim de İbn Ömer yoluyla gelen hadiste Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedirler: "Vaktiyle üç kişi -bir rivayette: sizden öncekilerden (üç kişi)- yürüyüp gezinirlerken yağmur bastırdı. Dağdaki bir mağaraya sığındılar. Mağaranın ağzını dağdan gelen bir kaya kapatıverdi. Böylelikle mağarayı üzerlerine kapattı. Biri diğerine şöyle dedi: Allah için işlemiş olduğunuz salih amellerinizi gözden geçiriniz. Bunları sözkonusu ederek Allah'a dua ediniz, belki Allah bu mağaranın kapısını size açar..."(2)

(1) Ebu Abdullah el-Makdisi, *el-Ehadisu'l-Muhtara,* III, 77, 78.
(2) *Buhari,* V, 2228; İbn Hibban, *Sahih,* III, 178; *Müsned,* II, 116.

diyere hadisi böylelikle tamamıyla zikreder. Bu çokça bilinen bir hadistir. Bunun çokça bilinmesi dolayısıyla onu bütünüyle kaydetmemize gerek bırakmamaktadır.

Said b. Cübeyr dedi ki: Yunus (a.s) balığın karnında: **"Senden başka ilâh yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum"** deyince, balık onu dışarıya attı.

"Tesbih edenlerden" buyruğunun balığın karnında namaz kılanlardan... anlamında olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Daha kuvvetli görünen onun bu tesbihinin kalb ile uyumlu, dil ile tesbih olduğudur. Daha önceden Taberî'nin kaydettiği ve bizim zikrettiğimiz Ebu Hureyre yoluyla gelen hadis de buna delildir. Orada: "Balığın karnında olduğu halde tesbih etti" denilmektedir. Yine "melekler onun tesbihini işittiler. Rabbimiz biz alışılmadık bir yerde zayıf bir ses işitiyoruz, dediler." Buna göre âyet-i kerimedeki: "(كان): İdi" zaid demektir. "(فلولا أنه من المسبحين): Eğer o tesbih edenlerden olmasaydı" demektir.

Ebû Dâvûd'un kitabında (Sünen'inde) Sad b. Ebi Vakkas'dan gelen rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Zu'n-Nûn'un balığın karnındaki duası olan: "(لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ): **Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum"** duasını müslüman bir kişi her ne hakkında yapacak olursa, mutlaka onun duası kabul olunur."[1] Bu husus daha önce el-Enbiya Sûresi'nde (21/87-88 buyruklarının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

O halde Yunus (a.s) hem daha önceden namaz kılan ve tesbih eden birisiydi, hem de balığın karnında da böyle idi.

Haberde kaydedildiğine göre balığa şöyle seslenilmiş: Biz Yunus'u sana rızık olarak vermedik. Seni ona bir koruyucu yer ve mescid olarak tayin ettik. Bu da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ
يَقْطِينٍ ﴿١٤٦﴾ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ﴿١٤٧﴾
فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ ﴿١٤٨﴾

(1) Hakim, *Müstedrek,* II, 414; Ebu Abdullah el-Makdisi, *el-Ehadisu'l-Muhtara,* III, 235, 259.

145. Biz, onu hasta olduğu halde apaçık bir yere bıraktık.
146. Üzerine kabak türünden bir ağaç bitirdik.
147. Biz, onu yüzbin veya daha fazlasına gönderdik.
148. Onlar imana geldiler. Biz de onları bir zamana kadar geçindirdik.

"Biz, onu hasta olduğu halde apaçık bir yere bıraktık. Üzerine kabak türünden bir ağaç bitirdik" buyruğu ile ilgili olarak rivayet edildiğine göre balık onu Musul yakınlarındaki bir kasabanın kıyısına bıraktı. İbn Kusayt, Ebu Hureyre'den naklen dedi ki: Yunus etrafı açık bir yere atıldı. Allah da onun üzerine yaktîn (kabak türü) bir bitki bitirdi. Biz ona: Ey Ebu Hureyre yaktîn nedir? diye sorduk, dedi ki: Bu kabak bitkisidir. Yüce Allah ona yabani bir dişi dağ keçisi müsahhar kıldı. Bu da yerin bitirdiklerinden yemeye koyuldu. Sabah-akşam bu keçi ona gelir ve bacaklarını açarak sütünden içirirdi. Kendisine gelinceye kadar bu böyle devam etti.

Said b. Cübeyr de İbn Abbas'tan dedi ki: Balık onu deniz kıyısında bir yere bıraktı. Onu hilkatinde hiçbir eksik olmayan, yeni doğmuş bir bebek gibi bıraktı.

Yine denildiğine göre balık Yunus'u deniz kıyısına bırakınca yüce Allah onun üzerine yaktîn denilen bir ağaç yetiştirdi. Bu nakledildiğine göre kabaktır. Onun üzerine öz suyunu damlatıyordu, ta ki eski gücüne kavuşuncaya kadar. Daha sonra bir gün bu ağacın bulunduğu yere döndüğünde kurumuş olduğunu gördü, üzüldü ve onun için ağladı. Bu hali dolayısıyla ona sitemle şöyle denildi: Bir ağaç için üzülüp ağladın da. Dostun İbrahim'in çocuklarından İsrailoğullarından yüzbin kişi düşmanın elinde esir oldukları halde, onlar için üzülmedin ve hepsinin helâk edilmesini istedin.

Bu ağacın incir ağacı olduğu da söylenmiştir. Muz ağacı olduğu da söylenmiştir. Bu ağacın yapraklarıyla örtünmüş, dallarıyla gölgelenmiş ve onun meyvesinden yemişti. Ancak çoğunluk bunun -ileride geleceği üzere- yaktiin (kabak) olduğu görüşündedir.

Daha sonra yüce Allah onu seçti, salihlerden kıldı. Kavmine gidip yüce Allah'ın onların tevbelerini kabul ettiğini söylemesini emretti. Kavmine gitmek üzere yola koyuldu, bir çoban ile karşılaştı. O çobana Yunus'un kavmini, durumlarını, nasıl olduklarını sordu. Durumlarının iyi olduğunu söyledi, rasûllerinin kendilerine dönmesini ümit ettiklerini bildirdi. Bu sefer ona: Git, Yunus ile karşılaştım diye onlara haber ver, dedi. Bu sefer çoban: Bir şahit olmadıkça ben bunu yapamam dedi. Bunun üzerine koyunlarından birisini tayin ederek: Bu senin Yunus ile karşılaşmış olduğuna şahitlik edecek-

tir, dedi. Çoban: Bu da nasıl olur deyince, Yunus: Şu üzerinde bulunduğun yer de senin Yunus ile karşılaştığına şahitlik edecektir. Yine: Bu nasıl olur? deyince, Yunus: Şu ağaç da senin Yunus ile karşılaştığına şahitlik edecektir, dedi. Çoban kavmine döndü ve Yunus ile karşılaştığını onlara bildirince, onu yalanladılar, hatta ona kötülük yapmak istediler. Onlara: Bana ceza vermekte acele etmeyin, sabahı bekleyin. Sabah olunca onları alıp Yunus ile karşılaştığı yere gitti. Yerden konuşmasını istedi, yer onlara Yunus ile karşılaştığını bildirdi. Koyuna, ağaca konuşmalarını söyledi. Her ikisi de çobanın Yunus ile karşılaşmış olduğunu bildirdi. Bundan sonra da Yunus yanlarına geldi.

Bu haberi ve ondan öncekini Taberî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- zikretmiş bulunmaktadır.

"(فَنَبَذْنَاهُ): **Biz onu... bıraktık."** Onu at(tır)dık, demektir. Onu bıraktık, terkettik, diye de açıklanmıştır.

"(بِالْعَرَاءِ): Apaçık bir yere" sahraya demektir. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır. el-Ahfeş düzlük bir yere, Ebu Ubeyde genişçe bir yere, diye açıklamıştır. el-Ferra dedi ki: Bu boş yer demektir. (Devamla) dedi ki: Ebu Ubeyde dedi ki: Boş yer anlamındadır. Daha sonra da Huzaalılardan bir adama ait şu beyiti zikretmektedir:

ورفعتُ رِجْـلاً لا أخـافُ عثـارهـا ونَبَـذْتُ بـالبـلَدِ العَـراءِ ثِيـابِي

"Ve ben tökezleyeceğinden korkmaksızın bir ayağımı kaldırdım,
Açık, düzlük yere de elbiselerimi bıraktım."

el-Ahfeş yüce Allah'ın: "(وَهُوَ سَقِيمٌ): **Hasta olduğu halde"** buyruğu hakkında dedi ki: "(سقيم): Hasta" kelimesinin çoğulu (سقمى وسقامى وسقام) şekillerinde gelir.

Yüce Allah bu sûrede: **"Biz onu... apaçık bir yere bıraktık"** diye buyurduğu halde, Nun ve'l-Kalem Sûresi'nde: *"Eğer ona Rabbinden bir nimet erişmemiş olsa idi, bomboş bir çöle kınanmış halde atılacaktı."* (el-Kalem, 68/49) diye buyurmaktadır. (Bu nasıl izah edilir?)

Buna cevab şudur: Burada yüce Allah bize onu kınanmış olmaksızın boş bir yere atmış olduğunu haber vermektedir. Eğer Allah'ın rahmeti olmasaydı, kınanmış olduğu halde boş yere atılmış olacaktı. Bu açıklamayı en-Nehhas yapmıştır.

Yüce Allah'ın: **Üzerine kabak türünden bir ağaç bitirdik."** buyruğuna gelince, buradaki "(عَلَيْهِ): Üzerine" yanında demektir. Allah'ın: "(وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ):

Onların bana isnad ettikleri bir suç da vardır" (eş-Şuara, 26/14) buyruğu gibidir ki; burada da "benim yanımda" anlamındadır.

Buradaki bu lafzın: "(لـه): Onun için" anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Kabak türünden bir ağaç" buyruğunda geçen: "el-yaktîn" kabak bitkisi demektir. Başkası olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbnu'l-A'rabî zikretmiştir. Haberde: "Kabak ve kavun cennettendir" denilmektedir.(1) Biz bunu *"et-Tezkire"* adlı eserimizde de zikretmiş bulunuyoruz.

el-Muberred dedi ki: Gövdesi olmayıp yaprağı yerin üzerinde yayılan herbir bitkiye "yaktîne" denilir. Kabak, kavun ve ebu cehil karpuzu gibi. Eğer bitkinin kendisini ayakta tutan gövdesi (ve sapı) var ise buna sadece "şecere (ağaç)" denilir. Eğer kökleri bulunup etrafa yayılıyor ise buna da "necme" denilir, çoğulu ise "necm" diye gelir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(وَالنَّجْمُ والشَّجَرُ يَسْجُدَانِ): *Gövdesiz bitkiler de, ağaçlar da (Allah'a) secde ederler."* (er-Rahman, 55/6) Buna yakın bir açıklama İbn Abbas, el-Hasen ve Mukatil'den de rivayet edilmiştir. Onlar derler ki: Uzayıp giden ve yer üzerinde yayılarak dik duramayan, sapı da bulunmayan acur, kavun, kabak, ebu cehil karpuzu gibi herbir bitkiye "yaktîn" denilir.

Said b. Cübeyr dedi ki: Biten, sonra da aynı senede ölen herşeye denilir. Muz da bunun kapsamına girer.

Derim ki: Yaktîn sapı olmayan bitkilerdendir. el-Cevherî dedi ki: Yaktîn kabak ve buna benzer bitkiler gibi sapı olmayan bitkilerdir. ez-Zeccac dedi ki: Yaktînin türediği kök "bir yerde ikamet etti" anlamındaki: (قطن بالمكان) ifadesidir. Buna göre yaktin "yef'il" veznindedir.

Bunun Arapça olmayan bir isim olduğu da söylenmiştir. Özellikle "yaktin"in anılmasının sebebinin ona sinek konmayışı olduğu söylendiği gibi, şöyle de denilmiştir: Orada yaktin yoktu. Yüce Allah onu anında bitiriverdi.

el-Kuşeyrî dedi ki: Âyet-i kerimede bu ağacın, gölgesinin olduğuna delil teşkil edecek bir ifade şekli vardır.

es-Sa'lebî dedi ki: Bu bitki onu gölgelendiriyordu. Onun yeşilliğini görünce onu beğendi. Bu sefer kuruyuverdi, onun için üzülmeye koyuldu. Ona şöyle denildi: Ey Yunus! Yaratan da sen değilsin, sulayan da sen değilsin, bitiren de sen değilsin. Niye bir ağaç için üzülüyorsun? Yüzbin insanı veya daha fazlasını yaratan Ben olduğum halde, Benden bir anda onları toptan imha etmemi istiyorsun. Halbuki onlar tevbe etmiş, Ben de onların tevbelerini kabul etmiş bulunuyorum. Benim rahmetim nerede kaldı ey Yunus? Ben erhamu'r-rahimînim.

(1) Hadis olarak tespit edemedik. Mütehassıs alimlerin uydurma hadisler ili ilgili ölçülerine bakılırsa "uydurma" olmalıdır.

Peygamber (sav)'dan da rivayet edildiğine göre o etli tiridi ve kabağı yer, kabağı sever ve: "Bu, kardeşim Yunus'un bitkisidir" dermiş.(1)

Enes de dedi ki: Peygamber (sav)'a kabak parçalarının bulunduğu sulu bir yemek ile kurutulmuş et sunuldu. O da kabın etrafındaki kabakları topluyor (ve yiyordu). Enes dedi ki: İşte o günden itibaren ben kabağı seviyorum. Bu hadisi hadis imamları rivayet etmişlerdir.(2)

"Biz onu yüzbin veya daha fazlasına gönderdik" buyruğu ile ilgili olarak daha önceden de geçtiği üzere, İbn Abbas'tan rivayete göre Yunus (a.s)'a peygamberlik, balığın onu kıyıya bırakmasından sonra, verilmiştir. Bu rivayetin geldiği tek yol, Şehr b. Havşeb yoludur.

en-Nehhas dedi ki: İsnad bakımından bundan daha iyi ve daha sahih olanı ise bizim Ali b. el-Huseyn'den yaptığımız rivayettir. O dedi ki: Bize el-Hasen b. Muhammed anlattı, dedi ki: Bize Amr b. el-Ankazî anlattı, dedi ki: Bize İsrail anlattı, o Ebu İshak'tan, o Amr b. Meymun'dan dedi ki: Bize Abdullah b. Mesud Beytu'l-Mal'de Yunus peygamber (a.s)'dan sözederek dedi ki: Yunus kavmine azabın geleceğini söyledi ve bu azabın üç güne kadar gelip onları bulacağını bildirdi. Onlar da her anne ile yavrusunu birbirinden ayırarak yurtlarından feryad ile dışarı çıktılar. Yüce Allah'a niyaz edip mağfiret dilediler. Yüce Allah onlara azabı göndermedi. Yunus (a.s) da azabı bekleyip durduğu halde bir şey görmedi. -Yalan söyleyip de lehine bir delil bulunmayan bir kimse öldürülürdü.- Bundan dolayı Yunus öfkelenerek (ya da öfkelendirerek) çıkıp gitti. Bir gemiye bindi bir topluluğun yanına geldi, onlar da onu gemiye aldılar ve onun kim olduğunu öğrendiler. Gemiye girdikten sonra gemi yürümez oldu. Halbuki başka gemiler sağa sola gidip geliyordu. Bu geminize ne oldu? dediler. Gemidekiler bilmiyoruz dediler. Yunus (a.s) dedi ki: Bu gemide aziz ve celil olan Rabbinden kaçmış bir köle vardır. Onu suya atmadıkça o gemi yürümeyecektir. Onlar: Ey Allah'ın Peygamberi! Eğer seni atmamızı istiyorsan, asla biz seni atamayız. Bu sefer Yunus (a.s): O halde kura çekiniz. Kura kime çıkarsa, o denize atılsın, dedi. Kura çektiler, kura Yunus'a çıktı, onu bırakmak istemediler. Yine: Üç defa kura çekiniz, kura kime çıkarsa, o denize atılsın. Üç defa daha kura çekildi, üçünde de kura Yunus'a çıktı. Bunun üzerine denize atıldı. Yüce Allah da onun için bir balık görevlendirdi. Balık onu yuttu ve onu denizin dibine doğru götürdü. Yunus (a.s) çakıl taşlarının tesbihini duyunca: *"Karanlıklar içinde: Senden başka ilâh yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zulmedenlerden*

(1) Bu rivayeti de herhangi bir kaynakta hadis olarak tespit edemedik. Merhum müfessirin de bunu "ruviye: rivayet edildi" diye "tamrid" sigası kullanması onun da bu rivayetin sıhhatinden emin olmadığını göstermektedir.

(2) *Darimî,* II, 138; *Müsned,* III, 108.

oldum, diye seslendi." (el-Enbiya, 2/87)

Bu karanlıklar gece karanlığı, denizin karanlığı ve balığın karnının karanlığıdır.

Yüce Allah: **"Biz onu hasta olduğu halde apaçık bir yere bıraktık."** diye buyurmaktadır. Yani üzerinde tüyü bulunmayan bir kuş yavrusu gibi bıraktık. Yüce Allah onun için kabak türünden bir bitki bitirdi. Onunla gölgeleniyor ve ondan yiyordu. Bu ağaç kuruyunca, onun için ağladı. Yüce Allah ona şunu vahyetti: Kuruyan bir ağaç için ağlıyorsun da kendilerini helâk etmemi istediğin yüzbin kişi veya daha fazlası için ağlamıyorsun öyle mi?

Derken Allah'ın Rasûlü Yunus çıkıp gitti. Hayvanlarını otlatan bir çoban gördü. Ey genç kimlerdensin? diye sordu, o: Yunus'un kavmindenim dedi. Ona: Kavminin yanına gidersen, Yunus ile karşılaştığını onlara bildir, dedi. Genç şöyle dedi: Sen gerçekten Yunus isen delili bulunmaksızın yalan söylediği ortaya çıkan bir kimsenin öldürüldüğünü biliyorsun. Benim doğru söylediğime kim şahitlik edecek, dedi. Bunun üzerine Yunus: Şu ağaç ve şu yer sana şahitlik edecektir, dedi. Genç ona: O halde onlara (şahitlik etmeleri için) emir ver, dedi. Yunus onlara: Bu genç size gelecek olursa, siz ona şahitlik ediniz, dedi. Onlar da: Olur dediler. Genç kavmine geri döndü. Kavmi arasında kendisine zarar verilemeyecek bir konumda idi, kardeşleri vardı. Hükümdara gidip: Ben Yunus ile karşılaştım, onun sana selamı var dedi. Hükümdar: Öldürülmesini emredince, etrafındakiler: Bunun bir delili var. O bakımdan onunla beraber şahitlik edecek kimseleri gönderdiler. O ağaca ve o yere gidip: Allah adına size and veriyorum. Benim Yunus ile karşılaştığıma şahitlik eder misiniz? dedi. Her ikisi de: Evet dediler. Onunla birlikte olanlar dehşet içinde geri döndüler ve: Ağaç ve yer buna şahitlik etti, diyerek, hükümdarın yanına vardılar ve gördüklerini hükümdara anlattılar.

Abdullah (b. Mesud) dedi ki: Hükümdar gencin elinden tutup onu kendi yerine oturttu ve: Buraya sen benden daha layıksın, dedi. Abdullah dedi ki: Bu genç kırk yıl boyunca onların işlerini güzel bir şekilde idare etti.

Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Bu rivayetten açıkça anlaşıldığına göre Yunus'a balık kendisini yutmadan önce risalet verilmiş idi. Bu ise kıyas ile öğrenebilecek bir şey değildir, isnad ile öğrenilir.

Yine bu rivayetteki hususlardan birisi de şudur: Yunus'un kavmi iman etmişler ve azabı görmeden önce pişman olmuşlardı. Çünkü burada belirtildiğine göre onlara üç güne kadar azabın geleceğini haber vermişti. Onlar ise herbir anneyi yavrusundan ayırıp tek kişiymişcesine yüce Allah'a feryad ederek yöneldiler. Bu hususta doğru olan budur. Diğer taraftan yüce Allah'ın onlar hakkındaki hükmü (bundan dolayı) başkaları hakkındaki şu buyrukların-

da sözü edilen hükmü gibi olmamıştır: *"Ama Bizim azabımızı gördüklerinde imanları onlara fayda vermedi."* (el-Mu'min, 40/85): *"Yoksa (makbul) tevbe kötülükleri işleyip durup da nihayet onlardan birine ölüm gelip çattığında... (yaptığı tevbe) değildir."* (en-Nisa, 4/18)

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Onlar azabın gölgesini gördüler de tevbe ettiler. Bu ise (tevbenin kabul edilmesine) engel değildir. İlim adamlarının bu hususta ki görüşleri daha önce Yunus Sûresi'nde (10/98. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Oraya bakılabilir.

"Veya daha fazlasına" buyruğundaki **"veya"** lafzının anlamları ve yorumlanması ile ilgili açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Yahut (belki, hatta) taştan da katı"* (el-Bakara, 2/74) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

el-Ferra dedi ki: Burada: "(أو): Veya" buyruğu: "(بل): Hatta" anlamındadır. Başkası ise bunun "vav: ve" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Şairin şu beyitinde de bu türdedir:

فلمـا اشتـد أمـرُ الحـربِ فينـا تـأمّـلنـا رِيـاحـاً أو رِزامـا

"Aramızda savaş şiddetlenince,
Riyahı veya Rizamı aradı gözlerimiz."

Burada: "ve Rizamı..." anlamındadır. İşte yüce Allah'ın: *"Saat (kıyamet) hadisesi ise ancak bir göz kırpma gibidir. Yahut o daha da yakındır."* (en-Nahl, 66/77) buyruğu gibidir.

Muhammed b. Cafer ise bu buyruğu hemzesiz olarak: "(إلى مائةِ ألفٍ ويزيدون) Yüzbine ve daha fazlasına" diye okumuştur. Buna göre: "(يزيدون): **Daha fazlasına"** buyruğu hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olarak ref mahallindedir ki "ve onlar daha fazla idiler" takdirindedir.

en-Nehhas dedi ki: Basralılara göre bu iki görüş sahih olamaz. Onlar "ev: veya, yahut"un: "(بل): Hatta" ile "vav: ve" anlamında olduğunu kabul etmezler. Çünkü: "(بل): Hatta, belki" birinci ifadenin sözkonusu olmadığını ancak ondan sonrasının da olumlu olarak ifade edildiğini anlatmak (idrab) içindir. Yüce Allah ise böyle bir anlatımdan münezzehtir. Yahutta bir şeyden çıkıp (ilgili açıklamaları bitirip) başka bir şeye geçiş içindir. Bu ise böyle bir açıklamanın yapılacağı bir yer değildir. Diğer taraftan "vav"ın anlamı: "(أو): Veya, yahut"un anlamından farklıdır. Eğer bunlardan birisi diğerinin anlamına kullanılabilseydi, lafızların anlamları (meani) ortadan kalkardı. Eğer böyle bir şey mümkün olsaydı, o takdirde: "Biz onu ikiyüzbin kişiye pey-

gamber olarak gönderdik" ifadesi daha muhtasar olurdu.

el-Muberred de dedi ki: Bunun anlamı şudur: Biz onu öyle bir topluluğa gönderdik ki, sizler onları görecek olsaydınız, bunlar yüzbin kişi veya daha fazladır, diyeceksiniz. Kullara bilip tanıdıkları bir üslubla hitab edilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu şuna benzer: Bana Zeyd ya da Amr geldi. Halbuki sen bu ikisinden kimin geldiğini biliyorsun, ancak kimin geldiğini muhatab anlamasın diye müphem bir ifade kullanırsın.

el-Ahfeş ve ez-Zeccac derler ki: Veya sizin değerlendirmenize göre daha fazla idiler, demektir.

İbn Abbas dedi ki: Bunlar yüzbinden yirmibin kişi fazla idiler. Bunu Ubeyy b. Ka'b (peygambere) merfu olarak da rivayet etmiştir. Yine İbn Abbas'tan: Otuzbin kişi fazla idiler, dediği rivayeti de gelmiştir. el-Hasen ve er-Rabî ise: Otuzbin küsur kişi fazla idiler, demişlerdir. Mukatil b. Hayyan da: Yetmişbin kişi demiştir.

"Onlar imana geldiler, Biz de onları bir zamana kadar" yani onlar için belirlenen ecellerinin son vaktine kadar **"geçindirdik."**

فَاسْتَفْتِهِمْ اَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ ﴿١٤٩﴾ اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ
اِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ اَلَآ اِنَّهُمْ مِنْ اِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ
﴿١٥١﴾ وَلَدَ اللّٰهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾ اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى
الْبَنِينَ ﴿١٥٣﴾ مَالَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿١٥٤﴾ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٥﴾
اَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُبِينٌ ﴿١٥٦﴾ فَاْتُوا بِكِتَابِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٥٧﴾

149. Şimdi onlara sor: "Kız çocukları Rabbinin, erkek çocukları da kendilerinin midir?"
150. Yoksa Biz melekleri dişiler olarak yarattık da onlar da buna tanık mı oldular?
151. İyi bilin ki onlar iftiralarından dolayı derler ki:
152. "Allah doğurdu." Şüphesiz onlar elbette yalancıdırlar.
153. Yoksa erkekler dururken, kız çocukları mı üstün tutup seçti?
154. Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?

155. Hiç düşünmez misiniz?
156. Yoksa apaçık bir deliliniz mi var?
157. Doğru söyleyenler iseniz, kitabınızı getirin.

"Şimdi onlara sor: Kız çocukları Rabbinin, erkek çocukları da kendilerinin midir?" Yüce Allah, Peygamber (sav)'a teselli olmak üzere geçmiş ümmetlere dair haberleri sözkonusu ettikten sonra bu buyruğu ile de Kureyş kâfirlerinin: Melekler Allah'ın kızlarıdır, şeklindeki sözlerine karşı delil getirerek: **"Şimdi onlara sor..."** diye buyurmaktadır. Bu buyruk, sûrenin baş taraflarında -aradaki mesafe uzak olmakla birlikte- yer alan benzeri anlamdaki ifadelere atfedilmiştir. Ey Muhammed! Sen Mekkelilere: "Kız çocukları Rabbinin... midir?" diye sor, demektir. Çünkü Cuheyne, Huzaa, Benu Muleyh, Benu Seleme ve Abdu'd-Daroğulları meleklerin Allah'ın kızları olduklarını iddia ediyorlardı. Buradaki soru ise onları azarlamak içindir.

"Yoksa Biz melekleri dişiler olarak yarattık da onlar da buna tanık mı oldular?" Biz onları dişiler olarak yaratırken yaratmamızda hazır mı idiler? Bu, yüce Allah'ın: *"Ve onlar bizzat Allah'ın kulları olan melekleri de dişi kabul ettiler. Acaba kendileri onların yaratılışlarına şahit mi oldular?"* (ez-Zuhruf, 43/19) buyruğuna benzemektedir.

Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"İyi bilin ki onlar iftiralarından"** buyruğundaki (iftira anlamı verilen): "ifk" yalanın en kötü şeklidir. **"Derler ki: Allah doğurdu. Şüphesiz onlar elbette"** Allah'ın çocuğu olduğu iddialarında **"yalancıdırlar."** Çünkü O, doğmayan ve doğurmayandır.

"(أَلَآ): İyi bilin ki" lafzından sonra gelen: "(إِنَّ): Muhakkak, gerçekten, şüphesiz ki"nin hemzesi kesreli gelir, çünkü söz başıdır.

Sibeveyh'in naklettiğine göre ise: "(أَمَّا): **...e gelince**"den sonra üstün de gelebilir, esreli de gelebilir. Üstün geldiği takdirde: (أَمَّا) edatı: "(حَقًّا): Gerçekten, gerçek olarak" anlamına gelir. Esreli gelmesi halinde ise: "(أَلَا): İyi bilin ki" anlamındadır.

en-Nehhas dedi ki: Ben Ali b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: (أَمَّا)'e benzeterek üstün okunması da mümkündür. Fakat bu âyet-i kerimede kesreli okunmasından başka türlü okuyuş caiz değildir. Çünkü ondan sonrası ref' (durumunda)dır. İfade ise: "(لَكَاذِبُونَ): **Elbette yalancıdırlar"** ifadesi ile tamam olmaktadır. Sonra da buyruğa azarlamak ve yanlışlıklarını başlarına kakmak maksadıyla: **"Yoksa... mı üstün tutup seçti"** buyruğu ile okumaya devam edilir. Şöyle buyurmuş gibidir: Yazıklar olsun size! **"Yoksa erkekler"**i bırakıp **"kızları mı üstün tutup seçti?"**

"Üstün tutup seçti" anlamındaki: (أَصْطَفَى) buyruğu "elif" genel olarak kat' (harekeli olarak) ile okunmuştur. Çünkü bu "vasl elif"inin başına gelmiş bir "istifham elifi"dir. "Vasl elif"i hazfedildikten sonra geriye istifham (soru edatı) olan elif olduğu haliyle üstün ve "kat' elif"i olarak kalmıştır. Daha önceden geçtiği üzere: "(أَطَّلَعَ الْغَيْبَ): Acaba gaybı görerek mi bildi?" buyruğunda olduğu gibi.

Ebu Cafer, Şeybe, Nafi' ve Hamza istifhamsız olarak ve "vasl elif"i ile haber olmak üzere: "(اَصْطَفَى): Üstün tutup seçmiştir" diye okumuşlardır.

(Buna göre) kıraate buradan başlanacak olursa hemze kesre ile okunur. Ebu Hatim ise bunun izah edilemeyecek bir kıraat olduğunu iddia etmiştir. (Ancak bu okuyuşa göre dahi) ifadeler iki bakımdan yine azar üslubunu devam ettirmektedir: Birincisine göre bu onların söyledikleri yalanı açıklayıcı bir ifade olur. Bu durumda **"ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?"** buyruğu önceki ile alakalı olmaz. Diğer taraftan -aralarında el-Ferra'nın da bulunduğu- nahivcilerin naklettiklerine göre azar üslubu soru edatı ile de yapılabilir, soru edatı olmaksızın da yapılabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Siz dünya hayatında hoşlandığınız herşeyinizi bitirdiniz..."* (el-Ahkaf, 46/20)

Bir başka açıklamaya göre bu okuyuşta "söylemek" anlamından gelen bir fiil takdiri sözkonusudur. Yani onlar derler ki: Kızları beğenip üstün tutup seçti, demek olur. Yahutta bu yüce Allah'ın: **"Allah doğurdu"** buyruğundan da bedel olabilir. Çünkü kız çocukların doğurulması ve kız çocuklara sahib olmak onları beğenip seçmektir. Bu durumda mazi bir fiil (doğurdu)den bir başka mazi fiil (üstün tutup seçti) bedel getirilmiş olur. Bu durumda da: "(لَكَاذِبُونَ): **Elbette yalancıdırlar"** buyruğu üzerinde vakıf yapılmaz.

"Hiç" onun çocuğu olmasının imkansız bir şey olduğunu **"düşünmez misiniz?"**

"**Yoksa apaçık bir deliliniz"** belgeniz **"mi var?"**

Bu sözlerinizde **"doğru söyleyenler iseniz kitabınızı"** delillerinizi, belgelerinizi **"getirin."**

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا ۚ وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ۙ

﴿١٥٨﴾ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ۙ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٠﴾

158. Onlar kendisi ile cinler arasında bir neseb uydurdular. Andolsun ki muhakkak cinler de onların hazır edileceklerini bilmişlerdir.

159. Allah onların nitelendirmelerinden münezzehtir.

160. Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları müstesnâ.

"Onlar kendisi ile cinler arasında bir neseb uydurdular" buyruğu ile ilgili olarak tefsir bilginlerinin çoğunluğu burada sözü edilen: "(الجنّة): Cinler"den kastın, melekler olduğunu söylemişlerdir. İbn Ebi Necih, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet eder: Onlar -Kureyş kâfirleri-: melekler yüce Allah'ın kızlarıdır dediler. Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a) da şöyle demiştir: Yani bu meleklerin anneleri vardır ve bu annelerinden doğmuşlardır. Onların annelerinin ise hareme alınan cin kadınlardan oldukları söylenmiştir.

İştikak bilginleri derler ki: Onlara "cin" denilmesinin sebebi, görülmeyişleridir. Mücahid dedi ki: Burada sözkonusu edilen cinler meleklerin kollarından birisidir ve bunlara "el-cinne" denilir. Bu İbn Abbas'tan da rivayet edilmiş bir görüştür.

İsrail, es-Süddî'den, o Ebu Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Onlara "cinn(e)" denilmesinin sebebi cennetlerin bekçileri oluşlarından dolayıdır. Esasen meleklerin tümüne de "cinne" denilir.

"Neseb"den kasıt ise sıhri akrabalıktır.

Katade, el-Kelbî ve Mukatil dediler ki: Yahudiler -Allah'ın laneti üzerlerine olsun- dediler ki: Allah cinlerle sıhri akrabalık kurdu. (Onlardan kadınlarla evlendi.) Melekler de onlardan idi.

Mücahid, es-Süddî ve yine Mukatil şöyle demişlerdir: Bu sözleri söyleyenler Kinane ve Huzaalılar idiler. Onlar şöyle demişlerdi: Allah cinlerin ileri gelenlerinden (eş edinmek üzere) talib oldu. Onlar da en şerefli kızları ile onu evlendirdiler. İşte melekler bu cinlerin ileri gelenlerinin kızlarındandır.

el-Hasen dedi ki: Allah'a ibadette şeytanı ortak koştular. İşte araya koydukları neseb de odur.

Derim ki: el-Hasen'in bu hususlaki görüşü en güzel görüştür. Buna delil de yüce Allah'ın: *"Çünkü sizi"* ibadet hususunda *"âlemlerin Rabbi ile bir tutmuştuk"* (eş-Şuara, 26/98) buyruğudur.

İbn Abbas, ed-Dahhak ve yine el-Hasen şöyle demişlerdir: Bundan kasıt onların: Şüphesiz Allah ile İblis iki kardeştirler, şeklindeki sözleridir. Yüce Allah onların bu sözlerinden çok, pekçok yüce ve münezzehtir.

"Andolsun ki muhakkak cinler" yani melekler **"de onların"** yani bu söz-

leri söyleyen kimselerin -Katade'ye göre cehennem ateşinde, Mücahid'e göre hesab için- **"hazır edileceklerini bilmişlerdir."** es-Salebî birinci (Katade'ye ait olan) görüş daha uygundur, demiştir. Çünkü "hazır edilmek" bu sûrede bir kaç defa tekrarlanmıştır ve yüce Allah bununla azaba uğratılmaktan başka bir şey kastetmemiştir.

"Allah onların nitelendirmelerinden münezzehtir." Onların bu nitelendirmelerinden yüce Allah alabildiğine tenzih edilir.

"Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları müstesnâ." Onlar cehennem ateşinden kurtulacaklardır.

فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ﴿١٦٢﴾ إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ
الْجَحِيمِ ﴿١٦٣﴾

161. Muhakkak siz ve ibadet ettikleriniz,
162. Siz O'nun aleyhine fitneye sürükleyemezsiniz.
163. Kendisi cehenneme girecek olan müstesnâ.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Müşrikler ve Tapındıkları Varlıklar Doğru Yolda Olanları Saptıramazlar:

"Muhakkak siz ve ibadet ettikleriniz" buyruğundaki: "(ما): Şeyler" burada: "(الذي): O kimse(ler)" anlamındadır. Mastar anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani muhakkak sizler ve sizin bu putlara ibadet etmeniz... Bunun: Şüphesiz ki sizler Allah'tan başka ibadet ettiklerinizle birlikte... demek olduğu da söylenmiştir. Mesela: "(جاء فلان وفلان): Filan, filan kişi ile geldi" denildiği gibi, "(جاء فلان مع فلان): Filan, filan kişi ile birlikte geldi" de denilir.

"Siz O'nun" yani yüce Allah'ın **"aleyhine"** (insanları) **"fitneye sürükleyemezsiniz"** saptıramazsınız. en-Nehhas dedi ki: Tefsir bilginleri bildiğim kadarıyla şu anlamdaki görüşü icma ile ifade etmişlerdir: Sizler yüce Allah'ın sapacağını takdir ettiği kişiler dışında hiçbir kimseyi saptıramazsınız. Şair de şöyle demiştir:

فردّ بنعمته كيده عليه وكان لنا فاتنا

"Nimeti sayesinde onun tuzağını geri çevirdi,
Onun aleyhine, o ise bizi fitneye düşürücü idi."

Saptırıcı idi, demektir.

2- Kaderiye'nin Görüşü Bu Âyet-i Kerime ile de Reddedilmektedir:

Bu âyet-i kerime Kaderiye'nin görüşünü reddetmektedir. Amr b. Zerr dedi ki: Ömer b. Abdu'l-Aziz'in huzuruna vardık. Yanında kaderden sözedildi, Ömer şöyle dedi: Şâyet Allah kendisine isyan edilmesini murad etmemiş olsaydı, günahkârların başı olan İblisi yaratmazdı ve şüphesiz ki bu yüce Allah'ın Kitabında mevcut bir bilgi idi. Bu bilgiyi bilen bilmiştir, bilmeyen bilmemiştir. Sonra da: **"Muhakkak siz ve ibadet ettikleriniz, siz O'nun aleyhine** (insanları) **fitneye sürükleyemezsiniz"** buyruklarını okudu. Yani yüce Allah'ın cehennemi boylamasını aleyhine hüküm olarak yazdığı kimseler dışındakileri saptıramazsınız, demektir. Ayrıca o dedi ki: İşte bu âyet-i kerime insanlar arasında anlaşmazlıkları hususunda ayırdedici bir buyruk oldu.

Bu âyet-i kerimedeki anlamlardan birisi de şudur: Şeytanlar yüce Allah'ın hidayet bulmayacağını yazıp takdir etmiş olduğu kimseler dışında, hiçbir kimseyi saptıramazlar. Eğer yüce Allah, bu kimsenin hidayet bulacak bir kimse olacağını bilmiş olsaydı, elbetteki şeytanların onu saptırmalarının önüne geçer, engellerdi. Buna göre yüce Allah'ın: *"Onlara karşı atlılarınla, piyadelerinle gürültü çıkararak baskın düzenle"* (el-İsra, 17/64) buyruğu şu demek olur: Sen benim onlar hakkındaki ilmime aykırı hiçbir sonuca ulaşamazsın. Lebid b. Rabia'nın kaderin sabit olduğunu dile getirmek hususunda söylediği şu beyitler oldukça güzeldir:

إنّ تَقْوَى رَبِّنا خير نَفَلْ وَبِإِذْنِ الله رَيْثِي وَعَجَلْ
أحْمَدُ الله فلا نِدَّ لَهُ بِيَدَيْهِ الخيرُ ما شاء فَعَلْ
مَنْ هَدَاهُ سُبُلَ الخير اهتدى نَاعِمِ البَالِ ومَنْ شاء أضَلْ

"Şüphesiz Rabbimizden korkmak en hayırlı bir bağıştır,
Allah'ın izniyledir benim ağır hareket etmem ve acele edişim.
Allah'a hamdederim, hiçbir eşi, dengi yoktur O'nun,
O'nun elindedir hayır, O dilediğini yapar.
Kimi hayır yollarına iletirse, hidayet bulur,
Gönlü rahat olduğu halde; dilediğini de saptırır."

el-Ferra dedi ki: Hicazlılar: "(فتنت الرجل): Adamı fitneye düşürdüm, saptırdım" derken, Necidliler aynı fiili: "(أفتنته): Onu fitneye düşürdüm, saptırdım" şeklinde (başına elif ziyadesiyle) kullanırlar.

3- Kıraate Dair Bir Açıklama:

el-Hasen'den rivayete göre: **"Kendisi cehenneme girecek olan müstesnâ"** anlamındaki buyruğu: (إِلَّا مَنْ هُوَ صَالُ الْجَحِيمِ) şeklinde "lam" harfi ötreli olarak okumuştur.

en-Nehhas dedi ki: Tefsir ehlinden bir topluluk bunun bir lahn (yanlış okuma) olduğunu söylemektedirler. Çünkü: "(هذا قاضُ المدينةِ): Bu şehrin kadısıdır" demek caiz değildir. Bu hususta yapıldığını duyduğum en güzel açıklama Ali b. Süleyman'ın yaptığı şu açıklamalardır: Bu okuyuş, ifadedeki anlam esas alınarak yorumlanabilir. Çünkü: "(مَنْ): Kendisi" topluluk anlamını ifade eder. Buna göre; (صالون) takdirindedir. İzafet dolayısıyla "nun" hazfedilmiştir, "vav" da iki sakinin arka arkaya gelişinden dolayı hazfedilmiştir.

Bir diğer görüşe göre bunun aslı (فاعل) veznindedir. Ancak bu (صال)'den (صايل)'a kalbedilmiş ve "ye" harfi hazfedilmiştir. Sonunda da "lam" ötreli kalmıştır. Bu da: "(شَفَا جُرُفٍ هَارٍ): *Yıkılmaya yüz tutmuş bir yarın kenarı"* (et-Tevbe, 9/109) buyruğuna benzemektedir.

Üçüncü bir açıklama şekli de şudur: "(صال): **Girecek olan"** lafzındaki "lam"ı tahfif maksadıyla hazfedilir ve i'rab onun aynu'l-fiili (ikinci harfi) üzerinde cereyan eder. Arapların kullandıkları: "(ما باليت به بالة): Ona hiçbir şekilde aldırış etmedim" ifadelerinde hazfedildiği gibi. Bunun aslı: (بالية) şeklinde olup (بالي)'den gelmektedir. Tıpkı (قافية)'nin, (عافي)'den geldiği gibi. "(وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ): *Her iki cennetin de (meyvelerinin) toplanışı yakındır."* (er-Rahman, 55/54) ile *"denizde... yükseltilmiş, akıp giden gemiler O'nundur"* (er-Rahman, 55/24) diye okuyanların kıraati de bu kıraate benzemektedir. Burada görüldüğü gibi i'rab ayn(u'l-fiil yani kelimenin aslının ikinci harfi) üzerinde uygulanmıştır. Ancak cemaatin kıraatinde âyet-i kerimedeki bu kelimenin aslı "ye" ile; (صالِيْ) şeklinde olup lafızdan düştüğünden ötürü, hatta da hazfedilmiştir.

وَمَا مِنَّآ إِلَّا لَهُۥ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّآفُّونَ ﴿١٦٥﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ
الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾

164. Bizden herbirimiz için bilinen bir makamı olmayan yoktur.
165. Muhakkak biz saf saf duranlarız.
166. Ve şüphesiz biz tesbih edenleriz.

Bu, meleklerin yüce Allah'ı tazim etmek ve kendilerine ibadet edenlerin bu tutumlarını tepki ile karşılayıp reddetmek üzere söyledikleri sözlerdendir.

"Bizden herbirimiz için bilinen bir makamı olmayan yoktur. Muhakkak biz saf saf duranlarız ve şüphesiz biz tesbih edenleriz" buyruğu hakkında Mukatil dedi ki: Bu üç âyet-i kerime, Rasûlullah (sav) Sidre-i Müntehа'da iken inmiştir. Cebrail biraz geri durunca, Peygamber (sav): "Burada mı benden ayrılacaksınız?" diye sormuş, o da: Bu bulunduğum noktadan daha ileri gidemem, diye cevap vermiş, yüce Allah da meleklerin söylediği bir sözü nakletmek üzere: **"Bizden herbirimiz için bilinen bir makamı olmayan yoktur"** âyetlerini indirmiştir.

Kufelilere göre ifadenin takdiri: "(وما منا إلا من له مقام معلوم): Bizden herbirimiz için bilinen bir makamı olmayan bir kimse yoktur" şeklinde olup ism-i mevsul olan ("kimse" anlamındaki: "men" lafzı) hazfedilmiştir.

Basralılara göre ise ifadenin takdiri: "(وما منا مَلَك إلا له مقام معلوم): Bizden herbirimiz için bilinen bir makamı olmayan hiçbir melek yoktur" şeklindedir. Bu da ibadet hususunda bilinen bir yeri... demektir. Bu açıklamayı İbn Mesud ve İbn Cübeyr yapmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Semavatta üzerinde namaz kılan ve tesbih eden meleğin bulunmadığı bir karışlık yer dahi yoktur.(1)

Âişe (r.anha) da şöyle demiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Semada üzerinde secde eden yahut ayakta duran (namaz kılan) bir meleğin bulunmadığı bir ayak basacak kadar bir yer dahi yoktur."(2)

Ebu Zerr'den dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Gerçekten ben sizin görmediklerinizi görüyor, duymadıklarınızı duyuyorum. Sema gıcırdıyor, gıcırdaması da hakkıdır. Çünkü orada yüce Allah'a secde etmek için alnını koyan hiçbir meleğin bulunmadığı dört parmaklık bir yer dahi yoktur. Allah'a yemin ederim eğer bildiğimi bilseydiniz, pek az gülerdiniz, pekçok ağlardınız. Yataklar üzerinde kadınlardan zevk alamazdınız. Yüce Allah'a feryad ederek yollara dökülürdünüz. Keşke dalları budanan bir ağaç olsaydım." Bu ha-

(1) Bu manadaki lafızlar, uzunca bir hadisin bir bölümü olarak; Cabir (r.a.) yoluyla rivayet edilmiştir: Bk. Taberanî, *Evsat,* IV, 44; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* I, 51-52, X, 358.
(2) Taberanî, *Evsat,* IV, 44; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* X, 358'de Cabir (r.a.)'dan.

disi Ebu İsa et-Tirmizî rivayet etmiş olup hakkında: Hasen, garib bir hadistir, demiştir.(1)

Bu bir başka yoldan da rivayet edilmekte olup buna göre Ebu Zerr şöyle demiştir: "Dalları budanan bir ağaç olmayı çok arzu ederdim" demiştir. Yine bu Ebu Zerr'den mevkuf (senedi ona ulaşan, Rasûlullah'a atfedilmeyen) bir rivayet olarak gelmiştir.(2)

Katade dedi ki: Erkekler ve kadınlar şu: **"Bizden herbirimiz için bilinen bir makamı olmayan yoktur"** âyeti nazil oluncaya kadar birlikte namaz kılarlardı. Bunun üzerine erkekler öne geçti, kadınlar da arka saflarda durmaya başladı.

"Muhakkak biz saf saf duranlarız" buyruğu hakkında el-Kelbî dedi ki: Onların da safları, yerde dünyadakilerin safları gibidir.

Müslim'in *Sahih*'inde Cabir b. Semura'dan şöyle dediği kaydedilmiştir: Biz mescidde bulunuyor iken Rasûlullah (sav) yanımıza çıkıp geldi ve şöyle buyurdu: "Niçin meleklerin Rabbleri huzurunda saf saf durdukları gibi siz de saf saf dizilmiyorsunuz?" Biz: Ey Allah'ın Rasûlü! Melekler Rabbleri huzurunda nasıl saf saf dururlar diye sorduk, şöyle buyurdu: "Onlar ilk safları tamamlarlar ve safta sıkı sıkı dururlar."(3)

Ömer (r.a) da namaza kalktığında: Saflarınızı doğru ve düzgün tutunuz. Saflarınızı düzeltiniz. Şüphesiz Allah sizin de, meleklerin Rabbleri huzurunda durdukları gibi durmanızı ister, der, sonra da: **"Muhakkak biz saf saf duranlarız"** buyruğunu okur, ey filan sen geriye git, ey filan sen öne geç der, sonra da kendisi öne geçip tekbir alıp namaza dururdu. Buna dair açıklamalar daha önce el-Hicr Sûresi'nde (15/24. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Malik dedi ki: İnsanlar dağınık bir şekilde namaz kılıyorlardı. Yüce Allah: **"Muhakkak biz saf saf duranlarız"** buyruğunu indirdi. Peygamber (sav) da onlara saf saf dizilmelerini emretti.

eş-Şa'bî dedi ki: Cebrail yahutta bir melek Peygamber (sav)'a gelip dedi ki: Sen gecenin üçte ikisinden biraz az, yarısı ve üçte biri kadar namaz kılıyorsun, şüphesiz ki melekler de namaz kılar ve tesbihte bulunurlar. Semada boş duran hiçbir melek yoktur.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani bizler bize verilecek emirleri durup bekleyerek havada kanatlarımızı dizi dizi açmış olarak bekleyenleriz.

(1) *Tirmizî*, IV, 556; *İbn Mace*, II, 1402; *Müsned*, V, 173.

(2) *Tirmizî*, IV, 556; *Müsned*, V, 173.

(3) *Müslim*, I, 322; *Ebû Dâvûd*, I, 177; *Nesâî*, II, 92; *İbn Mace*, I, 317; *Müsned*, V, 101.

Biz Arşın etrafında saf saf dizilenleriz, diye de açıklanmıştır.

"Ve şüphesiz biz tesbih edenleriz." Katade'nin açıklamasına göre namaz kılanlarız, demektir. Bir başka açıklamaya göre müşriklerin ona atfettiklerinden Allah'ı tenzih edenleriz. Buyruğun maksadı şudur: Melekler Allah'a tesbih ve namaz kılmak suretiyle ibadet ettiklerini haber vermektedirler. Onlar mabud (kendilerine ibadet edilen varlıklar) de değildir, Allah'ın kızları da değildir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Bizden herbirimiz için bilinen bir makamı olmayan yoktur"** buyruğu Rasûlullah (sav) ile mü'minlerin müşriklere söyledikleri sözlerdir. Yani sizden ve bizden âhirette bilinen bir makamı olmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu da hesab için durulacak makamdır.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Kimimizin Allah'tan korkmak makamı, kimimizin Allah'tan ümid etmek makamı, kimimizin ihlas makamı, kimimizin şükür makamı... vb. diğer makamı vardır.

Derim ki: Daha kuvvetli görülen **"bizden herbirimiz için bilinen bir makamı olmayan yoktur..."** sözlerinin meleklerin söyledikleri sözlerden olduğudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ ﴿١٦٧﴾ لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا
عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِهِ ۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾

167. Muhakkak diyorlardı ki:
168. "Eğer bizde de öncekilerden bir zikir olsa idi;
169. "Biz de elbette Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları olurduk."
170. Şimdi de ona kâfir oldular. Yakında bileceklerdir.

Bu buyruklarla tekrar müşriklerin söyledikleri sözler sözkonusu edilmektedir. Yani onlar Muhammed (sav) peygamber olarak gönderilmeden önce bilgisizlikleri dolayısıyla ayıplandıklarında: **"Eğer bizde de öncekilerden bir zikir olsa idi..."** derlerdi. Yani bize de şeriatleri açıklayan bir peygamber gönderilmiş olsaydı, mutlaka ona tabi olurduk, ona uyardık.

"Muhakkak diyorlardı ki" buyruğunun başındaki: "(إن): Muhakkak" lafzı şeddesiz geldiğinden dolayı fiilin başına gelmiş ve (cevabının başına) da "lam" harfi gelmiştir. Böylelikle (bu şekilde) nefy için gelen ile olumluluk bildiren edatlar birbirinden ayırdedilmiş olmaktadır. Kufeliler ise şöyle derler:

Burada: (إن); olumsuzluk edatı olan: (ما) anlamındadır, "lam" ise (إلا) anlamındadır. (Bu durumda anlam şöyle olabilir: Onlar mutlaka şöyle diyorlardı: ...) **"Eğer bizde de öncekilerden bir zikir olsa idi"** buyruğunun, peygamberlerin kitablarından bir kitab olsa idi, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Biz de elbette Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları olurduk." Yani bize de öncekilere gelmiş olduğu gibi bir zikir, bir öğüt gelmiş olsaydı, biz de Allah'a ihlasla ibadet ederdik.

"Şimdi de ona" yani o zikre **"kâfir oldular"** el-Ferra burada bir hazfin bulunduğunu kabul eder. Yani Muhammed (sav) onlara zikir ile geldi de onlar da ona kâfir oldular. Bu, onların durumlarının şaşılacak bir hal olduğunu ifade eder. Yani işte onlara bir peygamber gelmiş ve içinde gerek duyacakları herşeyin açıklandığı bir kitab da üzerlerine indirilmiş bulunuyor. Bununla birlikte yine onlar inkâr ettiler ve sözlerine bağlı kalmadılar.

"Yakında bileceklerdir." ez-Zeccac dedi ki: Bu küfürlerinin akıbetini bileceklerdir.

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿١٧٤﴾ وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٧﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿١٧٨﴾ وَأَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾

171. Andolsun ki gönderilmiş kullarımıza önceden şu sözümüz verilmiştir:
172. Muhakkak onlar, elbette onlar zafere erdirilenlerdir;
173. "Muhakkak Bizim ordumuz, elbette onlar galip olanlardır."
174. Artık bir vakte kadar onlardan yüz çevir.
175. Onlara göster, onlar da yakında göreceklerdir.
176. Acaba onlar azabımızı mı acele istiyorlar?
177. Onların alanlarına inince, o korkutulanların sabahı ne kötü olur!
178. Artık bir zamana kadar onlardan yüz çevir.
179. (Onlara) **göster, onlar da yakında göreceklerdir.**

"Andolsun ki gönderilmiş kullarımıza önceden şu sözümüz verilmiştir" buyruğunu el-Ferra; (sözümüz) mutluluk ile (mutlu olacaklarına dair) verilmiştir, diye açıklamıştır.

Bir görüşe göre buradaki **"söz"**den kasıt yüce Allah'ın: *"Allah: Andolsun ki Ben ve peygamberlerim mutlaka galib geleceğim, diye yazmıştır."* (el-Mücadele, 58/21) buyruğunu kastetmektedir.

el-Hasen: Şeriat sahibi peygamberlerden hiçbir kimse öldürülmüş değildir, demiştir.

"Muhakkak onlar, elbette onlar zafere erdirilenlerdir." Yani gerek delil ile, gerek galip gelmek suretiyle yardım vaadi onlara verilmiştir.

"Muhakkak Bizim ordumuz, elbette onlar galip olanlardır." Buradaki: "(لَهُمُ الْغَالِبُونَ): **Galip olanlar"** buyruğunun çoğul gelmesi (ordu lafzının) manasına binaendir. Eğer onun lafına uygun olarak gelmiş olsaydı, "(هو الغالب): Elbette o, galip gelen" şeklinde olması gerekirdi.

Yüce Allah'ın: "(جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ): *Burada grublardan yenilgiye uğratılmış bir ordu"* (Sad, 38/11) buyruğunda olduğu gibi.

eş-Şeybanî dedi ki: Burada bu lafzın çoğul olarak gelmesi âyet sonu oluşundan dolayıdır.

"Artık bir vakte kadar onlardan yüz çevir." Katade ölünceye kadar, ez-Zeccac kendilerine tanınmış süreye kadar, diye açıklamıştır.

İbn Abbas, Bedir'de öldürülecekleri vakte kadar diye açıklamıştır. Mekke fethi vaktine kadar da söylenmiştir. Âyet-i kerimenin kılıç (savaşı emreden) âyeti ile nesholduğu da söylenmiştir.

"Onlara göster, onlar da yakında göreceklerdir" buyruğu hakkında Katade dedi ki: Görmenin kendilerine fayda vermeyeceği bir zamanda göreceklerdir. Allah tarafından: "(عسى): Umulur ki" tabiri vücub (gereklilik) ifade eder. Burada "göstermek" tabirinin kullanılması, işin oldukça yakın olduğunu anlatmak içindir. Pek yakında onlar görecekler, demektir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar kıyamet gününde azabı göreceklerdir.

"Acaba onlar azabımızı mı acele istiyorlar?" Aşırı derecedeki yalanlamalarından ötürü bu azap ne zaman gerçekleşecektir, diyorlardı. Azabın çabuk gelmesini istemeyin, çünkü o mutlaka başınıza gelecektir, demektir.

"Onların alanlarına" azab **"inince, o korkutulanların sabahı ne kötü olur!"** ez-Zeccac dedi ki: Onların azabı öldürülmek ile idi.

"Alanlarına" buyruğu es-Süddî ve başkalarından nakledildiğine göre evlerine, yurtlarına demektir. (Alan anlamı verilen): "Saha" ile "sahse" sözlükte evin genişçe avlusu demektir. el-Ferra: **"onların alanlarına inmesi"** ile on-

lara inmesi aynı anlamdadır, demiştir.

"O korkutulanların sabahı ne kötü olur!" Azab ile uyarılıp korkutulanların sabahı ne kötü olacaktır!

Bu buyrukta: "(فساء الصباح صباحهم): Onların sabahı ne kötü sabah olacaktır!" anlamında bir takdir sözkonusudur.

Özellikle "sabah"ın sözkonusu edilmesi azabın onlara sabah vakti geldiğinden dolayıdır. Enes (r.a)'ın rivayet ettiği şu hadis de bu türdendir: Rasûlullah (sav) Hayber'e gittiğinde, onlar da beraberlerinde çapaları, kazmaları bulunduğu halde tarlalarına çıkıyor iken: Muhammed ve ordusu geldi, dediler ve kalelerine geri döndüler. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allahu ekber, harab oldu Hayber. Çünkü biz bir kavmin sahasına indik mi o uyarılıp korkutulanların sabahı çok kötü olur."(1)

İşte bu da **"onların alanlarına inince"** buyruğunun anlamını açıklamaktadır ki, bununla Peygamber (sav)'ı kastetmektedir.

"Artık bir zamana kadar onlardan yüz çevir" buyruğu tekid olmak üzere tekrar edildiği gibi aynı şekilde ("onlara) **göster, onlar da yakında göreceklerdir"** buyruğu da tekid olmak üzere tekrarlanmıştır.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٨٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٢﴾

180. İzzet sahibi olan Rabbin onların niteleyegeldiklerinden münezzehtir.
181. Gönderilmiş peygamberlere selam olsun.
182. Alemlerin Rabbi Allah'a da hamdolsun.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1-Yüce Allah'ın Tesbih ve Tenzih Edilmesi:

"Rabbin... müzennehtir" buyruğu ile yüce Allah, müşriklerin kendisine izafe ettikleri vasıflardan münezzeh olduğunu belirtmektedir. **"İzzet sahibi"** de **"Rabbin"** lafzından bedeldir. Övgü olmak üzere **"Rab"** lafzının nasb ile okunması da caizdir. Ref' ile okunması ise: (هو ربّ العزة): O izzetin Rabbidir" anlamında olur.

(1) *Müslim*, II, 1044, III, 1426; *Buhârî*, I, 322.

"Onların niteleyegeldiklerinden" buyruğunda kastedilen O'na izafe ettikleri eş ve çocuktur. Rasûlullah (sav)'a: "Subhanallah"ın ne anlama geldiği sorulmuş o da: "O yüce Allah'ın hertürlü kötülükten tenzih edilmesidir" diye cevab vermiştir.

Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden Bakara Sûresi'nde (2/30. âyet, 17. başlıkta, 32. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

2- "İzzet Sahibi" Olmanın Anlamı:

Muhammed b. Suhnun'a: **"Rabbi'l-ızze:** İzzet sahibi"nin anlamı ile ilgili soru sorularak: İzzet, zat sıfatlarından olmakla birlikte yüce Allah'ın zatının sıfatlarından olup mesela "Rabbu'l-kudre: kudretin Rabbi" ve benzeri terkibler kullanılamadığı halde "Rabbu'l-ızze"nin kullanımı nasıl caiz olur? denilince, Muhammed b. Suhnun şu cevabı vermiş: İzzet hem zat sıfatı, hem fiil sıfatı olur. Zat sıfatı yüce Allah'ın: *"İzzet bütünüyle Allah'ındır"* (Fatır, 35/10) buyruğu gibidir. Fiil sıfatı ise "izzetin Rabbi (izzet sahibi)" buyruğu gibidir. Bunun anlamı ise, insanların kendi aralarında birbirlerine karşı güç ve kuvvet sahibi olduklarını ortaya koydukları izzet (gücün sahibi olmak) demektir. Bu da yüce Allah'ın yarattığı şeyler arasındadır. (Devamla Muhammed b. Suhnun) dedi ki: Tefsirde belirtildiğine göre, burada izzetten kasıt, meleklerdir. Bazı ilim adamlarımız da şöyle demiştir: Her kim "Allah'ın izzeti hakkı için" diye yemin edecek olursa, eğer bununla O'nun sıfatı olan izzetini kastetmiş olup yeminini bozarsa, keffarette bulunması gerekir. Şâyet kulları arasında yaratmış olduğu izzetini kastederse, onun için keffaret sözkonusu değildir.

el-Maverdî dedi ki: "İzzet sahibi"nin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisine göre izzetin mutlak maliki ve sahibi demek olur. İkincisine göre ise ister kral ve hükümdar, ister zorba olsun kendisini güçlü, kuvvetli kabul eden (müteazziz) olan herşeyin Rabbi anlamındadır.

Derim ki: Yemin eden kişi bu anlamlardan hangisini niyet ederse etsin (yeminini bozması halinde) ona keffaret düşmez.

3- Sûrenin Son Üç Âyetinin Okunacağı Yerler:

Ebu Said el-Hudrî (r.a)'dan gelen rivayete göre Rasûlullah (sav) (namazda) selam vermeden önce: "(سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ): **İzzet sahibi olan Rabbin...**" buyruğunu sûrenin sonuna kadar okurdu. Bunu es-Salebî zikretmiştir.[1]

(1) Hakim, *Müstedrek,* I, 680; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* X, 95'de, rivayetin çeşitli bakımlardan zayıf olduğunu kaydetmektedir; İbn Kesir, *Tefsir,* I, 75'de ise İbn Abbas'ın sözü olarak geçmektedir.

Derim ki: Ben şeyh, imam, muhaddis, hafız Ebu Ali el-Hasen b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Amruk el-Bekrî'nin huzurunda, Mısır diyarında Mansura karşısında el-Cezire'de şunu okudum: Dedi ki: Bize hür kadın Um el-Mueyyed Zeyneb bint Abdurrahman b. el-Hasen eş-Şi'rî birinci seferinde Neysabur'da haber verdi ki: Bize Ebu Muhammed İsmail b. Ebi Bekr el-Karî haber verdi, dedi ki: Bize Ebu'l-Hasen Abdu'l-Kadir b. Muhammed el-Farisî anlattı, dedi ki: Bize Ebu Sehl b. Bişr b. Ahmed el-Isferayinî anlattı, dedi ki: Bize Ebu Süleyman Dâvûd b. el-Huseyn el-Beyhakî anlattı, dedi ki: Bize Ebu Zekeriya Yahya b. Yahya b. Abdurrahman et-Temimî en-Neysaburî anlattı, dedi ki: Bize Huşeym Ebu Harun el-Abdî'den anlattı, o Ebu Said el-Hudrî'den dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı bir değil, iki değil (defalarca) namazın sonunda yahut namazı bitirdikten sonra: "**İzzet sahibi olan Rabbin onların niteleyegeldiklerinden münezzehtir. Gönderilmiş peygamberlere selam olsun. Alemlerin Rabbi Allah'a da hamd olsun**" dediğini duymuşumdur.(1)

el-Maverdî dedi ki: eş-Şa'bî rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: Her kim kıyamet gününde kendisine en eksiksiz ölçekle ölçülüp mükâfat verilmesini arzu ediyor ve bundan memnun oluyorsa, meclisinden kalkmak istediği vakit meclisinin sonunda: "İzzet sahibi olan Rabbin, onların niteleyegeldiklerinden münezzehtir. Gönderilmiş pegyamberlere selam olsun. Alemlerin Rabbi Allah'a da hamd olsun." desin.(2)

es-Salebî bunu Ali (r.a) yoluyla gelen (Peygamber Efendimiz'e atfedilen) merfû' bir hadis olarak zikretmiştir.

4- Peygamberlere Selam, Alemlerin Rabbi Allah'a Hamd Olsun:

"Gönderilmiş" yüce Allah'tan aldıkları tevhid ve risaleti tebliğ eden **"peygamberlere selam olsun."**

Enes dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Bana selam getirdiğiniz vakit rasûllere de selam getirin. Şüphesiz ki ben gönderilmiş peygamberlerden (rasûllerden) bir rasûlüm."(3)

"Gönderilmiş peygamberlere selam olsun" buyruğunun şu anlama gel-

(1) Taberanî, *Kebir,* V, 211 *el-Münzirî Tergib,* II, 300 -Taberanî'den naklen-: Abdullah b. Erkam'ın babasından, onun Peygamber'den, namazdan sonra böyle demeye dair teşvik edici kavli bir sünnet olarak.

(2) İbn Kesir, *Tefsir,* IV, 26; Namazın sonunda söylenmesine teşvik edici Ali (r.a.)'nin bir sözü olarak: Abdurrezzak, *Musannaf,* II, 236.

(3) Taberî, *Camiu'l-Beyan,* XXIII, 116: "Katade'den Rasulullah buyurdu ki..." diyerek, mürsel bir hadis olarak benzer rivayetler ve sıhhat dereceleri için ayrıca bk. İbn Kesir, *Tefsir,* IV, 26.

diği de söylenmiştir: O en büyük korku ve dehşet gününde Allah'tan onlara bir güvenlik olsun.

"Alemlerin Rabbi Allah'a da" müjdeleyiciler, uyarıp korkutucular olmak üzere rasûlleri elçi olarak gönderdiği için **"hamd olsun."**

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah'ın bütün insanlara ihsan etmiş olduğu nimetler dolayısıyla hamd olsun, diye açıklandığı gibi, müşrikleri helâk ettiği için Allah'a hamd olsun, diye de açıklanmıştır. Bunun da delili yüce Allah'ın: *"Böylece zulmedenlerin ardı arkası kesildi. Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun"* (el-En'am, 6/45) buyruğudur.

Derim ki: Bunların hepsi kastedilmiştir. "Elhamdu: Hamd olsun" ifadesi de bunların hepsini kapsamına alır.

"Niteleyegeldiklerinden" buyruğu yalanlarından... demektir. Yalan olarak onu niteleyegeldikleri şeylerden münezzehtir demektir.

es-Saffat Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir.

SAFFAT SÛRESİ'NİN VE ONDÖRDÜNCÜ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

AHZAB SÛRESİ
(33)

1. Âyet **8**
2-3. Âyetler **10**
4-5. Âyetler **11**
1- Âyetin Nüzul Sebebi: 12
2- Kalb: 13
3- Kimsenin İki Kalbi Olamaz: 14
4- Zihâr: 14
5- Evlâtlıklar Öz Oğul Değildir: 14
6- Beşinci Âyetin Nüzûl Sebebi ve Evlatlıkların Babalarına Nisbet Edilmesi Gereği: 16
7- Evlatlıkları Bilerek Yada Bilmeyerek Babalarından Başkalarına Nisbet Etmenin Hükmü: 16
8- Kasıt ve Hatanın Hükmü: 17
9- Evlatlık Edinmenin Gerçekle Bir İlgisi Yoktur: 18
10- Evlatlıklar: 18
11- Bilerek Kendisini Babasından Başkasına Nisbet Edenin Durumu: 19
6. Âyet **19**
1- Mü'minlere Göre Peygamberin Konumu: 19
2- Ölen Fakirlerin Borçlarının İslâm Devleti Eliyle Ödenmesi: 21
3- Peygamberin Hanımları Mü'minlerin Anneleridir: 21
4- Akrabalık Bağı ile Dinî Bağlılıkların Hükümleri: 22
5- Mü'minlerin Anneleri ile İlgili Bazı Hükümler: 24

6- Peygamber (sav)'a "Baba" Denilebilir mi?: 25
7- Peygamberin Kızları Mü'minlerin Kardeşleridir, Denilemez: 25
8- İsteğe Bağlı Yapılan İyilikler: 26
9- Kitapta Yazılan: 26
7. Âyet **27**
8. Âyet **28**
9. Âyet **29**
1- Hendek ya da Ahzâb Gazvesinin Zamanı ve Sebebi: 29
2- Hendek Gazvesine Dair Rivâyetten Çıkartılacak Bazı Hükümler: .. 31
3- Hendeğin Kazılması Esnasında Görülen Mucizeler: 32
4- Hendek Gazvesinde Cereyan Eden Olaylar: 33
5- Müşriklerden Hendeği Aşmaya Çalışanlar ve Diğer Bazı Olaylar: . 35
6- Nuaym b. Mes'ud'un Taktiği: 38
7- Ahzab'ın Dağılışı, Kureyş Ordusunun Geri Dönmesi ve Kureyş'in Durumunu Öğrenmek Üzere Allah Rasûlünün Huzeyfe (r.a)'ı Casus Olarak Göndermesi: 40
8- Kureyzaoğulları Üzerine Gidiş: 41
9- Kureyzaoğulları Gazvesi: 42
10- Hendek (Ahzab) Gazvesi ile Beni Kureyza Gazvesinin Sonuçları: 46
10. Âyet **49**
11. Âyet **52**
12. Âyet **53**
13. Âyet **54**
14. Âyet **57**
15. Âyet **58**
16. Âyet **59**
17. Âyet **59**
18. Âyet **60**
19. Âyet **61**
20. Âyet **64**
21. Âyet **65**
1- Rasûlullah'ın Örnekliği: 66

2- İman Edenler Kimi Örnek Almalı: 66
22. Âyet **68**
23-24. Âyetler **70**
25. Âyet **73**
26-27. Âyetler **74**
28-29. Âyetler **75**
1- Peygamber (sav)'in Hanımlarının Tercih Yapmakta Serbest Bırakılmaları: 76
2- Peygamber (sav)'ın Hanımları: 78
Kendileriyle Evlendiği Halde Gerdeğe Girmemiş Olduğu Hanımları: 81
Peygamber Efendimiz'in Talib Olduğu Halde Nikâhın Gerçekleşmediği Hanımlar: 83
3- Muallak (Şarta Bağlı) Talâk ve Muhayyer Bırakmak: 84
4- Peygamber'in Hanımları Ondan Boşanmayı Tercih Etselerdi..... 84
5- Peygamber (sav)'ın Hanımlarını Muhayyer Bırakması: 85
6- Muhayyer (Tercih Yapmakta Serbest) Bırakılan Kadın Kocasının Nikâhı Altında Kalmayı Tercih Ederse: 85
7- Mülkiyeti Vermek (Temlik) ve Serbest Bırakmak (Muhayyerlik Vermek): 87
8- Kadın Muhayyerlik Hakkına Ne Zaman Sahib Olur? 88
30-31. Âyetler **89**
1- Peygamber Hanımlarının Bazı Özellikleri: 90
2- Mükâfat ve Cezanın Mü'minlerin Anneleri Hakkında Katlandırılması ile "İki Kat Tabiri"nin Yorumlanması: 91
3- Âyetlerdeki Bazı Lafızlara Dair Açıklamalar: 92
32. Âyet **94**
33. Âyet **95**
1- "(وَقَرْنَ): Oturun" Lafzının Kıraat Şekilleri ve Açıklamaları: 96
2- İlk Cahiliye Dönemi Gibi Açılıp Saçılmamak: 97
3- Mü'minlerin Annelerinin Bu Âyete Karşı Tutumları: 99
4- Âişe (r.anha) Hakkındaki İleri Geri İddialara Verilen Cevablar: 99
34. Âyet **101**

1- Mü'minlerin Annelerinin, Evlerinde Okunan Allah'ın Âyetleri ve Hikmet ile Ehl-i Beytin Kimlikleri: 101
2- Zikrin Anlamı: 103
3- Peygamber Efendimiz'in Tebliğ Yükümlülüğünün Sınırı: 104
35. Âyet 105
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 105
2- Âyetin Anlamı: 105
36. Âyet 106
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 107
2- "Hakları Yoktur" vb. İfadeler: 107
3- Evlilikte Kefâetin (Denkliğin) Muteber Olduğu Yerler: 108
4- Allah ve Rasûlünün Hükmüne Aykırı Tercihte Bulunmak Yasaktır: 108
37. Âyet 109
1- Âyetin Nüzûl Sebebi ve Anlaşılması: 109
2- Hz. Peygamber'in Zeyd'e: "Zevceni Nikâhında Tut!" Demesinin Sebebi: 113
3- Hz. Zeyneb'in Peygamber (sav) ile Evlenmesi: 113
4- Hz. Zeyneb'in İşini Allah'a Havale Etmesi ve Mükâfatı: 114
5- Peygamber'in Kendisine Nimet Ettiği Kişi Zeyd b. Harise'dir: 115
6- Zeyd (r.a)'ın Kur'ân-ı Kerîm'de Anılmış Olmasının Fazileti: 116
7- Hz. Zeyd'in, Zeyneb (r.anha) ile İlişkisinin Kalmaması: 117
8- Nikâhta Mehir Belirlenirken Önce Erkeğin Adının Zikredilmesi Gerektiğini Kabul Edenlerin Delilleri: 117
9- Nikâhta Velilik: 117
38-39. Âyetler 118
40. Âyet 119
1- Münafıkların Dedikodularına Cevap: 119
2- Allah'ın Rasûlü: 120
3- Son Peygamber Muhammed (sav): 120
41. Âyet 121
42. Sabah-akşam O'nu tesbih edin 122
Bir Mesele: 122

43. Âyet **123**
44. Âyet **124**
45-46. Âyetler **125**
47-48. Âyetler **127**
49. Âyet **128**
1- Bu Âyet-i Kerîmenin Önceki Buyruklarla İlişkisi: 129
2- Nikâhın Mahiyeti: 129
3- Nikâhtan Önce Talâk (Boşama)ın Hükmü: 129
4- Ric'î Talâk ile Boşanmış Kadına Ric'at Yaptıktan Sonra Tekrar Boşamak: 130
5- Küçük Bâin Talâk ile Boşanmış Kadın ile Eski Kocası, İddet İçerisinde Tekrar Evlenirse: 131
6- Bu Âyet ile İddete Dair Diğer Âyetler: 132
7- "Faydalandırmak (Müt'a)" ile "Salıvermek (Tesrîh)"in Anlamları: 132
50. Âyet **133**
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: 133
2- Peygamber Efendimize Helâl Olan ve Olmayan Kadınlar: 134
3- Allah'ın Ganimet Verdiklerinden Peygambere Helâl Kılınan Kadınlar: 135
4- Akrabalarından Kendisine Helâl Kılınmış Olanlar: 135
5- Peygamber ile Hicret Eden Hanımlar: 136
6- "Beraber Hicret Etme"nin Anlamı: 136
7- Amca ve Dayının Tekil Olarak, Hala ve Teyzelerin ise, Çoğul Olarak Zikredilmesinin Hikmeti: 137
8- "Kendisini Peygambere Bağışlayan Kadın": 137
9-Kendisini Mehirsiz Olarak Bağışlayan Hanımın Adı: 138
10- Kadının Kendisini Hibe Etmesi: 138
11- Peygamber'e Kâfir Kadın Helâl Değildi: 139
12- Nikâh Akdinin Mahiyeti: 139
13- Bağışın Kabulü: 140
14- Peygamber'e Has Olmak Üzere...: 140
15- Kadının Kendisini Bağışlaması Caiz Değildir: 140
16- Peygamber (sav)'a Ait Özel Hükümler

(Rasûlullah (sav)'ın Hususiyetleri): 141
17- Peygamberin Nikâhlamak İstemesi...: 144
18- Mü'minler Bu Hükmün Dışındadır: 145
19- Peygamber'e Darlık Olmasın Diye: 145
51. Âyet 145
1- "Geri Bırakabilirsin" Lafzının Kıraati: 146
2- Âyet-i Kerîmenin Yorumu: 146
3- Bu Âyet Bir Sonraki Âyeti Nesh Edici midir?: 147
4- Geri Bıraktıklarından İstediğini De Yanına Alabilirsin: 147
5- Sana Vebal Yoktur: 148
6- Rasûlullah'ın Bu Ayrıcalığı Karşısında Mü'minlerin Annelerine Yakışan Tavır: 148
7- Hanımlar Arasında Adaletin Gereği: 149
8- Birden Fazla Hanımı Aynı Evde Bulundurmak: 150
9- Hanımlar Arasında Adaletin Sınırı: 150
10- Gözlerinin Aydın Olması: 151
11- Sevgi Dahil Olmak Üzere Kalblerde Olan Herşeyi Allah Bilir: 151
52. Âyet 152
1- Bu Buyruktan Sonra Peygamber Efendimize Yeni Hanım Almanın Helâl Olmayışının Anlamı ile İlgili Görüş Ayrılıkları: 152
2- Hanımlarından Birini Diğeri ile Değiştirmesi: 154
3- Güzellikleri Hoşuna Gitse de... 155
4- Erkek Kendisiyle Evlenmek İstediği Kadına Bakabilir: 155
5- Evlenmek İçin Kendisine Talib Olunan Hanıma Bakma Emrinin Mahiyeti: 156
6- Kendisiyle Evlenilecek Hanıma Bakmanın Caiz Oluşunun Sınırları: 156
7- Kâfir Olan Cariye Peygamber'e Helâl mıdır?: 157
53. Âyet 158
1- Peygamber'in Evlerine İzinsiz Girmek ve Âyetin İşaret Ettiği Nüzul Sebepleri: 158
2- Zevciyet Hanesi Kimindir? 161
3- Peygamber'in Vefatından Sonra Hanımlarının Kaldıkları

Evlerin Mülkiyeti Kimindir?: ... 161
4- Çağrıyı Kabul Etmek, İşi Bittikten Sonra Gitmek: ... 163
5- Yemek Yedikten Sonra Dağılın: ... 163
6- Misafir Kendisini Misafir Edenin Mülkünden Yer: ... 163
7- Gereksiz Söze Dalmayın: ... 163
8- Perde Arkasından Konuşma Emri: ... 164
9- Diğer Mü'min Hanımlar da Mü'minlerin Anneleri Hakkındaki Bu Hükmün Kapsamına Girmektedir: ... 164
10- Amâ Olan Kimsenin Şahitliği: ... 165
11- Kalblerden Kötü Düşünceleri Uzak Tutmak İçin Tedbirli Olmak Gereği: ... 165
12- Mü'minler Allah'ın Rasûlüne Eziyette Bulunamazlar: ... 165
13- Peygamberin Hanımlarını Başkaları Asla Nikâhlayamaz: ... 165
14- Peygamber Efendimiz'in Vefatından Sonra Hanımlarının Hukuki Durumları: ... 167
15- Allah Rasûlüne Eziyet Vermek, Allah'ın Nezdinde Büyük Bir Günahtır: ... 168
16- Âyetin Nüzul Sebebi ve Bunun Gereğinin Yerine Getirilmesinde Gösterilen Titizlik: ... 168
54. Âyet ... 169
55. Âyet ... 169
1- Âyetin Nüzûl Sebebi: ... 170
2- Kadının Görünebileceği Kimseler: ... 170
3- Allah'tan Korkmak (Takvâlı Olmak) Emri: ... 170
56. Âyet ... 171
1- Peygamber (sav)'a Salât ve Selâm Getirmek Yükümlülüğü: ... 172
2- Peygamber Efendimiz'e Nasıl Salât Getirilir: ... 173
3- Peygamber (sav)'a Salât Getirmenin Fazileti: ... 176
4- Namaz Esnasında Peygamber (sav)'a Salât Getirmenin Hükmü: ... 176
5- Peygamber'e Selam Getirmek: ... 178
57. Âyet ... 179
1- Allah'a ve Rasûlüne Eziyet Vermek Ne Demektir?: ... 179

2- Peygamber Efendimiz'in Bazı Uygulamalarına Dil Uzatmak da Ona Eziyet Etmektir: ... 180
3- Azadlının ve Fazileti Daha Az Olanın İmamlığı: ... 181
4- Peygamber Efendimizin Üsame'ye Olan Sevgisi: ... 181
5- Hz. Ömer'in, Peygamber'in Duygularını Önemsemesinin Bir Örneği: 182
58. Âyet ... 183
59. Âyet ... 184
1- Peygamber Efendimizin Çocukları: ... 184
Peygamber Efendimiz'in Kız Çocukları ... 185
2- Âyetin ve Cilbaba Bürünme Emrinin Nüzûl Sebebi: ... 186
3- Cilbab: ... 187
4- Cilbabın Örtülmesi Keyfiyeti: ... 187
5- Yüce Allah Kadınlara Tesettür Emrini Vermiştir: ... 187
6- Tanınmamaya Çalışmaları: ... 188
60-62. Âyetler ... 189
1- Medine'de Yalan Haber Yayan Münafıklar: ... 190
2- Böyleleriyle Çarpışmanı Emrederiz: ... 192
3- Yalan Haber Yaymanın Cezası: ... 192
4- Lânete Uğramışlar Olarak: ... 193
5- Allah'ın Sünneti: ... 193
63. Âyet ... 194
64-65. Âyetler ... 195
66-67. Âyetler ... 195
68. Âyet ... 197
69. Âyet ... 197
Çıplak Olarak Suya Girmenin Hükmü: ... 199
70-71. Âyetler ... 201
72-73. Âyetler ... 202

SEBE' SÛRESİ

(34)

1. Âyet **211**
2. Âyet **212**
3-4. Âyetler **213**
5. Âyet **214**
6. Âyet **215**
7. Âyet **217**
8. Âyet **218**
9. Âyet **219**
10. Âyet **220**
Fazilet sahibi kimselerin meslek öğrenmeleri: 223
11. Âyet **223**
12. Âyet **226**
13. Âyet **229**
1- Mihrablar: Köşkler: 229
2- Timsaller: Heykeller 230
3- Sûret Yapmanın Hükmü: 231
4- Timsal (Sûret ve Heykel)lerin Kısımları: 232
5- Bizim Şeriatimizde Sûretlerin Hükmü: 232
6- Sûretlerin Yasaklandığına Dair Rivayetler: 233
7- Resimlerin Bulundukları Yerlere Göre Hükümleri: 233
8- Oyuncakların Hükmü: 234
14. Âyet **238**
15. Âyet **245**
16. Âyet **248**
17. Âyet **252**
Bu sûredeki En Zor Mesele: Cezalandırmanın Çokça Nankörlük Edene Tahsis Edilmesinin Sebebi: 253
18. Âyet **254**
19. Âyet **255**

20. Âyet 258
21. Âyet 261
22. Âyet 262
23. Âyet 263
24. Âyet 267
25. Âyet 269
26. Âyet 270
27. Âyet 270
28-30. Âyetler 271
31-33. Âyetler 272
34-38. Âyetler 278
39. Âyet 282
Hayırdaki Herbir Harcama Allah Yolunda Bir İnfaktır: 283
40-41. Âyetler 284
42. Âyet 285
43. Âyet 285
44-45. Âyetler 286
46. Âyet 287
47. Âyet 289
48. Âyet 290
49. Âyet 290
50. Âyet 291
51. Âyet 292
52. Âyet 294
53. Âyet 297
54. Âyet 297

FÂTIR SÛRESİ

(35)

1. Âyet **301**
2. Âyet **304**
3. Âyet **305**
4. Âyet **306**
5. Âyet **307**
6-7. Âyetler **308**
8. Âyet **310**
9. Âyet **312**
10. Âyet **315**
1- Güzel Söz ve Salih Amel: 317
2- Kadının, Eşşeğin ve Siyah Köpeğin Namazı Bozduğuna Dair Rivayet ile Dine Dair Hükümlerin Delile Dayalı Olması Gereği: ... 320
11. Âyet **322**
12. Âyet **324**
1- Acı ve Tatlı: 324
2- Denizden Çıkartılan Süsler: 325
3- Herbir Eşyanın Giyilmesi Kendisine Göredir: 325
4- Denizi Yararak Giden Gemiler: 326
13. Âyet **326**
14. Âyet **327**
15. Âyet **328**
16-17. Âyetler **329**
18. Âyet **330**
19-22. Âyetler **332**
23. Âyet **334**
24. Âyet **334**
25-26. Âyetler **334**
27-28. Âyetler **335**
29-30. Âyetler **340**

31. Âyet **341**
32-35. Âyetler **341**
1- Kitabı Miras Alan Seçkin Kullar ve Kısımları: 342
2- Kitabı Miras Almış Seçkin Kullar ve Kısımları: 344
3- Âyet-i Kerîmede Öncelikle "Nefsine Zulmeden" Kesimin Sözkonusu Edilmesinin Sebebi: 347
4- Mü'minlere Mükafat Olarak Verilecek Olan Cennet İle Cennetliklerin Allah'a Hamdetmeleri: 349
36-37. Âyetler **350**
38. Âyet **355**
39. Âyet **355**
40. Âyet **356**
41. Âyet **357**
42-43. Âyetler **359**
44. Âyet **364**
45. Âyet **364**

YÂSÎN SÛRESİ
(36)

1-5. Âyetler **372**
6-8. Âyetler **377**
9-11. Âyetler **382**
12. Âyet **384**
1- Ölülerin Diriltilmesi: 385
2- İnsanın Yaptığı Herşey Tesbit Edilmektedir: 385
3- Uzak Yerden Mescide Gelmek ve Yakın Mescidi Bırakıp Uzak Mescide Gitmek: 387
4- Bazı Lafızların Nahiv Açısından Açıklaması: 387
13-19. Âyetler **387**

20-29. Âyetler **393**
30-32. Âyetler **400**
33-36. Âyetler **404**
37-38. Âyetler **406**
39. Âyet **410**
1- Ay ve Konakları: 410
2- "Eski Hurma Dalı": 412
3- "Eski"nin Mahiyeti ve Ona Dair Hükümler: 413
40. Âyet **414**
41-44. Âyetler **416**
45-50. Âyetler **419**
51-54. Âyetler **424**
55-59. Âyetler **430**
60-64. Âyetler **435**
65-68. Âyetler **437**
69-70. Âyetler **442**
1- Peygamber Şair de Değildir, Şair Olması da Uygun Değildir: 443
2- Hz. Peygamber'in Nadiren Şiir Kalıplarına Uygun Söz Söylemesi: 444
3- Şiir Söylemek Bir Kusur mudur?: 447
4- Peygamber'e Şairlik Gerekli Değildir: 448
71-73. Âyetler **448**
74-76. Âyetler **450**
77. Âyet **452**
78-79. Âyetler **453**
1- Yaratılışını Düşünen Ahirete Zorunlu Olarak İman Eder: 453
2- Kemikler de Canlıdır: 454
80-83. Âyetler **454**

SÂFFÂT SÛRESİ

(37)

1-5. Âyetler **459**
6-10. Âyetler **464**
11-17. Âyetler **470**
18-21. Âyetler **476**
22-35. Âyetler **477**
36-40. Âyetler **483**
41-49. Âyetler **484**
50-61. Âyetler **491**
62-68. Âyetler **497**
69-74. Âyetler **502**
75-82. Âyetler **503**
83-90. Âyetler **506**
91-96. Âyetler **510**
97-98. Âyetler **515**
99-101. Âyetler **516**
1- Hicret ve İnsanlardan Ayrılmak: 516
2- Allah'tan Salih Evlat Dilemek: 517
102-113. Âyetler **518**
1- İbrahim (a.s)'ın Boğazlamakla Emrolunduğu Oğlu: 519
2- Peygamberlerin Rüyası: 522
3- Boğazlamanın Fiilen Gerçekleşmesi ve Rüyanın Yerine Gelmesi: . 523
4- Hz. İbrahim'in Boğazlanması Emrolunan Oğluna Görüşünü Sormasının Anlamı: 524
5- İbrahim'in ve Oğlunun Allah'ın Emrine Teslimiyetleri: 526
6- Apaçık İmtihandan Başarı ile Çıkanların Mükâfatı: 529
7- Oğluna Karşılık Gönderilen Fidye: 530
8- Kurban Edilmesi Daha Faziletli Olanlar: 531
9- Kurban Kesmek mi Faziletlidir, Parasını Tasadduk Etmek mi?: 531
10- Kurban Kesmenin Hükmü: 532

11- Kurban Hangi Tür Hayvanlardan Kesilebilir: 533
12- Kurban Kesiminde Dikkat Edilecek Hususlar: 534
13- Kurban Edilecek Hayvanda Bulunmaması Gereken Kusurlar: 535
14- Oğlunu Kurban Etmeyi Adamanın Hükmü: 536
15- İyilik Yapanların Mükâfatı: 537
16- İbrahim (a.s) ve İshak (a.s)'ın Mübarek Oluşları ve Boğazlanması Emredilenin İsmail Olduğu: 538
17- Kötü Olduktan Sonra Peygamber Soyundan Gelmenin Faydası Yoktur: 539
114-122. Âyetler 540
123-132. Âyetler 541
133-138. Âyetler 549
139-144. Âyetler 549
1- Yunus (a.s.) ve Kavmi: 550
2- Gemiye Gidişi: 551
3- Çekilen Kura: 552
4- Yunus (a.s) Balığın Karnında: 552
5- Yunus' (a.s.)'ın Balığın Karnındaki Durumu: 553
6- Yunus (a.s)'ın Kendisini Denize Atması ve Kura Çekmek: 554
7- İnsanı Denize Atmak İçin Kura Çekmek: 556
8- Tesbih ve Salih Amelin Faydası: 557
145-148. Âyetler 558
149-157. Âyetler 565
158-160. Âyetler 567
161-163. Âyetler 569
1- Müşrikler ve Tapındıkları Varlıklar Doğru Yolda Olanları Saptıramazlar: 569
2- Kaderiye'nin Görüşü Bu Âyet-i Kerime ile de Reddedilmektedir: .. 570
3- Kıraate Dair Bir Açıklama: 571
164-166. Âyetler 571
167-170. Âyetler 574
171-179. Âyetler 575

180-182. Âyetler 577
1-Yüce Allah'ın Tesbih ve Tenzih Edilmesi: 577
2- "İzzet Sahibi" Olmanın Anlamı: 578
3- Sûrenin Son Üç Âyetinin Okunacağı Yerler: 578
4- Peygamberlere Selam, Alemlerin Rabbi Allah'a Hamd Olsun: 579

الجامع لأحكام القرآن

